M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA
HADRIAN DAICOVICIU
DAN GH. TEODOR
LIGIA BÂRZU
FLORENTINA PREDA

ISTORIA ROMÂNIEI

DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN SECOLUL AL VIII-LEA

www.cimec.ro

www.cimec.ro

Prof. dr. doc. M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA
membru corespondent al Academiei Române
(coordonator)
Prof. dr. HADRIAN DAICOVICIU Cercet. șt. pr. I dr. DAN GH. TEODOR
Conf. dr. LIGIA BÂRZU Lector dr. FLORENTINA PREDA

ISTORIA ROMÂNIEI

de la începuturi până în secolul al VIII-lea

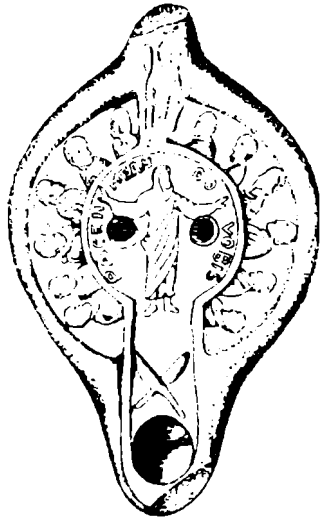

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ, R.A.
București — 1995

www.cimec.ro

Referenți : prof. dr. **Octavian Toropu**
conf. dr. **Nicolae Ursulescu**

ISBN 973-30-2956-4

Redactor, prof. **Gabriel Stan**
Tehnoredactor, **Otto Paraschiv Necșoiu**
Coperta, **Dumitru Șmalenic**

www.cimec.ro

CUPRINS

Introducere (M. Petrescu-Dîmboviţa)
— Obiectul istoriei României de la începuturi până în secolul al VIII-lea . 11
— Cronologie şi periodizare 12
— Locul istoriei României, din această vreme, în cadrul istoriei antice universale 13
— Influenţa factorilor geografici asupra evoluţiei societăţii omeneşti de pe teritoriul ţării noastre 14
— Izvoarele istoriei României până în secolul al VIII-lea 14
— Istoriografia românească şi străină referitoare la istoria României, până în secolul al VIII-lea 16

PARTEA I

Societatea omenească de pe teritoriul Daciei, de la primii locuitori până la stăpânirea romană

1. *Evoluţia societăţii omeneşti de pe teritoriul Daciei în epoca veche a pietrei* (paleoliticul) (M. Petrescu-Dîmboviţa) 21
— Caracterizare generală 21
— Mediul geografic 22
— Antropogeneză 22
— Periodizare şi culturi 22
— Începuturile manifestărilor artistice 27

2. *Trecerea spre noua epocă a pietrei* (epipaleolitic-mezolitic) (M. Petrescu-Dîmboviţa) 28
— Trăsături generale 28
— Periodizare şi culturi 28
— Viaţa spirituală 32

3. *Evoluţia societăţii omeneşti pe teritoriul Daciei în epoca nouă a pietrei* (neoliticul şi eneoliticul) (M. Petrescu-Dîmboviţa) 32
— Caracterizare generală 32
— Începuturile şi evoluţia economiei productive (cultivarea primitivă a plantelor, creşterea animalelor, meşteşugurile, apariţia metalurgiei) . . 33
— Periodizare şi culturi 36
— Manifestări ale vieţii spirituale 57
— Legăturile comunităţilor neo-eneolitice din spaţiul carpato-danubiano-pontic cu zonele învecinate şi cu Orientul Apropiat 66

4. *Schimbări etno-culturale pe teritoriul Daciei în perioada de tranziţie spre epoca bronzului* (M. Petrescu-Dîmboviţa) 67
— Caracterizare generală : începuturile procesului de indoeuropenizare . 67

www.cimec.ro

— Transformări în structura economică (comunități pastorale și pastoral-agricole) 68
— Aspecte culturale și legăturile lor cu zonele vecine . . 68

5. *Începutul civilizației tracice pe teritoriul Daciei* (epoca bronzului) (M. Petrescu-Dîmbovița) 73
— Caracterizare generală : metalurgia bronzului și urmările sale asupra vieții economico-sociale 73
— Continuarea procesului de dezvoltare social-economică . 81
— Periodizare și cronologie 82
— Culturile epocii bronzului — expresie a nivelului de dezvoltare a lumii tracice 82
— Legăturile cu zonele vecine 101

6. *Civilizația și istoria traco-geto-dacilor în prima epocă a fierului* (Hallstatt) (M. Petrescu-Dîmbovița, Florentina Preda) 103
— Caracterizare generală (M. Petrescu-Dîmbovița) 103
— Înflorirea și declinul metalurgiei bronzului (M. Petrescu-Dîmbovița) . 106
— Începuturile metalurgiei fierului și urmările sale asupra vieții economico-sociale (M. Petrescu-Dîmbovița) 111
— Periodizare și cronologie (M. Petrescu-Dîmbovița) . . . 112
— Culturi caracteristice (M. Petrescu-Dîmbovița) . . . 113
— Arta aurului (M. Petrescu-Dîmbovița) 121
— Procesul de individualizare a geto-dacilor în cadrul lumii tracice (M. Petrescu-Dîmbovița) 122
— Geto-dacii în lumina izvoarelor scrise (M. Petrescu-Dîmbovița) . . . 123
— Unitatea etno-lingvistică și culturală a geto-dacilor (M. Petrescu-Dîmbovița) 125
— Raporturile geto-dacilor cu populațiile învecinate (cimmerieni, greci, sciți, illiri, traci sudici) și însemnătatea acestor relații în dezvoltarea civilizației autohtone (M. Petrescu-Dîmbovița) ; întemeierea coloniilor grecești de pe litoralul vestic al Mării Negre și legăturile lor cu geto-dacii (Florentina Preda) 127

7. *Evoluția civilizației și istoria geto-dacilor în a doua epocă a fierului* (La Tène) până în secolul I î.Hr. (M. Petrescu-Dîmbovița și Florentina Preda) 132
— Caracteristici generale ale Latène-ului geto-dacic (M. Petrescu-Dîmbovița) 132
— Periodizare (M. Petrescu-Dîmbovița) 133
— Generalizarea metalurgiei fierului și consecințele ei pe planul vieții economico-sociale (M. Petrescu-Dîmbovița) 134
— Apariția și folosirea monedei de metal ca etalon de schimb (Florentina Preda) 135
— Interferențe între civilizația geto-dacică și civilizațiile altor populații : grecii din coloniile vest-pontice și Peninsula Balcanică și macedoneni (Florentina Preda), sciți, celți, bastarni și romani (M. Petrescu-Dîmbovița) 139
— Accentuarea diferențierilor sociale și alcătuirea de formațiuni social-politice premergătoare organizării statale : uniunile de triburi geto-dacice (M. Petrescu-Dîmbovița) 152

8. *Procesul de organizare a statului geto-dac — expresie a dezvoltării economico-sociale și politice a societății* (H. Daicoviciu) 159
— Premisele interne și externe ale constituirii statului geto-dac . . . 159
— Structura economică și social-politică a statului geto-dac de sub conducerea lui Burebista 162

www.cimec.ro

— Politica internă și externă a statului geto-dac 165
— Locul și rolul statului geto-dac condus de Burebista în lumea antică . 169
— Forme de organizare politico-statală în perioada de la Burebista la Decebal 170
— Politica internă și externă a statului geto-dac în timpul lui Decebal . 179
— Confruntările militare cu Imperiul roman pentru apărarea independenței Daciei 180

9. *Înflorirea, unitatea și originalitatea civilizației geto-dace în perioada clasică* (H. Daicoviciu) 192
— Cultura materială 192
— Arhitectura 198
— Viața spirituală 204

PARTEA a II-a

Romanii în Dacia nord-dunăreană și în Moesia Inferior

1. *Epoca stăpânirii romane în provinciile Dacia și Moesia Inferior* . . . 216
— Caracterul stăpânirii romane (H. Daicoviciu) 216
— Hotarele provinciei Dacia (H. Daicoviciu) 218
— Organizarea politico-administrativă a Moesiei Inferior și Daciei romane: provincii, orașe, canabae, sate și organismele de conducere ale acestora (H. Daicoviciu) 220
— Organizarea militară a Daciei romane și a Moesiei Inferior: unități militare și sistemul defensiv (H. Daicoviciu) 235
— Structura socială din Dacia romană și Moesia Inferior: componente sociale și forme de manifestare a nemulțumirilor (H. Daicoviciu) . . . 239
— Viața economică în Dacia romană și Moesia Inferior (H. Daicoviciu) . 241
— Cultura materială și viața spirituală în mediul urban și rural din Dacia romană și Moesia Inferior (subcapitol redactat și completat de M. Petrescu-Dîmbovița și D. Gh. Teodor, după notele lui H. Daicoviciu) . . 250
— Simbioza daco-romană — temelia etnogenezei românilor (H. Daicoviciu) 262
— Cauzele interne și externe care au determinat retragerea stăpânirii romane și consecințele ei (L. Bârzu) 267

2. *Dacii liberi și procesul specific al romanizării lor* (D. Gh. Teodor) . . 272
— Istoria dacilor liberi și civilizația lor 272
— Forme specifice ale procesului de interferență a civilizației dacilor liberi cu civilizația romană și daco-romană 274

PARTEA a III-a

Autohtoni și migratori (secolele I — al VIII-lea)

1. *Populația autohtonă după retragerea aureliană* (D. Gh. Teodor) . . . 279
— Relațiile pe multiple planuri dintre romanitatea nord- și sud-dunăreană (D. Gh. Teodor) 282
— Rolul creștinismului în procesul continuității și romanizării . . 288
— Legăturile cu Imperiul roman târziu 293

www.cimec.ro

2. *Populațiile migratoare pe teritoriul Daciei și raporturile lor cu autohtonii* (sec. I — al VIII-lea) (D. Gh. Teodor și L. Bârzu) 294
— Sarmații (D. Gh. Teodor) 294
— Populații germanice : vandali, goți (L. Bârzu) 297
— Huni (L. Bârzu) 307
— Gepizi (D. Gh. Teodor) 311
— Avari (D. Gh. Teodor) 316
— Slavi (D. Gh. Teodor) 321
— Bulgari (D. Gh. Teodor) 325

3. *Etnogeneza românească — temelie a dezvoltării istorice a poporului român* (D. Gh. Teodor) 328
— Premise, factori și etape ale etnogenezei românilor 328
— Mărturii și dovezi arheologice, lingvistice și numismatice ale continuității și etnogenezei românilor 330
— Structura social-economică a comunităților sătești autohtone . . . 347
— Încheierea etnogenezei românești 349
— Locul și rolul românilor în cadrul romanității orientale 355

Bibliografie 358

Abrevieri 438

Indice (D. Gh. Teodor) 444

www.cimec.ro

SOMMAIRE

Introduction (M. Petrescu-Dîmboviţa)
1. L'objet de l'histoire de la Roumanie des debuts jusqu'au VIII-ème siècle . 11
2. Chronologie et périodisation 12
3. La place de l'histoire de la Roumanie de cette epoque, dans le cadre de l'histoire antique universelle 13
4. L'influence des facteurs géografiques sur l'évolution de la société humaine du territoire de la Dacie 14
5. Les sources de l'histoire de la Roumanie jusqu'au VIII-ème siècle . . . 14
6. L'historiographie roumaine et etrangère concernant l'histoire de la Roumanie, jusqu'au VIII-ème siècle 16

PREMIÈRE PARTIE

La société humaine sur le territoire de la Dacie, des premiers habitans jusqu'à la conquête romaine.

1. *L'évolution de la société humaine sur le territoire de la Dacie à l'âge ancienne de la pierre* (Paléolithique) (M. Petrescu-Dîmboviţa) 21
— Caractéristique générale 21
— Le milieu géographique 22
— L'anthropogenèse 22
— Périodisation et civilisations 22
— Les débuts des manifestations artistiques 27

2. *La transition vers un nouvel âge de la pierre* (Epipaléolithique-Mésolithique) (M. Petrescu-Dîmboviţa) 28
— Traits généraux 28
— Periodisation et civilisations 28
— Vie spirituelle 32

3. *L'évolution de la société humaine sur le territoire de la Dacie pendant le nouvel âge de la pierre* (Néolithique et Énéolithique) (M. Petrescu-Dîmboviţa) 32
— Caractéristiques générales 32
— Les débuts et l'évolution de l'économie productive (la culture primitive des plantes, l'élévage, les métiers, l'aparition de la métallurgie) . . 33
— Périodisation et civilisations 36
— Manifestations de la vie spirituelle 57
— Les liaisons des communautés néo-énéolithiques de l'espace carpato-danubiano-pontique avec les zones voisines et du Proche Orient . . 66

www.cimec.ro

4. *Changements ethno-culturelles sur le territoire de la Dacie dans la période de transition à l'âge du bronze* (M. Petrescu-Dîmboviţa) . . . 67
— Caracteristiques générales : les débuts du procesus de l'indo-européénisation 67
— Changements dans la structure économique (communautés pastorales et pastorales-agricoles) 68
— Aspects culturels et leurs liaisons avec les zones voisines 68

5. *Le début de la civilisation thrace sur le territoire de la Dacie* (l'âge du bronze) (M. Petrescu-Dîmboviţa) 73
— Caractéristiques générales : la métallurgie du bronze et les conséquences sur la vie économique et sociale 73
— La continuité du processus de développement social et économique . 81
— Périodisation et chronologie 82
— Les civilisations de l'âge du bronze — l'expression du niveau de développement du monde thrace 82
— Les liaisons avec les zones voisines 101

6. *La civilisation et l'histoire des Thraco-Géto-Daces au premier âge du fer* (Hallstatt) (M. Petrescu-Dîmboviţa, Florentina Preda) 103
— Caractéristiques générales (M. Petrescu-Dîmboviţa) 103
— L'épanouissement et le déclin de la métallurgie du bronze (M. Petrescu-Dîmboviţa) 106
— Les débuts de la métallurgie du fer et ses conséquences sur la vie économique et sociale (M. Petrescu-Dîmboviţa) 111
— Périodisation et chronologie (M. Petrescu-Dîmboviţa) 112
— Civilisations caractéristiques (M. Petrescu-Dîmboviţa) 113
— L'art de l'or (M. Petrescu-Dîmboviţa) 121
— Le processus de l'individualisation des Géto-Daces dans le cadre du monde thrace (M. Petrescu-Dîmboviţa) 122
— Les Géto-Daces à la lumière des sources écrites (M. Petrescu-Dîmboviţa) 123
— L'unité ethno-linguistique et culturelle des Géto-Daces (M. Petrescu-Dîmboviţa) 125
— Les rapports des Géto-Daces avec les populations avoisinantes (Cimmériens, Grecques, Scythes, Illyres, Thraces méridionaux) et l'importance de ces rapports dans le développment de la civilisation autochtone (M Petrescu-Dîmboviţa) ; la fondation des colonies grecques du litoral d'Ouest de la Mer Noire et leurs liaisons avec les Géto-Daces (Florentina Preda) 127

7. *L'évolution de la civilisation et l'histoire des Géto-Daces au deuxième âge du fer* (La Tène) jusqu'au I-er siècle av.J.Chr. (M. Petrescu-Dîmboviţa, Florentina Preda) 132
— Caractéristiques générales du La Tène géto-dace (M. Petrescu-Dîmboviţa) 132
— Périodisation (M. Petrescu-Dîmboviţa) 133
— La généralisation de la métallurgie du fer et les conséquences dans le domaine économique et social (M. Petrescu-Dîmboviţa) 134
— L'apparition et l'utilisation de la monnaie métallique comme étalon d'échange (Florentina Preda) 135
— Interférences entre la civilisation géto-dace et les civilisations d'autres populations : les Grecques des colonies ouest-pontiques et de la Péninsule Balkanique et les Macédoniens (Florentina Preda), Scythes, Celtes, Bastarnes et Romains (M. Petrescu-Dîmboviţa) 139

www.cimec.ro

— L'accentuation des différences sociales et la constitution des formations sociales et politiques antérieurs à l'organisation de l'état : les unions des tribus géto-daces (M. Petrescu-Dîmboviţa) 152

8. *Le processus de l'organisation de l'Etat géto-dace — expression du développement économique, social et politique de la société.* (H. Daicoviciu) . 159
— Les prémisses internes et externes de la constitution de l'Etat géto-dace 159
— La structure économique et sociale de l'Etat géto-dace sous la conduite de Burebista 162
— La politique interne et externe de l'Etat géto-dace 165
— Le lieu et le rôle de l'Etat géto-dace conduit par Burebista dans le monde antique 169
— Formes d'organisation de l'Etat dans la période de Burebista à Decebal 170
— La politique interne et externe de l'Etat géto-dace au temps de Decebal 179
— Les confrontations militaires avec l'Empire romain pour la défense de l'indépendance de la Dacie 180

9. *L'épanouissement, l'unité et l'originalité de la civilisation géto-dace dans la période classique* (H. Daicoviciu) 192
— La culture matérielle 192
— La vie spirituelle 198
— L'architecture 204

DEUXIÈME PARTIE

Les Romains dans la Dacie nord-danubienne et dans la Moesie Inférieure

1. *L'époque de la domination romaine dans les provinces de la Dacie et de la Moesie Inférieure* (H. Daicoviciu, L. Bârzu) . . . 216
— Le caractère de la domination romaine (H. Daicoviciu) . . 216
— Les confins de la province Dacia (H. Daicoviciu) 218
— L'organisation politique et administrative des provinces de la Moesie Inférieure et de la Dacie Romaine : provinces, villes, canabae, villages et les organismes qui les dirigent (H. Daicoviciu) 220
— L'organisation militaire de la Dacie Romaine et de la Moesie Inférieure : les unités militaires et le système défensif (H. Daicoviciu) 235
— La structure sociale dans la Dacie Romaine et la Moesie Inférieure : componantes sociales et formes de manifestation des mécontentements (H. Daicoviciu) 239
— La vie économique dans la Dacie Romaine et la Moesie Inférieure (H. Daicoviciu) 241
— La culture matérielle et la vie spirituelle dans le milieu urbain et rural de la Dacie Romaine de la Moesie Inférieure (souschapitre rédigé et completé par M. Petrescu-Dîmboviţa et D. Gh. Teodor, d'après les notes de H. Daicoviciu) 250
— La symbiose daco-romaine — la base de l'ethnogenèse roumaine (H. Daicoviciu) 262
— Les causes internes et externes qui ont déterminé la retraite de la domination romaine et ses conséquences (L. Bârzu) 267

www.cimec.ro

2. *Les Daces libres et le processus spécifique de leur romanisation* (D. Gh. Teodor 272
— L'histoire des Daces libres et leur civilisation 272
— Formes spécifiques du processus de l'interférence de la civilisation des Daces libres avec la civilisation romaine et daco-romaine 274

TROISIÈME PARTIE

Autochtones et migrateurs (siècles I^{-er}—VIII$^{-ème}$)

1. *La population autochtone après la rétraite aurelienne* (D. Gh. Teodor) . . 279
— Les relations multiples entre la romanité nord-et sud-danubienne 282
— Le rôle du christianisme dans le processus de la continuité et de la romanisation 288
— Les liaisons avec les Bas-Empire 293

2. *Les populations migrateurs sur le territoire de la Dacie et les rapports avec les autochtones* (I^{-er}—VIII$^{-ème}$ siècles) (D. Gh. Teodor et L. Bârzu) . 294
— Sarmates (D. Gh. Teodor) 294
— Populations germaniques: Vandales, Goths (L. Bârzu) 297
— Huns (L. Bârzu) 307
— Gépides (D. Gh. Teodor 311
— Avares (D. Gh. Teodor) 316
— Slaves (D. Gh. Teodor) 321
— Bulgares (D. Gh. Teodor) 325

3. *L'ethnogenèse des Roumains — base du développement historique du peuple roumain* (D. Gh. Teodor) 328
— Prémisses, facteurs et étapes de l'ethnogonèse des Roumains . . . 328
— Témoignages et preuves archéologiques, linguistiques et numismatiques de la continuité et de l'ethnogenèse des Roumains 330
— La structure sociale et économique des communautés rurales autochtones 347
— L'achèvement de l'ethnogenèse roumaine 349
— Le lieu et le rôle du peuple roumain dans le cadre de la romanité orientale 355

Biblioghraphie . . 358

Abréviations . . . 438

Indice (D. Gh. Teodor) . . . 444

www.cimec.ro

INTRODUCERE

Obiectul istoriei României (de la începuturi până în secolul al VIII-lea). Această parte din istoria României este de cea mai mare durată, din cele mai vechi timpuri și până în secolul al VIII-lea, moment din care poporul român, constituit în spațiul carpato-dunăreano-pontic, a intrat într-o nouă mare etapă a dezvoltării sale economice, sociale, politice și culturale, corespunzătoare evului mediu timpuriu.

Din punct de vedere metodologic, circumscrisă acestui interval de timp istoria României poate fi divizată în trei părți.

Prima dintre acestea, intitulată *Societatea omenească pe teritoriul Daciei de la primii locuitori până la stăpânirea romană*, cuprinde istoria străveche și parțial și veche a României, respectiv de la paleolitic până la statul din vremea lui Decebal inclusiv, înfățișându-se procesul de apariție și de dezvoltare a societății omenești din spațiul carpato-dunăreano-pontic din acest lung interval de timp, corespunzător paleoliticului, epipaleoliticului — mezoliticului, neo-eneoliticului, perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului și epocilor bronzului și fierului. Prezentarea, pe etape, este însoțită de dovezile arheologice și antropologice privind atât populațiile locale preindoeuropene, indoeuropene, tracice și dacice, cât și cele pătrunse din afară, cu care acestea au venit în contact.

În partea finală se tratează geto-dacii și civilizația lor de la primele începuturi și până la cucerirea Daciei de către romani. La început se prezintă geto-dacii și civilizația lor în secolele al VIII-lea—al II-lea î.Hr., scoțându-se în evidență, pe baza datelor arheologice și a izvoarelor scrise, dezvoltarea lor social-economică, politică și culturală, precum și relațiile lor cu grecii, tracii sudici, sciții, ilirii, celții, bastarnii și romanii. În acest context, o atenție deosebită este acordată uniunilor de triburi geto-dacice din secolele al IV-lea — al II-lea î.Hr., care precedă statul dac din vremea lui Burebista și conflictelor acestora, îndeosebi cu macedonenii. De asemenea, sunt tratate coloniile grecești din Dobrogea și relațiile lor cu populația autohtonă. În continuare, se prezintă, cu ajutorul datelor arheologice și ale izvoarelor scrise, procesul de constituire și structura economică și social-politică a statului dac de sub conducerea lui Burebista, politica internă și externă a acestui stat, precum locul și rolul lui în lumea antică, accentuându-se, totodată, asupra pericolului pe care îl prezenta pentru lumea geto-dacică expansiunea Imperiului Roman în Balcani și la Dunăre. În încheiere se tratează statul dac de la Burebista la Decebal, urmărindu-se formele de organizare politică sub urmașii lui Burebista și apoi ridicarea statului dac sub Decebal, reliefându-se caracteristicile dezvoltării economice, social-politice și culturale a acestuia până la cucerirea Daciei de romani, în urma luptelor de apărare ale geto-dacilor împotriva Imperiului roman.

În partea a doua a acestei discipline, intitulată *Romanii în Dacia nord-dunăreană și în Moesia Inferior*, se tratează, pe baza izvoarelor scrise și a datelor arheologice, continuitatea dacică și procesul romanizării, ca fenomen complex de mai lungă durată, de împletire a celor două civilizații, dacă și romană, care, în afară de provinciile romane Moesia și Dacia, a cuprins, în forme specifice și deosebite ca intensitate, și restul teritoriului României necucerit de romani, în legături

www.cimec.ro

însă multiple și durabile cu aceștia. Cu acest prilej, se scot în evidență locul pe care îl ocupă în acest proces cucerirea și organizarea de către Imperiul roman a provinciilor Moesia Inferior și Dacia, structura social-economică, cultura materială și viața spirituală în mediul urban și rural al acestor provincii și cauzele interne și externe care au determinat retragerea stăpânirii romane, precum și istoria și civilizația dacilor liberi și formele specifice ale procesului de interferență a civilizației lor cu civilizația romană și daco-romană.

În fine, partea a treia, intitulată *Autohtoni și migratori,* se referă la continuitatea populației autohtone după retragerea aureliană și la raporturile permanente din secolele al III-lea — al VII-lea sub diferite forme (economică, politică și culturală) ale autohtonilor daco-romani și apoi romanici cu Imperiul roman și bizantin. În acest context se prezintă și populațiile migratoare de pe teritoriul Daciei din vremea respectivă (sarmați, vandali, goți, huni, gepizi, avari, slavi și bulgari), reluându-se dăinuirea pe teritoriul țării noastre, în condițiile migrațiilor de populații, a daco-romanilor și romanicilor și apoi, din secolul al VIII-lea înainte a romanilor, precum și locul și rolul poporului român și al limbii române în cadrul romanității orientale.

Cronologie și periodizare. Istoriei României din acest interval de timp îi corespunde următoarea periodizare: societatea preistorică; societatea antică și perioada de trecere și de început în evul mediu.

Societatea preistorică (circa 1 000 000—secolul I î.Hr.) cuprinde epocile pietrei (1 000 000—2 500 î. Hr.), respectiv paleolitic, epipaleolitic-mezolitic și neo-eneolitic, corespunzătoare procesului de apariție, dezvoltare și înflorire a acestei societăți și epoca metalelor (2 500 î.Hr—100), respectiv perioada de trecere la epoca bronzului și epocile bronzului și fierului (Hallstatt și La Tène), în care are loc disocierea treptată a societății respective. Din punct de vedere etnic, epoca pietrei corespunde preindoeuropenilor, iar epoca metalelor, inclusiv perioada de tranziție la epoca bronzului, indoeuropenilor, tracilor și geto-dacilor, care se individualizează din masa tracilor în secolul al VIII-lea î.Hr., deosebindu-se în evoluția culturii lor trei perioade, respectiv secolele al VIII-lea — al VI-lea î.Hr., al V-lea — al II-lea î.Hr. și I î.Hr.—I, ultima, de maximă dezvoltare, corespunzând epocii Burebista—Decebal.

În cadrul societăților antice se are în vedere, în primul rând, societatea și organizarea din coloniile grecești, din Dobrogea, unde se întâlnesc, pentru prima dată pe teritoriul țării noastre, elementele caracteristice ale acestei societăți.

În ceea ce privește societatea geto-dacică, forma de organizare social-politică a statului geto-dac (sec. I î.Hr. —I) este superioară societății preistorice, cunoscând trei faze. Prima dintre acestea corespunde creării statului centralizat dac sub Burebista, ale cărui frontiere au depășit pe cele actuale ale României. Cea de a doua se plasează între înlăturarea prin violență a lui Burebista și urcarea pe tron a lui Decebal, interval de timp în care statul geto-dac a fost dezmembrat în mai multe părți, fără ca să fie însă desființat. Faza a treia se datează în vremea lui Decebal, când, în condițiile confruntării iminente cu romanii, se unifică din nou triburile daco-getice într-un stat mai mic ca întindere față de cel din vremea lui Burebista, însă, din punct de vedere economic și politic mai unitar și mai centralizat.

La rândul ei, societății romane îi corespund structurile social-economice specifice din provinciile Dacia și Moesia Inferior (inclusiv sudul Moldovei și parțial Muntenia), cu remarca faptului că, în Dacia a început mai târziu (106) și s-a terminat mai devreme (în timpul lui Aurelian), iar în Moesia Inferior a început mai de timpuriu (începutul sec. I) și a continuat mai mult (sec. al VI-lea); în cadrul procesului de destrămare a structurilor social-economice romane, corespunzătoare

www.cimec.ro

colonatului. În teritoriile neocupate de romani, situația a variat după regiuni, un rol important, ca formă de organizare, revenind uniunilor tribale (de ex. a carpilor) și obștilor sătești.

În fine, în perioada cuprinsă între retragerea aureliană și secolul al VIII-lea și caracterizată prin coexistența mai multor forme de structuri social-economice, se deosebesc două faze, cu particularități regionale.

Prima din acestea (sec. al IV-lea — al VI-lea), corespunzătoare migrațiilor populațiilor germanice și turanice și procesului de definitivare și uniformizare a romanității în teritoriul fostei Dacii, se caracterizează prin dispariția relațiilor specifice structurilor social-economice ale societății romane, acolo, unde au existat, și organizarea populației autohtone în obștii, mai evoluate, în care încep să apară elemente caracteristice, specifice evului mediu timpuriu.

Cea de a doua (sec. al VI-lea — al VIII-lea), din vremea coabitării cu slavii și alte populații, corespunde începuturilor unor confederații sau uniuni de obști, cunoscute mai târziu cu numele de țări, cnezate și voievodate.

În același timp, în Dobrogea, cum s-a arătat mai sus, persistă relațiile proprii colonatului, în cadrul cărora apar germenii societății feudale, ca și în acela al obștiilor din teritoriile neocupate de romani.

Locul istoriei României din această vreme în cadrul istoriei antice universale. Istoria României de până în secolul al VIII-lea ocupă un loc de primă importanță în ansamblul istoriei României, întrucât stă la baza întregului edificiu al evoluției istoriei noastre naționale. În acest scop, studierea, în mod interdisciplinar, a civilizațiilor străvechi și a celor traco-geto-dacice, precum și a procesului de etnogeneză românească, permite cunoașterea elementelor etno-culturale fundamentale ale istoriei poporului român, fără de care nu s-ar putea înțelege evoluția ulterioară a acestui popor din evul mediu și până în epoca contemporană inclusiv.

În contextul respectiv, prezintă, firește, un deosebit interes particularitățile istoriei României din acest interval de timp, în strânsă legătură cu evoluția istoriei europene, îndeosebi din sud-estul, estul și centrul Europei.

În primul rând se remarcă continuitatea populației autohtone din spațiul țării noastre, pe care nici un fel de migrații nu a reușit s-o întrerupă. Așa se explică dezvoltarea continuă sub acest aspect social-economic, politic și cultural a populației autohtone din spațiul respectiv. De-a lungul mileniilor, datorită pe de o parte tradițiilor locale anterioare, iar pe de alta adoptării și prelucrării în mod creator a unor elemente alogene, populația autohtonă a ajuns la manifestări originale, proprii felului ei de viață și de gândire.

O altă particularitate o constituie unitatea culturii materiale și a vieții spirituale a autohtonilor de pe tot întinsul Daciei în perioada respectivă, Carpații nefiind o barieră de netrecut, ci, din contră, prin râurile și văile care-i străbat dintr-o parte în alta, au prilejuit legături permanente.

În afară de acestea, permanența romanității în acest spațiu, consecință a contactelor cu Imperiul roman și bizantin și a influențelor acestora, având ca rezultat formarea unei enclave romanice între populații de altă origine, reprezintă o particularitate definitorie pentru întreaga istorie a poporului român, fără de care nu s-ar înțelege caracterul lui romanic de astăzi.

În fine, o altă particularitate o constituie contactele active ale localnicilor cu alte populații, care, sub formă pașnică, au contribuit atât la progresul tehnic și cultural al societății locale, prin prelucrarea în mod creator de către autohtoni a elementelor alogene, cât și la intensificarea schimburilor, cu implicații de ordin economic, social și cultural.

www.cimec.ro

Prin particularitățile sale, istoria României din această vreme ocupă un loc important în cadrul istoriei antice universale, bucurându-se de un deosebit prestigiu prin originalitatea sintezelor etno-culturale, care au contribuit la îmbogățirea civilizației europene. În același timp, spațiul carpato-dunăreano-pontic, prin poziția sa geografică în această parte a Europei, a constituit o importantă arie de convergență a civilizațiilor în care au fost asimilate creator și apoi difuzate numeroase bunuri ale civilizației europene, ceea ce subliniază necesitatea cunoașterii istoriei din acest interval de timp, din spațiul respectiv, și a locului ei aparte în contextul istoriei acestui continent. În acest cadru, prezintă interes pentru istoria Europei atât evoluția unitară și multimilenară etno-culturală, cât și cea social-economică și politică a strămoșilor poporului român, care, prin realizările și luptele lor, au constituit permanent un factor de progres și civilizație în această parte a Europei.

Influența factorilor geografici asupra evoluției societății omenești de pe teritoriul țării noastre. Teritoriul României, prin poziția sa geografică, în dreptul paralelei 45° în sud și a meridianului 25° longitudine estică, care îl străbate prin mijloc, prezintă anumite particularități geomorfologice, hidrografice, pedologice, precum și în domeniile vegetației și faunei. Aceste particularități reflectă pe de o parte înfățișarea unitară a teritoriului respectiv, iar pe de alta interferența influențelor central, est și sud-est europene.

Din punct de vedere geografic, principalele coordonate ale acestui teritoriu sunt Carpații cu trei mari ramuri: Orientali, Meridionali și Occidentali, cu văi largi, depresiuni interioare și trecători; Dunărea, strâns legată de Carpați, din care izvorăsc aproape toate apele care-i asigură debitul pe teritoriul României și Marea Neagră cu aspecte particulare de ordin hidrologic, chimic și biologic, de unde și denumirea de spațiul carpato-dunăreano-pontic, folosită în mod obișnuit pentru teritoriul vechii Dacii.

Din îmbinarea acestor coordonate cu alte elemente geografice complimentare (Subcarpații, care însoțesc Carpații Orientali și Meridionali; dealurile vest-carpatice; piemontul getic; podișurile Transilvaniei, Moldovei și Dobrogei; Câmpia Tisei și Câmpia Română; rețeaua hidrografică; Delta Dunării ș.a.) au rezultat condiții favorabile de locuire, oferite de mediul natural, bogățiile subsolului și solului comunităților omenești din cele mai vechi timpuri.

Pe lângă condițiile favorabile pentru permanența și continuitatea așezărilor populației autohtone, formele de teren respective ofereau, în diferite feluri, și apărarea acestora în mod natural sau artificial.

Toate acestea atestă legătura strânsă dintre comunitățile omenești și mediul natural, care nu a fost la fel peste tot și în toate vremurile. Influențele mediului fizic asupra societăților omenești fiind în funcție de nivelul de dezvoltare al acestora, respectiv mai puternice când economia lor depindea mult de mediul înconjurător și apoi reduse treptat odată cu progresele realizate în domeniul producției materiale, care au permis comunităților omenești nu numai să folosească resursele naturale, ci și să exploateze cantități din ce în ce mai mari de cupru, argint, aur, fier, sare ș.a.

În timp ce munții și pădurile, în afară de valoarea lor economică, au servit și de adăpost populației autohtone în vremuri de primejdie, câmpiile și depresiunile au servit și ca locuri de trecere și de oprire temporară a populațiilor migratoare, cum o atestă unele izvoare scrise și descoperirile arheologice.

Izvoarele istoriei României până în secolul al VIII-lea. Izvoarele literare, cu toate limitele lor, prezintă importanță pentru istoria veche a țării noastre, valoarea lor ieșind mai mult în evidență prin confruntarea cu datele cercetărilor arheologice, care de obicei le completează, confirmându-le, sau, uneori, infirmându-le.

www.cimec.ro

Din nefericire, unele din lucrările din antichitate s-au pierdut, păstrându-se doar fragmente la autorii de mai târziu. Aceste fragmente, ca și unele pasaje din operele scriitorilor antici, au fost adunate în colecții și monografii publicate, cu sau fără comentarii, cu începere din secolul al XIX-lea.

În ceea ce privește culegerile de texte grecești și latine, tipărite în țara noastră, menționăm colecția *Fontes Historiae Daco-Romanorum*, publicate de G. Popa-Lisseanu, precum și îndeosebi culegerea *Fontes Historiae Daco-Romanae*, care a apărut cu începere din 1964 (sub redacția lui Gh. Ștefan și H. Mihăiescu), primul volum cuprinzând perioada din secolul al VI-lea î.Hr. până la sfârșitul secolului al III-lea ; al doilea, în 1967 (elaborat tot de primii și colaboratorii lor), până la anul 1000 ; al treilea, în 1975 (sub îngrijirea lui Al. Elian și N. S. Tanașoca), scriitori bizantini din secolele al XI-lea — al XIV-lea și al patrulea, în 1982 (publicat de H. Mihăiescu, R. Lăzărescu, M. S. Tanașoca și T. Teotoi), scriitori și acte bizantine, secolele al IV-lea — al XV-lea.

O altă categorie de izvoare scrise, care interesează și ea în mod deosebit istoria României, este aceea a izvoarelor epigrafice, în care se includ diferite inscripții (pe piatră, obiecte de metal sau lut și altele), provenind din săpături arheologice sau descoperiri întâmplătoare. Și acestea au fost adunate, cu începere din secolul trecut, în două mari colecții, la care activitatea se continuă și astăzi, printre care una privitoare la inscripțiile grecești (sub redacția lui Aug. Boeckh și colaboratori), este cunoscută sub denumirea de *Corpus Inscriptionum Graecarum* (1828—1877), înlocuită ulterior prin una mai mare *Inscriptiones Graecae* (sub îndrumarea lui U. von Willamowitz-Moelendorf) și o alta relativ la inscripțiile latine, denumită *Corpus Inscriptionum Latinarum* (începută în 1863) (sub conducerea lui Th. Mommsen și colaboratori).

La acestea se adaugă, cu începere din 1975, colecția de inscripții grecești și latine, deosebit de utilă pentru istoria țării noastre, cu două serii, *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae, Graecae et Latinae* (îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu), din care au apărut, până în prezent, cinci volume.

Un alt izvor scris îl constituie papirus-ul zis al lui Hunt, descoperit în Egipt și conținând date despre unele evenimente din zona Dunării Inferioare în primul deceniu al secolului al II-lea, cu care prilej se menționează Piroboridava și Buridava.

O categorie de izvoare, care prezintă o deosebită importanță pentru reconstituirile istorice, este aceea a izvoarelor arheologice, întrucât ele oferă date concrete privitoare la progresele realizate în domeniul culturii materiale și al vieții spirituale de către comunitățile locale sau alogene, care s-au succedat pe teritoriul țării noastre în acest lung interval de timp. În această privință, prezintă interes descoperirile din așezări, necropole, depozite și tezaure, provenind din cercetări speciale, sub formă de săpături, sondaje sau recunoașteri, precum și din descoperiri izolate.

Rezultatele acestor cercetări sunt valorificate în revistele și publicațiile tipărite de institutele de specialitate și muzeele de istorie din țară, precum și în monografii și lucrări de sinteză privitoare la culturi, așezări, necropole, depozite de bronzuri, tezaure, diferite categorii de obiecte, relații de schimb și culturale, continuitate și romanizare ș.a. Dintre acestea, un loc aparte îl ocupă revistele și publicațiile *Dacia* (în limbi străine), *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, *Materiale și cercetări arheologice* (1 până la 10), *Cercetări arheologice*, toate din București, *Arheologia Moldovei* (Iași), *Acta Musei Napocensis* (Cluj-Napoca), *Apulum* (Alba Iulia), *Pontica* (Constanța), precum și altele din diferite localități ale țării, la care se adaugă volumele sesiunilor anuale de raportare, care continuă,

www.cimec.ro

cu același nume, seria *Materiale și cercetări arheologice*. Dintre monografii sunt de menționat cele peste 40 din colecția *Biblioteca Archaeologica* a Institutului de arheologie, ca și altele publicate în editurile din București, Cluj-Napoca, Iași și Craiova sau de muzeele județene de istorie. La acestea se adaugă colaborările arheologilor români la unele publicații de caracter internațional, ca de exemplu *Prähistorische Bronzefunde, Inventaria Archaeologica, British Archaeological Reports, Corpus Vasorum Antiquorum* ș.a.

În fine, din categoria izvoarelor numismatice, în legătură cu istoria României, prezintă un mare interes monedele grecești, macedonene, geto-dacice, romane și bizantine.

Dintre publicațiile numismatice, cu caracter de *corpora*, reținatenția acelea ale lui B. Pick, C. Regling, Bucur Mitrea, J. Winkler, C. Preda, A. Nubar, V. Mihăilescu-Bârliba, M. Chițescu ș.a., dintre care o mențiune aparte merită lucrarea de mari proporții a lui C. Preda din 1973 privitoare la monedele geto-dacilor, în care se tratează pentru prima dată în mod amplu și documentat toate problemele relativ la acest tip de monede.

Istoriografia românească și străină referitoare la istoria României, până în secolul al VIII-lea.

Interesul pentru istoria veche a României a existat în țara noastră încă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cum rezultă din scrierile cronicarilor, ale lui D. Cantemir și ale reprezentanților Școlii ardelene. Acesta a crescut în secolul al XIX-lea, când activitatea de cercetare pe teren a fost desfășurată cu mult entuziasm și pasiune de către unii cărturari.

În istoricul cercetărilor din secolul trecut un loc aparte l-au ocupat Bogdan Petriceicu-Hasdeu și Al. Odobescu, ultimul remarcându-se și prin activitatea de organizare și îndrumare la Muzeul Național de Antichități și Universitatea din București, unde a fost și primul profesor de arheologie, cu începere din 1874. De asemenea, merită să fie relevate și cercetările arheologice din Muntenia ale lui Cezar Bolliac și D. Butculescu, din Moldova ale lui Gh. Săulescu, fost profesor la Academia Mihăileană din Iași, privitoare la civilizația romană din Moldova, N. Beldiceanu și Gr. Buțureanu relativ la cultura Cucuteni, precum și din Bucovina ale lui J. Butt și D. Olinescu.

Informații prețioase se găsesc și în lucrarea lui Gr. Tocilescu, *Contribuții la Dacia înainte de romani*, din 1880, care este utilă, și astăzi, prin datele pe care le conține.

În ceea ce privește Transilvania, o activitate meritorie au desfășurat-o J. M. Ackner, G. I. Téglás și Șt. Moldoveanu.

Activitatea arheologică a continuat pe o treaptă superioară, în secolul nostru, când se pot deosebi trei etape importante în evoluția acestor cercetări.

În prima din acestea, care se datează până la 1918, se încadrează activitatea fecundă în domeniul arheologiei greco-romane, desfășurată de V. Pârvan, care, prin colaborarea cu I. Andrieșescu, autor al cărții *Dacia înainte de romani*, din 1912, și-a îndreptat atenția și către preistoria Dacici, stabilind un plan metodic al cercetărilor arheologice de teren.

Tot în această perioadă se înscriu și unele contribuții aduse de profesorii de arheologie de la Universitatea din Iași, respectiv de Teoharie Antonescu, deținătorul primei catedre de arheologie de la această Universitate (1894) și apoi de Oreste Tafrali, care în 1916 a înființat Muzeul de Antichități din Iași.

Dintre săpăturile arheologice din perioada respectivă, se remarcă acelea efectuate de F. László la Ariușd—Covasna, H. Schmidt și G. Bersu la Cucuteni—Iași și I. Kovács la Apahida—Cluj, Sântana de Mureș și Bandu de Câmpie—Mureș.

www.cimec.ro

De asemenea, prezintă interes și repertoriile de descoperiri arheologice, întocmite de J. Marțian pentru Transilvania și de F. Milleker pentru Banat.

La acestea se adaugă sintezele privitoare la istoria românilor, datorate lui A. D. Xenopol și D. Onciul, în care se tratează amplu și istoria țării noastre din acest interval de timp.

În a doua etapă, corespunzătoare intervalului 1919—1944, se continuă activitatea prodigioasă a lui V. Pârvan, întemeietorul școlii române de arheologie, culminând cu apariția în 1926 a monumentalei sale opere *Getica*, care reprezintă o sinteză de mare amploare a istoriei și culturii traco-dacilor, timp de mai bine de un mileniu, de la 1000 î.Hr. până la începutul secolului al II-lea.

Cercetările arheologice, efectuate pe tot cuprinsul țării, cu sprijinul lui V. Pârvan, de colaboratorul său I. Andrieșescu și îndeosebi de elevii lui V. Pârvan, respectiv Radu Vulpe și Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Vladimir și Hortensia Dumitrescu, Dorin Popescu, Gh. Ștefan, I. Nestor ș.a., au îmbogățit patrimoniul istoriei României cu multe date noi. Totodată, contribuții substanțiale la dezvoltarea științei preistorice românești au fost aduse, în această perioadă, de I. Nestor, prin lucrarea sa fundamentală privind stadiul cercetărilor preistorice în România, apărută în 1933 la Frankfurt a. M.

Un alt centru important de cercetări arheologice din perioada interbelică a fost la Cluj, căruia i se datoresc săpăturile din cetățile dacice de la Costești și Grădiștea Muncelului din Munții Orăștiei, de la Sarmizegetusa romană (Ulpia Traiana) și din castrele de la Micia și Porolissum, efectuate de D. M. Teodorescu, C. Daicoviciu, Al. Ferenczi ș.a., dintre care C. Daicoviciu s-a remarcat atât prin studiile sale de arheologie dacică și romană, cât și, mai ales, prin lucrarea de sinteză, în mai multe limbi străine, privitoare la Transilvania în antichitate (1945).

Tot din această vreme datează și un repertoriu al descoperirilor preistorice din Transilvania, publicat de M. Roska (1942).

În afară de Cluj, activitatea de cercetare arheologică s-a desfășurat și în cadrul muzeelor din Deva, Alba-Iulia, Sibiu, Brașov și din alte localități.

În ceea ce privește Moldova, au adus contribuții mai ales N. N. Moroșan, pentru paleolitic, și R. Vulpe, pentru neolitic și perioada geto-dacică. Cea mai mare atenție a fost acordată însă epocii neolitice, prin cercetările efectuate de Vladimir și Hortensia Dumitrescu, C. Mătase ș.a.

Tot în această etapă s-au efectuat cercetări arheologice și în Oltenia; îndeosebi de către C. S. Nicolaescu-Plopșor, D. Berciu, care a publicat lucrarea monografică *Arheologia preistorică a Olteniei* (1939) și D. Tudor, căruia i se datorează și monografia *Oltenia romană* (1942).

De asemenea, s-au efectuat investigații arheologice și în Dobrogea, îndeosebi de către V. Pârvan și Sc. Lambrino la Histria, Th. Săuciuc-Săveanu și O. Tafrali la Callatis, P. Nicorescu la Adamclisi, precum și în alte locuri. La acestea se adaugă lucrarea monografică a lui Radu Vulpe asupra istoriei vechi a Dobrogei (1938).

Tot în această etapă au apărut și marile lucrări de sinteză privind Istoria Românilor ale lui N. Iorga și C. C. Giurescu, în care istoria României de până în secolul al VIII-lea ocupă un loc deosebit, precum și unele lucrări special privitoare la etnogeneza poporului român datorate lui Gh. Brătianu.

În fine, în cea de a treia etapă, corespunzătoare perioadei de după cel de-al doilea război mondial și până astăzi, cercetările cu privire la istoria României, din acest interval de timp, au cunoscut cea mai mare dezvoltare.

În fecunda și importanta activitate de cercetare arheologică, un rol important a revenit Muzeului Național de Antichități, reorganizat, în 1956, în Institutul de Arheologie, Institutelor de arheologie din Cluj-Napoca și Iași, Institutelor

www.cimec.ro

de cercetări socio-umane de la Craiova, Târgu-Mureș și Sibiu, precum și Muzeelor de Istorie, dintre care multe, în frunte cu Muzeul Național de Istorie, au fost create după 1944.

La rândul lor, rezultatele acestor cercetări au fost valorificate, sub formă de studii sau articole, în revistele și publicațiile de arheologie și istorie, tipărite de institutele de specialitate și muzeele din țară, precum și în numeroase lucrări monografice publicate în țară și în parte și peste hotare. La acestea se adaugă capitole ample din volumele: *Istoria poporului român* (1970), *Istoria Transilvaniei* (1960) și *Istoria Dobrogei*, vol. I—III (1965—1967, 1971), precum și din *Istoria românilor*, vol. I, de C. C. Giurescu și Dinu Giurescu (1974). De asemenea, prezintă interes și lucrările *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre* de D. Berciu (1966), *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii* de D. Protase (1966), *La Roumanie*, în colecția *Archaeologia Mundi*, de C. Daicoviciu și Em. Condurachi (1972), *Scurtă istorie a Daciei preromane* de M. Petrescu-Dîmbovița (1978), *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* de H. Daicoviciu (1972), *Burebista și epoca sa* de I. H. Crișan (ed. a II-a, 1977), *Continuitatea vieții materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, de Ligia Bârzu (1979), *Continuitatea românilor* de N. Stoicescu, (1930), *Etnogeneza românilor* de I. I. Russu (1931), *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în secolele V—XI e.n.* de D. Gh. Teodor (1981), *Transilvania în epoca romană târzie* (în limba germană) de K. Koredt (1982). *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'à la fin de l'âge du bronze* de Vl. Dumitrescu, A. Bolomey și Fl. Mogoșanu (1983), *Dacia înainte de Dromichete* de Vl. Dumitrescu și Al. Vulpe (1988), *Dacia în cadrul lumii antice* de N. Ursulescu (1922), precum și alte lucrări monografice menționate la bibliografie.

O importanță deosebită în valorificarea cercetărilor efectuate până în 1960 a prezentat-o volumul I din *Istoria României* (1960), operă istorică colectivă, în care istoria României a fost prezentată, sintetic, până în secolul al VIII-lea, în funcție de rezultatele investigațiilor până la data respectivă.

Bogata activitate de cercetări pe teren și de publicații, desfășurată de arheologii și istoricii români după apariția acestei lucrări, face necesară tipărirea unei noi ediții a acestui volum în cadrul Tratatului de Istorie a românilor, operă de importanță națională a istoriografiei din țara noastră.

Vechimea multimilenară a poporului român, istoria și civilizația sa deosebit de bogată au preocupat, încă din secolul al XVI-lea și apoi, în continuare, până în secolul nostru, istoriografia străină, în care au fost abordate diferite aspecte importante din istoria spațiului carpato-danubiano-pontic.

Astfel, în operele din secolele al XV-lea — al XVIII-lea ale unor cronicari italieni (Poggio Braccicolini, Antonie Bonfini, Enea Silvio Piccolomini), polonezi (St. Sarnicki), germani (Fredericus Menius), ca și ale unor misionari (Marco Bandini) sau militari (L. F. de Marsigli) italieni sunt relatări cu privire la vechimea și la activitatea poporului român. În secolul al XVIII-lea, problemele originii și continuității românilor au preocupat și pe unii istorici maghiari (Andras Huszti), germani (I. Thunmann) și englezi (E. Gibbon), care au tratat, în mod obiectiv, în operele lor, această problemă. În schimb, unii istorici germani din secolul al XIX-lea, ca Engel și îndeosebi Roesler, au susținut, în mod tendențios, teoria discontinuității și a emigrării poporului român de la sud de Dunăre, teorie combătută, ulterior, cu argumente științifice, nu numai de istoricii români, ca A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, Gh. Brătianu ș.a., cât și de unii istorici străini, îndeosebi de Th. Mommsen, L. v. Ranke, Traugott Tamm, L. Pič, L. Homo ș.a.

www.cimec.ro

În secolul nostru, o dată cu dezvoltarea istoriografiei române, a crescut interesul pentru această parte din istoria României și în istoriografia străină, ceea ce se reflectă în tratate, sinteze și studii elaborate de numeroși învățați, nu numai din Europa, ci și din alte continente.

Dintre acestea, un loc aparte îl ocupă lucrările de sinteză ale învățaților englezi, V. Gordon Childe, E. A. Thompson, St. Piggott și R. Syme ; germani, H. Schmidt, C. Patsch, Fr. Altheim, H. Müller-Karpe, J. Werner ; ruși, T. S. Passek, M. M. Tihanova și A. J. Meliukova ; unguri, M. Parducz, I. Bognar-Kutzian și A. Mozsolics ; americani, M. Rostovtseff, M. Gimbutas și P. M. Kendrick, precum și mulți alții, în ale căror opere se reflectă, în mod nuanțat, diferite aspecte ale acestei istorii a României. Pe lângă acestea, sunt însă și unele lucrări cu teze eronate, în special cu privire la etnogeneza românească, față de care istoriografia română a luat și ia permanent poziție, bazându-se pe numeroase și convingătoare argumente de ordin științific.

www.cimec.ro

www.cimec.ro

SOCIETATEA OMENEASCĂ PE TERITORIUL DACIEI, DE LA PRIMII LOCUITORI PÂNĂ LA STĂPÂNIREA ROMANĂ

1. EVOLUȚIA SOCIETĂȚII OMENEȘTI PE TERITORIUL DACIEI ÎN EPOCA VECHE A PIETREI (PALEOLITICUL)

Caracterizare generală. În perioada apariției societății omenești, respectiv a paleoliticului inferior, comunitățile omenești, caracterizate prin unelte primitive și o muncă rudimentară, puțin productivă, au avut caracter de cete primitive, formă de agregare socială (cu funcție mai mult biologică).

Perioada următoare, a dezvoltării societății respective, corespunzătoare paleoliticului mijlociu și superior, se caracterizează prin unelte și arme mai active, datorită perfecționării tehnicii de prelucrare a silexului, ceea ce a dus la sporirea treptată a productivității vânătorii și, prin aceasta, a mijloacelor de hrană. Totodată, caracteristică pentru această perioadă este și diviziunea naturală a muncii, pe baza deosebirilor biologice dintre membrii societății, bărbații îndeletnicindu-se cu vânătoarea, care, în etapa târzie a paleoliticului, se desparte în vânătoarea propriu-zisă și culegere, și femeile cu culesul, dezvoltat și el în această perioadă a paleoliticului și, în continuare, în epipaleolitic. Din punct de vedere al organizării sociale, caracteristică pentru sfârșitul paleoliticului mijlociu sau, poate, pentru începutul paleoliticului superior este apariția gintei, o formă de organizare socială mai complicată, bazată pe legături de sânge și de exogamie, căsătoria fiind permisă numai cu persoane din alte ginți. În paleoliticul superior s-a trecut, probabil, la ginta maternă, în care, datorită condițiilor de trai și de muncă ale oamenilor, filiațiunea era asigurată după mamă, ceea ce a contribuit la creșterea rolului social și a influenței femeii mame. În continuare, apar premisele organizării tribale, constituită din mai multe ginți.

Din punct de vedre economic, caracteristică pentru paleolitic este însușirea din natură a mijloacelor de subzistență, fără nici o intervenție din partea omului în producerea acestor mijloace de trai. Acest fel de economie presupune folosirea până la epuizare a tuturor resurselor dintr-o anumită zonă și inexistența intenției creării unor rezerve de hrană, atunci când vânătoarea și culesul din natură nu se puteau efectua. Datorită nivelului tehnic scăzut al uneltelor, omul era preocupat continuu de căutarea de hrană, care uneori putea fi abundentă, iar alteori lipsea. Numai o dată cu obținerea unor rezerve de hrană omul va progresa, determinându-l la producerea hranei prin cultivarea plantelor și domesticirea animalelor.

www.cimec.ro

Mediul geografic. În ceea ce privește mediul geografic, în care au trăit comunitățile omenești din spațiul carpato-dunăreano-pontic, se înregistrează pe de o parte ridicarea treptată a Carpaților cu peste 1000 m, ceea ce a avut ca efect apariția ghețarilor pe vârfurile lor înalte, iar pe de alta, ca rezultat al ridicării acestor munți, retragerea în regiuni mai joase spre sud și est a apelor lacurilor pliocene, care acopereau o mare parte din Transilvania, sudul Moldovei, Muntenia, Oltenia și Câmpia Panonică. La rândul ei, ca urmare a schimbării climei, rețeaua de ape curgătoare, devenind mai activă, s-a modificat, apropiindu-se de cea actuală.

Antropogeneză. Antropogeneza a avut loc în epoca paleolitică. În legătură cu această problemă, se discută încadrarea în premisele perioadei paleoliticului inferior a descoperirii din depozitele de nisip și argilă de pe locul „Valea lui Grăuceanu" de la Bugiulești (jud. Vâlcea), care constă din numeroase resturi fosile de mamifere terestre, dintre care unele cu urme, după descoperitori, de lucru intenționat, însoțite, după unii, și de câteva resturi apropiate de cele ale hominizilor de tip Australopithecus, precum și de bolovani de piatră dintr-o rocă care lipsește din zona respectivă. În sprijinul omologării acestei descoperiri, prin care s-ar coborî începuturile istoriei noastre vechi până către 1 800 000—2 000 000 ani, sunt invocate, printre altele, analogiile cu unele descoperiri de la Sinzelles din Franța, aparținând villafranchianului superior (după localitatea Villafranca d'Asti din Italia), precum și de la Oldoway în Tanzania.

În depunerile mijlocii din peștera de la Ohaba Ponor, din Transilvania, s-au găsit cele mai vechi resturi fosile umane cunoscute până în prezent pe teritoriul României, respectiv trei falange de om (două de la mână și una de la picior), atribuite Neanderthalului.

În peștera de la Cioclovina din Transilvania, în condiții stratigrafice nesigure, s-a găsit și un craniu de *Homo sapiens fossilis*, de tip dolicocefal, aparținând unei femei în vârstă de 30—40 ani, care, prin unele caracteristici mai vechi, neanderthaliene, se apropie de craniul omului fosil de la Předmost, din Moravia, reprezentând o variantă a tipului Cromagnon. În aceleași condiții stratigrafice s-a găsit și un alt craniu, în peștera de la Baia de Fier, împreună cu fragmente de mandibulă și din alte oase ale unei femei de 40—50 ani, cu unele caracteristici negroide și trăsături mai vechi, neanderthaliene. La acestea se adaugă un frontal provenind din aluviunile ostrovului Mocanu, de la Giurgiu, și un rest de femur, de același tip, de la Peștera (com. Măgura, jud. Brașov).

Periodizare și culturi. În cadrul epocii paleoliticului, pe baza tehnicii de prelucrare și a formelor uneltelor, s-au deosebit mai multe aspecte de cultură materială, grupate în următoarele trei mari perioade, corespunzătoare stadiului de dezvoltare a societății omenești din epoca respectivă: paleoliticul inferior, paleoliticul mijlociu și paleoliticul superior (pl. 1).

Din punct de vedere cronologic, aceste perioade, în mod obișnuit până nu de mult, au fost sincronizate cu cele patru perioade glaciare (Günz, Mindel, Riss și Würm) și trei interglaciare (Günz-Mindel, Mindel-Riss și Riss-Würm) din munții Alpi ai Elveției. Mai recent însă, pe baza analizelor palinologice, s-au stabilit și pentru România (de către M. Cârciumaru) perioadele de oscilații climatice, care, la rândul lor, au

www.cimec.ro

fost paralelizate cu acelea ale Europei Centrale, datate pe baza metodei C_{14}, precum și, acolo unde a fost posibil, cu perioadele glaciare și interglaciare ale sistemului alpin.

În felul acesta s-a precizat că, după primul stadiu glaciar al ultimei perioade glaciare cu climat rece, au urmat interstadiile Nandru (corespunzător lui Würm 1—2), cu două oscilații calde și patru faze de vegetație (Nandru 1—4), și Ohaba, cu trei oscilații climatice (Ohaba a, Ohaba b și Herculane I), urmate de un ultim stadiu glaciar al Pleistocenului, după care, până la începutul Holocenului, au fost mai multe oscilații climatice calde (Herculane II și Românești, Erbiceni A și Erbiceni B).

În prima perioadă, a *paleoliticului inferior* (circa 1 000 000—120 000 ani), o dată cu producerea intenționată a uneltelor de muncă de către grupele protoumane (hominizi), omul și-a însușit hrana cu unelte primitive din piatră și, mai târziu, cu unelte și arme perfecționate din silex și piatră, o dată cu desprinderea vânătorii ca ramură economică deosebită. De asemenea, în lupta pentru existență, omul a folosit și focul, îndeosebi pentru pregătirea hranei, dar și contra frigului și animalelor sălbatice.

In mod sigur, cele mai vechi dovezi despre existența comunităților omenești de pe teritoriul României constau din unelte rudimentare din pietre de prundiș de râu, lucrate pe o față *(choppers)* sau pe amândouă *(chopping tools)* care au fost folosite pentru cioplit, tăiat și răzuit. Asemenea piese, descoperite în poziție secundară, la suprafața solului, la Fărcașele (fig. 2), pe valea Dârjovului lângă Slatina și în alte locuri dintre Olt și Argeș, precum și în depresiunea Sibiului, au analogii în „cultura de prund" *(Pebble culture)*, răspândită din sud-vestul Europei până în sud-vestul Asiei și sud-estul Africii.

În comparație cu aceste unelte rudimentare, acelea din silex și cuarțit, ilustrate îndeosebi prin toporașe de mână, din etapa abbevilliană (Abbeville, localitate în Franța), sunt mai perfecționate, fiind cioplite bifacial (pe ambele fețe), într-o tehnică puțin îngrijită. La rândul lor, piesele din etapele următoare ale acheuleanului (Saint Acheul, localitate în Franța) și premusterianului sunt și mai perfecționate, fiind caracterizate prin forme mai regulate, tehnica cioplirii bifaciale îngrijită pe toată suprafața și retușarea marginilor.

Alături de uneltele de tip abbevillio-acheulene, ceva mai numeroase, sunt acelea în tehnica așchială clactoniană (Clacton-on-Sea, localitate în Anglia de sud-est), cu un vârf ascuțit și marginile tăioase, a căror tradiție se menține și mai târziu, în musterian sau aurignacian, ca de exemplu la Valea Lupului — Iași, Ripiceni și Mitoc — Botoșani.

În cea de-a doua perioadă, a *paleoliticului mijlociu* (circa 120 000—35 000 ani), ale cărei descoperiri se plasează între interstadiul Nandru I și sfârșitul oscilației climatice Ohaba A, grupele de vânători neanderthalieni din etapa musteriană (Le Moustier, localitate în Franța) foloseau un inventar mai variat de unelte și arme din silex și piatră, constând din racloare (răzuitoare) pentru curățatul pieilor de animale și cojitul lemnelor, vârfuri de mână bifaciale, pentru împuns și tăiat, utilizate, probabil, și ca vârfuri de lance pentru vânătoare, precum și din aschii și lame în tehnica Levallois (Levallois-Peret, suburbie a Parisului).

Condițiile aspre ale climei și teama de animalele sălbatice i-au determinat pe oamenii din musterian să locuiască nu numai în așezări în aer liber, ci și în peșteri, utilizând focul, produs, foarte probabil, întâi

www.cimec.ro

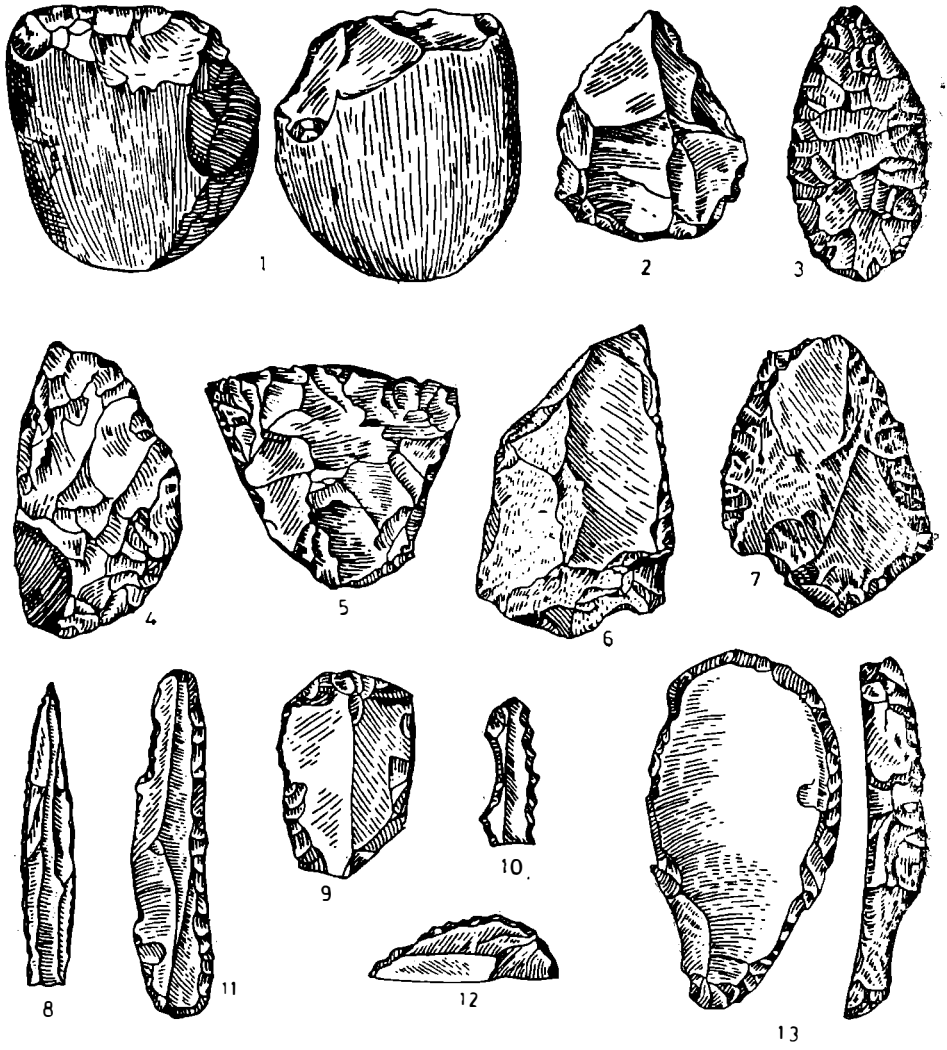

Fig. 1. Unelte și arme din silex și cuarțit, din paleolitic (după Al. Păunescu). 1, Cioplitor de tip „chopping-tool", cultura de prund, Fărcașele ; 2, vârf Levallois, musterian, Baia de Fier ; 3, vârf foliaceu în tehnica bifacială, musterian, Iozășel ; 4—5, răzuitor cu retușe bifaciale „Quina", musterian, Ripiceni-Izvor ; 6—7, burine aurignacian inferior, Ripiceni-Izvor ; 8, vârf de tip „Font Yves", aurignacian mijlociu, Tincova ; 9, gratoar pe așchie, aurignacian superior, Tincova ; 10, lamă retușată, gravettian superior ; 11, lamă ferăstrău, gravettian inferior, Ripiceni-Izvor ; 12, piesă segmentiformă, gravettian inferior, Ripiceni-Izvor ; 13, gratoar dublu macrolitic, gravettian final, Bistricioara-Lăutărie.

prin percuție. În această privință, sunt dovezi că pe lângă o viață nomadă a existat și o locuire mai îndelungată într-un anumit loc, folosindu-se adăposturi cu vetre de foc și numeroase resturi de mamut, ca în importanta stațiune de la Ripiceni-Izvor, de la Prutul mijlociu, din vremea oscilației climatice Nandru A, a cărei încadrare cronologică, pe baza

www.cimec.ro

corespondenţelor cu vestul Europei, diferă faţă de datările obţinute prin metoda C_{14}.

Pentru procurarea hranei bărbaţii practicau vânătoarea, iar femeile culesul, ajungându-se, în acest fel, la cea mai simplă diviziune a muncii, pe baza deosebirilor naturale dintre membrii societăţii.

Această perioadă din dezvoltarea societăţii omeneşti este mai bine atestată pe teritoriul României, prin descoperirile din peşterile de la Baia de Fier (fig. 1/2) şi Boroşteni, din Oltenia, Ohaba Ponor, Nandru şi Peştera, din Transilvania, şi Cheia, din Dobrogea, precum şi din aşezările de terasă, de la Boineşti şi Călineşti, din Maramureş, Rimetea, Ocna Sibiului, din Transilvania, Iozăşel (fig. 1/3), din Crişana, Ripiceni — Izvor (fig. 2/4-5) şi Mitoc, din Moldova respectiv, Mamaia-sat şi Peninsula, din Dobrogea. De menţionat că în aşezarea de la Ripiceni s-au identificat şi resturi de locuinţe şi vetre special amenajate, cum s-a arătat mai sus.

Cultura musteriană din diferite regiuni ale României prezintă anumite aspecte regionale, determinate atât de legăturile cu centrul, estul şi sud-estul Europei, condiţionate de poziţia geografică a acestor aspecte, cât şi de materia primă folosită pentru unelte şi arme, respectiv cuarţitul, în Peştera Muierilor de la Baia de Fier, o rocă vulcanică, în peştera de la Boroşteni, silexul, în peşterile de la Nandru şi Ohaba Ponor din Transilvania şi Cheia din Dobrogea, ca şi de necesităţile de hrană, musterienii de la Baia de Fier vânând îndeosebi ursul de peşteră, aceia de la Ohaba Ponor calul, iar cei de la Ripiceni-Izvor mamutul.

În ceea ce priveşte vânătoarea, aceasta s-a practicat de către bărbaţi, pe de o parte cu ajutorul armelor speciale, îndeosebi a vârfurilor bifaciale din silex, dintre care unele foliacee mai zvelte erau apropiate, prin formă şi tehnica de cioplire bifacială, de vârfurile din peştera Szeleta din Munţii Bükk, din nordul Ungariei, iar pe de alta prin hăituială, prin urmărirea animalelor către locurile prăpăstioase, după cum o dovedesc resturile prăbuşite ale scheletelor de mamut de la Ripiceni-Izvor sau ale unei specii înrudite *(Elephas Throgonterii)* de la Holboca, lângă Iaşi.

În cea de a treia perioadă, a *paleoliticului superior* (circa 35 000—10 000/8 000 î.Hr.), contemporan cu oscilaţiile climatice ale interstadiului Ohaba (Ohaba B şi Herculane 1), omul, pe deplin format, superior faţă de predecesorii săi, a realizat noi şi importante progrese în domeniul tehnicii de prelucrare a silexului şi a varietăţii uneltelor şi armelor din lame lungi, subţiri şi regulate, detaşate din nuclee de formă prismatică. Dintre uneltele din silex, predomină cuţitele, străpungătoarele, răzuitoarele şi dălţile, cu care oamenii au prelucrat lemnul, pieile, oasele, cornul şi fildeşul, iar în ceea ce priveşte armele, un loc aparte îl ocupă vârfurile de săgeată şi de lance, completate cu harpune, pumnale şi străpungătoare din oase, fildeş, coarne de ren şi de cerb.

Comunităţile omeneşti din această etapă, cu o evoluţie particulară în această zonă faţă de altele, din vestul şi centrul Europei, locuiau în aşezări deschise, cu colibe, vetre şi ateliere, precum şi, într-o măsură mai redusă, în peşteri, bărbaţii îndeletnicindu-se cu vânătoarea, iar femeile îndeosebi cu culesul.

În condiţiile noilor relaţii sociale, ale societăţii gentilice matriliniare, determinate de dezvoltarea activităţii de muncă a oamenilor, au apărut acum şi primele manifestări de artă, care reflectă reproducerea artistică a activităţii productive a omului primitiv, aspecte ale vieţii spirituale îm-

www.cimec.ro

pletite cu viața socială, precum și, după unele interpretări, încercarea de a se înțelege, de către paleolitici, organizarea lumii vii. Alături însă de aceste manifestări, în care se reflectă aptitudinile de creație ale omului primitiv, s-au dezvoltat și reprezentările religioase despre om și realitatea înconjurătoare (magia, totemismul ș.a.).

Pe teritoriul României sunt atestate numai etapele aurignaciană, cu trei faze de dezvoltare (circa 35 000—25 000 ani), și gravettiană orientală (circa 25 000—15 000 ani).

Prima din fazele aurignacianului, aceea a *aurignacianului inferior*, caracterizată printr-un amestec de tradiții musteriene și levalloisiene cu elementele noi, din paleoliticul superior, este cunoscută îndeosebi prin descoperirile de unelte și arme de la Iozășel — Arad și, mai ales, din așezările de terasă de la Ceahlău — Cetățica I și Dârțu, Ripiceni — Izvor (fig. 2/6-7) și Mitoc, din Moldova, precum și de la Vișag, din Banat și Saligny, din Dobrogea. Printre armele folosite se remarcă vârfurile bifaciale în formă de frunză („szeletiene"), evoluate din vârfurile foliacee bifaciale musteriene și fără de legături genetice și cronologice cu vârfurile de lance solutreene, frumos retușate pe ambele fețe.

În faza următoare, a *aurignacianului mijlociu*, în care se generalizează tehnica de desprindere lamelară, dispărând vechile tradiții de cioplire din paleoliticul mijlociu și inferior, în spațiul carpato-dunăreano-pontic a fost o locuire mai intensă, atestată prin numeroasele descoperiri din așezările de terasă, dintre care mai cunoscute sunt acelea de la Boinești, din Țara Oașului, Cremenea, din sud-estul Transilvaniei, Tincova (fig. 1/8) și Românești, din Banat, Vădastra, din Oltenia, Malu Roșu — Giurgiu, din Muntenia, Mitoc și Ripiceni, pe Prut și Bistricioara, pe Valea Bistriței din Moldova. Alte descoperiri de acest fel provin din peșterile de la Cioclovina, Ohaba Ponor și Peștera Gura Cheii — Râșnov, din Transilvania, Băile Herculane, din Banat, Baia de Fier și Boroșteni, din Oltenia, La Adam și Cheia, din Dobrogea.

În fine, în faza a treia, a *aurignacianului târziu*, pe lângă piesele de tip mai vechi (fig. 2/9), în număr mai redus, se întâlnesc și altele, gravettiene, care vor predomina în etapa următoare a gravettianului (La Gravette, localitate din Franța), care, în parte, este contemporană cu aurignacianul târziu din Muntenia.

Cultura *gravettiană*, originară din zona Nistrului mijlociu, împreună cu aceea a grupurilor gravettiene din Ucraina (Kostenki) și Slovacia (Nitra), se încadrează în ceea ce se numește gravettianul oriental, considerat contemporan cu solutreanul și magdalenianul din vestul Europei.

În ceea ce privește teritoriul României, această cultură este atestată îndeosebi în Moldova (fig. 1/10—13), cunoscând în evoluția ei două perioade, dintre care una mai veche, contemporană cu oscilația climatică Ohaba B (20 000—15 000 î.Hr.) și o alta mai nouă, din vremea oscilațiilor climatice Herculane II (=ultimul stadiu Würm) și Românești, până la începutul Holocenului. Primei perioade îi aparțin stațiunile în aer liber de pe Valea Bistriței (Bistricioara, Lespezi), de pe Prutul Mijlociu (Ripiceni—Izvor), din nordul (Crasnaleuca) și sudul (Mălușteni, Berești) Moldovei, precum și din nord-vestul Transilvaniei (Boinești, Rimetea ș.a.). Cea de a doua perioadă, corespunzătoare unui epigravettian sau tardigravettian, este ilustrată prin descoperiri din sud-estul Transilvaniei și nord-estul Munteniei (Lapoș), precum și prin altele din Țara Oașului

www.cimec.ro

(Maramureș) și din Basarabia (Cosăuți). Descoperiri gravettiene târzii, din așezări în aer liber, dar și din peșteri, provin din Banat, din zona Porților de Fier, aparținând, după descoperitori, paleoliticului superior cuarțitic.

Dintre descoperirile gravettiene din spațiul carpato-dunăreano-pontic se remarcă, în primul rând, lamele sau vârfurile de tip „La Gravette", cu o latură teșită oblic, și piesele de mici dimensiuni (microlite) din silex, nelipsite din stațiunile acestei culturi, precum și câteva obiecte din os și corn, din așezările de la Cotu Miculinți și Crasnaleuca din zona Prutului Mijlociu, sau microlitele din obsidian, din stațiunile din nord-vestul și nordul României.

Începuturile manifestărilor artistice. În condițiile din paleoliticul mijlociu este posibil să fi apărut și unele elemente de suprastructură, ca de exemplu începutul unor credințe primitive religioase, cum pare s-o indice, după unii, complexele cu defense de mamut din stațiunea de la Ripiceni—Izvor.

Reprezentări despre om și realitatea înconjurătoare (magia, animismul) s-au dezvoltat în perioada următoare a paleoliticului superior, cum s-a presupus că o atestă descoperirea „locului de cult" de pe înălțimea de la Buda, de pe valea Bistriței, constituit din picioare de bou retezate și oase de ren, care a fost interpretat ca o dovadă relativ la practica magiei, în legătură cu procesul vânătorii, deși nu este exclus ca unele oase să fi avut și o altă destinație, în legătură cu un anumit tip de locuință.

În afară de acestea, în noile condiții, care au dus la o oarecare stabilitate a grupurilor omenești, s-au manifestat și unele tendințe de înfrumusețare a femeilor și chiar a bărbaților, care se reflectă în podoabe din dinți de animale și din scoici marine, precum și în hematita adusă din Transilvania de către vânătorii aurignacieni de pe Valea Bistriței.

Paralel cu această înfrumusețare a corpului omenesc au apărut și primele manifestări de artă, după cum o dovedește amuleta-pandantiv din cortex, din gravettianul inferior de la Mitoc, cu o vechime de circa 26 000 ani pe baza determinărilor C_{14} (fig. 2). Piesa aceasta, de mici dimensiuni, considerată ca cea mai veche de acest fel din Europa, este decorată cu grupe de linii incizate, care, după descoperitori, ar sugera, eventual, reprezentarea, pe avers, a unui cervideu și, pe revers, a capului unei bovine sau a unei siluete umane. La aceasta, se adaugă figurina primitivă cio-

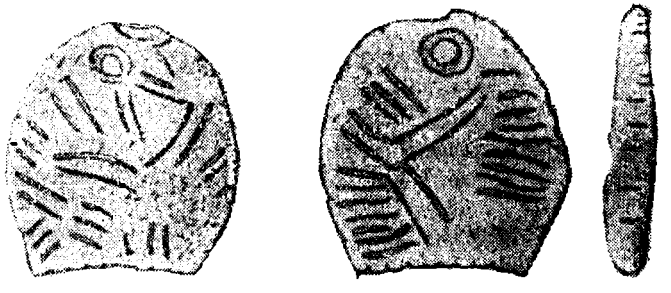

Fig. 2. Amuletă-pandantiv din cortex, din gravettianul inferior de la Mitoc (după V. Chirica).

www.cimec.ro

plită din gresie, de la Lapoș, din Muntenia, precum și reprezentările de animale pictate cu roșu (un cal și o felină), singurele de acest fel, până în prezent, pe teritoriul României, descoperite în peștera de la Cuciulat — Sălaj și puse de descoperitori în legătură cu picturile parietale din Urali.

2. TRECEREA SPRE NOUA EPOCĂ A PIETREI (EPIPALEOLITIC-MEZOLITIC)

Trăsături generale. În perioada următoare a epocii pietrei, corespunzătoare epipaleoliticului-mezoliticului (mileniile XI—VII î.Hr.), în condițiile retragerii și dispariției glaciației Würm, precum și a variațiilor climatice, comunitățile tribale continuă să se dezvolte, prezentând, în cadrul a două grupuri culturale, epipaleolitic și mezolitic, anumite particularități în felul lor de viață și de gândire.

Retragerea treptată spre nord a ultimei glaciații Würm și dispariția prin topire a calotei glaciare, pe lângă transformări de ordin geografic, au provocat și schimbări în cadrul vegetației și faunei, trecându-se de la speciile de climă rece la cele de climă mai blândă. Totodată, în noul mediu de viață, comunitățile omenești au înregistrat progrese tehnice, reflectate în generalizarea folosirii arcului și săgeții, determinată, în primul rând, de condițiile noi legate de vânatul mărunt.

De asemenea, caracteristică pentru această perioadă este și marea răspândire a microlitelor din silex, uneori cu forme geometrice (trapez, triunghi și semicerc), pusă în legătură cu dezvoltarea continuă a vânătorii și creșterea importanței ei economice.

Paralel cu vânătoarea, practicată de la distanță, cu ajutorul arcului și săgeții, s-a intensificat pescuitul, cu harpunele, precum și culegerea hranei vegetale, mai variată în comparație cu aceea din perioada anterioară, datorită transformărilor climatice, trecându-se treptat la „recoltare".

În această privință, în urma progreselor realizate în domeniul economiei, drept consecință a dezvoltării producției, comunitățile gentilice sunt mai strâns legate între ele, unele deplasându-se în regiuni noi, unde s-au dezvoltat în mod deosebit. Acum apar premisele organizării tribale constituită din mai multe ginți înrudite.

În cadrul acestui proces istoric, destul de complex, în care au avut un rol și subrasele brachicefale, se explică transformările pe spații mari, precum și ritmul deosebit de dezvoltare istorică a culturilor comunităților tribale, dintre care cele mai vechi se caracterizează prin folosirea arcului și a săgeții.

Periodizare și culturi. În ceea ce privește teritoriul țării noastre, cele mai vechi dovezi, din grupul epipaleolitic, aparțin gravettianului târziu din Moldova, precum și unor mari ateliere de prelucrare a silexului, din Banat și Muntenia.

În grupul al doilea, mezolitic, se încadrează descoperirile din Peștera Hoților de la Băile Herculane, unde s-au descoperit microlite geometrice, cu analogii la Crvena Stijena în Muntenegru, care, după particularitățile lor, au fost atribuite aspectului romanello-azilian [grotele Romanelli în sudul Italiei și Mas d'Azil în sudul Franței (circa 11000—8500 î.Hr.)]

www.cimec.ro

Aceste microlite erau asociate cu oase de mamifere, dinți de oaie sau caprine, vertebre, oase și solzi de pește, precum și cu numeroase spărturi și așchii atipice, din silex, rezultate de la prelucrarea uneltelor și armelor din silex chiar în peșteră.

Alte descoperiri mezolitice importante, din sud-vestul României, aparținând tot culturii romanello-aziliană, sunt acelea din zona Cazanelor, provenind din adăposturile de la Cuina Turcului — Dubova, peșterile Climente I—II și Veterani, precum și din alte locuri din această zonă (fig. 3/6—8). În afară de acestea, aproximativ din aceeași vreme cu descoperirile de la Băile Herculane — Peștera Hoților, datează și altele din

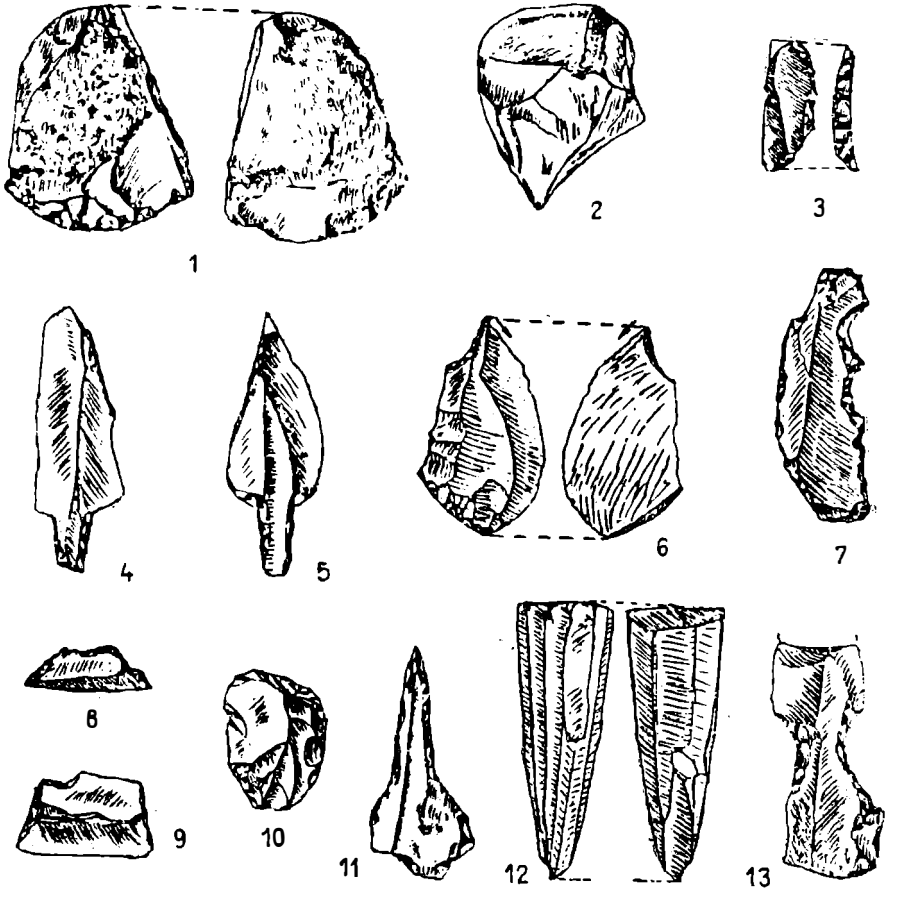

Fig. 3. Unelte și arme din silex, din epipaleolitic-mezolitic (după Al. Păunescu). 1, topor primitiv, campinian arhaic, Lapoș ; 2, piesă de tip „pic", campinian Lapoș ; 3, segment de arc, swiderian, Scaune-Ceahlău ; 4—5, vârfuri de săgeată cu peduncul, Scaune-Ceahlău ; 6, microburin romanelo-azillian, adăpostul Cuina Turcului-Dubova ; 7, lamă denticulară, romanello-azillian, adăpostul Cuina Turcului-Dubova ; 8, piesă trapeziformă, romanelo-azillian, adăpostul Cuina Turcului-Dubova ; 9, piesă trapeziformă, tardenoisian, Lăpuș ; 10, gratoar tardenoisian, Erbiceni ; 11, străpungător tardenoisian, Cremenea ; 12, nucleu fusiform (conic prelung), tardenoisian, Erbiceni ; 13, piesă cu dublă scobitură retușată.

www.cimec.ro

Oltenia (Baia de Fier şi Plopşor-Viroagă — Dolj), Muntenia (Slobozia — Ilfov), Transilvania (Cremenea — Braşov) şi Moldova (Măluşteni II).

Un aspect deosebit în evoluţia mezoliticului, atestat în anumite părţi din Transilvania, Muntenia şi Moldova, este *tardenoisianul* (Fère-en-Tardenois, localitate din Franţa, circa 8 000—5 000 î.Hr., poate şi mai târziu în unele zone), la geneza căruia, alături de fondul gravettian, au participat elemente de caracter azilian, probabil, şi romanello-azilian. Descoperirile din Crişana, nord-vestul Transilvaniei (Ciumeşti) şi sud-estul Transilvaniei (Cremenea) (fig. 3/11) aparţin zonei tardenoisiene central şi est-central europene (fig. 3/9), iar acelea din nord-estul şi sudul Moldovei (Ripiceni — Izvor, Erbiceni, Ghireni, Bereşti, Băneasa I şi II ş.a.) zonei de stepă nord-pontice (fig. 4/10, 12—13), plasându-se în timp în jur de 6000 î.Hr., într-o perioadă de tranziţie de la Boreal la Atlantic şi, în continuare, în Atlantic.

Alte dovezi privitoare la mezolitic aparţin *swiderianului* (aşezarea de la Swidry-Wielkie, la sud-est de Varşovia, circa 12000—10000 î.Hr.), cu caracter, după unii, mai mult paleolitic, pus în legătură cu un grup de vânători, originar, după alţii, din nord-estul Germaniei şi răspândit în centrul şi nordul Poloniei, precum şi în bazinul superior al Volgăi. Grupul acesta, caracterizat prin vârfuri de săgeată triunghiulară cu peduncul, într-o fază târzie a culturii swideriene, corespunzătoare etapei chlabowician (aşezarea Chlabowice din sud-vestul Poloniei), urmărind vânatul pe înălţimi a pătruns, probabil, spre sfârşitul fazei Erbiceni B şi s-a menţinut, în continuare, până în Subboreal, în zona tundrei alpine a masivului Ceahlău, cum o atestă resturile de locuire din Poiana „La Scaune" (1328 m) (fig. 3/3—5) şi de lângă cabana Dochia (1800 m), din masivul Ceahlău, precum şi în apropiere, la Bardosul — Bicaz Chei.

În fine, tot mezoliticului îi aparţin unele piese macrolitice din silex, de tipul campinianului arhaic (fig. 3/1-2), precum şi, mai curând, cultura Schela Cladovei (mileniile VIII—VI î.Hr.), răspândită, din zona Porţilor de Fier, pe ambele maluri ale Dunării, până în aval de Drobeta-Turnu Severin. Această cultură reprezintă, după unii, eventual, o continuare a paleoliticului superior cuarţitic din Banat, sfârşitul ei fiind pus în legătură cu pătrunderea purtătorilor culturii Starčevo-Criş sau, poate şi mai înainte, ai grupului Gura Baciului — Cârcea din neoliticul timpuriu.

În cuprinsul aşezărilor acestei culturi, situate în locurile joase şi nisipoase, dintre care mai importantă este aceea de la Ostrovu Corbului, s-au identificat vetre şi urme de locuinţe, mai mult sau mai puţin adâncite în sol. Un loc aparte îl ocupă uneltele din cuarţ şi silex, prelucrate rudimentar, precum şi cele din os şi, îndeosebi, din corn de cerb. Ultimele sunt ilustrate printr-un număr relativ mare de toporaşe cu gaură pentru coadă şi „săpăligi" cu un capăt activ, având analogii la Crvena Stijena, în Muntenegru, care au fost interpretate ca fiind folosite la scoaterea rădăcinilor şi tuberculelor comestibile din solurile nisipoase, uşor de răscolit, din preajma aşezărilor respective, contemporane cu tardenoisianul din alte zone ale spaţiului carpato-dunărean. În schimb, in sprijinul ipotezei folosirii acestor unelte, după unii, pentru un început de cultivare a plantelor de tip *„cerealia"*, au fost invocate şi analizele de polen din aşezările de la Icoana, din aceeaşi zonă a Porţilor de Fier, prin care s-a constatat o creştere în diametru a grăuncioarelor de polen de graminee. Nu au fost însă găsite, până în prezent, grăunţe de cereale carbonizate,

www.cimec.ro

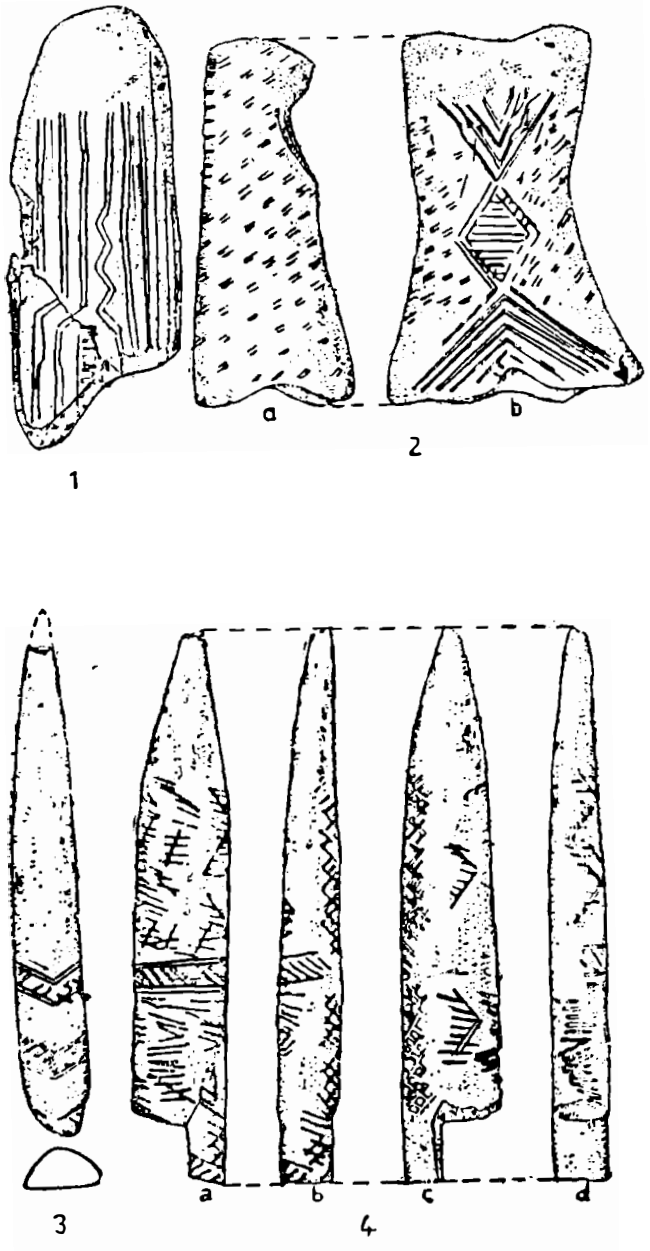

Fig. 4. Obiecte din os, decorate, din mezolitic (după Vl. Dumitrescu). 1, Cuina Turcului (nivelul II) ; 2, Cuina Turcului (nivelul III) ; 3—4, Icoana.

www.cimec.ro

prin care să se ateste, în mod sigur, începuturile cultivării plantelor, nici oase de animale domestice, cu excepția câinelui. Din aceste motive, descoperirile respective nu pot fi încadrate în neoliticul aceramic. Avându-se în vedere poziția lor stantigrafică, între depunerile aziliene și ale culturii neolitice timpurii Starčevo-Criș, s-a presupus, și pe această cale, că ele pot aparține mezoliticului.

Viața spirituală. În ceea ce privește viața spirituală a comunităților omenești din mezolitic, de pe teritoriul țării noastre, prezintă interes faptul că, în așezarea swideriană din poiana „La Scaune", de pe muntele Ceahlău, s-a descoperit un număr relativ mare de bucăți de hematită, în care se reflectă preocupările estetice ale comunităților respective de vânători. În afară de acestea, prin săpăturile din unele așezări romanello-aziliene din zona Porților de Fier, precum și din așezările mezolitice ale culturii Schela Cladovei, s-au găsit și unele piese de artă din această vreme, între care se remarcă mai multe plăci mici, de os, cu decor geometric incizat și, îndeosebi, o falangă de cal, ornamentată cu motive geometrice gravate, din adăpostul sub stâncă de la Cuina Turcului (fig. 5).

3. EVOLUȚIA SOCIETĂȚII OMENEȘTI PE TERITORIUL DACIEI ÎN EPOCA NOUĂ A PIETREI (NEOLITICUL ȘI ENEOLITICUL)

Caracterizare generală. Etapa înfloririi societății preistorice, corespunzătoare neo-eneoliticului, se remarcă prin schimbări mari în cultura materială și structura economică a societății omenești, trecându-se treptat de la faza inițială de culegător la aceea de producător de hrană, caracterizată prin cultivarea primitivă a plantelor și creșterea animalelor domestice, față de care pescuitul și vânatul au un rol secundar. În afară de aceste activități economice, în neo-eneolitic se practică și diferite meșteșuguri casnice, ca olăria, torsul, țesutul ș.a. În general, femeile se îndeletniceau cu cultivarea plantelor și cu treburile casnice, iar bărbații cu vânătoarea și creșterea vitelor, adâncindu-se, în acest fel, diviziunea naturală a muncii după sex și vârstă, pentru procurarea mijloacelor de trai. Din punct de vedere al organizării sociale, în această etapă se constituie organizarea tribală, caracterizată printr-un teritoriu comun, un dialect propriu, organe de conducere proprii, precum și prin unele elemente comune ale vieții spirituale. În acest context, important pentru neo-eneolitic este faptul că, în procesul producției, între oameni, erau relații de colaborare și ajutor reciproc, la baza lor stând proprietatea comună asupra terenurilor arabile, pășunilor și apelor, precum și asupra uneltelor necesare gospodăriei comune. Alături de proprietatea comună mai există și proprietatea personală asupra unor unelte, arme și obiecte de podoabă.

În timp ce în neolitic erau folosite, cu predilecție, uneltele din silex, piatră, os, corn și lut ars și, numai rar, din aramă, în eneolitic, pe lângă primele, care continuă, se intensifică utilizarea aramei pentru diferite tipuri de unelte, arme și podoabe, ceea ce justifică și denumirea dată acestei perioade.

www.cimec.ro

Începuturile și evoluția economiei productive (cultivarea primitivă a plantelor, creșterea animalelor, meșteșugurile, apariția metalurgiei). În condițiile de climă, faună și floră asemănătoare cu cele actuale, s-au petrecut, datorită dezvoltării continue a economiei, mari schimbări în cultura materială și structura economică a societății omenești, trecându-se treptat de la faza inițială de culegători la aceea superioară de producători de hrană.

Satele neolitice, concentrate pe văile apelor, unde erau condiții mai favorabile de dezvoltare, și cu locuințe în genere apropiate, datorită obținerii noilor mijloace de hrană, sunt mai numeroase și mai populate decât taberele paleolitice sau mezolitice de vânători sau pescari, dovedind un sedentarism dezvoltat. Apariția și dezvoltarea acestor așezări neolitice a depins de stadiul de dezvoltare economică și socială a comunităților omenești respective, precum și, într-o anumită măsură, de mediul natural în care erau situate.

Ca urmare a adaptării active la procesul producției sociale se explică și activitatea economică variată din neo-eneolitic.

Astfel, ocupațiile de bază ale oamenilor din această epocă au fost cultivarea primitivă a plantelor și creșterea animalelor domestice.

Pentru *cultivarea primitivă a plantelor,* ocupație îndeobște a femeilor, exceptând muncile mai grele legate de defrișarea pădurilor, unde erau ajutate și de bărbați, s-au folosit, la început, bățul, apoi săpăligile din corn și topoarele din piatră. Cu aceste mijloace primitive oamenii cultivau grâul, orzul și meiul, păstrând rezervele de cereale în vase mari, de provizii, și, eventual, în unele grânare. Lamele din silex sau obsidian, mici și trunchiate, pentru a fi folosite cu piese componente ale secerilor, râșnițele simple și grăunțele carbonizate constituie dovezi evidente relativ la cultivarea plantelor. La acestea se adaugă și brăzdarele din corn de cerb și piatră, din așezarea aparținând neoliticului mijlociu de la Rast — Dolj, pe baza cărora s-a dedus că în perioada respectivă s-a cunoscut și folosit plugul primitiv cu tracțiune animală, cum s-a presupus și pe baza unor particularități ale scheletelor bovinelor (de ex. dezvoltarea greabănului) din așezările acestei perioade de la Vădastra și Crușovu — Olt. Problema, în acest din urmă caz, nu este însă rezolvată decât în sensul că vitele respective au fost supuse la eforturi pentru povară, care au avut ca efect modificări osteologice.

Prin *creșterea animalelor domestice* (taurine, porcine, ovicaprine), oamenii și-au creat rezerve permanente de hrană, nemaidepinzând atât de mult de vânătoare ca în perioadele anterioare ale epocii pietrei.

Mai târziu, către sfârșitul eneoliticului, o dată cu intensificarea creșterii animalelor domestice, inclusiv a calului, care este acum domesticit, și a folosirii plugului primitiv cu tracțiune animală, bărbații au înlocuit, încetul cu încetul, munca femeilor în agricultura primitivă, creându-se în acest fel premisele trecerii către relațiile social-economice de tip patriarhal. În ceea ce privește domesticirea calului, se admite de către unii, pe baza descoperirilor din așezarea de la Vădastra (etapa Vădastra II), că ar data încă din neoliticul mijlociu. În această privință, nu trebuie să se piardă din vedere faptul că în așezarea de la Vădastra este atestată și cultura Coțofeni, din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, în legătură cu care s-ar putea pune resturile de oase de cal domestic din această așezare.

www.cimec.ro

În afară de cultivarea primitivă a plantelor și creșterea vitelor, oamenii din neo-eneolitic s-au mai ocupat cu *pescuitul* și *vânătoarea,* care au rol secundar, exceptând-o pe aceasta din urmă în unele așezări, cu *culesul* și diferitele *meșteșuguri casnice,* precum producerea de unelte și ceramică, torsul, țesutul ș.a.

În ceea ce privește producerea de unelte și arme, pe lângă piesele din silex, care, în fond, continuau forma și tehnica uneltelor mai vechi, din paleolitic, se întâlnesc, acum, și altele noi, din piatră, perfecționate și mai eficace, caracterizate prin tehnica șlefuitului, care se generalizează în această perioadă, și prin aceea a perforației (fig. 6). În acest fel, se explică prezența în așezările neo-eneolitice a numeroase topoare din piatră șlefuită și apoi perforate, utilizate atât la defrișarea pădurilor, în vederea obținerii de terenuri necesare cultivării primitive a plantelor, cât și la tăierea copacilor și prelucrarea lemnelor, utilizate îndeosebi pentru construcția locuințelor. Alături de aceste unelte se mai folosesc și altele din obsidian, os și corn.

O altă trăsătură caracteristică a producției din neo-eneolitic este marea răspândire a ceramicii, datorită căreia s-au îmbunătățit, în mod simțitor, procedeele de pregătire a hranei. În afară de aceasta, după particularitățile de tehnică, formă și decor, pe care le prezintă speciile ceramice în ariile lor de răspândire, s-au putut deosebi culturile neo-eneolitice cărora le aparțin.

Totodată, a avut loc acum și *apariția metalurgiei,* atestată prin unelte, arme și obiecte de podoabă, din cupru, metal care, sub formă nativă sau redus din minereurile oxidice și sulfidice, în acest din urmă caz conținând mai multe impurități, a fost folosit cu predilecție de comunitățile omenești eneolitice.

Descoperirea proprietăților acestui metal, relativ moale, dar și trainic și extensibil, și folosirea lui au însemnat, fără îndoială, un salt important în procesul valorificării resurselor naturale, care a fost posibil datorită descoperirii unor procedee tehnologice, în urma dezvoltării cunoștințelor științifice. În această privință, reducerea cuprului din minereu a reprezentat un pas hotărâtor în domeniul metalurgiei cuprului, care poate fi pus în legătură nu atât cu perfecționarea uneltelor de piatră, cât, mai curând, cu tehnica arderii ceramicii la o temperatură înaltă, între 700°C și 1 050°C. Ori, pentru obținerea cuprului din minereu era necesară o temperatură mai joasă, între 700°C și 800°C, iar pentru topirea cuprului pur una mai ridicată, 1 085°C.

În legătură cu această problemă, se știe că arama a fost primul metal care a căpătat o folosire mai largă în producție, datorită avantajelor pe care le prezenta față de silex și alte roci. Din punct de vedere tehnic, prelucrarea cuprului prezenta însă unele dezavantaje. Astfel, cuprul fiind prea moale, topoarele se îndoiau, iar lamele de pumnale și de cuțite se toceau și se îndoiau mai ușor. În afară de aceasta, producția de obiecte de cupru era îngreuiată și din cauza dificultății de a se obține temperatura înaltă pentru topire (1 085°C). Apoi, cuprul fiind dens, răcindu-se repede și absorbind multe gaze în timpul turnării, nu se putea turna ușor în forme. Din toate aceste motive, producția obiectelor de cupru a fost mai restrânsă. Pe de altă parte, unele din dezavantajele prelucrării cuprului s-au înlăturat în eneolitic și apoi la începutul epocii bronzului, prin procentul mic de arseniu din cupru, și, mai târziu, adăugat intenționat

www.cimec.ro

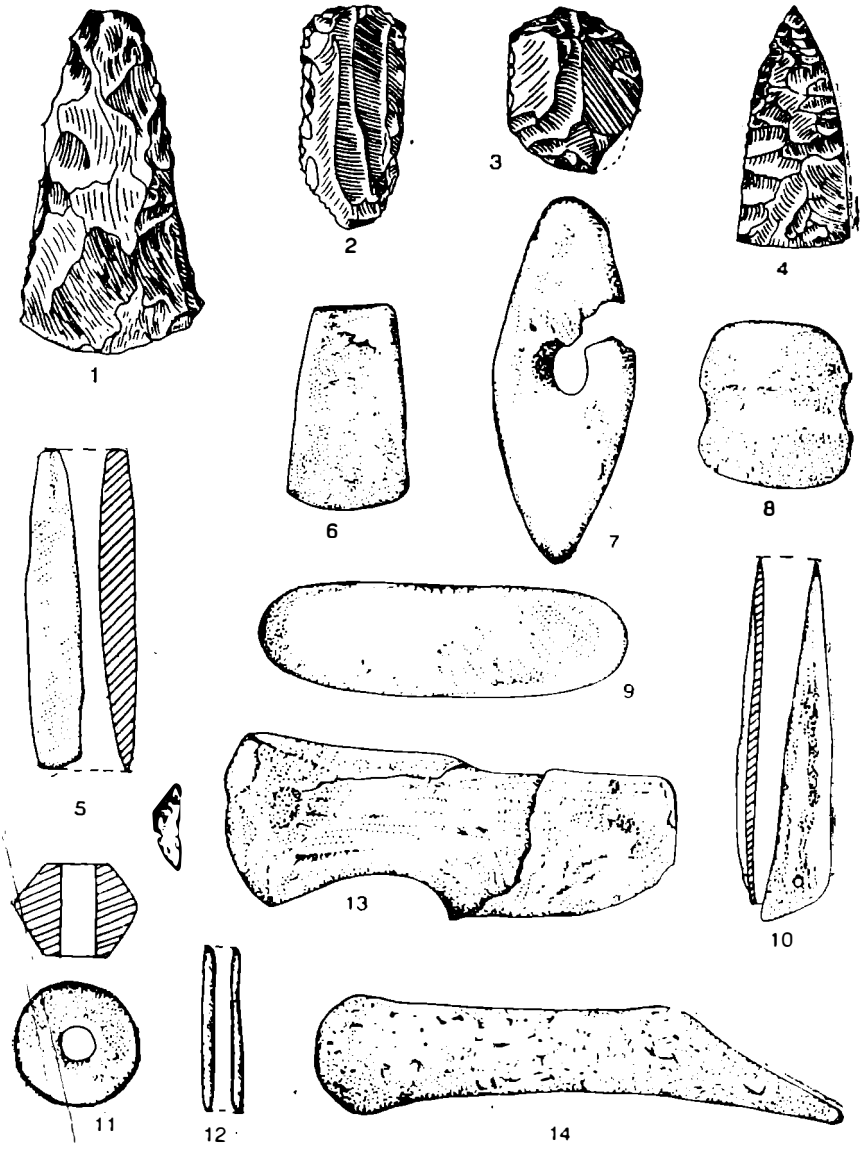

Fig. 3. Unelte și arme din silex (1—4), piatră (5—9), os (10), corn (13), lut ars (11) și aramă (12, 14), din neo-eneolitic (1—4, după Al. Păunescu ; 5—12, după Vl. Dumitrescu). 1, topor, cultura Gumelnița, Căscioarele ; 2, gratoar, cultura Gumelnița, Chirnogi ; 3, gratoar dublu, cultura Criș, Leț ; 4, vârf de săgeată, cultura Sălcuța, Sălcuța ; 5, dăltiță, cultura Cucuteni, Hăbășești ; 6, topor plat, cultura Cucuteni, Hăbășești ; 7, topor perforat, cultura Cucuteni, Hăbășești ; 8, „ciocan de miner", cultura Cucuteni, Hăbășești ; 9, râșniță, cultura Cucuteni, Hăbășești ; 10, sulă, cultura Cucuteni, Hăbășești ; 11, fusaiolă, cultura Cucuteni, Hăbășești ; 12, sulă, cultura Cucuteni, Hăbășești ; 13, topor, cultura Gumelnița, Glina ; 14, topor, cultura Cucuteni, Cucuteni-Cetățuie.

www.cimec.ro

sub formă de aliaj, obținându-se așa-zisele bronzuri arsenizate, caracterizate atât prin creșterea durității, cât și prin scăderea punctului de topire, de la 1 085°C la 900°C, și o mai mare fluiditate, ceea ce a facilitat turnarea acestui metal în forme.

În ceea ce privește spațiul carpato-dunăreano-pontic, cuprul a fost cunoscut aici încă din neoliticul timpuriu și mijlociu, în vremea culturilor Criș și Boian (faza Bolintineanu), aproximativ din mileniul al V-lea î.Hr., sub formă de unelte și obiecte mici, de podoabă, lucrate, probabil, prin tehnica ciocănirii.

După aceste începuturi modeste, în legătură, poate, cu unele impulsuri prin prospectorii din lumea egeeo-anatoliană, în căutare de materie primă, în eneolitic s-a intensificat cunoașterea și folosirea aramei, producându-se, pentru prima dată, „unelte grele", de aramă, turnate în tipare obișnuite sau bivalve, ceea ce a reprezentat un progres, în urma condițiilor de dezvoltare locală, precum și a legăturilor cu centrele mai înaintate din sud. Este izbitor numărul mare de topoare și securi de aramă din această vreme, provenite din descoperiri izolate, depozite și, mai rar, din așezări și morminte, nu numai din Transilvania, ci și din regiunile extra-carpatice ale României și din Basarabia, îndeosebi din ariile culturilor Gumelnița, Sălcuța și Cucuteni, fără îndoială în legătură cu o exploatare locală a zăcămintelor de cupru din Transilvania, precum și, în parte, de la sud de Dunăre. Este probabil însă că nu toate aceste piese au fost folosite ca unelte, unele din ele putând avea și o altă semnificație, ca arme sau simboluri ale bogăției ș.a.

La acestea se adaugă și alte piese din cupru, ca de exemplu cârlige de undițe, sule, ace, pumnale, pandative, brățări, discuri, perle ș.a., din descoperiri izolate sau, uneori, din mici depozite, cum este cazul acelora din cultura Cucuteni (Cucuteni A, de la Hăbășești — Roman și Ariușd — Sfântu Gheorghe) sau din depozite mai mari, ca acela din Precucuteni III de la Cărbuna, din Basarabia.

În ceea ce privește prelucrarea aurului, în spațiul dunăreano-pontic, cele mai vechi dovezi datează din neo-eneolitic, respectiv, din vremea culturilor Boian, Gumelnița și Cucuteni din regiunile extra-carpatice, Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr din centrul și vestul Transilvaniei. Este vorba de pandantive antropomorfe, perle, ace și alte obiecte, descoperite la Vărăști și Vidra — Giurgiu, Oltenița — Călărași, Traian — Neamț, Ariușd — Covasna, Moigrad — Sălaj și în alte locuri. Aurul pieselor aparținând complexului Tiszapolgár — Bodrogkeresztúr este de origine transilvăneană, conținând un titlu destul de ridicat de argint, iar cel din zona nord-dunăreană, după titlul scăzut de argint, ar putea proveni de la sud de fluviu. Piesele respective, lucrate prin batere la rece, atestă o tehnică similară cu a altor obiecte de acest fel din neo-eneoliticul sud-est și central-european.

Periodizare și culturi. Din punct de vedere al periodizării neo-eneolitice, pe teritoriul României s-au deosebit trei mari perioade denumite neolitic timpuriu, neolitic mijlociu (dezvoltat) și eneolitic, ultima cunoscută pentru alte zone ale Europei și Orientului Apropiat sub denumirile de epoca aramei sau de calcolitic.

În schimb, nu este atestată încă prima etapă a neoliticului timpuriu, a *protoneoliticului* sau a *neoliticului aceramic* (fără de ceramică), pentru care sunt dovezi în Thessalia și Asia Mică. În această privință, pro-

www.cimec.ro

blema celor mai vechi comunități neolitice din spațiul carpato-dunăreano-pontic constituie încă subiect de discuții. În legătură cu această problemă, se consideră că atunci când populația mezolitică este mai densă se produce fenomenul de hibridizare a culturii și de neolitizare, iar când aceasta este mai rară sau chiar lipsește are loc un proces de aculturație, de asimilare a populațiilor pre-neolitice de către cele neolitice, originare din Anatolia și sud-estul Europei.

În ceea ce privește începuturile cultivării plantelor, săpăligile din corn de cerb, aparținând culturii Schela Cladovei, au fost folosite, cum s-a arătat mai sus, nu pentru cultivarea plantelor, ci, eventual, pentru scoaterea tuberculilor comestibili din solurile nisipoase. De asemenea, nu au fost încă găsite grăunțe de cereale carbonizate care să aparțină etapei protoneolitice.

La fel, relativ la începuturile creșterii animalelor, resturile osteologice de la Berea — Maramureș și îndeosebi de la Erbiceni — Iași, puține și prost conservate, se consideră că nu aparțin în mod sigur unor specii de animale domestice, cu excepția câinelui. Din contră, unii cred că resturile de oaie, în context mezolitic, din stațiunile respective, ar fi de oaie sălbatică, ca și cele din peștera „La Adam", din Dobrogea, ipoteză cu care nu toți arheozoologii sunt de acord. Privitor însă la această problemă, nu s-a exclus nici posibilitatea ca oile sălbatice, din tardenoisianul regiunilor noastre, să provină din oile domesticite în sud și apoi sălbăticite în acest spațiu.

Cu toate acestea, avându-se în vedere descoperirile neolitice aceramice de la Gremnos (Argissa), din Thessalia, precum și ceea ce se susține privitor la un orizont neolitic aceramic, la Camena Moghila, în Ucraina, și Soroca II, în Basarabia, nu ar fi cu totul exclusă posibilitatea ca pe teritoriul României să se ateste, în viitor, această etapă a neoliticului, căreia să-i aparțină, printre altele, unelte și arme de tradiție tradenoisiană.

În evoluția comunităților omenești din neo-eneoliticul de pe teritoriul țării noastre, după începuturile insuficient de bine cunoscute, au urmat cele trei perioade, mai sus menționate, a căror cronologie absolută s-a determinat cu ajutorul metodei C_{14}.

In prima dintre aceste perioade, a *neoliticului timpuriu* (circa 7 000—5 000 î. Hr.), caracterizată prin unele progrese în domeniul uneltelor (topoare din piatră șlefuită, pe lângă unelte din silex, piatră, corn, os și lut ars), cultivarea plantelor, creșterea vitelor, apariția statuetelor din lut ars și uneori piatră, a avut loc o întărire treptată a organizației tribale în cadrul societății gentilice matriliniare. Așezările sunt risipite și neîntărite, neatestând o locuire mai îndelungată pe același loc a comunităților omenești respective.

Cele mai vechi așezări ale comunităților neoliticului timpuriu, aparținând culturii *Protosesklo,* au fost identificate îndeosebi la Cârcea — Dolj, Gura Baciului — Cluj (primul nivel) și Ocna Sibiului. Deosebit de semnificativă pentru acestea este ceramica, îndeosebi specia pictată cu alb pe roșu, înainte de ardere, care prezintă analogii la Donja Branjevina, în nord-estul Iugoslaviei, precum și în unele descoperiri ale orizontului Protosesklo, din Thessalia și Macedonia.

Se consideră că grupurile umane aparținând acestei culturi au ajuns la Gura Baciului venind dinspre Thessalia, de unde s-au desprins în etapa Protosesklo. În regiunea Dunării, ele ar fi venit în contact cu purtătorii

www.cimec.ro

culturii Lepenski Vir, punându-se problema dacă sfârşitul acestei culturi a fost în legătură cu această migraţie neolitică, prin care au fost antrenate, spre nord, şi elemente mediteranoide.

După această primă etapă, corespunzătoare culturii Protoseskio, comunităţile omeneşti continuă să evolueze unitar, cu mai multe aspecte regionale, în cadrul a patru faze principale ale complexului *Starčevo-Criş* (după staţiunile de la Starčevo, din Banatul iugoslav, şi din zona râurilor Crişurilor, din nord-vestul României, cunoscută şi sub denumirile ungurească Körös sau bulgărească Kremikovci), dezvoltat pe un fond sud-estic, mediteranean şi est-anatolian.

Comunităţile acestui complex au evoluat mai devreme în unele regiuni din centrul şi sud-vestul ţării mai târziu în altele, din est şi vest, prezentând unele aspecte regionale în marea lor arie de răspândire, din estul Ungariei până în bazinul mijlociu al Bugului sudic şi din Transilvania şi Moldova până în Peninsula Balcanică, prin care s-au stabilit legături cu culturile înrudite din Grecia continentală şi, mai departe, din Asia Mică.

În spaţiul carpato-dunăreano-pontic s-ar putea ca purtătorii acestui complex de origine sud-orientală (răspândiţi aproape pretutindeni, exceptând, datorită, probabil, unor fenomene tectonice, inundaţii, în urma transgresiunii Mării Negre — sud-estul Munteniei şi Dobrogea) să fi întâlnit populaţia de vânători şi pescari epipaleolitici târzii sau, eventual, chiar neolitici aceramici, încă neatestaţi. În această privinţă, prezenţa unor piese microlitice de tip geometric, în nivelele mai vechi ale complexului respectiv, indică persistenţa unei tehnici de tradiţie tardenoisiană.

Prin cercetările efectuate la Glăvăneştii Vechi şi Valea Lupului — Iaşi, Perieni şi Trestiana — Vaslui, Leţ — Covasna, Gornea — Timiş, Cârcea — Dolj şi în alte locuri s-au procurat date privitoare la comunităţile acestui complex cultural.

Astfel, în ceea ce priveşte aşezările, acestea erau neîntărite, fiind situate mai ales pe terasele joase ale apelor sau chiar pe fundul văilor şi, mai rar, în locuri înalte, utilizându-se, numai în mod excepţional, şi peşterile. În cadrul aşezărilor, locuinţele erau fie de suprafaţă, fie adâncite în pământ.

În genere, la nord de Dunăre, aceste aşezări sunt mici şi risipite, indicând o locuire de scurtă durată, datorită deplasărilor pentru căutarea altor terenuri de cultivare. Aceste deplasări au fost provocate atât de caracterul primitiv al uneltelor pentru lucratul pământului (topoare de piatră sau corn de cerb), care nu permiteau să se cultive mai mulţi ani de-a rândul aceleaşi ogoare, cât şi de înmulţirea populaţiei.

Pe lângă cultivarea plantelor, pentru care se foloseau seceri cu mâner din corn de animal, cum o dovedeşte o piesă de acest fel dintr-un vas mare de provizii de la Valea Răii, triburile culturii Criş, din aceste faze, s-au îndeletnicit, mai ales, cu creşterea cornutelor mari, care a predominat în unele regiuni, precum şi cu meşteşugurile casnice, prelucrând cu multă îndemânare silexul (fig. 5/3), obsidianul şi alte roci, dar şi osul şi lutul.

Ceramica (fig. 6/1-2), lucrată din pastă cu pleavă sau nisip, se caracterizează atât prin forme de vase mai evoluate, cât şi prin decorul cu diferite motive (geometrice, spiralice ş.a.) incizate, în relief, imprimate (cu unghia sau cu spatula), canelate şi pictate înainte de ardere cu alb,

www.cimec.ro

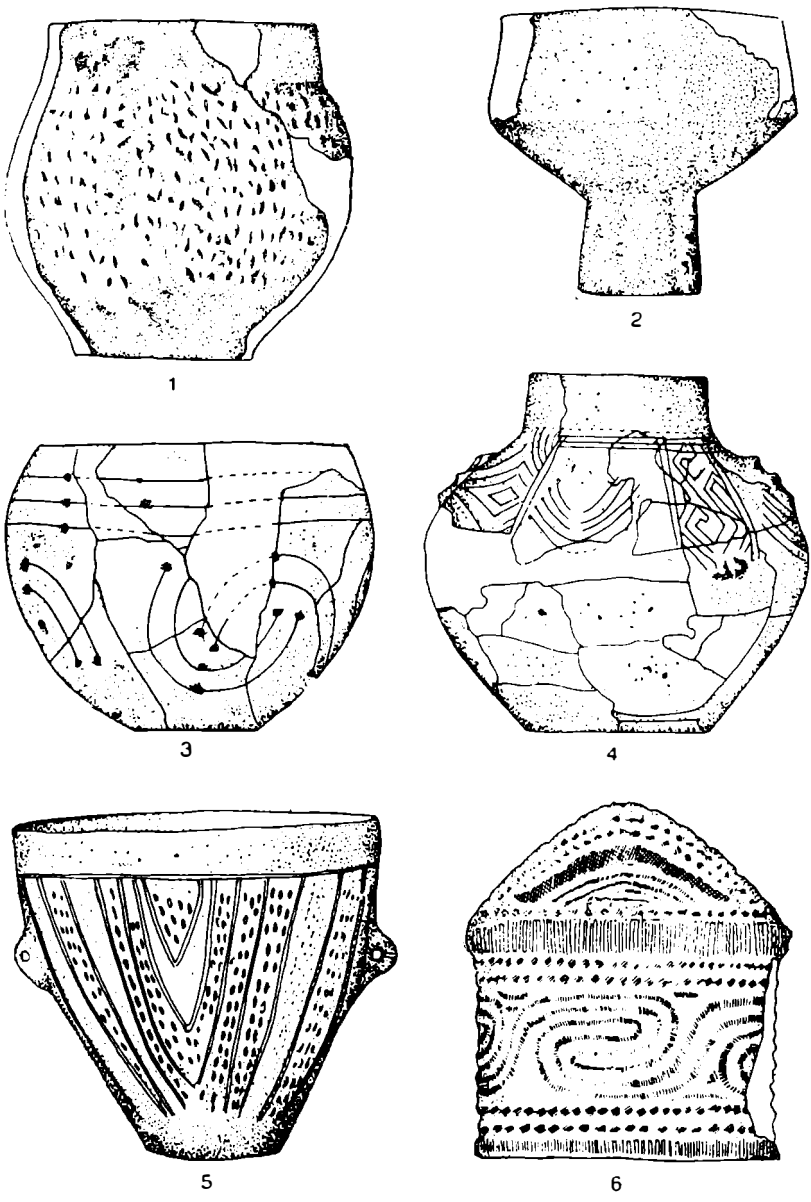

Fig. 6. Ceramică din neoliticul timpuriu (1—2) și mijlociu (3—6) (3—5 după Vl. Dumitrescu ; 6, după Corn. Mateescu). 1—2, cultura Criș, Valea Lupului ; 3—4, cultura ceramicii liniare, Traian — Dealul Fântânilor (3) și Târpești (4) ; 5, cultura Turdaș, Turdaș ; 6, Cultura Vădastra, Crușovu.

www.cimec.ro

roşu şi negru, după particularităţile cărora au fost stabilite cele patru faze din evoluţia acestui complex cultural. O menţiune aparte merită pictura înainte de ardere de pe vase, tehnică a decorului introdusă pentru întâia oară, în neoliticul nostru, în etapa corespunzătoare descoperirilor Protoseskio de la Cârcea, Gura Baciului şi Ocna Sibiului şi apoi transmisă, mai departe, fazelor următoare ale culturii Criş, precum şi, într-un mod insuficient de clar, prin intermediul culturii Petreşti, complexului cultural Ariuşd — Cucuteni, în care a atins apogeul.

În etapa următoare, a *neoliticului mijlociu* sau dezvoltat (circa 5 000—3 800 î.Hr.), comunităţile gentilice de pe teritoriul ţării noastre, în urma progreselor realizate în domeniul producţiei, au continuat să se dezvolte, prezentând caracteristicile unei vieţi neolitice mai închegate. Astfel, în condiţiile de muncă, determinate de unelte mai bune şi mai eficace din piatră (mai multe topoare perforate, pe lângă cele plate trapezoidale), silex, os şi corn (îndeosebi săpăligi), au sporit productivitatea muncii şi, odată cu aceasta, şi producţia, îndeosebi în principalele sectoare ale economiei, cultivarea primitivă a plantelor şi creşterea vitelor. Tot în această vreme s-a folosit, de către unele comunităţi tribale, şi cuprul, pentru unelte mici şi obiecte de podoabă. La rândul lor, schimburile intertribale devin din ce în ce mai largi pentru procurarea de materii prime.

Oamenii, folosind unelte mai bune pentru lucratul pământului, cum o dovedesc brăzdarele din corn de cerb şi piatră de la Rast — Dolj, au devenit cu adevărat sedentari, întemeind sate de tip adunat, cu bordeie şi locuinţe de suprafaţă, apropiate. Sate de acest fel ocupau la început marginea joasă a teraselor, ca în etapa anterioară, a neoliticului timpuriu, iar mai târziu popinele, desprinse din terase printr-un braţ al apelor, sau grindurile mici ori resturile de terasă din albia râurilor. În acest din urmă caz, printr-o locuire mai îndelungată, pe acelaşi loc, se forma o movilă artificială, cunoscută sub denumirea de *tell* (cuvânt arab pentru movilă), apărată în mod natural sau, uneori, şi cu şanţ pe una din laturi, unde accesul era mai uşor. La rândul lor, locuinţele de formă rectangulară, din aceste aşezări, au o structură mai bună în comparaţie cu acelea din etapa anterioară.

Un rol important, în ceea ce priveşte dezvoltarea vieţii neolitice, l-au avut, acum, comunităţile cu culturi de origine meridională şi est-central-europeană, cu arii de răspândire mai restrânse faţă de perioada anterioară, precum şi cultura Precucuteni, la originea căreia stau atât elemente de origine est-central-europeană, cât şi altele meridionale.

Astfel, pe teritoriul României sunt atestate următoarele culturi de origine meridională : Vinča — Turdaş, Dudeşti, Vădastra, Boian şi Hamangia.

Cultura *Vinča — Turdaş* (după staţiunile din localităţile Vinča, în nordul Jugoslaviei, şi Turdaş, în jud. Hunedoara) este considerată originară din sudul Peninsulei Balcanice sau Anatolia. Această cultură, ale cărei începuturi corespund cu sfârşitul culturii Seskio, din Grecia, se nordul Jugoslaviei, şi Turdaş, în Hunedoara) este considerată originară din caracterizează printr-un accentuat microlitism, forme, deosebite de ceramică, de obicei neagră-lustruită, decorată cu caneluri fine (pliseuri) sau cu benzi de linii incizate ş icu puncte sau trăsături simple între ele (fig. 6/5), precum şi prin diferite unelte şi alte obiecte.

Cultura Vinča este răspândită pe teritoriile Serbiei şi Voievodinei, sud-estului Ungariei, nord-vestului Bulgariei şi cele de sud-vest ale

www.cimec.ro

României. În ceea ce privește teritoriul României, prezența grupului Vinča — Turdaș, corespunzător fazelor A și B ale culturii Vinča (Vinča — Turdaș), este ilustrat îndeosebi prin descoperirile din așezările de la Parța, din Banat, Turdaș, din Transilvania și Rast, din Oltenia, în această din urmă regiune existând și un aspect mai târziu, din vremea fazelor C și D ale acestei culturi (Vinča — Pločnik).

Comunitățile culturii Vinča s-au răspândit și în interiorul Olteniei, absorbind, probabil de la comunitățile epipaleolitice rămase la o economie a vânătorilor, un puternic fond de microlite, după cum o atestă descoperirile din așezarea de pe colina Fiera de la Cleanov. Mai mult încă, unele elemente de tradiție Vinča, din cultura eneolitică de la Brăilița și Stoicani, de lângă Galați, fac posibilă ipoteza vehiculării lor prin orizontul cultural mixt Vinča — Dudești.

Grupul culturii Vinča, care s-a îndreptat spre Transilvania, a dat naștere, în sud-vestul acestei regiuni, probabil pe baza fondului Criș târziu, aspectului înrudit Turdaș, cu o evoluție proprie, în cadrul căreia a intrat în contact cu aspectul Želiezovce, al ceramicii liniare cu capete de note muzicale, din Slovacia, precum și cu alte culturi neolitice de pe teritoriul Ungariei; în nordul Transilvaniei, din legăturile cu grupul de ceramică pictată de tip Tisa II cultura grupului *Iclod,* ilustrat prin inventarul necropolelor de înhumație, ce constă în topoare din piatră șlefuită, de tip calapod și ceramica cu decorul din benzi de linii incizate, cu șiruri de impresiuni în interior (de aspect Turdaș), fie pictat pe fond alb, după arderea vaselor.

La rândul lui, fondul mai vechi al culturii Vinča a persistat și s-a dezvoltat în mod particular, transformându-se și îmbogățindu-se, atât în Oltenia (în afară de colțul sud-estic, unde a luat naștere cultura Vădastra), cât și în Banat, unde sunt prezente influențe ale culturii ceramice liniare din zona Tisei.

În ceea ce privește Oltenia, la Rast a fost identificat un aspect local al culturii Vinča, care depășește spre est valea Jiului. În afară de acesta, s-a putut urmări, aici, transformarea treptată a culturii Vinča, în cultura Sălcuța, din eneolitic, ca și pe valea Savei de pe teritoriul Iugoslaviei, unde s-a trecut, în același fel, de la cultura Vinča la cultura Sălcuța — Krivodol. Aceasta nu exclude posibilitatea ca în sud-vestul Olteniei cultura Vinča să fi dăinuit mai mult, ajungând să fie contemporană cu începuturile culturii Sălcuța. Mai mult încă, uneori, în spațiul carpato-balcanic tradiția fondului Vinča s-a menținut până în culturile Gumelnița, Ariușd — Cucuteni și Petrești, din eneolitic.

În legătură cu cultura Turdaș, asemănătoare, la început, cu cultura Vinča și apoi cu o evoluție deosebită în Transilvania, s-a pus problema menținerii tehnicii ceramicii pictate, în centrul Transilvaniei și a prelucrării ei de către cultura Petrești, precum și, probabil, fenomenul de castrare a taurinelor.

Cultura Dudești (după o așezare din zona orașului București) face parte din orizontul cu ceramică canelată, pus în legătură tot cu influențele egeo-mediteraneene, orizont care a asimilat unele elemente ale culturii Starčevo—Criș și a intrat în legătură cu culturile est-central europene (ceramica liniară cu note muzicale și faza veche Tisa).

Cultura respectivă, cu mai multe faze și variante în aria ei de răspândire, din Câmpia Română și din teritoriul dintre Dunăre și Balcani, se caracterizează prin predominarea pieselor microlite, datorate acelorași

www.cimec.ro

persistențe tardenoisiene, a vârfurilor de tip „Fiera", de întrebuințare neprecizată, cu analogii atât în cultura ceramicii liniare, din centru Europei, cât și în neoliticul aceramic de la Iarmo, în Irak, precum și printr-o ceramică decorată cu caneluri fine sau motive incizate, cu analogii în spațiul anatolian (Çan Hassan) și Bulgaria.

În funcție de aceste analogii, s-a presupus că un grup din sud-vestul Anatoliei a pătruns în estul Peninsulei Balcanice, de unde s-a răspândit, la nord de Dunăre, pe teritoriul Munteniei, unde a contribuit la geneza culturii Dudești, înrudită îndeaproape cu cultura Vinča. La rândul ei, cultura Dudești a avut un rol important în perioada de sfârșit a neoliticului timpuriu și de formare a neoliticului mijlociu, pe fondul acestei culturi dezvoltându-se, în neoliticul mijlociu, culturile Vădastra și Boian.

Cultura Vădastra (după stațiunea de pe locul Măgura Fetelor, de pe teritoriul comunei Vădastra — Olt), dezvoltată, ca și cultura Boian, pe fondul vechi, Vinča și Dudești, și cu influențe egeo-mediteraneene și central-europene (liniar-ceramice), este răspândită din sud-estul Olteniei până în centrul Munteniei, precum și în zona corespunzătoare de la sud de Dunăre, în Bulgaria.

În evoluția ei de lungă durată, pe baza săpăturilor de la Vădastra — Crușovu și din alte locuri, s-au deosebit două faze principale.

În faza mai veche (Vădastra I), când comunitățile acestei culturi au ocupat nu numai sud-estul Olteniei, ci și centrul Munteniei, sunt încă frecvente microlitele, se menține toporul calapod, iar ceramica neagră se remarcă prin decorul din motive geometrice, incizate sau excizate, și încrustate cu alb, precum și din caneluri fine, de caracter sudic. În genere, inventarul litic din această fază prezintă asemănări cu acela al culturilor Dudești sau Boian (faza Bolintineanu), ceea ce indică aportul culturii Dudești, precum și rolul contactului cu cultura Boian, în procesul de geneză a culturii Vădastra.

În faza mai nouă (Vădastra II), purtătorii acestei culturi s-au restrâns la sud-estul Olteniei, între Jiu și Olt, unde au rămas mai mult, până la începuturile culturii Sălcuța, din vestul și sud-vestul Olteniei. Deosebit de caracteristică pentru această fază, în care comunitățile culturii Vădastra au avut contacte cu acelea ale culturii Boian (faza Giulești), este ceramica frumos decorată cu motive spiralo-meandrice, excizate și încrustate cu alb (fig. 6/6).

Cultura Boian (după așezarea din insula „La Ulmi", din fostul lac Boian, situat între satele Dorobanțu și Ciocănești, jud. Ialomița, nu departe de Dunăre), dezvoltată în centrul și sudul Munteniei, pe fondul Dudești târziu și cu influențe liniar-ceramice, s-a răspândit aproape în tot restul Munteniei, sud-estul Transilvaniei, Dobrogea, în aria culturii Hamangia, precum și în estul Bulgariei, nelocuit de comunitățile acestei culturi, nu însă și la sud de Balcani, în aria culturii Marița, înrudită cu cultura Boian, prin aceeași origine sudică.

Cultura Boian, odată constituită, a cunoscut în evoluția ei patru faze, cu arii deosebite de răspândire, denumite după stațiunile eponime din București și județul Giurgiu.

Astfel, în prima dintre aceste faze, *Bolintineanu,* caracterizeată prin așezări joase, de terasă, cu locuințe în formă de bordeie, cu microlite, dintre care unele cu forme geometrice de tradiție tardenoisiană, și cera-

www.cimec.ro

mică cu motive excizate şi încrustate cu alb, precum şi cu caneluri, comunităţile omeneşti erau răspândite în sudul şi centrul Munteniei.

În faza următoare, *Giuleşti* (caracterizată prin acelaşi tip de aşezare şi de locuinţe, prin numărul mai mic de microlite şi mai mare pentru piesele de dimensiuni obişnuite din silex, ceramica cu decor excizat şi încrustat cu alb şi cu pictură după ardere, ca şi prin apariţia obiectelor din cupru) comunităţile respective se răspândesc în restul Munteniei şi sud-estul Transilvaniei, unde, în urma contactului cu purtătorii culturii ceramice liniare dintr-o fază târzie, cultura Boian a evoluat în mod deosebit, participând la formarea culturii Precucuteni.

În fine, o extindere mai mare a acestor comunităţi a avut loc în fazele mai târzii, denumite *Vidra* (clasică a culturii Boian) şi *Spanţov* (de tranziţie spre cultura Gumelniţa), caracterizate prin aşezări în formă de *tell*-uri, apărate prin poziţia lor naturală şi, uneori, prin şanţuri în porţiunile accesibile (de ex. la Spanţov, Glina ş.a.), locuinţe de suprafaţă cu platformă de lut, ceramică cu decor excizat (fig. 7/1-2) şi mai puţin pictat după ardere sau cu grafit înainte de ardere, printr-un număr sporit de unelte din piatră, os şi corn, precum şi prin obiecte de aramă şi aur, produse, mai mult ca sigur, în altă parte şi ajunse aici prin schimburi intertribale. În fazele respective, aceste comunităţi s-au răspândit la vest de Olt, contribuind la încetarea culturii Vădastra, la nord, în sud-estul Transilvaniei, unde, împreună cu purtătorii culturii ceramicii liniare cu capete de note muzicale, au participat la geneza culturii Precucuteni, precum şi la sud de Dunăre, în Dobrogea, unde au venit în contact cu purtătorii culturii Hamangia, şi, mai departe, până înspre Munţii Rhodope. De asemenea, în această vreme, triburile culturii Boian, în contact cu un aflux de populaţie dinspre vest, din aria culturii Vinča, au suferit o serie de trasformări în cultura lor materială, trecând treptat spre cultura Gumelniţa.

Cultura Hamangia (după fostul sat Hamangia, astăzi Baia — Tulcea) este răspândită pe teritoriul Dobrogei, unde, în mod cert, este cea mai veche cultură neolitică, precum şi, sporadic, pe malul stâng al Dunării, lângă Călăraşi, în sud-estul Munteniei, ca şi în nord-estul Bulgariei, după cum o atestă descoperirile dintr-o fază târzie a acestei culturi, de la Varna şi Burgas. Elemente ale culturii Hamangia au fost semnalate şi în alte locuri din sud-estul şi sudul Europei, fiind puse în legătură cu un grup vest-anatolian, caracterizat prin ceramică decorată cu impresiuni, răspândit la început în regiunea Mediteranei şi pătruns apoi, într-o etapă mai târzie, şi în interiorul uscatului, în Thessalia şi Dobrogea (fig. 7/3-4).

Pe teritoriul Dobrogei, cultura aceasta, de origine anatoliană, a avut o lungă evoluţie, faza cea mai veche fiind contemporană cu faza Bolintineanu a culturii Boian, iar fazele următoare cu celelalte ale acestei culturi din neoliticul mijlociu.

În prima fază, comunităţile culturii Hamangia folosesc puţine microlite, dintre care acelea în formă de trapez amintesc tehnica de tradiţie tardenoisiană, ceramică (neagră cu lustru şi cu împunsături fine) şi plastică de origine balcano-dunăreană şi vest-anatoliană, precum şi alte elemente care par să fie în legătură cu cultura ceramicii liniare, a cărei arie de răspândire nu este exclus să se fi extins până la Dunărea Inferioară şi chiar mai la sud. De asemenea, comunităţile acestei culturi s-au folosit şi de obiecte de podoabă din aramă.

www.cimec.ro

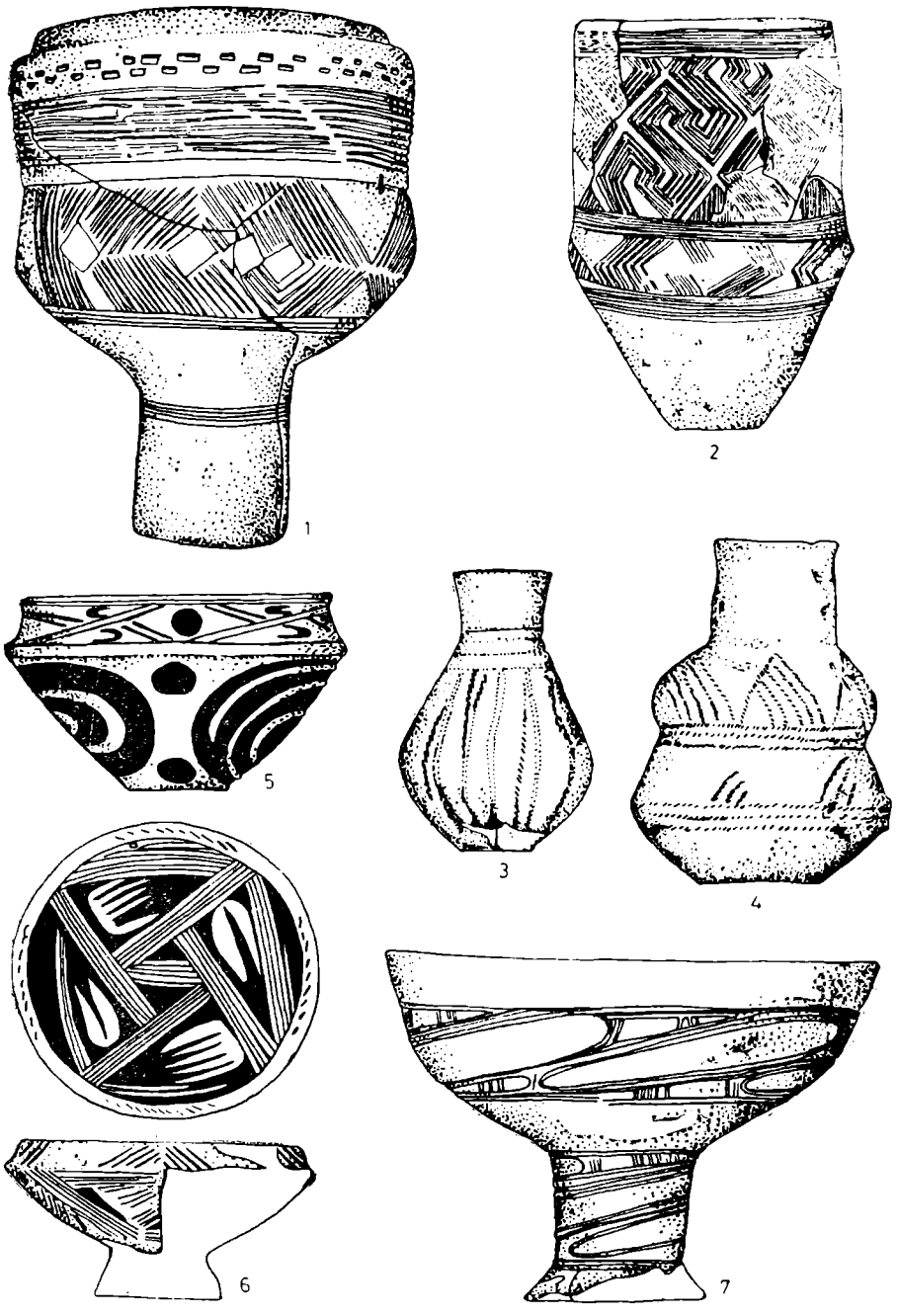

Fig. 7. Ceramică din neoliticul mijlociu (1—4) și târziu (5—7). (1—2, 5—6 după Vl. Dumitrescu; 3—4 după D. Berciu; 7 după S. Marinescu-Bâlcu). 1—2, cultura Boian, Vidra (1) și Glina (2); 3—4, cultura Hamangia, Mangalia (3) și Cernavoda (4); 5—6 cultura Gumelnița, Cernavoda (5) și Gumelnița (6); 7, cultura Precucuteni, Traian — Dealul Fântânilor.

www.cimec.ro

Într-o fază mai nouă, a continuat să se dezvolte cultura Hamangia în sudul și centrul Dobrogei, menținându-se aici până la sfârșitul acestei faze, când s-a transformat, în mod organic, într-o variantă dobrogeană a culturii Gumelnița.

În afară de aceasta, cultura Hamangia și-a adus contribuția, acum, nu numai la geneza culturii Boian, ci și a culturii Gumelnița, cum o atestă unele specii ceramice și plastica variantei istro-pontice a acestei culturi. De asemenea, ea a exercitat influențe și asupra culturii Precucuteni I, cum o dovedesc unele elemente ale plasticii și ceramicii. În schimb, prezența ceramicii de tip Precucuteni III în aria culturii Hamangia, din Dobrogea, constituie dovada pătrunderii culturii Precucuteni în acest spațiu.

În comparație cu aceste culturi de origine meridională, mai bine reprezentate în spațiul carpato-dunăreano-pontic, acelea de origine est-central europeană sunt atestate prin mai puține culturi și grupuri culturale.

Cultura Tisa (după descoperirile din zona râului Tisa), dezvoltată pe baza culturii ceramicii liniare și cu unele supraviețuiri din cultura Criș relativ la pictură, s-a extins, de pe cursul mijlociu și superior al Tisei din nord-estul Ungariei, în sudul și centrul Transilvaniei, unele elemente fiind semnalate până în Oltenia și la Vinča. Caracteristice pentru comunitățile acestei culturi, dezvoltată paralel cu cultura Vinča-Turdaș, sunt locuințele rectangulare, uneori cu platforme din lemne despicate, uneltele din silex, piatră, os și lut ars, precum și formele variate ale ceramicii, decorată cu motive incizate, care imită țesăturile și împletiturile (decor „textil") sau, într-o fază mai târzie, cu pictură.

Nu ar fi exclus ca această cultură, care urmează culturii Bükk din nordul Ungariei și vestul României, să fi contribuit în valea Mureșului, prin unele elemente stilistice (culoarea albă), la geneza ceramicii pictate a culturilor Petrești și Ariușd cu care se interferează în acest spațiu. În această privință, este semnificativă ceramica pictată de tip Tisa, din peștera Deventului (com. Vadu Crișului — Bihor), caracterizată prin pictura de culoare albă, neagră și roșie.

În vestul Transilvaniei a continuat să se dezvolte, într-o fază mai nouă, pe baza fondului anterior al culturii Tisa, cultura Tisa II, caracterizată prin unelte perfecționate, din piatră (topoare perforate) și aramă (securi-ciocane), precum și prin vase din lut ars, cu picior înalt și prevăzut cu orificiu.

Grupul *Lumea Nouă,* din centrul Transilvaniei, aparține tot neoliticului mijlociu, ca de altfel, în parte, și ceea ce se cunoaște sub denumirea de cultura *Ciumești,* din nord-vestul României, cu analogii în estul Slovaciei și nord-estul Ungariei, la geneza căreia au participat culturile Starčevo-Criș (fazele târzii), a ceramicii liniare din estul Slovaciei și a ceramicii pictate din nord-vestul Transilvaniei, estul Slovaciei și nordul Ungariei.

Cultura ceramicii liniare (după decorul din linii incizate), constituită în centrul Europei, prin preluarea unor elemente ale culturilor Criș și, probabil, Vinča, a avut o foarte mare răspândire, întâlnindu-se din estul Franței și Olanda până în bazinul mijlociu al Bugului de Sud.

Pe teritoriul României este atestată faza mai nouă a acestei culturi, corespunzătoare culturii ceramicii liniare cu capete de note muzicale din centrul Europei, a cărei ultimă dată, pe baza metodei C_{14}, se plasează

www.cimec.ro

aici în jur de 4200 î.Hr. În această fază, un grup al comunităţilor acestei culturi, în căutarea de noi ogoare, pornind din Cehoslovacia, pe la nord de Carpaţi, a coborât în sudul Poloniei, de unde s-a îndreptat spre est şi sud-est, în regiunea dintre Carpaţii Răsăriteni şi Nistru şi chiar mai departe de acest spaţiu, spre est până la Bugul mijlociu, spre vest în sud-estul şi centrul Transilvaniei şi spre sud până în nord-estul Munteniei, unde prin contactul cu cultura Boian (faza Bolintineanu) a contribuit la geneza grupului Sudiţi. Sunt cunoscute îndeosebi descoperirile din Moldova, de la Glăvăneştii Vechi şi Larga Jijia — Iaşi, Perieni — Bârlad, Traian şi Târpeşti — Neamţ, Dăneşti — Vaslui şi Mihoveni — Suceava, iar din Basarabia acelea de la Dănceni (fig. 10/1).

În general, în Moldova, comunităţile culturii ceramicii liniare cu note muzicale, cu trei faze în evoluţia ei, au locuit deseori pe aceleaşi locuri joase cu acelea ale culturii Criş, după care şi urmează imediat, cum o dovedesc, îndeosebi, observaţiile stratigrafice de la Perieni. Instalarea lor pe aceste locuri a fost, de obicei, de scurtă durată în cadrul evoluţiei acestei culturi, exceptând unele cazuri, când, prin prezenţa unor elemente de tip Želievovce şi Šarka, se atestă şi o locuire mai târzie.

În ceea ce priveşte cultura materială, comunităţile respective se caracterizează, în primul rând, prin ceramica din pastă fină, cenuşie, ilustrată, cu predilecţie, prin boluri decorate cu motive liniare întrerupte prin adâncituri în formă de capete de note muzicale (fig. 6/3). Această categorie de ceramică îşi continuă apoi existenţa, probabil până la începutul culturii Precucuteni I, cum o atestă descoperirile de la Traian — Dealul Fântânilor şi Târpeşti (fig. 6/4), precum şi de la Floreşti, din Republica Moldova, când capetele de note muzicale degenerează până la liniuţe incizate, unind două linii orizontale (tipul Želievovce) sau se prezintă sub formă de puncte. În acest fel s-ar explica unele din trăsăturile decorului ceramicii precucuteniene (adâncituri triunghiulare, puncte de portativ, benzi umplute cu puncte, reprezentări umane ş.a.).

Pe lângă rolul lor la formarea culturii Precucuteni, comunităţile respective ale culturii ceramicii liniare au contribuit şi la geneza aspectului Bolintineanu al culturii Boian. De asemenea, este posibil să fi avut loc şi un contact cu triburile aparţinând începuturilor culturii Hamangia, imediat după pătrunderea acesteia din urmă în Dobrogea.

În fine, *cultura Precucuteni* reprezintă o sinteză între cultura de origine est-central europeană a triburilor cu ceramică liniară cu note muzicale şi cultura de caracter meridional a comunităţilor Boian — Giuleşti, adăugându-se, la aceste două componente de bază, şi alte elemente, ale culturilor Hamangia, Vinča şi Bug, asimilate, într-un mod propriu de comunităţile Precucuteni.

În evoluţia acestei culturi, determinată pentru prima dată prin săpăturile de la Izvoare — Neamţ şi cunoscută mai bine prin investigaţiile ulterioare de la Larga Jijia — Iaşi, Traian — Dealul Viei şi îndeosebi de la Târpeşti — Neamţ, precum şi de la Floreşti, Ruseştii Noi, Cărbuna (fig. 10/3) şi Coşerniţa (fig. 10/2) din Basarabia, au fost deosebite trei faze, denumite Precucuteni (I până la III), datate, pe bază C_{14}, între 4200 şi 3600 î.Hr.

Cultura din prima dintre aceste faze, Precucuteni I, constituită în sud-estul Transilvaniei şi răspândită imediat în partea centrală din vestul Moldovei, se caracterizează prin decorul excizat şi canelat fin (pliseuri) al ceramicii, preluat de la cultura Boian — Giuleşti, precum

www.cimec.ro

și prin benzi din linii înguste însoțite de mici crestături — împunsături, unelte din obsidian și topoare din piatră șlefuite, de tip calapod, preluate din cultura ceramicii liniare cu capete de note muzicale.

În faza a doua, Precucuteni II (fig. 8), când comunitățile culturii respective din Moldova s-au răspândit dincolo de Prut, pe lângă decorul excizat și canelat menținut din faza anterioară, se întâlnește și acela imprimat cu un obiect dințat sau pieptene.

În fine, în faza a treia, Precucuteni III (fig. 7/7) din pragul eneoliticului, corespunzătoare extinderii acestor triburi și în sud-vestul Ucrainei, până dincolo de Bug, nedepășind însă Niprul și lipsind în zona de stepă nord-pontică, predomină decorul imprimat, alături de care se folosește, mai rar, și pictura crudă, după ardere, cu culoarea roșie sau albă. Tot

Fig. 8. Capac și butoane de capace din faza Precucuteni II de la Ghigoești-Trudești (după S. Marinescu-Bâlcu).

www.cimec.ro

Fig. 9. Topor de luptă din aramă, cu tăișurile dispuse cruciș, din așezarea culturii Cucuteni de la Mersina (după V. I. Markevici).

din această fază datează și unele unelte mici, precum și dintr-o etapă târzie depozitul de la Cărbuna din Basarabia.

Fazelor Precucuteni II și III le corespund pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice acelea denumite Tripolie A_1 și A_2.

In etapa următoare, a *eneoliticului* (circa 3800—2700 î.Hr.), alături de uneltele din piatră, silex, os, corn și lut ars, care continuă, ca tehnică și formă, pe cele mai vechi din perioada anterioară, se intensifică cunoașterea și folosirea aramei sub formă de cupru nativ sau de minereuri de cupru locale, producându-se, pentru prima dată, unelte grele din aramă (topoare-dălți și forma inițială a toporului-ciocan cu brațele dispuse cruciș și cu gaură transversală pentru mâner (fig. 9). Prezența în număr mare a acestor unelte din aramă, în aria balcano-dunăreană a culturii Gumelnița și, în parte, Sălcuța, s-a pus în legătură cu un centru balcanic de proveniență a metalului, în timp ce topoarele-ciocan din Transilvania și regiunile vecine ale Ungariei sunt legate de zăcămintele apropiate de cupru nativ din Transilvania și Carpații nordici. În schimb, raritatea pieselor corespunzătoare din aramă, din cultura Precucuteni, ne arată că în această vreme nu se stabilise încă un contact cu centrele metalurgice din est și sud.

Tehnica turnării în tipare, obișnuite sau bivalve, a uneltelor grele reprezintă, desigur, un progres în metalurgia aramei, la care au ajuns comunitățile omenești din această vreme, în urma condițiilor de dezvoltare locală, precum și a legăturilor cu centrele mai înaintate din sud. Pe de altă parte, marea dezvoltare a metalurgiei aramei din această perioadă, cea mai mare din evoluția acestei metalurgii, nu a afectat producția uneltelor și armelor din silex și piatră, care, și ele, au cunoscut o foarte mare folosire, justificând prin aceasta apartenența perioadei finale, a eneoliticului, la epoca pietrei.

În afară de aramă, s-a cunoscut și aurul, pentru podoabe, după cum dovedesc descoperirile de acest fel aparținând culturilor Gumelnița, Ariușd-Cucuteni și Decea Mureșului, dintre care un loc aparte îl ocupă piesele necropolei de la Varna, din aria culturii Gumelnița.

La rândul lui, meșteșugul olăritului era foarte dezvoltat, folosindu-se în acest scop, într-o fază mai târzie a eneoliticului (Cucuteni B), cuptoare speciale de ars vase, cu ardere indirectă, constituite dintr-o cameră pentru arderea vaselor și o alta pentru foc.

Dintre celelalte meșteșuguri casnice, s-au dezvoltat mai mult țesutul și torsul, îndeosebi către sfârșitul eneoliticului, în urma intensificării creșterii vitelor.

www.cimec.ro

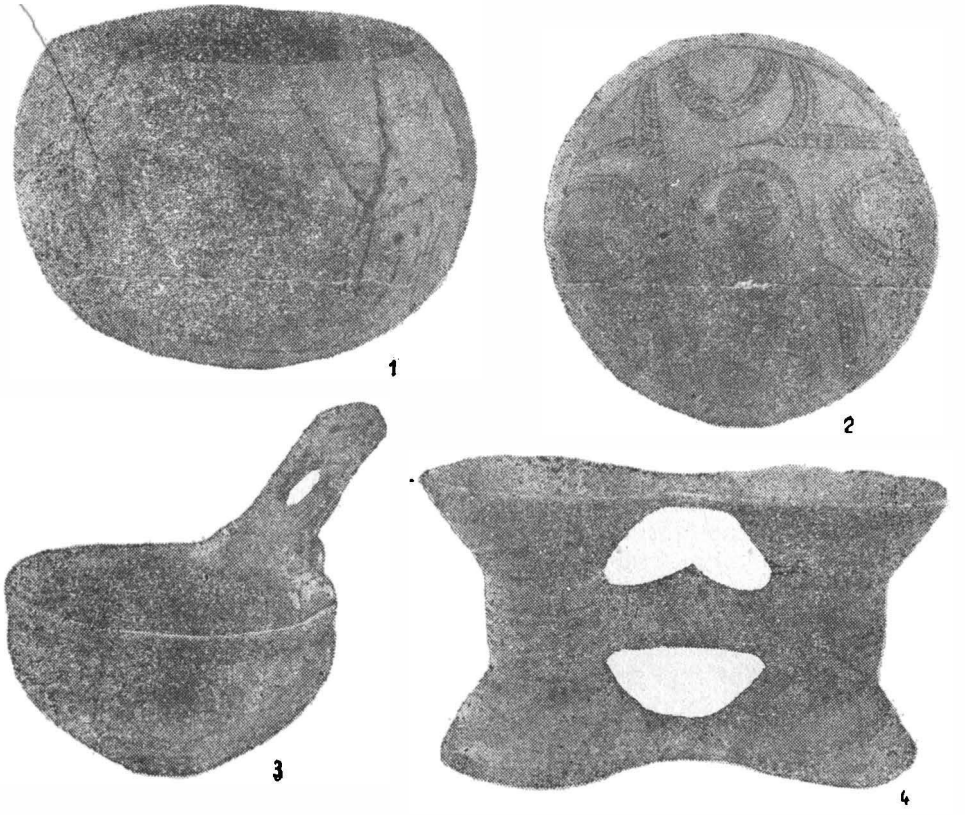

Fig. 10. Ceramică din neoliticul mijlociu (1—3) și târziu (4) (după V. I. Markevici). 1, cultura ceramicei liniare, Dănceni ; 2—3, cultura Precucuteni, Coșerniţa (2), Cărbuna (3) ; 4, cultura Cucuteni, Cuconeștii Vechi.

Comunităţile omeneşti de pe teritoriul României, aflate acum în plină dezvoltare a societăţii gentilice matriliniare, au întreţinut legături atât între ele ,cât şi cu lumea egeo-mediteraneană, cu păstorii nomazi din stepele nord-pontice şi regiunile de silvostepă ale Ucrainei, precum şi cu purtătorii culturii amforelor sferice din Volhynia şi Podolia.

În eneoliticul de pe teritoriul ţării noastre se dezvoltă, pe baza fondului anterior, în arii teritoriale mai mari, dar bine diferenţiate între ele, culturi mai evoluate, cunoscute sub denumirile de Gumelniţa, Sălcuţa, Cucuteni-Ariuşd, Petreşti, Românești, Cernavoda I, Decea Mureşului, Bodrogkeresztúr şi Sălcuţa IV — Herculane — Cheile Turzii. Aceste culturi eneolitice, constituite în anumite condiţii istorice, deşi au evoluat în mod deosebit în teritoriile lor de răspândire, au fost în legături cultural-istorice permanente, după cum o dovedesc resturile descoperite.

Cultura Gumelniţa (după staţiunea de lângă Olteniţa), dezvoltată la nord şi sud de Dunăre, pe fondul anterior al culturilor Boian, Hamangia şi Mariţa (Karanovo V), este răspândită în Muntenia, nord-estul Olteniei, Dobrogea, sudul Moldovei şi regiunile vecine ale republicilor

www.cimec.ro

Moldova și Ucraina, precum și pe teritoriul de est al Bulgariei, unde este cunoscută sub denumirea de Kodjadermen (după *tell*-ul de la Kodjadermen din Șumen), unele elemente fiind semnalate până în zona Mării Egee [de ex. la Dikili Tash în Macedonia (Grecia)].

În marea arie de răspândire a comunităților acestei culturi se deosebesc mai multe variante regionale între Balcani și Carpații Meridionali, la nord și sud de Dunăre, în Dobrogea și nordul Bulgariei.

La periferia de nord-est a ariei de răspândire a culturii Gumelnița, în nord-estul Munteniei și sud-estul Moldovei, în zona de contact dintre culturile Gumelnița (A_2), Precucuteni (III) și Cucuteni ((începutul fazei A) s-a constituit aspectul cultural mixt Stoicani-Aldeni (după localitățile Stoicani — Galați și Aldeni — Buzău), răspândit și în regiunile vecine ale fostei Uniuni Sovietice (fig. 16). În legătură cu acest aspect, se consideră că decorul pictat cu alb a fost preluat din cultura Gumelnița, iar acela tricrom, de aspect Ariușd, din cultura Cucuteni.

La fel, la vest și nord-vest, comunitățile culturii Gumelnița au intrat în contact cu acelea ale culturii Sălcuța, care, într-o fază mai târzie a acestei culturi, s-au extins și dincolo de Olt.

În evoluția acestei culturi au fost deosebite două faze principale, denumite Gumelnița A și B, fiecare cu câte două etape, din care cea de a doua a ultimei faze (Gumelnița B_2), în urma presiunii exercitate de purtătorii culturii Cernavoda I, este atestată numai în zona de dealuri din Muntenia, corespunzând, acolo, *aspectului Brătești.*

Cultura Gumelnița se caracterizează prin așezări în formă de *tell*, întărite în unele cazuri cu șanțuri de apărare, locuințe de suprafață și platforme rectangulare din lemne despicate, lutuite și prevăzute uneori cu pridvor (case de tip *megaron*), ca de exemplu la Petru Rareș — Giurgiu, cu analogii în așezarea Troia I. La rândul lui, inventarul din aceste așezări este ilustrat prin unelte și arme din lame și așchii din silex sud-dunărean, care se remarcă prin tehnica retușelor și a cioplirii (fig. 5/2), topoare din silex (fig. 5/1) și piatră folosite ca săpăligi pentru defrișat, toporiști (fig. 5/13) și harpune din corn de cerb, împungătoare și pumnale din os, numeroase obiecte de aramă, dintre care se remarcă unele podoabe (ace cu capetele dublu spiralice) și piesele grele (dălți sau topoare de tip Vidra, cu două brațe, turnate în tipare de lut ars), pandantivele din plăci de aur cu decor *au repoussé,* din așezările de la Gumelnița și Vidra, și îndeosebi ceramica cu forme variate (străchini, castroane, *askos*-uri și *rhython*-uri ș.a.) și decor incizat, excizat și încrustat cu alb, imprimat, în relief, precum și pictat cu grafit (fig. 7/5-6) și numai foarte rar cu culoare roșu-cărămidă și cu alb.

Cultura Sălcuța (după așezarea din localitatea Sălcuța, jud. Dolj), constituită tot în regiunea Dunării Inferioare, pe fondul Vinča târziu, Gumelnița timpuriu (A_2) și a unor influențe sudice, din Grecia și Macedonia, de la începutul epocii bronzului, este răspândită în Oltenia, sud-estul Banatului, nord-vestul Bulgariei (aspectul Krivodol), nord-vestul Iugoslaviei (aspectul Bubanj), de unde și denumirea de complex Sălcuța-Krivodol-Bubanj.

Cultura aceasta, cu patru faze și mai multe etape, este înrudită cu cultura Gumelnița, caracterizându-se tot prin așezări în formă de *tell*-uri, locuințe rectangulare, cu una sau două încăperi, alături de bordeie și colibe, utilaj și arme din piatră și silex (fig. 5/4), topoare grele din aramă, în formă de pană, și ceramică, care, pe lângă forme derivate

www.cimec.ro

din acelea ale culturii Vinča, prezintă şi altele, înrudite cu ale culturii Gumelniţa, decorate cu grafit sau pictură crudă, aplicată după arderea lor.

Cultura Cucuteni, dezvoltată în centrul şi vestul Moldovei pe fondul ultimei faze a culturii Precucuteni (Precucuteni III) şi a unor influenţe ale culturilor Gumelniţa şi Petreşti, aparţine marelui complex cu ceramică pictată, cunoscut sub numele de Ariuşd-Cucuteni-Tripolie (după staţiunile eponime de la Ariuşd, în apropiere de Sfântu Gheorghe ; Cu-

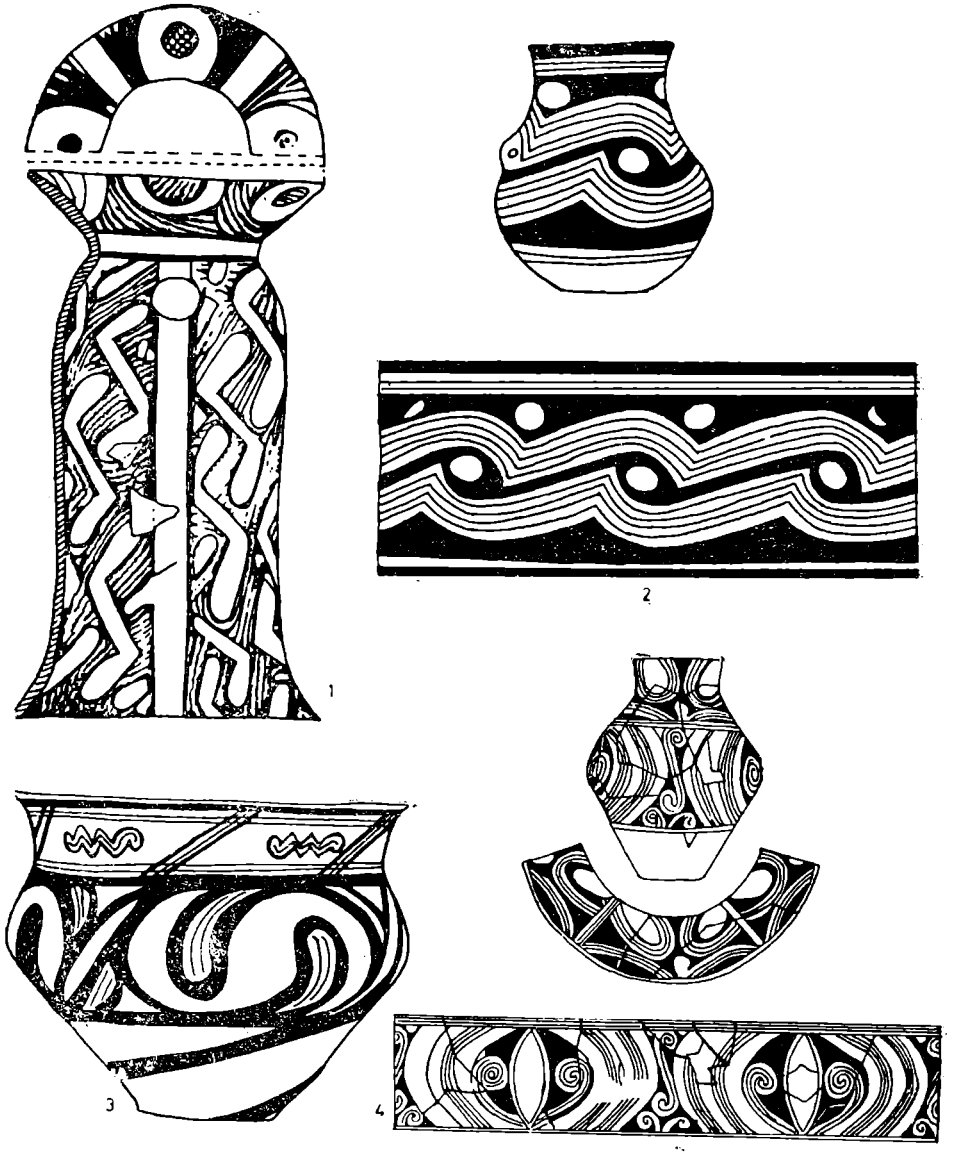

Fig. 11. Ceramica culturii Cucuteni (1, 4 după Vl. Dumitrescu şi colaboratori). 1, vas suport faza Cucuteni A, Hăbăşeşti ; 2, 4, vase faza Cucuteni A—B, Cucuteni-Dâmbul Morii ; 3, vas faza Cucuteni B, Târgu Ocna-Podei.

www.cimec.ro

cuteni lângă Târgu Frumos — Iaşi şi Tripolie, nu departe de Kiev), răspândit în aproape toată Moldova, sud-estul Transilvaniei, nord-estul Munteniei şi, spre est, până la Nipru, existând mai multe variante regionale în această mare arie de răspândire.

In evoluţia acestei culturi au fost deosebite, pentru prima dată de către H. Schmidt, în urma săpăturilor sale de la Cucuteni — Iaşi, din 1909—1910, pe bază stratigrafică şi stilistică, mai multe faze, denumite Cucuteni A, A-B şi B, fiecare cu mai multe etape în evoluţia lor, corespunzătoare altora din cadrul culturii Tripolie, stabilite de către T. S. Passek.

Printre staţiunile mai importante aparţinând culturii Cucuteni, o menţiune aparte merită acelea de la Hăbăşeşti — Iaşi şi Truşeşti — Botoşani, care au fost cercetate în întregime, Traian — Dealul Fântânilor, Bodeşti (cunoscută sub denumirea de „Frumuşica"), Izvoare şi Ghelăieşti — Neamţ, Mărgineni şi Poduri — Bacău, Valea Lupului — Iaşi, Corlăteni şi Drăguşeni — Botoşani ş.a. (fig. 11), precum şi acelea de la Cuconeştii Vechi (fig. 10/4 ; 12/1), Rădulenii Vechi (fig. 12/2), Brânzeni III (fig. 13/5), Vărvăreuca (Varvarovka) VIII (fig. 13/4), Caracuşenii Vechi, Bulboci (fig. 12/3, 6) ş.a. din Basarabia.

În ceea ce priveşte staţiunea de la Ariuşd, cercetată pentru prima dată metodic de F. László, înainte de primul război mondial, se remarcă prin două grupe de vase pictate, aparţinând speciilor bicromă şi policromă, corespunzătoare fazei Cucuteni A. Sunt însă semnificative şi unele vase şi fragmente ceramice pictate de aspect Cucuteni A-B şi B.

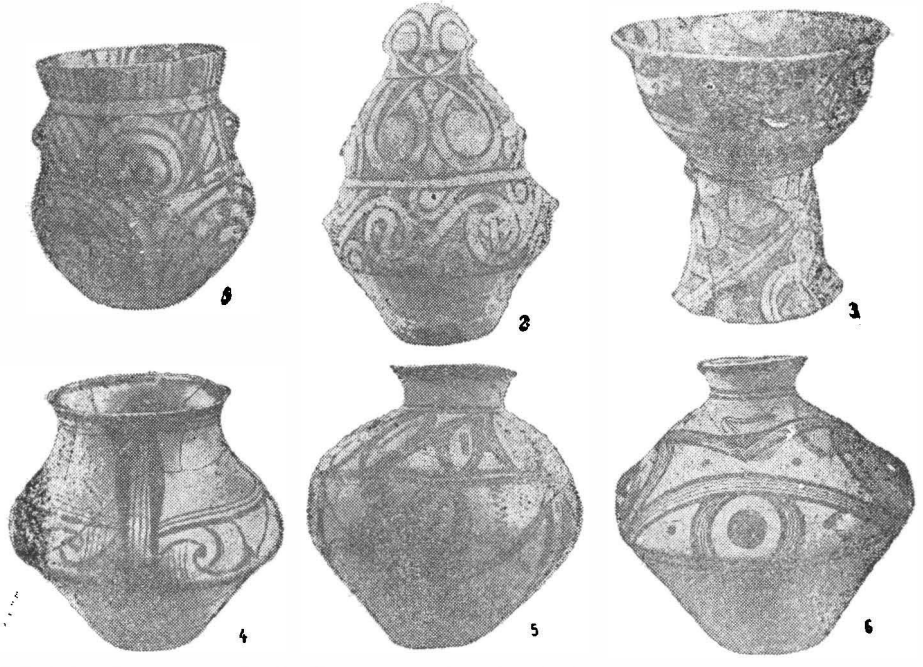

Fig. 12. Ceramica culturii Cucuteni, din fazele Cucuteni A (1—3) şi Cucuteni B (4—6) (după V. I. Markevici) ; 1—2, vase antropomorfe, Cuconeştii Vechi (1) şi Rădulenii Vechi (2) ; 3, vas suport, Bulboci ; 4—6, vase cu gât şi corpul bombat, Vărvăreuca (Varvarovka) VIII (4), Brânzeni III (5) şi Bulboci (6).

www.cimec.ro

Fazele culturii Cucuteni, datate, pe baza datelor convenționale ale metodei C_{14}, între circa 3600 și 2700 î.Hr., sunt bine distincte, prin particularitățile lor, îndeosebi ale ceramicii pictate.

Astfel, aspectul de cultură aparținând comunităților din prima fază (Protocucuteni), constituit în locurile joase sau mai înalte din zona centrală din vestul Moldovei, în aria culturii Precucuteni III, de unde s-a răspândit spre Transilvania și spre est, se caracterizează prin ceramica bicromă și chiar tricromă, cu pictura înainte de ardere.

În fazele următoare ale culturii Cucuteni A se remarcă așezările instalate de obicei pe promontoriile înalte și întărite uneori cu șanțuri de apărare, locuințele rectangulare cu platforme din lemne despicate, dispuse în șiruri mai mult sau mai puțin regulate și, uneori, în cercuri, unelte și arme din piatră (fig. 5/5-9), os (fig. 5/10), lut ars (fig. 5/11) și aramă (fig. 5/12, 14), precum și, îndeosebi, ceramica cu forme diferite (pahare, castroane, suporturi, vase binoclu, fructiere ș.a.), decorate cu motive spiralo-meandrice incizate, adâncite sau pictate cu trei culori (alb, roșu și negru), cruțându-se din fondul colorat al vasului motivele decorative, care erau, după aceea, înrămate cu negru (fig. 11/1). În această privință, prin varietatea formelor și a motivelor decorative, un loc aparte îl ocupă specia ceramică cu decor adâncit și pictat, aparținând variantei regionale din ultima etapă a fazei Cucuteni A (A_4) de la Drăgușeni — Botoșani. Totodată, către sfârșitul acestei faze comunitățile cucuteniene au venit în contact cu elementele estice, cum o atestă unele descoperiri de ceramică nepictată și cu scoică pisată în compoziție, de la Drăgușeni — Botoșani și Berești — Galați, precum și sceptrul de piatră, zoomorf, de la Fedeleșeni — Iași.

În faza următoare, Cucuteni A-B, de tranziție și de mai scurtă durată, așezările, locuințele și uneltele prezintă, în genere, aceleași caracteristici cu acelea din faza anterioară, Cucuteni A, remarcându-se topoarele din aramă cu două tăișuri dispuse cruciș, ale căror prototipuri apar, și ele, în faza anterioară. Reprezentativă pentru această fază de tranziție este ceramica pictată, caracterizată prin trecerea gradată de la decorul negativ (cruțat din fondul vasului) la cel pozitiv (pictat pe acest fond), de la policromie la monocromie și de la stilul liber (indiferent de părțile componente ale vasului) la acela tectonic (în care se ține seama de aceste părți) (fig. 11/2, 4) precum și prin unele reprezentări pictate antropomorfe schematizate. În general, se rupe acum uniformitatea stilului Cucuteni și motivele decorative principale încep să aibe roluri secundare.

La rândul lor, comunitățile omenești din faza Cucuteni B, instalate în așezări joase și, uneori, mai înalte folosind același tip de locuințe, cu platformă din lemne despicate și lut sau, într-un caz, din piatră (Cucuteni — Cetățuia), unelte mai perfecționate, arama căpătând o întrebuințare din ce în ce mai mare, se remarcă prin producția ceramică, caracterizată atât prin formele mai evoluate ale vaselor, cât și, mai ales, prin dinamismul în desfășurarea motivelor decorative (fig. 11/3). Acestea din urmă sunt pictate cu o singură culoare, negru sau roșu, albul având un rol secundar, sau, uneori, cu două culori, benzi roșii înrămate cu negru. Alături de reprezentările foarte evoluate ale motivelor de bază se întâlnesc uneori și altele, mai schematizate, de oameni și animale.

Comunitățile omenești din vremea culturii Cucuteni, pe lângă ceramica cu decor adâncit și pictat, au cunoscut, încă de la sfârșitul fazei Cucuteni A, și o specie nepictată, cu scoică pisată, melci sfărâmați și pie-

www.cimec.ro

tricele în compoziția pastei și cu decor incizat și apoi imprimat cu șnurul înfășurat sau răsucit, specie ceramică denumită impropriu Cucuteni C, pusă în legătură cu posibile contacte cu populații de origine nord-pontică, de la est de Nipru, sau chiar cu pătrunderea acestora în aria culturii Cucuteni. Din punct de vedere economic, pe lângă cultivarea plantelor se ocupau cu creșterea animalelor, în special cu taurine și, în al doilea rând, cu porcine și ovicaprine. Vânătoarea avea un rol secundar, cu toate că în unele așezări frecvența animalelor sălbatice o depășea pe cea a animalelor domestice.

Cultura Petrești (după descoperirile de pe teritoriul localității Petrești, jud. Alba), care prin materialul litic și ceramic prezintă unele legături cu culturile Cucuteni și Gumelnița, este răspândită în centrul și sud-vestul Transilvaniei, într-o oarecare măsură și în Banat, fiind caracterizată prin locuințe cu platforme din lemne despicate, precum și prin ceramica pictată.

În evoluția acestei culturi, a cărei ceramică pictată are analogii până în Thessalia, s-au deosebit mai multe faze, care, în general, nu se sincronizează întru-totul cu fazele culturii Cucuteni. În faza de început (A) ceramica se caracterizează prin benzi unghiulare sau rombice, pictate pe fondul alb-gălbui lustruit al vasului (fig. 13/2), iar în fazele următoare (A-B și B) prin motivele spiralice (fig. 13/1) și meandrice, bicrome și tricrome, organizate, de obicei, metopic pe toată suprafața vasului.

În ceea ce privește geneza ei, nelămurită încă, pornindu-se de la săpăturile de la Lumea Nouă, lângă Alba-Iulia, s-a presupus, de către unii, că reprezintă o evoluție o culturii Starčevo-Criș, prin intermediul aspectului Turdaș, întrucât, la Lumea Nouă, ceramica pictată de tip Lumea Nouă a fost considerată ca aparținând unei faze Prepetrești. După alții însă, ceramica pictată de la Lumea Nouă nu stă la baza evoluției culturii Petrești, întrucât prin caracteristicile ei prezintă legături cu ceramica pictată din nord-vestul Transilvaniei și estul Ungariei, precum și cu ceramica pictată din Moravia. Conform unei alte ipoteze, geneza acestei culturi s-ar explica printr-o migrație a culturii Dimini din Thessalia, ceea ce s-a respins, ca și ipoteza potrivit căreia cultura Dimini s-ar datora unei migrații a culturii Petrești spre sud.

O dată constituit grupul Petrești, în condiții încă neclare, rămâne să se lămurească în ce măsură ar fi avut un rol în procesul de geneză a ceramicii pictate din complexul Cucuteni-Ariușd, în sensul că prin el s-ar fi putut transmite tehnica picturii înainte de ardere aspectului Ariușd, cu care se interferează în regiunea Mureșului.

Ceramica pictată, cu aspect deosebit din punct de vedere tehnic (pictură crudă) și stilistic, se mai întâlnește și în complexul *Sălcuța IV — Băile Herculane — Cheile Turzii — Hunyadi-halom,* remarcabil, și el, prin intensificarea metalurgiei cuprului. Complexul acesta, căruia îi aparțin vasele cu torți cu pastile, este răspândit atât în România, respectiv în Oltenia, Banat, Crișana și Transilvania, cât și în Ungaria.

Concomitent cu comunitățile eneolitice cu ceramică pictată au coexistat și altele, fără de o asemenea specie ceramică, prezentând, în schimb, elemente de origine est-central europeană sau nord-pontică, ultimile puse în legătură cu procesul de indoeuropenizare a comunităților eneolitice din spațiul carpato-dunăreano-pontic.

www.cimec.ro

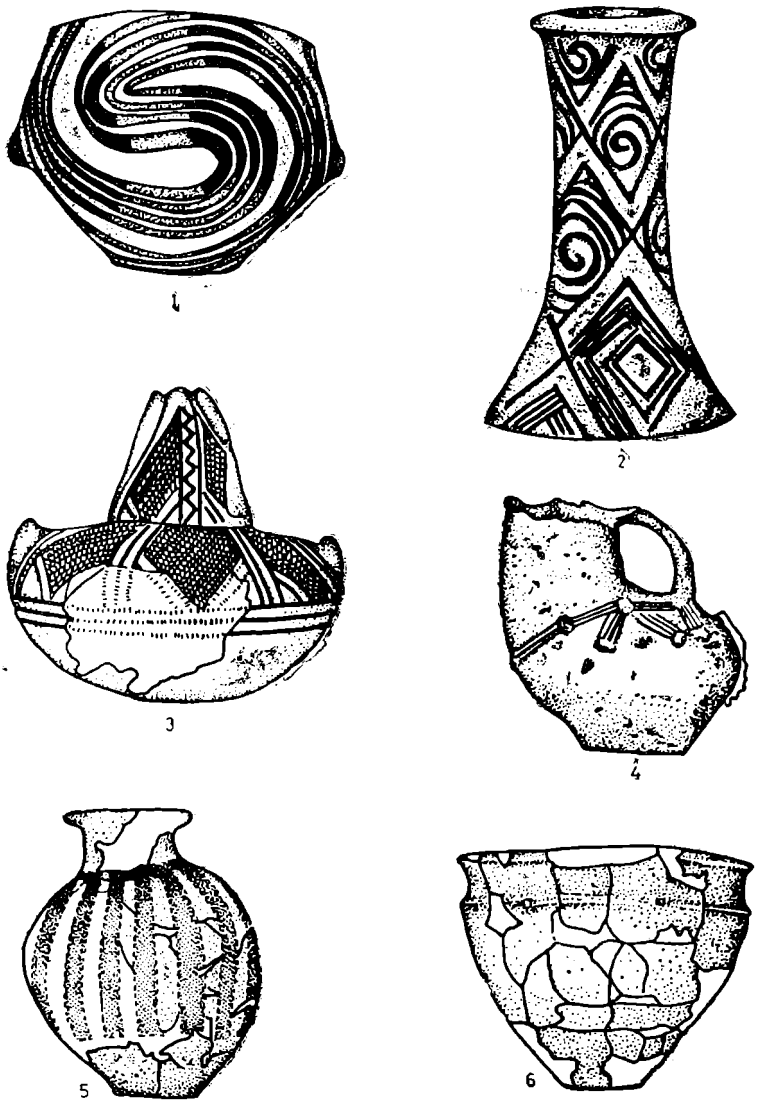

Fig. 13. Ceramica culturii Petreşti (1—2) şi din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului (3—6, după Vl. Dumitrescu ; 2 după D. Berciu) 1—2, vase pictate, cultura Petreşti, Pianu de jos ; 3, vas pictat, cultura Folteşti, Brăiliţa ; 4—6, *askos* decorat (4), amforă cu decor incizat (5) şi vas cu gura larg deschisă (6) Folteşti.

Dintre acestea, un loc aparte îl ocupă *cultura Românești* (după descoperirile din peştera Românești, de pe teritoriul comunei Tomeşti, jud. Timiş), constituită pe baza fondului local neolitic anterior, al culturii Tisa şi al grupului Iclod şi răspândită în centrul şi sud-vestul României, respectiv în Banat, Crişana şi nordul Transilvaniei, precum şi, mai departe, spre est, în centrul şi sud-estul Transilvaniei (după încetarea culturii

www.cimec.ro

Petreşti) şi spre vest, în estul Ungariei şi sud-estul Slovaciei, unde corespunde culturii Tiszapolgár.

Comunităţile acestei culturi au practicat metalurgia cuprului, îndeosebi pentru topoare şi diferite unelte, au folosit unele podoabe din aur, precum şi o ceramică caracterizată prin anumite forme (vase cu picior cu orificii) şi motive decorative (incizii şi proeminenţe).

Într-o etapă imediat ulterioară s-a constituit cultura *Gorneşti* (după localitatea Gorneşti, jud. Mureş), cunoscută în Ungaria sub denumirea de Bodrogkeresztúr, dezvoltată pe fondul culturii Româneşti, respectiv Tiszapolgár, şi caracterizată prin marea dezvoltare a metalurgiei cuprului (topoare cu tăişurile în cruce şi alte unelte şi arme), piese din silex şi obsidian, podoabe din aur şi diferite forme ceramice („vase de lapte", vase tronconice ş.a.).

În fine, grupurile culturale eneolitice *Cernavoda I* şi *Decea Mureşului*, tot fără de ceramică pictată, sunt de pus în legătură cu un aflux de populaţie de origine răsăriteană, a cărei prezenţă, după cum s-a arătat mai sus, a fost atestată şi în cazul culturii Cucuteni.

În ceea ce priveşte grupul cultural Cernavoda I (după aşezările de pe dealul Sofia din localitatea Cernavoda, jud. Constanţa), constituit prin contactul dintre gumelniţenii din Dobrogea şi triburile de păstori din stepele nord-pontice, împinse, la rândul lor, de altele, tot de păstori nomazi, s-a răspândit în Câmpia Dunării, până în sudul Olteniei, spre nord, până în nord-estul Munteniei şi sudul Moldovei şi, mai departe, în nord-estul Bulgariei şi, eventual, şi la sud de Balcani. Prezenţa în aşezările de la Râmnicelu, din nord-estul Munteniei şi Renie II, pe lângă Olteniţa, a ceramicii acestei culturi alături de aceea a culturii Cucuteni B indică atât relaţiile dintre aceste două culturi, cât şi cu Troia I, precum şi sincronizarea lor, neexcluzându-se însă posibilitatea ca începuturile culturii Cernavoda să fie mai vechi, eventual din aceeaşi vreme cu cultura Cucuteni A-B.

Cultura Cernavoda I se caracterizează, pe de o parte, prin raritatea pieselor din aramă, iar pe de alta, printr-un aflux de elemente de aspect local eneolitic cu altele răsăritene, originare din stepele nord-pontice şi regiunile de silvostepă ale Ucrainei, ultimele fiind reflectate îndeosebi în ceramica cu scoici în pastă şi decor din impresiuni cu şnurul, precum şi în plastică, cum o atestă sceptrul de calcar din mormântul tumular cu ocru de la Casimcea — Tulcea. Piesa aceasta, cu analogii în nordul Mării Negre, în nordul Caucazului, precum şi în Iugoslavia şi Bulgaria, este probabil să fi ajuns în Dobrogea prin intermediul triburilor de păstori nord-pontici, spre deosebire, probabil, de alte două exemplare de acest fel, de la Fedeleşeni (faza Cucuteni A_4) şi Sălcuţa, care s-a presupus că s-ar putea să fi ajuns acolo prin relaţiile cu triburile nord-pontice, ca şi ceramica de tip Cucuteni C.

Se admite, în general, că aceste elemente răsăritene au aparţinut unor populaţii de păstori semistabili, deosebite şi prin limbă de autohtoni, care au contribuit la procesul de indoeuropenizare a comunităţilor eneolitice sedentare, de cultivatori de plante şi crescători de vite, cu care au venit în contact în spaţiul carpato-dunăreano-pontic.

O altă dovadă evidentă a prezenţei populaţiei răsăritene în acest spaţiu o constituie grupul cultural *Decea Mureşului* (după cimitirul plan cu schelete uşor chircite de la Decea Mureşului, jud. Alba), care, prin

www.cimec.ro

ritul funerar (ocru roș presărat pe schelete sau așezat la picioare sub formă de bucăți mici) și alte particularități ale inventarului mormintelor, cu analogii în necropola de la Mariupol din Crimeea, au fost puse pe seama unor triburi nord-pontice pătrunse, probabil pe la nord de Carpați, în centrul Transilvaniei până în Ungaria, într-o vreme corespunzătoare perioadei de trecere de la Cucuteni A la Cucuteni A—B.

Aceste pătrunderi de populații nord-pontice în spațiul carpato-dunăreano-pontic au avut drept consecință, pe de o parte, încetarea unor culturi eneolitice (Ariușd, Petrești și Românești), iar pe de alta, crearea unor noi sinteze culturale și etnice (Gornești, Cheile Turzii ș.a.), care vor fi continuate de altele, din perioada următoare, de trecere de la eneolitic la epoca bronzului, corespunzătoare cristalizării procesului de indo-europenizare din spațiul respectiv.

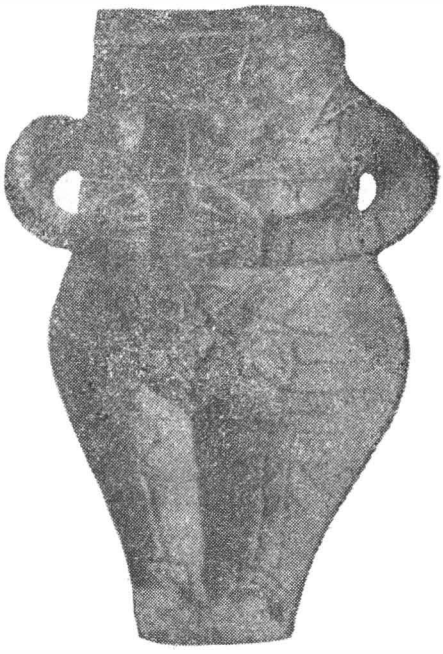

Fig. 14. Vas antropomorf din lut ars, de la Vidra (după D. V. Rosetti).

Manifestări ale vieții spirituale. În acest paragraf sunt înfățișate unele aspecte caracteristice ale vieții spirituale, respectiv din domeniile artei, religiei și riturilor funerare din neoliticul timpuriu, mijlociu (dezvoltat) și eneolitic, precum și implicațiile lor în istoria comunităților din aceste perioade.

Astfel, în orizontul Protoseskio al neoliticului timpuriu se remarcă ceramica pictată cu alb pe roșu, înainte de ardere, din așezările de la Cârcea — Dolj și Gura Baciului — Cluj. În ceea ce privește plastica, descoperirile de la Ocna Sibiului au procurat elemente noi, care permit stabilirea unor legături cronologice și culturale până la Çatal Hüyük în Anatolia. În schimb, bolovanii de piatră de la Gura Baciului, care după descoperitor ar reprezenta „capete" sculptate primitiv, cu unele analogii în stațiunea de la Lepenski Vir, din zona iugoslavă a Porților de Fier, reprezintă, deocamdată, apariții singulare în cadrul orizontului Protoseskio din spațiul carpato-dunăreano-pontic.

În continuare, pentru comunitățile omenești aparținând culturii Starčevo — Criș, pe lângă ceramica cu decor incizat, în relief, imprimat și pictat înainte de ardere, sunt caracteristice figurinele feminine și zoomorfe de lut ars, în legătură cu cultul fecundității și fertilității, altărașele din lut ars, cu trei sau patru picioruțe, cu întrebuințare de cult poate și ca lămpi, *pintaderele* (cuvânt spaniol pentru ștampilele din lut, folosite pentru decorat de către vechii mexicani și de populațiile sud-americane) și brățările din scoici albe ale speciilor *Spondylus* și *Tridacna*, de origine est-mediteraneeană, dar și locală, sub formă fosilă. Dintre acestea se remarcă în mod deosebit *pintaderele* cu analogii în

www.cimec.ro

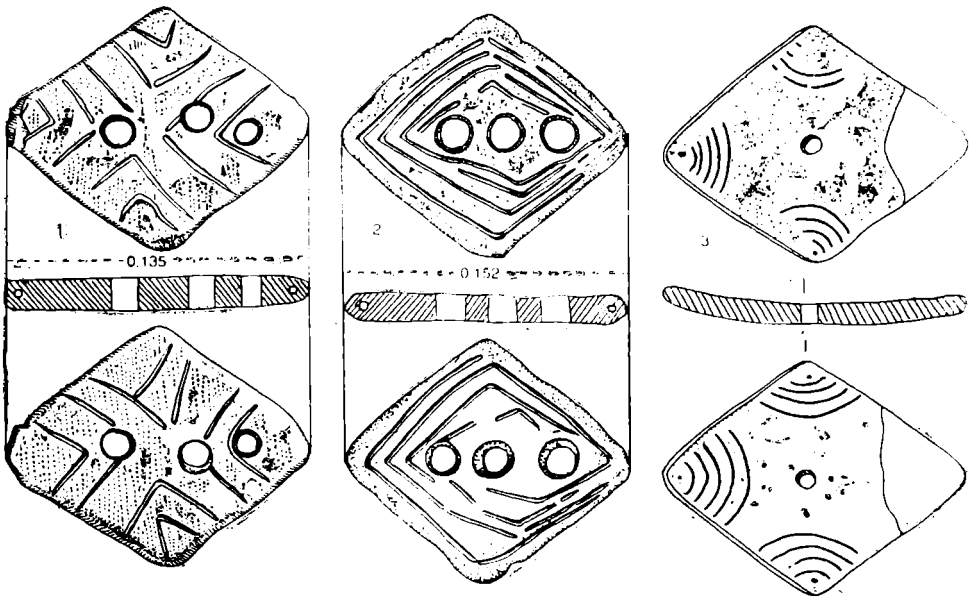

Fig. 15. Pandantive magico-religioase, din lut ars, ale aspectului cultural Stoicani-Aldeni (după I. T. Dragomir). 1, Bârlălești-Stonița ; 2, Igești-Scândureni ; 3, Lățești.

Grecia și Anatolia, care serveau pentru decorarea cu culoare a corpului omenesc, precum și a țesăturilor și a obiectelor din piele.

Ritul funerar al comunităților Starčevo—Criș era înhumarea în poziția ghemuită în cuprinsul așezărilor, după cum o dovedesc cele câteva morminte descoperite în Transilvania. De asemenea, mormintele orizontului Protoseskio, de la Gura Baciului, se aflau sub podeaua locuinței sau printre bordeie, ca și la Donja Branjevina, din nordul Iugoslaviei. Din punct de vedere antropologic, scheletele umane din aceste morminte, ca și acelea din stațiunea de la Lepenski Vir, din nordul Iugoslaviei, atestă indivizi de tip alpinoid, nu protomediteranoid, cu elemente cromagnonide mult accentuate.

În schimb, prin studiul paleoantropologic al scheletelor culturii Starčevo—Criș, descoperite pe teritoriile României și Ungariei, s-a evidențiat prezența unei componente paleomediteraneană, ceea ce concordă cu caracterul est-mediteranean al acestei culturi, constatat pe calea arheologică.

În comparație cu neoliticul timpuriu, în *neoliticul mijlociu* (dezvoltat) viața spirituală a comunităților din această perioadă se caracterizează printr-o mai mare varietate a tehnicii de ornamentare a vaselor, și o îmbogățire a repertoriului de motive decorative, între care spirala și meandrul au cel mai important rol. De asemenea, este caracteristică, în legătură cu cultul fertilității, plastica din lut ars, cu reprezentări de o deosebită valoare artistică, și chiar din os, către sfârșitul perioadei.

În privința ritului funerar, apar acum primele mari necropole de înhumație, cum sunt acelea de la Cernavoda și Cernica — București,

www.cimec.ro

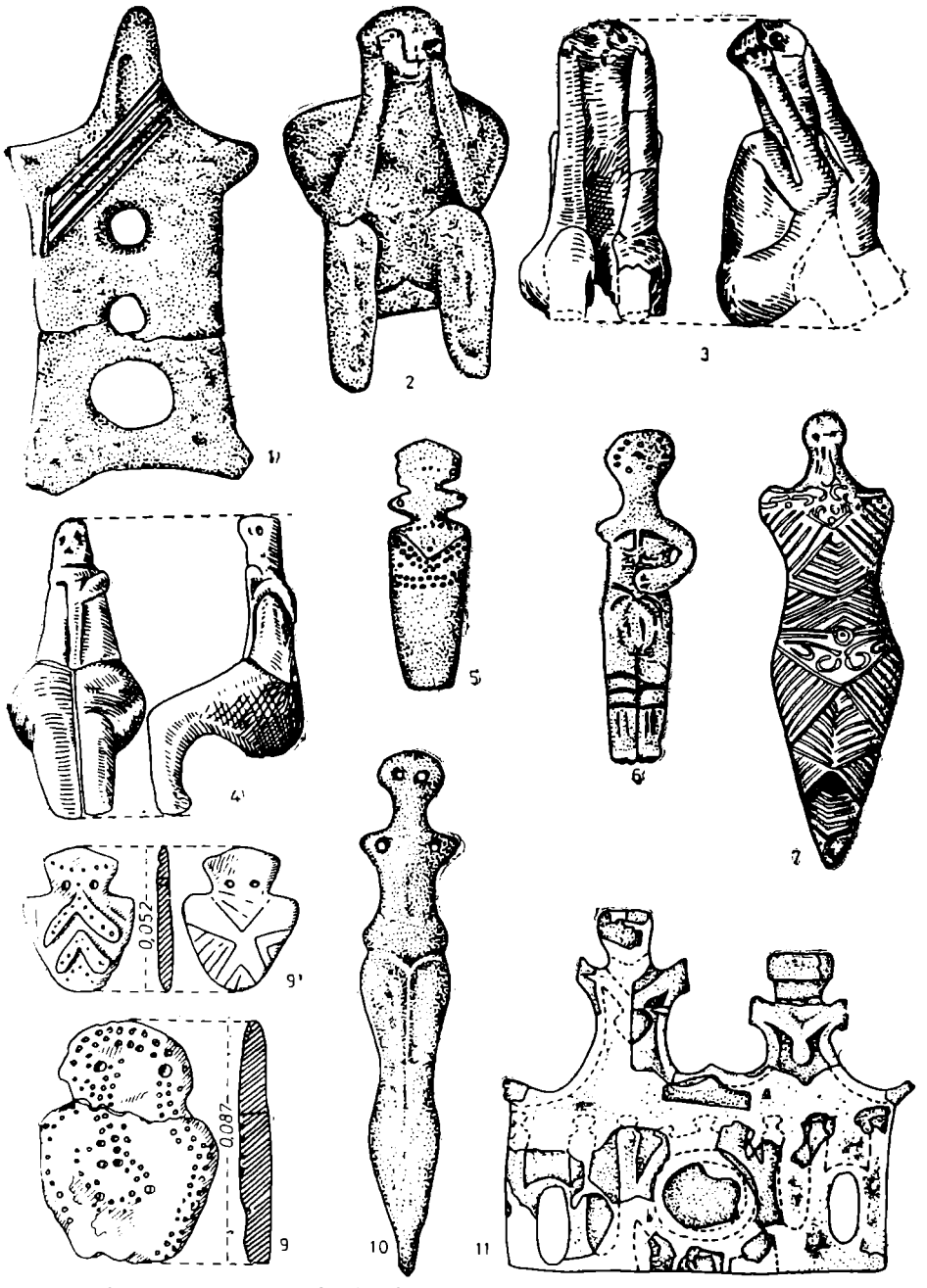

Fig. 16. Plastică antropomorfă din lut ars (1—4, 6—10) și os (5) și construcție de cult, din lut ars (11), din neoliticul mijlociu (1—4) și târziu 5—11) : 1, 5—9 după Vl. Dumitrescu ; 2, după D. Berciu ; 3—4 după S. Marinescu-Bâlcu ; 1, cultura Vinča-Turdaș, Verbicioara ; 2, cultura Hamangia, Cernavoda ; 3—4, cultura Precucuteni, Târpești ; 5—6, cultura Gumelnița, Căscioarele ; 7, faza Cucuteni A, Drăgușeni ; 8—9, faza Cucuteni A, Hăbășești ; 10, faza Cucuteni B, Rufeni ; 11, faza Cucuteni A, Trușești.

www.cimec.ro

atestând, atât pe cale antropologică, cât şi prin ritualurile funerare, strânse legături cu lumea egeo-mediteraneană.

În acest context, cultura Vinča—Turdaş se remarcă atât prin varietatea de forme a ceramicii, dintre care un loc aparte îl ocupă vasele zoomorfe şi antropomorfe, cât şi prin decorul din caneluri fine sau benzi de linii incizate, cu puncte sau trăsături simple în interiorul lor, precum şi semnele incizate de pe fundul unor vase, care indică, după unii, un început de scriere, ceea ce nu este sigur confirmat. La acestea se adaugă plastica antropomorfă (uneori cu cap rombic sau cu decor incizat, spiralo-meandric, ori cu pictură roşie crudă) (fig. 16/1 ; 17/1) şi zoomorfă, din lut ars, ultima şi din piatră, altăraşele cu picioruşe ş.a.

În privinţa plasticii, aspectul local al culturii Vinča, identificat la Rast, în Oltenia, este caracterizat, printre altele, printr-o bogată plastică din lut ars, uneori cu motive spiralo-meandrice, dintre care se distinge o figurină bicefală (cu două capete), cu analogii în Cipru şi Asia Anterioară, reprezentând „zeiţa mamă" şi acolitul ei bărbat, în legătură cu cultul fecundităţii.

În afară de acestea, prezintă un deosebit interes resturile impunătorului sanctuar din aşezarea de la Parţa, din Banat, precum şi trei tăbliţe din lut ars, provenind dintr-un complex, considerat de caracter magico-religios, din aşezarea de la Tărtăria-Albă. Pe una din aceste tăbliţe este reprezentată o scenă de vânătoare, după alţii însă, de cultivare a plantelor, iar pe alte două sunt semne de scriere, cu analogii, după descoperitori, nu însă şi după alţii, în scrierea pictografică din faza Uruk III — Jemdet Nasr din Mesopotamia, datând după începutul mileniului al III-lea î.Hr.

Tăbliţele respective au fost mult discutate în ţară şi străinătate, întrucât atribuirea lor culturii Turdaş contrazice datele convenţionale obţinute prin metoda C_{14} pentru neo-eneoliticul din spaţiul carpato-dunăreano-pontic, potrivit cărora primele faze ale culturii Vinča se plasează în timp cu mult mai înainte, în jur de 4 600 î.Hr.

Ritul funerar al acestor comunităţi este atestat prin unele morminte de înhumaţie din cuprinsul aşezărilor, ca de ex. la Parţa, în Banat, şi la Turda.

Viaţa spirituală a comunităţilor culturii Vădastra se reflectă în ceramica frumos decorată cu caneluri fine şi motive spiralo-meandrice, excizate şi încrustate cu alb şi, uneori, cu reprezentări de figuri umane în relief, precum şi în plastica antropomorfă din lut ars, căreia îi aparţin unele exemplare de o deosebită valoare artistică, de origine sudică. La aceasta se adaugă, în faza a doua a acestei culturi (Vădastra II), un frumos vas antropomorf, cu motive meandrice excizate şi încrustate cu alb pe faţa anterioară, care prin formă şi decor este un unicat (fig. 17/2).

La rândul ei, viaţa spirituală a comunităţilor aparţinând culturii Boian este bine ilustrată, atât prin ceramica cu decor excizat şi încrustat cu alb şi cu pictură după ardere sau cu grafit înainte de ardere, cât şi prin plastica din lut ars, întâlnită în toate fazele acestei culturi, şi mai târziu chiar din os. O deosebită importanţă prezintă sanctuarul cu două încăperi, de la Căscioarele, din Muntenia, din faza Spanţov a culturii Boian, remarcabil atât prin motivele geometrice şi spiralice pictate pe unul din pereţi, cât şi prin două coloane din lut ars, înalte de 2 m şi pictate cu diferite motive geometrice, în legătură, probabil, cu un cult al coloanei.

www.cimec.ro

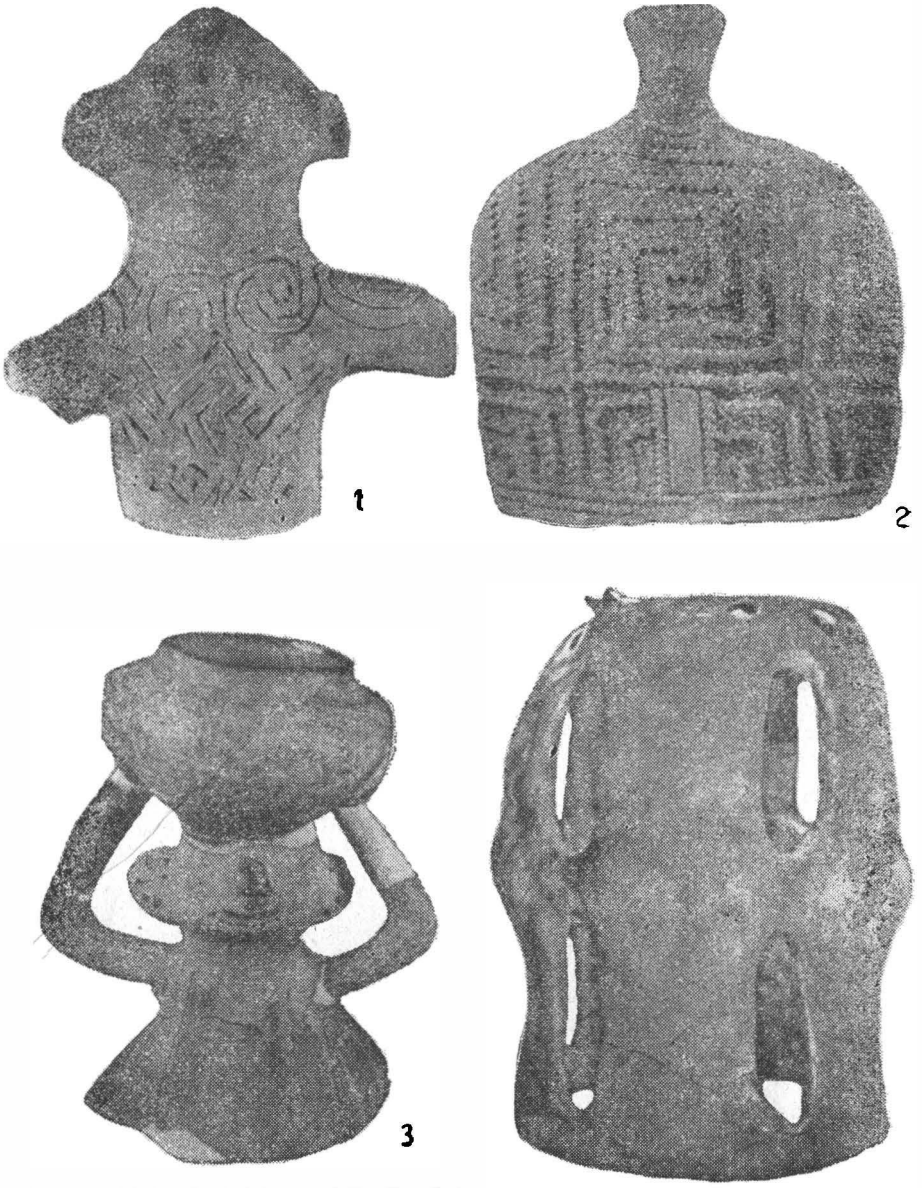

Fig. 17. Plastică antropomorfă din lut ars, din neoliticul mijlociu (1—2) și târziu (3), și vas în formă de „horă" (4) : 1—4 după I. Miclea și R. Florescu. 1, cultura Vinča-Turdaș, Rast ; 2, cultura Vădastra, Vădastra ; 3, cultura Gumelnița, Gumelnița ; 4, cultura Cucuteni, Bodești-Frumușica.

În ceea ce privește ritul funerar, prezintă interes descoperirile de morminte de înhumație cu schelete întinse sau, mai târziu, și ghemuite, de copii și maturi, din cuprinsul așezărilor sau din afara lor. În această privință, se remarcă necropola din faza Bolintineanu de la Cernica — București, cu circa 400 morminte de înhumație, care, pe lângă piese de podoabă (mărgele, brățări, pandantive din scoici mediteraneene și dife-

www.cimec.ro

rite obiecte din aramă), conţin şi ceramică, precum şi unelte din piatră, silex şi os. Semnificativ este faptul că tipul paleomediteraneean, determinat pe cale antropologică, corespunde cu elementele de origine mediteraneană din componenţa culturii Boian.

În ceea ce priveşte viaţa spirituală a comunităţilor culturii *Hamangia*, pe lângă ceramica neagră cu lustru şi cu împunsături fine, se distinge, în mod cu totul deosebit, plastica antropomorfă din lut ars sau marmură, de origine egeo-mediteraneană, din care o menţiune specială merită figurina de bărbat, stând pe scăunel, cu coatele pe genunchi şi cu mâinile sub bărbie, sprijinind capul, în atitudine, denumită de descoperitori, gânditor (prin comparaţie cu celebra statuie cu acelaşi nume a lui Rodin), provenind dintr-un mormânt de la Cernavoda şi considerată, pe drept cuvânt, o capodoperă a artei plastice neolitice (fig. 16/2) Din acelaşi mormânt de la Cernavoda mai provine o statuetă, reprezentând o femeie în poziţie de odihnă, stând cu piciorul stâng întins înainte şi cu cel drept îndoit şi cu mâinile pe el. Aceste două statuete, prin realismul lor, rivalizează cu exemplarele de artă plastică din neoliticul egeo-anatolian (Haçilar, Insulele Cicladice, Thessalia etc.), deosebindu-se, prin particularităţile lor, de restul statutelor culturii Hamangia, care au gâtul lung, prismatic, şi formele corpului pline.

Ritul funerar din epoca respectivă, atestat la Cernavoda (peste 500 schelete) şi Mangalia, era înhumaţia, cu schelete de obicei în poziţie întinsă, pe spate, lângă care se puneau diverse ofrande (vase, unelte, obiecte de podoabă din marmură sau din scoica *Spondylus gaederopus*, plastică, oase şi coarne de animale sălbatice în legătură cu vânatul ş.a.), precum şi oasele reînhumate ale scheletelor deranjate cu prilejul săpării noilor gropi de morminte. La acestea se adaugă scheltele de copii, ciopârţite, şi depunerile ritualice de cranii de om, întregi sau fragmentare, ca în epoca mezolitică, în legătură probabil cu cultul craniului. Din punct de vedere antropologic, populaţia respectivă este eterogenă, în componenţa ei intrând elemente protoeuropoide, cu o variantă caracteristică pentru Cernavoda, atlanto-mediteranoidă veche, dolicocefali cu analogii în Anatolia, precum şi brahicefali, care prin caracteristicile lor dinaroide şi armenoide orientează spre lumea egeană şi regiunile de est ale Mediteranei, de altfel, ca şi unele caracteristici ale ceramicii şi plasticii aparţinând culturii Hamangia.

În ceea ce priveşte viaţa spirituală din cadrul celorlalte culturi ale neoliticului mijlociu de origine est-central europeană, cultura Tisa se remarcă prin decorul meandro-unghiular incizat „textil" al ceramicii, care imită ţesăturile şi împletiturile, precum şi prin vasul cu cap de om, sprijinit pe ambele mâini, de la Hodon, din Banat.

De asemenea, cultura ceramicii liniare cu note muzicale se distinge atât prin decorul din benzi liniare incizate, spiralice sau unghiulare, întrerupte prin mici adâncituri în formă de capete de note muzicale, ca şi prin reprezentările feţei umane de pe unele vase, cât şi prin statuetele din lut ars, în legătură cu cultul fecundităţii, în număr însă mult mai mic în comparaţie cu acelea ale culturilor neoliticului mijlociu de origine meridională.

La rândul ei, viaţa spirituală a comunităţilor culturii Precucuteni este ilustrată prin formele variate ale ceramicii şi decorul acesteia, incizat, excizat, imprimat şi canelat fin, precum şi prin plastica antropomorfă din lut ars, din toate cele trei faze ale acestei culturi (fig. 16/4).

www.cimec.ro

dintre care nu lipsesc nici exemplare în atitudine de gânditor, cum o atestă o piesă de acest fel, mai puțin bine realizată artistic, de la Târpești — Neamț (fig. 17/3). La acestea se adaugă grupul de cult din așezarea de la Poduri — Bacău, constituit din 20 statuete feminine, în majoritate pictate, și mai multe scăunele — tronuri din lut ars, precum și mânerul antropomorf de capac, de la Răuțel (fig. 19/4) și modelul unei construcții de cult, de la Ruseștii Noi (fig. 19/1), din Basarabia.

Fig. 18. Model de templu observator (1), plastică antropomorfă (2—3) și mâner antropomorf de capac (4) (după V. I. Markevici). 1, 4, cultura Cucuteni, Ruseștii Noi (1), Brânzeni III (Țiganca) (2), Cărăcușenii Vechi (3) și Răuțel (4).

www.cimec.ro

În fine, un loc aparte în evoluția vieții spirituale din spațiul carpato-dunăreano-pontic îl ocupă diferitele manifestări ale vieții spirituale din *eneolitic*.

Astfel, în ceea ce privește cultura Gumelnița, se remarcă varietatea și bogăția formelor de vase și a repertoriului motivelor incizate, excizate și încrustate cu alb, imprimate, în relief sau pictate cu grafit și mai rar cu culoare, cu semnificație artistică, dar, probabil, și simbolică, în legătură cu anumite practici magico-religioase, ca de altfel și celelalte motive decorative de pe ceramica neo-eneolitică din acest spațiu. În legătură cu aceste practici pot fi puse și vasele zoomorfe, precum și, îndeosebi, două vase antropomorfe ale acestei culturi, dintre care unul, de la Vidra — Giurgiu, cunoscut sub denumirea de „zeița de la Vidra", decorat cu motive incizate, era prevăzut pe piept cu un pandantiv din aur (fig. 15), iar altul, de la Sultana, cu diferite motive pictate, amintind, prin poziția brațului, statuetele de „gânditori".

La rândul lor, obiectele de cult (fig. 7, 11) și plastica din lut (fig. 16/6), frumos ornamentată, din os (fig. 16/5) și, mai rar, din piatră și marmură, în legătură cu cultul fecundității și fertilității, constituie dovezi elocvente cu privire la nivelul artistic înalt atins de comunitățile acestei culturi. În afară de tipurile de figurine obișnuite, antropomorfe și zoomorfe, reține atenția statuetele feminine cu partea inferioară în formă de „rochie clopot" și cu vas pe cap, susținut de ambele mâini (fig. 17/3), exemplarul în atitudine de gânditor de la Vulcănești, din Basarabia și imitațiile tipului thessalian de statuetă antropomorfă cu capul mobil, la care s-a ajuns în urma legăturilor cu triburile din regiunea est-mediteraneană, precum și diferite tipuri de statuete antropomorfe de os.

În afară de acestea, în *tell*-ul de la Glina — București a fost identificată o locuință cu scop de cult, iar în stațiunea de la Căscioarele — Ilfov s-a găsit modelul din lut ars al unui sanctuar.

Ritul funerar al comunităților aparținând acestei culturi era exclusiv înhumația, cu schelete în majoritate de tip mediteranoid și cu un inventar sărac, practicată atât în cuprinsul așezărilor, sub formă de înmormântări izolate, cât și în afara lor, în adevărate necropole, ca la Grădiștea Ulmilor și Dridu.

De asemenea, pentru viața spirituală a comunităților culturii Sălcuța, înrudită cu cultura Gumelnița, pe lângă formele de vase și decorul lor incizat, grafitat sau cu pictură crudă, prezintă interes și plastica din lut ars, care este însă mai puțin bogată în comparație cu aceea a culturii Gumelnița.

În ceea ce privește viața spirituală a comunităților omenești din vremea culturii Cucuteni, reprezentativă este ceramica, ilustrată prin diferite forme de vase realizate cu multă măiestrie și decorate cu motive spiralo-meandrice, adâncite sau pictate în trei culori (alb, roșu și negru), dispuse pe toată suprafața vasului în stil liber (continuu) sau tectonic (metopic), ceramistul cucutenian având oroare de spații libere (*horror vacui*), precum și, în unele cazuri, și cu reprezentări pictate sau în relief, antropomorfe ori zoomorfe. De la stilul oarecum rigid al decorului pictat din prima fază (Cucuteni A) se va ajunge, apoi, în fazele următoare (Cucuteni A—B și B), la reprezentări foarte evoluate, schematizate, ale motivelor de bază, remarcabile prin asocierile și dinamismul lor.

www.cimec.ro

Tot atât de bogată şi variată este şi plastica antropomorfă şi zoomorfă din lut ars a acestei culturi, căreia îi aparţin unele forme aparte, de vioară, ale idolilor antropomorfi, cu analogii în spaţiul egeo-anatolian.

Plastica antropomorfă, în majoritate feminină, cu decor incizat frecvent, rar pictat în prima fază a acestei culturi (Cucuteni A) şi pictat în fazele următoare (Cucuteni A—B şi B), este pusă în legătură, ca şi în cazul celorlalte culturi neo-eneolitice, mai degrabă tot cu divinitatea mamă, a fecundităţii şi fertilităţii, decât cu imaginea adorantelor sau chiar a jucăriilor, cum s-a presupus de către unii cercetători. La fel, decorul acestor statuete ar indica, după unii, mai curând reprezentarea tatuajului decât a îmbrăcăminţii sau chiar a unor particularităţi anatomice ale corpului omenesc ca în staţiunile de la Cucuteni, Hăbăşeşti (fig. 16/8—9), Truşeşti, Drăguşeni (fig. 16/7), Ghelăieşti, Dumeşti, Rufeni (fig. 16/10) şi din alte locuri din Moldova şi Basarabia, precum şi de la Brânzeni III (fig. 18/2) şi Caracuşenii Vechi (fig. 18/3) din Basarabia, uneori ele fiind grupate în complexe de cult, ca de exemplu la Ghelăieşti (Cucuteni A—B), probabil în legătură cu anumite practici magico-religioase. În acelaşi scop, au fost folosite şi suporturile de vase, constituite din statuete feminine, reprezentate dorsal cu multă măiestrie, în poziţie înlănţuită ca într-o horă [de aici şi denumirea de „Hora de la Frumuşica" (fig. 17/4)], atestată şi printr-un exemplar de la Bereşti — Galaţi.

Totodată, se disting şi unele construcţii de cult, îndeosebi două mai mari, din două locuinţe de la Truşeşti (Cucuteni A), dintre care una reprezintă, în registrul superior, două busturi de zeităţi antropomorfe cu capetele în formă de recipient şi, în cel inferior, grupuri de câte trei idoli în formă de coloană (fig. 16/11) ; iar o altă construcţie de cult înfăţişează un personaj, probabil feminin, cu mâinile ridicate, în atitudine de „orantă".

Altă practică magică consta în a pune vase întregi sau sparte intenţionat, ritualic, sub podeaua locuinţei care urma să se construiască.

Ritul funerar al purtătorilor culturii Cucuteni este aproape total necunoscut, întrucât nu s-au descoperit, până în prezent, necropolele oamenilor care au creat această splendidă cultură a ceramicii pictate. Se cunosc doar câteva morminte izolate, dintre care unele cu caracter magic, cu schelete incomplete de adulţi şi de copii, jertfe umane depuse în cuprinsul aşezării de la Traian — Dealul Fântânilor (Cucuteni A—B), împreună cu numeroase vase întregi şi sparte ritualic, precum şi cu ofrande din carne de animal, în vederea obţinerii unei mai mari fertilităţi a solului, de care depindea existenţa acestor comunităţi de cultivatori şi crescători de vite.

În afară de aceste morminte, se mai cunosc şi alte câteva de la Girov — Neamţ (Cucuteni A_4) şi Doboşeni — Covasna (aspectul Ariuşd), probabil tot cu scop ritualic.

Viaţa spirituală a comunităţilor culturii Petreşti este caracterizată atât prin decorul pictat, unghiular sau rombic, spiralic şi meandric, dispus metopic pe suprafaţa diferitelor forme de vase, cât şi prin plastica cu steatopigie puţin accentuată şi unele piese de cult de la Pian — Alba şi din alte staţiuni ale acestei culturi.

În fine, manifestări ale vieţii spirituale sunt atestate şi în grupurile culturale eneolitice de origine răsăriteană, Cernavoda I şi Decea Mureşului.

www.cimec.ro

Astfel, pentru grupul Cernavoda I este caracteristic sceptrul de calcar în formă de cap de cal, din mormântul tumular cu ocru de la Casimcea, din Dobrogea, cu analogii până în nordul Caucazului și în sud-estul Europei, precum și alte sceptre din piatră, în formă de topor plat și cu o proeminență laterală, din Moldova și sud-estul Transilvaniei, având analogii în sudul fostei U.R.S.S. La acestea se adaugă alte două sceptre, tot în formă de capete de cai, cunoscute mai de mult, de la Fedeleșeni (cultura Cucuteni A) și Sălcuța (cultura Sălcuța).

În ceea ce privește ritul funerar al purtătorului culturii Cernavoda I, prezintă un deosebit interes necropola cu peste 500 morminte de înhumație de la Cernavoda, cu un inventar foarte bogat, constând din unelte din piatră, șlefuite, vase și statuete antropomorfe din lut ars, precum și din obiecte de podoabă din marmoră, scoica *Spondylus* ș.a. Totodată, în cuprinsul acestei necropole au fost identificate și gropi ritualice, cu cranii și inventar bogat, în legătură probabil cu un cult al craniului. Alte date, semnificative cu privire la ritul funerar al purtătorilor culturii Cernavoda I, le-au oferit cele 117 morminte ale necropolei de la Brăilița, caracterizate prin prezența ocrului în gropi și pe schelete și printr-un inventar foarte bogat, ilustrat prin o măciucă șlefuită de silex, piese de podoabă din scoici *Spondylus* și *Cardium,* catarame din os, alabastru și marmoră ș.a.

La rândul ei, necropola cu morminte de înhumație cu ocru, de la Decea, pe Mureș, prin inventarul ei, cu analogii în necropola de la Mariupol din Crimeea, constituie o dovadă evidentă cu privire la particularitățile ritului funerar al grupului Decea, de origine nord-pontică.

Legăturile comunităților neo-eneolitice din spațiul carpato-dunubiano-pontic cu zonele învecinate și cu Orientul Apropiat. În încheierea acestui paragraf, cu privire la evoluția societății omenești din spațiul carpato-dunăreano-pontic în neo-eneolitic, merită să fie relevată importanța acestui spațiu ca zonă de interferență a culturilor neo-eneolitice din sud-estul Europei. În această privință, este de remarcat că populațiile neo-eneolitice din spațiul respectiv, ca și de mai departe, spre sud, în Balcani, spre vest, în Europa Centrală și, spre est, până la Nipru, nu s-au mulțumit numai să primească în mod pasiv elemente de cultură materială și de viață spirituală din sud-estul, centrul și estul Europei, pe care să le transmită mai departe, ci, din contră, au asimilat în mod creator aceste elemente, ajungând la dezvoltări locale, specifice și originale.

În ceea ce privește legăturile cu lumea sudică, egeo-mediteraneeană, sunt semnificative descoperirile de tip Protoseskio de la Cârcea, în Oltenia, Gura Baciului și Ocna Sibiului, în Transilvania, cu implicații pentru evoluția neoliticului timpuriu din sud-estul și centrul Europei. Din acest vechi trunchi neolitic egeo-micro-asiatic, s-au constituit, timp de câteva milenii, în neo-eneoliticul din spațiul carpato-dunăreano-pontic, în condițiile unor legături continui etno-culturale cu sud-estul, precum și, în parte, cu centrul (culturile ceramicii liniare cu capete de note muzicale, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr ș.a.) și estul Europei (culturile Tripolie și a triburilor din stepele nord-pontice), mai multe complexe culturale înrudite, în neoliticul timpuriu și mijlociu (dezvoltat), precum și în eneolitic, după cum s-a arătat mai sus.

Mai mult încă, asemenea legături au existat în neo-eneolitic și cu culturi din teritoriile mai îndepărtate ale Orientului Apropiat și chiar

www.cimec.ro

Mijlociu, cum o atestă, printre altele, ceramica fin canelată a culturilor Dudești și Hamangia, casa de tip *megaron* din cultura Gumelnița, cu analogii în așezarea Troia I, plastica antropomorfă a culturilor Hamangia și Petrești și tăbliețele cu semne de scriere pictografică de la Tărtăria, puse de descoperitori pe seama mediului culturii Turdaș.

Cu toate aceste multiple legături cu sud-estul, estul și centrul Europei, precum și cu Orientul Apropiat, culturile neo-eneolitice din spațiul carpato-dunăreano-pontic, în condițiile locale de dezvoltare din acest spațiu, au evoluat în mod deosebit, remarcându-se prin anumite trăsături proprii, originale, ale culturii materiale și vieții spirituale, prin care rivalizează cu cele mai înaintate culturi ale Europei din această epocă.

4. SCHIMBĂRI ETNO-CULTURALE PE TERITORIUL DACIEI ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE SPRE EPOCA BRONZULUI

Caracterizare generală: începuturile procesului de indoeuropenizare. În perioada următoare a avut loc în spațiul carpato-dunăreano-pontic procesul de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, caracterizat prin restructurări etno-culturale și social-economice, care justifică pentru acest spațiu o perioadă aparte, cu poziție intermediară între eneolitic și epoca bronzului. În această privință, sunt indicii relativ la această perioadă și la sud de Dunăre, pe teritoriul Bulgariei, cel puțin până la Munții Balcani, la sud de care este posibil, în urma legăturilor cu civilizația bronzului timpuriu de la Troia, să se fi trecut deja direct la epoca bronzului, cu toate că nu sunt dovezi de folosire a aliajului bronz.

Data de început a acestei perioade, în jur de 2.700 î.Hr., a fost fixată, pe baza determinărilor convenționale ale metodei C_{14}, pentru cultura Usatovo, iar cea de sfârșit, în lipsa unor datări absolute prin această metodă, cu aproximație, pe la 2000 î.Hr., dacă nu chiar și mai târziu, până la 1.800 î.Hr.

Din punct de vedere etnic, în spațiul carpato-balcanic, în urma contactelor autohtonilor, agricultori și crescători de vite eneolitici, cu triburile stepelor nord-pontice și din silvo-stepa Ucrainei, a avut loc, în această perioadă, procesul de indoeuropenizare, rezultând o nouă sinteză etno-culturală, denumită convențional *pre-tracică*, care stă la baza configurării etnice și lingvistice a tracilor din epocile bronzului și Hallstatt-ului.

Această sinteză este ilustrată arheologic printr-o diversitate de culturi, care se caracterizează prin anumite trăsături distinctive, respectiv așezări mai mici cu aspect de sălașe, marea scădere a importanței metalurgiei, folosirea topoarelor de luptă din piatră și a ceramicii decorate cu șnurul sau cu creștături, predominarea creșterii animalelor (inclusiv domesticirea calului), față de care agricultura nu a dispărut, ci a continuat, trecând, în unele cazuri, pe plan secundar, morminte de înhumație cu ocru în tumuli, prima apariție a celor de la incinerație ș.a.

Din punct de vedere arheologic, trecerea la epoca bronzului în spațiul carpato-dunăreano-pontic este pusă, în general, în legătură cu mișcările de populații dinspre stepele nord-pontice, datorită cărora nu au fost

www.cimec.ro

desființate, cum s-a crezut uneori, ci asimilate, etnic și cultural, vechile populații autohtone din eneolitic. După unii lingviști însă, acest proces ar caracteriza, mai curând, două populații aparținând aceluiași grup lingvistic indoeuropean, de unde vechimea mai mare a indoeuropenilor în spațiul balcano-dunărean, după unii chiar din neoliticul timpuriu, ceea ce este imposibil de admis.

Trecând peste aceste interpretări diferite, la care se pot adăuga și altele, se impune, din punct de vedere arheologic, concluzia că, în condițiile istorice din spațiul carpato-balcanic, în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului s-a constituit baza etnică indoeuropeană, căreia, așa cum s-a menționat mai sus, i se poate da denumirea de *pre-tracică*, întrucât ea constituie substratul pe care s-a creat sinteza culturală și etnică *prototracică* din Bronzul timpuriu și mijlociu, din care, în Bronzul târziu și Hallstatt-ul timpuriu, s-au cristalizat *tracii*, cunoscuți, ulterior, și din izvoarele scrise, din aceștia din urmă desprinzându-se apoi geto-dacii, care au contribuit, alături de romani, la etnogeneza românească.

Din punct de vedere antropologic, populațiile alogene din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, din spațiul carpato-dunăreano-pontic, se deosebesc de cele eneolitice autohtone, de caracter mediteranoid, prin statura înaltă și particularitățile protoeuropoide și protonordice ale triburilor de stepă nord-pontice, precum și prin numărul mai mare de brahicefali moderați și mesocefali, din cultura amforelor sferice.

Transformări în structura economică (comunități pastorale și pastoral-agricole). În condițiile dezvoltării mijloacelor de întreținere a vitelor și, în parte, poate și datorită unui climat mai uscat, se intensifică creșterea acestora, îndeosebi în cadrul unor comunități pastorale, pătrunse în acest spațiu dinspre răsărit și caracterizate prin morminte de înhumație cu ocru în tumuli. Alături de acestea, alte comunități pastoral-agricole practicau pe lângă creșterea vitelor, cu rol predominant, și agricultura, într-o măsură mai mare sau mai mică.

Sporul de produse, obținut pe baza dezvoltării creșterii vitelor și a agriculturii, aceasta din urmă cu ajutorul forței de tracțiune a animalelor, a contribuit, prin schimburi, la acumulări de bunuri în cadrul unor familii, la inegalitatea economică dintre membrii comunității. În acest context, trecerea de la munca în comun la munca în familie, de la producția colectivă și împărțirea egală a produselor la surplusul de produse și acumulări de bunuri personale, a marcat începutul procesului de dezagregare a societății preistorice. Acest proces, reflectat în diferențierile sociale din perioada respectivă, corespunde generalizării familiei-pereche și a organizării patriarhale, caracterizate prin determinarea descendenței patriliniare și a rolului predominant al bărbatului în familie și trib. Premisele acestui proces datează, după unii, pe baza unor considerente de ordin arheologic, încă din neo-eneolitic.

Aspecte culturale și legăturile lor cu zonele vecine. În spațiul carpato-dunăreano-pontic fondul local al culturilor din eneolitic, în urma contactului cu elemente pătrunse dinspre est, sud și nord, s-a transformat treptat, și nu în același timp, în culturi noi, cu o arie întinsă de răspândire, datorită marii mobilități a triburilor semisedentare de păstori și agricultori.

www.cimec.ro

Procesul acesta este atestat aici prin noi sinteze etno-culturale, rezultate din combinarea fondului autohton cu diferite elemente din afară.

Astfel, în valea Dunării Inferioare a continuat să se dezvolte cultura Cernavoda, respectiv Cernavoda II și III (după așezările II și III din localitatea Cernavoda, jud. Constanța).

Cultura Cernavoda II, din Dobrogea, jumătatea de est a Munteniei și nord-estul Bulgariei, reprezintă o sinteză între cultura Cernavoda I (eventual Cernavoda III) și elementele nord-pontice pătrunse aici în urma deplasărilor provocate de triburile culturii Usatovo (după mormintele plane și tumulare de la Usatovo, lângă Odesa). Această cultură se aseamănă, în ceea ce privește ceramica, până la identitate, cu cultura Folteşti de la est de Carpați. În acest fel se explică faptul că în cultura Cernavoda II se întâlnesc, în genere, aceleași forme de vase, ca și în cultura Folteşti, iar relativ la decor predomină crestăturile, lipsind, în schimb, specia pictată de tip Usatovo, care este prezentă în complexul Horodiștea-Erbiceni-Folteşti.

Cultura Cernavoda III, considerată de unii anterioară culturii Cernavoda II, din valea Dunării Inferioare și sudul Dobrogei, ai căror purtători se ocupau în special cu creșterea vitelor, are o arie mai mare de răspândire, lipsind deocamdată în Transilvania. Ea reprezintă o sinteză între fondul Cernavoda I (etapa finală) și elemente târzii Gumelnița și Sălcuța, la care se adaugă și altele, egeo-anatoliene (Troia I), ilustrate prin torți de tipul „tunel". Caracteristice pentru această cultură sunt ceramica cu scoică în pastă și unele figurine de tip „thessalian", cu orificiu la partea superioară pentru introducerea capului mobil.

Tot pe baza fondului Cernavoda I și a unor elemente Sălcuța și Gumelnița, s-a constituit, în sudul Olteniei, grupul *Celei* (după localitatea Celei, jud. Olt), înrudit cu cultura Cernavoda III și cu analogii în grupul Ezero din Bulgaria. Datorită presiunii exercitată de acest grup s-a răspândit cultura Cernavoda III în Transilvania și, mai departe, în Slovacia, unde a contribuit la geneza grupului Boleráz.

În ceea ce privește teritoriul est-carpatic, perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului se reflectă în cultura amforelor sferice și complexul Horodiștea-Folteşti.

Din cultura *amforelor sferice,* răspândită, cu o serie de aspecte locale, din centrul Germaniei până la Bug, interesează aici varianta moldo-volhyno-podoliană, caracterizată prin morminte în cutii de piatră, cu unul sau mai multe schelete, ori în gropi simple (de ex. la Dolheștii Mari — Suceava, Șcheia — Iași, Gârceni — Vaslui, Piatra Neamț), cu inventar bogat, constând din vase din lut, în formă de amorfe sferice, ornamentate cu impresiuni de șnur răsucit sau cu incizii scurte în formă de „șira spinării de pește" (fig. 19/1—2), topoare din silex de Nistru, de obicei șlefuite, și aplice din os, frumos decorate. Nu este exclus ca, în legătură cu această cultură, datând de la sfârșitul eneoliticului și începutul perioadei de tranziție la epoca bronzului, să fie și unele morminte în cutii de piatră, mai târzii, din sud-estul Transilvaniei și nord-estul Munteniei, din aria culturii Glina-Schneckenberg, de la începutul epocii bronzului.

Un interes aparte îl prezintă complexul Horodiștea-Erbiceni-Folteşti, constituit din două culturi cu multe trăsături comune, caracteristice perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, față de care acelea de caracter mai vechi, respectiv ceramica pictată, sunt în număr

www.cimec.ro

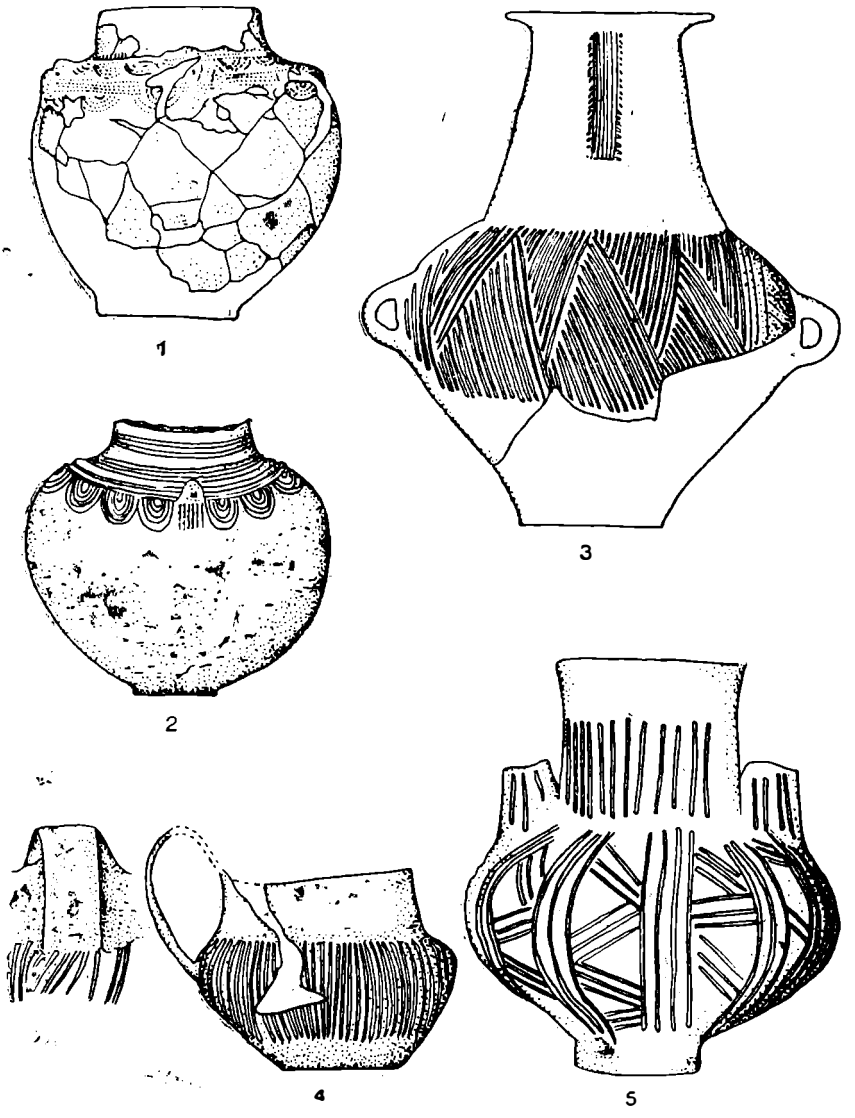

Fig. 19. Ceramică din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (1—2 după M. Dinu ; 3—4 după P. Roman ; 5 după Vl. Dumitrescu). 1—2, amfore, cultura amforelor sferice, Dolhești Mari (1) și Piatra Neamț (2) ; 3—5 vase, cultura Coțofeni, Basarabi (3), Herculane-Peștera Hoților (4) și Mureșul de Jos (5).

cu totul redus, ca să justifice atribuirea acestui complex ultimei faze a culturii Cucuteni, așa cum s-a presupus de către unii arheologi.

Prima din acestea, cunoscută și sub denumirea de *Horodiștea-Erbiceni* (după descoperirile din localitățile Horodiștea, jud. Botoșani, pe Prutul Mijlociu și Erbiceni, jud. Iași) și localizată în jumătatea de nord a Moldovei și în nordul Basarabiei sub aspectul Gordinești, s-a constituit pe teritoriul fostei U.R.S.S., în urma contactului dintre triburile

www.cimec.ro

culturii Tripolie cu acelea de păstori ai culturii Gorodsk, din zona de silvostepă a Ucrainei, după care s-a răspândit spre vest, în aria culturii Cucuteni, unde a evoluat în cadrul a două faze, fiind caracterizată printr-o economie cu predilecție pastorească și practicarea, pe o scară mai redusă, a cultivării plantelor. În timp ce în prima din aceste faze se menține într-un procent redus ceramica pictată, alături de specia cenușie predominantă, străină prin forme și decor (brâuri în relief simple sau crestate) culturii Cucuteni, în cea de a doua fază, în cadrul procesului de asimilare a fondului eneolitic, dispare cu totul specia pictată, întâlnindu-se în schimb elemente de decor din ceramica culturii amforelor sferice, precum și topoare din silex, șlefuite, produse în așezări sau în „atelierele" din preajma resurselor de silex.

A doua cultură a acestui complex, denumită *Folteşti* (după așezarea de la Folteşti, jud. Galați), răspândită în sud-estul Moldovei și nord-estul Munteniei, a luat naștere în urma legăturilor dintre grupul răsăritean nord-pontic Usatovo și fondul Gumelnița — Cernavoda I, la care se adaugă și alte elemente aparținând culturilor Cernavoda II și III și amforelor sferice, precum și unele de origine meridională (vase de tip *askos*, în formă de rață). Cultura aceasta se caracterizează prin așezări în formă de sălașe, întărite uneori cu șanțuri de apărare, multe unelte din piatră, în special topoare și dălți, ceramică cu decor din crestături, dungi în relief sau incizate, impresiuni de șnur și, într-o proporție redusă, și pictat (fig. 13/3—6), precum și prin plastica antropomorfă, ilustrată prin statuete cu corpul cubic și gâtul lung și arcuit, ca în cultura Usatovo.

Asemănător cu cultura Folteşti este și aspectul *Zăbala* (după localitatea Zăbala, jud. Covasna), din sud-estul Transilvaniei, caracterizat prin ceramica decorată cu brâuri duble, crestate sub buza vaselor, care aspect este considerat că, împreună cu cultura Folteşti, stă la baza culturilor Schneckenberg-Glina și Monteoru din epoca bronzului.

În legătură cu ritul funerar al comunităților aparținând complexului cultural Horodiștea-Erbiceni-Folteşti, sunt caracteristice mormintele cu ocru din cimitire plane și, într-o fază mai târzie, și în movile. Acestea din urmă se întâlnesc și în aria culturilor Cernavoda și Coțofeni, precum și, în continuare, cu sau fără ocru, în epoca bronzului, corespunzând mai multor valuri ale păstorilor nomazi, originari din stepele nord-pontice și regiunile de silvostepă ale Ucrainei.

Dintre tumulii funerari din perioada de tranziție la epoca bronzului, un loc aparte îl ocupă acela de lângă Baia — Hamangia, din Dobrogea, conținând o statuie-menhir din piatră, cu analogii în fosta Uniune Sovietică și Bulgaria, reprezentând un bărbat, având incizate pe spate topoare de luptă cu mânerele respective.

Studiul antropologic al scheletelor din mormintele cu ocru, din perioada de tranziție la epoca bronzului, a scos în evidență caracterul amestecat al populației, ceea ce corespunde și cu constatările arheologice privitoare la caracteristicile culturii grupului înmormântărilor cu ocru roșu. Astfel, pe lângă elementele protoeuropoide, în legătură cu populația de păstori din stepele sudice ale Ucrainei, sunt evidente și componentele mediteranoide și brahicefale cu afinități armenoide.

www.cimec.ro

Aproximativ în aceeași vreme, în Transilvania, Crișana, Banat, Oltenia și vestul Munteniei s-au răspândit comunitățile culturii *Coțofeni* (după așezarea din localitatea Coțofenii din Dos, jud. Dolj), dezvoltată pe fondul local anterior, îndeosebi al complexului Sălcuța IV—Băile Herculane—Cheile Turzii și al culturilor Cernavoda I și III, influențat de elemente estice și sud-estice, precum și ale grupului Celei, în legătură cu cultura Ezero din Bulgaria.

În marea ei arie de răspândire, cultura Coțofeni prezintă o serie de variante locale în Banat, centrul Transilvaniei și Crișana. Acestor variante, cu influențe ale culturilor Kostolac și Vučedol în Banat, le corespund, în centrul Transilvaniei, aspectul *Câlnic* și, în unele zone din Crișana, un aspect mixt Coțofeni-Baden.

Comunitățile culturii Coțofeni au evoluat de-a lungul a trei faze, din care primele două sunt atestate în Oltenia, vestul Munteniei și estul Banatului, iar a treia până în estul Transilvaniei. Aceste comunități se caracterizează printr-o economie pastorească și o agricultură primitivă, precum și prin așezări sezoniere sau de mai lungă durată, instalate pe munți, șesuri și dealuri, fortificate uneori cu șanțuri de apărare. În general, ele s-au folosit mai mult de unelte din os și corn și mai puțin din piatră, poate și datorită faptului că apropierea de minele de cupru a favorizat înlocuirea uneltelor din piatră prin cele din aramă, ultimele atestate prin unele unelte, arme (pumnale) și podoabe (brățări și pandantive spiralice). Deosebit de caracteristică este ceramica cu numeroase tipuri de vase (cești, căni, amfore ș.a.) cu decor diferit (triunghiuri, spirale, benzi hașurate, ramuri de brad, boabe de linte ș.a.) incizat, canelat, în relief și, uneori, cu pictură crudă (fig. 19/3—5). Unele dintre aceste vase au analogii în sud-estul și estul Anatoliei (cestile cu o toartă supraînălțată și buza oblică) și în sud-estul Europei (vase de tip *askos*). În ceea ce privește plastica, se remarcă statuetele cu capul în formă de disc plat, ornamentat cu incizii și crestături.

În afară de cultura Coțofeni, în Banat, Crișana și la sud de Mureșul inferior, au fost semnalate influențe și infiltrații ale culturii *Baden* (după descoperirile din localitatea Baden, din Austria, la sud de Viena), cu aria principală de răspândire în estul Austriei și Ungaria, unde s-a constituit pe fondul Cernavoda III — Boleráz, cu influențe meridionale. Participarea acestor elemente la geneza culturii Baden este atestată și antropologic, prin tipurile mediteranean și alpin.

Paralel cu aceste culturi, în sud-vestul României se localizează pătrunderi ale grupurilor *Kostolac* și *Vučedol* (după descoperirile din localitățile Kostolac din Serbia și Vučedol din Croația), primul caracterizat prin cești cu toarta supraînălțată și decorate cu motive din impresiuni încrustate cu alb, iar al doilea prin ceramica excizată și încrustată cu alb, precum și prin statueta din lut ars de la Satulung — Fânteușu Mic, din Maramureș, cu reprezentarea părului și a podoabelor prin incizii și impresiuni. Grupul Vučedol este mai bine cunoscut prin săpăturile arheologice din insula Moldova Veche.

Deci, în condițiile istorice din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului au apărut în spațiul carpato-dunăreano-pontic feno-

www.cimec.ro

mene culturale noi, co espunzătoare culturilor mai sus menționate. Dintre acestea, cele mai importante au ca punct de plecare fondul eneolitic precedent, care, în evoluția lui, a suferit transfo mări, îndeosebi prin legăturile cu elementele de origine străină cu care a venit în contact.

5. ÎNCEPUTUL CIVILIZAȚIEI TRACICE PE TERITORIUL DACIEI (EPOCA BRONZULUI)

Caracterizare generală : metalurgia bronzului și urmările sale asupra vieții economico-sociale. În epoca bronzului, organizarea tribală a devenit mai stabilă, viața economică bazându-se, în general, în aceeași măsură, pe agricultura primitivă (cu *aratru* de lemn, cu brăzdar de lemn sau corn) și pe creșterea dezvoltată a animalelor domestice, precum și pe o intensă exploatare a zăcămintelor de miner uri locale de aramă, a aurului și a sării.

În ceea ce privește agricultura primitivă, s-au folosit, fără îndoială, și cele trei tipuri de secere de bronz (cu buton, limbă la mâner și cârlig), dintre care unele puteau servi și pentru alte scopuri și, eventual, ca „lingouri" pentru schimburi.

Creșterea vitelor este atestată prin numeroase oase de animale domestice, a căror studiere indică o frecvență mai mare a porcinelor, la începutul acestei epoci, în aria culturii Otomani, și a taurinelor, în spațiul de răspândire al culturii Noua, din Bronzul târziu, spre deosebire de ovine, care descind, probabil, dintr-un alt strămoș sălbatic decât cele din neo-eneolitic. În comparație cu aceste specii, calul domestic, atestat, prin oase și piese de harnașament (psalii din corn și os), este mai ra întâlnit în Bronzul timpuriu și mai frecvent în fazele finale ale acestei epoci.

Spre deosebire de aceste două ocupații economice, agricultura primitivă și creșterea vitelor, vânătoarea este mai puțin ilustrată, îndeosebi prin speciile de cerb și mistreț și, în mod excepțional, prin elan și zimbru, iar pescuitul printr-un număr mult mai mare de exemplare, dintre care unele de talie mare, constituind dovezi despre debitul crescut al apelor din epoca respectivă.

Comunitățile gentilice, locuind nu numai în bordeie și colibe, ci și în locuințe mai bine construite, la suprafața solului, erau grupate în jurul unor centre întărite (cu șanțuri, valuri de pământ sau piatră), cu teritorii mai bine delimitate și uneori cu sanctuare tribale, ca de ex. la Sărata Monteoru — Buzău sau la Sălacea — Bihor. La rândul lor, triburile erau organizate, cel puțin dintr-un stadiu mai dezvoltat al acestei epoci, în uniuni tribale, caracterizate prin anumite trăsături comune din domeniul culturii materiale și al vieții spirituale, precum și printr-o mai mare stabilitate și o mai bună organizare. Problemele acestor triburi erau rezolvate acum de aristocrația tribală, sfatul aristocrației gentilice și conducătorii militari.

www.cimec.ro

Odată cu progresul în domeniul economiei, s-au modificat, treptat, relațiile între oameni în procesul producției, care relații, în condițiile istorice și economice din epoca respectivă, au evoluat încet în cadrul procesului de dezagregare a societății preistorice, spre deosebire de societățile din Orientul Apropiat ce trecuseră la sclavagism.

Ca rezultat al creșterii productivității muncii, prin înmulțirea și perfecționarea uneltelor, fiind necesar un număr mai redus de oameni pentru producerea celor necesare traiului, comunitatea gentilică, ca celulă economică, începe să fie înlocuită cu marea familie patriarhală, pusă sub autoritatea tatălui sau a celui mai bătrân din această comunitate familială și casnică. Totodată, prin generalizarea practicării agriculturii cu plugul cu tracțiune animală, a trecut în seama bărbaților principala sursă de procurare a hranei, ceea ce, implicit, a determinat și trecerea spre structura social-economică patriarhală. În această privință, se consideră, de către unii, că prezența statuetelor feminine în unele culturi din peri-

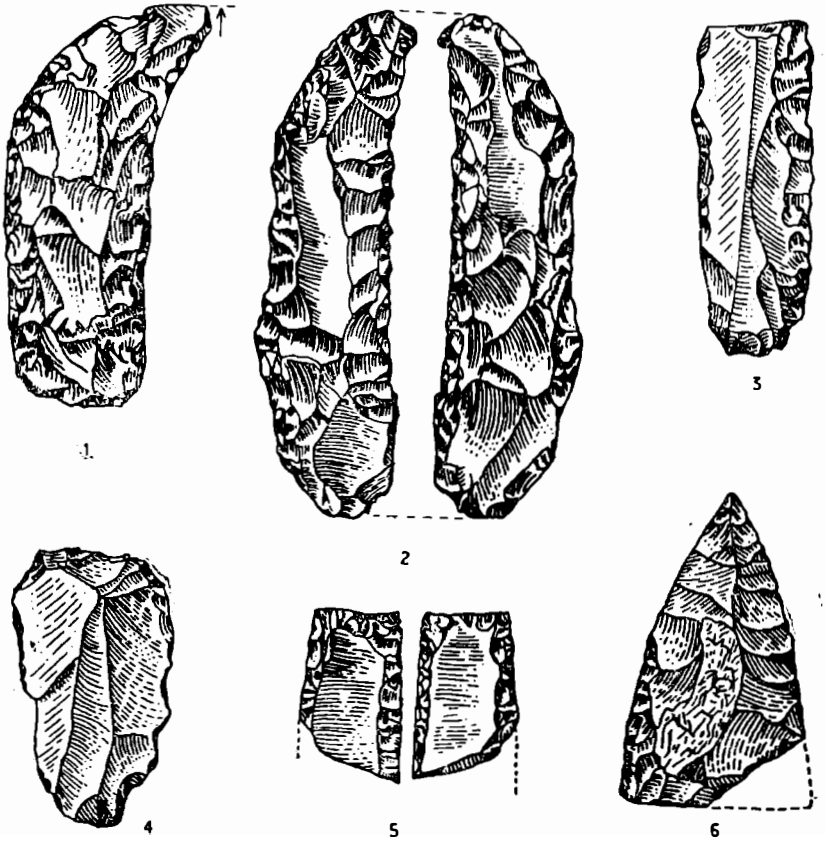

Fig. 20. Unelte și arme din silex, din culturile Tei (2, 5), Noua (1, 4, 6), Coslogeni (3) și de la sfârșitul epocii bronzului (după Al. Păunescu). 1—2, cuțite curbe, Trușești (1) și Popești-Nucet (2); 3, 5 lame Dorobanți (3) și Popești-Novaci (5); 4, gratoar, Ripiceni; 6, vârf de săgeată. Gârbovăț-Ghidigeni.

www.cimec.ro

oada mijlocie a epocii bronzului nu poate fi invocată în sprijinul tezei menținerii, în această vreme, a descendenței matriliniare, întrucât acestea reprezintă doar supraviețuiri izolate.

La rândul lor, schimbările din viața economică și în forma familiei au avut repercusiuni și în domeniul vieții spirituale, reflectate în artă, religie și rituri funerare.

Astfel, în artă se remarcă formele variate ale ceramicii, atestând multă măiestrie în realizarea lor, și, îndeosebi, repertoriul bogat al motivelor decorative, geometrice, spiralice și meandrice, incizate, imprimate, canelate, excizate și încrustate cu alb, cu semnificație estetică, dar și simbolică. De asemenea, un loc aparte îl ocupă modelarea în formă zoomorfă a tortilor și aspectul ornitoform al unor vase, exemplarele de plastică antropomorfă, frumos decorate, ale unor culturi (Gârla Mare — Cârna), precum și numărul mare de obiecte din bronz și aur, reprezentative prin formele și decorurile lor gravate, canelate și în relief, în tehnica *au repoussé*.

În ceea ce privește religia, în noile condiții de dezvoltare a societății gentilice, trece pe primul plan adorarea fortelor naturii, în special a soarelui, atestată arheologic atât prin decorul în formă de roată sau cerc de pe ceramică și obiecte din bronz și aur, cât și prin unele care votive din bronz sau modele de care din lut, cu patru roți. În schimb, cultul chtonian al fecundității, inclusiv al zeiței mame, caracteristic pentru triburile de agricultori și crescători de vite din neo-eneolitic, și-a pierdut din importanță, fiind înlocuit cu acela uranian, al soarelui, care a trecut acum pe primul plan.

Relativ la ritul funerar se constată că, pe lângă înhumație, capătă o pondere din ce în ce mai mare, în legătură cu schimbările din domeniul religiei, incinerația, care își făcuse apariția, în mod sporadic, în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului.

Din punct de vedere etnic, în epoca bronzului, pe baza substratului indoeuropean, pre-tracic, din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, s-a creat sinteza culturală și etnică proto-tracică din perioadele timpurie și mijlocie ale acestei epoci, care corespunde stadiului în curs de tracizare, proces încheiat la sfârșitul acestei epoci și la începutul primei epoci a fierului, când, după integrarea elementelor răsăritene apoi și est-central europene, s-a realizat o nouă sinteză, cea tracică, ilustrată prin grupe culturale mai mari ca întindere și cu o structură social-economică mai evoluată.

În legătură cu problema etnogenezei tracilor, menționăm că ea nu poate fi abordată decât în mod interdisciplinar, pe baza datelor arheologice, istorice, lingvistice, antropologice și etnografice, așa cum a procedat, pentru prima dată cu mai bine de 90 ani în urmă, învățatul austriac Wilhelm Tomaschek care, în lucrarea sa clasică, relativ la vechii traci, retipărită în 1980 la Viena, a pus bazele tracologiei moderne.

Această tratare interdisciplinară se impune cu atât mai mult, cu cât s-au exprimat punote de vedere deosebite, în special de către arheologi și lingviști, datorită dificultăților de individualizare cu nume a grupurilor etnice și lingvistice anterioare epocii bronzului. În această privință, după arheologi, este foarte dificilă și chiar imposibilă identificarea gru-

www.cimec.ro

purilor etnice de dinaintea epocii bronzului, deoarece pentru a da nume purtătorilor unei culturi, ceea ce presupune identificarea grupurilor etnice și lingvistice cu aria acestei culturi, trebuie să existe o tradiție istorică. Nimeni nu ar putea vorbi despre traci la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, dacă aceștia nu ar fi fost menționați în poemele homerice. La fel și despre geto-daci, dacă nu ar fi fost amintiți cu prilejul expediției lui Darius, al lui Hystaspes, din 514 î.Hr., la Dunărea de Jos, și de literatura antică posterioară.

Aceasta nu înseamnă ca în anumite condiții, pe baza legăturilor bine stabilite cu cultura materială anterioară, să nu poată fi coborâtă data de început cu mai multe secole în urmă (nu însă cu milenii), cum este cazul cu tracii, în epoca bronzului, sau cu geto-dacii, în Hallstatt-ul mijlociu.

•

Una din principalele caracteristici ale epocii bronzului o constituie pătrunderea și dezvoltarea metalurgiei bronzului, care, bazată pe reducerea minereurilor locale de cupru din Transilvania, poate și din nord-vestul Olteniei, pe prelucrarea cu metode noi a bronzului, îndeosebi în Transilvania, unul din centrele de prim ordin ale metalurgiei bronzului din Europa, și pe intensificarea schimburilor intertribale a determinat un progres evident față de perioadele anterioare, contribuind la modificarea treptată a relațiilor între oameni în procesul producției, care, în condițiile istorice și economice din acea vreme, s-au desfășurat încet, în cadrul procesului de dezagregare a societății preistorice. Abia odată cu invenția bronzului, care este un aliaj de aramă și cositor, în proporție ideală de 90% aramă și 10% cositor sau substitute ale acestuia din urmă (antimoniu, arseniu ori plumb), s-au produs unelte, arme și obiecte de podoabă mai repede și mai ușor cu ajutorul tiparelor. În afară de acestea, aliajul de bronz se topea la o temperatură mai joasă (sub 900°C) și era mai fluid decât arama.

De altfel, cunoștințele din eneolitic în domeniul prelucrării cuprului prin modele tehnice avansate ale topirii și turnării în tipare, ca și recunoașterea aliajului intenționat cupru-arsenic, precedând pe cel de cupru-cositor, constituie indicii că triburile locale posedau, în pragul epocii bronzului, tehnica necesară pentru producerea și prelucrarea bronzului. În această privință, se știe că cuprurile arsenizate (pseudo-bronzuri), cunoscute încă din ultima fază a eneoliticului, erau folosite, la începutul epocii bronzului, din Asia centrală și până în diferite teritorii ale Europei, inclusiv al țării noastre, spre deosebire de bronzurile veritabile, care sunt încă rare în prima perioadă a epocii bronzului. De asemenea, în urma dezvoltării social-economice, triburile respective erau în situația de a obține prin schimb cositorul, materie primă care lipsea din țara noastră.

În legătură cu această problemă, depozitul de bare-coliere din aramă, de la Deva, precum și numeroasele topoare din aramă, din spațiul carpato-dunăreano-pontic, constituie dovezi concludente relativ la exploatarea cuprului local și cu privire la forma de obiect sub care circula metalul, ca echivalent de schimb, alături de vite, mijloace obișnuite de schimb, și de așa-zisele turte de bronz.

În perioada de început a epocii bronzului s-au produs în spațiul carpato-dunăreano-pontic, datorită condițiilor favorabile din interior și

www.cimec.ro

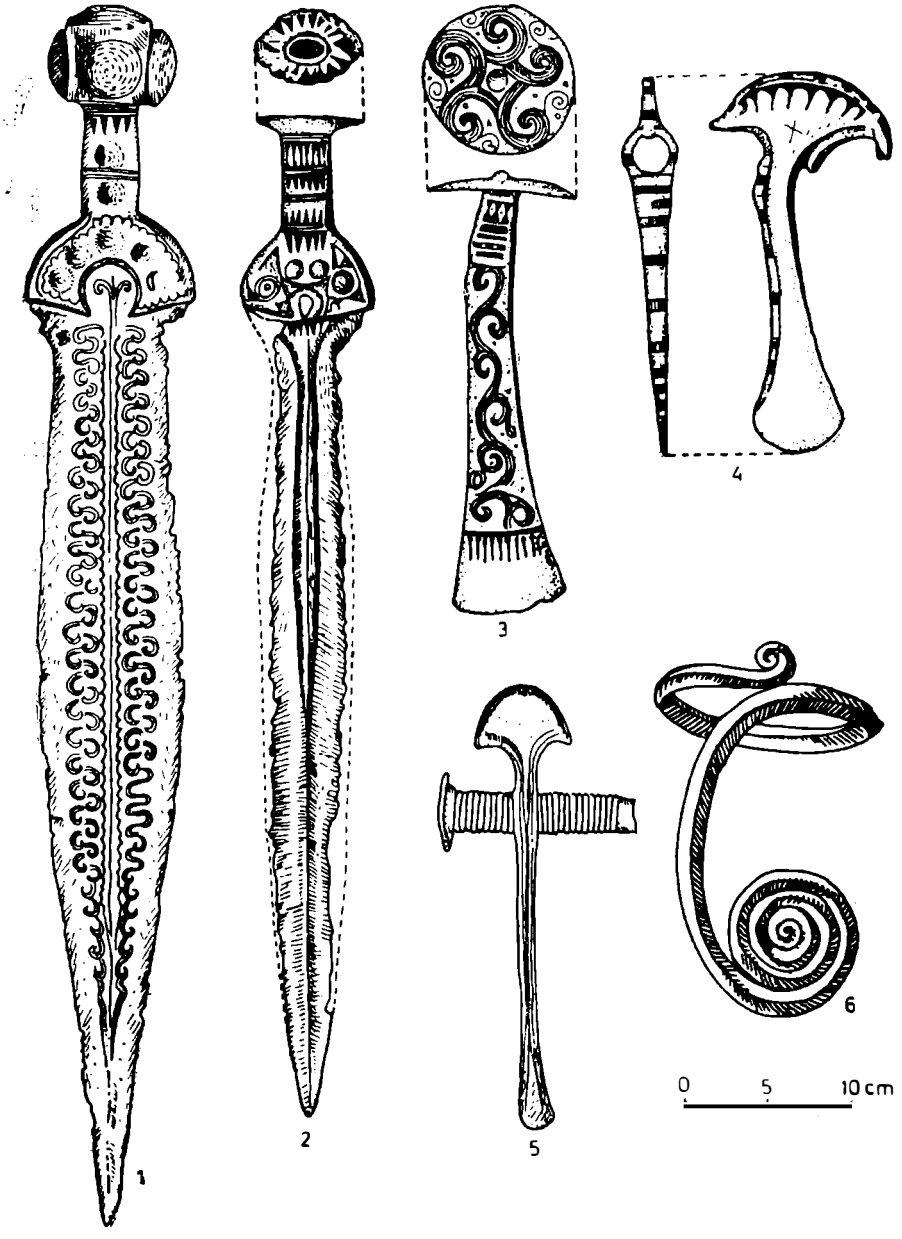

Fig. 21. Depozitul de bronzuri de la Apa, din Bronzul mijlociu (după D. Popescu și M. Rusu). 1, sabie decorată cu mâner plin ; 3—5 topoare de luptă decorate ; 6, brățară apărătoare.

a unor impulsuri din afară, tipuri de topoare din aramă și bronz, de formă asemănătoare cu cele din sud-estul Europei, Caucaz și Orientul Apropiat. Mai mult încă, din forma foarte simplă a toporului de tip Vâlcele (=Baniabic) au derivat aproape toate celelalte forme de topoare din epoca bronzului, din acest spațiu.

www.cimec.ro

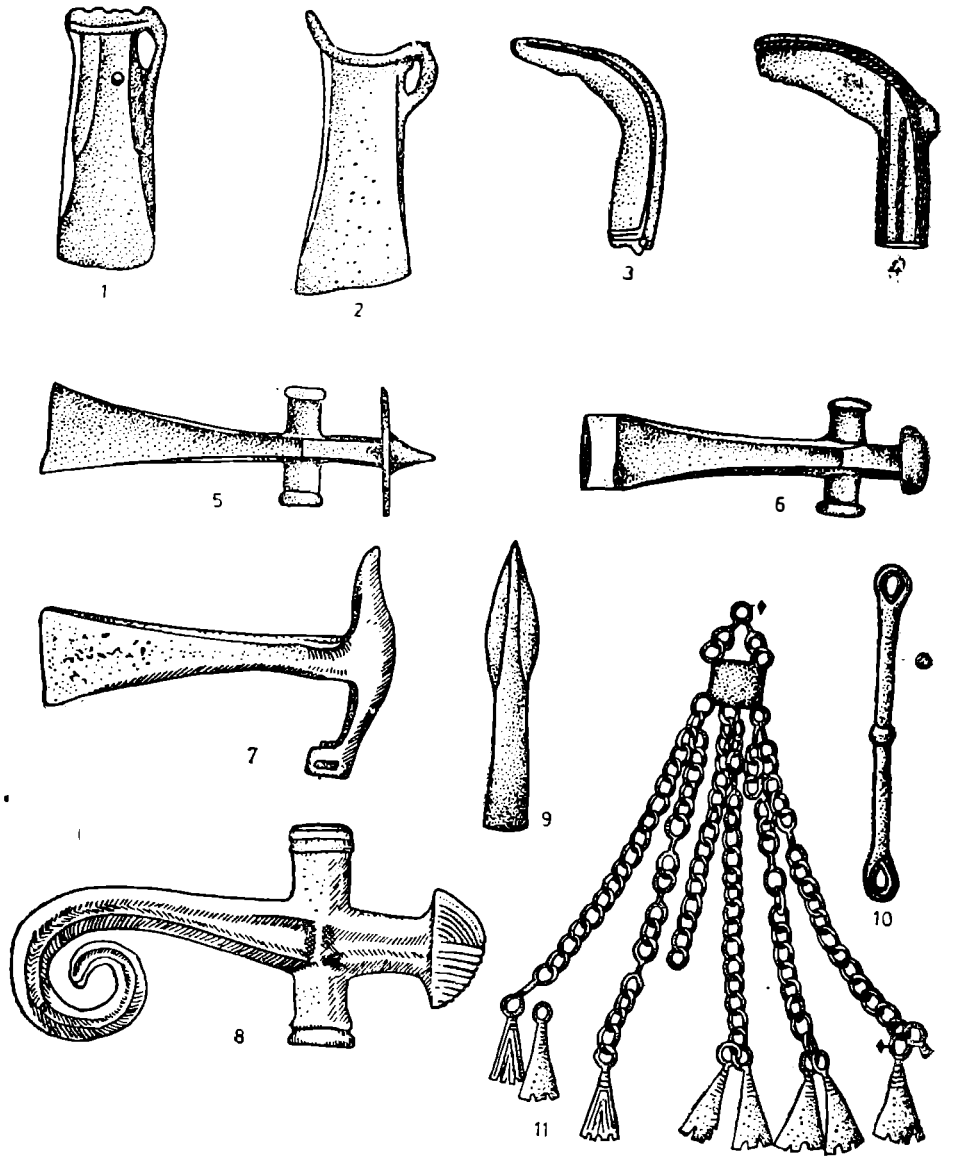

Fig. 22. Unelte, arme și piese de harnașament din depozite de bronzuri, din Bronzul târziu. 1—2, celturi, Stupini (1), Săliște ((2) ; 3—3, seceri, Seleșu (3) și Stâna (4) ; 5—7, topoare de luptă, Sâmboieni (5), Târgșor (6) și Drajna de Jos (7) ; 8, „sceptru", Drajna de Jos (8) ; 9—10, vârf de lance (9) și zăbală (10), Stupini ; 11, lanț ornamental, Ciocaia.

În perioada mijlocie a acestei epoci, metalurgia bronzului a început să se dezvolte, în spațiul respectiv producându-se, cu ajutorul tiparelor, mai multe obiecte decât în etapa anterioară. În această privință, formele de turnat, descoperite în așezările de la Pecica — Arad, Monteoru — Buzău și din alte localități, sunt dovezi că prelucrarea meta-

www.cimec.ro

lului se făcea la faţa locului, posibilităţile de aprovizionare cu metal contribuind la dezvoltarea mai mare a metalurgiei bronzului, care se reflectă, îndeosebi, în depozitele din nord-vestul Transilvaniei (Apa — Satu Mare (fig. 23) şi Valea Chioarului, fost Gaura — Maramureş) şi din nord-estul Ungariei (Hajdúsámson şi Zajta). Armamentul s-a perfecţionat acum, cum o dovedesc săbiile de tip Boiu-Sauerbrunn, topoarele de luptă cu disc şi „apărătoarele de braţ", din depozite şi descoperiri izolate (îndeosebi din aria culturilor Wietenberg şi Otomani), care s-au răspândit în mai multe zone ale Transilvaniei şi chiar mai departe, în nord-estul Ungariei şi sud-estul Slovaciei. Pe de altă parte, unele topoare de luptă cu disc pe ceafă, de tip transilvănean şi est-ungar, au ajuns, pe calea schimburilor, spre est până la Bug, spre nord până în regiunile Oderului şi Elbei, precum şi în Pomerania, în legătură cu marele drum al chihlimbarului sau cu exploatarea zăcămintelor de aramă şi de cositor din bazinul Elbei.

Activitatea metalurgică în domeniul bronzului a continuat în spaţiul carpato-dunăreano-pontic, cu mai multă intensitate, în perioada finală a epocii bronzului (fig. 22 ; 24/1-10) după cum o dovedesc, în primul rând, numeroasele depozite de bronzuri din Transilvania, aparţinând seriei Uriu-Domăneşti, cu o gamă largă de obiecte de origine locală, central-europeană şi răsăriteană, precum şi unele descoperiri de acest fel din depozitele de la Lozova (fig. 23/1,7-9) şi de la Duruitoarea — Casoaia (fig. 25/2-6) din Basarabia. Piesele de tip transilvănean s-au răspândit şi în zonele vecine sau chiar mai îndepărtate, rezultând uneori, din contactul cu tipurile răsăritene şi sudice, altele mixte, variante ale celor de tip transilvănean. În această privinţă, este semnificativă coincidenţa răspândirii tipurilor răsăritene sau ale variantelor lor cu aceea a grupurilor Noua şi Coslogeni.

Paralel cu metalurgia bronzului, a căpătat o deosebită importanţă şi prelucrarea aurului în Transilvania, de altfel, ca şi în regiunile vecine, ale Slovaciei şi Ungariei, după cum o dovedesc tezaurele de obiecte din aur ale unor familii izolate sau comunităţi tribale din aria de răspândire a culturilor proto-tracice din Transilvania şi Muntenia, ca de exemplu acelea de la Şmig — Sibiu (fig. 24/14), Rovine — Arad şi Ţufălău — Covasna (fig. 24/11), precum şi tezaurul tribal de la Perşinari — Dâmboviţa, din inventarul căruia făceau parte anumite însemne (pumnale de aur (fig. 24/12-13) şi topoare de argint). La rândul lor, tezaurele de la Boarta — Sibiu, Firiteaz — Arad, Biia — Alba, Hinova — Drobeta-Turnu Severin, Rădeni — Neamţ şi din alte localităţi, din perioada finală a epocii bronzului şi începutul primei epoci, a fierului, atestă stadiul înalt al prelucrării aurului la tracii din spaţiul carpato-dunăreano-pontic, din această vreme, ca şi la populaţiile de la sud de Dunăre şi din centrul Europei.

Dezvoltarea metalurgiei bronzului şi a prelucrării aurului din spaţiul carpato-dunăreano-pontic presupune existenţa unor meşteri specializaţi, ale căror produse erau destinate, cu predilecţie, societăţii gentilice sau tribale cărora le aparţineau, precum şi unor şefi de triburi sau uniuni tribale. Pe de altă parte, perfecţionarea mijloacelor de lucru a permis, pe lângă satisfacerea în mai bune condiţii a necesităţilor producţiei, cu unelte mai perfecţionate, şi, totodată, şi de împodobire,

www.cimec.ro

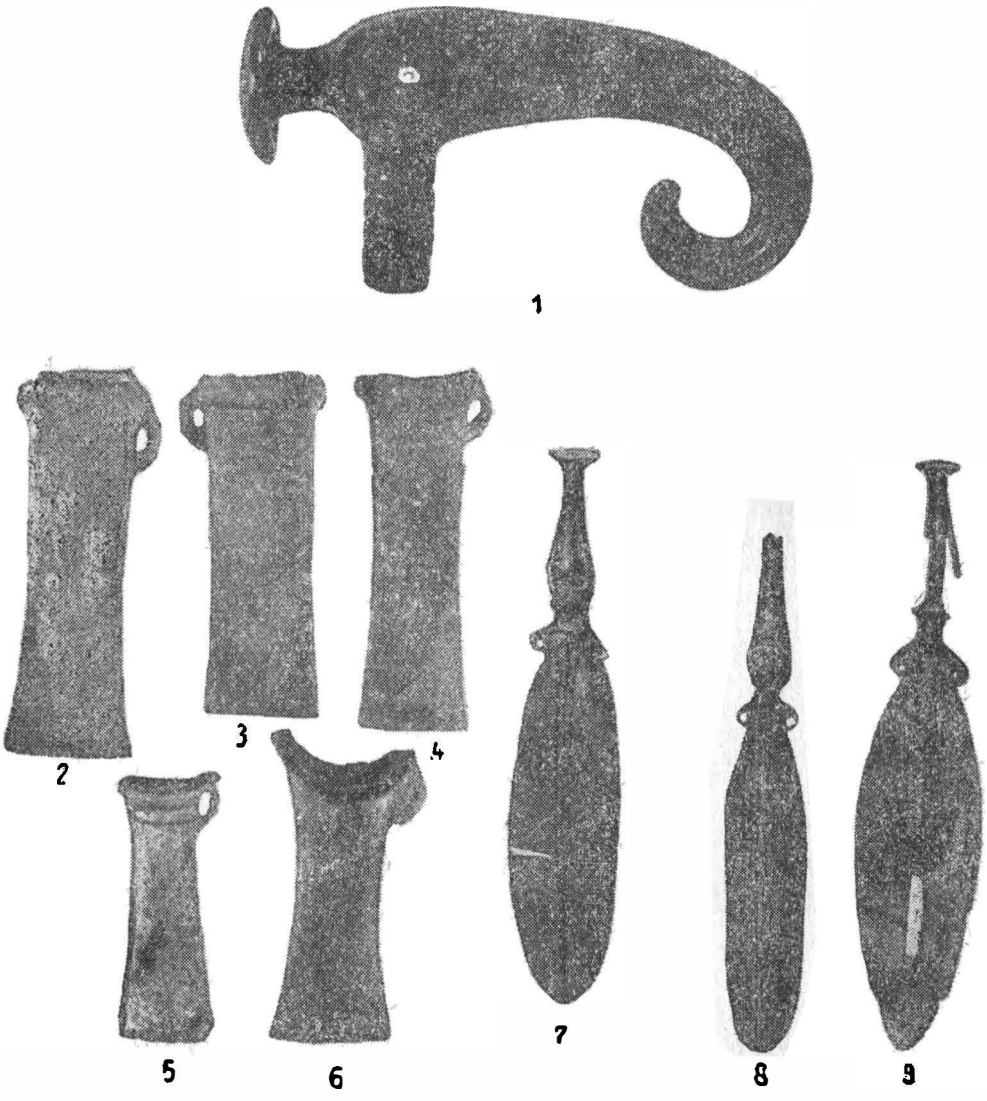

Fig. 23. Însemn (1), unelte (2—6) și arme din bronz (7—9) din Bronzul târziu (după V. L. Markevici). 1, depozitul de la Lozova ; 2—6, depozitul din așezarea de la Duruitoarea-Casoia ; 7—9, depozitul din apropierea satului Lozova.

cu tipuri variate de obiecte din bronz, și aur, să se obțină și cantități mai mari de asemenea obiecte, ceea ce a dus la intensificarea schimburilor și, odată cu acestea, la restructurări social-economice, care se reflectă atât în inventarul mormintelor, cât și în al depozitelor de bronzuri și tezaurelor de obiecte din aur și argint.

În același timp, în urma progreselor realizate în producția de arme din bronz și a fortificațiilor, s-a intensificat activitatea războinică, ridi-

www.cimec.ro

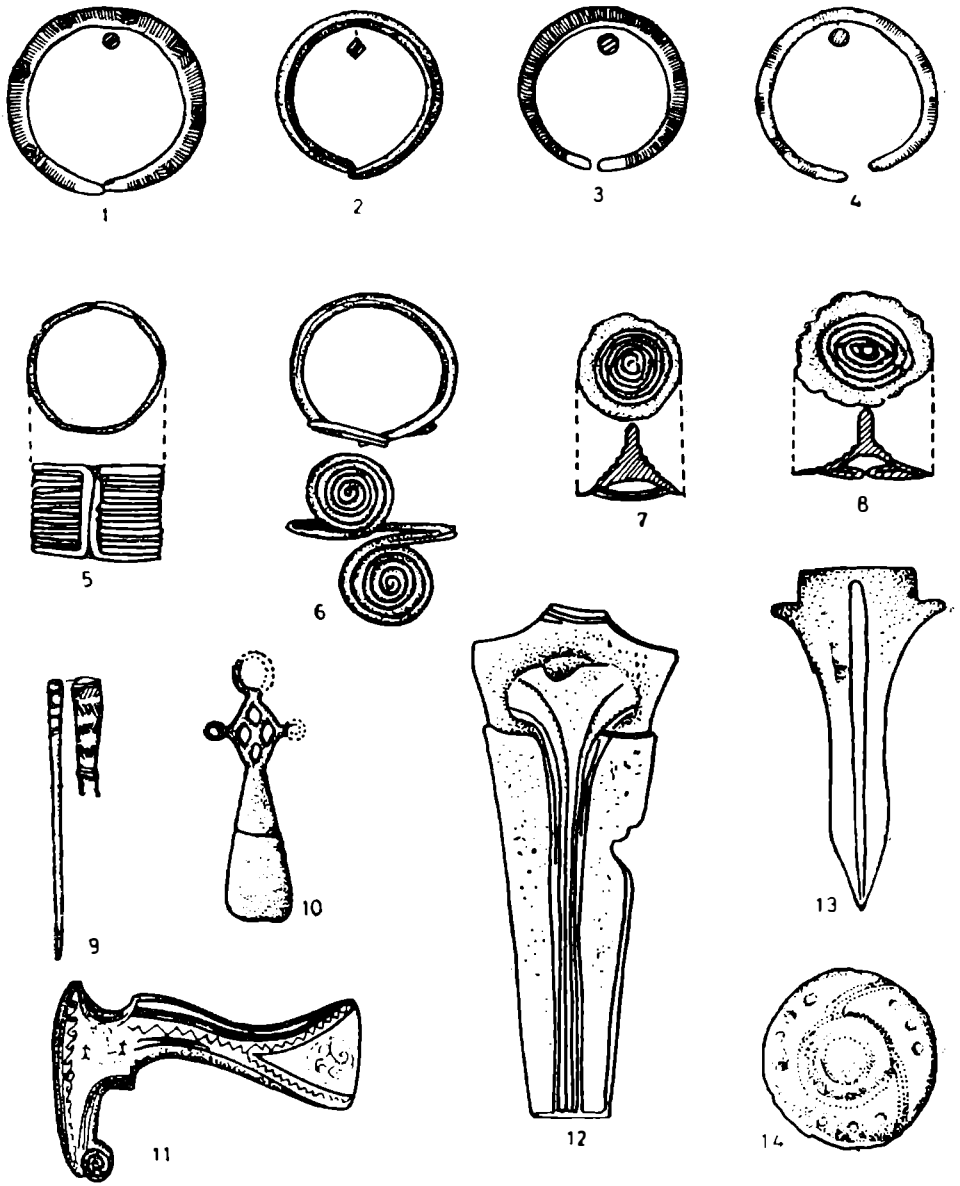

Fig. 24. Podoabe din bronz, din depozite din Bronzul târziu (1—10) și diferite obiecte din aur, din tezaure din Bronzul târziu (11—14). 1—6, brățări, Cornuțel (1, 6), Cireșoaia II (2—4), Cehăluț (5); 7—8, falere, Cornuțel; 9, ac, Cornuțel; 10, pandantiv, Ulmi (Ulmi-Liteni); 11, topor, Țufalău; 12—13, pumnale, Perșinari; 14, faleră, Șmig.

cându-se treptat, din masa tribală, o categorie de conducători, de șefi militari, îndeosebi la comunitățile orientate mai mult către păstorit și războaie.

Continuarea procesului de dezvoltare social-economică. În epoca bronzului, odată cu apariția și intensificarea războaielor cu scop de

www.cimec.ro

apărare și de extindere a teritoriilor și apoi, de jaf, în urma inegalității de avere creată în obște, s-a întărit poziția social-economică a conducătorilor militari. În afară de aceasta, prin schimburile de produse făcute în interiorul obștii cu agricultorii, sau, în afara ei, cu alte obști, uneori la mari distanțe, prin care au ajuns pe teritoriul țării noastre, printre altele, perle de faianță, în general, din Egipt și Grecia, săbii lungi din bronz, de tip micenian, și chihlimbar de Baltica (în unele cazuri poate fi însă și local), s-a accentuat procesul de diferențiere social-economică între membrii comunității. La aceasta a contribuit dezvoltarea producției meșteșugărești în domeniul metalurgiei bronzului, țesutului și ceramicii, ceea ce a constituit premisele separării meșteșugarilor specializați de agricultori, în cadrul obștii.

Restructurările social-economice ale comunităților tribale din epoca bronzului, din spațiul carpato-dunăreano-pontic, datorate transformărilor din această epocă, se reflectă, printre altele, în așezările fortificate de la Sărata-Monteoru — Buzău, Verbicioara — Dolj, Otomani — Bihor și din alte locuri, în armamentul ofensiv și defensiv, îndeosebi din depozite și descoperiri izolate, mai puțin din morminte, și, în genere, în inventarul mormintelor și depozitelor din diferite zone ale acestui spațiu, precum și, mai ales, în ntezaurele de obiecte din aur mai sus menționate. La aceasta se adaugă și construcțiile de movile cu scopuri funerare, care, datorită volumului mare de lucru, cu unelte primitive, cu greu s-ar explica fără de existența unor șefi de triburi.

Periodizare și cronologie. Datorită particularităților complexelor epocii bronzului din spațiul carpato-dunăreano-pontic, evoluate lin, fără zguduiri mai mari, până către sfârșitul acestei epoci, și apoi, în continuare, în condiții deosebite, s-a considerat nesatisfăcător sistemul cronologic central-european al lui P. Reinecke, bazat pe descoperiri arheologice din sudul Germaniei, sistem folosit curent și astăzi pentru epoca bronzului din Europa centrală și, cu câteva decenii în urmă pentru aceeași epocă din România. Din aceste motive, în locul acestei periodizări, menționată doar pentru sincronizarea descoperirilor din România cu acelea din Europa Centrală, s-a ajuns la un sistem de periodizare proprie acestei epoci din România, constituit din trei perioade, respectiv timpurie, mijlocie și târzie, ultima, prelungindu-se, după unii, până în Hallstatt-ul timpuriu inclusiv, a fost încadrată, de către aceștia, în Bronzul târziu sau într-o perioadă de trecere spre epoca fierului.

Din punct de vedere al cronologiei absolute, în lipsa datelor C_{14}, prima perioadă, a Bronzului timpuriu, de pe teritoriul țării noastre, prin analogie cu unele descoperiri cu datări convenționale C_{14} din Europa Centrală, a fost plasată între 2 000/1 800 și 1 700/1 550 sau 1 800 și 1 550 î.Hr., cea de a doua perioadă, a Bronzului mijlociu, pe baza legăturilor cu sud-estul, estul și centrul Europei, între 1 700/1 550 și 1 350/1 300 î.Hr. și a treia, a Bronzului târziu, pe baza acelorași legături, până către 1 150 î.Hr., cum o atestă unele analogii ale culturii Noua cu descoperiri din Helladicul târziu III C_1 de la Kastanas, din Macedonia.

Culturile epocii bronzului — expresie a nivelului de dezvoltare a lumii tracice. (pl. 2). În *Bronzul timpuriu*, perioada de constituire a acestei epoci, într-o fază de început, este posibil să fi supraviețuit, în Banat, unele comunități ale culturilor *Coțofeni* și *Vučedol*, din perioada de trecere la epoca bronzului, iar în Moldova să se plaseze resturile de locuire

www.cimec.ro

ale triburilor aspectului *Bogdăneşti* (după aşezarea din localitatea Bogdăneşti, jud. Bacău), născut pe baza fondului culturii Folteşti şi având, apoi, un rol în geneza culturii Costişa, din jumătatea de nord a Moldovei.

În comparaţie cu acestea, mult mai bine atestate sunt acelea ale comunităţilor culturii *Glina-Schneckenberg,* cunoscută şi sub denumirea de Glina III — Schneckenberg (după al treilea strat din *tell*-ul de la Glina şi aşezarea de pe Schneckenberg-Dealul Melcilor, de lângă Braşov), reprezentând, după unii, nu o singură cultură cu două variante, ci mai curând două culturi înrudite, respectiv Schneckenberg-Năieni (pentru Transilvania şi nordul Munteniei) şi Glina (pentru restul Munteniei şi Oltenia).

Cultura aceasta a fost răspândită, la început, în centrul Munteniei apoi, în sud-estul şi centrul Transilvaniei, Oltenia, vestul şi sudul Munteniei, contribuind la dispariţia culturii Coţofeni, în Oltenia şi nord-vestul Munteniei şi a culturii Cernavoda III, în valea Dunării.

La geneza culturii Glina-Schneckenberg, al cărei început s-ar putea, după unii, să fi fost înainte de sfârşitul perioadei de tranziţie la epoca bronzului, a participat fondul culturilor Gumelniţa şi Cernavoda I, la care s-au adăugat şi alte elemente, aparţinând culturii Cernavoda II şi grupurilor mormintelor tumulare cu ocru, din est, al paharelor în formă de pâlnie *(Trichterbecherkultur)* şi, eventual, al amforelor sferice din nord.

În ceea ce priveşte evoluţia aspectului Glina, s-au deosebit trei etape, dintre care una, de început, (Proto-Glina), cu elemente de tradiţie Cernavoda II, urmată de alte două, care corespund fazelor Schneckenberg A şi B.

Purtătorii culturii Glina-Schneckenberg, locuind în colibe situate în aşezări cu poziţie înaltă sau pe terasele joase, precum şi, uneori, temporar, şi în peşteri, se îndeletniceau cu cultura plantelor şi creşterea vitelor. Din inventarul aşezărilor se remarcă cuţitele curbe din silex, topoarele de luptă, din piatră, unele unelte şi arme din aramă (topoare plate şi cuţite) şi bronz (împungătoare, ace, pumnale, topoare plate), acestea din urmă provenind, în parte, şi dintr-un mic depozit de la Crivăţ din sudul Munteniei, roţile miniatură din lut, modelele de care din lut din aşezarea culturii Schneckenberg de la Cuciulata — Braşov, precum şi ceramica, caracterizată prin ceşti căni (fig .25/1) decorul din şnur şi, îndeosebi, din butonaşi goi în interior, obţinuţi prin împingerea pastei dinăuntru în afară sau invers, ca în tehnica metalului.

Viaţa spirituală a comunităţilor acestei culturi este ilustrată prin unele figurine antropomorfe şi zoomorfe din lut ars, precum şi prin ritul funerar, al inhumaţiei, cu morminte, uneori, în cutii de piatră (Rotbav — Braşov) sau săpate în stâncă (Năieni — Buzău) şi, se pare, într-o măsură redusă, al incineraţiei, cu oasele calcinate depuse în cutii de piatră sau în gropi simple.

Alte comunităţi ale bronzului timpuriu aparţin, în Muntenia, grupului *Zimnicea* (după necropola plană cu morminte de înhumaţie de la Zimnicea, jud. Teleorman), cu legături în Balcani, care s-ar putea să fi contribuit la formarea culturilor Glina-Schneckenberg şi Monteoru, iar în Oltenia *aspectului tumulilor de piatră de la Milostea* (după localitatea Milostea, com. Slătioara, jud. Vâlcea), care precede pătrunderea culturii Glina-Schneckenberg în această regiune.

Milostea - 1700 - 1300

www.cimec.ro

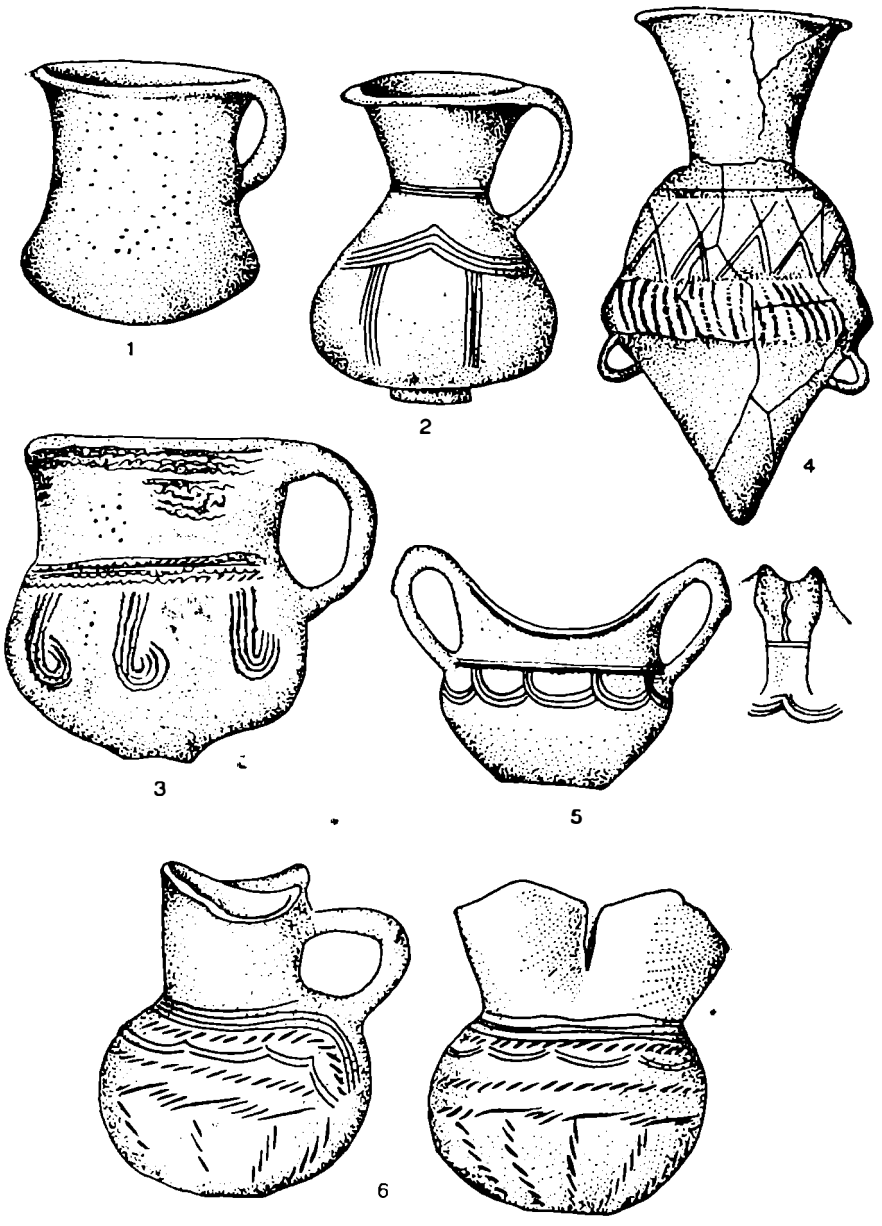

Fig. 25. Ceramică din epoca bronzului (1 după A. Prox ; 2—4 după Vl. Dumitrescu ; 5—6 după I. Nestor și colaboratori). 1, cultura Schneckenberg, Brașov-Schneckenberg ; 2, cultura Periam-Pecica ; 3, cultura Tei ; 4—6, cultura Monteoru, Sărata Monteoru.

www.cimec.ro

În ceea ce privește Transilvania, pe cursul mijlociu al Mureșului s-a constituit grupul *Șoimuș* (după așezarea de la Șoimuș, jud. Hunedoara), cu așezări de înălțime și forme ceramice din culturile Coțofeni și Glina-Schneckenberg, având probabil un rol în geneza culturii Wietenberg; în sud-vest, se plasează necropola de incinerație de la *Bratei* — Sibiu; în sud-est, grupul *Jigodin* (după localitatea Jigodin, jud. Harghita), pus în legătură, de către unii, cu pătrunderea purtătorilor ceramici cu șnur, din centrul Europei, iar de alții, cu cultura Glina-Schneckenberg, și, în nord-vest, cultura *Nir*, cu așezări pe Dunăre, răspândită în Ungaria și sud-estul Slovaciei.

La acestea se adaugă și resturile de locuire ale comunităților de la Neptun și Dervent, din Dobrogea, în legătură cu cultura Ezerovo de pe teritoriul Bulgariei.

Prin aceste culturi și grupuri culturale ale Bronzului timpuriu se atestă nivelul de dezvoltare a comunităților proto-tracice din spațiul carpato-dunăreano-pontic, caracterizat, aproape peste tot, printr-o viață sedentară, bazată pe agricultura primitivă și creșterea vitelor, progrese în domeniul meșteșugurilor, lărgirea schimburilor și unele modificări în artă, religie și riturile funerare, reflectate, toate acestea, în descoperirile arheologice cu privire la perioada respectivă.

In continuare, în *Bronzul mijlociu* a urmat, în spațiul carpato-dunăreano-pontic, dezvoltarea locală, continuă și cu unele impulsuri din afară, a unor comunități mai consolidate, caracterizate printr-un număr mai mare de culturi, cu anumite trăsături specifice, dar și cu contacte în ariile lor de răspândire, în genere mai limitate ca întindere față de acelea ale culturilor din perioada anterioară, a Bronzului timpuriu.

Unele dintre culturile Bronzului mijlociu, cu toate că își au începuturile în Bronzul timpuriu, se dezvoltă în continuare, în Bronzul mijlociu, ceea ce și justifică prezentarea lor în cadrul acestei perioade.

Astfel, din aceeași vreme cu cultura Glina-Schneckenberg, în Banat, este atestat începutul culturii *Periam* (după așezarea de la Periam, jud. Timiș), pus în legătură cu complexul Periam-Mokrin-Pančevo, răspândit în sud-vestul României și regiunile vecine din estul Ungariei, nord-estul Iugoslaviei și nord-vestul Bulgariei.

Cultura aceasta, cu două faze în evoluția ei, s-a constituit din elemente Vučedol și Zók, cu impulsuri din Macedonia și Grecia. Ea se caracterizează atât prin cești cu una sau două torți și cu decor incizat (fig. 25/2), cât și prin alte forme de vase, precum și prin unele obiecte de podoabă, din aramă și bronz (pandantive în formă de ochelari, brățări, coliere ș.a.) și ritul funerar al înhumației.

Pe baza acestei culturi s-au format culturile Pecica, Vatina, Gârla Mare-Cârna și Verbicioara, din Bronzul mijlociu și târziu, din sud-vestul României.

În ceea ce privește cultura *Pecica* (după *tell*-ul cu mai multe niveluri de locuire de la Pecica, jud. Arad), aceasta este cunoscută, mai de mult, și sub denumirea de Periam-Pecica, datorită legăturilor cu cultura Periam, și, mai recent, sub aceea de cultura Mureșului, de fapt numele mai vechi dat acestei culturi.

Cultura Pecica, dezvoltată pe baza fondului Periam și mai vechi, Baden, precum și a unor elemente sudice, din Grecia și Macedonia, a avut o evoluție lentă, de-a lungul mai multor faze, până către sfârșitul

www.cimec.ro

epocii bronzului, distincte prin producția de vase din lut ars, cu legături în culturile Otomani și Vatina, precum și prin unele piese tipice din bronz.

Comunitățile culturii Pecica sunt localizate pe Mureș, până la Deva și, înspre sud, în Banat, unde este atestată faza ei cea mai veche, din Bronzul timpuriu, în care au existat legături cu triburile culturii Nagyrév, din estul Ungariei. În această arie de răspândire ele se remarcă prin produsele ceramice, din care fac parte, în primul rând, cestile mici cu una sau două torți și cu decor din motive incizate, precum și prin multimea uneltelor din piatră și os.

Ele au prelucrat și bronzul în cuprinsul așezărilor, după cum o dovedesc tiparele pentru pumnale, vârfurile de lance și topoarele cu gaură pentru mâner, transversală, descoperite la Pecica. În general, nivelul mai ridicat al producției metalurgiei bronzului, care se reflectă în descoperirile din așezările acestei cuulturi, este, probabil, în legătură cu schimburile mai active de materie primă, precum și de obiecte din regiunile Tisei și Mureșului. Pe această cale au ajuns aici și unele podoabe din faianță și chihlimbar. De asemenea, prin schimburi, se explică și diferențierile sociale din cadrul culturii Pecica, ilustrate, printre altele, și prin tezaurul de obiecte de aur de la Rovine — Arad. .

Ritul de înmormântare era înhumația cu poziție chircită în morminte plane.

Cultura *Vatina* (după o localitate din Banatul iugoslav), răspândită în Banatul românesc și iugoslav, precum și în zona Tisei și Savei inferioare, s-a constituit, pe bazo complexului Periam-Mokrin-Pančevo, încă de la sfârșitul Bronzului timpuriu, și a durat până la sfârșitul Bronzului mijlociu, fiind cunoscută, îndeosebi, prin descoperirile de la Vatina și Vršac din Iugoslavia, Cornești și Insula Banului din Banatul românesc. Ea se caracterizează prin căni cu una sau două torți, castroane și alte tipuri de vase cu motive incizate (ghirlande, spirale, triunghiuri ș.a.), unelte și arme din piatră, os, corn și, mai puțin, din bronz (topoare, săbii), precum și prin ritul înhumației.

Elemente ale acestei culturi se întâlnesc și în culturile Cruceni-Belegiș și Dubovac-Žuto-Brdo, care durează până la sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului.

Cultura *Gârla Mare — Cârna* (după așezarea de la Gârla Mare, jud. Mehedinți și necropola cu morminte de incinerație de la Cârna, jud. Dolj), de pe stânga Dunării, la est de Porțile de Fier, reprezintă un aspect local *al marelui complex al câmpurilor de urne,* răspândit de la Dunărea Mijlocie până la est de Jiu și, în unele părți, din nord-vestul Peninsulei Balcanice, în Serbia și nord-vestul Bulgariei . Această cultură s-a dezvoltat pe fondul Vatina, ca și culturile Cruceni-Belegiș și Dubovac-Žuto-Brdo, care aparțin aceluiași mare complex cultural.

Comunitățile culturii Gârla Mare — Cârna, cu trei sau, după unii, două faze în evoluția ei, în legătură directă cu acelea ale culturii Dubovac-Žuto-Brdo și cu a ceramicii încrustate din Pannonia, au pătruns în aria culturilor Verbicioara și Tei, din ultimile faze ale acestora, în condițiile mișcărilor din cadrul preliminariilor continentale ale marii migrații egeene, pusă de izvoarele istorice pe seama „popoarelor Mării", care au afectat nu numai zona balcano-egeeană, contribuind la distrugerea civilizației miceniene, ci și coastele de vest ale Asiei Mici și chiar Egiptul.

www.cimec.ro

Fig. 26. Ceramică din epoca bronzului (1, 3—5 după Vl. Dumitrescu ; 2 după D. Berciu ; 6—7 (după Ortansa Radu). 1, cultura Costișa, Costișa ; 2—3, cultura Verbicioara, Verbicioara (2) și Govora (3) ; 4—5, cultura Gârla Mare-Cârna (4), Cârna-Dunăreni (5) ; 6—7, cultura Cruceni-Belegiš, Cruceni.

www.cimec.ro

Așezările acestei culturi, puțin cunoscute, erau situate, de obicei, pe boturi de deal sau pe terasele mai înalte, precum și în imediata apropiere a malului Dunării, ocupația de bază fiind agricultura.

Cele mai multe resturi provin însă din cimitire cu urne de la Cârna — Dolj (cercetat în întregime), Balta Verde și Ostrovu Corbului — Mehedinți.

Mormintele de incinerație din aceste cimitire plane se caracterizează prin urne, cești, oale și alte forme de vase, frumos decorate cu motive spiralice și derivatele lor și mai puțin meandrice, în tehnica împunsăturilor succesive încrustate cu alb (fig. 26/4—5), câteva piese din bronz, precum și, îndeosebi, prin idoli feminini din lut ars, cu o rochie lungă terminată în formă de clopot, și decorați cu motive imprimate și încrustate cu alb, reprezentând atât ornamentele îmbrăcămintii feminine, cât și podoabele [coliere, brățări, pandantive ș.a. (fig. 27)].

Decorul spiralo-meandric al ceramicii și reprezentarea îmbrăcămintii cu decolteuri, precum în cultura cretano-miceniană, și a podoabelor atât de caracteristice pentru aceste figurine sunt în legătură cu unele influențe sudice, ca și decorul în tehnica *au repoussé* de pe discurile-falere din aur

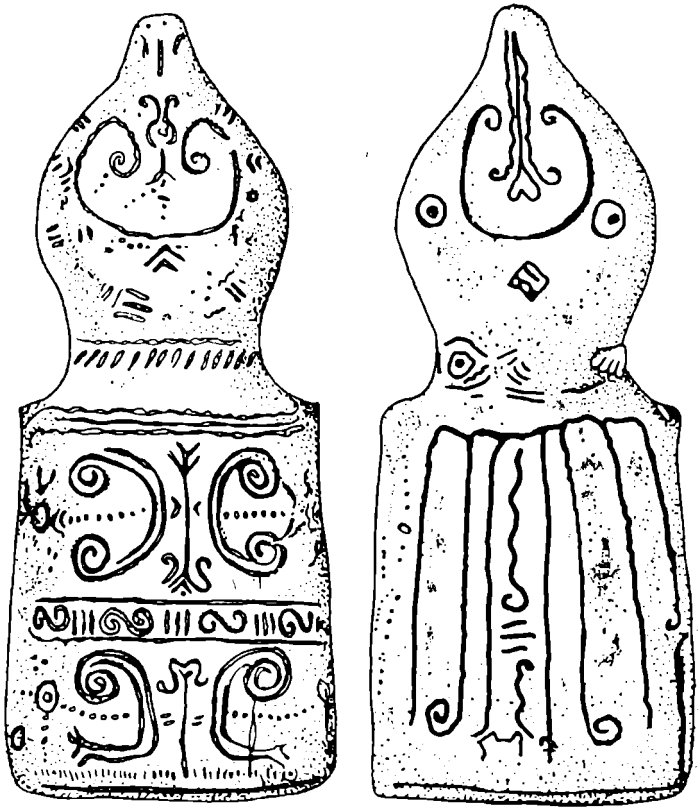

a b

Fig. 27. Statuetă feminină din lut ars, decorată, cultura Gârla Mare-Cârna, Cârna-Dunăreni (după Vl. Dumitrescu).

www.cimec.ro

din tezaurul de la Ostrovu Mare-Ţigăneşti — Mehedinţi, ajunse prin schimb la triburile culturii Gârla Mare-Cârna.

La rândul ei, cultura *Cruceni-Belegiš* (după necropolele de incineraţie de la Cruceni — Timiş, din Banat, şi Belgiš de pe teritoriul Iugoslaviei, la sud de confluenţa Dunării cu Drava), răspândită în Voivodina şi vestul Banatului, reprezintă rezultatul unor întrepătrunderi culturale pe fond Vatina, cum au sugerat unii cercetători.

Această cultură, cu două faze în evoluţia ei, din Bronzul mijlociu până în Bronzul târziu şi chiar Hallstatt-ul timpuriu, este mai bine cunoscută pe teritoriul României prin necropolele de incineraţie de la Cruceni şi Bobda — Timiş. Din inventarul acestor necropole fac parte urne, străchini şi cești, cu decor imprimat şi încrustat cu alb (fig. 26/6—7), la care se adaugă şi unele piese din bronz (topoare de luptă, cu disc, pumnale triunghiulare şi brăţări cu capete spiralice) din unele morminte de la Cruceni.

Armele din bronz, din necropola de la Cruceni, ca şi din alte descoperiri ale culturii Dubovac-Žuto-Brdo, atestă şi o activitate războinică la triburile respective, cu toate că, în general, purtătorii acestei culturi, în majoritatea cazurilor de talie mică şi mediteranoizi, uneori, de tip mai robust, se pare că au fost mai mult paşnici, ocupându-se cu agricultura primitivă, creşterea animalelor şi meşteşugurile casnice. Ca o consecinţă a dezvoltării social-economice din etapa respectivă, triburile acestea au cunoscut şi diferenţieri sociale, cum o atestă, printre altele, inventarul mai bogat al unor morminte de la Cruceni şi Cârna, precum şi tezaurul de obiecte din aur de la Ostrovu Mare — Ţigăneşti.

În ceea ce priveşte cultura Dubovac-Žuto-Brdo (după descoperiri din nordul Iugoslaviei, nu departe de vărsarea Moravei în Dunăre), atestată în sud-vestul ţării noastre, prin unele descoperiri din aşezarea de la Gornești — Timiş şi din necropola de incineraţie de la Moldova Veche — Caraş Severin, este strâns înrudită cu cultura Gârla Mare — Cârna, de unde şi denumirea de cultura Žuto-Bordo-Gârla Mare, dată de către unii cercetători acestei culturi, în sensul că denumirea Žuto-Brdo se referă la descoperirile de la vest de Porţile de Fier, iar aceea de Gârla Mare pentru acelea din sud-vestul Olteniei.

Din aceeaşi vreme cu culturile mai sus menţionate ale marelui complex al câmpurilor de urne sunt şi culturile Verbicioara, Tei, Monteoru şi Costişa din regiunile extra-carpatice ale României, cu răspândiri în spaţiul intra-carpatic şi, îndeosebi, la sud de Dunăre, pe teritoriile Iugoslaviei şi Bulgariei.

Cultura *Verbicioara* (după aşezarea de la Verbicioara, jud. Dolj), răspândită în aproape toată Oltenia (cu excepţia fazelor finale, când zona Dunării a fost ocupată de triburile culturii câmpurilor de urne), Banat, vestul Munteniei, Voivodina, Serbia şi nord-vestul Bulgariei, s-a desprins, ca şi cultura înrudită Vatina, din grupul Periam-Mokrin-Pančevo, fiind în contact şi influenţată, în decursul a cinci faze din evoluţia ei, de culturile Pecica, Vatina, Gârla Mare — Cârna, Tei, Monteoru şi Zimnicea. Nu este însă exclus ca începutul acestei culturi să fi fost parţial contemporan cu cultura Glina, iar, după unii, primele două faze să nu-i fi aparţinut.

Aşezările comunităţilor culturii Verbicioara ocupau înălţimile, fiind fortificate cu şanţuri de apărare, sau terasele joase, iar în ultima fază

www.cimec.ro

a acestei culturi erau de tipul cenușarelor *(zolniki)*, ca și în alte culturi ale Bronzului târziu.

In ceea ce privește inventarul acestor așezări, se întâlnesc, în continuare, unelte din piatră, silex, os și corn, ultimele fiind ilustrate prin brăzdare de plug din corn de cerb, în legătură cu agricultura. În schimb, sunt mai puține obiectele din bronz. Din repertoriul vaselor de lut ars se remarcă ceașca cu două torți supraînălțate, decorată cu triunghiuri, romburi și motive solare (roata, cercuri concentrice) incizate (fig. 26/2—3), formă ceramică întâlnită în număr mare în depozitul de vase de la Govora — Vâlcea, precum și vase-cuptor portative ș.a.

Ritul funerar al purtătorilor acestei culturi a fost la început înhumația și apoi, în ultimele două faze, incinerația.

Contemporană, în general, cu cultura Verbicioara este cultura *Tei* (după așezarea de pe malul Lacului Tei din București), constituită în această zonă pe baza fondului Cernavoda II, Glina și, parțial, Cernavoda II, precum și a unor influențe sudice, originare din Macedonia. Comunitățile acestei culturi s-au extins din spațiul respectiv până în regiunea de dealuri și munte și, dincolo de Carpați, în colțul de sud-est al Transilvaniei, unde au venit în contact cu triburile culturii Wietenberg, precum și, la sud de Dunăre, până la munții Stara Planina de pe teritoriul Bulgariei.

În evoluția acestei culturi s-au deosebit cinci faze (Cățelu Nou, Tei, La Stejar, Fundeni și Fundenii Doamnei), din care primele trei din Bronzul mijlociu și ultimele două din Bronzul târziu, fiind contemporane cu cultura Coslogeni, pătrunsă în spațiul estic de răspândire al culturii Tei într-o vreme corespunzătoare acestor faze.

Purtătorii culturii Tei locuiau în așezări cu poziție joasă sau mai înaltă și neîntărite, ocupându-se cu agricultura, iar mai târziu, când predomină creșterea vitelor, în sălașe de tipul cenușarelor *(zolniki)*, sub influența triburilor răsăritene ale culturii Coslogeni.

Din inventarul așezărilor fac parte foarte multe unelte și arme din piatră și silex (fig. 20/5) remarcându-se cuțitele curbe din silex sau gresie, lamele din silex, de formă trapezoidală, pentru seceri și topoarele de luptă din piatră. În schimb, sunt mai puțin bine ilustrate uneltele, armele și podoabele din bronz, produse în parte și de meșteri locali, cum o dovedesc formele de turnat din aria acestei culturi. În ceea ce privește armele, se disting topoarele, pumnalele și, mai ales, spada lungă și subțire, zisă miceniană, de la Roșiorii de Vede. Nu lipsesc nici obiectele din aur și argint, cum o atestă tezaurele de la Perșinari — Dâmbovița (pumnale din aur și toporașe din argint) și Turnu Măgurele (brățări mansoane, câteva sute de inelușe și un inel de buclă din aur).

Caracteristice pentru ceramică sunt ceștile cu una sau două torți, decorate, în tehnica împunsăturilor succesive, cu motive spiralice încrustate cu alb (fig. 25/3).

În regiunea de dealuri, din centrul și nord-estul Munteniei, pe baza unor supraviețuiri din perioada de tranziție la epoca bronzului, a fondului Glina și a unor influențe răsăritene și sudice, s-a constituit cultura *Monteoru* (după descoperirile de la Sărata Monteoru, astăzi comuna Merei, jud. Buzău), care s-a extins spre sud, în Câmpia Română, spre nord, în jumătatea de sud a Moldovei și sud-estul Transilvaniei și spre est, până pe teritoriul Basarabiei.

www.cimec.ro

În evoluția acestei culturi, bine cunoscută îndeosebi prin săpăturile de mare amploare de la Sărata Monteoru, din așezarea de pe Cetățuie și din necropolele din preajma ei, s-au determinat, pe bază stratigrafică și tipologică, două faze principale (Monteoru I și II) cu mai multe etape, al căror început, în legătură cu Bronzul timpuriu, nefiind exclus să fie contemporan cu sfârșitul culturii Glina, iar ultima lor etapă să corespundă aspectului Balintești — Cioinagi, de trecere spre cultura Noua din Bronzul târziu, la a cărei geneză a contribuit cultura Monteoru.

Purtătorii culturii Monteoru, cultivatori și crescători de vite, amestecați din punct de vedere antropologic (elemente mediteranoide predominante și altele de origine eventual central-europeană) încep să ridice acum „burguri" cu construcții din piatră și lemn (platforme de locuințe, turnuri de supraveghere și sanctuare), care atestă legături cu sudul, respectiv cu civilizația miceniană, contrastând cu satele și sălașele din jur, din aceeași vreme. Pe de altă parte, construcțiile acestea din piatră, atestate la Sărata Monteoru — Buzău, Fitionești — Vrancea, Răcătău — Bacău și în alte locuri, ca, de altfel, și armele din bronz din așezările și necropolele culturii Monteoru, pot constitui dovezi cu privire la o formă de organizare socială superioară, care se va întări în a doua epocă a fierului.

Comunitățile acestei culturi foloseau un număr relativ mare de unelte și arme din piatră (cuțite curbe din gresie, topoare de luptă), arme din silex (vârfuri de săgeată mici cu analogii în cultura Schneckenberg și la Micene) și au practicat mai intens metalurgia bronzului, ilustrată îndeosebi prin arme (pumnale, topoare cu gaură pentru mâner transversală și creste) și podoabe (inele de buclă, colliere ș.a.). În afară de acestea, au introdus, prin schimburi, unele piese de import (perle de faianță).

Din repertoriul formelor ceramice folosite de aceștia se remarcă ceștile cu torți în formă de *ansa lunata* (fig. 25/5), vasele de tip *askos* (fig. 25/6) sau „de ofrade", cu fundul ascuțit (fig. 25/4) ș.a., decorate frecvent cu motive geometrice incizate (zig-zaguri, cercuri concentrice) și, mai rar, în relief, precum și, în faza a doua, din caneluri.

În ceea ce privește viața spirituală, comunitățile acestei culturi își îngropau morții în cimitire plane din preajma așezărilor, între care s-au cercetat prin săpături acelea de la Sărata Monteoru (patru necropole cu peste 350 morminte), Cândești — Vrancea (o necropolă cu peste 700 morminte), Balintești — Cioinagi și Poiana — Galați ș.a.

În general, în aceste cimitire predomină înhumația față de incinerație, introdusă mai târziu și numai pentru copii. Dintr-o fază mai veche datează necropolele cu morminte de familie, bine individualizate prin cercuri de piatră, cum este cazul la Sărata Monteoru și Cândești, ceea ce poate constitui un indiciu că, în vremea respectivă, familia era mai bine consolidată.

La est de Carpați, partea de vest a Moldovei centrale și nordul acestei provincii au fost populate de comunitățile *culturii Costișa* (după așezarea întâiată de la Costișa, jud. Neamț), cu o origine insuficient de bine lămurită, care a avut un rol la geneza culturii Noua, în jumătatea de nord a Moldovei, ca și a culturii Monteoru, din jumătatea de sud a acesteia.

În evoluția acestei culturi au fost deosebite două faze, ambele din Bronzul mijlociu, contemporane, în general, cu cele două faze ale culturii Monteoru, lipsind însă dovezi că s-ar fi depășit pragul Bronzului

www.cimec.ro

târziu, când se consideră că unele elemente ale ei au participat la geneza culturii Noua. Deocamdată se cunoaşte numai momentul cristalizării acestei culturi, care apare ca fiind străină faţă de ceea ce se ştie în legătură cu începuturile epocii bronzului în Moldova, prezentând legături strânse cu grupul Bielâi-Potok şi cultura Komarovo din Ucraina subcarpatică, precum şi faptul că, în unele zone din aria acestei culturi, chiar la Costişa, au pătruns triburile culturii Monteoru dintr-o fază mijlocie a acesteia.

În ceea ce priveşte cultura materială a comunităţilor culturii Costişa, pe lângă unele unelte şi arme din piatră, os şi bronz, se remarcă, îndeosebi, ceramica, mai ales ceştile cu una sau două torţi supraînălţate (fig. 26/1) şi amforele globulare, decorate cu triunghiuri haşurate din linii incizate, însoţite uneori de puncte.

În fine, alte culturi ale Bronzului mijlociu, dezvoltate pe fondul mai vechi din perioada de tranziţie şi al Bronzului timpuriu şi cu o evoluţie uneori, în continuare, în Bronzul târziu, sunt localizate în Transilvania, Crişana şi Maramureş, fiind cunoscute sub denumirile de Wietenberg, Otomani şi Suciu de Sus.

Cultura *Wietenberg* (după denumirea săsească a Dealului Turcului, pe care se află aşezarea de pe malul Târnavei Mari, lângă Sighişoara, jud. Mureş), denumită, de unii, şi Sighişoara-Wietenberg, este localizată cu predilecţie, în zona Mureşului mijlociu, de unde s-a răspândit în nord-vestul şi sud-estul Transilvaniei, unde a intrat în contact cu culturile Otomani şi Tei, elemente ale ei fiind constatate şi mai departe, în ariile culturilor Monteoru şi Tei, din regiunile extra-carpatice.

În ceea ce priveşte geneza ei, încă insuficient de bine cunoscută, se presupune că s-a dezvoltat din fondul mai vechi al culturilor Coţofeni şi Schneckenberg, precum şi al ceramicii striate. Un rol în evoluţia ei revine şi contactelor şi culturile Tei şi Monteoru, în sud-estul Transilvaniei, Moldova şi Muntenia, precum şi cu cultura Otomani, după cum o atestă descoperirile de la Otomani şi Girişu de Sus — Bihor şi îndeosebi de la Derşida — Sălaj (situat tot în nord-vestul Transilvaniei), pe baza acestora din urmă precizându-se trei faze principale ale culturii Wietenberg şi sincronizarea lor cu fazele corespunzătoare ale culturii Otomani. În ceea ce priveşte sfârşitul culturii Wietenberg, rămâne deschisă problema raportului dintre această cultură şi cultura Noua, în sensul dacă cultura Wietenberg a contribuit sau nu la geneza culturii Noua şi în ce măsură se poate admite o coexistenţă a acestor două culturi în zone deosebite ale Transilvaniei.

Comunităţile culturii Wietenberg, de crescători de vite şi agricultori, locuiau în aşezări cu poziţie înaltă, depăşind cifra de 200 în Transilvania.

Inventarul aşezărilor era constituit din unelte şi arme din piatră, silex, os şi bronz. În genere, metalurgia bronzului a fost dezvoltată la comunităţile acestei culturi, fiind ilustrată prin unelte şi arme din bronz, dintre care unele frumos decorate cu motive geometrice şi spiralice. Alături de aceasta a fost dezvoltată şi prelucrarea aurului, reflectată în topoarele votive şi piesele de podoabă (şaibe, nasturi, inele de buclă, un colier) din tezaurul de la Ţufalău — Covasna.

La rândul ei, ceramica prezintă un bogat şi variat repertoriu de forme [ceşti cu o toartă, străchini cu buza în formă de patru lobi (fig. 28/2)], ornamentate cu motive meandrice şi spiralice, discutate dacă

www.cimec.ro

Fig. 28. Ceramică din epoca bronzului (1, 3, 5 după Iv. Ordentlich ; 2, 6 după Vl. Dumitrescu ; 7 după A. D. Alexandrescu). 1, 3, 5 cultura Otomani, Valea lui Mihai (1) și Otomani (3, 5) ; 2, cultura Wietenberg. Bistrița ; 4, Cultura Noua, Trușești ; 6, cultura Suciu de Sus, Suciu de Sus ; 7, cultura Zimnicea-Plovdiv, Zimnicea.

www.cimec.ro

sunt de origine miceniană sau locală. În această privință, fără legăturile cu civilizația miceniană, cu greu s-ar înțelege, după cei mai mulți, prezența decorului spiralic de pe ceramica culturii Wietenberg, ca și de pe topoarele de luptă cu disc și de pe săbiile lungi de împuns, zise de tip micenian, sau de tip Boiu-Sauerbrunn (după descoperirile din localitățile Boiu, jud. Hunedoara și Sauerbrunn din Austria), preferate de către comunitățile acestei culturi. În ceea ce le privește pe acestea din urmă, este posibil ca ele să fi fost produse de meșteri locali.

Atât săbiile, cât și topoarele de luptă cu disc și „apărătoarele de braț" din bronz, din depozitele și descoperirile izolate din aria culturii Wietenberg (Turda — Cluj, Ighiel și Sebeș — Alba), atestă activitatea războinică a purtătorilor acestei culturi, care s-au răspândit, cum s-a arătat mai sus, în mai multe zone ale Transilvaniei, afectând, într-o măsură mai mare sau mai mică, comunitățile tribale cu care au venit în contact.

În ceea ce privește viața spirituală a purtătorilor culturii Wietenberg, se întâlnesc aceleași elemente în legătură cu cultul solar, ca și în celelalte culturi din aceeași vreme. Un loc aparte îl ocupă vatra-altar decorată cu motive spiralice, din așezarea de pe Dealul Wietenberg, precum și complexul de cult dintr-o groapă din așezarea fortificată de la Oarța de Sus — Maramureș, constând din ofrande din obiecte și oase de animale. Ritul funerar era ilustrat prin incinerație și, într-o măsură foarte redusă, prin înhumație, cum o dovedesc necropolele de la Bistrița, Pianu de Jos și Sibișeni — Alba, precum și din alte locuri.

În Crișana, respectiv între cursul inferior al Mureșului, Munții Apuseni și Tisa, se localizează inițial *cultura Otomani* (după așezările din localitatea Otomani, jud. Bihor), care s-a extins apoi, în diferite etape, spre est, în aria culturii Wietenberg, până în centrul și sud-vestul Transilvaniei, spre sud, până în Banat, și spre nord-vest, dincolo de Tisa și nord-estul Ungariei, estul Slovaciei, Ucraina transcarpatică și sud-estul Poloniei, ocupând un teritoriu intens populat, neafectat de mișcările purtătorilor culturii mormintelor tumulare.

Cultura Otomani, dezvoltată în Crișana, îndeosebi pe fondul culturilor Baden și al ceramicii cu impresiuni de măturică, precum și cu unele influențe din afară, din mediul culturii Wietenberg și sudice, a avut o evoluție de mai lungă durată, de-a lungul a trei faze, durând, după unii, din Bronzul mijlociu până în cel târziu, neexistând însă un acord general cu privire la datarea ultimei faze a acestei culturi în Bronzul târziu. Această evoluție s-a explicat prin rezistența opusă de comunitățile acestei culturi, ca și de acelea ale culturii Suciu de Sus din nord-vestul României, față de pătrunderea spre est, până la Oradea (cum o atestă o necropolă) a culturii mormintelor tumulare din centrul Europei, datorită presiunii căreia purtătorii culturii Otomani au ajuns până în sudul Crișanei și în centrul Transilvaniei, unde s-au lovit de rezistența triburilor culturilor Pecica și Wietenberg.

Comunitățile culturii Otomani, de agricultori și crescători de vite, au locuit, de obicei, în primele două faze, în așezări de înălțime, întărite cu șanț de apărare și val de pământ, iar în ultima, în așezări rotunde de tip *tell* sau *atol,* în zone mlăștinoase din șes, precum și, uneori, în așezări întinse din regiuni de dealuri. În cuprinsul acestor așezări, care

www.cimec.ro

sunt mai mult de 100 pe teritoriul României, erau locuințe simple, mici sau mai mari, una de la Otomani având peste 250 m^2.

Inventarul așezărilor este constituit din unelte din piatră șlefuită, silex și obsidian, remarcându-se lamele denticulate din silex, de tip fierăstrău cu urme de lustru de la folosință, cuțitele curbe din silex, cu analogii nu numai în culturile Pecica și Wietenberg, ci și în cultura mai veche, Baden, precum și psaliile de os, asemănătoare cu cele din Ungaria, prin care se atestă folosirea calului.

Un loc aparte îl ocupă obiectele din bronz, posibilitățile de aprovizionare a acestor comunități cu minereuri de aramă din Munții Apuseni contribuind la dezvoltarea mai mare a metalurgiei bronzului, cum o atestă depozitele de arme din bronz, decorate uneori cu motive spiralice, din aria culturii Otomani, prin care se explică caracterul mai agresiv și, deci, capacitatea de expansiune a purtătorilor acestei culturi, atât spre est și sud cât și spre nord-vest.

Ceramica, ilustrată prin diferite forme de vase [cești cu o toartă (fig. 28/1, 3, 5), strachini, vase cu gât cilindric și marginea evazată ș.a.] este decorată cu motive incizate (cercuri concentrice, spirale) și cu caneluri, asociate cu puncte imprimate și proeminențe, precum și cu alte motive, care imită pandantivele semilunare ori în formă de potcoavă.

În ceea ce privește viața spirituală, în afară de formele și decorul ceramicii și al armelor din bronz, precum și de câteva statuete plate din lut ars, de tipul „cu cap mobil", o mențiune aparte merită sanctuarul dreptunghiular din așezarea de la Sălacea-Bihor, cu pridvor și două încăperi, cu pereții decorați la exterior cu motive geometrice, și având, în interior, trei vetre-altare cu vase de ofrandă.

Ritul funerar a variat : în prima fază, incinerație în urne, în faza a doua, înhumație în poziție chircită și în faza a treia, din nou, incinerație.

Tot în această perioadă se plasează, în nord-vestul României, *cultura Suciu de Sus* (după necropolele de incinerație de la Suciu de Sus, jud. Maramureș), înrudită cu cultura Wietenberg și răspândită în Maramureș, nordul Crișanei și Transilvaniei, nord-estul Ungariei și sud-estul Slovaciei. Cultura aceasta, constituită în condiții insuficient precizate, la sfârșitul Bronzului timpuriu și începutul Bronzului mijlociu, probabil pe fond Vučedol-Zok și Nir, a evoluat de-a lungul a trei faze, din Bronzul mijlociu și, după unii, până în Hallstatt-ul timpuriu, deși, după alții, ultima ei fază („clasică") nu ar fi depășit Bronzul mijlociu.

Așezările acestei culturi erau instalate, de obicei, pe terasele joase ale râurilor (Culciul Mare și Mediești Aurit — Satu Mare), remarcându-se prin bogăția și frumusețea materialului ceramic, ilustrat prin cești și alte forme de vase, decorate cu motive incizate și excizate, spiralice (fig. 28/6), meandrice, zoomorfe și florale, ultimele cu analogii în Creta și la Micene.

În afară de ceramică, comunitățile acestei culturi s-au remarcat și prin produsele din domeniul metalurgiei bronzului, reflectate, îndeosebi, în depozitele de arme de la Apa — Satu Mare, Valea Chioarului și Săpânța — Maramureș, dintre care unele erau decorate cu aceleași motive, reflectând simbolurile solare, ca și ceramica acestei culturi.

În legătură cu metalurgia bronzului, demn de subliniat este faptul că, pe teritoriul României topoarele de luptă, de tipul celor de la Apa și

www.cimec.ro

Valea Chioarului, au analogii nu numai în Transilvania, la Someşeni — Cluj, ci şi în nordul Moldovei, la Caşvana — Suceava.

În ceea ce priveşte viaţa spirituală, se remarcă ceramica, în care motivele excizate au marcat culmile cele mai înalte ale acestui decor, şi unele arme şi obiecte de podoabă din bronz, ornamentate cu multă măiestrie. Ritul funerar al acestor comunităţi este ilustrat prin incineraţie în morminte plane sau tumulare.

În comparaţie cu aceste culturi ale Bronzului mijlociu din teritoriile extra- şi intra-carpatice, situaţia este deosebită în nud-estul României, respectiv în estul şi sud-estul Munteniei şi în Dobrogea, unde nu se cunosc culturi din această perioadă, ca şi din aceea anterioară a Bronzului timpuriu. În această privinţă, este un interval de timp, de circa 600 ani, între sfârşitul culturii Cernavoda II, din perioada de tranziţie la epoca bronzului, şi cultura Coslogeni, din Bronzul târziu, pentru care nu se cunoaşte nici o aşezare, fiind descoperite numai morminte şi obiecte izolate, prin care se atestă prezenţa în acest spaţiu a unor triburi de origine nord-pontică, venite în contact, în marea lor arie de răspândire, cu culturile nord-caucaziană, carpato-dunăreană, balcanică şi, probabil, cu civilizaţia egeo-miceniană.

În legătură cu aceste triburi sunt mormintele tumulare şi, mai rar, plane, cu sau fără ocru, din sud-estul României, aparţinând mai multor etape, din eneolitic până la Bronzul târziu, corespunzătoare culturilor Cernavoda I din eneolitic, *Iamnaia* (cu morminte în gropi simple acoperite cu bârne) de la sfârşitul eneoliticului şi începutul epocii bronzului, a *catacombelor* (cu morminte cu nişă laterală pentru depunerea cadavrului) din Bronzul timpuriu şi mijlociu şi *Srubnaia* (morminte cu construcţie de lemn) din Bronzul târziu.

Dintre aceste morminte, prezintă interes aici acelea din necropolele de la Baldovineşti şi Lişcoteanca — Brăila, din aceeaşi vreme cu acelea de la Stoicani — Galaţi, Gârceni — Vaslui, Bogonos — Iaşi, Ploieşti-Triaj şi din alte locuri, cu analogii în cultura catacombelor. Prezenţa ceramicii de tip Tei şi Monteoru în unele din aceste morminte permite încadrarea lor în Bronzul mijlociu.

În afară de ceramică, caracteristice pentru stepele nord-pontice sunt şi alte elemente din inventarul mormintelor (vârfuri de săgeţi din silex, catarame-discuri din os sau cochilii), precum şi unele piese din bronz descoperite întâmplător (topoarele de tip Kerson, de la Măcin — Tulcea şi Osebiţi — Bacău sau de tip Turbino, de la Mahmudia — Tulcea).

Totodată, alături de acestea, într-un număr redus se întâlnesc, în descoperiri izolate, şi unele piese din bronz, de tip balcanic (toporul de tip Veselinovo, de la Măcin — Tulcea) şi micenian (sabia de la Medgidia).

Deci, pe baza acestor elemente, este drept puţin numeroase, din sud-estul României, se pot cunoaşte unele particularităţi ale culturii materiale şi vieţii spirituale din Bronzul timpuriu şi mijlociu din acest spaţiu, în care, pe lângă contactele cu comunităţile învecinate ale culturilor Monteoru şi Tei, au existat şi altele, cu triburile mai îndepărtate din stepele nord-pontice şi lumea balcano-egeeană.

Acestea sunt principalele date cu privire la culturile comunităţilor proto-tracice din Bronzul mijlociu de pe teritoriul României, în care se reflectă nivelul de dezvoltare înalt la care au ajuns acestea în perioada respectivă.

www.cimec.ro

Din prezentarea lor rezultă atât particularităţile fiecăreia în parte, cât şi legăturile dintre ele şi cu altele din afara lor, precum şi faptul că, în această perioadă principală a epocii bronzului, datorită dezvoltării producţiei în toate domeniile, s-au accentuat diferenţierile sociale dintre membrii societăţii, ridicându-se treptat, din masa tribală, o categorie de conducători, de şefi militari, îndeosebi la comunităţile orientate mai mult către păstorit şi activitate războinică. Dezvoltarea tehnicii militare, în domeniul armamentului şi al fortificaţiilor, în urma progreselor realizate în producţie în această vreme, constituie începutul procesului care a dus, în a doua epocă a fierului, la cristalizarea, ca formă de organizare social-politică, a statului.

Pe de altă parte, prezenţa obiectelor din aur în unele tezaure constituie nu numai dovada atelierelor specializate în lucratul aurului, ci şi aceea a diferenţierii unei aristocraţii tribale, pentru care se aduceau din afară sau se produceau local asemenea piese. La această diferenţiere socială au contribuit, firește, şi schimburile intertribale, mai accentuate din această perioadă.

În fine, în ultima perioadă, a bronzului târziu (cca. 1 300—1 150) î.Hr., se constată modificări esenţiale în economia şi cultura comunităţilor locale de pe teritoriul României.

Astfel, în această vreme, metalurgia bronzului a căpătat o dezvoltare mai mare, după cum o dovedesc numeroasele depozite de unelte, arme, piese de harnaşament şi obiecte de podoabă din bronz, de origine transilvăneană, central-europeană, estică şi meridională din Transilvania, aparţinând seriei Uriu-Domăneşti (după depozitele de bronzuri de la Uriu, jud. Bistriţa-Năsăud şi Domăneşti, jud. Satu Mare) şi repartizate în trei grupări mai compacte, din nord-vestul, centrul şi sud-estul Transilvaniei, corespunzătoare ariilor culturale Otomani, Suciu de Sus, Wietenberg şi Noua. Din aceeaşi vreme datează şi unele depozite din regiunea extra-carpatică a României, Dobrogea şi Basarabia, conţinând piese caracteristice de tip răsăritean şi meridional, cu analogii în complexul Sabatinovka—Noua—Coslogeni, dintre care cele mai importante provin de la Drajna de Jos — Prahova, Văleni — Galaţi, Nicolae Bălcescu — Constanţa şi Lozova în Basarabia. Altele sunt din ariile culturilor Verbicioara, din Oltenia, Tei şi Zimnicea-Plovdiv, din Muntenia şi Bulgaria. În acelaşi timp, cu metalurgia bronzului a continuat să se dezvolte şi prelucrarea aurului, cum o atestă, printre altele, tezaurul de la Biia-Alba, constituit dintr-o brăţară cu capetele semilunare, mai multe inele de buclă şi o ceaşcă cu două torţi, cu decor *au repoussé*.

În condiţiile istorice, probabil şi de climă, din perioada respectivă, aşezările întinse ale agricultorilor primitivi şi crescătorilor de vite din Bronzul mijlociu sunt înlocuite cu sălaşele, în care predomină creşterea vitelor, de la sfârşitul epocii bronzului şi începutul primei epoci a fierului.

În legătură cu transformările în felul de viaţă a comunităţilor respective sunt şi majoritatea culturilor de la sfârşitul epocii bronzului, care, cu toate că se dezvoltă din fondul local al acelora din Bronzul mijlociu, totuşi, în condiţiile istorice din această vreme, capătă aspecte deosebite, mixte şi de tranziţie către perioada următoare a Hallstatt-ului timpuriu, cum sunt, de pildă, culturile Noua şi Coslogeni şi aspectele contemporane cu ele, cunoscute sub denumirile Fundenii Doamnei, Verbicioara V şi Zimnicea-Plovdiv.

www.cimec.ro

Pe un spațiu mare, de la Nistrul Mijlociu și Superior până la est de Munții Apuseni și din regiunea subcarpatică a Ucrainei până în sudul zonei de silvostepă dintre Siret și Prut, este răspândită *cultura Noua* (după o suburbie a orașului Brașov, unde s-au găsit mai multe morminte de înhumație), dezvoltată pe fondul culturilor din Bronzul mijlociu : Monteoru, Costișa și Komarovo, în urma contactului cu elementele răsăritene de pe teritoriul Ucrainei pătrunse spre vest, aparținând culturii Sabatinovka timpurie, considerată, mai de mult, ca o etapă a culturii Srubnaia, iar, recent, independentă de această cultură, la geneza ei contribuind cultura ceramicii cu mai multe brâie în relief *(mnogovalikovaia)*, atestată printre altele, prin descoperirile de la Dănceni, din Basarabia. Avându-se în vedere legăturile cu această cultură, de altfel ca și cultura Coslogeni, care va fi prezentată mai departe, se consideră cultura Noua ca variantă locală a unui complex cultural mai mare, denumit Sabatinovka-Noua-Coslogeni. În aria estică a acestui complex, între Nistrul Mijlociu și Inferior și regiunea Niprului până în estul Crimeii, se localizează cultura Sabatinovka, atestată la Nisiporeni, în Basarabia, cu care cultura Noua este strâns înrudită. În acest fel se explică trăsăturile comune ale culturilor din acest mare spațiu, la sfârșitul epocii bronzului : așezările mici, în formă de movile plate sau nivelate cu multă cenușe, denumite cenușare *(zolniki)*, rezultate din resturile a mai multor locuințe mici și simple ; marea dezvoltare a creșterii vitelor (bovine, ovicaprine ș.a.) față de agricultura primitivă, care se practica într-o măsură mai redusă ; predilecția pentru anumite specii ceramice (cești cu torți supraînălțate, cu butoni (fig. 28/4) sau creastă, vase în formă de sac cu brâu în relief ș.a.) și o producție sporită de unelte și arme din silex (fig. 20/1—4, 6), piatră și, îndeosebi, din corn și os (ace, străpungătoare, seceri, omoplați crestați ș.a.), precum și necropolele având ca rit funerar predominant înhumația, ca la Truseşti și Piatra Neamț, în Moldova, Cluj și Jigodin, în Transilvania, Costești și Pererâta, în Basarabia, ca și în alte localități din spațiul carpato-nistrean.

În evoluția culturii Noua s-au deosebit două faze, dintre care una de tranziție de la Bronzul mijlociu la cel târziu (Noua I, sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea î.Hr.) și alta din Bronzul târziu (Noua II, a doua jumătate a secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XII-lea î.Hr.). Impresionează, în mod deosebit, numărul mare de obiecte din os, care imită uneori pe cele din bronz. În această privință, lipsa minereurilor de cupru și depărtarea față de centrele metalurgice ale Transilvaniei, au determinat comunitățile acestei culturi din anumite regiuni, cum este, de exemplu, aceea de la est de Carpați, mai bine cercetată, prin săpăturile de la Truşești — Botoșani, Gârbovăț — Galați și din alte localități, să intensifice producerea de unelte și arme din os și corn de cerb. Pe de altă parte, din inventarul obiectelor din bronz al acestor comunități fac parte unelte, arme și podoabe de origine răsăriteană, prezente în număr relativ mai mare în depozitele de bronzuri din această vreme de la Văleni — Galați, Râșești și Negrești — Vaslui, Ulmi-Liteni — Iași și din alte locuri. Pe lângă acestea, au fost folosite unelte și arme din silex, dintre care se remarcă cuțitele curbe și vârfurile de săgeată microlitice cu baza concavă, cu analogii în fazele târzii ale culturii Monteoru, precum și cele cu baza dreaptă, ca în zona de silvostepă a Volgăi ori în așezările culturii

www.cimec.ro

Belugrudovka, arme care, prin intermediul culturii Srubno-Hvalinsk, s-au răspândit la triburile culturii Noua.

Comunităţile acestei culturi, caracterizate din punct de vedere antropologic, în Moldova, prin forme dolico-mezocefale şi, în Transilvania, prin altele brahicefale, practicau ritul înhumaţiei şi, mai rar, pe acela al incineraţiei, îngropându-şi morţii cu un inventar sărăcăcios, propriu triburilor de crescători de vite, cu analogii în grupurile Sabatinovka şi al mormintelor culturii Srubnaia.

În sud-estul României, respectiv în Dobrogea şi sud-estul Munteniei, iniţial până la Mostiştea şi ulterior până la Zimnicea, precum şi, parţial, în nord-estul Bulgariei, s-a răspândit *cultura Coslogeni* (după aşezarea de pe înălţimea Grădiştea Coslogeni din Balta Borcea, jud. Ialomiţa), care face parte, ca şi cultura Noua, din complexul Sabatinovka-Noua-Coslogeni.

Cultura Coslogeni, cu trei faze în evoluţia ei, a început la sfârşitul Bronzului mijlociu şi a continuat în Bronzul târziu, când este contemporană cu cultura Noua, cu care prezintă legături, îndeosebi în ceea ce priveşte ceramica. În afară de aceasta, într-o fază mai veche (secolul al XIV-lea î.Hr.) are relaţii mai strânse cu cultura Sabatinovka, cu care evoluează paralel, iar într-una mai nouă (secolul al XII-lea î.Hr.) se remarcă printr-un progres rezultat în urma contactului cu culturile Tei şi Zimnicea-Plovdiv. Pe de altă parte, tipurile de unelte din piatră se aseamănă, ca tehnică, cu cele ale culturii Tei, ceea ce indică contactul cu această cultură.

Din punct de vedere istoric, se consideră, pe de o parte, că prezenţa acestei culturi în Muntenia, în prima fază, a afectat evoluţia culturii Monteoru între prima şi a doua ei fază, determinând fortificarea aşezării din staţiunea eponimă, iar pe de alta, prin înaintarea ei, în faza a doua, la Dunăre, pe care a depăşit-o, a ocupat zona locuită anterior de comunităţile culturii Zimnicea-Plovdiv, durând acolo, se pare, până la sfârşitul epocii bronzului şi începutul Hallstatt-ului timpuriu.

Aşezările acestei culturi, mai mici, în formă de sălaşe de tipul cenuşarelor *(zolniki)*, sau mai mari, conţin o mare cantitate de oase de animale domestice, în legătură cu ocupaţia principală, creşterea vitelor, în special a taurinelor, alături de care se practica, pe o scară mai redusă, şi cultivarea plantelor.

În ceea ce priveşte inventarul aşezărilor, predomină diferite forme ale ceramicii (vase în formă de sac, castroane, cesti cu două torţi supraînălţate ş.a.), cu analogii în cultura Sabatinovka, în prima fază a culturii Coslogeni, precum şi asemănări cu ceramica din faza târzie a culturii Monteoru, cu elemente Zimnicea-Plovdiv şi de tip Noua, prin intermediul culturii Tei, în faza a doua a acestei culturi, şi cu altele, din mediul sud-dunărean, în cea de a treia fază a ei, corespunzătoare aspectului de la Radovanu. Diferitele forme ale vaselor acestei culturi sunt decorate cu benzi în relief, triunghiuri cu haşuri incizate, şiruri de puncte şi cu alte motive. În general, prin particularităţile sale ceramica culturii Coslogeni se deosebeşte de aceea a culturii Noua, de care se leagă, totuşi, prin unele elemente comune.

Din restul inventarului, reţin atenţia „sceptrele" din piatră, de formă cvasi-cilindrică, caracteristice culturilor Coslogeni şi Sabatinovka, secerile de tip „tupik", din maxilare de animale şi omoplaţi de animale cu

www.cimec.ro

crestături, alături de alte numeroase obiecte din os, față de care acelea din bronz sunt mai puține, remarcându-se cele cu placă rombică și cu decor *au repoussé*, precum și varianta răsăriteană a celturilor de tip transilvănean.

Relativ la ritul funerar, s-a practicat incinerația, uneori în movile mai vechi, ca la Sultana, la nord-est de Oltenița.

În nord-estul Munteniei, sud-estul Moldovei și nord-vestul Dobrogei, respectiv în zona orașelor Brăila — Galați — Tulcea, în locul culturii Coslogeni, care s-a terminat aici mai repede, se întâlnește *aspectul cultural Sihleanu* (după localitatea Sihleanu, com. Scorțaru Nou, jud. Brăila), cu legături în culturile Monteoru, Noua, Coslogeni și Babadag (prima fază). Aspectul acesta, denumit și Pre-Babadag, datorită transmiterii unor elemente caracteristice culturii Babadag, este caracterizat prin anumite forme de vase (bitronconice, cu gât înalt, corp bombat și cești cu toarta lată supraînălțată) și unele particularități ale decorului (proeminențe, triunghiuri incizate și hașurate, cerculețe imprimate).

Avându-se în vedere analogiile cu ceramica fazei târzii a culturii Monteoru, nu este exclusă posibilitatea, după unii, ca în zona respectivă purtătorii culturii Monteoru să fi înlăturat pe aceia ai culturii Coslogeni, menținându-se, în continuare, în Bronzul târziu, cu aceia ai culturilor vecine, Noua și Coslogeni, afectate de pătrunderile răsăritene ale triburilor culturii Sabatinovka.

În zona meridională a României, după cum s-a arătat mai sus, în Bronzul târziu, în aria culturii Tei, este răspândit *aspectul Fundenii Doamnei* (după descoperirile de pe teritoriul orașului București), considerat ca aparținând ultimei faze a culturii Tei.

În aceeași vreme, în Oltenia se întâlnește un aspect, corespunzând ultimei etape a culturii Verbicioara, respectiv *Verbicioara V*, ale cărui cele mai apropiate analogii pentru formele de vase, îndeosebi pentru cestile cu două torți supraînălțate, sunt la sud de Dunăre, în Bulgaria, la Vraca și mai ales la Razkopanica și Plovdiv, precum și în Serbia, la Paračin, pe Morava, la nord de Niš. În afară de aceast, obiectele din bronz de tip răsăritean modificat, din aria de răspândire a acestui aspect din Oltenia și nord-estul Bulgariei, se deosebesc de acelea ale grupului Noua.

Comunitățile acestor două aspecte culturale, Fundenii Doamnei și Verbicioara V, au fost constituite pe baza fondului anterior al culturilor Tei și Verbicioara și cu influențe din culturile Dubovac—Žuto-Brdo—Gârla Mare—Cârna, pătrunse aici, probabil, în urma presiunii exercitate de purtătorii culturii mormintelor tumulare.

Din aceeași vreme cu aceste două aspecte culturale, Fundenii Doamnei și Verbicioara V din zona meridională a României, datează și *cultura Zimnicea—Plovdiv* (după necropola cu morminte de înhumație de la Zimnicea și descoperirea de vase din lut ars de la Plovdiv), răspândită într-o zonă îngustă, nord-dunăreană, din sudul Munteniei, dintre orașele Zimnicea și Giurgiu, până în Valea Mariței. Cultura aceasta, caracterizată prin vase globulare cu două torți supraînălțate (fig. 28/7), și cănі cu buza oblică, a fost pusă în legătură cu un curent cultural sudic, balcano-dunărean, venit în contact cu cultura Tei (încă din faza IV) și, într-o măsură mai redusă, cu culturile Verbicioara, Gârla Mare—Cârna și Coslogeni.

www.cimec.ro

În felul acesta, comunitățile din zona meridională a României, în care este localizat grupul Zimnicea—Plovdiv, au fost orientate, cultural și etnic, către sud și vest, fiind deschise, în cadrul grupului Coslogeni, și unor elemente de origine răsăriteană aparținând marelui complex Sabatinovka—Noua—Coslogeni.

În fine, în ceea ce privește Bronzul târziu din celelalte teritorii ale României, cu toate că rămân încă unele probleme deschise relativ la dăinuirea unora din culturi până în această perioadă, cum s-a arătat mai sus, cu prilejul prezentării culturilor din Bronzul mijlociu, se consideră totuși că, în general, culturile Gârla Mare—Cârna, Pecica, Cruceni—Belegiš, Otomani, Wietenberg și Suciu de Sus și-au continuat evoluția fără transformări prea mari, nefiind afectate de purtătorii culturilor Noua dinspre răsărit sau a mormintelor tumulare din centrul Europei.

În ceea ce privește *cultura Suciu de Sus*, constituită în Bronzul mijlociu din întrepătrunderea culturilor Otomani și Wietenberg, la care este posibil să fi participat și o componentă răsăriteană (Komarovo), aceasta ar fi durat, după unii, cum s-a arătat mai înainte, până la începutul Hallstatt-ului, când se răspândește cultura Lăpuș—Gáva cu decor canelat.

Comunitățile acestei culturi au locuit în așezările de pe terasele inferioare ale râurilor (Culciu Mare) sau în formă de *tell* (Cepa, în Ucraina trans-carpatică), remarcându-se prin ceramica cu decor spiralic și geometric excizat și încrustat cu alb, asociat uneori cu proeminențe. Ritul funerar al acestora era incinerația în necropole plane (Suciu de Sus) sau tumulare (Lăpuș).

În genere, nu sunt încă bine cunoscute evenimentele de la sfârșitul epocii bronzului care au provocat stingerea sau transformările profunde ale culturilor specifice din această vreme. Relativ la această problemă, pare îndreptățită teza potrivit căreia mai multe din culturile Bronzului mijlociu, de pe teritoriul României, au fost afectate de mișcările triburilor din estul Europei, în legătură cu care stă complexul Sabatinovka—Noua—Coslogeni, precum și din nord-vestul Balcanilor, de unde, probabil, datorită presiunilor grupului mormintelor tumulare, s-au deplasat spre est, în regiunea dunăreană, ca un contra curent față de curentul Noua, comunitățile culturii câmpurilor de urne Gârla Mare—Cârna.

În funcție de aceste deplasări și restructurări se pot înțelege mai bine preliminariile continentale ale migrației egeene, ca și transformările social-economice și culturale din spațiul afectat de aceste mișcări de triburi la sfârșitul epocii bronzului.

Legăturile cu zonele vecine. Culturile din cele trei perioade ale epocii bronzului, timpurie, mijlocie și târzie, din spațiul carpato-dunăreano-pontic, nu au fost izolate, ci în legături cu altele, din zonele vecine, ale căror elemente au contribuit, alături de fondul local, la geneza și evoluția acestor culturi din spațiul respectiv.

Astfel, în Bronzul timpuriu, la geneza culturii Periam, aparținând complexului Periam—Mokrin—Pančevo, constituită din elemente ale culturilor Vučedol și Zók, au avut un rol și impulsurile din Macedonia și Grecia. Legături cu Macedonia au fost constatate și pentru grupul Zimnicea. În schimb, la geneza culturii Glina—Schneckenberg au participat elemente ale culturilor mormintelor tumulare cu ocru, din est, și al paharelor în formă de pâlnie, din nord, iar grupul Jigodin a fost pus în legătură, de către unii, cu pătrunderea culturii ceramicii cu șnur din Europa centrală.

www.cimec.ro

În acest fel, odată cu transformările de ordin economic și social, comunitățile din spațiul carpato-dunăreano-pontic, venite în contact cu elemente de cultură răsăriteană, sudică și central europeană, au suferit unele modificări, care se reflectă atât în particularitățile ceramicii și plasticii, cât și în ritualul funerar.

În Bronzul mijlociu s-au intensificat legăturile culturilor din spațiul carpato-dunăreano-pontic cu acelea din sud-estul, central și estul Europei. În această privință, un rol important l-au avut legăturile cu sud-estul Europei, atât în ceea ce privește geneza culturilor respective, cât și evoluția lor. În acest context se disting culturile Gârla Mare—Cârna, Cruceni—Belegiš, Tei, Monteoru, Wietenberg, Otomani și Suciu de Sus, remarcabile îndeosebi prin decorul spiralic al ceramicii și al pieselor din bronz (săbii, topoare de luptă) și aur (podoabe), decor datorat, după opinia maporității cercetătorilor, influențelor miceniene, ca de altfel și în alte descoperiri din aceeași perioadă din estul, centrul și vestul continentului. După alții însă se pare că aceste influențe nu ar fi avut un rol mai mare în Bronzul mijlociu din spațiul carpato-dunăreano-pontic nici în dezvoltarea metalurgiei și nici în înflorirea decorului spiralo-meandric. Rămâne de precizat rolul acestor influențe în apariția unor „burguri" cu construcții din piatră și lemn, din aria culturii Monteoru. În ceea ce privește obiectele din aur, acestea au avut aici aceeași importanță ca și în regiunile vecine sau mai îndepărtate ale Slovaciei, Ungariei, Germaniei, Angliei ș.a.

Relativ la legăturile cu Europa centrală, prezintă interes acelea ale culturilor Pecica, Gârla Mare—Cârna, Costișa și Otomani, respectiv prima cu cultura Nagyrév, a doua cu aceea a ceramicii încrustate, ambele din Pannonia, a treia cu culturile Bielâi-Potok și Komarov din Ucraina subcarpatică și a patra cu cultura mormintelor tumulare, a cărei purtători, prin presiunea exercitată asupra acelora ai culturii Otomani, au contribuit ca aceștia din urmă să ajungă până în sudul Crișanei și centrul Transilvaniei, unde s-au lovit de rezistența triburilor culturilor Pecica și Wietenberg.

Legăturile cu estul Europei sunt ilustrate îndeosebi prin descoperirile izolate și de morminte tumulare sau plane, cu sau fără ocru, din sud-estul României (Dobrogea, sud-estul Moldovei și nord-estul Munteniei), conținând elemente de origine nord-pontică (ceramică, vârfuri de săgeată din silex, catarămi-discuri din os sau cochilii, topoare de tip Kerson sau Turbino ș.a.), aparținând culturii mormintelor cu catacombe. Alături de acestea, unele piese din bronz (toporul de tip Veselinovo, de la Măcin și sabia de tip micenian, de la Medgidia) atestă legături și cu Balcanii, inclusiv cu civilizația miceniană.

În fine, în ultima perioadă, corespunzătoare Bronzului târziu, un rol important l-au avut legăturile cu estul, cum o dovedesc culturile Noua și Coslogeni, aparținând complexului Sabatinovka—Noua—Coslogeni. Datorită acestor legături, cele două culturi din spațiul carpato-dunăreano-pontic, caracterizate prin așezări în formă de cenușare *(zolniki)* și prin predilecția pentru anumite specii ceramice și tipuri de unelte și arme din piatră, silex, os, corn și bronz, sunt considerate ca variante locale ale acestui mare complex pus în legătură cu pătrunderea unor valuri răsăritene de păstori, originare din bazinul mijlociu al Volgăi. In acest context se explică înlocuirea, la unele comunități, a așezărilor

www.cimec.ro

întinse ale agricultorilor și crescătorilor de vite din perioada anterioară cu sălașele în care predomină creșterea vitelor.

Pe de altă parte, comunitățile culturii Zimnicea—Plovdiv de la nord de Dunăre sunt în legătură cu un curent sudic, cum s-a menționat mai sus.

În felul acesta, în urma contactelor comunităților locale din ariile de răspândire ale culturilor Noua și Coslogeni cu triburile răsăritene și ale culturii Zimnicea—Plovdiv cu altele tracice sud-dunărene, s-au constituit noi sinteze culturale, corespunzătoare acestor culturi din spațiul carpato-dunăreano-pontic. În același timp, comunitățile tracice din nord-vestul și nordul Transilvaniei și-au continuat evoluția din perioada anterioară, ca și acelea din sud-vestul spațiului carpato-dunăreano-pontic, acestea din urmă în legătură cu elemente probabil illirice din marele complex al câmpurilor de urne dintre Drava și Jiu. În schimb, prezența elementelor de tip Coslogeni și Zimnicea—Plovdiv în așezarea Troia VII constituie indicii relativ la pătrunderea, în această perioadă, a unor populații din spațiul danubiano-balcanic în nord-vestul Anatoliei.

6. CIVILIZAȚIA ȘI ISTORIA TRACO-GETO-DACILOR ÎN PRIMA PERIOADĂ A EPOCII FIERULUI (HALLSTATT)

Caracterizare generală. Ultima epocă a istoriei societății preistorice, cunoscută sub denumirea de epoca fierului, se caracterizează prin progresele realizate de comunitățile omenești din această epocă, în urma adoptării și generalizării treptate a metalurgiei fierului și a legăturilor cu centrele de civilizație din Mediterana și Orientul Apropiat. Aceste progrese pot fi urmărite de-a lungul perioadelor și fazelor celor două epoci ale fierului, denumite convențional *Hallstatt* (după o necropolă dintr-o regiune bogată în sare din Austria Superioară) și *La Tène* (după o așezare întărită, de tip *oppidum*, de pe malul lacului Neuchâtel din Elveția), cu toate că denumirile respective, din punct de vedere cronologic, nu corespund decât parțial cu epocile respective.

Cea dintâi din aceste perioade, cunoscută sub denumirea curentă de prima epocă a fierului (= Hallstatt A—D din clasificarea lui P. Reinecke) și datată, în general, cu începere din ultimele două secole ale mileniului II î.Hr, (după alții din secolul al VIII-lea î.Hr.) și până în prima jumătate a mileniului I î.Hr., se caracterizează prin dezvoltarea, la început, a metalurgiei bronzului, alături de care se introduc, treptat, primele obiecte din fier, numărul acestora din urmă sporind în fazele următoare ale primei epoci a fierului, în funcție de condițiile specifice economice și istorice.

Prin răspândirea treptată a metalurgiei fierului în spațiul carpato-dunăreano-pontic, între secolele al XII-lea și al VIII-lea î.Hr., s-au pus bazele dezvoltării acestei metalurgii de mai târziu, din a doua epocă a fierului, înlocuindu-se, aproape pretutindeni, piatra și bronzul din câmpul producției. La aceasta a contribuit și faptul că minereurile de fier erau în cantități mai mari. Apoi, obiectele din fier se lucrau mai simplu și prin intensificarea schimburilor s-au răspândit mai ușor în spațiul respectiv. Folosirea fierului din minereuri pe scară mai mare în producția socială,

www.cimec.ro

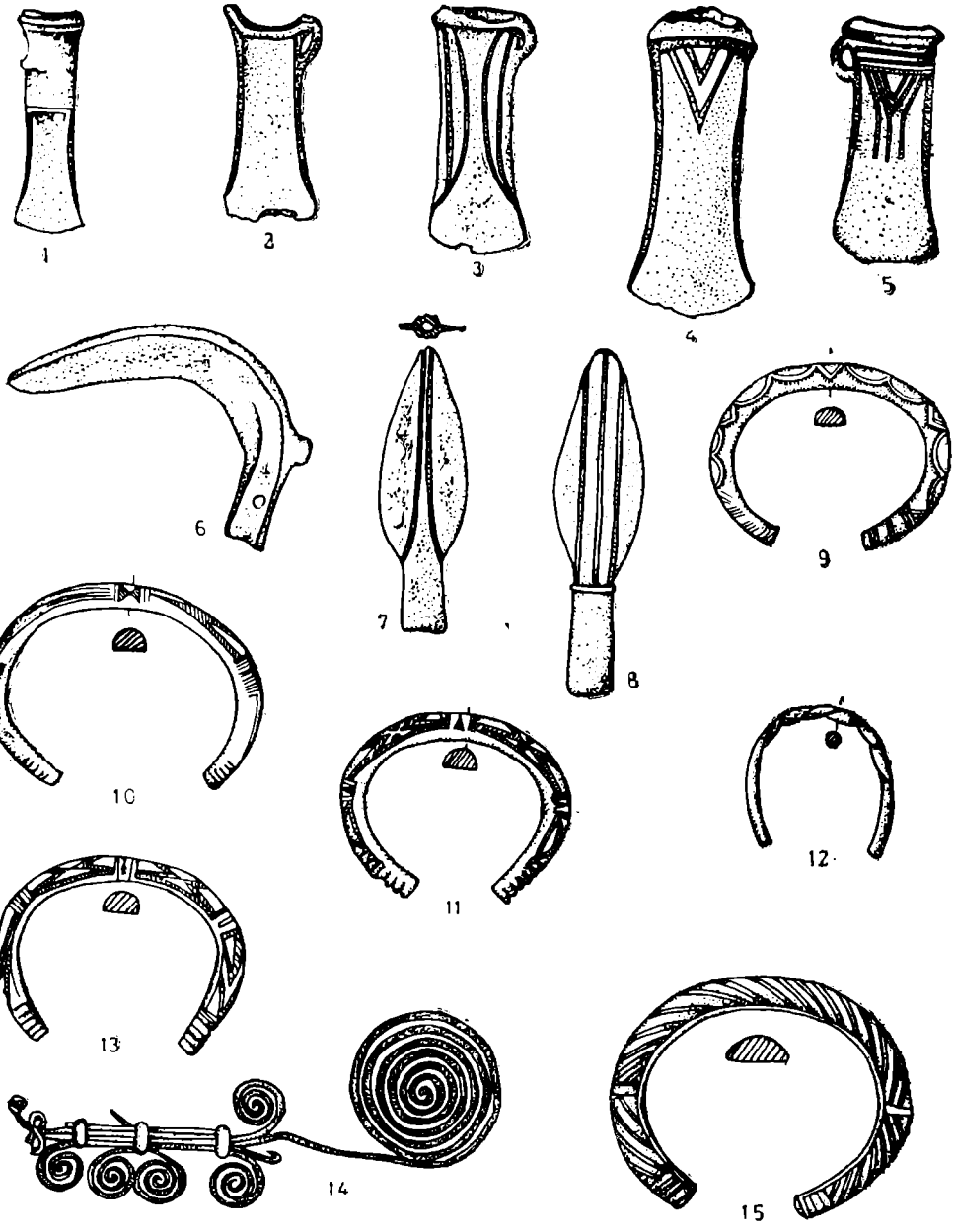

Fig. 29. Unelte, arme și obiecte de podoabă din bronz, din depozite din perioada timpurie a primei epoci a fierului, 1, dăltiță, Uioara de Sus ; 2—5, celturi, Uioara de Sus (2—4) și Boldești (5) ; 6, seceră, Zagon ; 7—8, vârfuri de lance, Rafaila (7) și Zagon (8) ; 9—13, 15, brățări Spălnaca II ; 14, fibulă *passementerie*, Rafaila.

www.cimec.ro

în condițiile unui nivel tehnic și cultural mai ridicat, a dus treptat la restructurări în organizarea social-economică a comunităților omenești din această epocă.

Aceste restructurări, prin care aristocrația militar-gentilică devine tot mai puternică și mai bogată, se reflectă atât în așezările fortificate și construcțiile funerare, cât și în inventarul depozitelor de bronzuri și al tezaurelor de obiecte din aur din această vreme. De asemenea, caracterul războinic al societății tribale din spațiul carpato-dunăreano-pontic este ilustrat prin numărul mare de arme din bronz și fier, lucrate în ateliere locale, dar și din nord-vestul Balcanilor și estul Europei, precum și prin inventarul mormintelor de luptători din necropolele hallstattiene, îndeosebi cele de la Balta Verde și Gogoșu (jud. Mehedinți), prin care se atestă folosirea carului de luptă și a calului, nu numai pentru tracțiune, ci și pentru călărie.

Pe de altă parte, în această vreme, în urma dezvoltării metalurgiei bronzului și a introducerii, treptate, a aceleia a fierului, a continuat procesul separării meșteșugarilor de agricultori, care se va cristaliza la sfârșitul celei de a doua epoci a fierului.

O altă caracteristică a producției societăților tribale din prima epocă a fierului, în spațiul carpato-dunăreano-pontic, o constituie orientarea vieții economice a unora dintre acestea către creșterea animalelor, poate și datorită unor schimbări de climă, și, se pare, într-o mai mică măsură, cel puțin în fazele de început ale acestei epoci, către agricultură, felul de viață semi-sedentară reflectându-se și în așezările în formă de sălașe. În schimb, în aceeași măsură, alte comunități din acest spațiu, cu așezări obișnuite sau de mare întindere și fortificate, au practicat agricultura, atestată prin numărul mare de seceri din bronz, din depozite și descoperiri izolate, din regiunile intra- și extra-carpatice, și prin gropile de depozitat cereale, din stațiunea de la Babadag, precum și creșterea vitelor, alături de vânătoare, pescuit, exploatarea sării și meșteșugurile casnice.

În legătură cu activitatea economică a triburilor din spațiul carpato-dunăreano-pontic și avându-se în vedere, îndeosebi, folosirea cailor, cu predilecție pentru călărie, se explică mobilitatea mai mare a comunităților omenești din vremea respectivă,

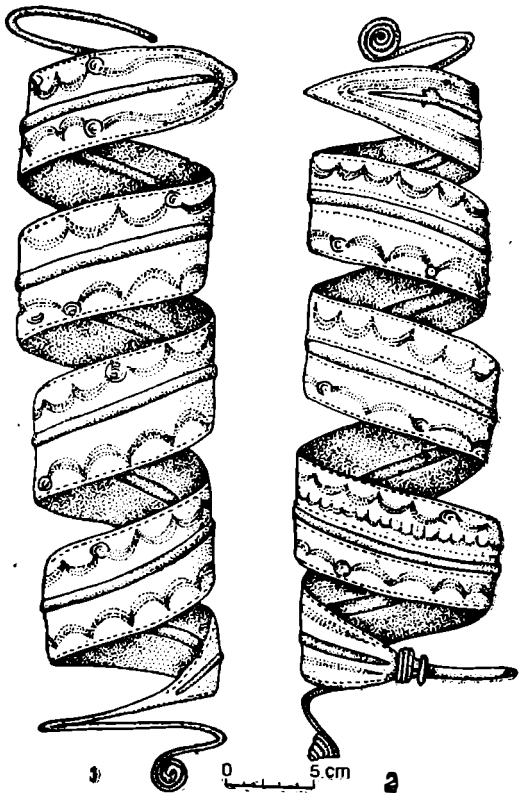

Fig. 30. Brățări spiralice din bronz, din depozitul Pecica II, din perioada timpurie a primei epoci a fierului.

www.cimec.ro

când, după cum se știe, au avut loc, pe întinse suprafețe din Europa, deplasări mari ale grupărilor tribale. În felul acesta, s-a ajuns, în prima epocă a fierului, în spațiul carpato-dunăreano-pontic, la constituirea unor centre de cultură, cu aria de răspândire în parte deosebită și mai mare decât aceea a culturilor din același spațiu din epoca bronzului.

În ceea ce privește viața spirituală a comunităților omenești cărora le aparțin aceste culturi, diferitele simboluri (capete de păsări înotătoare, bărci solare, roata cu patru spițe ș.a.), răspândite din regiunea Mediteranei până în nordul Europei, sunt în legătură cu cultul soarelui care-și păstrează importanța dinainte, ajungându-se, după aceea, la personificarea soarelui adorat.

Arta din această epocă se remarcă prin decorul ceramicii și mai ales al obiectelor de podoabă și îmbrăcăminte din bronz, dintre care un loc aparte îl ocupă ornamentația brățărilor și, mai ales, a plăcilor considerate de centură, din bronz, din depozitele de la Uioara de Sus, Șpălnaca, Gușterița, Aiud (cu cele mai multe asemenea piese) și din alte locuri din Transilvania.

Ca rit funerar, în spațiul carpato-dunăreano-pontic s-a practicat îndeosebi incinerația în morminte plane (Bobda, jud. Timiș ; Balta Verde, jud. Mehedinți) sau tumulare (Lăpuș, jud. Maramureș ; Vârtop, jud. Dolj) și, alături de ea, înhumația cu scheletele în poziție întinsă sau chircită (Susani, jud. Timiș).

Înflorirea și declinul metalurgiei bronzului. În Transilvania, metalurgia bronzului a continuat să se dezvolte în prima etapă a Hallstatt-ului timpuriu (Hallstatt A_1) când a atins cea mai mare înflorire (fig. 29/1—4, 9—13, 15 ; 30—31), cum o atestă descoperirile de obiecte din bronz din depozitele din seria *Cincu—Suseni* (după depozitele de la Cincu, jud. Brașov și Suseni, jud. Mureș), căreia îi aparțin marile depozite-turnătorii de la Uioara de Sus (înglobat orașului Ocna Mureș) Șpălnaca și Aiud (jud. Alba), Gușterița (înglobat orașului Sibiu), Dipșa (jud. Bistrița-Năsăud), Pecica (jud. Arad) și Band (jud. Mureș). Aceste importante descoperiri se caracterizează printr-o asociere de bronzuri mai vechi, din seria Uriu—Domănești, de la sfârșitul epocii bronzului (sec. al XIII-lea î.Hr.) cu altele mai noi, din seria Cincu—Suseni, de la începutul primei faze a Hallstatt-ului timpuriu (sec. al XII-lea î.Hr.), de origine predominant transilvăneană și central-europeană și mai puțin sudică și nordică. În această privință, se admite că prin schimburi, în care sarea a avut un rol important, s-au introdus, din nord-vest, dinspre Boemia și Saxonia, barele de cositor pur, provenind din depozitele-turnătorii de la Uioara de Sus și Gușterița, din nord, perlele de chihlimbar, din depozitele de la Cioclovina (jud. Arad), Alțina (jud. Sibiu) și din alte locuri, iar din sud, perlele de sticlă albastră, din depozitele de la Cioclovina și Dobrocina (jud. Cluj). În schimb, în depozitele din Banat, din această vreme, alături de tipurile de bronzuri din estul Europei, inclusiv din Transilvania, se întâlnesc și altele, din sud-estul Ungariei și nordul Iugoslaviei. În general, caracteristic pentru depozitele de bronzuri din această fază, din Transilvania și Banat, este afluxul de elemente de origine central-europeană, datorate atât schimburilor, cât și influențelor culturale și eventual meșteșugarilor, precum și purtătorilor grupului Lăpuș—Gáva.

www.cimec.ro

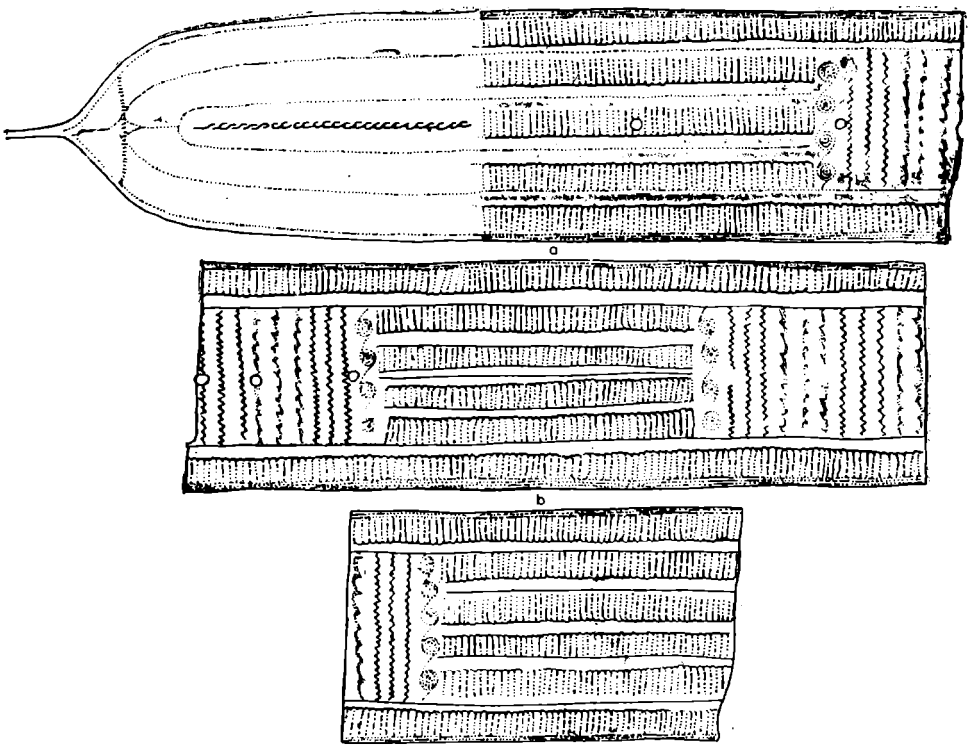

Fig. 31. Fragmente dintr-o placă de centură din bronz, din depozitul Pecica II, din perioada timpurie a primei epoci a fierului.

Inventarul bogat și variat al depozitelor-turnătorii, care, pe lângă obiecte întregi, conțin și multe piese fragmentare pentru a fi retopite, constituie o dovadă peremptorie că s-a dezvoltat aici, în secolul al XII-lea î.Hr., o producție de obiecte din bronz dintre cele mai importante în estul Europei centrale. Marea dezvoltare a metalurgiei bronzului din Transilvania, din această vreme, a fost, probabil, în legătură și cu o perfecționare a tehnicii de minerit, care a permis să se extragă cantități mai mari de cupru.

În continuare, în etapa următoare a Hallstatt-ului vechi (Hallstatt A_2) din Transilvania și Banat, dar și din regiunile extra-carpatice, metalurgia bronzului este atestată printr-un număr mic de depozite, aparținând seriei *Turla—Jupalnic* (după depozitele de la Turia, jud. Covasna și Jupalnic, jud. Mehedinți), caracterizate prin piese evoluate, în cea mai mare parte, din tipurile fazei anterioare, precum și prin altele, de tip nou, care se întâlnesc în a doua fază a acestei perioade, când metalurgia bronzului s-a dezvoltat din nou (fig. 29/5—8, 14 ; 32/1—2), cum ilustrează formele mai evoluate ale seriei *Moigrad—Tăuteu* (după depozitele de la Moigrad, jud. Sălaj și Tăuteu, jud. Bihor) din următoarea etapă, Hallstatt B_1 (sec. al X-lea î.Hr.). După aceasta, producția de bronzuri, cu anumite particularități, s-a restrâns treptat, cum o atestă seriile de depozite *Fizeșu Gherlii—Sângeorgiu de Pădure* (după depozitele de la Fizeșu Gherlii, jud. Cluj și Sângeorgiu de Pădure, jud. Mureș) din penultima etapă a Hallstatt-ului timpuriu, Hallstatt B_2 (sec. al IX-lea î.Hr.)

www.cimec.ro

și *Șomartin—Vetiș* (după depozitele de la Șomartin, jud. Sibiu și Vetiș, jud. Satu Mare) din ultima etapă a acestei faze, Hallstatt B_3 (sec. al VIII-lea î.Hr.).

Unele din tipurile de obiecte din bronz din aceste serii ale depozitelor de bronzuri se întâlnesc și în regiunile extra-carpatice ale României, precum și în Dobrogea, unde metalurgia bronzului a fost răspândită mai puțin și în mod inegal, cu toate că au existat minereuri de cupru în unele regiuni din acest spațiu.

În această privință, mai importante, pentru prima etapă a Hallstatului A (Hallstatt A_1), sunt depozitele de la Milostea—Sacoți (jud. Vâlcea), din Oltenia, precum și cele două depozite de la Sâmbăta Nouă II (jud. Tulcea) și Techirghiol (jud. Constanța), din Dobrogea, caracterizate prin piese de origine transilvăneană și central europeană, ajunse aici prin intermediul Transilvaniei. În ceea ce privește Moldova, nu este exclus ca depozitele de la Ilișeni (jud. Suceava) și Dolești (jud. Neamț), din inventarul cărora lipsesc piese de origine răsăriteană, tipice pentru grupul Noua, să dateze nu numai de la sfârșitul epocii bronzului, ci și din Hallstatt A_1.

Etapei a doua (Hallstatt A_2) îi aparține depozitul de forme de turnat de la Plenița (jud. Dolj), iar din etapa a treia (Hallstatt B_1) datează depozitul de la Rafaila (jud. Vaslui), din inventarul căruia fac parte și două fibule, fragmentare, de tip *passementerie*, caracterizate prin discuri mari, spiralice, pe port-agrafă, precum și prin altele de mai mici dimensiuni, pe arcul fibulei. De asemenea, acestei din urmă etape îi aparține depozitul Sâmbăta Nouă I din Dobrogea, precum și alte câteva depozite mai mici din Muntenia, iar aceleia următoare (Hallstatt B_2 sau, eventual, Hallstatt B_2—B_3), depozitul de obiecte din bronz și fier de la Bârlad (fig. 32/3), după care în ultima etapă (Hallstatt B_3) se încadrează doar depozitul de la Pădureni (Nastradin) din jud. Constanța.

Deci, în Hallstatt-ul timpuriu a fost o activitate metalurgică intensă în domeniul metalurgiei bronzului, îndeosebi în prima (Hallstatt A_1) și a treia fază a acestei perioade (Hallstatt B_1), în primul rând în Transilvania și Banat, atestată prin numeroase depozite-turnătorii și depozite, cu obiecte de folosință de durată scurtă sau mai lungă, pentru schimb sau cu caracter de ofrandă, care au fost îngropate în împrejurări, în genere, insuficient cunoscute, datorită factorilor interni (ciocnirile dintre triburi) sau externi (invazii), precum și, în unele cazuri, cu scop votiv, fiind necesar pentru aceasta să se cunoască exact atât condițiile de descoperire, cât și inventarul păstrat, de obicei parțial.

În schimb, în comparație cu metalurgia bronzului de la sfârșitul epocii bronzului și din Hallstatt-ul timpuriu, în Hallstatt-ul mijlociu această metalurgie este în declin, fiind atestată prin mult mai puține descoperiri, care provin îndeosebi din depozite din Transilvania și Oltenia, aparținând seriilor de depozite Bâlvănești—Ghidici (după localitățile Bâlvănești, jud. Mehedinți și Ghidici, jud. Dolj) și Vințu—Coldău (după localitățile Vințu de Jos, jud. Alba și Coldău, jud. Bistrița-Năsăud), sincronizate cu aspectele culturii Basarabi din Oltenia și Transilvania. Prin conținutul lor, depozitele acestea, aparținând seriilor respective, se caracterizează prin numărul mare de obiecte din bronz în comparație cu al pieselor din fier [unelte (fig. 34/1) și podoabe], cu care se asociază doar în câteva cazuri.

www.cimec.ro

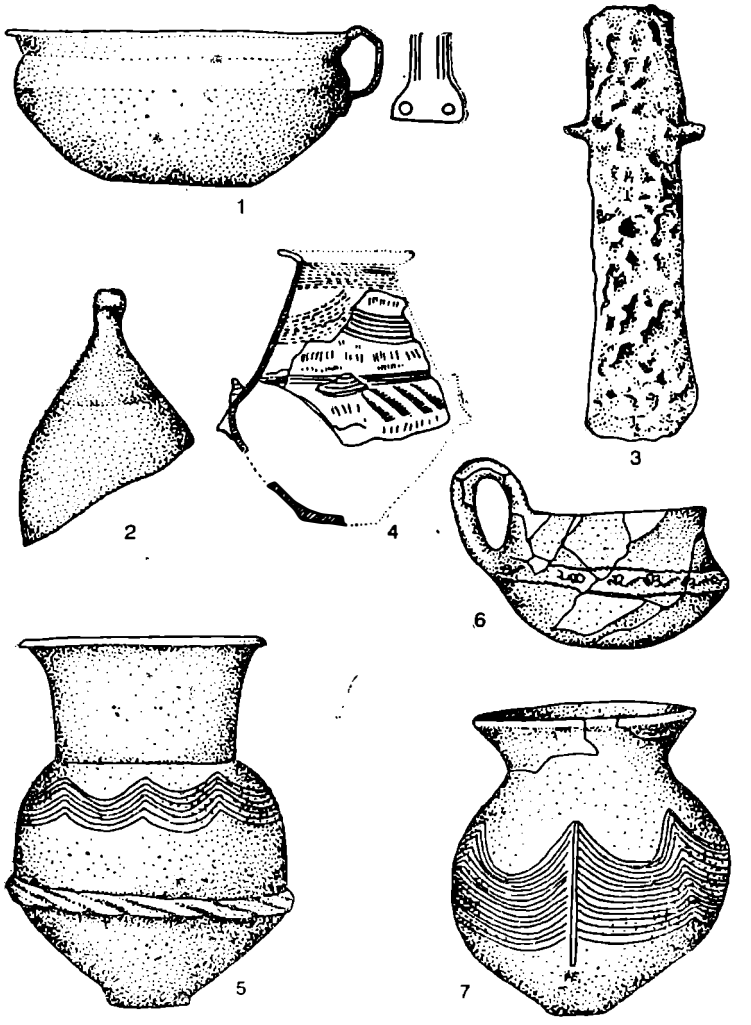

Fig. 32. Obiecte din bronz (1, 2), fier (3) și ceramică (4—7), din perioada timpurie a primei epoci a fierului (4 după I. Stratan ; 5, 7 după E. Zaharia ; 6 după S. Morintz). 1, ceașcă, depozitul Sâncrăieni I ; 2, coif fragmentar, depozitul Șoarș ; 3, topor cu aripioare, depozitul Bârlad ; 4, vas cu depozit de bronz, cultura Lăpuș-Gáva, Cornuțel ; 5, 7, vase, aspect Mediaș-Reci, Reci (5) și Mediaș (7) ; ceașcă, cultura Babadag, Babadag (6).

Din categoria obiectelor de bronz fac parte coliere torsionate (fig. 33/5—6), brățări simple (fig. 33/4) și spiralice, verigi de picior, fibule de tip ochelari (fig. 33/1—2), Vače cu nodozități pe arc sau în formă de arc (fig. 33/8), psalii (fig. 33/3), lanțuri ornamentale, pandantive (fig. 33/9), saltaleoni, discuri ajurate pentru harnașament (fig. 33/7), falere (fig. 33/10) ș.a., cu analogii din Europa Centrală și est-centrală până în Balcani și la Mediterana, precum și în zona Nistrului Superior.

www.cimec.ro

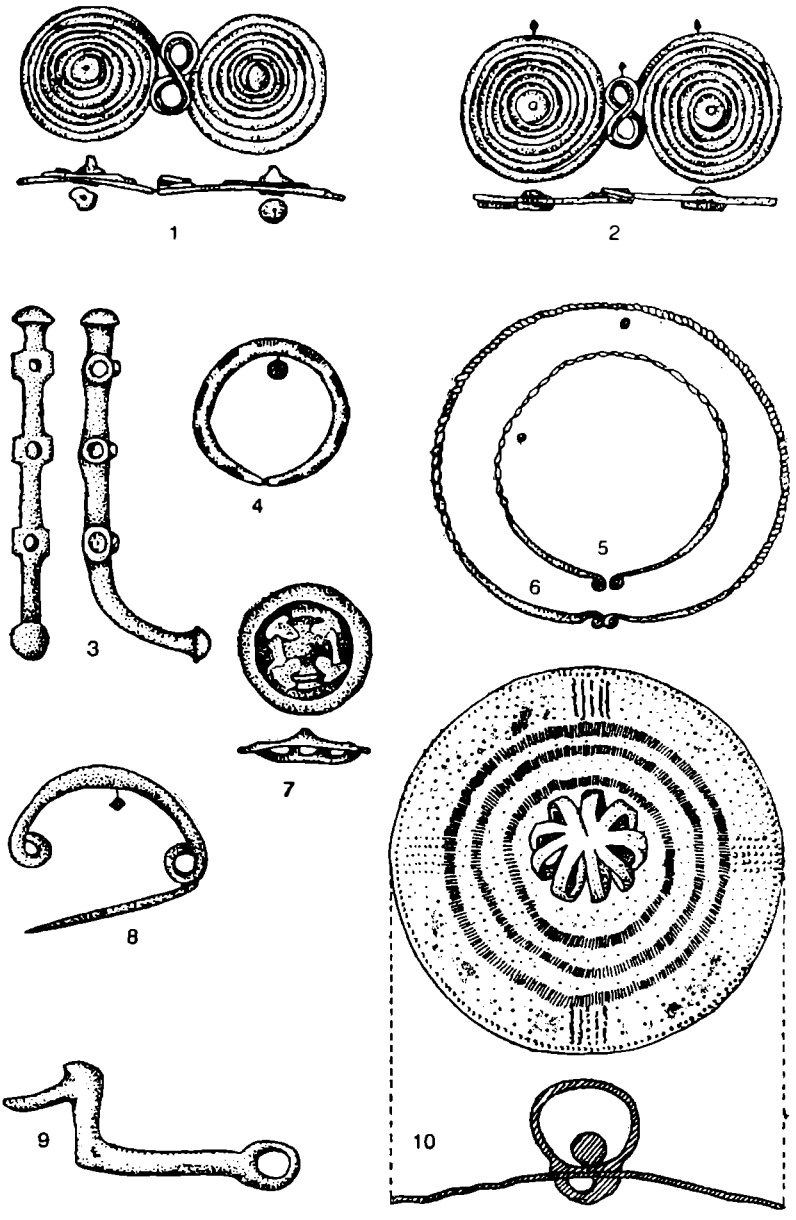

Fig. 33. Obiecte de podoabă (1—2, 4—10) și piese de harnașament (3), din bronz, din Hallstatt-ul mijlociu (3, 5—6 după M. Rusu ; 7—8 după D. Berciu și E. Comșa ; 9 după Al. Oancea și 10 după Al. Popa și I. Berciu). 1—2, 4, fibule de tip ochelari (1—2) și brățară (4), depozit Blandiana ; 3, psalie, mormânt Balta Verde ; 5—6, coliere torsionate, depozit Coldău II ; 7—8, disc ajurat pentru harnașament (7) și fibulă (8), morminte Balta Verde ; 9, protomă de pasăre, depozit Ghidici ; 10, faleră, depozit Vințu de Jos.

www.cimec.ro

Avându-se în vedere semnificația de însemne ale rangului, ale unora din piesele de port, din bronz, ale acestor depozite din Hallstattul mijlociu (coliere, brățări spiralice), precum și asocierea lor cu piese de harnașament și, într-un caz, și cu roți de care de luptă, s-au interpretat aceste depozite ca aparținând vârfurilor aristocrației gentilice, ca și unele morminte de luptători, cu inventar relativ bogat, din necropolele Hallstatt-ului mijlociu. Mai mult încă, prezența acestor depozite, la Dunăre și pe Mureșul Mijlociu, a fost pusă în legătură cu o expansiune illirică în teritoriile respective.

În ceea ce privește ultima fază, a Hallstatt-ului târziu (Hallstatt D), se cunoaște un singur depozit, de la Drencova — Caraș Severin, și acesta cu puține piese în inventarul său, dintre care se remarcă o garnitură decorată de teacă.

Începuturile metalurgiei fierului și urmările sale asupra vieții economico-sociale. În Hallstatt-ul timpuriu, în spațiul carpato-dunăreano-pontic, pe lângă metalurgia bronzului, care continuă, s-a adoptat și răspândit noua metalurgie, a fierului, cu care triburile locale au luat contact pentru prima dată în Hallstatt A și B, după cum o dovedesc unele descoperiri timpurii de obiecte din fier din Transilvania și Banat. Dintre acestea, reținem atenția un fragment de brățară din fier, din necropola plană de incinerație de la Bobda—Timiș, un celt din fier, din necropola tumulară de la Lăpuș — Maramureș, o limbă de mâner din fier, probabil de cuțit, din depozitul de la Rozavlea — Maramureș, sabia din fier, cu limbă la mâner, dintr-o localitate necunoscută din Banat, precum și câteva bucăți de zgură de fier, din mediul Hallstatt A de la Susani — Timiș, toate datând din această vreme. Acum, fierul era încă rar, de vreme ce obiectele din acest metal provin din necropole și depozite din Banat și Maramureș. În schimb, el devine mai frecvent în Hallstatt B, când se întâlnește și în așezări, fiind dovezi chiar de prelucrare și de obținere a lui prin reducere. Din această vreme datează lama din fier a unui cuțit cu mânerul plin, din bronz, și cu antene, din depozitul de la Hida — Sălaj (Hallstatt B_2, sec. al IX-lea î.Hr.), toporașele plate cu aripioare, din depozitul de la Bârlad (Hallstatt B_2 sau, eventual, Hallstatt B_2—B_3), precum și alte câteva descoperiri de obiecte din fier. Un interes deosebit îl prezintă atelierul de turnat fierul de la Cernatu — Covasna (Hallstatt B), constituit din mai multe unelte, bare de fier și o lingură pentru turnat, din lut, găsite lângă o vatră din această așezare, din care mai provin bulgări de zgură de fier, de la reducerea minereului, și bucățele de minereu introduse în cuptor și nereduse, precum și cuptorul pentru redus minereurile de fier de la Dervent — Constanța (Hallstatt B).

Principala cale de difuzare a cunoștințelor tehnologice relativ la metalurgia fierului, pe teritoriul României, este aceea din nord-vestul Balcanilor, unde noua metalurgie a parvenit dinspre Egeea, în care s-a răspândit, de la 1200 î.Hr., din Asia Mică, fiind dezvoltată la hittiți cu începere de la mijlocul mileniului al doilea î.Hr. Din nord-vestul Balcanilor s-au răspândit primele cunoștințe despre fier în părțile de vest și de nord ale României, în Banat și Maramureș, nefiind exclusă însă posibilitatea unui centru în Bulgaria, de unde să se fi răspândit cunoștințele despre metalurgia fierului în cultura Babadag, din Dobrogea.

www.cimec.ro

O altă cale de răspândire a acestor cunoștințe este aceea dinspre răsărit, pusă în legătură cu incursiunile triburilor de călăreți nomazi și seminomazi din nordul Caucazului și stepele din nordul Mării Negre, triburi cunoscute sub denumirea convențională de cimmerieni, care au preluat cunoștințele despre metalurgia fierului din moștenirea civilizației hittite. Această cale, cimmeriană sau ponto-caucaziană, a avut însă un rol mai redus în difuzarea cunoștințelor cu privire la metalurgia fierului, de-abia din secolul al VIII-lea î.Hr., când fierul era deja răspândit în spațiul carpato-dunăreano-pontic și se prelucra acest metal obținut prin reducerea locală a minereului.

Înlocuirea bronzului prin fier, pentru unelte și arme, reprezintă un progres evident, cu urmări asupra vieții social-economice.

În această privință, dezvoltarea metalurgiei bronzului, la început, și apoi înlocuirea acesteia cu fierul, pentru unelte și arme de atac, au dus treptat, în condițiile accentuării diferențierii meșteșugarilor de agricultori și a legăturilor cu centrele de civilizație din Mediterana și Orientul Apropiat, la adâncirea restructurărilor pe plan social-economic. Marea bogăție de arme din bronz, din depozite și turnătorii, apoi și din fier, fortificarea așezărilor întinse sau mai mici, extinderea conflictelor cu scop de jaf și a incursiunilor militare organizate, diferențierea din ce în ce mai mult a conducătorilor militari și aristocrației tribale de restul masei de luptători, care se reflectă și în înmormântările din tumulii mari, precum și alte particularități din domeniul vieții social-economice, sunt dovezi evidente că, în această epocă, era conturată organizarea și ierarhizarea socială, premisă a viitoarei alcătuiri politice.

Restructurările de ordin social-economic din cadrul societății tracice, prin care aristocrația militară gentilică a devenit tot mai puternică, se reflectă atât în așezările mari întărite, cât și în inventarul depozitelor de bronzuri și al tezaurelor de obiecte din fier pur, precum și al mormintelor din epoca respectivă.

Periodizare și cronologie. În cadrul epocii Hallstatt-ului, potrivit precizărilor, de o manieră mai nuanțată, a sistemului cronologic al lui P. Reinecke, s-au deosebit patru faze, denumite Hallstatt A (cu două etape, Hallstatt A_1 și A_2), Hallstatt B (cu trei etape, Hallstatt B_1, B_2 și B_3), Hallstatt C și Hallstatt D, subîmpărțirile primelor două faze (Hallstatt A și B) datorându-se lui H. Müller-Karpe. Această periodizare este admisă, în general, și astăzi pentru teritoriul țării noastre, cu constatarea că nu există un consens general în ceea ce privește primele două faze (Hallstatt A și B), în sensul că, după unii, ele ar aparține Bronzului târziu, datorită metalurgiei bronzului, care a atins acum cea mai mare dezvoltare, fierul întâlnindu-se foarte rar, după alții, Hallstatt-ului timpuriu, datorită noilor aspecte ale culturilor din perioada respectivă. Față de aceste două opinii s-a exprimat și o altă, a treia, oarecum de mijloc, potrivit căreia cele două faze (Hallstatt A și B) s-ar încadra mai curând într-o perioadă de tranziție spre prima epocă a fierului, căreia i-ar aparține doar ultimele două faze ale acestei epoci (Hallstatt C și D). În ceea ce o privește pe acestea din urmă, s-au propus și denumirile de Basarabi (Hallstatt C) și Ferigile (Hallstatt D), după necropolele tumulare de la Basarabi — Dolj și Ferigile — Vâlcea.

Avându-se în vedere transformările clare din cultura materială a comunităților omenești din spațiul carpato-dunăreano-pontic, din primele două faze ale primei epoci a fierului (Hallstatt A și B), pare justificată

www.cimec.ro

încadrarea acestora în Hallstatt-ul timpuriu, cu toată înflorirea metalurgiei bronzului din această vreme.

Din punct de vedere cronologic, prima fază a Hallstatt-ului timpuriu (Hallstatt A) începe în jur de 1 150 î.Hr. și ultima (Hallstatt D) se sfârșește, se pare, în mod diferit, la mijlocul secolului al V-lea î.Hr., pentru regiunile subcarpatice și ale Dunării Inferioare, și în jur de 400, sau chiar mai târziu, pentru spațiul intra-carpatic.

Relativ la data de început, s-au luat în considerație unele elemente noi de cultură materială, cum ar fi fibula de tip Peschiera (după o localitate de pe malul lacului Garda, din nordul Italiei), originară din nord-vestul Balcanilor, și care a avut o foarte mare răspândire, din Grecia și insulele Egeii până în Ucraina subcarpatică, în Italia și Europa Centrală. Întrucât tipul acesta de fibulă, în aria lui periferică de răspândire, se datează pe la 1200—1150 î.Hr., s-a admis anul 1150 ca dată de început a primei epoci a fierului, cel puțin pentru zona ponto-dunăreană, dată care corespunde și cu sfârșitul culturii Noua, din Bronzul târziu, pe baza descoperirilor din așezarea de la Kastanas, din Macedonia.

Datarea fazelor finale ale acestei epoci din spațiul carpato-dunăreano-pontic s-a făcut cu ajutorul importurilor grecești, precum și a acelora scitice, sud-tracice și celtice.

În acest cadru cronologic, de circa șapte secole, cele patru faze ale Hallstatt-ului sunt datate în felul următor : Hallstatt A (1150—1000 î.Hr.), Hallstatt B (1000—750 î.Hr.), Hallstatt C (750—600 î.Hr.) și Hallstatt D (600—500 sau 400 î.Hr.).

Culturi caracteristice. În general, în spațiul carpato-danubiano-pontic, procesul trecerii de la epoca bronzului la prima epocă a fierului nu este precizat în toate amănuntele lui. Pe de o parte, se mențin elemente de cultură mai veche, din epoca bronzului, iar pe de alta, apar altele noi, care se vor dezvolta în fazele ulterioare ale primei epoci a fierului. În general, nu a fost o cezură de la sfârșitul epocii bronzului la Hallstatt, ci o continuitate culturală și etnică.

Astfel, în ceea ce privește societatea locală, sunt indicii că în *Hallstatt*-ul *timpuriu* unele comunități își continuă felul de viață predominant păstoresc, de la sfârșitul epocii bronzului, caracterizat, îndeosebi, prin așezări mici, în formă de sălașe, de tipul movilelor plate de cenușe *(zolniki)*.

Din aceeași vreme datează însă și așezările cu o locuire mai îndelungată, ca la Teleac — Alba, precum și așezările mari, întărite cu șanțuri, valuri, palisadă, casete din lemn și ziduri din piatră, care au fost clasificate în funcție de configurația terenului, tehnica de construcție și dimensiuni. Dintre acestea din urmă, se remarcă, prin dimensiunile lor mari și sistemul de construcție cu zid de piatră și schelet de lemn, acelea de la Sântana — Arad, cu peste 78 ha, Cornești — Timiș, de 67,5 ha și Ciceu — Corabia — Bistrița Năsăud, de 30 ha din Transilvania, precum și altele mai mici, atât din Transilvania și Banat, cât și din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea, din ultima regiune făcând parte cetatea intens explorată de la Babadag — Tulcea.

În genere, aspectele târzii, dezvoltate pe o bază locală anterioară, din epoca bronzului, permit, în parte și nu întotdeauna suficient de clar, urmărirea trecerii, în regiunile respective, de la epoca bronzului la prima

www.cimec.ro

epocă a fierului, după cum o dovedesc unele forme ceramice şi alte resturi de locuire din cuprinsul aşezărilor, acestea din urmă aparţinând unor două mari complexe culturale, dintre care unul nordic şi sud-vestic, cu ceramică neagră-lustruită şi canelată şi altul sudic şi estic, cu ceramică imprimată.

În ceea ce priveşte complexul cu ceramică canelată, acesta corespunde *culturii Gáva* (după descoperirile de la Gáva, din nord-estul Ungariei), atestată în aşezările şi mormintele din Hallstatt A şi B, în care alături de specia nouă, ceramica hallstattiană neagră-lustruită, faţetată şi canelată, de factură est-central europeană, se întâlneşte şi o alta, cenuşie, de tradiţie mai veche, din epoca bronzului.

Cultura aceasta, caracterizată prin străchini şi, îndeosebi, vase negre, bitronconice şi cu buza răsfrântă în afară (fig. 32/4), cunoscute şi sub denumirea de urne villanoviene (după necropola de lângă Villanova, din nordul Italiei) sau protovillanoviene, cu lustru negru la exterior şi roşu la interior, prevăzute cu proeminenţe mari, asociate cu caneluri dispuse în benzi orizontale sau în formă de ghirlandă, a fost răspândită, iniţial, în nord-vestul României, nord-estul Ungariei, sud-estul Sloveniei şi în Ucraina Transcarpatică, de unde s-a răspândit apoi, în Transilvania, Moldova şi Ucraina Subcarpatică, până în zona Prutului şi Nistrului Superior, cum o atestă descoperirile din aşezarea de la Mahala, lângă Cernăuţi. Această specie ceramică, canelată şi faţetată, a fost identificată şi în Moldova, în aşezările de la Truşeşti şi Corlăteni — Botoşani, Valea Lupului — Iaşi şi din alte localităţi, în Dobrogea, în cel mai vechi nivel de locuire de la Babadag şi în aşezarea de la Cernavodă, precum şi, sporadic, în Muntenia.

Din punct de vedere al originii, cultura Gáva este locală, luând naştere atât pe baza ceramicii Lăpuş I, de tradiţie Suciu de Sus, care a evoluat, în faza Lăpuş II, în tipul Gáva, cât şi prin contactul direct cu culturile Piliny, Berkesz-Demecser şi Otomani, în ciuda obiecţiilor că aceasta din urmă ar fi durat până în Bronzul târziu, precum şi, poate, şi cu culturile Suciu de Sus, Pecica şi Gârla Mare—Cârna.

În ceea ce priveşte sfârşitul ei, este posibil să se datoreze grupului prescitic Mezöcsát, din fosta arie de răspândire a comunităţilor culturii Gáva, care, prin particularităţile modului de viaţă (călăreţi şi crescători de animale), ritualului de înmormântare (morminte de înhumaţie cu schelete întinse sau chircite) şi ale inventarului (piese de harnaşament, arme şi podoabe din fier, obiecte din piatră şi os), atestă prezenţa unei pături suprapuse, de origine răsăriteană, adăugată la fondul local, care continuă tradiţia grupurilor Gáva şi Kujatice. Pe de altă parte, apariţia grupului Mezöcsát în Câmpia Tisei, către mijlocul secolului al IX-lea î. Hr., datorită căruia s-ar putea să fi fost ascunse în pământ unele depozite de bronzuri din a doua fază a Hallstatt-ului timpuriu (B_1), precede cu un secol primele descoperiri din Podişul Transilvaniei, datând de la sfârşitul acestei faze (B_3), ca şi cele din mediul culturii câmpurilor de urne târzii, de la vest de Dunărea Mijlocie. În acest caz, este probabil ca pătrunderea elementelor răsăritene în Podişul Transilvaniei să fi avut loc pe cale indirectă, dinspre Câmpia Tisei, unde au ajuns dinspre nord, de-a lungul arcului exterior al Carpaţilor, nefiind exclus ca unele tezaure de obiecte din aur, din această vreme, să fi fost îngropate în aceste condiţii istorice.

www.cimec.ro

Din aceeaşi vreme, respectiv din Hallstatt A, eventual, şi începutul lui Hallstatt B, este *grupul Susani* (după aşezarea şi tumulul de la Susani, jud. Timiş) din regiunea de munte a Banatului, dezvoltat din grupul anterior, Cruceni—Belegiş, răspândit şi în sudul Transilvaniei, având legături în Oltenia şi chiar în Muntenia. Caracteristică pentru acest grup este tot ceramica canelată, neagră şi lustruită, ale cărei motive decorative (cercuri concentrice şi semicercuri) le amintesc pe cele pictate de pe vasele submiceniene şi protogeometrice, atestând legături cu sud-estul Europei.

În regiunea de şes a Banatului este localizat, tot acum, *grupul Bobda* (după necropola tumulară de la Bobda, jud. Timiş), care urmează, acolo, culturii câmpurilor de urne din Bronzul târziu.

Aceeaşi formă de viaţă continuă şi în faza următoare a Hallsta-tului timpuriu, respectiv Hallstatt B, caracterizată, printre altele, printr-o ceramică neagră, lustruită şi cu caneluri foarte fine (fig. 32/5, 7), atestată în *grupurile Reci* (după aşezarea de la Reci, jud .Covasna) (fig. 32/5) şi *Mediaş* (după aşezarea întărită din această localitate (fig. 32/7) din sud-estul şi sudul Transilvaniei, şi în alte descoperiri din Transilvania şi Banat, din regiunea extra-carpatică şi Dobrogea, precum şi din Ucraina Subcarpatică, pe Nistrul Superior (aspectul Holigrad).

În Oltenia, trecerea către acest aspect de cultură cu ceramică canelată, corespunzător culturilor Vál — Dolj, din Iugoslavia şi vestul Ungariei, şi Podoli, din Slovacia, s-a realizat prin complexul *Vârtop*, dezvoltat pe baza fondului anterior, indigen, Gârla Mare—Verbicioara, după cum o dovedesc descoperirile acestui complex din aşezările *(zolniki)* şi mormintele de incineraţie în tumuli cu „capac" de piatră.

Paralel cu grupurile hallstattiene timpurii cu ceramică canelată, din zonele menţionate, în sudul şi estul spaţiului carpato-dunăreano-pontic, precum şi mai departe, spre sud şi est, au existat altele, cu ceramică cu decor imprimat, prin care se atestă continuitatea de locuire de la Bronzul târziu la Hallstatt-ul timpuriu din acest spaţiu.

Astfel, în regiunea Porţilor de Fier ale Dunării se localizează *grupul Insula Banului*, cu rădăcini locale în aria culturilor Žuto-Brdo şi Gârla Mare, caracterizat, îndeosebi, prin ceramica cu decor geometrico-spiralic imprimat, care predomină faţă de cel incizat şi canelat, precum şi prin unele supravieţuiri ale culturii Gârla Mare.

Grupul acesta este situat la marginea de nord a marelui complex balcano-dunărean cu ceramică imprimată, *Babadag—Pšeničevo* (fig. 34/6), identificat iniţial prin săpăturile din aşezarea hallstattiană întărită cu şanţ şi val de pământ de la Babadag, din rodul Dobrogei, şi apoi de la Pšeničevo, la sud de Balcani, în Bulgaria.

La Babadag locuirea a început, cel mai devreme, în Hallstatt A_2 şi a durat până în Hallstatt-ul mijlociu. Pentru acest lung interval de timp, corespunzător secolelor al VI-lea—al VII-lea î.Hr., au fost determinate, pe locul respectiv, pe bază stratigrafică şi tipologică, trei etape de locuire, din care primele două, Babadag I (secolele al XI-lea—al X-lea) şi II (secolele al X-lea—al VIII-lea î.Hr.), aparţin acestui mare complex cultural, iar ultima, Babadag III (secolele al VIII-lea—al VI-lea î.Hr.), face trecerea către cultura Basarabi. Din faza Babadag II datează şi *grupul Cozia—Brad* (după aşezările de la Cozia, jud. Iaşi, şi Brad, jud. Bacău), înrudit mai mult, prin particularităţile sale, cu grupul Insula Banului,

www.cimec.ro

precum și locuirea mai veche din așezarea de la Stoicani — Galați și necropola din aceeași localitate, care aparține unui grup local, caracteristic atât prin ritual funerar (morminte de înhumație în cimitire plane), cât și prin inventar (ceramică și obiecte din bronz și fier).

În afară de zona carpato-balcanică, unele influențe ale acestui complex s-au făcut simțite și mai la est, în grupurile Chișinău-Lucașeuca (Lukaševka), Saharna—Solonceni și Șoldănești din Basarabia, precum și, mai departe, în cultura Ciornyiles, din regiunea Niprului Mijlociu.

Ceramica complexului Babadag—Pšeničevo se remarcă prin decorul spiralic din cercuri concentrice legate prin tangente oblice, imprimate cu „torques-ul", de fapt cu piese din lut cu crestături. Semnificativă este constatarea că unele vase de acest tip au fost identificate și în așezarea Troia VI B_2 (sec. al X-lea—al IX-lea î.Hr.), în care au fost semnalate, cum s-a menționat mai sus, și altele mai vechi, din Bronzul târziu, aparținând culturilor Zimnicea—Plovdiv și Coslogeni târzie. Aceste vase, cu analogii directe în spațiul balcano-dunărean, sunt în legătură cu o componentă tracică a culturii din așezarea Troia VII B_2, care nu s-ar putea înțelege fără prezența unui grup de traci, probabil frigieni, pătrunși în această vreme, dinspre Thracia, în nord-vestul Asiei Mici, respectiv la Troia.

Din cele de mai sus rezultă că în marea arie de răspândire a celor două complexe, cu ceramică canelată și imprimată, au apărut, în intervalul dintre secolele al XII-lea și al VIII-lea î.Hr., prin interferențe culturale și etnice, culturi mixte și sinteze culturale, corespunzătoare așa-zisului proces de hallstattizare a acestui spațiu, care a pornit din zona dintre Carpații Slovaciei, Munții Apuseni și Dunărea Mijlocie, inclusiv nordul Iugoslaviei. Acest complex proces de transformări s-a desfășurat în cadrul unei continuități culturale și etnice, care, din punct de vedere cultural, istoric și lingvistic nu poate fi în legătură decât cu tracii, a căror arie de formare se plasează între Munții Rodope și Carpații Nordici, spre vest pe râurile Vardar, Morava și Tisa și, spre est, pe coasta de vest a Mării Negre.

În continuare, în *perioada mijlocie a primei epoci a fierului (Hallstatt C)* se înregistrează primele manifestări de cultură materială ale geto-dacilor, aparținând *culturii Basarabi* (după necropola tumulară de la Basarabi, jud. Dolj), răspândită din Pannonia până în Basarabia și din Transilvania, de la Mureș, până în Voivodina inclusiv, între Dunăre și Balcani, în Bulgaria și în Dobrogea, cu predilecție în zonele de șes ale Câmpiei Dunării și ale râurilor Mureș, Siret și Nistru, mai puțin în regiunile de dealuri și aproape de loc în cele subcarpatice sau de munte. Elemente izolate ale acestei culturi au fost semnalate și mai la vest, în unele așezări sau necropole din Serbia, Slovenia și zona est alpină.

La geneza acestei culturi stă, fără îndoială, fondul hallstattian timpuriu, care, la rândul lui, a absorbit elemente ale epocii bronzului, aparținând culturilor Gârla Mare—Cârna, Tei și Wietenberg. La acest fond autohton s-au adăugat și influențe culturale dinspre sud și sud-vest.

Din punct de vedere cronologic, această cultură datează, în general, în secolele al VIII-lea—al VII-lea î.Hr., neexcluzându-se posibilitatea, de către unii, ca începuturile ei să fie mai vechi, încă din a doua jumătate a secolului al IX-lea î.Hr., deci dintr-o etapă finală a Hallstatt-ului timpuriu.

Caracteristice pentru cultura Basarabi sunt așezările întărite pe locuri dominante sau așezările întinse în șesuri și, uneori, sălașele în

www.cimec.ro

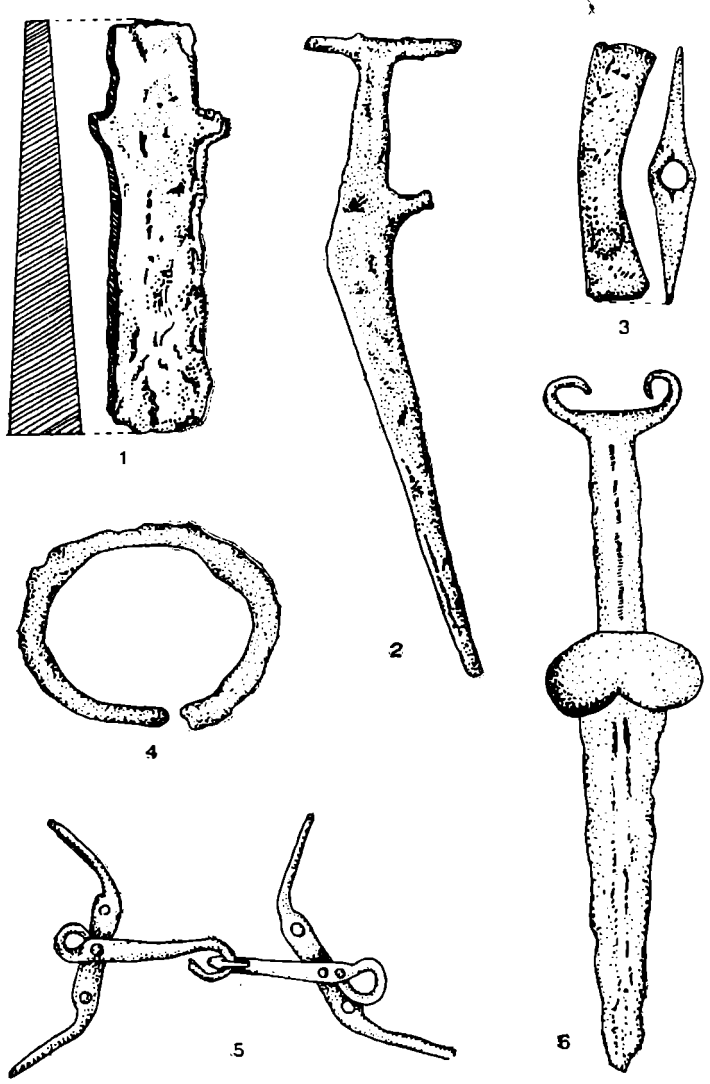

Fig. 34. Unelte (1), arme (2—3, 6), piese de harnașament (5) și de podoabă (4) din fier, din perioadele mijlocie (1—2) și târzie a primei epoci a fierului (3—6). (1 după Al. Popa și I. Berciu ; 2—3 după D. Berciu și E. Comșa ; 5 după Al. Vulpe ; 6 după I. Mitrea). 1, topor cu aripioare, depozit Vințu de Jos ; 2, 4, brățară (4) și cuțit de luptă (2), morminte Balta Verde ; 3, 5, topor bipen (3) și zăbală (5), morminte Ferigele ; 6, pumnal de tip *akinakes*, Nănești.

formă de cenușare ; ceramica cu forme și decoruri încrustate, apropiate de acelea ale perioadei anterioare, precum și cu unele motive noi (spiralo-meandrice și geometrice hașurate) (fig. 35/1, 3) ; dezvoltarea metalurgiei fierului, predominând în special armele.

În ceea ce privește viața spirituală a comunităților acestei culturi, prezintă interes decorul spiralo-meandric și geometric, precum și mo-

www.cimec.ro

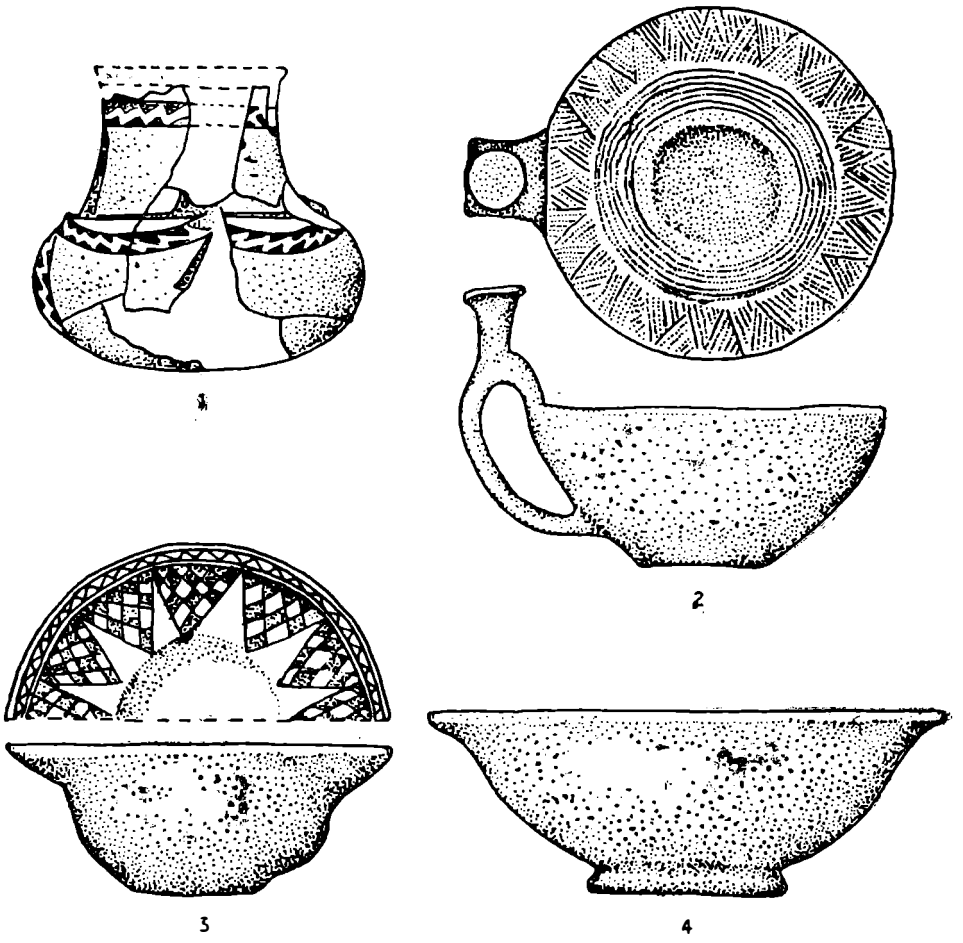

Fig. 35. Ceramică din perioadele mijlocie (1) și târzie (2—4) ale primei epoci a fierului (1—3 după Vl. Dumitrescu și 4 după Al. Vulpe). 1, 3, cultura Basarabi, așezare Poiana (1) și mormânt Basarabi (3); 2, 4, cultura Bârsești-Ferigile, morminte Ferigile.

tivele zoomorfe și chiar ornitoforme ale ceramicii; reprezentările stilizate ale unor păsări acvatice și modelul de car din bronz, cu protome de capete de pasăre, dintr-un tumul de la Bujoru — Teleorman (fig. 36). Ritul funerar este ilustrat, îndeobște, prin morminte de incinerație, pe lângă care, în sud-vestul Olteniei, se întâlnesc și altele, de înhumație în tumuli, atestate la Basarabi, Balta Verde — Mehedinți și în alte locuri, din Oltenia, conținând schelete în poziție întinsă, așezate pe o platformă din pietre sau într-o groapă umplută cu pământ și pietre. Prin particularitățile lor, tumulii respectivi aparțin unei zone de interferență traco-illiră sau, eventual, unei enclave illirice în spațiul din sud-vestul Olteniei, atestată nu numai arheologic, ci și antropologic.

Din punct de vedere etnic, marea arie de răspândire a culturii Basarabi, pe aproape tot teritoriul vechii Dacii, și unitatea culturii dacice din acest mare spațiu, datorită legăturilor mai strânse dintre comuni-

www.cimec.ro

tăţile acestei culturi, constituie dovezi concludente relativ la desprinderea geto-dacilor din triburile nord-tracice, cu remarca că denumirea de geţi se foloseşte, în mod obişnuit, pentru triburile de la Dunărea Inferioară (Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei şi Dobrogea), de daci pentru acelea din Banat, toată Transilvania şi restul Moldovei şi de geto-daci (termen modern) pentru tot spaţiul Daciei, îndeosebi în perioada de mare unitate politică şi culturală a geţilor şi dacilor. Odată cu acest proces etnic, în condiţiile formării unei conştiinţe etnice, se consideră, de către unii, ca generalizându-se şi limba geto-dacică, în vremea culturii Basarabi.

Cultura materială a geto-dacilor a continuat să se dezvolte în *perioada târzie a primei epoci a fierului (Hallstatt D),* când societatea geto-dacică şi-a sporit producţia, contribuind la accelerarea ritmului de dezvoltare şi la contactele cu tracii de la sud de Dunăre, puternic influenţaţi de civilizaţia greacă, apoi cu grecii, în special pentru zonele din Dobrogea, sudul Moldovei, Câmpia Munteniei şi Oltenia. Pe de altă parte, intensificarea relaţiilor coloniilor greceşti din Dobrogea cu geto-dacii vor contribui, şi ele, la dezvoltarea economico-socială şi culturală, nu numai a autohtonilor, ci şi a grecilor din aceste colonii, care vor produse, aici, unele dintre mărfurile destinate schimburilor cu geto-dacii, mărfuri importate până acum din metropolă. La rândul ei, influenţa scitică, mai puţin profundă decât cea greacă, cu care s-a desfăşurat paralel, pe un spaţiu însă mai mare, a fost şi ea activă în regiunea carpato-dunăreană (fig. 34/6).

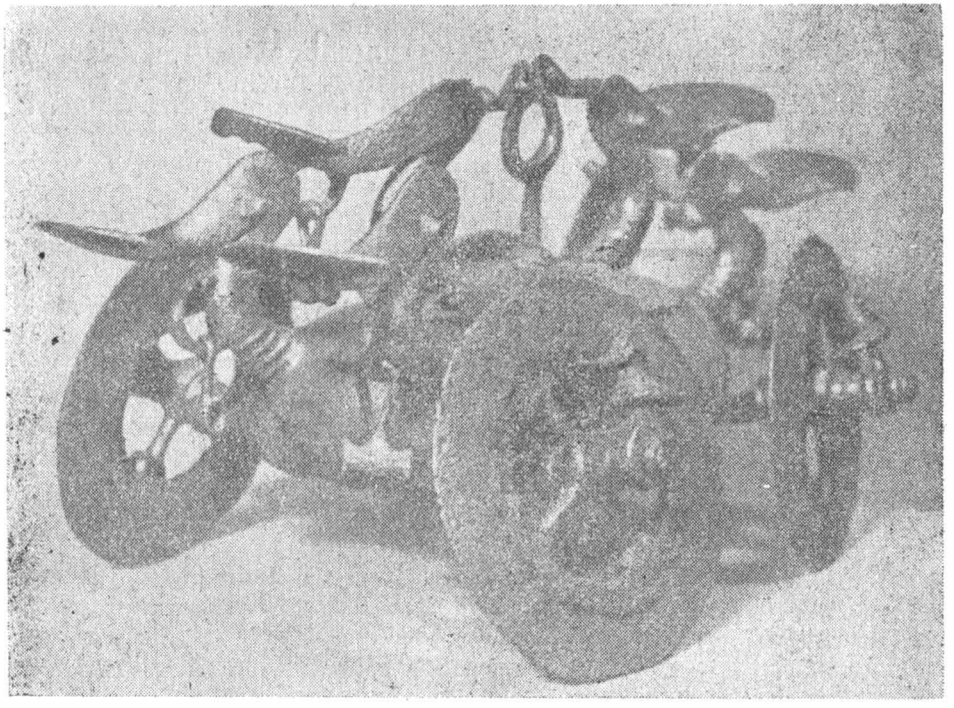

Fig. 36. Car ritual din bronz, de la Bujoru (după I. Miclea şi R. Florescu).

www.cimec.ro

În ceea ce privește cultura materială din această ultimă perioadă a primei epoci a fierului, se deosebesc mai multe grupuri cu anumite particularități. Dintre acestea, un loc important îl ocupă *grupul Ferigile* (după necropola tumulară cu morminte de incinerație din satul Ferigile, com. Costești, jud. Vâlcea), răspândit, de la sfârșitul secolului al VII-lea până în secolul al V-lea î.Hr. inclusiv, în zonele de dealuri subcarpatice din Muntenia, Oltenia și Banat. Grupul acesta, bine cunoscut, îndeosebi prin cercetarea a 150 tumuli din necropola de la Ferigile, își are originea în mediul geto-dacic al culturii Basarabi, aflat în legături cu geții de la Dunărea de jos, sciții și illirii, cum o atestă conținutul mormintelor tumulare.

Caracteristici pentru acest grup cu trei faze în evoluția lui, ca și pentru necropola de la Balta Verde, sunt tumulii nu prea mari, cu morminte de incinerație conținând în inventarul lor arme (fig. 34/2—3, 6), piese de harnașament din fier (fig. 34/5), podoabe din bronz și fier (fig. 34/4 și ceramică (fig. 35/2, 4).

În strânsă legătură cu grupul Ferigile, prin unele particularități ale ceramicii și ritul funerar, este *grupul Bârsești* (după necropola tumulară cu morminte de incinerație de la Bârsești, jud. Vrancea), caracteristic pentru sudul Moldovei și nordul Dobrogei. Grupul acesta, cu două faze în evoluția lui, se caracterizează tot prin tumuli cu morminte de incinerație, conținând ceramică de tip hallstattian târziu, piese de metal, dintre care unele de tip scitic (pumnale de tip *akinakes*, aplici cruciforme, vârfuri de săgeți ș.a.), fibule din bronz și perle din sticlă.

Datorită înrudirii acestor două grupuri, prin ritual și inventar, ele au fost înglobate sub denumirea de *complexul Bârsești—Ferigile*, în care au fost incluse și alte necropole, asemănătoare prin ritual, întâlnite în Oltenia sub denumirile de Telești—Drăgoiești și Gura Padinei.

Aproximativ din aceeași vreme cu complexul Bârsești—Ferigile datează și alte descoperiri funerare din Dobrogea, nord-estul Munteniei și nord-estul Bulgariei, ilustrate îndeosebi prin mormintele din fazele mai vechi ale necropolelor de la Dobrina, de lângă Varna și Ravna.

În schimb, aproape că lipsesc în centrul și nordul Moldovei descoperiri corespunzătoare complexului Bârsești—Ferigile, datorită probabil condițiilor istorice determinate de migrațiile sciților în aceste regiuni, după distrugerea de către sciți a cimmerienilor din zona nord-pontică.

În ceea ce privește Transilvania, o poziție aparte în Hallstattul târziu are *grupul Ciumbrud* (după necropola cu morminte de înhumație de la Ciumbrud, în raza orașului Aiud, jud. Alba), datat în intervalul dintre mijlocul secolului al VII-lea și sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr.

Grupul acesta, ilustrat în special prin morminte de inhumație și mai rar de incinerație, din Podișul Târnavelor și Câmpia Transilvaniei, se caracterizează îndeosebi prin piese de podoabă (brățări, cercei), arme (vârfuri de săgeți, pumnale de tip *akinakes*, vârfuri de lance), oglinzi și aplici cruciforme din bronz, cu decor zoomorf, prezentând analogii, în special, în lumea scitică.

Dintre necropolele mai importante ale acestui grup fac parte, în afară de aceea de la Ciumbrud, acelea de la Teiuș și Blaj — Alba, Băița — Mureș, Budești—Fânațe — Bistrița Năsăud ș.a.

Din punct de vedere etnic, necropolele acestea au fost interpretate în mod diferit, fiind atribuite fie unor pătrunderi scitice sau prescitice dinspre est, fie autohtonilor traci, în acest din urmă caz analogiile cu

www.cimec.ro

descoperirile din zona nord-pontică datorându-se influenței sciților asupra populației autohtone, atestată și antropologic, pe baza analizei scheletelor din mormintele grupului Ciumbrud.

Mormintele de la Băița și din alte locuri aparțin unei etape ceva mai târzii, corespunzătoare asimilării intrușilor de către autohtoni, iar acelea din necropola de la Sanislău, din sec. al V-lea î.Hr., aparțin grupului Sanislău—Nir (după necropola de incinerație de la Sanislău, jud. Satu Mare, și Câmpia Nirului) conținând multe vase lucrate la roată, cu analogii în necropolele cu morminte de incinerație și înhumație din Câmpia Tisei și Slovacia, precum și vase lucrate cu mâna, asemănătoare acelora din zona Subcarpaților meridionali și de la Dunărea de Jos. În legătură cu această din urmă regiune sunt și mormintele tumulare din jud. Suceava, precum și necropola plană de incinerație de la Strahotin — Botoșani.

Arta aurului. În Hallstatt-ul timpuriu continuă în spațiul carpato-dunăreano-pontic arta aurului din epoca bronzului, neexistând în acest domeniu o întrerupere, ci o continuitate, atestată prin piesele descoperite, remarcabile prin perfecțiunea formelor (vase, brățări, verigi) și finețea decorului (gravat și canelat).

În Hallstatt-ul timpuriu, arta aceasta este ilustrată, cu predilecție, prin diferite piese de podoabă decorate sau însemne ale puterii, provenind din tezaure, precum și din descoperiri întâmplătoare, uneori mai greu de datat.

Din punct de vedere artistic, orfevrăria tracică din spațiul respectiv reprezintă o sinteză originală, rezultat al îmbinării tradiției locale cu unele influențe din afară, îndeosebi din Balcani și zona nord-pontică.

La rândul lor, tezaurele de obiecte din aur reflectă, în mod evident, pe lângă progresele realizate în domeniul prelucrării aurului, existența la triburile tracice din spațiul carpato-dunăreano-pontic a unei aristocrații tribale, cum o atestă tezaurele de la Firiteaz — Arad, Sarasău — Maramureș, Sacoșu — Timiș ș.a. din zonele intra- și extra-carpatice, acestea din urmă cu piese lucrate în atelierele locale sau din Transilvania.

Dintre tezaurele din regiunile extra-carpatice se distinge, în mod cu totul deosebit, acela de la Hinova — Mehedinți (fig. 37), din aria culturii Insula Banului, constituit din obiecte de podoabă (brățări, coliere, diademă ș.a.), cu analogii la unele piese din aur și bronz din aceste spațiu, din Bronzul târziu și Hallstatt-ul timpuriu. Tezaurul acesta, remarcabil prin mulțimea și varietatea pieselor, în greutate de peste 4,5 kg, ca și prin nivelul ridicat al cunoștințelor tehnice ale orfevrierilor traci care l-au produs, a fost ascuns în pământ, probabil, în contextul evenimentelor care se înscriu în preliminariile continen-

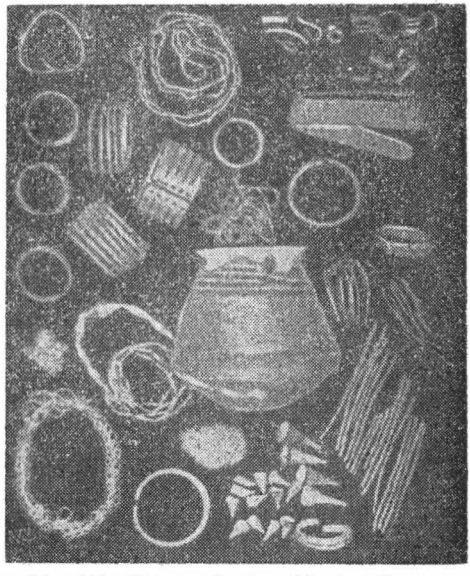

Fig. 37. Tezaurul de obiecte din aur, de la Hinova (după M. Davidescu).

www.cimec.ro

tale ale marii migrații egeene, în condițiile cărora purtătorii culturii Gârla Mare-Cârna au pătruns în aria culturilor Verbicioara și Tei, respectiv în ultimele faze ale acestora.

Aproximativ din aceeași vreme datează și tezaurul de la Turnu Măgurele, cu toate că, se pare, încadrarea lui cronologică nu este sigură, fiind atribuite, de către unii, chiar epocii bronzului. Tezaurul acesta este constituit din cinci (inițial 11) manșoane din tablă groasă, din aur (brățări cilindrice sau, după alții, elemente pentru ferecarea carului de luptă), un manșon sferoidal din electrum, 419 inele mici din aur și un inel de buclă, care s-ar putea să nu facă parte din această descoperire.

În continuare, în Hallstatt-ul mijlociu, arta aurului la tracii din spațiul carpato-dunărean nu mai are aceeași importanță ca în perioada anterioară, fiind reprezentată prin mai puține exemplare, printre care prezintă interes brățara cu capetele semilunare, decorată, de la Dipșa — Bistrița Năsăud și o mică foaie din aur, decorată, de la Izvoru Bârzei — Mehedinți, a cărei apartenență la cultura Basarabi nu este certă, un vas din aur dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea și tezaurul de la Balaci — Teleorman, conținând o brățară din bară rotundă, un pectoral din placă simplă și un fragment de colan din sârmă groasă.

În schimb, din Hallstatt-ul târziu datează mai multe descoperiri de obiecte din aur, dintre care se dinting, în mod deosebit, brățările cu capetele în formă de protomă de animal (bovideu, taur, berbec, cal), cu decor gravat și în relief, provenind de la Târgu-Mureș, Apoldu de Sus, Vad și dintr-o localitate necunoscută din Transilvania. Exemplarele acestea, derivate tipologic din acelea anterioare cu capetele semilunare, care, la rândul lor, au evoluat din altele cu capetele bispirale, sunt remarcabile prin forma desăvârșită și frumusețea decorului.

Procesul de individualizare a geto-dacilor în cadrul lumii tracice. Rezolvarea problemei, încă insuficient clarificată, a momentului și modului în care s-au individualizat și cristalizat geto-dacii din lumea tracică, este în legătură directă cu interpretarea datelor izvoarelor scrise și ale descoperirilor arheologice.

În ceea ce privește izvoarele scrise, geto-dacii erau desprinși din grupul nord-tragic, în secolul al VI-lea î.Hr. fiind cunoscuți ca atare din relatările lui Herodot, relativ la conflictul dintre sciți și perșii de sub conducerea lui Darius, care a avut loc la Dunărea Inferioară, în anul 514 î.Hr. *(Istorii,* V, 3).

De vreme ce sunt menționați geții cu prilejul acestui eveniment, asupra căruia se va reveni mai departe, se admite posibilitatea ca ei să se fi separat din grupul nord-tracic mai de mult, fără a se putea preciza, pe baza informațiilor scrise, data de început a acestui proces.

In acest scop, pot fi de ajutor descoperirile arheologice, pe baza cărora, cum s-a arătat mai sus, poate fi vorba de geto-daci mai înainte de informațiile lui Herodot. În această privință, avându-se în vedere că aria culturii Basarabi corespunde, în general, cu aceea a răspândirii geto-dacilor, se poate presupune, că din secolul al VIII-lea î.Hr., de când începe perioada de înflorire a acestei culturi, apariția ei plasându-se, eventual, în a doua jumătate a secolului al IX-lea î.Hr., ar putea fi vorba de geți și daci în sensul izvoarelor scrise. În acest caz, geto-dacii s-au separat de tracii nordici, corespunzători Hallstatt-ului timpuriu, cu începere din Hallstatt-ul mijlociu, premisele acestui proces fiind

www.cimec.ro

coborâte, de către unii, până în Bronzul târziu și Hallstatt-ul timpuriu, respectiv în secolele al XIV-lea—al VIII-lea î.Hr., când, cum s-a arătat mai sus, s-au individualizat tracii, inclusiv ramura nord-tracică, din masa prototracilor din Bronzul timpuriu și mijlociu.

Teritoriul inițial de formare a geto-dacilor corespunde, pe baza datelor scrise și a descoperirilor arheologice, cu spațiul carpato-dunăreano-pontic, care, în anumite perioade, a fost depășit de către aceștia, după cum și în interiorul lui au pătruns unele populații străine, cu care aceștia au coabitat, fiind apoi, în general, asimilate de către autohtoni.

Pe de altă parte, înrudirea culturii Basarabi cu complexul Bârsești—Ferigile și alte grupuri din Hallstatt-ul târziu, constituie o dovadă evidentă că evoluția social-economică și culturală a comunităților locale geto-dacice a continuat neîntrerupt în faza finală a primei epoci a fierului, când sunt menționați geto-dacii în izvoarele scrise.

Geto-dacii în lumina izvoarelor scrise. În comparație cu datele de ordin arheologic și numismatic, acelea ale izvoarelor scrise privitoare la geto-daci sunt, în general, mai puțin numeroase, variate și, deseori, disparate.

Dintre mărturiile scrise, pe primul loc, ca vechime, sunt acelea ale lui Hecateu din Milet (circa 530—470 î.Hr.), păstrate fragmentar, privind pe crobizii din Dobrogea, cetatea Orgame (eventual Argamum, din alte informații mai noi) de lângă Gurile Dunării, precum și alte aspecte de la sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. Urmează apoi opera istorică a lui Herodot (cca. 484—425 î.Hr.), care, în afară de prima mențiune relativ la geții din sudul Dunării de Jos, conține diverse date cu privire la geografia [Dunărea Inferioară, râurile Prut *(Porata* sau *Pyretos),* Siret (probabil *Tiarantos*), Mureș *(Maris)* ș.a.], etnografia, credințele și practicile religioase ale dacilor, precum și informații despre agatârșii din Transilvania și siginii din Câmpia Tisei, unele erori și inconsecvențe datorându-se faptului că autorul nu s-a informat la fața locului, ajungând doar până la Olbia. Din secolul al V-lea î.Hr. datează și informațiile istoricilor Hellanicos din Lesbos (prima jumătate a secolului al V-lea î.Hr.), ceva mai tânăr ca Herodot, privitoare la religia geto-dacilor, și Tucidide (cca. 460—396 î.Hr.), relativ la geții sud-dunăreni și tribali, ca făcând parte din statul tracilor odrisi, precum și ale tragedianului Sofocle, care se referă la „regele" geților Charnabon, neamintit în alte surse scrise.

Izvoarele literare privitoare la geto-daci, în perioada secolelor al IV-lea—al III-lea î.Hr. sunt mai numeroase, datorită cunoașterii mai îndeaproape a acestora în urma expedițiilor lui Filip II, Alexandru cel Mare și Lynimachos la Dunărea de Jos. Acestea au prilejuit lui Trogus Pompeius (primele decenii ale secolului I), a cărui operă s-a păstrat în rezumat la Iustinus (mijlocul secolului al II-lea), transmiterea primelor informații relativ la uniunile de triburi ale geților în frunte cu un *Histrianorum rex,* lui Arrian din Nicomedia (secolul al II-lea) să comunice știri despre uniunea tribală getică din Câmpia Munteniei, iar lui Diodor din Sicilia (secolul I î.Hr.) despre evenimentele din vremea puternicii uniuni tribale getice de sub conducerea lui Dromichaites, la care s-au referit mai târziu, cu unele deosebiri, Strabon și Pausanias.

După această perioadă, de la Dromichaites la Burebista, exceptând unele știri transmite de Trogus Pompeius — Iustinus relativ la „regii" Oroles și Rubobostes (după unii, cel din urmă tot Burebista), istoria geto-

www.cimec.ro

dacilor nu se mai reflectă în izvoarele literare scrise. Aceasta va fi reluată odată cu expansiunea romană la Dunărea de Jos, în special în opera geografului Strabon (63 î.Hr. — 19), deosebit de importantă pentru ştirile de ordin geografic, istoric, etnografic şi lingvistic privitoare la dacii din vremea lui Burebista şi imediat după el, din care rezultă că dacii şi geţii formau un singur popor, cu o limbă unitară, geţii fiind localizaţi către Pontul Euxin şi răsărit iar dacii în partea opusă, geţii, ajungând în sud până în nordul Munţilor Balcani şi spre est până la cetatea Tyras, de la limanul Nistrului, zonă în care se localizau, după el, tirageţii şi „pustiul getic". În schimb, dacii şi anarţii (trib celtic), după Caius Iulius Caesar (102—44 î.Hr.), care a transmis cea mai veche informaţie despre daci, aceştia se învecinau cu „pădurea Hercinică", din nordul Alpilor până în munţii Slovaciei *(De bello galico,* VI, 25, 2).

Despre cuceririle lui Burebista, în est până la Olbia, s-a referit şi Dion Chrysostomos (40—120), cunoscător al geţilor, în mijlocul cărora a şi trăit.

Informaţiile literare cu privire la geto-dacii de după Burebista şi până la cucerirea Daciei de către romani şi, în continuare, până la retragerea aureliană, sunt mai puţin numeroase. Dintre acestea, acelea transmise de Dio Cassius (născut pe la 155 d.Cr. şi care şi-a scris opera sa istorică cu începere din 229), păstrate în rezumat la istoricii bizantini Xiphilinos (sfârşitul secolului al XI-lea) şi Zonaras (mijlocul secolului al XII-lea), se referă atât la evenimentele din Dobrogea, care au dus la înglobarea acestei regiuni în statul clientelar al tracilor odrisi, cât şi, îndeosebi, la luptele dacilor cu romanii, din vremea lui Domiţian şi Traian, cu care prilej a făcut şi portretul lui Decebal, singurul din literatura antică. Din nefericire, relativ la aceste lupte, sunt numai informaţiile mai târzii ale lui Dio Cassius, din vremea Severilor, întrucât s-au pierdut operele lui Traian şi ale medicului său, Criton, care l-a însoţit în luptele respective, denumindu-l pe Decebal „conducătorul geţilor".

Diferite informaţii cu privire la geto-daci din perioada dintre Burebista şi cucerirea dacilor de către romani au mai fost transmise de L. Annaeus Florus (contemporan cu Traian şi Hadrian), relativ la luptele dintre daci şi romani, din vremea lui August, şi chiar de către acesta din urmă în legătură cu înfrângerea unor triburi dacice ; Plinius cel Bătrân (23—79) din domeniul etnografiei şi geografiei, istoriei şi al ştiinţelor naturale, precum şi în ceea ce priveşte numele de Dacia *(Naturalis Historia,* 1, 47), menţionat de Tacitus (55—120) şi de alţi istorici romani ; Dioscoride (contemporan cu Claudiu şi Nero) şi Pseudo-Apuleius pentru denumiri de plante medicinale în limba dacică, cu corespondentele lor în limbile greacă şi latină, şi Plinius cel Tânăr (61/62 — 114) în privinţa raporturilor romanilor cu dacii.

Informaţii cu privire la geto-dacii din această perioadă se găsesc şi în operele poetice ale lui P. Ovidius Naso (43 î.Hr. — 17), C. Valerius Martial (40—104) şi Papinius Statius (40/45 — 96), care, în ciuda unor exagerări, prezintă totuşi interes pentru cunoaşterea unor aspecte reale din viaţa şi istoria geto-dacilor. Din acest punct de vedere, ştirile respective trebuie receptate cu prudenţă şi în spirit critic, ca de altfel şi acelea ale istoriografiei din această perioadă, datorită exagerărilor din pasiuni politice sau de altă natură, precum şi din necunoaşterea reală a faptelor.

www.cimec.ro

Știrile literare cu privire la daci scad apoi în perioada secolelor al II-lea—al III-lea, corespunzătoare provinciilor Dacia și Moesia Inferior, când un loc aparte îl ocupă acelea de ordin geografic, datorită lui Claudiu Ptolemeu (100—170), întrucât ele privesc atât triburile, cât și localitățile mai importante din Dacia. În această privință, situația, după 250 sau, eventual, din secolul al IV-lea, se reflectă și în *Tabula Peutingeriană*, harta drumurilor mai importante din antichitate, denumită astfel după consilierul Conrad Peutinger din Augsburg, care, în 1507, a intrat în posesia manuscrisului acestei lucrări.

Mărturiile literare scrise cu privire la geto-daci se completează cu cele de ordin epigrafic. În legătură cu această problemă, un interes aparte pentru cunoașterea faptelor dacilor din vremea lui Burebista, între 62/61 și 48 î.Hr., precum și a personalității acestuia, prezintă decretul în cinstea solului Acornion din Dionysopolis. De asemenea, interesează, în mod deosebit, inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus, guvernatorul Moesiei, care se referă la mutarea a 100 000 „transdanubieni" de la nord de gurile Dunării la sud de fluviu, întrucât sub denumirea de transdanubieni" se înțeleg geți și, eventual, un amestec de populație getică și sarmatică. La acestea se adaugă și stela funerară, cu inscripție și reliefuri, a lui Tib. Claudius Maximus, de la Grammeni, lângă Philippi, în Macedonia, care permite reconstituirea sfârșitului tragic al lui Decebal, în momentul imediat după cel ilustrat pe Columnă.

Semnificative pentru istoria și civilizația dacică sunt și microinscripțiile în limbile greacă și latină, din vremea lui Burebista și Decebal, de la Costești și Grădiștea Muncelului, din Transilvania și Ocnița — Ocnele Mari, din Oltenia, prin care, pe lângă faptul că se atestă cunoașterea scrierii cu litere grecești și apoi latine de către pătura conducătoare dacică, se transmit și unele nume de regi daci.

Unitatea etno-lingvistică și culturală a geto-dacilor. Din paragrafele anterioare se desprinde concluzia că geto-dacii constituiau o unitate etno-culturală în lumea tracă înainte de menționarea geților sud-dunăreni de către Herodot. În această privință, grupurile culturale din Hallstatt-ul mijlociu și târziu din spațiul carpato-dunăreano-pontic pot fi puse în legătură cu diferite triburi geto-dacice din acest spațiu, diferențiate etno-cultural de altele aparținând tracilor sudici, illirilor și altor seminții din zonele vecine.

Relativ la această problemă, se impun unele considerații cu privire atât la triburile desemnate cu denumirea modernă de geto-daci, cât și la limba și cultura lor.

Astfel, în ceea ce privește etimologia numelui acestor triburi s-au exprimat diferite puncte de vedere. În timp ce după unii denumirea de dac ar deriva din cuvântul presupus *daca*, cu semnificație de cuțit sau pumnal, după alții ar echivala cu *daos*, nume dat sclavilor în comediile lui Menandru sau lupului în limba înrudită a frigienilor. În sprijinul acestei din urmă explicații se invocă și reprezentarea în formă de balaur cu cap de lup de pe stindardele dacice de pe Columna Traiană și de pe un fragment ceramic de la Valea Budurească — Prahova, cu toate că tipul acesta de stindard nu s-a întâlnit doar la daci.

În ciuda acestor puncte de vedere deosebite, este sigur că numele de daci și geți au fost folosite de scriitorii greci și romani pentru niște triburi mai mari sau uniuni tribale înrudite, cunoscute, în genere, în izvoarele grecești sub numele de geți, pentru regiunea Dunării Infe-

www.cimec.ro

rioare, şi în cele latine de daci, pentru spaţiul intra-carpatic. Cu toate acestea, sunt şi cazuri când s-a folosit denumirea de geţi pentru daci şi, mai rar, aceea de daci pentru geţi.

La rândul lor, aceste uniuni tribale, cunoscute sub denumirea modernă de daco-getice sau geto-dacice, au fost şi ele împărţite în mai multe triburi sau seminţii, dintre care Claudiu Ptolemeu menţionează, către sfârşitul secolului al II-lea, 15 nume ale celor „care locuiesc" în Dacia. Dintre acestea, următoarele patru au fost triburi sau seminţii cu localizare aproximativă : costobocii, biephii, keiagisii şi piephigii, restul purtând denumiri derivate din nume de localităţi importante sau de râuri.

În afară de acestea, din texte şi inscripţii se mai cunosc şi următoarele triburi geto-dacice, pe lângă cele înrudite ; crobyzii, din sudul Dobrogei şi nord-estul Bulgariei şi trizii, din Dobrogea, menţionate de Hecateu ; appulii, în zona Albei-Iulia ; sucii, la gura Oltului ; burii, în regiunea de dealuri din Muntenia şi Oltenia ; ordessensii, pe malul Argeşului ; dacii mari, în Maramureş şi nordul Crişanei ; costobocii, pe cele două versante ale Carpaţilor nord-estici şi în nordul Moldovei şi carpii, în Moldova, după ce mai înainte fuseseră în zonele pontice.

Privitor la această problemă, pe baza datelor de ordin numismatic, rocte răspândirea monedelor daco-getice din a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr. şi primele două decenii ale secolului I î.Hr., s-au adus unele precizări relativ la localizarea unor uniuni tribale daco-getice din Muntenia, Oltenia şi Transilvania.

În afară de triburile daco-getice, în izvoarele scrise sunt informaţii şi despre unele din centrele lor. Astfel, Claudiu Ptolemeu menţionează 44 localităţi din Dacia, dintre care multe cu sufixul *-dava,* în sens de centru tribal, târg. Alte *-davae* sunt amintite şi în *Tabula Peutingeriană* din secolul al III-lea sau, eventual, al IV-lea.

În ceea ce priveşte limba daco-geţilor, care constituie substratul limbii române, s-a scos în evidenţă locul acesteia în marea familie de limbi indo-europene, şi anume, apartenenţa ei la grupul *satem,* denumit astfel după cuvântul sanscrit *satam,* pentru sută, precum şi înrudirea ei cu limbile sanscrită, iraniană, baltoslavă, armeană şi illiro-messapică. În această privinţă există un consens general. În schimb, problema raporturilor limbii daco-getice cu aceea a tracilor sud-balcanici a provocat discuţii, adoptându-se poziţii deosebite.

Astfel, în timp ce după unii, pe baza lui Strabon, după care geţii şi tracii vorbesc aceeaşi limbă, este o singură limbă cu două dialecte, după alţii, invocând sufixele *-dava* şi *-para* din denumirile de localităţi dacice şi tracice, sunt două limbi deosebite. Cum s-a remarcat însă, deosebirile existente între cele două limbi nefiind atât de mari, ca să-l infirme pe Strabon, se impune concluzia că este vorba de o singură limbă traco-dacică cu două dialecte, geto-dacic şi tracic.

În general, se cunoaşte foarte puţin despre limba daco-geţilor. Astfel, în afară de câteva microinscripţii de pe ceramică, din care cea mai mare, de la Grădiştea Muncelului, are doar trei cuvinte, dintre care două nume proprii, se mai cunosc 57 denumiri de plante medicinale, transmise în scrierea greacă de medicul Dioscoride, din secolul I, sau în cea latină de Pseudo-Apuleius, dintre care numai o parte sunt utilizabile, restul fiind corupte de copiştii de mai târziu sau au o altă origine.

www.cimec.ro

În comparație cu acestea, se cunosc din textele literare și inscripțiile grecești și latine, precum și de pe monede, 2 100 nume proprii, dintre care 1 190 antroponime și 910 toponime caracteristice pentru traco-daci, prezentând puține analogii la illiri, greci și alte popoare.

Deosebit de important este însă faptul că un număr de cuvinte din limba traco-dacică a lăsat urme până astăzi în limbile română și albaneză. Astfel, în limba română s-au păstrat cuvinte din fondul lexical principal relativ la corpul și firea omenească, casă, animale ș.a. (de ex. : grumaz, a răbda, gard, mistreț, mânz etc.). Nu se cunoaște însă nici un nume de persoană sau de localitate. În schimb, s-au transmis unele nume de râuri (Alutus — Olt, Samus — Someș ș.a.), pe care slavii le-au preluat de la populația daco-romană, înlocuindu-se vocala *a* cu *o*.

Unității etnolingvistice a geto-dacilor, mărturisită, mai mult sau mai puțin ferm, de Strabon, Trogus Pompeius, Plinius cel Bătrân, Appian, Dion Cassius și Ștefan din Bizanț îi corespunde, arheologic, unitatea de cultură geto-dacică, caracterizată, în secolele al VII-lea—al V-lea î.Hr., prin mai multe grupuri regionale, menționate mai sus, dintre care unele înrudite, dezvoltate din cultura Basarabi. Grupurile acestea, întâlnite în regiunea Dunării de Jos, Transilvania, centrul și nordul Moldovei, aparțin geto-dacilor sau, după unii, traco-geților. Unitatea culturală a acestor grupuri se reflectă atât în domeniul culturii materiale, cât și al vieții spirituale, remarcându-se prin originalitate față de grupurile culturale contemporane din zonele vecine sau mai îndepărtate, cu care au fost în contact.

Raporturile geto-dacilor cu populațiile învecinate (cimmerieni, greci, sciți, illiri, traci sudici) și însemnătatea acestor relații în dezvoltarea civilizației autohtone. În ceea ce privește relațiile geto-dacilor cu alte populații, se pune în discuție, în ordine cronologică, problema legăturilor cu cimmerienii. In această privință, trebuie menționat că au existat și există controverse cu privire la etnicul, localizarea, datarea și rolul istoric al cimmerienilor.

Astfel, din punct de vedere etnic sunt considerați în mod diferit, respectiv traci, iranieni sau de altă origine, ca localizare se presupune, în mod ipotetic, prezența lor în afară de zona nord-pontică și Anatolia, în timp ce intruziunile lor sunt datate, în mod cert, numai în Transcaucazia și Anatolia, la sfârșitul secolului al VIII-lea și în secolul al VII-lea î.Hr., iar privitor la rolul lor istoric sunt îndoieli că s-ar fi implicat în istoria și cultura populațiilor autohtone din afara zonelor din nordul Mării Negre, Transcaucazia și Anatolia.

În acest context, trebuie fie nuanțate, fie să se renunțe la unele interpretări mai vechi, potrivit cărora triburile de călăreți nomazi și seminomazi din stepele nord-pontice și nordul Caucazului, cunoscute sub denumirea convențională de cimmerieni, în mișcările lor spre vest și sud-vest, ar fi afectat și teritoriul țării noastre, introducându-se pe această cale, aici, unele piese de harnașament din bronz sau fier (zăbale, psalii și aplice), care ar fi aparținut, ca și unele tezaure de obiecte din aur, din Ucraina subcarpatică, Transilvania și Ungaria, cercului „traco-cimmerian". Prezența, pe baza acestor date arheologice, a cimmerienilor în spațiul respectiv este discutabilă, avându-se în vedere descoperirile culturii Basarabi din această vreme, prin care se atestă continuitatea etno-culturală a populației locale geto-dacice.

www.cimec.ro

În stadiul actual al cercetărilor, conform informațiilor scrise, toponimelor (Bosforul cimmerian pentru strâmtoarea Cherci din Crimeea) și a datelor arheologice, este sigură prezența cimmerienilor în zona nord-pontică înainte de sciți, care i-au alungat de aici. Totodată, pare plauzibil, după unele opinii, că în stepele nord-pontice ar aparține cimmerienilor cultura prescitică, respectiv cultura Ciornyiles, cu două faze în evoluția ei, dintre care prima în legătură cu spațiul carpato-dunăreano-pontic, iar a doua cu cultura Babadag (II), din Dobrogea și Moldova. La acestea se adaugă analogiile cu cultura Basarabi a ceramicii cu decor încrustat cu alb din cultura prescitică. Toate aceste legături, ca și participarea cimmerienilor și tracilor la unele expediții din Anatolia, din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr., sunt invocate în sprijinul tezei potrivit căreia cimmerienii sunt înrudiți cu tracii, eventual chiar o ramură a acestora din urmă, cum rezultă și dintr-un text din Strabon, în care se afirmă că ei erau numiți, uneori, și *treri.*

Relativ la raporturile cu *grecii,* un loc aparte îl ocupă *întemeierea coloniilor grecești de pe litoralul vestic al Mării Negre și legăturile cu geto-dacii,* problemă care va fi discutată și în capitolul următor, în paragraful privitor la interferențele civilizației daco-getice cu civilizațiile altor populații în cea de-a doua epocă a fierului.

Fenomenul constituirii unui număr impresionant de colonii grecești, care se înșiră de-a lungul țărmurilor Mării Negre, Mării Egee și Mediteranei, de pe coastele Asiei Mici și până la „Coloanele lui Hercule", este în legătură cu evoluția economică și socială a societății grecești, caracterizată prin antagonismele dintre aristocrația gentilică, posesoare de proprietăți funciare, și micii cultivatori, deposedați și înrobiți economic, ceea ce a avut ca efect expatrierea unei părți din această din urmă categorie, în vederea asigurării existenței.

Procesul colonizării a pus în circulație produse și elemente ale unei noi civilizații și, în același timp, a atras în sfera unei economii avansate numeroase comunități omenești aflate, în majoritatea lor, în faza finală de dezvoltare a societății preistorice. Întemeierea coloniilor se leagă de mediul geografic, favorabil, dar mai ales și, în primul rând, de nivelul de dezvoltare social-economic a populațiilor locale, cu care au intrat în contact. Acolo unde au luat ființă coloniile grecești au existat comunități care ajunseseră să fie apte să înțeleagă avantajele schimbului cu purtătorii unei civilizații superioare.

Faptul că în secolele al VII-lea și al VI-lea î.Hr. teritoriile traco-getice intră în sfera intereselor grecilor, prin punerea temeliilor primelor colonii, denotă că populația getică atinsese un stadiu avansat în evoluția sa pe plan social-economic și politic, devenind aptă pentru întreținerea unor relații de schimb permanente cu populații și centre cu grade diferite de dezvoltare. Șefii de triburi și aristocrația tribală începuseră să joace un rol politic și economic important. Desigur, cu sprijinul și adeziunea acestora, coloniștii greci reușesc să se instaleze în mediul autohton getic. În astfel de condiții vor lua ființă și se vor dezvolta trei orașe pe coasta dobrogeană a Mării Negre, Histria, Tomis și Callatis, care vor constitui focare ale civilizației grecești antice în lumea traco-geto-dacă.

Histria (cu numele grecesc *Istros,* ca și al Dunării, datorită apropierii de Delta acestui fluviu), ctitorie a Miletului, este cea mai veche colonie de pe coasta de vest a Mării Negre, întemeiată, după informațiile transmise de Eusebiu și confirmate de descoperirile arheologice, pe la mijlocul

www.cimec.ro

secolului al VII-lea î.Hr. Originea sa milesiană o găsim confirmată și de Plinius cel Bătrân și de Strabon. După Pseudo-Scymnos, întemeierea Histriei ar fi avut loc în timpul pătrunderii sciților în Asia, adică la sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. Cercetările arheologice efectuate în sectorul vestic al cetății au scos la iveală ceramică greacă de factură rhodo-ioniană, corintică și atică, databilă din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr., care vine astfel să confirme indicațiile din Cronicile lui Eusebiu.

Odată cu întemeierea Histriei și a celorlalte colonii grecești, pătrund în zonele de pe țărmul de vest al Pontului Euxin elementele caracteristice lumii elenice.

Întemeierea orașului *Tomis* (Constanța), tot colonie de origine milesiană, ca și Odessos (Varna), pare să se fi petrecut ceva mai târziu. Lipsa unor date mai precise și relativ târzii fac dificilă stabilirea momentului înființării coloniei de la Tomis. Presupunerea că începuturile acesteia ar putea fi plasate chiar la sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. nu se întemeiază pe nici o informație sigură. Cercetările arheologice efectuate la Constanța au dus la descoperirea unui strat de locuire datând din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr. Aceste descoperiri constituie, deocamdată, cele mai vechi și mai precise știri despre începuturile orașului Tomis, despre care se poate spune acum, cu certitudine, că întemeierea sa putea să fi avut loc chiar înainte de prima jumătate a secolului al VI-lea î.Hr.

Pentru data întemeierii orașului *Callatis* (Mangalia), singura colonie de origine doriană, situația este ceva mai limpede. Pseudo-Scymnos ne informează că aceasta a fost înființată de grecii veniți din Heracleea Pontică (colonie a Megarei, pe vremea când rege în Macedonia era Amyntas I (540—498 î.Hr). Deși până în prezent nu avem nici o confirmare a acestei știri pe cale arheologică, putem totuși accepta, ca dată a întemeierii Callatis-ului, sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr., ca și pentru Dionysopolis, de pe coasta tracică a Mării Negre. De la Plinius cel Bătrân aflăm că orașul s-a întemeiat pe locul unei așezări băștinașe cu numele de *Cerbatis* sau *Acervetis*. Originea sa doriană este indicată, de asemenea, de Ptolemaios, Strabon, Memnon și Ovidiu.

Evoluția celor trei colonii vest-pontice este foarte inegală pe parcursul întregii lor existențe, deși istoria lor are adesea elemente comune.

Pentru perioada de început, corespunzătoare secolelor VI—IV î.Hr., se impune în mod deosebit Histria, care, în secolul al V-lea î.Hr., cunoaște o nouă etapă de dezvoltare. Săpăturile arheologice efectuate pe locul vechii cetăți au scos la iveală bogate urme de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr. În schimb, orașul Tomis, rămâne, în acest interval de timp, încă în stadiul incipient de dezvoltare, acela de *emporion*, fiind dominat de orașele vecine. Despre dezvoltarea orașului Callatis, în cursul secolului al VI-lea î.Hr., nu dispunem de vreun indiciu arheologic.

La baza înființării și dezvoltării orașelor vest-pontice se situează bunele raporturi ale acestora cu populația traco-getică. Întemeierea fiecăreia dintre colonii trebuie văzută și înțeleasă ca rezultat al stabilirii unor înțelegeri și al unor relații între băștinași și noii veniți, bazate pe interesele comune. Aceste raporturi se vor intensifica și se vor extinde odată cu dezvoltarea coloniilor și cu trecerea lor fa faza de centre de producție.

www.cimec.ro

În ceea ce privește Histria, relațiile cu autohtonii sunt atestate arheologic prin descoperirile de ceramică autohtonă, precum și a unor morminte „princiare" getice în necropolă tumulară. În afară de acestea, descoperirea la Tariverde, în preajma Histriei, a unei așezări getice din această perioadă, cu puternice influențe grecești, constituie o dovadă a raporturilor strânse ale Histriei cu populația traco-getică și a întinderii teritoriului cetății, încă din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr., până la o distanță de 20 km spre vest de zidurile orașului.

Spre deosebire de Dobrogea, Moldova și estul Munteniei, unde răspândirea produselor grecești (amfore, ceramică lucrată la roată ș.a.), îndeosebi de la Histria, a fost mai intensă, în zona intra-carpatică acestea se întâlnesc în număr mai mic și mai târziu. Un rol important în răspândirea acestor produse, inclusiv a tehnicii ceramicii lucrată la roată l-au avut tracii sud-dunăreni, influențați de civilizația greacă.

Tot în această perioadă, o dată cu raporturile cu grecii, mai importante, au avut loc și altele cu *sciții*, și ele cu un rol în diferite manifestări ale civilizației geto-dacice, cu începere din perioada de sfârșit a primei epoci a fierului.

Primele elemente scitice în spațiul carpato-dunăreano-pontic datează din secolul al VI-lea î.Hr., ceea ce corespunde și cu informațiile lui Herodot, relativ la expediția lui Darius contra sciților din anul 514 î.Hr. De la sciți au putut proveni la geto-daci atât arme scitice (*akinakes*-uri din fier, cu terminații zoomorfe, și vârfuri de săgeți din bronz, cu trei muchii), cât și unele obiecte din bronz (cazane de sacrificiu (fig. 43), vârfuri de stâlp de baldachin (fig. 42/4), aplice cruciforme, uneori în stil animalier, oglinzi (fig. 42/5 ș.a.)] care puteau fi, în parte, și imitații după modele scitice.

Influența scitică, legată de complexul „sciților agricultori" din silvostepă, din care nu lipseau nici elemente tracice, a fost mai activă îndeosebi în Transilvania, centrul și nordul Moldovei, unde se consideră de către unii că, în perioada ultimă a culturii din prima epocă a fierului, au pătruns o serie de elemente de factură scitică, atât în urma incursiunilor scitice înspre Europa Centrală, cât și a legăturilor dintre triburile geto-dacice și „sciții din silvostepă". Datorită, probabil, acestor incursiuni scitice se explică și fortificarea unor așezări din Moldova (Stânceşti — Botoșani, Cotnari și Moșna — Iași ș.a.).

Și în zona de dealuri subcarpatice fondul local geto-dacic a intrat în legătură cu elemente de factură scitică și numai în mod sporadic cu altele, de origine grecească, după cum o dovedesc, îndeosebi, grupele culturale cu morminte de incinerație în tumuli de la Bârsești, din sudul Moldovei, și Ferigile, din nordul Olteniei.

Tot în zona intra-carpatică, precum și dincolo de arcul carpatic, se încadrează, din punct de vedere geografic și cultural și agatârșii, în legătură cu care s-a pus cercul agatârs sau traco-agatârs, în care, pe baza datelor oferite de complexul Bârsești—Ferigile, factorul geto-dacic a avut un rol important. În această privință, ritualul de înmormântare (înhumație, exclusivă) și inventarul metalic (piese de caracter scitic) al mormintelor de pe Mureșul Superior, aparținând grupului Ciumbrud, indică, după unii, un grup de origine răsăriteană, scitică, pătruns în masa geto-dacilor din zona respectivă înainte de 550 î.Hr. și care, împreună cu fondul local respectiv, durează apoi până după 500 î.Hr., iar după alții ar fi vorba mai curând de un grup autohton, tracic, influențat de

www.cimec.ro

sciți. Practica tatuajului, la care se referă Herodot, îi apropie, după unii, de daci, opunându-se înrudirii lor cu sciții.

Din punct de vedere al situației istorico-politice, s-a presupus că, în vremea de apogeu a puterii scitice, s-a constituit în Transilvania o uniune tribală cunoscută de grecii din Olbia, de la care s-a informat Herodot, sub numele de agatârși, care, în secolul al V-lea î.Hr., când a fost Herodot la Olbia, s-au tracizat, opunându-se înaintării spre vest a sciților.

Agatârșii, considerați de către unii ca fiind la origine scito-iranieni, iar de alții, autohtoni veniți în contact, în Transilvania și Moldova, cu sciții sau cu un grup răsăritean, presați de către migrația spre vest a sciților, este sigur că în timpul expediției lui Darius ei erau dincolo de hotarele Sciției, în interiorul arcului carpatic, de vreme ce Herodot relatează că Mureșul izvorăște „în țara agatârșilor" și că „Sciția este mărginită mai întâi de agatârși". Apoi, în timpul luptelor de apărare împotriva perșilor, ei nu numai că nu i-au ajutat pe sciți, dar „nu le-au îngăduit" (expresie mult comentată) să le calce hotarele pentru a fi antrenați în conflict, prevenindu-i că în caz contrar „vor avea să lupte mai întâi cu ei".

Spre deosebire de zona intra-carpatică și în afara ei, în regiunea ponto-dunăreană, în special în Dobrogea, a fost activă influența triburilor de sciți nomazi din stepele nord-pontice, care, cu începere din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., au exercitat, cel puțin pentru un timp, și o stăpânire politică asupra populației autohtone geto-dace. Dintre descoperirile scitice sau de influență scitică din acest teritoriu prezintă un interes deosebit modelul-presat al unei spade de tip *akinakes*, din bronz, de la Medgidia — Constanța, cu elemente scitice și persane, piesă considerată, de unii, ca sabie-emblemă (fixată probabil pe un monument comemorativ sau funerar), având rolul de simbol al puterii militare, politice și sociale a unui conducător local sau de simbol religios în legătură cu un cult special, eventual al zeului războiului (fig. 42/31). La aceasta se adaugă și câteva sculpturi, cunoscute sub denumirea de „babe de piatră" („kamenjye baby") din secolele al VI-lea și al V-lea î.Hr.

În procesul evoluției comunităților geto-dacice, sciții au avut mai mult ca sigur un rol, contribuind la apariția unor arme, piese de harnașament și podoabe, descoperite în așezări și, îndeosebi, în morminte. Totodată, nu este exclus ca influența scitică să fi avut unele consecințe în ceea ce privește tactica de luptă a localnicilor (arcași călări = *hippotoxotoi*), prin folosirea intensă a cailor și adoptarea unor arme de tip oriental. Tot datorită influenței scitice, pe lângă urmele din domeniul culturii materiale, s-au introdus în regiunile noastre și unele elemente de artă scitică, ale stilului animalier, precum și unele nume de râuri și de persoane, a căror origine este însă mult controversată.

Alte contacte au stabilit geto-dacii cu *illirii*, de origine tot indo-europeană, răspândiți în nord-vestul Peninsulei Balcanice și pe coastele Adriaticii, în general, din Macedonia până la Dunăre și Sava, inclusiv Peninsula Istria, spațiul dintre vărsarea Dravei în Dunăre până la Porțile de Fier, sud-vestul Olteniei, nord-vestul Bulgariei și, parțial, Macedonia fiind considerat, din punct de vedere arheologic, ca zonă de interferență dintre traci și illiri. În această privință, pe baza descoperirilor arheologice, este plauzibilă o expansiune illiră înspre est, în secolele VIII—VII î.Hr., în care este inclus și sud-vestul Olteniei, cum o

www.cimec.ro

atestă necropolele tumulare din Hallstatt-ul mijlociu și târziu de la Basarabi, Balta Verde și Gogoșu, aflate în zona de interferențe dintre geto-daci și illiri și caracterizate prin obiecte de port (fibule) și arme (lănci, securi bipene de luptă ș.a.), aparținând unor luptători. În ceea ce privește restul teritoriului României, nu poate fi vorba de o prezență a illirilor în prima epocă a fierului, ci numai a unor obiecte de caracter illiric în mediul geto-dacic, cum este cazul cu unele fibule din mormintele de la Trestiana și Stoicani, din sudul Moldovei, ajunse acolo, probabil, prin intermediul comunităților culturii Basarabi.

În fine, prezintă interes și raporturile geto-dacilor cu *tracii sudici,* întrucât prin intermediul acestora geto-dacii au fost în legătură cu civilizația greacă din Peninsula Balcanică. În această privință, influența greacă din zona respectivă asupra geto-dacilor datează îndeosebi din vremea extinderii statului sud-tracic al odrisilor, sub Sitalkes, la gurile Dunării, stat căruia îi corespunde, din punct de vedere cultural, grupul Duvanlí, tot sub influență greacă. Din informațiile lui Tucidide (II, 96, I și II, 97, 3) se cunosc unele campanii militare, la care geții au participat alături de regele odris, în Macedonia, contra inamicilor Atenei, și în zona Kersonesului, contra atenienilor.

Datorită legăturilor din această vreme cu tracii sudici, influențați de civilizația greacă, geto-dacii din zona Dunării inferioare au cunoscut ceramica lucrată la roată, cum o atestă descoperirile de la Alexandria, Grojdibod, Mediaș și din alte locuri. De asemenea, tot prin aceste legături, s-au introdus la geto-daci fierul de plug, unele tipuri de vase din lut ars, transpuse, totodată, și în repertoriul propriei ceramici, obiecte din metal și elemente decorative ale artei „princiare" din secolele V—IV î.Hr., ilustrate prin piese din aur și argint, din tezaure, morminte și descoperiri izolate.

7. EVOLUȚIA CIVILIZAȚIEI ȘI ISTORIEI GETO-DACILOR ÎN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI (LA TÈNE) PÂNĂ ÎN SECOLUL I i. Hr.

Caracteristicile generale ale La Tène-ului geto-dacic

Cea de a doua epocă a fierului (La Tène) geto-dacică se caracterizează prin progrese realizate în domeniul economiei, în primul rând în urma perfecționării treptate a procesului de prelucrare a fierului. Pe lângă intensificarea și generalizarea folosirii uneltelor de fier, apare acum pentru prima dată plugul cu brăzdar din fier, tras de bovine, care a contribuit la intensificarea agriculturii, alături de care creșterea animalelor și meșteșugurile locale, printre care și cel al ceramicii lucrate la roată, au avut și ele un rol însemnat în dezvoltarea social-economică a societății omenești din această epocă.

Transformărilor de ordin social-economic, impulsionate și de schimburile de produse, le corespunde și organizarea social-politică adecvată, caracterizată prin uniuni tribale mai puternice și pe teritorii mari, având o structură ierarhică, politică, reprezentată de „regi", sfatul șefilor de triburi și masa războinicilor.

În cadrul acestei organizări cu caracter militar, războaiele au jucat un rol destul de important, condiționând, printre altele, tipul așezărilor geto-dacice, sub formă de cetăți cu șanțuri și valuri simple, din pământ

www.cimec.ro

sau cu armătură de zid din piatră și lemn, ca în centrul și nordul Moldovei. Pe de altă parte, această organizare, cu caracter militar, datorită și unor împrejurări externe favorabile, a contribuit la trecerea către statul dacic.

Factorul local din Hallstatt-ul târziu, a constituit baza pe care s-a dezvoltat organic cultura geto-dacică din cea de a doua epocă a fierului, din spațiul carpato-dunăreano-pontic. Nu este vorba numai de persistențe și tradiții hallstattiene mai vechi, ci de prezența însăși a principalelor forme locale în ceramică, unelte, arme și podoabe, care s-au transformat acum, permițând, în acest fel, să se stabilească legătura genetică dintre culturile primei și celei de a doua epoci a fierului din spațiul respectiv.

In afară de aceasta, contactul activ al geto-dacilor din nordul Dunării cu lumea greacă și cea sud-tracică de la sud de fluviu, în care sunt incluși și geții din Dobrogea, precum și cu grecii din coloniile de pe litoralul dobrogean al Mării Negre, sciții și celții, și într-o mai mică măsură cu illirii și romanii, aflați pe o treaptă superioară de dezvoltare social-economică și culturală, a contribuit la progresul tehnic și cultural al societății geto-dacice, accentuându-se, în același timp, prin intensificarea schimburilor, nu numai în natură, ci și pe bază de monedă metalică, contradicțiile interne care frământau această societate.

In ceea ce privește viața spirituală a societății geto-dacice din cea de a doua epocă a fierului, se remarcă arta cu caracter „princiar" sau aristocratic, bine ilustrată prin descoperiri, din tezaure și morminte, de obiecte din aur și argint, cu decor în stil animalier, tratat într-o manieră locală, tracică sau traco-getică. De asemenea, prezintă interes și religia geto-dacilor, care a avut în secolul I î.Hr. un rol în unificarea triburilor geto-dacice, precum și ritul predominant de înmormântare al daco-geților, ilustrat prin incinerație, în mai toate necropolele plane sau tumulare, dintre care se remarcă, în mod deosebit, acelea de la Zimnicea și Popești, în Muntenia, Enisala și Murighiol, în Dobrogea.

Periodizare. Cea de a doua epocă a fierului, denumită convențional și La Tène, cu toate că această denumire nu corespunde decât parțial cronologic, de altfel ca și aceea de Hallstatt, nu a început în aceleași condiții pe teritoriul României, admițându-se, în general, data de 450 î.Hr. pentru zona Dunării de Jos, Subcarpații Meridionali și de Curbură și sudul Moldovei, iar după alții data de 400 î.Hr. sau chiar mai târziu pentru spațiul intra-carpatic. Din acest motiv, problema trecerii la cea de a doua epocă a fierului în acest spațiu este astăzi mai complexă decât a fost prezentată în trecut.

Avându-se în vedere evoluția culturală geto-dacică, s-au deosebit trei perioade în La Tène-ul geto-dacic: veche (circa 450 — începutul secolului al III-lea î.Hr.), mijlocie (secolul al III-lea î.Hr. — începutul secolului al II-lea î.Hr.) și târzie (începutul secolului al II-lea î.Hr. — 106), ultima, corespunzând celei mai mari dezvoltări a civilizației geto-dacice, din vremea lui Burebista și Decebal, fiind susceptibilă de a fi subîmpărțită.

Această periodizare a La Tène-ului geto-dacic se deosebește de cele mai vechi ale lui P. Reinecke și J. Déchelette pentru centrul și vestul Europei, folosite în trecut, cu unele modificări, și pentru spațiul sud-est european, inclusiv al teritoriului țării noastre.

www.cimec.ro

Generalizarea metalurgiei fierului și consecințele ei pe planul vieții economico-sociale. În a doua epocă a fierului, datorită dezvoltării producției, în primul rând în urma perfecționării treptate a procesului de prelucrare a fierului, s-au înregistrat noi progrese în metalurgia fierului la geto-daci. În această privință, un loc important l-au avut uneltele agricole (fiare de plug, coase, seceri etc.), dintre care o mențiune aparte merită depozitele de unelte din fier, din secolele al III-lea—al II-lea î.Hr., de la Bunești — Vaslui, Oniceni — Neamț, Lozna-Turbăria — Botoșani (fig. 38) ș.a.

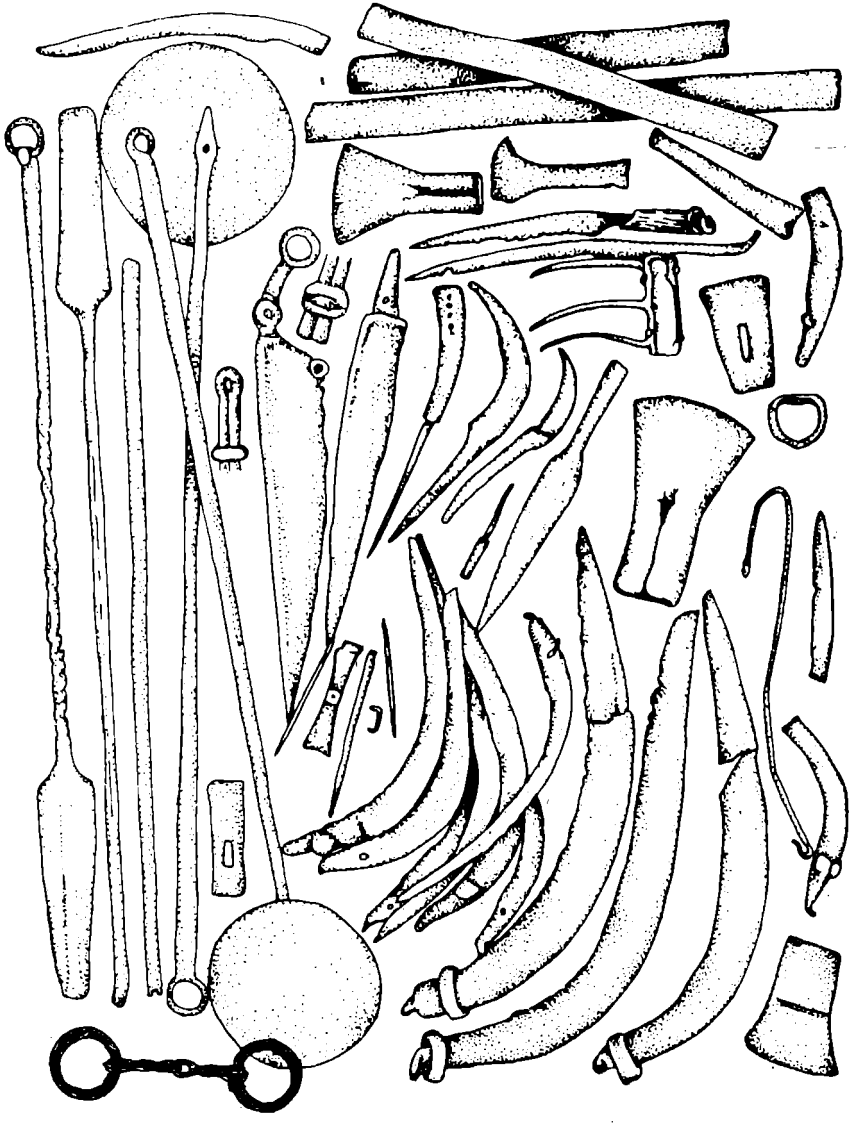

Fig. 38. Depozitul de unelte, arme și piese de harnașament din fier, din sec. al II-lea î.Hr., din turbăria de la Lozna (după S. Teodor și P. Șadurchi).

www.cimec.ro

Triburile geto-dacice, în urma intensificării și generalizării uneltelor din fier, au dezvoltat, din ce în ce mai mult și în mod inegal, producția în principalele domenii de activitate economică : agricultura, de data aceasta cu ajutorul plugului cu brăzdar din fier, tras de vite, introdus, probabil, la nordul Dunării datorită legăturilor cu tracii sud-balcanici ; creșterea vitelor și meșteșugurile, printre care și acela al ceramicii lucrate la roată, tehnică superioară adoptată de localnici la Dunărea de Jos în secolele al VI-lea—al V-lea î.Hr., precum și în restul Daciei, un rol avându-l, și în acest domeniu, legăturile cu tracii sud-balcanici.

Apariția și folosirea monedei de metal ca etalon de schimb. Progresele realizate de societatea geto-dacică, îndeosebi în domeniul metalurgiei fierului, în cea de a doua epocă a fierului, au stimulat producția de bunuri și, totodată, au dus la intensificarea și extinderea schimbului dintre diferite comunități. Trocul, formă tradițională folosită în schimburile de produse, s-a dovedit a fi depășit, impunându-se din ce în ce mai mult nevoia apariției și folosirii monedei de metal ca etalon în procesul de schimb.

Cele dintâi mijloace de schimb apărute pe teritoriul Daciei sunt reprezentate de semne monetare din bronz, care au forma unor vârfuri de săgeți. Acestea au circulat în orașele vest-pontice și la geții din preajma litoralului, fiind cunoscute prin câteva mari depozite descoperite la Jurilovca, Enisala și Visina (jud. Tulcea), datând din a doua jumătate a secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea î.Hr.

Primele monede emise pe teritoriul României sunt didrahmele de argint, bătute, în secolele al V-lea—al IV-lea î.Hr., de orașul Histria. Aceste monede au cunoscut o largă răspândire în teritoriile geto-dacice, ajungând să circule în Dobrogea, Moldova de sud și centrală și Câmpia Dunării, până dincolo de linia Oltului, unde se întâlnesc ca descoperiri izolate și, mai rar, sub formă de tezaure (Căbești — Moldova și Scărișoara — Muntenia). În secolele al V-lea—al IV-lea î.Hr., același oraș Histria emite și monede din bronz, de tipul „cu roata", cu capul lui Apollon, care circulă în mediul autohton getic. Într-o măsură mai mică au circulat, în părțile de sud ale Dobrogei, drahmele din argint emise de orașul Callatis, în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.

Extinderea economică și a influenței politice a Macedoniei, spre nord până la Dunăre, a contribuit la lărgirea sferei relațiilor geto-dacilor cu sudul greco-macedonean și tracic. Drept urmare, își fac apariția, pe piața din Dacia, monede ale regilor macedoneni Filip al II-lea și Alexandru cel Mare și, într-o măsură mai redusă, emisiuni ale lui Filip al III-lea Arideul și Lysimachos. Un număr însemnat de tezaure și descoperiri izolate cu emisiuni din aur, argint și bronz de la acești dinaști au fost scoase la iveală de pe cuprinsul întregului teritoriu geto-dacic. Cele mai multe dintre monedele din argint și bronz sunt emisiuni din a doua jumătate a secolului al IV-lea și primele decenii ale secolului al III-lea î.Hr. Cele din aur se întâlnesc doar în zona Dunării de Jos, fiind reprezentate de stateri, de tip Filip al II-lea, Alexandru cel Mare și Lysimachos, emiși, în marea lor majoritate, în secolele al III-lea—al II-lea î.Hr. în atelierele din orașele grecești, printre care se numără și Callatis, Tomis și Histria. Două mari tezaure cu astfel de stateri s-au descoperit la Mărășești — Vrancea și Dăieni — Tulcea considerate a reprezenta sti-

www.cimec.ro

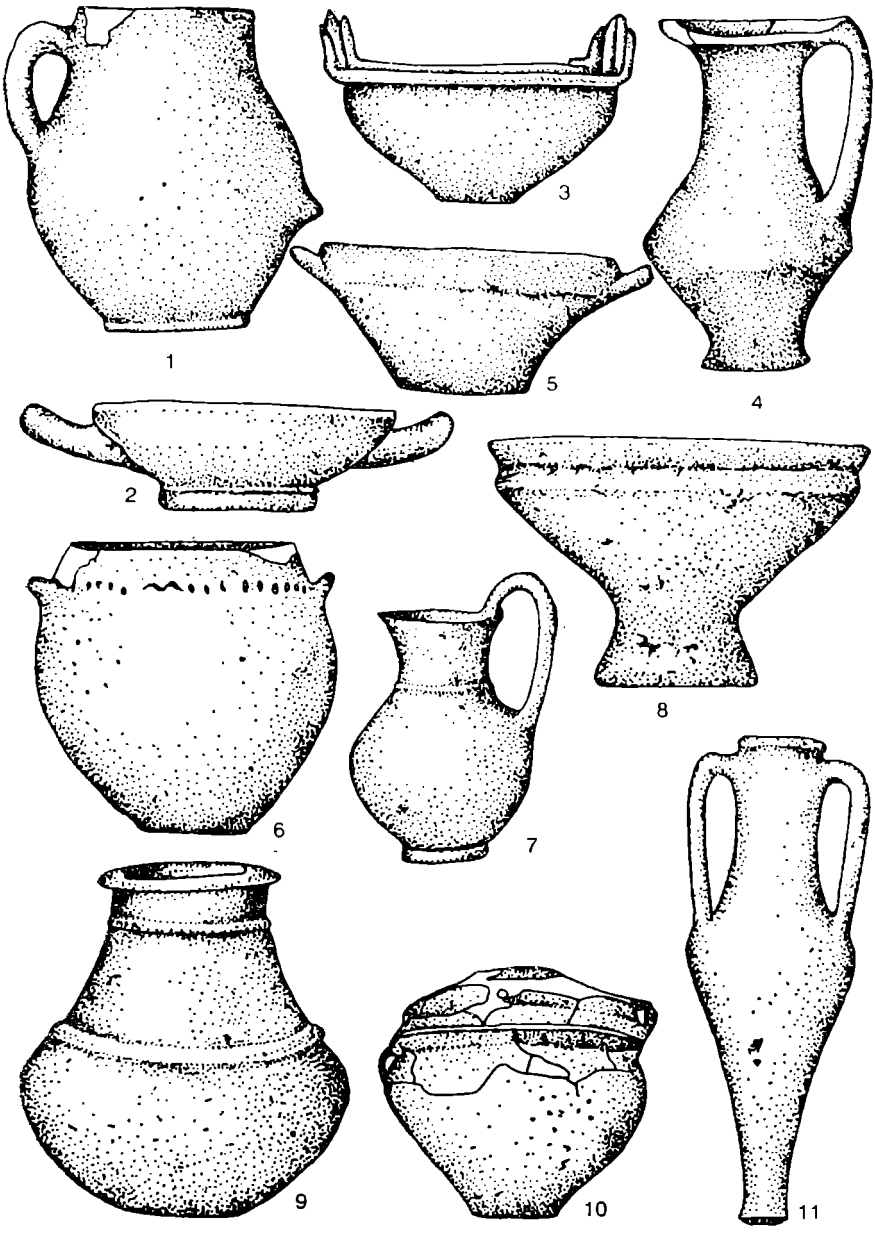

Fig. 39. Ceramică din a doua epocă a fierului, lucrată cu mâna și la roată (3, 7, 11, după Istoria României, I, 1960 ; 4, după I. H. Crișan ; 5—6 după Exp. Bujor ; 8 după S. Teodor ; 9 după Z. Nănási). 1—4, vas către sfârșitul sec. al V-lea î.Hr. (1) și *kylix* attic (2), Frumușița ; 3, 7, 11, vase, Zimnicea, secolele al IV-lea — al III-lea î.Hr. (3, 7) și o amforă din aceeași vreme, din morminte getice (11), Zimnicea ; 4, cană de tip Ciolănești din Deal, de la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr., Poiana ; 5—6, vase din morminte, din sec. al III-lea î.Hr., Murighiol ; 8, vas din sec. al IV-lea — al III-lea î.Hr., Cucorăni ; 9, vas celtic din sec. al III-lea — al II-lea î.Hr., Curtuișeni ; 10, urnă de tip bastarnic, din sec. al III-lea — al II-lea î.Hr., Poienești.

www.cimec.ro

pendii plătite geților de orașele vest-pontice în schimbul protecției politice de care s-au bucurat acestea, din partea unui conducător local nord-dunărean. Paralel cu monedele orașelor vest-pontice și ale regilor macedoneni, au mai circulat în Dacia, în special în regiunea gurilor Dunării, o serie de emisiuni grecești, printre care se numără staterii de *electrum*, din Cyzic și monedele orașului nord-pontic Olbia. Mai rar se întâlnesc

Fig. 40. Piese din argint aurit, din mormântul de la Agighiol (sec. al IV-lea î.Hr., după D. Berciu) : 1, cnemidă ; 2, vas.

www.cimec.ro

și tetradrahme din argint, din secolul al IV-lea î.Hr., venite dinspre sud, din Damastion și de la regele peonilor, Patraos.

Inmulțirea schimburilor și stimularea lor prin folosirea monedei greco-macedonene pe parcursul secolelor al V-lea—al IV-lea î.Hr., cu care nu se mai putea face față noilor nevoi economice, au creat condițiile apariției monedei proprii la geto-daci. Cele dintâi manifestări, cu caracter restrâns, se înregistrează în regiunea Dunării încă de la începutul secolului al III-lea î.Hr. Procesul ca atare se extinde și se generalizează după mijlocul secolului al III-lea î.Hr. Geto-dacii au emis numai monede din argint. Ei au folosit ca prototip principal tertadrahmele lui Filip al II-lea, care au pe avers efigia lui Zeus, iar pe revers un călăreț, și, într-o măsură mai mică, emisiunile regilor macedoneni Alexandru cel Mare și Filip al II-lea Arideul și ale orașului Larissa din Thessalia.

În prima etapă de dezvoltare, datând, aproximativ, între 250—150 î.Hr., se emit tetradrahme cu un stil bun, apropiat de cel al prototipurilor, cu titlul argintului și greutatea ridicate. Emisiunile se caracterizează printr-o mare formă de tipuri și variante. Centre monetare mai importante, din această vreme, se cunosc în zona Dunării, Banat, Oltenia, nord-vestul Daciei și Podișul Central al Moldovei. În faza de început a acestei etape se constată și unele influențe getice, mai ales la monedele din nord-vestul Daciei.

Cea de a doua fază importantă a monetăriei geto-dacice, datând din perioada 150—70 î.Hr., se caracterizează prin creșterea numărului emisiunilor monetare, reducerea numărului de tipuri și variante, modificarea stilului printr-o accentuată stilizare, scăderea greutății monedelor și a titlului argintului. Acum se pot delimita câteva tipuri principale, care corespund câte unei anumite zone geografice bine conturate.

Monetăria geto-dacilor de tip greco-macedonean își încetează activitatea după primele trei decenii ale secolului I î.Hr. Descoperirea tiparelor monetare din cetatea dacică de la Tilișca — Sibiu, precum și cele de la Ludești, Brașov și Poiana — Galați, care redau întocmai tipuri de denari romani republicani, ce începuseră să circule în Dacia încă din primele decenii ale secolului I î.Hr., au putut dovedi că geto-dacii au adoptat, în jurul anului 70 î.Hr., un nou tip monetar. Copierea fidelă a denarilor romani nu face posibilă, deocamdată, distincția dintre originalele venite din atelierele din Italia și replicile geto-dacice. Cei circa 25 000 denari descoperiți în Dacia demonstrează că noul proces monetar devenise unic. Abandonarea vechilor monetării, distribuite pe uniuni de triburi, și adoptarea unei monede unice pentru întreaga Dacie, reprezentată de denarul roman republican, este o dovadă a trecerii geto-dacilor la o formă superioară de organizare social-politică, o dată cu crearea statului geto-dac de către Burebista. Un stat de genul celui creat de Burebista impunea folosirea unui singur tip monetar, ca dovadă a caracterului său unitar.

Nivelul înalt pe care îl atinsese economia Daciei după mijlocul secolului al II-lea î.Hr. a atras pe piața din Dacia și alte categorii de monede. Este vorba de tetradrahmele provinciei Macedonia Prima și din Thasos și de drahmele orașelor Apollonia și Dyrrhachium. Împreună cu denarii de tip roman, aceste monede au circulat în toată Dacia, în special în prima jumătate a secolului I î.Hr. Odată cu instalarea Imperiului roman la Dunăre încep să circule în Dacia denari romani imperiali care, treptat, vor domina întreaga piață dacică.

www.cimec.ro

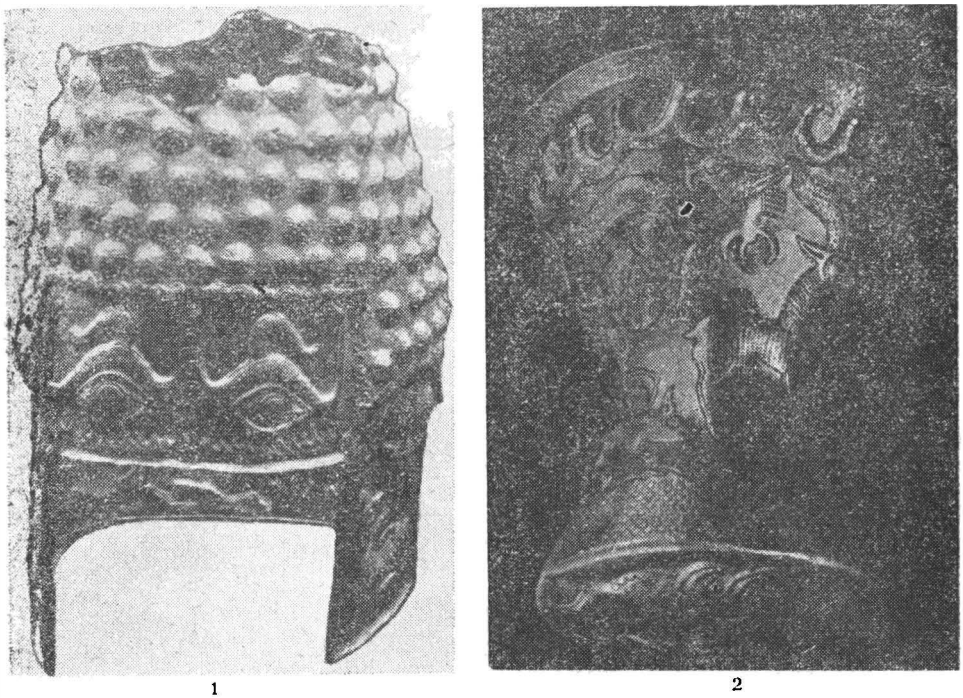

1 2

Fig. 41. Coif din aur de la Poiana Coţofeneşti (1) şi vas din argint aurit din mormântul de la Agighiol (2) (după I. Miclea şi R. Florescu).

In teritoriul getic dintre Dunăre şi Marea Neagră (Dobrogea) continuă şi în secolele al III-lea—I î.Hr. să domine monedele greceşti din oraşele vest- şi nord-pontice (Histria, Tomis, Callatis, Tyras, Olbia ş.a.). Procesul monetar local, de tip macedonean, specific regiunilor geto-dacice nord-dunărene, nu a cuprins şi teritoriul Dobrogei. Emisiuni monetare locale de tip Filip al II-lea se cunosc doar în zona Măcinului, în vecinătatea imediată a Dunării. În schimb, în părţile de nord ale Dobrogei, sub influenţa coloniilor greceşti, se emit sporadic monede din argint cu numele regelui get Moskon, în cursul secolului al III-lea î.Hr., iar în sud, în împrejurimile oraşului Callatis, în secolul al II-lea î.Hr., monede din bronz, mai rar şi din argint, purtând numele unor regişori de rezonanţă scitică (Ataias, Kanites, Ailios, Charaspes, Cariakkes, Akrosas şi Tanusa). Situaţia diferită ce se constată în circulaţia monetară din Dobrogea se leagă strâns de prezenţa oraşelor greceşti de pe coasta Mării Negre, care continuau încă să domine viaţa economică a acestei zone getice.

Interferenţe între civilizaţia geto-dacică şi civilizaţiile altor populaţii (greci, macedoneni, sciţi, celţi, bastarni, romani). Cultura materială a geto-dacilor continuă să se dezvolte în cea de a doua epocă a fierului, cum o atestă descoperirile din aşezările deschise şi întărite (cetăţi), precum şi din necropolele plane sau tumulare din epoca respectivă (pl. 3).

In legătură cu această problemă, o deosebită importanţă prezintă descoperirile arheologice din aşezările deschise şi cetăţile de la Zimnicea (fig. 39/3, 7), Popeşti şi Piscul Crăsani, din Muntenia, Coţofenii din

www.cimec.ro

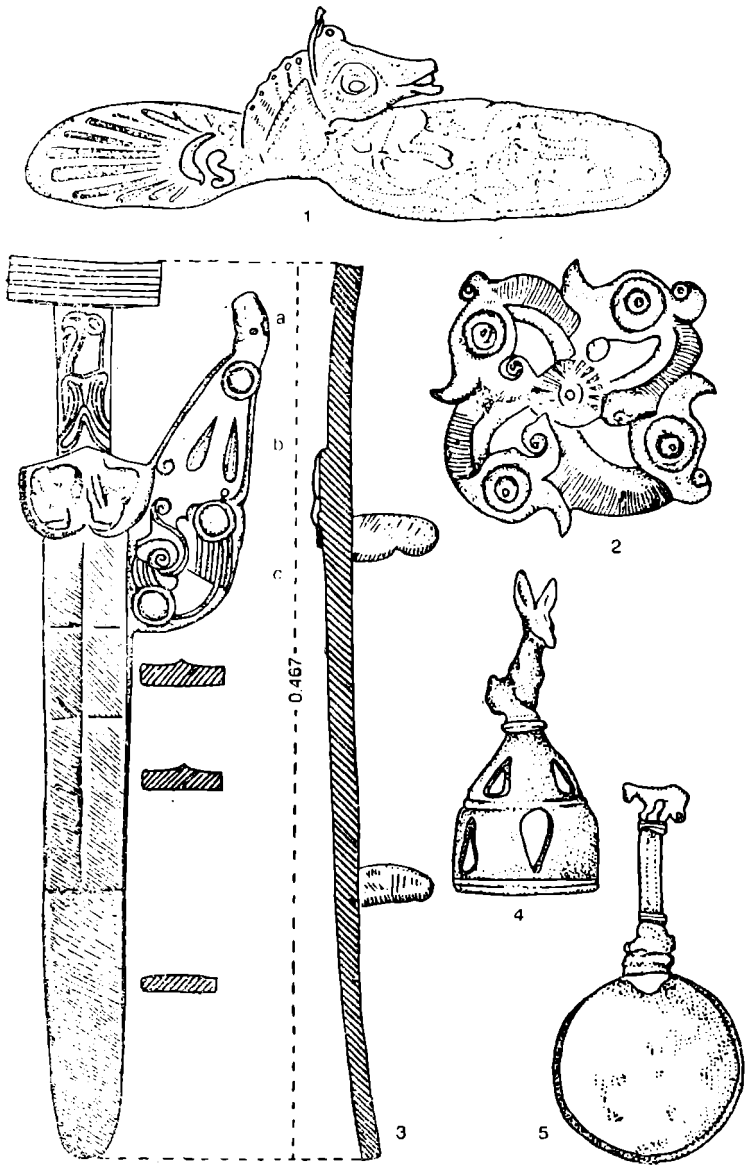

Fig. 42. Piese de artă din aur (1), argint aurit (2) și bronz (3—5) (2—3 după D. Berciu ; 4—5 după Vl. Dumitrescu). 1, aplică frontală cu protomă de cal, din tezaurul de la Băiceni, sfârșitul secolului al V-lea î.Hr. ; 2, aplică cu patru protome de cal, din tezaurul de la Craiova, sec. al IV-lea î.Hr. ; 3, aplică reprezentând sabia emblemă de la Medgidia, sec. al V-lea î.Hr. ; 4, vârf de baldachin, Ghemeș-Gorneşti ; 5, oglindă, Jac.

www.cimec.ro

Dos, din Oltenia, Stânceşti, Cotnari, Buneşti, Cucorani (fig. 39/8) şi Poiana (fig. 39/4), din Moldova, Bedaud, din Dobrogea, Măşcăuţi, Mateiuţi şi Butuceni, din Basarabia ş.a. Cetăţile din vremea respectivă, de dimensiuni deosebite, reprezintă sedii ale unor uniuni tribale şi, în acelaşi timp, loc de refugiu în caz de primejdie. În această privinţă, prezintă interes interpretările date cetăţilor din Moldova, îndeosebi de la Stânceşti şi de la Cotnari, privind capacitatea de adăpostire şi numărul de locuinţe din cuprinsul lor. În ceea ce priveşte descoperirile din aceste aşezări, o menţiune aparte merită ceramica lucrată la roată, producţia sporită de obiecte din fier, ceea ce implică şi o prelucrare locală a fierului, cum o dovedesc, printre altele, atelierele de la Curteni şi Buneşti, din Moldova, tezaurul de obiecte din aur din Cetatea de la Stânceşti ş.a.

In legătură cu acesta din urmă, se constată un progres evident înregistrat de arta geto-dacică în prima perioadă a culturii celei de a doua epoci a fierului (sfârşitul secolului al V-lea — începutul secolului al III-lea î.Hr.), corespunzătoare etapei de cristalizare a culturii geto-dacice, când s-a afirmat, în spaţiul carpato-balcanic, stilul animalier, caracterizat printr-o îmbinare armonioasă de elemente decorative de caracter tracic, scitic, grec şi achemenid, tratate, cum s-a arătat mai sus, într-o manieră locală, tracică sau traco-getică, în funcţie de atelierul în care s-au lucrat piesele respective şi nu de persoana căreia i-au fost destinate aceste piese sau zona etnică din care provin.

Este vorba de o artă cu caracter „princiar" sau aristocratic, bine ilustrată prin unele descoperiri arheologice importante, provenind din Dobrogea (mormântul tumular de la Agighiol) (fig. 40, 41/2) şi regiunile extra-carpatice [coiful din aur de la Poiana Coţofeneşti (fig. 44/1), precum şi din tezaurele din piese din aur de la Băiceni — Iaşi (fig. 45/1) şi din argint de la Craiova (fig. 42/2), mormintele de la Peretu — Teleorman şi Gâvai — Brăila, ca şi rhyton-ul de la Poroina — Mehedinţi]. Aceeaşi semnificaţie o are şi importantul depozit de obiecte din bronz, de caracter grecesc (coifuri, candelabru, aplice şi cnemide), de la Olăneşti, din Basarabia.

Important este faptul că această artă „princiară" geto-dacică, remarcabilă prin geometrism şi realism primitiv, cu toate influenţele străine ale unor civilizaţii superioare, ca aceea elenică şi achemenidă, se caracterizează, în marea arie de răspândire a stilului animalier, din Asia până în centrul Europei, prin particularităţi, atât în reprezentările iconografice principale, umane şi zoomorfe, cât şi prin unele elemente secundare ale decorului.

In ceea ce priveşte descoperirile din necropole, acestea provin, în marea lor majoritate, din morminte de incineraţie, rit predominant şi în a doua epocă a fierului la geto-daci, arderea făcându-se în altă parte, într-un loc anume pregătit *(ustrinum)*, şi, uneori, chiar pe locul mormântului, resturile incinerate, cenuşa şi ofrandele, fiind depuse direct în groapă sau în urnă, îngropate apoi în mormânt, ca şi la alte populaţii de la sud de Dunăre, respectiv traci sau illiri, precum şi la germani. Relativ la practicile funerare rituale, s-au presupus, pe baza descoperirilor făcute, banchete şi dansuri funebre, sacrificii umane, ofrande (obiecte pe care mortul le folosise în timpul vieţii, vase cu mâncare şi băutură ş.a.).

www.cimec.ro

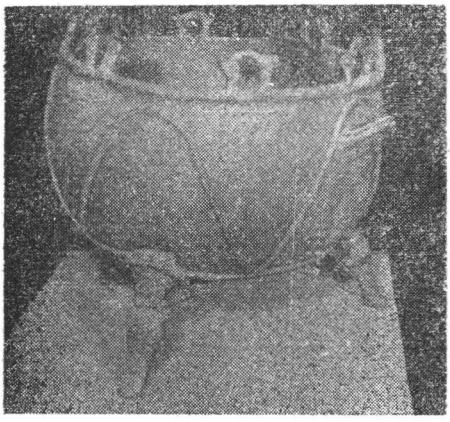

Fig. 43. Cazan scitic din bronz, de la Sconţaru.

Un interes deosebit prezintă mormintele tumulare şi plane din necropola de la Zimnicea, din secolul al IV-lea î.Hr. (fig. 39/3, 7, 11), care, prin bogăţia inventarului, pot fi puse pe seama aristocraţiei tribale, deosebindu-se în mod evident de cele târzii, cu un inventar sărăcăcios. La fel, se remarcă şi necropola tumulară de la Popeşti, cu mormintele de incineraţie cu rug care, prin inventarul lor bogat (săbii, cămăşi de zale, coif din arama ş.a.), au fost considerate morminte princiare, ca şi cele menţionate mai sus, cu piese din argint, de la Agighiol, Peretu şi Craiova, precum şi de la Cucuteni. Dintre celelalte necropole geto-dacice din această vreme, un loc aparte îl ocupă şi acelea din Dobrogea, de la Enisala, cu peste 400 morminte, majoritatea de incineraţie, din secolul al IV-lea î.Hr., precum şi cele două, de incineraţie, de la Murighiol, din secolele al IV-lea—al III-lea î.Hr. (fig. 39/5—6).

In comparaţie cu ritul incineraţiei, acela al înhumaţiei este foarte rar întâlnit la daco-geţi, după cum par s-o indice doar câteva morminte de acest fel, de copii, de la Sfântu Gheorghe — Bedehaza — jud. Covasna şi de adulţi, de la Braşov, fără ca să fie sigure, în toate cazurile, cronologia şi apartenenţa lor etnică.

La dezvoltarea civilizaţiei geto-dacice, ilustrată prin descoperirile mai sus menţionate, provenind din aşezări, morminte şi tezaure sau piese izolate, au contribuit în primul rând, şi în această epocă, relaţiile ei cu *civilizaţia greacă* din coloniile greceşti de pe coasta dobrogeană a Mării Negre. În această privinţă, înainte de a se prezenta legăturile civilizaţiei geto-dacice cu cea greacă din cele trei colonii, Histria, Tomis şi Callatis, este necesar să se insiste, pe scurt, asupra *istoricului acestor colonii, în cea de a doua epocă a fierului,* completându-se, în acest fel, cele spuse mai sus, relativ la apariţia şi începutul dezvoltării coloniilor respective în perioadele mijlocie şi târzie ale primei epoci a fierului.

Astfel, în secolul al V-lea î.Hr. *Histria* cunoaşte o nouă etapă de dezvoltare. Către sfârşitul secolului respectiv, după informaţiile lui Aristotel, la Histria, ca şi în alte cetăţi greceşti, este înlăturat regimul oligarhic, pentru a fi înlocuit cu cel democratic. Pe acoropola oraşului se ridică monumente impunătoare, din rândul cărora se remarcă templul Afroditei (fig. 44), cercetat cu prilejul săpăturilor arheologice. Tot acum, Histria deschide primele sale ateliere monetare. Din rândurile celor dintâi emisiuni menţionăm didrahmele din argint, care au pe avers două capete umane, dintre care unul inversat, iar pe revers, într-un pătrat *încus,* emblema oraşului, vulturul pe delfin, şi legenda IΣTP — IΣTPI, la care se adaugă monedele mici din bronz, cu roată şi legenda IΣT.

O situaţie relativ prosperă continuă să aibă şi în cea mai mare parte a secolului al IV-lea î.Hr., când atelierele monetare emit cea mai

www.cimec.ro

Fig. 44. Templul Afroditei de la Histria (după D. M. Pippidi).

mare cantitate de monede din argint. Acropola va fi înconjurată acum de un zid din piatră, descoperit prin săpăturile efectuate. Tot în legătură cu comerțul Histriei, din epoca ei de prosperitate economică, ilustrată prin construcții deosebite, se pune și acțiunea de colonizare a acestei cetăți către litoralul de nord-vest al Mării Negre, după cum o dovedesc descoperirile de monede histriene și de ceramică grecească din așezarea de la Roxolani de pe malul stâng al limanului Nistrului, așezare care ar corespunde, după unii, cu vechiul Nikonium.

Această primă perioadă de timp (secolele al VI-lea—al IV-lea î.Hr.) coincide cu faza principală de dezvoltare a Histriei. Ea domină întreg comerțul nord- și vest-pontic. Monedele histriene au cunoscut o largă circulație spre nord, până dincolo de Olbia, înspre sud, până dincolo de Balcani.

În interiorul getic se răspândesc numeroase produse histriene, ca urmare a raporturilor strânse și permanente care se stabiliseră între cetate și populația locală traco-getică. Monedele din argint pătrund în stânga Dunării, în jumătatea de sud a Moldovei și în Câmpia Munteniei.

Orașul *Tomis* rămâne, în acest interval de timp, încă în stadiul incipient de dezvoltare, acela de *emporion*, fiind dominat de orașele vecine.

In schimb, orașul *Callatis* îl găsim în plină dezvoltare, sub forma unui oraș impunător, pe la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr. În această perioadă emite primele monede din argint, cu valoare de drahme, care redau pe avers capul lui Heracles, iar pe revers ΚΑΛΛΑ, armele eroului, arcul în teacă și măciuca, la care se adaugă spicul de grâu. Tot acum, la Callatis se ridică edificii publice și monumente de artă importante. In atelierele ceramice se produce o mare cantitate și varietate de statuete din lut ars, colorate, de un nivel artistic cu totul remarcabil (fig. 45). Descoperirea unui papirus într-un mormânt (datat în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.) este o dovadă a atenției pe care, încă de timpuriu, callatienii o acordau textelor sorise.

www.cimec.ro

Fig. 45. Statuetă greacă din lut ars, de tip Tanagra, de la Callatis (după I. Miclea și R. Florescu).

Cu toate că lipsesc informații precise, nu este deloc exclusă posibilitatea ca Histria și Callatis, în urma expediției navale, din Marea Neagră, a lui Pericle, să fi aderat la Liga maritimă delioattică, odată cu celelalte cetăți de pe litoralul Mării Negre. Faptul aceasta va condiționa, într-un anumit sens, dezvoltarea orașelor vest-pontice, care au putut contribui, cu cereale, la acoperirea nevoilor orașelor grecești din sud.

Atât Histria, cât și Callatis, în urma crizei prin care au trecut *poleis*-urile din Grecia propriu-zisă, în timpul și după războiul peloponeziac, se transformă, în cursul secolelor al V-lea și al IV-lea î.Hr., în centre de producție, depășind stadiul de simple intermediare de schimb între greci și băștinași. Ambele colonii bat monede proprii, deschid ateliere ceramice (fig. 46/1—3), sporesc producția de cereale din teritoriile rurale și pescuitul la gurile Dunării, intensifică și amplifică raporturile cu populația locală, traco-getică.

Ridicarea Macedoniei ca putere de prim rang și extinderea sa, teritorială și economică, în Balcani, în secolul al IV-lea, î.Hr. nu va rămâne fără urmări și pentru orașele grecești vest-pontice. În această privință, înfrângerea sciților de sub conducerea lui Atheas, în 339 î.Hr., nu departe de Histria, de către Filip al II-lea, a avut ca efect includerea cetăților vest-pontice sub influența, dacă nu chiar sub oblăduirea macedonenilor. Ocrotite de regatul macedonean din vremea lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, orașele vest-pontice continuă să se mențină la un nivel însemnat de dezvoltare. Monedele din bronz ale celor doi regi macedoneni cunosc o largă circulație pe piața de la Histria și de la Callatis, alături de emisiunile lor proprii. În aceeași vreme, atelierele histriene bat monede din bronz cu capul lui Apollon și al zeului fluvial. Teritoriile rurale se extind și se conturează mult mai clar.

Situația se schimbă după dezmembrarea statului macedonean, odată cu moartea lui Alexandru cel Mare. În anul 313 î.Hr., Histria, Tomis și Callatis se alătură revoltei orașelor vest-pontice, Odessos, Apollonia și Mesambria, împotriva lui Lysimachos. În schimb, Callatis, care nu ajunsese în fruntea revoltei, este supus unui lung asediu, care se va prelungi până pe la 300 î.Hr. Cu un an înainte (304 î.Hr.) însă, o mie de callatieni fuseseră nevoiți să se refugieze pe mare, la Eumelos, regele Bosforului cimerian, așa cum rezultă din relatările lui Diodor din

www.cimec.ro

Sicilia. După toate probabilitățile, evenimentul amintit a avut urmări destul de grave asupra dezvoltării coloniilor vest-pontice. Din acest moment, Histria încetează să mai emită monede din argint, rămânând doar cu emisiunile din bronz. Probabil că același lucru se întâmplă și cu activitatea monetară de la Callatis. Sigur este că după intervenția lui Lysimachos nici unul dintre cele două orașe nu va mai atinge nivelul de dezvoltare pe care îl cunoscuseră în perioada anterioară. Ceva mai mult, vom asista, în secolele următoare, mai ales la Histria, la o decădere și o intrare în criză economică, ce se va adânci pe parcursul întregii epoci elenistice.

1

2

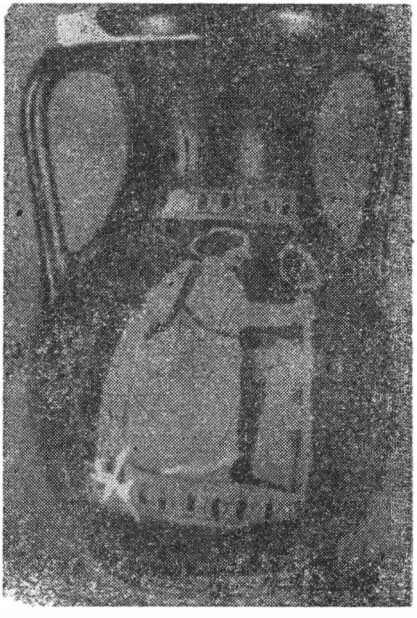

3

Fig. 46. Vase grecești din lut ars, de la Histria (după I. Miclea și R. Florescu). 1, vas cu firnis negru și decor pictat; 2, *oenoche* de tip *fykellura*; 3, *pelikė* cu figuri roșii.

www.cimec.ro

Pe la 260 î.Hr. găsim din nou cele două orașe vest-pontice, Histria și Callatis, angajate într-un conflict, de data aceasta cu orașul Byzantion, pentru controlul asupra coloniei tomitane. Byzantion iese învingător și reușește să câștige dreptul asupra orașului Tomis. Potrivit unui document epigrafic, descoperit la Histria, în a doua jumătate a secolului al III-lea î.Hr. orașul de pe malul lacului Sinoe, găsindu-se în dificultate, este obligat să ceară sprijin economic și politic regelui get Zalmodegikos. Pe la 200 î.Hr. histrienii sunt din nou nevoiți să solicite ajutor politic. De data aceasta ei se adresează, ne informează un alt document epigrafic histrian, lui Rhemaxos, un alt rege local din stânga Dunării de Jos, solicitând sprijin împotriva tracilor conduși de Zoltes, care atacaseră orașul, amenințându-l cu încălcarea teritoriului și distrugerea recoltei. La dificultățile de ordin economic ale Histriei din această vreme pare să fi contribuit, pe lângă criza generală a societății grecești, și împotmolirea treptată a portului histrian, prin ridicarea cordonului de nisip, cunoscut azi sub numele de Chituc.

În cursul secolelor al III-lea—al II-lea î.Hr., atât Histria cât și Callatis continuă să emită monede din bronz. La Histria se construiește un impunător templu în cinstea Marelui Zeu, iar la Callatis se constată o păstrare a tradiției artistice și literare. Din rândul callatienilor se vor evidenția învățați ca Demetrios din Callatis (secolul al III-lea î.Hr.), care se va face remarcat în toată lumea greacă prin scrierile sale cu caracter istoric și geografic (Despre Asia și Europa) și Heracleide (secolul al II-lea î.Hr.), biograf și istoric al gândirii, crescut la curtea regală a Egiptului.

Tot în această perioadă va începe și ridicarea orașului Tomis, care bate acum primele sale monede, toate emisiuni din bronz. Descoperirea unei mari necropole din epoca elenistică, cu un bogat și variat inventar, constituie o indicație în legătură cu avântul pe care acest oraș îl ia, începând, mai ales, cu secolul al II-lea î.Hr.

Secolul I î.Hr. aduce schimbări importante în viața orașelor vest-pontice. La începutul secolului respectiv acestea sunt atrase în uniunea pontică a regelui Mitridate VI Eupator, pentru ca în anul 73 î.Hr. să le găsim angajate în conflictul lui Mitridate cu Roma. În anii 72—71 î.Hr. guvernatorul Macedoniei, M. Terentius Varro Lucullus, cucerește orașele vest-pontice și încheie un tratat de alianță *(foedus)* cu Callatis. În anii 62—61 î.Hr. orașele vest-pontice, ajutate de geți, se răscoală împotriva romanilor, înfrângând armatele lui C. Antonius Hybrida, proconsulul Macedoniei. Pe la mijlocul secolului I î.Hr., Burebista întinde granițele regatului său până la Marea Neagră, integrând în cadrul acestuia și orașele vest-pontice.

Campaniile de cucerire întreprinse în Dobrogea de M. Licinius Crassus, în anii 29—27 î.Hr., vor avea ca urmare includerea celor trei colonii, Histria, Tomis și Callatis, în comunitatea pontică, ce va fi atașată regatului clientelar al Thraciei. În anul 46 vor fi încorporate provinciei romane Moesia, iar din 86 Moesiei Inferior. De la această ultimă dată, istoria celor trei orașe grecești se leagă de aceea a provinciei și, indirect, de istoria Imperiului roman, din care vor face parte. Includerea lor în cadrul Imperiului va însemna sfârșitul perioadei lor autonome și acceptarea autorității centrale imperiale.

Coloniile vest-pontice de pe coasta dobrogeană a Mării Negre sunt, ca și celelalte orașe grecești, colonii și metropole, cetăți-state cu pături

www.cimec.ro

etnico-sociale diferite, cu forme de organizare internă şi conducere proprii.

Pe baza informaţiilor textelor, inscripţiilor şi ale datelor arheologice, s-a tras concluzia că populaţia oraşelor pontice, din această vreme, se compunea din cetăţeni de origine greacă, cu drepturi politice sau fără de asemenea drepturi, din *mixhellenes* fără drepturi politice, proveniţi din căsătoriile mixte greco-scitice sau greco-tracice, precum şi dintr-o pătură săracă, formată din mici meseriaşi şi negustori, pescari şi salahori, sclavi şi meteci, străini toleraţi.

Din ştirile transmise s-a putut stabili, în linii generale, şi organizarea internă a celor trei cetăţi vest-pontice. Această organizare este specifică perioadei de după înlăturarea guvernării oligarhice, adică din momentul instaurării regimului de democraţie greacă, şi se menţine, cu unele modificări, şi în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., în condiţiile formării unei noi oligarhii negustoreşti care, activând sub egida instituţiilor de democraţie greacă a acaparat cele mai înalte poziţii în viaţa economică şi politică a coloniilor greceşti. Situaţia se va prelungi şi în epoca destrămării structurilor societăţii greceşti, paralel cu agravarea crizei social-economice, precum şi politice la Dunărea de Jos, datorită atacului tracilor, precum şi al bastarnilor care, prin incursiunile lor, la nordul şi la gurile Dunării, au periclitat cetăţile greceşti de la Pontul Stâng.

In fiecare cetate, puterea aparţinea cetăţenilor liberi, fiind excluşi femeile, străinii domiciliaţi în oraş şi, desigur, sclavii. Puterea supremă era exercitată de adunarea poporului *(eklesia)*, cunoscută din inscripţii sub numele de *demos*. Pe lângă acest corp deliberativ funcţiona un sfat *(boulè)*, însărcinat cu pregătirea lucrărilor adunării şi cu rezolvarea treburilor curente. Puterea executivă era încredinţată unor colegii de magistraţi *(arhonti)*, documentate la Histria şi Tomis. Tot aici mai este pomenit, pentru ambele colonii, şi colegiul unor conducători militari *(strategi* sau *hegemoni)*. La Histria, mai sunt atestate, în plus, colegiile de agoranomi, economi, casieri, *sinedroi* etc. Pentru Callatis, avem documentaţi, printre colegiile de magistraţi, pe *demiurgoi*, strategi cu rol militar şi *eisagoreis*, care îndeplineau roluri comerciale şi judiciare.

Fiecare cetate avea câte un teritoriu rural propriu *(chora)*, mai puţin bine cunoscut în epoca autonomă. Aceste teritorii, cuprinzând în special terenuri arabile, erau exploatate, în principal, cu sprijinul populaţiei autohtone, prin înţelegerea stabilită de conducerea oraşelor cu şefii de triburi locale.

La baza înfiinţării şi dezvoltării oraşelor vest-pontice se situează bunele raporturi ale acestora cu populaţia autohtonă traco-getică. Întemeierea fiecăreia dintre colonii trebuie văzută şi înţeleasă ca rezultat al stabilirii unei înţelegeri şi unor relaţii între băştinaşi şi noii veniţi, bazate pe interesele comune. Aceste raporturi se vor intensifica şi se vor extinde odată cu dezvoltarea coloniilor şi cu trecerea lor la faza de centre de producţie. Legăturile de schimb între coloniile greceşti şi autohtoni, îndeosebi în secolele al V-lea—al III-lea î.Hr., s-au stabilit, în primul rând, în regiunile înconjurătoare ale Dobrogei, în mod direct sau, uneori, indirect, prin *mixhellenes*, cum o atestă descoperirile din aşezările getice din Dobrogea, de la Tariverde, Sinoe, Vadu şi din alte locuri, precum şi din necropolele cu morminte de incineraţie de la Histria, Cernavoda, Satu Nou şi Murighiol. De asemenea, aceste legături sunt

www.cimec.ro

ilustrate şi prin descoperirile de monede greceşti, îndeosebi histriene, înlocuite mai târziu, pe teritoriul Histriei şi la triburile geto-dacice, prin moneda macedoneană, care se întâlneşte într-un număr mai mare în Transilvania decât în regiunile extra-carpatice, fără ca să fie vorba de un schimb direct cu grecii.

Contactul grecilor din colonii cu localnicii poate fi urmărit şi în afara Dobrogei, tot pe cale arheologică şi numismatică. În această privinţă, prezintă interes amforele din Chios, Thasos, Rhodos şi Cnidos, vasele din lut (fig. 39/1—2) şi alte diferite obiecte, precum şi monedele greceşti, descoperite în mai multe locuri din Moldova, Muntenia şi Oltenia, ca şi, într-o măsură mai redusă, în Transilvania.

Căile principale de pătrundere ale produselor greceşti în Moldova şi Muntenia au fost Dunărea, Siretul, Ialomiţa, precum şi cursul altor ape, afluenţi ai Dunării. Un rol important în vehicularea acestor produse l-a avut Histria, al cărei comerţ a fost activ nu numai spre Muntenia, ci, mai ales, spre Moldova, unde a venit în atingere cu sfera relaţiilor comerciale ale Olbiei.

Intre Histria şi geţii din nordul gurilor Dunării s-au statornicit şi raporturi poltice de care oraşul va beneficia în vremea celor doi regi locali, Zalmodegikos şi Rhemaxos. Desigur, relaţiile cu populaţia getică din vecinătate şi, în general, din Dobrogea au fost mult mai strânse şi permanente, aici făcându-se primul contact cu civilizaţia greacă. Geţii din Dobrogea aveau să-şi însuşească multe dintre produsele greceşti. Unii dintre şefii de triburi locali îşi vor lua titlul de basileu şi vor bate monede (Moskon). La Callatis, atelierele monetare vor bate monede pentru o serie de regişori sciţi, cum s-a arătat mai sus. În cultura materială a traco-geţilor, de tip Murighiol-Enisala, îşi face apariţia ceramica lucrată cu roata, ca urmare a influenţei greceşti.

Aceste relaţii dintre greci şi geto-daci au avut întotdeauna un caracter reciproc, nivelul de dezvoltare al celor trei oraşe fiind condiţionat, în mare măsură, de raporturile cu populaţia băştinaşă. Pe de altă parte, circulaţia produselor greceşti şi elenistice la geto-daci constituie indicii preţioase relativ la stadiul înalt de dezvoltare social-economică şi culturală a acestora. Cu toată intensitatea şi varietatea cu care s-au manifestat influenţele greceşti, din colonii şi Balcani, Dacia nu s-a grecizat, elementele din civilizaţia geto-dacică predominând atât în domeniul culturii materiale, cât şi al vieţii spirituale. Influenţele greceşti, ca de altfel şi ale altor popoare cu care geto-dacii au venit în contact, au fost asimilate în mod creator de către aceştia, contribuind la ridicarea nivelului civilizaţiei lor, îndeosebi în vremea lui Burebista şi Deceba1.

În secolele al III-lea—al II-lea î.Hr., o dată cu scăderea relaţiilor cu lumea greacă şi sud-tracică, în urma intervenţiei la Dunărea de Jos a macedonenilor, precum şi a legăturilor cu statul elenistic al Thraciei, civilizaţia geto-dacică a cunoscut *influenţele elenistice*. Datorită acestor influenţe se explică prezenţa, în cuprinsul unor aşezări geto-dacice din această perioadă, a produselor de import elenistice, răspândite până în Transilvania, precum şi unele imitaţii locale ale ceramicii elenistice (amfore, boluri deliene ş.a.).

În circulaţia produselor greceşti, în afară de coloniile vest-pontice, au avut un rol şi legăturile cu grecii din Peninsula Balcanică, prin intermediul tracilor şi sud-dunăreni, cum s-a arătat mai sus. În afară de aceasta, geto-dacii, prin intermediul tracilor sudici au venit, după unii,

www.cimec.ro

în contact și cu produse de toreutică ale atelierelor achemenide, care însă, după alții, s-ar putea să se datoreze mai curând unor ateliere grecești sau tracice (de ex., fialele din mormântul „princiar" de la Agighiol). În această privință s-a exprimat însă opinia că, din a doua jumătate a secolului al IV-lea sau chiar de la sfârșitul secolului al V-lea î.Hr., influența achemenidă s-a făcut simțită la anumite forme ale toreuticii de producție locală din Thracia, zonă care a servit ca mijlocitoare și mai târziu, între arta iraniană a metalului și aceea a celților timpurii.

În afară de acestea este posibil ca, prin intermediul illirilor, să se fi transmis la nord de Dunăre unele produse de influență greacă, cum ar fi de exemplu coiful de tip greco-illiric de la Gostavăț — Olt, cel de la Ocna Mureș — Alba, fibulele din argint cu balama, din tezaurul de la Ostrovu Mare ș.a.

Pe de altă parte, în cea de a doua epocă a fierului au continuat relațiile și cu civilizația scitică, cum o atestă unele piese din metal din această epocă (fig. 42 ; 43/3—5).

În a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., geto-dacii au intrat în contact cu *civilizația celtică*, de origine vest-europeană, ale cărei prime pătrunderi în spațiul carpato-dunărean datează din această vreme și de la începutul secolului al III-lea î.Hr.

Celții, aparținând ramurii celei mai vestice ale indoeuropenilor, au invadat, pentru prima dată, Transilvania, dinspre Pannonia, pe căile Mureșului și Someșului, aproximativ în aceeași vreme, instalându-se aici pentru o perioadă de două secole.

Aceste căi de invazie ale celților sunt atestate prin numeroase descoperiri de morminte celtice de incinerație, din Transilvania, dintre care cele mai vechi sunt din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., majoritatea datând însă din secolele al III-lea—al II-lea î.Hr.

Dintre acestea, reține atenția necropola birituală din secolele al III-lea—al II-lea î.Hr. de la Ciumești — Satu Mare, îndeosebi prin mormântul unei căpetenii din inventarul căruia se remarcă un splendid coif din fier cu un vultur din bronz la partea lui superioară (fig. 47/5), o platoșă de zale, cnemide din bronz și alte obiecte celtice (fig. 47/1—3, 6). De asemenea, în necropolele de la Silivaș (jud. Alba, fig. 47/4), Toarcla (jud. Brașov) și Vurpăr — Sibiu, precum și de la Apahida — Cluj, Curtuiușeni (fig. 39/9) și Oradea Nouă — Bihor, Pișcolț — Satu Mare, Fântânele — Bistrița Năsăud și din alte locuri s-au găsit morminte cu resturi de care de luptă cu două roți, spade, sulițe, cuțite de lovit, coif, ceramică și alte piese de tip celtic.

În afară de acestea, de la Luncani — Cluj provine o figurină din bronz, reprezentând un mistreț, iar dintr-un mormânt, de la Galații Bistriței, un instrument chirurgical pentru trepanație și alte tăieturi în os.

Morminte cu inventar celtic s-au găsit și în Oltenia, la Gruia, Corlate, Orodel și în alte localități. Fiind vorba însă de descoperiri întâmplătoare, în general lipsite de ceramică, aceste morminte nu pot fi atribuite în toate cazurile, cu certitudine, din punct de vedere etnic, nefiind exclusă posibilitatea să aparțină scordiscilor, care sunt celți amestecați cu illiri și traci.

În ceea ce privește restul teritoriului României, sunt doar câteva piese răzlețe de caracter celtic în Moldova, provenind de la Glăvănești Vechi și Cucuteni — Iași, Dănești — Vaslui și din alte câteva locuri. Prezența lor în mediul daco-getic de pe teritoriul Moldovei nu indică

www.cimec.ro

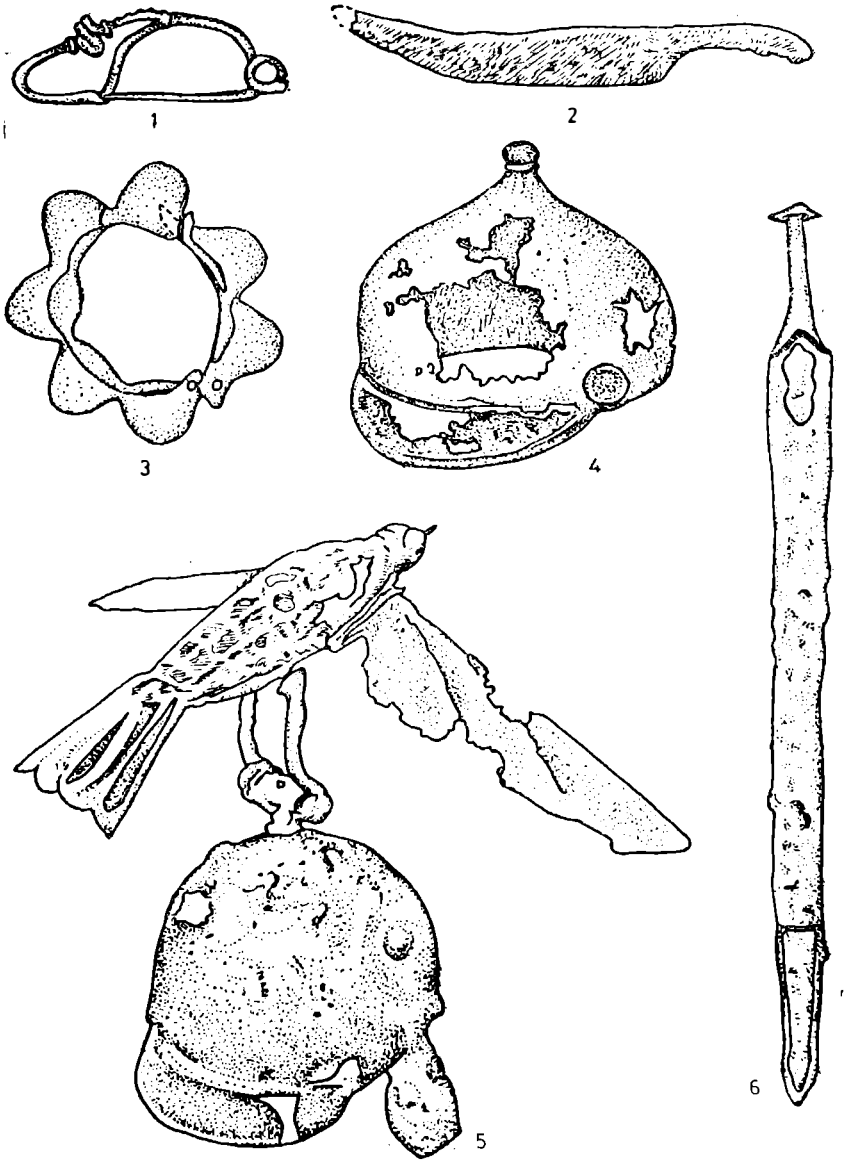

Fig. 47. Obiecte de tip celtic, din bronz (1, 3), fier (2, 4, 6) și din fier și bronz (5). (1—3, 6 după Vl. Zirra ; 4—5 după M. Rusu) din morminte din sec. al III-lea î.Hr., de la Ciumești (1—3, 5) și Silivaș (4), 1, fibulă ; 2, cuțit ; 3, brățară cu semiove ; 4—5, coifuri, Silivaș (4), Ciumești (5) ; 6, sabie, Ciumești.

însă, în mod obligatoriu, și o invazie a celților dinspre Europa Centrală, pe la nord de Carpați, în acest teritoriu.

La fel se pune problema și pentru cele câteva resturi răzlețe celtice din mediul geto-dacic de la Sărata Monteoru, Tinosu și din alte câteva locuri din Muntenia, ajunse aici dinspre sud-vestul țării noastre. În schimb, din Dobrogea, de unde nu provin urme celtice certe, se cunosc

www.cimec.ro

denumirile celtice ale unor cetăți, ca *Noviodunum* (Isaccea) și *Arrubium* (Măcin).

Descoperirile celtice mai sus menționate atestă, în general, influența celtică asupra civilizației geto-dacice, îndeosebi în Transilvania și Oltenia, în secolele al III-lea—al II-lea î.Hr., populația geto-dacică transmițând și ea celților unele dintre produsele ei, precum și altele, traco-getice și grecești, de origine meridională.

Din punct de vedere etnic, este greu să se precizeze grupurile de celți cărora le aparțin descoperirile celtice din spațiul carpato-dunăreano-pontic, în rucât localizările de triburi celtice din acest spațiu sunt nesigure, presupunându-se doar, fără dovezi concludente, cotensii, prin sudul Moldovei, spre deosebire de alte triburi ale celților, care s-au așezat la marginea teritoriului dacic sau chiar au încercat să pătrundă spre interior (boii, tauriscii, anarții, scordiscii). În această privință, determinările paleo-antropologice au evidențiat și ele caracterul amestecat al comunităților culturii celtice din acest spațiu, subliniind prezența unor trăsături mediteraneene, datorită conviețuirii cu autohtonii. Această constatare corespunde și cu datele cercetărilor arheologice, potrivit cărora, cu toată influența celtică, din această perioadă au predominat în Dacia elementele geto-dacice, atât în domeniul culturii materiale, cât și al vieții spirituale.

În afară de celți, în cursul secolelor al II-lea și I î.Hr., geto-dacii din estul teritoriului României au venit în contact și cu *cultura triburilor germanice ale bastarnilor*, atestate aici, arheologic, prin grupul Poienești — (Lucașeuca) Lukașevka (după descoperirile din localitățile Poienești — Vaslui și (Lucașeuca) Lukașevka — Orhei din Basarabia) și pe baza izvoarelor scrise.

Pe teritoriul țării noastre, resturile de cultură bastarnică se concentrează în centrul și nordul Moldovei, cum atestă descoperirile din necropolele din incinerație de la Poienești — Vaslui (fig. 39/10) și Borosești — Iași, din așezările de la Lunca Ciurii — Iași, Botoșana — Suceava și din alte locuri, datând, îndeosebi, din secolul al II-lea și începutul secolului I î.Hr., din vremea stabilirii bastarnilor în aceste teritorii ale geto-dacilor, care le-au servit, apoi, ca bază pentru incursiunile lor spre Pont și Dunăre, menționate în textele antice.

Odată cu pătrunderea acestor triburi germanice aici, au încetat așezările fortificate geto-dacice din secolele al V-lea—al III-lea î.Hr., din Moldova, trecându-se la așezări cu poziție joasă până în secolele I î.Hr. — I când, în condițiile istorice din vremea lui Burebista-Decebal, se vor întâlni din nou așezări întărite în zona subcarpatică din centrul Moldovei.

Cele câteva resturi de locuire bastarnică din Transilvania, identificate la Morești, pe Mureș, nu departe de Târgu Mureș, nu ar fi exclus să fie în legătură și cu o incursiune bastarnică, de scurtă durată, în Transilvania. De altfel, în legătură cu invaziile bastarnilor în teritoriile geto-dacice, s-a pus mai de mult și episodul relatat de Iustinus, cu privire la înfrângerea geto-dacilor din Transilvania și Carpații Orientali, de sub conducerea lui Oroles, care însă, în final, au fost victorioși asupra bastarnilor, oprindu-le expansiunea pe Carpații Orientali. Aceste lupte, după unii, nu ar fi exclus să fi avut loc mai târziu, la începutul domniei lui Burebista.

Aceste triburi germane, cu un nivel de dezvoltare inferior față de acela al geto-dacilor, pe care însă, se pare, că temporar le-au dominat politic și militar în zonele centrale și nord-estice ale Molovei, decad

www.cimec.ro

odată cu întărirea geto-dacilor în vremea statului lui Burebista, neinfluențând dezvoltarea culturii locale.

Nivelul înalt al civilizației geto-dacice, împreună cu interesele economice și politice romane către Balcani și Dunărea de Jos, au favorizat legăturile, sub multiple forme, cu *civilizația romană*, cu începere din secolul al II-lea î.Hr., odată cu penetrația economică romană directă, dinspre Adriatica și Italia, în Peninsula Balcanică și la nord de Dunăre, care va crește, apoi, în secolele I î.Hr.—I, contribuind la progresul culturii locale geto-dacice din această vreme.

Această penetrație economică romană din Dacia este atestată prin multe descoperiri de ceramică, piese din bronz, fier, argint și din sticlă, precum și, îndeosebi, de monede republicane.

In ceea ce privește ceramica, pe lângă specia de import romană, caracterizată prin pastă de culoare roșie, datorită arderii oxidante, se remarcă numărul destul de mare și al imitațiilor geto-dace. La fel, activ a fost comerțul cu vase și obiecte din metal romane, în Dacia înainte de cucerire, din care un loc aparte îl ocupă uneltele și armele din fier, precum și piesele de podoabă și de cosmetică din bronz, produse în atelierele Italiei.

Amploarea volumului schimburilor comerciale, la care băștinașii participau cu vite, piei, blănuri, grâne, miere, lemn și alte produse, a contribuit la introducerea monedelor republicane în Dacia, cu începere din secolul al II-lea î.Hr., a căror intensă circulație, în acest teritoriu, a fost facilitată de pătrunderea, în secolele al II-lea—I î.Hr., a monedelor coloniilor grecești Apollonia și Dyrrhachium, de pe coasta de est a Mării Adriatice.

Influența romană în Dacia s-a exercitat însă nu numai în domeniul culturii materiale, ci și în acela al vieții spirituale, îndeosebi în religie, cunoștințe științifice și scrierea cu litere latine.

Aceste legături cu lumea romană, înainte de cucerire, atestă, pe de o parte, stadiul destul de înalt al societății geto-dacice din epoca respectivă, care era interesată de comerțul cu produse romane, iar pe de alta, intensificarea diferențierilor sociale în cadrul acestei populații, fiind grăbită trecerea către o nouă formă de organizare social-politică, superioară, corespunzătoare statului dac.

În felul acesta, cu începere din secolul al II-lea î.Hr., odată cu penetrația economică romană, dinspre Adriatica și Italia în Balcani și la nord de Dunăre, dezvoltarea pe o treaptă superioară, economică, culturală și social-politică, a geto-dacilor le-a permis să vină în contact cu romanitatea, favorizând procesul de romanizare declanșat în urma cuceririi Moesiei și Daciei de către romani.

In plin avânt în vremea lui Burebista și Decebal, civilizația dacică, prin ocuparea Moesiei și apoi a Daciei de către romani, și-a schimbat cursul evoluției ei, fără să dispară cu totul, atât în teritoriile supuse romanilor, din cadrul provinciilor Dacia și Moesia Inferior, cât și în afara lor, în acelea locuite, în aceeași vreme, de carpi și dacii liberi.

Accentuarea diferențierilor sociale și alcătuirea de formațiuni social-politice premergătoare organizării statale : uniunile de triburi geto-dacice. Progresele realizate în domeniul metalurgiei fierului, în cea de-a doua etapă a fierului, au contribuit la creșterea producției de bunuri și, o dată cu aceasta, la extinderea schimburilor dintre diferitele comunități, pentru care a fost necesară introducerea monedei din metal, cum

www.cimec.ro

s-a arătat mai sus. În același timp, sporirea producției de bunuri a contribuit la intensificarea separării meșteșugarilor de agricultori și, datorită schimburilor de produse, la apariția unei noi categorii sociale, a negustorilor, către sfârșitul acestei epoci.

În aceste condiții, la triburile geto-dacice, aflate într-o etapă înaintată a organizării politice, atestată și prin izvoarele scrise, s-au accentuat diferențierile sociale, în cadrul uniunilor de triburi, corespunzătoare unor formațiuni social-politice anterioare organizării statale din vremea lui Burebista.

Această accentuare a diferențierilor sociale, din cea de-a doua epocă a fierului, este atestată arheologic, printre altele, și prin așezările întărite din secolele al V-lea—al III-lea î.Hr., în jurul cărora se aflau altele deschise, de o mai mare sau mai mică întindere, precum și de mormintele tumulare, pentru șefi sau alți membri ai aristocrației tribale, așa cum este cazul în zona Cucuteni-Cotnari, la Zimnicea și în alte locuri. Aceeași importanță pentru problema diferențierilor sociale prezintă și așezarea fortificată de la Coțofenii din Dos, din Oltenia, remarcabilă prin importurile de produse de la sud de Dunăre și chiar de la sud de Balcani.

La acestea se adaugă și arta cu caracter aristocratic, bine ilustrată prin unele descoperiri arheologice, importante, mai sus menționate, provenind din Dobrogea și regiunile extra-carpatice, în care se reflectă procesul de accentuare a diferențierilor social-economice la geto-dacii din zonele respective. În această privință, se remarcă tezaurul de obiecte din aur de la Băiceni — Iași și mormântul princiar cu încăperi de piatră de la Cucuteni — Iași; mormântul tumular, cu trei încăperi, de piatră, și cu un bogat inventar de la Agighiol — Tulcea; „tezaurul" de la Craiova, probabil mormânt princiar al unei căpetenii geto-dacice, din inventarul căruia fac parte piese din argint și argint aurit; mormântul tumular princiar de la Peretu — Teleorman, conținând, pe lângă resturile unui car de luptă, obiecte de argint; mormântul tumular de la Găvani — Brăila, toate din secolul al IV-lea î.Hr., precum și *rhyton*-ul de la Poroina — Mehedinți, dintr-o vreme ceva mai târzie, și coiful din aur de la Poiana Coțofenești — Prahova, din prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.

În comparație cu aceste dovezi concludente, relativ la existența, în secolele al V-lea—al IV-lea î.Hr., a unei pături de conducători militari, provenind din aristocrația tribală, mormintele tumulare din ultimele faze ale necropolei de la Ferigile — Vâlcea, cu un inventar modest al celor incinerați, atestă, aproximativ pentru aceeași vreme, o categorie de luptători obișnuiți.

În cea de a doua epocă a fierului, ca urmare a evoluției social-economice, organizarea social-politică a geto-dacilor a fost mai dezvoltată, fiind caracterizată prin *uniuni tribale* mai puternice, situate pe teritorii mai mari. În cadrul acestei organizări cu caracter militar, războaiele au avut un rol destul de important, contribuind la îmbogățirea „regilor" și a aristocrației, fenomene care se reflectă în descoperirile arheologice din așezări, tezaure și morminte.

Deci, forma de organizare social-politică superioară, statul, la care au ajuns geto-dacii în vremea lui Burebista, a fost precedată, în această etapă de uniuni tribale mai mici și mai mari, delimitate parțial în spațiu și conduse de șefi militari, dintre care unii apar, în izvoarele scrise și pe monede, cu denumirea de basilei.

www.cimec.ro

O asemenea formațiune social-politică, corespunzătoare unei uniuni tribale mai puternice, este posibil să fi existat și la geții din Dobrogea, în vremea conflictului dintre sciți și perșii lui Darius, primul eveniment în istoria politică a acestei zone, descris de către Herodot, cu care prilej sunt menționați, pentru prima oară geții, în izvoarele scrise (IV, 93).

Din informațiile acestui istoric grec rezultă că expediția persană, din 514 î.Hr. (după alții 519 sau 513 î.Hr.), ar fi avut drept scop pedepsirea sciților, care, urmărind pe cimmerieni, au pătruns în Media, tulburând regiunile dinspre nord, adică teritoriul persan. În realitate, pe de o parte, s-a urmărit asigurarea flancului drept și a spatelui frontului, în vederea războiului proiectat de perși împotriva Greciei, iar pe de alta, includerea în sfera de dominație economică și politică persană a coloniilor grecești de pe coastele de apus, poate și de nord, ale Mării Negre.

Regele persan, după ce a trecut Bosforul, a înaintat pe coastele de vest ale Mării Negre, îndreptându-se spre Sciția, cu o armată de vreo 700 000 de oameni, fără aceia de pe cele 600 de corăbii puse la dispoziție de ionienii din Asia Mică, cifre exagerate de Herodot, tocmai pentru a se sublinia mai mult proporțiile mari ale expediției.

După supunerea fără lupte a triburilor tracice aflate mai sus de Apollonia și Mesembria, a urmat înfrângerea geților, după împotrivirea dârză a acestora, care deși „sunt cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci", după cum ne informează Herodot, „după ce au fost învinși de perși, urmară restul armatei" (IV, 96), desigur, împotriva sciților.

Cu toate acestea, expediția lui Darius la Dunărea Inferioară, care după Herodot, ar fi durat două luni, iar după Ctesias numai două săptămâni, nu a reușit, deoarece armatele persane nu au putut urmări pe sciți, care s-au retras în stepele din nordul Mării Negre. Din aceste motive, Darius a fost nevoit să se retragă, lăsând în Europa o oaste în frunte cu comandantul său Megabazos care, printre altele, trebuia să termine supunerea populației răsculate din Hellespont.

Consecința imediată a acestei expediții a fost înglobarea, pentru scurtă durată, a Dobrogei, cu coasta tracică a Peninsulei Balcanice, în Imperiul persan. Atât această stăpânire persană, cât și cea următoare, de mai lungă durată, a statului odris, care s-a extins până la gurile Dunării, deci și asupra geților din Dobrogea, influențând forma de organizare a uniunii tribale a acestora, prin condițiile militare și politice create, au împiedicat, timp de un secol și jumătate, pătrunderea sciților în Dobrogea, ceea ce a permis consolidarea politică și culturală a tracilor, inclusiv a uniunii tribale getice, din această zonă. În aceeași vreme, în spațiul intra-carpatic, agatârșii, organizați într-o uniune tribală puternică, cuprinzând triburile geto-dacice din Transilvania și, eventual, și din zona Subcarpaților meridionali, s-au opus și ei sciților.

De-abia în a doua jumătate a secolului al IV-lea, în 341 î.Hr., când, în urma schimbărilor raporturilor de forță, politica odrisă la Dunărea de Jos a fost înlocuită, mai mult nominal, cu cea macedoneană, care, ca și cea odrisă, nu s-a extins și la geții din nordul Dunării, sciții, sub conducerea lui Atheas, au invadat Dobrogea, angajându-se în lupte cu Filip al II-lea al Macedoniei și cu triburile tracice ale triballilor.

Cu prilejul înaintării de la nordul la sudul Dunării a acestui rege scit, a cărui prezență în Dobrogea este atestată și prin descoperiri monetare, geții „histrieni", aparținând, probabil, unei uniuni tribale getice

www.cimec.ro

din Dobrogea, sub conducerea unui *Histrianorum rex*, i-a opus rezistență, așa cum informează istoricul roman Iustinus, din secolul al II-lea, reproducând în rezumat opera, pierdută ulterior, a scriitorului roman Pompeius Trogus, contemporan cu August și Tiberiu. Numai după moartea acestui rege anonim, șef al uniunii tribale de pe malurile Dunării, care nu poate fi identificat cu Moskon, regele traco-getic din nordul Dobrogei, din secolul al III-lea î.Hr., au putut pătrunde sciții, sub conducerea lui Atheas, în Dobrogea și spre Balcani, intrând în 339 î.Hr., în conflict cu macedonenii de sub conducerea lui Filip al II-lea, care pătrunsese cu armată în Dobrogea cam în aceeași vreme, după ce, cu doi ani mai înainte, în 341 î.Hr., cucerise regatul tracic al odrisilor, din sudul Dunării. Din textul lui Iustinus se poate desprinde pericolul prezentat de Atheas pentru macedoneni, întrucât prin acțiunile sale putea compromite cucerirea Thraciei, pentru care ei făcuseră sacrificii. Din acest motiv, Filip al II-lea a oprit asediul Bizanțului, angajându-se în lupta cu Atheas, pe care l-a înfrânt în Dobrogea, în preajma Histriei, luând numeroși prizonieri, printre care femei și copii, precum și multe vite. În continuare, Filip al II-lea, după succesul repurtat în lupta din Dobrogea, în care Atheas și-a găsit sfârșitul, înapoindu-se în Macedonia, a suferit un eșec, neputând supune, ca și mai înainte regele odris Sitalkes, triburile tracice ale triballilor, localizate între Balcani și Dunăre, care s-au opus pe malul drept al Dunării, probabil în fața Olteniei.

Alte informații, deosebit de prețioase, cu privire la uniunea de triburi geto-dacice de la nord de Dunăre, ne sunt transmise de către istoricul grec Arrian (Anabassis I, 3—4), din secolul al II-lea, cu prilejul descrierii atacului fulgerător al lui Alexandru asupra geților din Câmpia dunăreană, din anul 335 î.Hr., după însemnările generalului Ptolemaios, fiul lui Lagos, viitorul rege al Egiptului, participant el însuși la expediția tânărului rege al Macedoniei.

Din datele transmise de către Arrian, rezultă că Alexandru, înainte de campania din Orient, pentru a-și asigura spatele frontului, a reluat campania împotriva tribalilor, nesupuși de către tatăl său, Filip al II-lea. În acest scop, Alexandru, după ce s-a luptat cu tracii autohtoni din munții Haemus (Balcani), s-a îndreptat împotriva triballilor, dintre care unii s-au retras într-o insulă a Dunării cu maluri abrupte, unde regele macedonean, cu corăbiile de care dispunea, nu a reușit să pătrundă și unde triballi erau ajutați de geții de pe malul stâng al fluviului. Din acest motiv el s-a hotărât să treacă Dunărea, pentru a intimida pe geții de pe malul stâng al fluviului, care se adunaseră amenințător pe acest mal, cu intenția de a-l opri pe Alexandru să treacă fluviul.

Din informațiile lui Arrian, ar fi fost pe malul stâng al Dunării 4 000 de călăreți și 10 000 pedestrași geți, gata să-i ajute pe triballi, ceea ce l-a determinat pe Alexandru să pornească împotriva geților. Alexandru s-a îmbarcat pe o corabie și a adunat cât mai multe luntrii de lemn, care, după Arrian, se găseau acolo din belșug, transportând cu ele, ca și cu ajutorul burdufurilor umplute cu paie, 1 500 călăreți și 4 000 de pedeștri.

În legătură cu locul unde a trecut Alexandru Dunărea sunt încă discuții, pornindu-se de la localizarea triballilor și de la drumul parcurs de regele macedonean prin Thracia. În această privință, față de opinia mai veche, potrivit căreia trecerea fluviului ar fi avut loc undeva la vest de Zimnicea, s-a exprimat recent și o alta, după care locul respectiv ar fi

www.cimec.ro

fost mult mai la vest, în dreptul Banatului, ceea ce ar corespunde, parțial, cu itinerariul tatălui său, Filip al II-lea, la întoarcerea în Macedonia, precum și, în genere, cu caracteristicile cursului Dunării din această zonă.

In acest caz, Alexandru, pornind din Macedonia, a trecut Munții Haemus, continuându-și înaintarea mai departe, până la localitatea Rama, în dreptul insulei Ostrovo și a vărsării Caraşului, triballii fiind obligați să se retragă cu multe pierderi. Dincolo de Dunăre, armatele macedonene, înaintând printre lanurile înalte de grâu au fugărit pe geți, îndreptându-se, după Arrian, spre un oraș „slab întărit", în apropiere de Dunăre, pe care l-au ocupat, prădat și distrus. Și localizarea acestui oraș a provocat discuții, nu toți autorii fiind de acord cu Zimnicea, datorită condițiilor nefavorabile de trecere a fluviului din dreptul acestei localități de pe malul Dunării și nu la distanța de o parasagă (5,5 km), cum rezultă din informațiile lui Arrian. În această privință, încercările de identificare a orașului respectiv, mai de mult, în estul Olteniei sau, mai recent, în zona bănățeană a Dunării nu depășesc stadiul ipotezelor de lucru.

Alexandru, în aceeași zi, după Arrian, ceea ce pare surprinzător, a trecut Dunărea înapoi, revenind în lagăr cu întreaga sa oaste, fără nici o pierdere. Este posibil ca tânărul rege macedonean să nu fi avut timp și poate nici interes să stăruie mai mult la Dunărea de Jos, fiind preocupat de problemele politice mult mai ample, care-i puteau da mai mari satisfacții. Semnificativ este însă faptul că, la întoarcerea peste fluviu, după informațiile lui Arrian, a încheiat pace cu triballii, și a primit solii ale triburilor libere de pe malul Dunării, precum și din partea celților scordisci din nordul Serbiei, care, după susținătorii tezei trecerii Dunării prin zona bănățeană a fluviului, s-ar fi deplasat mai ușor în această zonă decât până în dreptul Zimnicei sau chiar estului Olteniei.

In orice caz, Arrian, descriind împrejurările în care a avut loc expediția lui Alexandru la nord de Dunăre, a transmis o serie de amănunte deosebit de importante cu privire la economia, demografia și organizarea social-politică și militară a geto-dacilor din zona dunăreană. Astfel, din descrierea expediției rezultă că pe la 335 î.Hr. malurile Dunării erau foarte populate, de vreme ce Alexandru a putut trece peste fluviu într-o singură noapte, folosindu-se și de luntrele localnicilor, iar numărul mare al luptătorilor geto-daci confirmă acest lucru. De asemenea, amănuntul în legătură cu lanurile de grâu înalte, de pe malul stâng al Dunării, prin care pedestrimea macedoneană a trebuit să înainteze cu sulițele culcate pentru a face loc cavaleriei, constituie o dovadă concludentă despre marea importanță a agriculturii la geto-daci. La rândul lor, informațiile relativ la oastea getică, orașul slab întărit și prada bogată sunt semnificative pentru organizarea social-politică, respectiv unional tribală mai închegată din Câmpia Munteniei, precum și pentru cultura materială a geto-dacilor din zona respectivă.

• Cu prilejul unei noi campanii a macedonenilor, în nordul Mării Negre, de sub conducerea generalului Zopyrion, guvernatorul Thraciei, geto-dacii, în 326 î.Hr. (după alte păreri în 334 sau 331 î.Hr.), sunt puși din nou în situația de a se apăra : Zopyrion, trecând Dunărea prin Dobrogea, a pierit la întoarcere, în Bugeac, împreună cu ostașii săi, în lupta cu geții ; după alții însă, cu sciții, neputând reveni pe celălalt mal din cauza unei furtuni dezlănțuite pe neașteptate, pe fluviu, după cum infor-

www.cimec.ro

mează scriitorul roman Q. Curtius Rufus (X, 1, 44), din secolul I, care a scris o istorie a faptelor lui Alexandru cel Mare, punând accentul mai mult pe partea anecdotică și legendară decât pe exactitatea faptelor.

Înfrângerea lui Zopyrion și planul de viitor al lui Alexandru, ca după terminarea campaniei din Asia să revină la Dunăre pentru a-i distruge pe geți, constituie dovezi cu privire la forța militară și politică a geto-dacilor în luptele de apărare împotriva macedonenilor.

Indeosebi, uniunea de triburi geto-dacică din zona dunăreană s-a dovedit puternică și mai închegată sub conducerea lui Dromichaites, în timpul luptelor, dintre anii 300 și 292 î.Hr., cu Lysimachos, unul dintre generalii lui Alexandru, ajuns rege al Thraciei.

Asupra acestor lupte au transmis informații scriitorii greci, în primul rând geograful Strabon, contemporan cu Augustus, și istoricul Diodor din Sicilia, din secolul I, și apoi geograful și istoricul Pausanias, din secolul al II-lea. Din știrile transmise se cunoaște bine atât politica susținută de Lysimachos, de a-și impune autoritatea în regiunea orașelor pontice din Dobrogea, cât și rezistența acestor orașe, în frunte cu Callatis, aliate cu șefii triburilor locale. În cele din urmă, rezistența acestor orașe fiind înfrântă, se pare că a încetat și dreptul local de a bate monede, emisiunea monetară autonomă a orașelor grecești de la Pontul Stâng fiind înlocuită cu aceea a monedelor macedonene.

Cu tot succesul repurtat de Lysimachos în campania din Dobrogea, în urma căreia a cucerit populația getică de pe malul dobrogean al Dunării, el a fost înfrânt în luptele cu Dromichaites. Evenimentele care au urmat, în primul deceniu al secolului al III-lea î.Hr., sunt cunoscute fragmentar și mai mult sub formă anecdotică.

Astfel, cu prilejul primei lupte, din 300 î.Hr., ar fi căzut prizonier Agathocles, fiul lui Lysimachos, care și-a făcut atunci debutul pe câmpul de luptă sub conducerea tatălui său, sau, după alții, chiar Lysimachos. De asemenea, după ce Lysimachos l-a eliberat pe Agathocles, și în a doua luptă, din 292 î.Hr., Lysimachos, înfrânt, a fost dus, împreună cu familia sa, la Cetatea de scaun a lui Dromichaites, de la Hellis (localitate, după unii, în Câmpia Dunării, iar după alții pe cursul superior al Argeșului), iar oastea macedoneană distrusă.

Din informațiile lui Diodor din Sicilia, rezultă că Dromichaites l-a întâmpinat bine pe Lysimachos, manifestând față de el o atitudine protectoare. În schimb, poporul getic, este vorba de adunarea poporului sub arme, masa războinicilor, a avut o altă atitudine față de Lysimachos, cerând ca acesta să fie adus în fața sa și pedepsit cu moartea, întrucât este normal, după cum informează Diodor din Sicilia, ca poporul care a împărtășit toate primejdiile războiului să aibă dreptul de a hotărî asupra sorții captivilor. În cele din urmă, poporul s-a lăsat înduplecat de pledoariile lui Dromichaites, care, după aceea, a oferit un ospăț lui Lysimachos. În descrierea acestui ospăț, de către Diodor din Sicilia, sunt exagerări, căutându-se să se scoată în evidență, și oarecum să se idealizeze, prin contrast cu lumea civilizată greacă, frământată de contradicții, puritatea moravurilor și felul de viață sobru al geto-dacilor. În fine, conflictul dintre Dromichaites și Lysimachos s-a terminat cu încheierea păcii, restituirea teritoriilor cucerite și primirea de ostatici, precum și, după informațiile lui Pausanias (I, 9, 2), la înrudirea dintre Lysimachos și Dromichaites prin căsătoria, probabil cu scop politic, a acestuia din urmă cu fiica lui Lysimachos.

www.cimec.ro

In concluzie, după aproximativ jumătate de secol, luptele de apărare ale geților de la Dunărea de Jos față de atacurile macedonenilor s-au încheiat prin victoria politică a geților. Prin înfrângerea lui Lysimachos, uniunea de triburi getice de la Dunărea de Jos s-a întărit și mai mult, prin pacea încheiată cu Lysimachos.

Uniunile de triburi geto-dacice, cu „regi" în fruntea lor, au continuat să se dezvolte și în secolele al III-lea — al II-lea î.Hr., în condițiile istorice mai grele, corespunzătoare atacurilor celților și bastarnilor în spațiul carpato-dunăreano-pontic, datorită cărora s-a întârziat unificarea lor politică. Semnificativ este faptul, deja menționat, că ariile de răspândire ale unora din aceste uniuni tribale, din vremea respectivă, corespund cu acelea ale diferitelor tipuri de monede daco-getice.

Astfel, pornind de la constatarea că fiecare tip monetar important aparține unei uniuni de triburi, s-a ajuns la localizarea și delimitarea principalelor formațiuni politice geto-dace din secolul al II-lea și de la începutul secolului I î.Hr. și, prin aceasta, la cunoașterea organizării social-politice a societății geto-dacice dinainte de Burebista.

Din cercetările de până acum rezultă, după C. Preda, că o primă formațiune politică mare, de caracter prestatal, se afla, după datele oferite de descoperirile monetare de tip Vârteju-București, în părțile centrale ale Munteniei, cuprinzând, cu precădere, bazinul Argeșului. Este vorba, probabil, de acei *piephigi* menționați de geograful Ptolemaios. Descoperirile monetare de tip Inotești-Răcoasa și Dumbrăveni (Vrancea) atestă prezența, la Curbura Carpaților, a unei alte formațiuni politice geto-dacice, o uniune de triburi, probabil acei *siensi* de la Ptolemaios. În Oltenia, pe baza monedelor de tip Aninoasa-Dobrești, s-a identificat o a treia formațiune politică unional-tribală, din care făcea parte, probabil, neamul geto-dac al *burida(vensilor)*. În Transilvania, în aceeași vreme, în special pe cursul mijlociu al Mureșului și pe Târnave, s-au emis monede cu modul mare și foarte mult scyphate, cunoscută sub numele de emisiuni de tip Răduleşti-Hunedoara, Aiud-Cugir și Petelea. Toate aceste tipuri, care au unele trăsături comune, ar documenta în zona respectivă o a patra mare formațiune politică, ce ar fi de identificat cu neamul dacic al *ratacensilor*. Tot în această parte a Daciei, în zona Crișurilor și la Vărsarea Mureșului, unde se întâlnesc monedele de tip Toc-Chereluș (jud. Argeș), ar fi locuit neamul dac al *predavensilor*.

Cele patru mari formațiuni politice geto-dacice (uniuni de triburi), constatate pe cale numismatică, trebuie să fi stat la baza făuririi statului lui Burebista, cel puțin ca prim nucleu al acestuia. După felul în care se repartizează și se înfrățesc stilistic și regional monedele de tip Vârteju-București cu cele de tip Inotești-Răcoasa, rezultă că, deja la începutul secolului I î.Hr., cele două mari uniuni de triburi din Muntenia și sudul Moldovei fuzionaseră într-o formațiune politică unică, de care se va folosi din plin Burebista.

Pe baza datelor epigrafice și numismatice se cunosc numele bazileilor Zalmodegikos și Moskon, care, în secolul al III-lea î.Hr., au condus uniuni de triburi getice, primul, din nord-vestul Dobrogei și eventual, după unii, și de pe celălalt mal al Dunării, probabil între Buzău și Siret, și al doilea, din nordul Dobrogei, întreținând relații strânse, economice și politice, cu Histria, ca de altfel și Rhemaxos din jur de 200 î.Hr. (menționat în decretul Histrian în cinstea lui Agathocles, în care apare ca ocrotitor al cetăților grecești de pe malul dobrogean al Mării Negre).

www.cimec.ro

Pe acesta din urmă, cei mai mulți îl consideră get, conducând probabil o mare uniune de triburi din Câmpia Munteniei, spre deosebire de alții, după care ar fi fost scit sau chiar celt din Basarabia sau Ucraina.

Conducători de uniuni tribale dacice sunt cunoscuți în prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr. și în Transilvania, cum este cazul lui Rubobostes, în timpul căruia, după Trogus Pompeius-Iustinus (*Prolegomena*, 32) a crescut puterea dacilor (*Incrementa Dacorum per Rubobostem regem*), în urma desființării dominației celtice din spațiul intra-carpatic, și Oroles, care, pe baza informațiilor lui Pompeius Trogus (*Prolegomena*, 32, 3, 16), s-a luptat cu bastarnii, luând măsuri severe, de pedepsire a ostașilor săi, înfrânți inițial de către această populație de neam germanic. În ceea ce-l privește pe acesta din urmă, care a condus o uniune tribală dacică din estul Transilvaniei și, eventual, și sudul Moldovei, opunându-se pătrunderii bastarnilor în Transilvania, unii consideră, pe baza analizei comparative a textelor lui Pompeius Trogus, că stăpânirea lui s-ar data mai târziu, ceea ce ar corespunde, în parte, și cu datarea complexului Poienești-Lukașevka (după localitățile Poienești — Vaslui și Lukașevka din Republica Moldova, (Lucașeuca), respectiv mijlocul secolului al II-lea î.Hr. și începutul secolului I î.Hr., prin care se atestă prezența acestei populații germanice în teritoriul geto-dacic de la est de Carpați.

Prin toate aceste uniuni tribale, geto-dacice, din secolele al VI-lea — al II-lea î.Hr., menționate mai sus și cunoscute pe baza textelor literare, inscripțiilor și monedelor, la care se pot adăuga, eventual, și altele, mai vechi sau neidentificate, din această vreme, din Transilvania, Banat și Moldova, se atestă stadiul de organizare social-politică a geto-dacilor, care precede apariția statului dac din vremea lui Burebista.

8. PROCESUL DE ORGANIZARE A STATULUI GETO-DAC — EXPRESIE A DEZVOLTĂRII ECONOMICO-SOCIALE ȘI POLITICE A SOCIETĂȚII

Premisele interne și externe ale constituirii statului geto-dac. În cursul primei jumătăți a secolului I î.Hr., dezvoltarea internă a lumii geto-dace (generalizarea proprietății private, întărirea aristocrației gentilico-tribale și transformarea ei într-o clasă conducătoare sau politică etc.) a făcut ca ea să treacă pragul dintre societatea preistorică și cea caracteristică societății antice. Pe plan politic, aceasta s-a tradus prin trecerea la o organizare politică de caracter statal. Întemeietorul statului dac a fost regele *Burebista*, care a izbutit să supună, treptat, autorității sale totale triburile și uniunile de triburi daco-getice (pl. 4).

Judecând după un pasaj din scriitorul got Iordanes (*Getica*, 67), Burebista și-a început domnia în jurul anului 82 î.Hr., coincizând cu momentul în care Sylla a devenit dictator la Roma. Acestei datări părea să i se opună textul unui decret votat de cetățenii orașului grecesc Dionysopolis (astăzi Balcic, în Bulgaria) în cinstea unui fruntaș al lor, *Acornion*, despre care se spunea, printre altele, că a fost în misiune la *Arge-*

www.cimec.ro

dava, la tatăl unui personaj al cărui nume nu se mai păstrase în primele rânduri, mutilate, ale inscripției. Întrucât Argedava este un nume tipic pentru o așezare dacică și, deoarece, pe la mijlocul aceleiași epigrafe, era menționat numele lui Burebista, s-a crezut, o vreme, că stăpânul Argedavei era tatăl acestui rege ; în acest caz, cronologia activității lui Acornion n-ar fi permis ca domnia lui Burebista să fi început înainte de anul 70 sau chiar 65 î.Hr. Structura internă a decretului în cinstea lui Acornion, împrejurările de la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului I î.Hr. și faptul că Argedava a fost localizată undeva în nordul Dobrogei (așezarea este menționată ca un sat — *vicus* — în vremea împăratului Marcus Aurelius, de către o inscripție utilizată ca material de construcție în zidul incintei târzii a Histriei) pledează însă, hotărât, împotriva ideii că Burebista ar fi fost fiul căpeteniei de la Argedava ; în consecință, nimic nu se mai poate opune datei furnizate de Iordanes.

Începutul domniei lui Burebista n-a coincis însă cu închegarea statului dac. Nimic nu îndreptățește afirmația că Burebista ar fi moștenit un stat de la predecesorul său și este greu de presupus că regele ar fi putut imprima, de la început, un caracter statal formațiunii politice în fruntea căreia ajunsese prin anul 82 î.Hr. Aceasta trebuie să fi fost o uniune de triburi, care s-a transformat în stat odată cu extinderea autorității căpeteniei sale asupra unui teritoriu tot mai vast și a unor triburi tot mai numeroase ; această extindere impunea crearea unor organe de guvernare, măcar în parte altele decât cele moștenite din societatea preistorică. Cu alte cuvinte, există o strânsă legătură între unificarea politică treptată a neamului daco-get, realizată de către Burebista, și procesul de formare a statului dac. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere faptul că apariția acestei forme de organizare social-politică, în perioada respectivă, este rezultatul unui proces de mai lungă durată, început cu mult înainte. Acesta s-a datorat dezvoltării producției, consecința folosirii pe scară largă a fierului, în agricultură și meșteșuguri, ceea ce a dus la separarea meșteșugurilor de agricultură, care a avut ca efect adâncirea contradicțiilor și, drept consecință, apariția unei noi forme social-politice, aceea a statului.

Trecerea la forma de stat trebuie considerată ca un proces complex, rezultat al interacțiunii a trei factori politici principali : aristocrația tribală, masa războinicilor și puterea regală. Nenumărate exemple dovedesc că, în antichitate, această aristocrație prefera, adeseori, să ia puterea nemijlocit în propriile sale mâini, exercitând-o prin magistrați aleși pe termen limitat. Deși monarhul era un exponent al aristocrației, tendința de a concentra o cât mai mare putere în mâinile sale îl putea determina uneori să se sprijine pe masa războinicilor împotriva nobililor. În sfârșit, războinicii se puteau alia cu monarhia, care le apărea ca singura forță capabilă să limiteze abuzurile aristocrației. Burebista pare a fi știut să utilizeze aceste contradicții pentru a-și impune, în cele din urmă, autoritatea.

Procesul de închegare a statului a putut fi grăbit de existența, în apropierea hotarelor etnice ale Daciei, a două pericole externe : *celtic* și *roman*. În nord-vest, semințiile boilor și tauriscilor, stabilite în Slovacia

www.cimec.ro

de astăzi, puteau repeta oricând invazia celtică din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. În sud, republica romană se înstăpânise, treptat, într-o mare parte a Peninsulei Balcanice : ea cucerise parțial Illiria, transformase Macedonia în provincie romană, lichidase independența Greciei. Deși mai îndepărtată din punct de vedere geografic, primejdia romană era mai gravă, în perspectivă, și numai o vastă formațiune politică dacică, unitară, avea șanse să țină piept expansiunii Romei spre Dunăre și la nord de ea. În măsura în care unele triburi daco-getice înțelegeau imperativul unității politice și au recunoscut, de bunăvoie, autoritatea lui Burebista, se poate spune că pericolele externe au contribuit la nașterea statului dac.

Izvoarele antice nu spun lămurit unde se afla uniunea de triburi a lui Burebista, în jurul căreia regele a înfăptuit unitatea politică a neamului daco-get. În această problemă, au fost exprimate două puncte de vedere, în principal : unul, care susține originea „dacică", intra-carpatică, a puterii lui Burebista, celălalt, care pledează pentru originea ei „getică", extra-carpatică.

În sprijinul primei teze se invocă următoarele argumente :

1. Faptul că, în politica externă, Burebista a acordat prioritate campaniei împotriva celților din Slovacia și de la Dunărea mijlocie, întreprinzând abia mai târziu o expediție istro-pontică, este normal pentru un monarh din interiorul arcului carpatic, dar mai greu de înțeles în cazul unui rege din Câmpia munteană.

2. După moartea lui Burebista, în condițiile unui proces de fărâmițare a vastei sale stăpâniri, statul dac s-a menținut în regiunile intra-carpatice (Iordanes furnizează și o listă a principalilor urmași ai regelui), în timp ce în zonele extra-carpatice se cunosc mai multe căpetenii contemporane, care și-au împărțit între ele moștenirea lui Burebista. Ar fi nefiresc ca statul să se mențină unitar, pe o arie geografică destul de largă, într-o regiune alipită cândva la nucleul unificator, în timp ce acest nucleu s-a fărâmițat.

3. În sud-vestul Transilvaniei, și anume, în Munții Orăștiei (jud. Hunedoara), se cunoaște un complex de cetăți și de așezări dacice din secolele I î.Hr. — I, vădit superior tuturor celorlalte așezări din Dacia. Numai în această zonă cetățile, cu ziduri din blocuri de calcar, fasonate, formează un veritabil *sistem defensiv,* numai aici piatra de talie s-a folosit și în arhitectura religioasă și chiar civilă ; în cetățile și așezările de aici nu se cunosc bordeie, ci, exclusiv, locuințe de suprafață ; uneltele din fier descoperite aici sunt mai numeroase și mai variate, iar materialul feros de construcție este mult mai bogat. În mai mare măsură decât în alte părți, s-au descoperit în această regiune dovezi ale utilizării scrisului de către daci și ale existenței unor cunoștințe științifice, empirice. Tocmai descoperirile din Munții Orăștiei au permis caracterizarea civilizației dacice, din epoca Burebista-Decebal, drept o civilizație care depășește stadiul primitiv-rural al triburilor patriarhale.

Faptul că acest complex din Munții Orăștiei reprezintă expresia superioară a civilizației daco-getice este atât de vădit, încât se consideră că în această zonă s-a aflat centrul statului dac ; adepții tezei originii extra-carpatice a puterii lui Burebista socotesc însă că regele și-a transferat, la un moment dat, reședința, din Câmpia munteană în sud-estul Transilvaniei. Descoperirile arheologice pledează însă, după susținătorii

www.cimec.ro

originii intra-carpatice a puterii lui Burebista, împotriva unui asemenea transfer : anumite elemente ale complexului din Munții Orăștiei (cetatea de la Costești, de exemplu) sunt mai vechi decât Burebista ; elemente specifice ale cetăților din Munții Orăștiei (zidurile din blocuri fasonate, sanctuarele patrulatere cu baze de coloană, sanctuarele circulare cu stâlpi de piatră) nu se găsesc în Câmpia munteană, în care așezările dacice (Popești, Piscu Crăsani ș.a.) apar, mai curând, ca foste centre trigale, iar descoperiri specifice acestor din urmă zone (imitațiile de cupe deliene, capacele cu mânerul în formă de cap de vultur) nu se găsesc în Munții Orăștiei.

In sprijinul originii dacice a puterii lui Burebista se mai invocă faptul că zona respectivă dispunea de bogate resurse de minereu de fier, piatră de construcție, păduri, pășuni, iar agricultura avea condițiile cele mai favorabile în roditoarea vale a Mureșului Mijlociu și pe cursul inferior a apei Grădiștii (poate antica *Sargetia*). Se mai adăugă la acestea imediata proximitate a zăcămintelor aurifere din Munții Apuseni.

Pentru teza extra-carpatică a originii statului condus de Burebista, pare a pleda faptul că geograful Strabon (VII, 3, 11) îl numește pe rege „bărbat get", afirmând, în altă parte (VII, 3, 12) că, potrivit unei împărțiri mai vechi a țării, *geți* se numesc locuitorii dinspre Pont și dinspre răsărit, iar *daci* cei din părțile apusene. Strabon însă nu respectă câtuși de puțin această împărțire ; ca și mulți alți autori greci, el îi numește „geți" și pe locuitorii din vestul Daciei, ba chiar și pe cei din Slovacia actuală (II, 5, 30 ; VII, 1, 3).

Într-un cuvânt, după susținătorii tezei originii dacice a puterii lui Burebista, datele documentare, disponibile în prezent, îl înfățișează, inițial, pe Burebista ca pe un șef de uniune tribală din sud-vestul Transilvaniei, avându-și, poate, reședința în cetatea de la Costești sau, după adepții celeilalte teze, la Popești. În această calitate, el dispunea, pe lângă condițiile economice favorabile menționate, de un important avantaj politic.

În această privință, nici un autor antic nu pune însă în legătură numele lui Burebista cu numele Sarmizegetusei regale, care va fi, peste un secol și jumătate, cetatea de scaun a lui Decebal ; de altminteri, cetatea de pe Dealul Grădiștii, identificată unanim cu Sarmizegetusa, este ulterioară domniei lui Burebista. În schimb, Strabon (VII, 3, 5) vorbește despre un munte sacru al dacilor, *Kogaionon*, care nu poate fi identificat decât tot cu Dealul Grădiștii, pe două din tenasele căruia se află mai multe sanctuare și care, pe vremea lui Burebista, trebuie să fi fost reședința marelui preot *Deceneu*. Muntele Kogaionon era, deci, situat pe teritoriul uniunii de triburi cu centrul în cetatea de la Costești și această împrejurare îi înlesnea lui Burebista dobândirea sprijinului lui Deceneu, despre care vorbesc izvoarele antice. Strabon (VII, 3, 11) afirmă că regele, „spre a ține în ascultare poporul, și-a luat ajutor pe Deceneu, un vrăjitor care umblase multă vreme prin Egipt, învățând acolo unele semne de prorocire, mulțumită cărora susținea că tâlmăcește voința zeilor" ; la rândul său, Iordanes (*Getica*, 67) spune că Deceneu a venit la Burebista și că acesta i-a acordat o putere aproape regală.

Structura economică și social-politică a statului geto-dac de sub conducerea lui Burebista. Întrucât o serie de istorici, români și străini, au afirmat, cu diferite prilejuri, că Burebista s-a aflat nu în fruntea unui stat, ci a unei confederații tribale, nu este de prisos să fie amintite aici

www.cimec.ro

argumentele care pledează pentru caracterul statal al formațiunii politice conduse de Burebista :

1. Termenul *arché* utilizat de Strabon (VII, 3, 11) pentru a desemna această formațiune politică.

2. Existența, în Munții Orăștiei, a unui complex de fortificații, care nu reprezintă pur și simplu un număr oarecare de cetăți, ci un *sistem* defensiv conceput și realizat în mod unitar. Dacă diferitele cetăți și așezări întărite, răspândite pe tot cuprinsul Daciei, sunt privite drept centre tribale sau unional-tribale, atunci sistemul fortificat din Munții Orăștiei trebuie să reprezinte o etapă superioară de organizare politică : *etapa statală.*

3. Caracterul oppidan, cvasiorășenesc, al civilizației dacice așa cum se prezintă ea mai ales în complexul de cetăți și așezări din Munții Orăștiei, caracter greu de pus pe seama unei organizări tribale de tipul democrației militare.

4. Anumite elemente de organizare a formațiunii politice conduse de Burebista (titluri aulice, cancelarie etc.), despre care va fi vorba mai jos și care se dovedesc inspirate din organizarea regatelor elenistice.

5. Politica externă a lui Burebista. Campaniile militare ale regelui n-au fost simple raiduri de pradă, caracteristice perioadei democrației militare, ci adevărate expediții pentru lărgirea hotarelor țării, ceea ce constituie o funcție specifică statelor antice.

Ca orice stat din antichitate, s-a considerat, de către unii, că statul dac ar fi avut un caracter de clasă. S-a afirmat, în trecut, că statul lui Burebista a fost un stat sclavagist începător ; această afirmație pornea de la teza, curentă și dominantă pe atunci, că noțiunile de „stat antic" și de „stat sclavagist" sunt echivalente. Întrucât era limpede, că în societatea daco-getică din secolele I î.Hr. — I sclavii nu constituiau forța principală de producție și nici măcar o categorie productivă de oarecare importanță, s-a recurs la formula sclavagismului începător, care trebuia să sugereze că relațiile sclavagiste, încă prea puțin dezvoltate, urmau să se impună cândva, în viitor. După alți, antichitatea n-a cunoscut numai sclavagismul, ci și o altă instituție, cunoscută sub denumirea de „asiatică" (căci, pe vremea lui, era cunoscută mai cu seamă în țările Orientului antic), dar care se considera că este mai potrivit să fie numită „tributală", întrucât clasa politică percepe, nemijlocit sau prin intermediul statului, un tribut de la masele care nu sunt constituite din sclavi, ci din oameni liberi din punct de vedere juridic.

Daco-geții nu au cunoscut instituția sclaviei, structura fundamentală a societății lor nefiind împărțirea în stăpâni de sclavi și sclavi. Izvoarele antice (Dio Cassius, Petrus Patricius, Iordanes) vorbesc despre două componente sociale principale : *tarabostes (pileati)* (fig. 48/1) și *capillati (kométai, comati)* (fig. 48/2). Primii erau aristocrația militară și sacerdotală, iar ceilalți erau oamenii de rând, nenobili. Chiar dacă nu se știe cu exactitate care erau modalitățile concrete de dependență a maselor față de aristocrație, s-a presupus că societății daco-getice din secolele I î.Hr. — I îi corespundea, ca suprastructură politică, statul dac, considerat ca *variantă a modului de producție tributal,* ceea ce rămâne încă de dovedit. Țărănimea și meșteșugarii, dependenți în principiu de categoria politică (conducătoare) constituiau principalele pături productive din acea vreme. Obștea sătească forma, probabil, cadrul obișnuit pentru dependența oamenilor de rând față de *tarabostes.*

www.cimec.ro

1

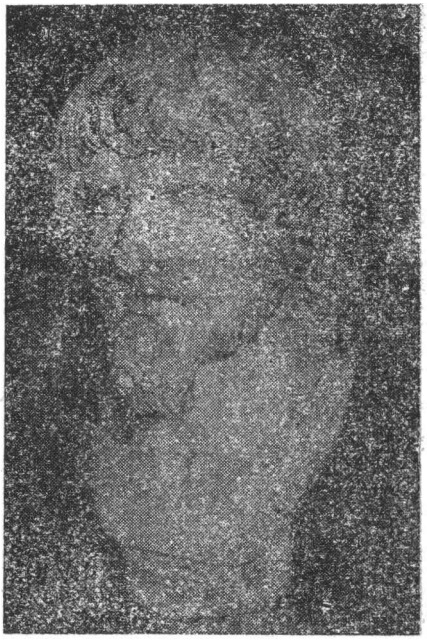

2

Fig. 48. Cap de tarabost (1) și bust de comat (2), (după Istoria României).

Cât privește organizarea politică a societății daco-getice, statul dac era o monarhie cu un pronunțat caracter militar, după cum sugerează atât episoadele în legătură cu care este menționat de izvoarele istorice de până la Burebista, cât și campaniile războinice ale lui Burebista. Un rol important trebuie să-l fi jucat, în conducerea statului, preoțimea : marele preot Deceneu era un fel de vicerege și el îi va urma lui Burebista la tron.

Se pare că Burebista a împrumutat de la regatele elenistice ale epocii anumite elemente de organizare a statului său. Într-adevăr, decretul în cinstea lui Acornion spune că acesta a ajuns la rege „în cea dintâi și cea mai mare prietenie". Formula sugerează că, la curtea lui Burebista, exista titlul de „cel dintâi prieten", frecvent întâlnit la curțile elenistice, amplificat, poate, de grecii din Dionysopolis în „cel dintâi și cel mai mare prieten". Este probabilă și existența unei cancelarii regale : atunci când vorbește despre ,ascultarea față de porunci" (sau de legi), pe care o impusese Burebista neamului său, Strabon folosește, pentru cuvântul „poruncă" sau „lege", termenul grecesc *prostagma*, echivalent cu latinescul *edictum* (poruncă scrisă).

Aflat la începuturile existenței sale, statul lui Burebista nu putea dispune de un aparat administrativ complex și bine cristalizat. Nimic nu lasă să se întrevadă, de exemplu, că magistrații din orașele grecești luate în stăpânire de Burebista ar fi fost înlocuiți cu „funcționari" ai regelui ; dimpotrivă, un fruntaș al cetății Dionysopolis poartă un titlu onorific la curtea lui Burebista și, după cum se va vedea, duce, în numele acestuia, importante tratative cu Pompeius. Este de crezut că o situație asemănătoare exista și în cazul triburilor daco-getice unite sub autoritatea lui Burebista : ele își vor fi păstrat vechile căpetenii, mai ales dacă acestea se vor fi supus de bunăvoie autorității regelui.

www.cimec.ro

In cazul triburilor care fuseseră supuse cu forța armelor, este posibil ca vechea conducere să fi fost înlăturată, dar cu partizani ai politicii lui Burebista, din cadrul aceloraşi comunități. Cu alte cuvinte, statul dac, care cuprindea elemente diverse (triburi daco-getice, celtice, bastarne şi scito-sarmate, precum şi unele orașe — state grecești) şi-a înglobat vechile structuri fără a le lichida, fenomen caracteristic pentru instituția tributală.

Dependența triburilor periferice şi a coloniilor pontice față de statul lui Burebista se exprima prin plata unui tribut, prin renunțarea la o politică externă diferită de cea a regelui şi prin furnizarea de oşteni în vreme de război. Centralizarea statului dac era, aşadar, o centralizare politică, nu administrativă. Firește, nu este exclus ca Burebista să fi controlat, prin oameni de încredere, felul în care aceste obligații erau îndeplinite, dar nici un izvor antic nu permite ca acest lucru să fie afirmat cu certitudine.

Politica internă şi externă a statului geto-dac. Asigurându-şi sprijinul marelui preot, a cărui autoritate morală se întindea asupra întregului neam daco-get, şi, prin el, sprijinul puternicei şi influentei tagme sacerdotale, Burebistă avea posibilități mai mari şi perspective mai bune decât alte căpetenii de a înfăptui unificarea politică a daco-geților sub autoritatea sa.

Cum se va fi petrecut acest proces de unificare nu se ştie exact. Este posibil ca influența lui Deceneu să fi determinat o parte a triburilor daco-getice să accepte, de bunăvoie, autoritatea lui Burebista ; în alte cazuri, acelaşi rezultat îl va fi avut înțelegerea clară a imperativului unirii în fața pericolelor externe, deşi, probabil, că particularismul tribal şi lipsa de dorință a aristocrației unor triburi de a renunța la vechea ei autonomie, la o parte din privilegiile şi din veniturile ei, nu trebuie subestimate. Creşterea treptată a puterii militare a formațiunii politice conduse de Burebista va fi inspirat şi ea, unor triburi, ideea că este mai prudent să se supună. Nu poate fi exclusă însă nici presupunerea că, în anumite cazuri, Burebista a fost nevoit să recurgă la arme pentru a învinge rezistențele tribale. Pentru această ipoteză pledează ascunderea, către mijlocul secolului I î.Hr., a numeroase tezaure monetare în ținuturile extra-carpatice şi, mai ales, în Câmpia munteană, precum şi distrugerea, cam în aceeaşi vreme, a unor aşezări, ca aceea de la Cârlomăneşti (jud. Buzău).

Strabon (VII, 3, 11) lasă şi el să se înțeleagă că realizarea unității a constituit obiectivul principal al politicii interne a lui Burebista : „Ajungând în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, Burebista, bărbat get, l-a înălțat atât de mult prin exerciții, cumpătare şi ascultare față de porunci, încât, în câțiva ani, a făurit un stat puternic...". Din acest pasaj reiese că Burebista a ştiut să impună o disciplină militară („exerciții"), morală („cumpătare") şi politică („ascultare față de porunci"). Geograful mai adaugă, referindu-se la rolul lui Deceneu, că geții îl ascultau pe acesta în asemenea măsură, încât „s-au lăsat înduplecați să taie „vița-de-vie şi să trăiască fără vin" ; este greu de spus, totuşi, dacă în această formă categorică, informația corespunde realității.

Interesantă este afirmația lui Strabon că, în momentul urcării lui Burebista pe tron, neamul daco-getic era istovit de războaie dese ; întrucât nu se cunosc, din această vreme, atacuri dinafară, s-ar putea deduce că izvorul se referă la conflicte interne, inter-tribale, neatestate însă în

www.cimec.ro

izvoarele scrise. Potrivit acestei teze, făurirea unui stat puternic de către Burebista ar fi fost, aşadar, rezultatul lichidării fărâmiţării tribale şi al impunerii autorităţii centrale, ceea ce, parţial, ar putea fi acceptat.

Nu este uşor de stabilit momentul transformării uniunii tribale a lui Burebista într-un stat. Se poate presupune, totuşi, că declanşarea campaniei împotriva celţilor, prin anul 60 sau 59 î.Hr. n-a avut loc înainte de unificarea tuturor triburilor din interiorul arcului carpatic şi că această unificare conferise un caracter statal începător formaţiunii politice conduse de Burebista.

Paralel cu această acţiune unificatoare, Burebista trebuie să fi trecut la construirea sistemului fortificat din Munţii Orăştiei, între cetatea de la Costeşti şi Kogainon. Faza de piatră a cetăţii de la Costeşti şi a celei de la Băniţa, prima fază a cetăţii de la Piatra Roşie, poate şi cetatea I de pe dealul Blidaru datează, toate, din timpul marelui rege. Tot din vremea lui datează construirea zidului din piatră de talie de la Căpâlna (jud. Alba), a zidurilor cetăţii de pe înălţimea Bâtca Doamnei, de lângă Piatra Neamţ şi a cetăţii de pe dealul Titelca, de lângă Târgu Ocna (jud. Bacău).

Statul dac din vremea lui Burebista, realizat prin unificarea triburilor geto-dacice, ocupă un loc de prim ordin în istoria antică, atât prin marea sa întindere, cât şi prin nivelul înalt de dezvoltare economică, socială, politică, militară şi culturală. Forţa politică şi militară pe care o reprezenta acest stat în frunte cu Burebista i-a permis nu numai să supună pe toţi vecinii, ci şi să joace, prin politica sa externă, un rol de primă importanţă în istoria relaţiilor diplomatice ale Imperiului roman din vremea respectivă.

Pentru aprecierea justă a locului şi rolului statului dac de sub conducerea lui Burebista în lumea antică, este necesară cunoaşterea politicii externe a marelui rege dac.

În această privinţă, despre politica externă a lui Burebista ne dă informaţii mai consistente Strabon. El spune (VII, 3, 11) că regele dac a supus geţilor cea mai mare parte a neamurilor vecine, că i-a nimicit pe boii de sub conducerea lui Critasiros şi pe taurisci (Iordanes, *Getica*, 67, precizează că această campanie a fost întreprinsă din îndemnul lui Deceneu), că era temut şi de romani, întrucât trecea plin de îndrăzneală Dunărea, jefuind Thracia până în Macedonia şi Illiria, şi că a făcut, deseori, alianţă cu tracii şi cu illirii, dar că pe scordiscii de neam celtic, care trăiau amestecaţi cu aceştia, i-a nimicit. În mod ciudat, Strabon nu menţionează campania lui Burebista pe litoralul pontic, dar despre aceasta mărturisesc câteva izvoare epigrafice şi retorul Dio Chrysostomus (*Discursuri*, XXXII, 4).

Autorii antici nu dau cronologia acţiunilor pe plan extern ale lui Burebista, dar aceasta poate fi stabilită, în linii mari, pe baza izvoarelor epigrafice şi a descoperirilor arheologice şi numismatice.

Pericolul cel mai apropiat de Dacia şi, în special, de ţinuturile ei intra-carpatice era cel celtic şi împotriva lui s-a îndreptat mai întâi Burebista. Într-o campanie fulgerătoare, întreprinsă în 60 sau 59 î.Hr., el i-a zdrobit pe boii şi pe tauriscii din Slovacia ; înaintarea oştilor dacice este marcată de îngroparea unor tezaure monetare la Tótfalu, Stupova, Bratislava, Simmering. Rezultatul campaniei a fost o masivă dislocare a celţilor, restul boilor ajungând până în Gallia, iar ale tauriscilor până în Noricum. Totuşi, dislocarea n-a fost totală şi spusele lui

www.cimec.ro

Strabon, despre transformarea ținuturilor locuite de celți într-un pustiu, constituie o exagerare evidentă : nu numai că în aceste ținuturi răsar așezări dacice (Nitriansky Hrádok, Nitra Chotin, Malinovec, Budapesta-Gellérthegy), dar în unele din ele vestigiile dacice și celtice s-au descoperit în strânsă asociere, ceea ce denotă convietuirea învingătorilor cu învinșii.

Este foarte posibil ca, în cadrul aceleiași campanii, să fi fost zdrobiți și scordiscii de la gura Tisei.

In urma acestor victorii, Burebista și-a extins hotarele statului său până la Morava și la Dunărea mijlocie. Stăpânirea lui se învecina acum cu a suebului Ariovist și statul dac devenise principala forță politică și militară în Europa centrală. De pe pozițiile cucerite, Burebista putea declanșa un atac asupra Illiricum-lui roman și chiar asupra nordului Italiei (singur sau în alianță cu Ariovist) ; acesta a fost motivul pentru care C. Iulius Caesar, consul în anul 59 î.Hr., a cerut și a obținut de la comițiile tributa, pentru următorii cinci ani, nu numai guvernarea Galliei Cisalpine (bază de plecare pentru cucerirea Galliei comate), ci și pe aceea a Illiricum-lui. Apariția lui Burebista în Europa centrală se dovedea, astfel, de natură să influențeze, într-o anumită măsură, politica romană.

Burebista n-a atacat Italia și nici nu s-a aliat cu Ariovist. Prin lichidarea pericolului celtic (niciodată celții nu vor mai amenința Dacia), el își atinsese scopul în vest. Sosise vremea să-și concentreze atenția asupra zonei istro-pontice, unde se contura, tot mai amenințătoare, primejdia romană.

Încă în anul 74 î.Hr. generalul C. Scribonius Curio ajunsese cu armata sa la Dunăre, undeva în părțile Banatului, dar se temuse s-o treacă din cauza codrilor întunecoși. În următorii doi ani, generalul N. Terentius Varro Lucullus pătrunsese în Dobrogea pentru a desprinde cetățile pontice din coaliția antiromană organizată de regele Pontului, Mithridates al VI-lea Eupator ; rezultatul acestei campanii a fost instaurarea unui control roman asupra acestor orașe, exercitat de guvernatorul provinciei Macedonia.

Abuzurile comise de unul dintre acești guvernatori, C. Antonius Hybrida, au stârnit împotrivirea coloniilor grecești. Hybrida a întreprins, în anul 62 î.Hr., o expediție în Dobrogea, a iernat undeva lângă Dionysopolis, dar a suferit, în primăvara următoare, o grea înfrângere lângă Histria, din partea grecilor și a bastarnilor, ceea ce i-a atras condamnarea la Roma ; la luptă trebuie să fi luat parte și geții, căci stindardele captunate de la romani au fost duse în cetatea getică *Genucla*.

Expediția lui Hybrida era expresia tendințelor romane de a învălui Dacia, greu de atacat frontal. Într-adevăr, din punct de vedere strategic, Dobrogea reprezintă un bastion dominând Câmpia munteană și stăpânirea ei permitea controlarea regiunilor de șes, din stânga Dunării. E posibil ca Hybrida să fi avut consimțământul tacit al senatului roman pentru expediția sa și, în cazul acesta, numai eșecul suferit i-a adus condamnarea.

Oricum, în fața apropierii armatelor romane de Dacia, pentru Burebista se contura o singură soluție : cucerirea litoralului pontic. Pe lângă oportunitatea militară a acestei campanii, luarea în stăpânire a orașelor pontice ar fi adus statului dac și importante avantaje economice.

www.cimec.ro

Campania pontică a lui Burebista n-a început imediat după victoria asupra celților din apus. Regele trebuie să fi folosit cei câțiva ani care separă cele două evenimente pentru a face să progreseze construirea sistemului defensiv din Munții Orăștiei, pentru unirea cu statul său a triburilor din Câmpia munteană etc. În sfârșit, prin anul 55 î.Hr. (judecând după spusele lui Dio Chrysostomus), regele cucerește orașul *Olbia*, de la gurile Bugului. La *Histria*, o inscripție vorbește despre un greu asediu și despre faptul că geții au ocupat, timp de trei ani, teritoriul rural al orașului. *Tomis* a fost asediat și el, ca și *Mesembria* (Nesebăr). Numai orașul *Dionysopolis* a fost cruțat în virtutea vechilor sale legături de prietenie cu geții, dar și el a trebuit să recunoască autoritatea lui Burebista. După cum spune Dio Chrysostomus, întregul litoral pontic, de la Olbia la Apollonia, ajunsese în mâinile regelui dac, care își conduce armatele victorioase până la poalele munților Haemus. Este foarte probabil ca tot acum să fi avut loc expedițiile lui Burebista până în Macedonia și Illiria, despre care vorbește Strabon.

Prin campania sa istro-ponto-balcanică, Burebista a reușit să țină departe de hotarele Daciei primejdia romană.

În urma tuturor acțiunilor regelui, atât pe plan intern (unificarea daco-geților) cât și pe plan extern, statul lui Burebista ajunsese să se întindă, spre vest, până la Dunărea de mijloc, spre nord-vest, până la Morava, spre răsărit, până la Nistru și la gurile Bugului, spre sud-est, până la Pontul Euxin, iar spre sud, până la Haemus. Mai greu de precizat este hotarul spre sud-vest ; este sigur însă că, și în această direcție, statul dac se întindea, măcar, până la Dunăre.

În acest fel, granițele statului lui Burebista marcau arealul tradițional de extindere al geto-dacilor, în care, pe parcursul secolelor, se infiltraseră diferite neamuri străine, profitând tocmai de lipsa de unitate politică a geto-dacilor. În această privință, se poate considera că prin acțiunile lui Burebista au fost eliberate teritoriile geto-dacice tradiționale.

Strabon aprecia (VII, 3, 13) la 200 000 de oameni numărul luptătorilor pe care-i putea strânge Burebista, în caz de mobilizare generală. Chiar admițând că cifra este exagerată, nu e mai puțin adevărat că statul dac devenise foarte puternic din punct de vedere militar și că el reprezenta principala forță politico-militară în Europa centrală și de sud-est. Este de înțeles de ce decretul dionysopolitan în cinstea lui Acornion îl numea pe Burebista „cel dintâi și cel mai mare dintre regii Traciei, stăpân peste întreg ținutul de dincoace și de dincolo de fluviu" (Dunăre).

Campania istro-pontică a lui Burebista crease o sursă de conflicte cu Roma, căci regele ocupase unele orașe grecești de pe litoralul pontic, incluse de Lucullus în sfera intereselor romane, și făurise un stat puternic în imediata apropiere a frontierelor balcanice ale Romei. Statul roman nu reacționase la acțiunile regelui, deoarece principalele sale forțe militare erau reținute în Gallia și respectiv pentru că regimul republican era slăbit de grave disensiuni interne, culminând cu războiul civil dintre Caesar și Pompeius, care izbucnise în anul 49 î.Hr. Această situație nu putea însă dura, astfel încât pentru Burebista era importantă încheierea unei înțelegeri cu una din cele două tabere aflate în luptă.

In primăvara anului 48 î.Hr., când trupele lui Caesar și ale lui Pompeius se înfruntau pe pământul Peninsulei Balcanice, Burebista l-a

www.cimec.ro

trimis la Heraclea Lyncestis, ca ambasador pe lângă Pompeius, pe dionysopolitul Acornion. Decretul în cinstea acestuia nu spune lămurit în ce au constat tratativele, mărginindu-se să arate că Acornion a dobândit pentru rege bunăvoința generalului roman. Cea mai plauzibilă interpretare a acestei știri este că Burebista i-a promis lui Pompeius ajutor militar, obținând, în schimb, recunoașterea vastelor hotare pe care le dăduse statului său. Înainte însă ca ajutorul dacic să-i parvină, Pompeius a fost învins la Pharsalus și apoi, refugiindu-se în Egipt, a fost asasinat de sfetnicii regelui Ptolemeu al XIV-lea.

Prin prisma acestor evenimente, alianța cu Pompeius ar putea părea o greșeală ; în realitate, ea era singura soluție care i se oferea lui Burebista. Promotor al unei politici expansioniste, Caesar n-ar fi acceptat niciodată existența unui stat dac puternic în apropierea frontierelor romane și nici înglobarea în acesta a cetăților grecești din Pontul Stâng. Dimpotrivă, Pompeius, care crease în Orient un sistem de regate autonome și chiar independente, dar aliate cu Roma, apărea ca singurul aliat posibil al lui Burebista. Afară de acestea, în primăvara anului 48 î.Hr. Pompeius părea mai puternic decât Caesar și el încarna, în ochii multora, legitimitatea statului roman. Tratativele purtate cu el de Acornion, în numele lui Burebista, subliniază, o dată mai mult, rolul important pe care ajunsese să-l joace statul dac în această parte a Europei.

O serie de izvoare antice (Appian, Plutarch, Suetonius) afirmă că, devenit stăpân al Romei, Caesar plănuia o campanie împotriva dacilor chiar înainte de războiul cu parții. Această intenție nu poate fi pusă pe seama vreunei dorințe de răzbunare pentru alianța încheiată cu Pompeius, căci Caesar știuse întotdeauna să se arate generos față de adversari, atunci când interesele politice ale Romei îl îndemnau pe dictator să dezlănțuie războiul. El și-a concentrat o bună parte din armată la Apollonia, pe țărmul răsăritean al Adriaticei, la începutul anului 44 î. Hr.

În fața noii situații create prin victoria lui Caesar împotriva lui Pompeius, Burebista a renunțat la politica externă activă de până atunci, concentrându-se, probabil, asupra organizării apărării.

Conflictul n-a mai izbucnit în anul 44 î.Hr., căci la idele lui martie Caesar a fost asasinat de adversarii săi politici. Cam în aceeași vreme, și după unii poate și mai târziu (data nu se cunoaște precis), se consideră, în general, că Burebista a fost înlăturat de pe tron în urma unei răscoale și, fără îndoială, ucis. Autorii complotului nu se cunosc, dar este plauzibilă ideea că Burebista a căzut victimă unei părți a aristocrației, nemulțumite de întărirea puterii centrale în dauna vechii autonomii a triburilor. Este posibil ca dispariția lui Caesar, care îndepărta pericolul unei expediții romane, să fi constituit un îndemn pentru acei *tarabostes* geto-daci care doreau să revină la vechile stări de lucruri.

Locul și rolul statului geto-dac condus de Burebista în lumea antică. Statul dac din vremea lui Burebista, realizat prin unificarea triburilor geto-dacice, ocupă un loc de prim ordin în istoria antică, atât prin marea sa întindere, cât și prin nivelul înalt de dezvoltare economică, socială, politică, militară și culturală. Forța politică și militară pe care o reprezenta acest stat, în frunte cu Burebista, i-a permis nu numai să supună pe toți vecinii, ci să și joace, prin politica sa externă, un rol de primă importanță în istoria relațiilor diplomatice ale Romei din vremea respectivă.

www.cimec.ro

In ceea ce privește pe vecini, înfrângerea celților (boii și tauriscii) l-a apropiat pe Burebista de germanii lui Ariovist, ceea ce a provocat la Roma, la unii, speranța izbucnirii unui conflict între aceste două căpetenii, iar la alții, teama unei coaliții dintre ele, ceea ce nu s-a întâmplat, întrucât Ariovist s-a îndreptat spre Gallia, iar Burebista către litoralul pontic și Thracia.

Pe de altă parte, Burebista, devenit, în urma vastei acțiuni de cuceriri teritoriale, întreprinse cu multă abilitate și strategie, „cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Thracia" cum se menționează în inscripția lui Acornion, a căutat să-și consolideze poziția politică și militară la sud de Dunăre, în scopul opririi înaintării romane la Dunărea de Jos.

Se poate presupune că unui rege cu spirit politic, ca Burebista, nu-i erau necunoscute planurile lui Caesar, îndeosebi după intervenția regelui dac în războiul civil dintre Caesar și Pompeius, cu care prilej l-a sprijinit pe acesta din urmă. Războiul gallic și tulburările interne din republica romană au amânat izbucnirea conflictului dintre Caesar și Burebista, permițându-i acestuia din urmă cucerirea țărmului vestic al Mării Negre și a regiunii dintre Dunăre și Balcani. Burebista era conștient că alianța cu Pompei putea să-i fie nefavorabilă, iar Caesar, devenit după bătălia de la Pharsalus (48 î.Hr.) stăpânul Romei, nu putea să admită cucerirea de către daci a orașelor vest-pontice grecești și nici un puternic stat daco-getic în preajma statului roman. Înfruntarea dintre aceste două personalități de primă mărime ale antichității nu s-a mai putut însă declanșa, cum s-a arătat mai sus, în urma asasinării lui Caesar la idele lui martie 44 î.Hr. și a răsturnării de la putere a regelui dac, care a avut loc scurt timp după moartea lui Caesar, sau, după unii, chiar mai înainte.

Importanța lui Burebista în dezvoltarea societății geto-dacice, pe toate planurile, a fost deosebit de mare, întrucât regele dac, înțelegând, cu clarviziune, necesitățile social-politice și economice ale poporului său, a acționat cu fermitate pentru asigurarea unui loc de frunte daco-geților în istoria antichității.

In acest scop, prin unirea semințiilor daco-getice din spațiul locuit de acestea, el a creat primul stat geto-dac, cuprinzând tot teritoriul de formare a geto-dacilor. Elemente sporadice, etnice și de cultură geto-dacice, se întâlnesc, alături de cele ale altor seminții, și dincolo de acest teritoriu, spre vest și nord-vest, până în Noricum, Silesia Centrală și Moravia, spre sud, până în Macedonia și, spre est și nord-est, până la Niprul Inferior, Podolia și Ucraina Subcarpatică, după cum rezultă din unele texte literare și descoperiri arheologice.

Formele de organizare politico-statală în perioada de la Burebista până la Decebal. Moartea lui Burebista a provocat o adâncă tulburare în ținuturile peste care stăpânise. Triburile de alt neam, pe care le supusese în cursul campaniilor sale victorioase, s-au grăbit să-și redobândească neatârnarea, iar cetățile grecești au încetat să mai recunoască autoritatea statului dac.

Frământările n-au cruțat nici teritoriile Daciei propriu-zise. Nici chiar între hotarele lui statul lui Burebista nu se putuse bizui pe o trainică unitate economică. În diferite părți ale Daciei, nivelul de dezvoltare economică și socială era deosebit, unele regiuni (Moldova nordică, Maramureșul), fiind rămase, se pare, mai în urmă, în stadiul actual al cercetărilor, față de Transilvania sud-vestică sau de Câmpia mun-

www.cimec.ro

teană. Chiar și între regiunile mai mult și mai uniform dezvoltate din punct de vedere social-economic (Transilvania, partea răsăriteană a Banatului, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova de miazăzi) nu se formase încă o piață unită, iar legăturile de schimb dintre diferitele părți ale țării nu aveau neapărată nevoie de un stat unic, puternic centralizat. Nu trebuie uitate, apoi, interesele unei părți din aristocrația tribală geto-dacă, tendințele ei centrifuge. Separatismul acestor *tarabostes* fusese învins, pentru o vreme, de puterea lui Burebista și de primejdia romană, care impuneau unirea. Dar acum, Burebista fusese ucis, iar moartea lui Caesar, stârnind la Roma noi și grave tulburări lăuntrice, îndepărta, cel puțin pentru moment, pericolul unei expediții împotriva daco-geților.

În aceste condiții, nu e de mirare că însuși teritoriul Daciei se împarte în mai multe formațiuni politice : numărul lor, ne informează Strabon (VII, 3, 11), era de patru, îndată după moartea lui Burebista, dar ajunsese în curând la cinci ; în realitate, erau probabil și mai multe. Unele dintre ele sunt, cunoscute, altele nu. Soarta uneia singure poate fi consecvent urmărită, deși numai în linii generale, până la Decebal ; din fericire este vorba de cea mai importantă dintre toate.

Dezmembrarea statului dac n-a însemnat însă pieirea lui, revenirea la organizarea social-politică anterioară căci, în general, societatea daco-getică depășise mai de mult acest stadiu. Formațiunile politice, conduse de regii Coson, Cotyso și Dicomes, cunoscute după 44 î.Hr. în Câmpia munteană, Oltenia, Banat și Dobrogea erau capabile să se confrunte cu romanii, implicându-se în unele evenimente politice majore din vremea respectivă. Principalul este însă că dăinuirea statului dac intra-carpatic, cu centrul în Munții Orăștiei, poate fi afirmată, cu toată certitudinea, și demonstrată pe temeiul izvoarelor arheologice și literare.

Săpăturile efectuate în principalele cetăți din Munții Orăștiei n-au constatat o întrerupere a intensei vieți economice din acest complex. Nu există, după Burebista, o perioadă de stagnare, nu se constată distrugeri ; mai mult, nici măcar de o slăbire a acestui nucleu nu poate fi vorba. Dimpotrivă, totul arată că așezările de aici au continuat să se dezvolte, să înflorească ; cetățile au fost întreținute și chiar mărite, așezările civile au crescut, inventarul lor a devenit mai bogat. Continuitatea a fost atât de deplină, încât, în multe cazuri, e greu de distins ce s-a făcut de către Burebista și ce s-a construit sub urmașii săi. Evident, continuitatea vieții economice presupune și continuitatea vieții statale.

Din păcate, izvoarele literare vorbesc prea puțin despre perioada care a urmat morții lui Burebista. Numai Iordanes (*Getica*, 73, 74, 76) consemnează, după opera lui Dio Chrysostomus sau a lui Dio Cassius, lista urmașilor lui Burebista, sau măcar a celor mai importanți dintre ei, la tronul statului dac. După ce lasă să se înțeleagă că, la moartea regelui, marele preot *Deceneu* a fost acela care a ocupat tronul, concentrând astfel, în mâinile sale, puterea laică și autoritatea religioasă, autorul got arată că lui Deceneu i-a urmat *Comosicus*, acestuia *Coryllus*, iar apoi, după un lung interval de timp, *Dorpaneus*. În sfârșit, într-o altă operă a sa (*Romana*, 217), Iordanes vorbește despre Decebal ca despre ultimul rege al dacilor.

www.cimec.ro

Opera târzie a lui Iordanes (nu trebuie să se uite însă că ea se inspiră dintr-un izvor mai apropape de evenimente) permite, aşadar, să se reconstituie următoarea succesiune, incompletă, la tronul de la Sarmizegetusa : Deceneu, Comosicus, Coryllus, Dorpaneus, Decebal. Multă vreme, informaţia aceasta, atât de preţioasă, n-a fost luată în seamă, poate tocmai din cauza preciziei sale, considerată suspectă la un scriitor atât de târziu. În realitate, ea este pe deplin convingătoare, fiind sprijinită şi completată de alte mărturii.

Deceneu, primul rege al Daciei intra-carpatice după asasinarea lui Burebista, nu este un personaj necunoscut şi succesiunea lui la tron apare foarte firească dacă se are în vedere faptul că tocmai el fusese colaboratorul cel mai apropiat al defunctului rege. Comosicus este menţionat numai de Iordanes ca urmaş imediat al lui Deceneu, rege şi mare preot totodată. Coryllus, despre care Iordanes spune că a domnit 40 de ani peste neamurile sale din Dacia cea veche încinsă cu cununa munţilor, prin care există doar două intrări, pe la Tapae şi pe la Boutae (de aici concluzia că este vorba de statul dac intra-carpatic), ridică o problemă, deoarece numele lui pare a se regăsi, sub o formă puţin schimbată, *Scorilo*, la Frontinus (*Strategemata*, I, 10, 4). Pe acest Scorilo izvorul îl plasează cronologic într-o vreme când la Roma se desfăşura un război civil *(arma civilia)*. Întrucât nu poate fi vorba de războiul civil izbucnit la moartea lui Caesar (în acest caz n-ar mai rămâne, practic, loc pentru domniile lui Deceneu şi Comosicus) reiese că Frontinus se referă la războiul civil (68—69), care a însoţit moartea lui Nero. Este imposibil însă, în ciuda duratei sale de 40 de ani, ca domnia lui Coryllus, care venea după domniile, sigur, nu prea lungi ale lui Deceneu şi Comosicus, să fi ajuns până în epoca lui Nero. Rezultă, prin urmare, că Scorilo, de la Frontinus, şi Coryllus, de la Iordanes, au fost două personaje diferite.

Mai departe, este evident că acel Dorpaneus, pomenit de scriitorul got, este una şi aceeaşi persoană cu *Diurpaneus*, de la Orosius (VII, 10,. 4), un scriitor latin târziu. E drept că la Dio Cassius, ca predecesor imediat al lui Decebal este amintit regele *Duras*, dar e posibil şi chiar foarte probabil să avem de-a face cu un monarh cunoscut sub două nume ; împrejurările în care Dio Cassius îl menţionează pe Duras sunt identice cu cele amintite de Iordanes în legătură cu Dorpaneus.

In orice caz, după Iordanes, un lung interval de timp îl separă pe Coryllus, cel de-al treilea urmaş al lui Burebista, de *Duras-Diurpaneus*, care a domnit pe vremea lui Domiţian (81—96). În acest interval trebuie plasată domnia lui Scorilo, despre care Frontinus spune că, deşi ştia că Roma era sfâşiată de un război civil, nu voia s-o atace, aşa cum îl îndemnau sfetnicii săi, deoarece îşi dădea seama că taberele aflate în luptă se vor uni împotriva unui duşman dinafară. Pentru a-i convinge şi pe ceilalţi de dreptatea părerii sale, Scorilo a pus doi câini să se bată, dând apoi drumul în arenă unui lup ; câinii au uitat îndată de sfada lor şi s-au repezit asupra duşmanului comun.

Dacă Scorilo nu este identic cu Coryllus, el trebuie să fie unul şi acelaşi cu personajul cunoscut epigrafic la *Sarmizegetusa Regia* (Dealul Grădiştii). Într-una din locuinţele marii aşezări civile de aici a fost descoperit un vas de formă şi dimensiuni neobişnuite. El este conic, are o înălţime de circa 1 m, diametrul gurii de peste 1 m, iar diametrul fundului de 1—2 cm. E greu de imaginat o utilizare practică a lui ; se

www.cimec.ro

crede, mai degrabă, că a fost un vas de cult. Dar marele lui interes constă în faptul că olarul a imprimat, de patru sau de cinci ori, pe pereții vasului (îndoiala provine din faptul că nu toate fragmentele vasului s-au găsit) două ștampile, una lângă alta. Prima cuprinde numele DECEBALVS, iar a doua precizarea PER SCORILO. Așadar, DECEBALVS PER SCORILO.

Literele latine cu care sunt redate aceste cuvinte îndeamnă, la prima vedere, la interpretarea lor ca inscripție latinească. În acest caz, inscripția ar trebui înțeleasă ca „Decebal (a făcut vasul) prin Scorilus"; am avea, deci, de-a face cu un proprietar de atelier de olărie (poate însuși regele Decebal) și cu un meșter olar (Scorilus), care ar fi executat vasul. La această concluzie se poate obiecta că ea presupune o greșeală gramaticală (folosirea ablativului *Scorilo* în locul acuzativului *Scorilum* cerut de prepoziția *per*), că e greu de admis că și olarul purta un nume regal (Scorilus, Scorilo) și că, în sfârșit, dacă ștampilele urmăreau într-adevăr să indice, în limba latină, proveniența vasului, atunci ar fi fost firesc să se folosească o formulă latinească uzuală („Decebal officina", „Scorilo fecit", „Scorilus fecit" etc.) și nu una absolut insolită. De aceea, C. Daicoviciu a interpretat, cu dreptate, inscripția de pe vasul de la Sarmizegetusa ca o inscripție în limba dacilor, traducând-o prin „Decebal, fiul lui Scorilo"; în adevăr, cuvântul *per* (înrudit cu latinescul *puer*) are în limba traco-dacilor înțelesul de „fiu", ca de pildă, în numele Ziper sau Auluper.

Decebal apare, deci, ca fiu al lui Scorilo, fapt care sprijină încadrarea cronologică a celui din urmă în perioada războiului civil din 68—69. In cazul acesta, Duras-Diurpaneus a putut fi un frate al lui Scorilo (deci, unchi al lui Decebal), care pe acest temei a putut moșteni tronul. Când i-a cedat domnia lui Decebal, Duras-Diurpaneus era bătrân și nu se simțea în stare să țină piept amenințării romane, pe când Decebal era în puterea vârstei.

Așadar, Deceneu, Comosicus, Coryllus, Scorilo, Duras-Diurpaneus și Decebal apar, fără îndoială, ca succesori ai lui Burebista; primii trei și ultimii trei formează câte o serie neîntreruptă, cele două serii fiind separate de un anumit interval cronologic.

Este mai greu de stabilit când a domnit fiecare. Deceneu ocupă soarele domniei dacice la 44 î.Hr., data probabilă a morții lui Burebista; se știe sigur că, la 87, Duras-Diurpaneus îi cedează puterea lui Decebal. Mai există apoi indicația că Scorilo domnea într-un moment când la Roma izbucnise un război civil. Pe aceste șubrede temeiuri nu se poate încerca decât o cronologie parțială și ipotetică a acestor dinaști daci.

Este sigur că domnia lui Deceneu, vechi colaborator al lui Burebista încă de la începutul ascensiunii acestuia, a fost scurtă. N-a putut dura prea mult nici domnia lui Comosicus, căci dubla sa calitate, de mare preot și de rege sugerează o vârstă matură în momentul urcării pe tron. Sub unul din acești doi monarhi, care cumulează puterea laică și autoritatea sacerdotală trebuie să se fi petrecut mutarea reședinței politice din cetatea de la Costești pe muntele Kogaionon (Dealul Grădiștii), unde se construiește cetatea Sarmizegetusa.

A urmat domnia de 40 de ani a lui Coryllus, care a putut ajunge până în perioada când, la Roma, stăpânea Tiberius (14—31). După câteva decenii, care separă, cum s-a spus, cele două serii de câte trei regi, domnia lui Scorilo a fost contemporană cu războiul civil din 68—69.

www.cimec.ro

Dacă se ține seama, pe de o parte, de atitudinea lui Scorilo, care refuzase să atace posesiunile romane, iar pe de altă parte, de faptul că dacii pătrund, totuși, în Moesia, în anul 69, este de presupus că la această dată domnia lui luase sfârșit și că tronul fusese ocupat de un rege căruia expedițiile împotriva posesiunilor romane nu-i displăceau. Acesta a fost, fără doar și poate, Duras-Diurpaneus, care va și declanșa, în iarna 85/86, un atac împotriva Moesiei. În sfârșit, în 87 în fața amenințării reprezentate de expediția lui Cornelius Fuscus, Duras-Diurpaneus i-a cedat tronul lui Decebal, care va domni până în 106.

Rezumând aceste considerații, s-a propus următorul tabel cronologic, susceptibil, eventual, de unele rectificări :

Deceneu	44—? î.Hr.
Comosicus	?—? î.Hr.
Coryllus	? î.Hr.—? d.Hr.

Un interval în care se situează 1—3 regi mai puțin însemnați, omiși de Iordanes din lista sa și nemenționați nici de alte izvoare.

Scorilo	?—68/69
Duras-Diurpaneus	68/69—87
Decebal	87—106

Informațiile despre celelalte regiuni ale Daciei sunt mult mai puține. Această împrejurare nu se datorează lipsei de interes a romanilor pentru daci ; dacii rămăseseră un adversar primejdios al Imperiului și teama de ei răzbate din multe versuri ale poemului *Pharsalia* al lui Lucanus, compus pe la mijlocul secolului I. Horațiu spune că știrile despre luptele cu dacii erau un subiect frecvent de conversație în Roma lui Augustus, iar Ovidiu pomenește de nenumărate ori în versurile sale amenințarea getică. Acestor poeți li se adaugă mărturia unui istoric de talia lui Tacitus, care îi acuză pe daci că ar fi „un neam niciodată cu credință" (față de Roma, firește). Rezultă că dacii constituiau o problemă pentru romani, în a doua jumătate a secolului I î.Hr. și în tot cursul veacului următor, și ei apar adesori în izvoare.

De cele mai multe ori însă, această apariție e anonimă. Istoricii antici vorbesc despre „seminții" dacice, despre „regi" și „căpetenii" de-ale lor, dar rar le pomenesc numele. Pentru primii ani de după moartea lui Burebista există știri ceva mai precise, dar, mai târziu, informațiile devin extrem de vagi.

Ca dușman al romanilor este menționat, pe la sfârșitul celui de-al doilea triumvirat, regele *Cotyso*, despre care istoricul Florus vorbește într-un laconic, dar sugestiv pasaj (*Epitomae*, IV, 12) : „Dacii stau aninați de munți. De acolo, sub conducerea regelui Cotyso, de câte ori Dunărea înghețată lega cele două maluri, obișnuiau să năvălească și să devasteze ținuturile vecine". După victoria lui Octavianus în războaiele civile, romanii au luat măsuri energice și Cotyso a fost înfrânt, probabil de către generalul Marcus Licinius Crassus, în anul 29 î.Hr., când atacase în sudul Dunării împreună cu bastarnii. Indicația lui Florus, referitoare la munții în care locuiau dacii lui Cotyso, a făcut ca „regatul" acestuia să fie plasat, de istorici, undeva în Banat și Oltenia, de ambele părți ale munților. Relații a avut și Octavianus, cu căpetenia *Coson*. Pe acesta, Suetonius (*Augustus*, 63, 4) îl numește rege al „geților" singura dată când folosește acest etnonim în locul celui de daci ; aceasta ar îngădui ca formațiunea politică a lui Coson să fie plasată undeva la Dunărea de

www.cimec.ro

Jos, poate în Câmpia muntеană. Suetonius spune că, într-o scrisoare trimisă la Roma, Antonius, aflat pe atunci în Egipt, ca soț al reginei Cleopatra, și pregătindu-se de ciocnirea decisivă cu Octavianus, îl acuza pe acesta din urmă că intenționa să-și dea fiica, pe Iulia, de soție lui Coson, luând el însuși în căsătorie pe fiica acestuia.

Acest rege trebuie să fie același Coson, al cărui nume apare pe monedele din aur bătute din ordinul lui Brutus, unul din asasinii lui Caesar, și, în cazul acesta, istoria lui ar fi, în linii mari, următoarea: ajuns stăpân pe o parte a moștenirii teritoriale a lui Burebista, Coson a intrat în legătură cu M. Brutus, care, în Macedonia, se pregătea de luptă împotriva triumvirilor Octavianus, Antonius și Lepidus. Probabil că regele get îi dăduse lui Brutus ostași, primind în schimb bani de aur cu numele lui, dar cu figurația luată de pe monedele generalului roman. În bătălia de la Philippi însă (42 î.Hr.), Brutus a fost învins și s-a sinucis. Dobândind de la Octavianus iertarea pentru neinspirata alianță cu dușmanul său, Coson a ajuns în relații destul de bune cu dânsul, pentru ca, în anii 32—31 î.Hr., zvonuri despre o proiectată încuscrire a lor să poată circula prin Roma.

In luptele civile din statul roman s-a amestecat și un alt șef dac de la Dunăre, *Dicomes*. La el se referă Plutarch *(M. Antonius)*, când spune că a trimis o solie la Octavianus dar că, neobținând nimic, s-a întors către Antonius. Acestuia i-a dat ajutor și un număr de daci au căzut prizonieri după bătălia de la Actium (31 î.Hr.), impuși apoi de Octavianus să lupte împotriva unor prizonieri suebi, în amfiteatre. Localizarea formațiunii politice a lui Dicomes este controversată: s-au propus Moldova centrală și Câmpia muntеană, ultima ipoteză fiind mai verosimilă.

O inscripție grecească, de pe un chiup descoperit la Buridava (astăzi Ocnița, jud. Vâlcea), menționează numele „regelui" *Thiamarkos*, care va fi stăpânit în nordul Olteniei, în prima jumătate a secolului I î.Hr.

Conflictele dintre romani și geto-daci continuă în toată perioada dintre Burebista și Decebal, expansiunea romanilor în Balcani reprezentând un pericol pentru lumea geto-dacilor.

In legătură cu această problemă se știe că Octavianus se gândise un moment, prin 35 î.Hr., să înfăptuiască grandioasa expediție plănuită de Caesar împotriva dacilor, dar renunțase din motive ce pot fi doar presupuse (rezistența illirilor, conturarea, în perspectivă, a conflictului cu M. Antonius). In fond, nici nu mai era nevoie de o astfel de expediție: divizați din punct de vedere politic, dacii nu mai reprezentau un pericol atât de mare, ca formidabila forță ridicată de Burebista, și Strabon spune (VII, 3, 12, 13) că nu mai puteau trimite la luptă mai mult de 40 000 de oameni. Totuși, neîncetatele lor incursiuni neliniștеau Imperiul; ele nu meritau, poate, un mare război de cucerire, care i-ar fi unit pe daci, transformându-i iarăși într-o putere de temut, dar era clar că anumite măsuri militare se impuneau. Posesiunile romane sud-dunărene sufereau mai ales de pe urma dacilor din Câmpia muntеană. Cucerirea Dobrogei ar fi permis ca aceștia să fie mai ușor ținuți în frâu. Și astfel, vechiul plan de a pune stăpânire pe regiunea dintre Dunăre și mare reapare în strategia romană.

In anul 29 î.Hr., spune Dio Cassius (LI, 24, 26), bastarnii i-au atacat pe tracii dentheleți, aliați ai romanilor. Mai puțin pentru a-i ajuta pe aceștia și mai mult pentru că se temea să nu fie invadată și Macedonia,

www.cimec.ro

generalul roman M. Licinius Crassus a pornit împotriva lor și a aliatului acestora, Cotyso, pe care i-a învins cu ajutorul getului *Roles*, din sudul Dobrogei, care a fost apoi primit, la Corint, de Octavianus, dobândind de la acesta titlul de „prieten și aliat al poporului roman". În anul următor, între Roles și vecinul său din centrul Dobrogei, *Dapyx*, a izbucnit un conflict. „Prietenul și aliatul" romanilor s-a folosit de titlul său pentru a cere ajutor lui Crassus. Generalul roman n-a șovăit ; i se oferea un excelent prilej de a pătrunde în Dobrogea. Dapyx a fost înfrânt și s-a refugiat într-o cetate cu oastea care-i rămăsese, iar generalul roman a început asediul. Un trădător care se înțelesese cu Crassus, din înaltul zidurilor, în grecește, limbă pe care geții lui Dapyx se pare că n-o cunoșteau, a predat cetatea romanilor și Dapyx a pierit eroic în fruntea soldaților săi sau a pus pe unul dintre aceștia să-l ucidă pentru a nu cădea prizonier. Fratele lui, capturat, a dobândit mila lui Crassus și, cu ea, libertatea, dar romanii nu s-au arătat la fel de clemenți față de populația pasnică a ținutului, care se refugiase într-o peșteră cu turmele și cu obiectele de preț ; Crassus a închis toate ieșirile din peșteră, obligându-i pe asediații înfometați să se predea.

După această expediție, Crassus, trădându-și intenția de a cuceri întreaga Dobroge, l-a atacat, fără nici un motiv serios și real, pe *Zyraxes*, care stăpânea în nordul Dobrogei, către gurile Dunării, sub pretextul că acesta deținea stindardele capturate de la Hybrida. Armata romană a mărșăluit direct spre *Genucla*, cea mai puternică cetate a lui Zyraxes, situată undeva, pe Dunăre. Știind bine că nu va putea rezista singur, regele get a trecut malul stâng al fluviului pentru a cere ajutor la sciți. In absența lui, romanii au cucerit cetatea după un scurt, dar greu asediu. Dobrogea întreagă se afla acum în mâinile lor, fiind primul ținut daco-getic care a căzut sub stăpânirea romană.

Roma n-a transformat, imediat, noile teritorii într-o provincie. Roles a fost, poate, acela care, în numele romanilor și spre folosul lor în primul rând, a cârmuit, la început, Dobrogea. Curând însă, romanii au organizat, la începutul erei noastre, pe litoral, o prefectură a țărmului mării, adică un district militar dependent de provincia Macedoniei. Restul Dobrogei făcea parte din teritoriul denumit *Ripa Thraciae*, înglobat în regatul clientelar al Thraciei.

Cucerirea Dobrogei arătase dacilor că primejdia romană era gravă și apropiată. Sfârșitul secolului I î.Hr și întreg veacul următor poartă pecetea unei eroice și dramatice lupte pentru îndepărtarea acestui pericol. În lupta lor, dacii au luat adesea ofensiva, organizând incursiuni la sud și la vest de Dunăre, mergând, câteodată, în ajutorul popoarelor ce luptau să scuture stăpânirea romană. Ei au trecut Dunărea înghețată în anul 10 î.Hr., cu prilejul revoltei pannonilor, atacând această recentă provincie romană ; Tiberius însuși, viitorul împărat, a fost trimis de Augustus pentru a respinge atacul. Peste puțină vreme, dacii au atacat iarăși Pannonia, împreună cu tauriscii și anarții din nord-vestul Daciei, precum și cu alte seminții. Generalul Marcus Vinicius i-a învins și i-a urmărit, urcând, pe valea Mureșului, până în inima Daciei. Expediția lui Marcus Vinicius a inaugurat o nouă etapă în strategia romană față de Daci : romanii nu s-au mai limitat la respingerea atacurilor, ci au organizat expediții de represalii în stânga Dunării.

Dar, nici această nouă strategie n-a pus capăt atacurilor dacice. Prin anul 6 a avut loc o incursiune daco-sarmatică în Moesia, respinsă de A. Caecina Severus.

www.cimec.ro

Reacțiile romane nu s-au lăsat așteptate. La începutul erei noastre (în anii 11—12, după opinia curentă), o acțiune militară pe scară vastă a fost organizată de generalii Cn. Cornelius Lentulus, guvernatorul Pannoniei, și Sextus Aelius Catus, comandantul districtului militar din Moesia. Lentulus a operat, pare-se, în Oltenia și Banat ; el a ieșit învingător și a stabilit garnizoane de-a lungul Dunării, asertiune pusă, de unii, la îndoială, pe baza textelor scrise (Florus, II, 18, 19), după care Lentulus i-a alungat pe daci dincolo de Dunăre, iar „dincoace au fost așezate garnizoane") și a descoperirilor arheologice din marea cetate dacică Sucidava, de pe malul Dunării, din Oltenia. La rândul său, Sex. Aelius Catus a inaugurat, în Câmpia muntеană, un nou sistem de asigurare a hotarelor Imperiului : deportarea în masă a populațiilor ostile. 50 000 de geți au fost, după spusele lui Strabon (VII, 3, 10), strămutați în sudul Dunării. Raidul pustiitor roman a depopulat parțial Câmpia muntеană : așezările de la Zimnicea, Popești și Piscu Crăsani își încetează, aproape, existența. Numai marile așezări situate mai spre miază-noapte — Tinosu, Poiana — au scăpat, iar Augustus, în elogiul pe care și l-a compus singur, ca un fel de manifest al regimului său și de testament politic, se laudă că armata sa, „trecând peste Dunăre, a silit neamurile dacilor să rabde stăpânirea poporului roman" (*Res gestae divi* Augusti, 30).

Cuvintele lui Augustus conțin o anumită doză de exagerare. Măsurile lui Lentulus și ale lui Catus s-au dovedit utile, dar nu decisive, pentru apărarea posesiunilor romane din zona Dunării mijlocii și inferioare. Abia terminase Catus strămutarea geților munteni că cetatea *Aegyssus* (Tulcea de azi) a și fost fulgerător atacată, în anul 12, și cucerită de daci. Numai intervenția unei legiuni romane a izbutit, cu prețul unor mari pierderi, să-i alunge pe atacatori peste Istru. Peste trei ani însă, în anul 15, *Troesmis* (Igliță) a fost, pe neașteptate, atacată și cucerită de daci. Romanii au fost din nou nevoiți să intervină pentru recucerirea cetății. În vest, puțin mai târziu, pe la 20, iazygii de neam sarmatic s-au așezat, cu permisiunea sau chiar la îndemnul Romei, în Câmpia Tisei pentru a constitui o pavăză a Pannoniei romane împotriva dacilor.

Cele mai multe atacuri din prima jumătate a secolului I au fost organizate de daci și de alte seminții la Dunărea de Jos. Sub împăratul Claudius, când regatul clientelar al odrysilor a fost transformat, în anul 46, într-o nouă provincie, purtând numele de Thracia, teritoriul Dobrogei a fost anexat Moesiei și apărarea lui organizată cu strășnicie : garnizoane romane au fost așezate în cetățile de pe malul drept al Istrului, s-au construit drumuri strategice pentru deplasarea rapidă și lesnicioasă a trupelor. În timpul lui Nero, guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, a organizat, între 62—66, o vastă operație, după modelul mai vechi al lui Catus. Prin metode diverse, poate mai mult diplomatice decât militare, el a strămutat, din zona de la nord de Dunăre, 100 000 de transdanubieni, populație amestecată, de geți și bastarno-sarmați. Scopul operației era dublu : pe de o parte, deportarea acestor oameni din așezările lor slăbea presiunea „barbară" la frontiera dunăreană ; pe de altă parte, așezarea lor în Moesia îngăduia ca mari întinderi de pământ să fie cultivate. De altminteri, inscripția dedicată lui Silvanus Aelianus (CIL XIV 3608) e limpede în această privință, afirmând că strămutarea s-a făcut *ad praestanda tributa*, pentru a munci pământul și a plăti impozite.

www.cimec.ro

Nici aceste măsuri n-au slăbit puterea dacilor într-atât, încât ei să nu poată ataca Imperiul roman. Dacă Scorilo credea că este mai bine ca dacii, pentru a ține departe primejdia romană, să nu atace Imperiul atâta vreme cât el era sfâșiat de războaie interne, urmașul sau contemporanii săi din alte părți ale Daciei vedeau în ofensivă metoda cea mai bună de apărare. De aceea, în primele luni ale anului 69 a avut loc un puternic atac dacic în Moesia. Dinastia romană a Flavilor a luat noi măsuri pentru protejarea frontierei dunărene, înființând o flotă specială — *classis Flavia Moesica* — pentru supravegherea fluviului, flota ale cărei stațiuni sunt cunoscute la Aegyssus și la Barboși, în apropierea vărsării Siretului în Dunăre. În același timp, Vespasianus a încheiat cu dacii un tratat care prevedea plata unor subsidii către Imperiu, în schimbul păstrării liniștii la hotarul dunărean al acesteia. Și totuși, în iarna anului 85/86, pe când la Sarmizegetusa domnea Duras-Durpaneus (identitate consacrată în istoriografia română, după alții însă nu Duras poate fi identificat cu Durpaneus, ci Decebal), s-a produs o nouă și puternică incursiune în Moesia, poate chiar sub conducerea lui Decebal, în urma căreia împăratul Domițian, în cadrul măsurilor de apărare și întărire a provinciei Moesia, a decis împărțirea acesteia în două provincii de rang consular, despărțite prin râul Ciabrus (astăzi Tibrița, în Bulgaria): Moesia Superior, în vest, și Moesia Inferior, în est, cuprinzând în întregime Dobrogea.

După cum s-a văzut din cele expuse mai sus, perioada 44 î.Hr. — 85 se caracterizează, din punct de vedere politic, prin lupta consecventă și tenace a poporului daco-get împotriva expansiunii romane. Această luptă a fost numai parțial încununată de succes. Este drept că nici o mare și decisivă expediție nu fusese organizată de Roma pentru supunerea Daciei; dar este tot atât de adevărat că neîndurătorul clește al dominației romane se strângea din ce în ce mai mult în jurul neamului daco-get. Dobrogea cucerită, așezările de la Zimnicea, Popești și Piscu Crăsani părăsite temporar la anumite date, creșterea pericolului roman prin vecinătatea cu Imperiul, Dunărea străbătută de vase de război romane — iată care era încheierea acestei lupte de peste un secol. Dacia era încă în picioare, dar pornea în luptele viitoare de pe poziții mai slabe decât cele din vremea lui Burebista.

În condițiile care au urmat întreruperii unității statului lui Burebista și până la reunificarea acestuia sub Decebal, societatea dacică și-a continuat evoluția social-economică, care, în ciuda unor particularități determinate de condițiile locale, existente de altfel și în vremea statului dac, se poate considera că a fost unitară, cum o atestă descoperirile arheologice. În această privință, pentru ceea ce se cunoaște în zona cetăților dacice din Munții Orăștiei, excepând în parte aspectul arhitecturii, se găsesc analogii și în descoperirile din alte cetăți și așezări deschise dacice contemporane din spațiul intra- și extra-carpatic.

Din punct de vedere politic, creșterea pericolului roman a adus din nou pe primul plan imperativul unirii tuturor daco-geților liberi într-un singur stat. Pare verosimilă ipoteza că acest proces de unificare sau, mai bine zis, de reunificare a daco-geților a început destul de timpuriu, poate chiar foarte curând după dezmembrarea vastei stăpâniri a lui Burebista. Intr-adevăr, nu trebuie uitat că primii doi urmași ai monarhului înlăturat de pe tron, Deceneu și Comosicus, au fost regi și mari preoți în același timp. Dacă în prima lor calitate ei stăpâneau

www.cimec.ro

numai asupra ținuturilor intra-carpatice, în cea de a doua s-ar putea presupune că ei aveau o autoritate morală care s-ar fi exercitat asupra întregului neam daco-get și este logic ca să se fi folosit de ea pentru a iniția procesul de reunificare.

O dovadă în acest sens poate fi sesizată în situația tezaurelor de monede de tip Coson. Majoritatea covârșitoare a acestor monede au fost descoperite în interiorul arcului carpatic și anume tocmai în zona Munților Orăștie. Acest fapt nu este însă rezultatul circulației monetare, căci monedele de tip Coson au circulat extrem de puțin ; ele au fost, de la început, tezaurizate de căpetenia care le primise de la Brutus, drept răsplată pentru ajutorul militar acordat, și au ajuns în Munții Orăștiei, sub formă de tezaure, atunci când regiunile extra-carpatice au fost din nou alipite statului dac.

Procesul de reunificare politică a daco-geților se va desăvârși sub Decebal, când statul dac atinge cel mai înalt nivel de dezvoltare și redevine o mare putere militară.

Politica internă și externă a statului geto-dac în timpul lui Decebal. Măsurile luate de romani la Dunărea de Jos nu erau numai cu scop defensiv, ci și ofensiv. Dacii, înțelegând aceasta, s-au organizat și ei, reușind, în condițiile social-economice, politice, militare și culturale din vremea lui Decebal, să se unifice din nou triburile daco-getice într-un stat (pl. 5).

Procesul reunificării ținuturilor daco-getice în jurul statului dac intra-carpatic trebuie să se fi desăvârșit pe la începutul deceniului al nouălea al secolului I. Statul dac, astfel reconstituit, avea însă hotare mai restrânse, căci destule regiuni locuite de daco-geți se aflau acum sub stăpânire străină : Dobrogea și zona dintre Dunăre și Haemus făceau parte din provincia romană a Moesiei, ținuturile din nord-vest, smulse odinioară celților, erau acum stăpânite de cvazii și marcomanii de neam germanic, iar în Câmpia Tisei se așezaseră sarmații iazygi. Statul dac cuprindea, către sfârșitul primului veac, Transilvania, Oltenia, Muntenia și Moldova, la care se adăuga, probabil, o parte din ținutul dintre Prut și Nistru și avea ca centru regiunea Munților Orăștiei.

Etapa finală a existenței statului dac a fost marcată de personalitatea regelui Decebal. Câteva scene ale Columnei Traiane îl înfățișează ca pe un bărbat în puterea vârstei, viguros, cu o figură care trădează dârzenie și energie (fig. 49). La rândul său, Dio Cassius (LXVII, 6) îi face un sugestiv portret literar : „era priceput într-ale războiului și iscusit la faptă ; știind când să năvălească și când să se retragă la timp, meșter în a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrângere ; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut". Este portretul unui mare comandant dublat de un diplomat abil.

Dispunem de prea puține date despre organizarea statului dac sub Decebal ; totuși, există indicii ale unei centralizări mai avansate decât în perioada lui Burebista. Dio Cassius (LXVII, 10) vorbește despre un fruntaș dac, Vezina, fost, poate, și mare preot, care ocupa locul al doilea după Decebal, și despre alt personaj, Diegis, care-l reprezintă pe rege la tratativele cu Domițian și care, după Martial (V, 3, 1—6), era fratele lui Decebal. Dacă situația lui Vezina o amintește pe cea a lui Deceneu, Diegis îndeplinește o misiune asemănătoare celei a lui Acornion ; De-

www.cimec.ro

Fig. 49. Decebal, regele dacilor (după I. Miclea și R. Florescu).

cebal nu mai utilizează însă serviciile unui străin, ceea ce ar putea sugera că aparatul de stat al regatului dac era mai dezvoltat decât cu un secol și jumătate în urmă. În același sens pledează informația lui Criton, că Decebal a pus prefecți în fruntea agriculturii și a cetăților (Suidas, s.v. Bootiais).

Cele mai numeroase știri din izvoarele antice se referă la politica externă a lui Decebal, care s-a dovedit a fi fost foarte abilă, prin orientarea și încheierea alianțelor împotriva Romei, adversarul cel mai de temut al dacilor.

În acest context istoric, rolul important al lui Decebal, de altfel, ca și al lui Burebista, constă în faptul că a înțeles sensul istoric al dezvoltării societății daco-getice, întruchipând, în chipul cel mai înalt, așa cum s-a subliniat în istoriografie, voința de apărare și de libertate a dacilor.

Confruntările militare cu Imperiul roman pentru apărarea independenței Daciei. Politica de expansiune romană la Dunărea de Jos, în vremea lui Domițian, din motive economice (suspendarea eventuală a subsidiilor), dar și politice (înlăturarea pericolului dacic în această regiune), a contribuit la continuarea incursiunilor daco-getice la sud de fluviu, incursiuni care reprezentau, în fond, forme de apărare împotriva acestei expansiuni.

Iordanes (*Getica*, 76) afirmă că, pe vremea când domnea Diurpaneus, dacii, temându-se de zgârcenia lui Domițian, au desfăcut tratatul încheiat cu alți împărați și au atacat malul drept al Dunării. Istoricul got se referă la un tratat încheiat cu Vespasianus după atacul dacic din anul 69, iar prin „zgârcenia" de care se temeau dacii trebuie să înțelegem intenția lui Domițian (nu se știe dacă tradusă sau nu în fapt) de a suprima subsidiile plătite dacilor potrivit tratatului în chestiune.

După un conflict de proporții mai mici, care a avut loc, pare-se, pe la începutul domniei lui Domițian (81—82), marele atac s-a produs în iarna 85/86. Poate sub comanda lui Decebal, dacii, alături de bastarni și sarmați, au trecut Dunărea și au început să pustiască teritoriul provinciei Moesia. C. Oppius Sabinus, guvernatorul provinciei, a fost învins și i s-a tăiat capul. Gravitatea situației este subliniată de Tacitus (*Agricola*, 41), care afirmă că „erau puse în cumpănă taberele întărite ale legiunilor și însăși stăpânirea noastră", adică stăpânirea romană la sud de Dunăre. Însuși împăratul Domițian, despre care Dio Cassius spunea „că nu era

www.cimec.ro

în stare să îndure osteneli și era fără curaj" (Dio Cassius, LXVII, 6), a venit în Moesia, stabilindu-și cartierul general la Naissus (Niș), și a luat măsuri grabnice și eficiente. Provincia Moesia, cu o frontieră prea lungă și, prin urmare, greu de apărat, a fost împărțită în două : Moesia Superior și Moesia Inferior ; comanda asupra trupelor romane i-a fost încredințată lui Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, care i-a respins pe atacatori peste Dunăre și, potrivit ordinului împăratului, a început să se pregătească pentru o ofensivă în Dacia.

In aceste împrejurări, era necesară o maximă încordare a forțelor Daciei și o conducere militară pe care bătrânul Diurpaneus nu se mai simțea în stare s-o asigure. De aceea, în anul 87, el i-a cedat tronul lui Decebal. Acesta a încercat, inițial, să prevină ofensiva romană prin mijloace diplomatice, propunându-i lui Domițian o pace care, după victoriile dacice din Moesia, nu putea fi defavorabilă dacilor. Întrucât împăratul a respins propunerea, Decebal i-a trimis o nouă solie, care i-a transmis lui Domițian, în batjocură, că regele dac este dispus să facă pace dacă fiecare roman îi va plăti anual doi oboli ; în caz contrar, el va porni la război și le va pricinui romanilor mari necazuri (Petrus Patricius, *Istorii,* 4).

Pentru orgoliosul Domițian și prea puțin chibzuitul Fuscus, această a doua solie a sunat ca o provocare ce i-a făcut să uite de cea mai elementară prudență, ceea ce, probabil, și dorise Decebal. Generalul roman s-a grăbit să treacă Dunărea, se pare în dreptul localității Orlea, unde a fost identificat un pod roman și, neîntâmpinând nici o rezistență, a înaintat adânc pe teritoriul Daciei. Decebal l-a așteptat într-un defileu ; în bătălie, armata romană a fost zdrobită, iar comandantul ei ucis. Supremă umilință, stindarde ale trupelor romane, printre care și cel al legiunii a V-a *Alaudae,* au fost capturate de daci dimpreună cu numeroși prizonieri și importante mijloace de luptă.

O ipoteză recentă propune altă reconstituire a evenimentelor. Potrivit ei, expediția lui Fuscus în Dacia a avut loc încă în anul 86 și a fost victorioasă, dar în iarna următoare Decebal a atacat din nou Moesia Inferior ; bătălia s-ar fi dat în Dobrogea, undeva în zona actualei localități Adamclisi, terminându-se cu înfrângerea romanilor și cu moartea lui Fuscus. Nu există însă suficiente temeiuri documentare pentru acceptarea acestei versiuni.

Deși importantă și de răsunet, biruința lui Decebal asupra lui Fuscus nu afectase în mod decisiv capacitatea de ripostă a Imperiului. În anul următor, 88, Domițian a trimis în Dacia o nouă armată, pusă sub comanda experimentatului general Tettius Iulianus. Acesta reintroducând disciplina în armata romană, după ce a trecut Dunărea pe la Viminacium (Kostolac — Serbia) a înaintat, cu prudență, prin Banat, fiind întâmpinat de Decebal în strâmtoarea de la Tapae (Porțile de Fier ale Transilvaniei) ; în bătălia grea care a avut loc, unde însuși comandantul dacilor, Vezina, cum informează Dio Cassius, a fost nevoit să se facă mort pe câmpul de luptă, ca să poată fugi noaptea, cumpăna victoriei s-a aplecat de partea romanilor, dar Tettius Iulianus nu și-a exploatat succesul și n-a înaintat spre zona Munților Orăștiei. După toate aparențele, motivul a fost teama de vreo oursă a lui Decebal ; a putut trage în cumpănă și faptul că Domițian pregătea o campanie împotriva cvazilor, marcomanilor și iazygilor, care refuzaseră să-l ajute în războiul cu dacii. Campania din Pannonia

www.cimec.ro

s-a sfârșit însă rău pentru romani, ceea ce l-a obligat pe împărat să încheie cu Decebal o pace, pe care, mai înainte, i-o refuzase, deși regele o ceruse în repetate rânduri (Dio Cassius, LXVII, 7). Pacea s-a încheiat în anul 89, Decebal fiind reprezentat la tratative de fratele său Diegis. In litera sa, tratatul era favorabil Romei, ceea ce era firesc dacă se ține seama de victoria lui Tettius Iulianus la Tapae și de prezența trupelor romane pe teritoriul Daciei. Faptul că Domițian așază diadema regală pe capul lui Diegis (ca reprezentant al lui Decebal) și, prin urmare, dădea dacilor un suveran demonstrează că Decebal accepta situația de rege clientelar al Romei. O inscripție (H. Dessau, *ILS*, 9200) ne informează că armata romană a obținut permisiunea de a trece spre frontul pannonic prin regatul lui Decebal *(per regnum Decibali)*. Regele dac se mai obliga să înapoieze prizonierii și armele, care căzuseră în mâinile sale. În schimb, în calitate de rege clientelar, Decebal urma să primească de la Imperiu subsidii, ingineri, meșteri, constructori, instructori militari, mașini de război etc.

In ciuda prevederilor ei, favorabile mai degrabă Romei, pacea din anul 89 a fost considerată, în antichitate, drept rușinoasă pentru Imperiu (ideea a persistat și în istoriografia modernă). Aceasta se explică, în parte, prin ostilitatea aristocrației senatoriale față de Domițian, dar explicația nu este suficientă. Se poate presupune că la Roma a fost socotit puțin onorabil faptul că un război, declanșat din cauza suprimării subsidiilor către daci, se încheiase cu o pace, care prevedea subsidii și mai importante. În sfârșit, Decebal n-a respectat nici litera, nici, mai ales, spiritul tratatului din 89. El nu i-a înapoiat pe toți prizonierii de război și a utilizat ajutorul roman, primit în calitate de rege clientelar, nu pentru a sluji interesele romane la Dunărea de Jos, ci pentru a se pregăti de luptă împotriva Imperiului ; el și-a instruit și înzestrat armata, a completat sistemul de fortificații din Munții Orăștiei etc. Cu alte cuvinte, el a întors, în favoarea sa și în detrimentul Imperiului, pacea din anul 89.

Decebal a folosit ajutorul roman nu numai pe plan militar, ci și pentru a organiza o vastă activitate constructivă la *Sarmizegetusa Regia*. Intr-adevăr, construirea impunătoarelor sanctuare de andezit din cetatea de scaun datează din ultimul deceniu al secolului I și de la începutul secolului al II-lea. Unul dintre aceste lăcașuri de cult (marele sanctuar patrulater cu 60 de coloane de andezit de pe terasa a X-a a Dealului Grădiștii) nici n-a fost terminat până la izbucnirea noului război cu Roma.

După asasinarea lui Domițian (96) și scurta domnie a lui Nerva, în anul 98, ajunge la tron M. Ulpius Traianus (98—117), general roman născut la Italica, în Hispania (fig. 55). După o frumoasă carieră militară, el fusese numit guvernator al Germaniei Superioare și, în această calitate, fusese adoptat de către Nerva și desemnat ca succesor la conducerea Imperiului. Dio Cassius, referindu-se la calitățile sale, spunea că „era un om cu totul deosebit, mai ales prin dreptatea și bărbăția sa, precum și prin simplitatea moravurilor sale" (Cassius Dio, LXVIII, 6).

Noului împărat problemele de la Dunărea de Jos i se păreau mai urgente decât prezența sa în capitala Imperiului. De aceea, de îndată ce a primit vestea ascensiunii sale, el a întreprins o călătorie de inspecție la Dunăre, terminând drumul strategic de pe malul drept al fluviului, săpând un canal pentru înlesnirea navigației prin Cazane și concentrând o armată puternică în cele două Moesii. Măsurile luate de Traian lăsau să se vadă iminența unui război împotriva dacilor.

www.cimec.ro

Dio Cassius (LXVII, 6) spune că Traian a hotărât declanşarea războiului pentru că era iritat de subsidiile plătite lui Decebal, dar mai ales pentru că vedea că puterea şi trufia dacilor cresc. Este lesne de dedus, din această ştire, că pentru Imperiu întărirea statului dac constituia o problemă. Evident, nu era de prevăzut un atac împotriva Italiei şi a Romei însăşi, dar o încercare de reconstituire a vastei stăpâniri a lui Burebista, prin alipirea ţinuturilor din dreapta Dunării, nu era de exclus, cu atât mai mult, cu cât populaţia autohtonă de la sud de fluviu era de acelaşi neam cu locuitorii din nordul acestuia. Mai mult, statul dac nu reprezenta numai în sine un pericol pentru posesiunile romane sud-dunărene ; el ameninţa să devină conducătorul şi animatorul unei vaste coaliţii a popoarelor nesupuse de Roma (germani, sarmaţi) ; dislocarea acestei lumi „barbare", ostile prin cucerirea Daciei, i se părea lui Traian oportună şi de dorit. La toate acestea se adăugau considerente de natură economică : perspectiva unei bogate prăzi de război şi a exploatării resurselor umane şi materiale ale Daciei.

Fig. 50. Împăratul roman Traian.

Aşadar, cauzele conflictului daco-roman de la începutul secolului al II-lea au fost, în primul rând, de ordin politic şi strategic, iar în al doilea rând de ordin economic, printre altele, speranţa de a se redresa, cu aurul Transilvaniei, finanţele Imperiului, secătuite după Domiţian.

Aceste cauze au determinat şi caracterul celor două războaie dacice ale lui Traian. Statul dac nu ameninţa Italia şi Roma, ci numai cuceririle pe care Imperiul le făcuse în dreapta Dunării. Traian voia să păstreze şi să consolideze aceste cuceriri, adăugându-le, poate şi pentru aceasta, şi Dacia. Din partea romanilor războiul a fost, deci, un război nedrept, de cucerire ; dacii au purtat un război just, apărându-şi independenţa.

Pentru reconstituirea acestor importante evenimente, care aveau să schimbe destinele Daciei şi ale poporului dac, dispunem de foarte puţine izvoare literare antice. Cele mai importante dintre ele s-au pierdut cu desăvârşire sau aproape. S-au pierdut, cu excepţia unei singure propoziţii păstrate la un gramatic târziu, *Comentariile* pe care însuşi împăratul Traian, după exemplul lui Caesar, le-a scris despre campaniile sale în Dacia. Din *Getika* medicului grec Criton, însoţitor al lui Traian în războaiele dacice, n-a mai rămas decât puţine fragmente, incluse, şi acestea, în operele altor autori ; aceeaşi soartă potrivnică au avut-o scrierile despre daci ale retorului Dio Chrysostomus, care le-a vizitat ţara chiar în preajma conflictului decisiv. S-a pierdut textul original

www.cimec.ro

al cărții a LXVIII-a din *Istoria romană* a lui Dio Cassius și au dispărut fără urmă cărțile închinate războaielor dacice de Appian și Arrian.

În alte izvoare, importante pentru istoria Romei, domnia lui Traian a fost pur și simplu omisă. Tacitus făgăduise să descrie domniile lui Nerva și Traian, dar n-a mai făcut-o. În *Viețile împăraților*, Suetonius se oprește la Domițian, iar colecția de biografii împărătești, cunoscută sub numele de *Historia Augusta*, începe cu Hadrian. Până și un poet, Caninius Rufus, își exprimase dorința să cânte în versuri biruința lui Traian asupra dacilor ; dacă a făcut-o, înseamnă că poemul s-a pierdut.

Dacă facem abstracție de câte o frază-două din autori târzii (Eutropius, Petrus Patricius, Iordanes), din întinsa literatură antică despre războaiele dacice nu s-au mai păstrat decât rezumatele întocmite, după cartea a LXVIII-a din opera lui Dio Cassius, de către doi călugări bizantini : Xiphilinos, din secolul al XI-lea și Zonaras, din secolul următor. Lor li se adaugă, ca izvoare scrise, o serie de inscripții grecești și, mai ales, latinești, importante în anumite privințe, dar prea puțin lămuritoare pentru desfășurarea operațiilor militare.

In aceste condiții, era firesc ca atenția cercetătorilor să se îndrepte asupra unui celebru monument al antichității, care cuprinde relatarea artistică, sculptată, a războaielor daco-romane de la începutul secolului al II-lea : Columna Traiană (fig. 51). Pe fusul de marmură al Columnei,

Fig. 51. Columna lui Traian de la Roma (după R. Vulpe).

www.cimec.ro

un basorelief care urcă în spirală înfățișează, în peste 150 de scene, desfășurarea celor două războaie purtate de Traian pentru cucerirea Daciei. Au fost făcute, de-a lungul timpului, numeroase încercări de a interpreta fiecare scenă, de a stabili locul desfășurării ei, într-un cuvânt, de a suplini, cu ajutorul sculpturii istoriale, carențele izvoarelor literare. S-au obținut anumite rezultate dar, în ansamblu, reconstituirile detaliate ale evenimentelor n-au fost convingătoare.

Fără îndoială, reliefurile Columnei Traiane constituie un izvor prețios dar, datorită caracteristicilor sale, nu este de așteptat ca el să poată înlocui relatările pierdute ale autorilor antici.

Într-adevăr, aceste reliefuri sunt o ilustrare a *Comentariilor* lui Traian și, în absența textului, descifrarea ilustrației nu este nici lesnicioasă, nici sigură. Columna Traiană este, apoi, un monument artistic și sculptorii au folosit procedee artistice (stilizarea, simbolul, schematizarea), care nu permit întotdeauna ca scenele să fie interpretate *ad litteram*. Columna a fost concepută și ca un act de propagandă pentru Imperiu, pentru împărat și pentru armata romană ; de aceea, sculptorii care au lucrat la reliefurile ei, probabil sub conducerea lui Apollodor din Damasc, au neglijat, într-o oarecare măsură, evenimentele la care Traian n-a participat personal și au denaturat, pe alocuri, adevărul ; altminteri nu se poate explica, de exemplu, de ce pe Columnă nu se poate vedea nici un soldat roman ucis, într-o singură scenă apărând soldați romani răniți. În sfârșit, sculptorii Columnei sau, cel puțin, marea lor majoritate nu par să fi călcat pe pământul Daciei și să fi cunoscut realitățile din această zonă : zidurile cetăților dacice, de exemplu, sunt redate destul de inexact, iar sanctuarele lipsesc cu totul.

Toate acestea fac ca reliefurile Columnei să aibă o valoare documentară reală, dar limitată. Ele nu pot fi utilizate, cu rare excepții, decât în strânsă corelare cu datele izvoarelor literare, epigrafice și arheologice.

Un alt document, deosebit de important, pentru cunoașterea luptelor grele duse de daci cu romanii, pe teritoriul Dobrogei, este acela de la Adamclisi (fig. 52), ridicat alături de orașul *Tropaeum Traiani*, fondat de către Traian. Acest document, mult discutat în ceea ce privește data și semnificația sa istorică, ilustrează, într-o artă provincială, scene sculptate la care participă, în afară de luptători daci și familiile lor, sarmați și bastarni. Prin aceste reprezentări, monumentul respectiv prezintă cea mai mare importanță pentru luptele dacilor cu romanii la sud de Dunăre, pe teritoriul Dobrogei, care s-au desfășurat în același timp cu cele din vest, din Banat și Munții Orăștiei.

Săpăturile arheologice, în primul rând cele efectuate în Munții Orăștiei, au adus câteva date privind anumite evenimente de ordin militar, dar și ele sunt departe de a putea elucida toate problemele desfășurării războaielor.

Prin compararea și îmbinarea diverselor izvoare s-a reușit reconstituirea, în linii generale, a celor două războaie purtate de Traian împotriva lui Decebal.

În ceea ce privește *primul război dacic al lui Traian (101—102)*, o inscripție, a colegiului cultural al Fraților Arvali de la Roma, atestă faptul că împăratul a părăsit capitala la 25 martie 101, plecând în Moesia Superior, unde era concentrată armata, care urma să invadeze Dacia. După calculele întocmite de specialiști, ea cuprindea 13 sau 14 legiuni,

www.cimec.ro

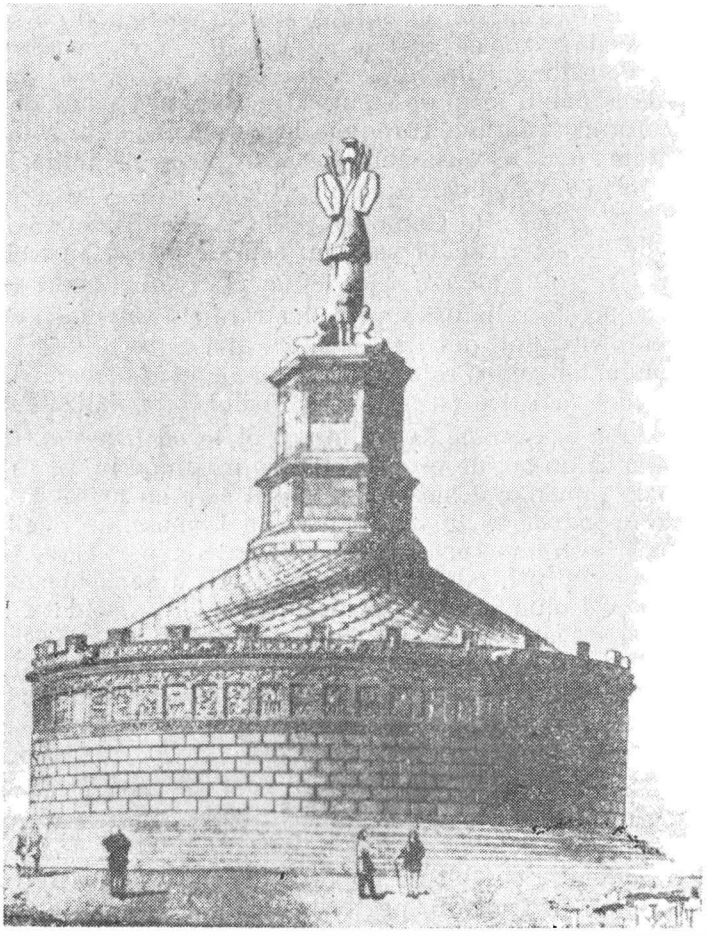

Fig. 52. Monumentul de la Adamclisi (după F. B. Florescu).

cărora li se adăugau cohortele pretoriene, trupe auxiliare *(cohortes* și *alae)* din armata regulată, precum și mai multe formațiuni speciale, iregulare (mauri, arcași palmyrieni), recrutate dintre populațiile de la periferia Imperiului. In total, armata romană cuprindea circa 150 000 de oameni, ceea ce depășea considerabil efectivele pe care le putea arunca în luptă Decebal. Superioritatea armatei romane era accentuată de armament, de mașinile de război și de tactica de luptă.

Trecerea Dunării a avut loc în dreptul orașului Viminacium (azi Koștolac), din Moesia Superioară, pe un pod dublu de vase ; scena respectivă de pe Columnă îl înfățișează pe zeul Danubius asistând la trecere, semn că era favorabil romanilor. Pătrunzând, astfel, pe teritoriul Banatului actual, armata comandată de împăratul însuși a înaintat pe un drum care ne este cunoscut datorită unicei fraze păstrate din *Comentariile* lui Traian : *inde Berzobim deinde Aizim processimus* („de aici am plecat spre Berzobis și apoi spre Aizis") ; itinerarul a fost, deci, *Arcidava* (Vărădia) — *Berzovis* (Berzobia) — Aizis (Firliug) — *Centum Putei* (Surduc) — *Ti-*

www.cimec.ro

biscum (Jupa, lângă Caransebeș). De la Tibiscum armata a urcat pe valea Bistrei și a ajuns, ca și Tettius Iulianus în 88, la Tapae.

Tot ca atunci, Decebal a încercat să-i oprească pe atacatori în defileu ; lupta a fost aprigă, cu mulți căzuți de o parte și de alta ; Dio Cassius (LXVIII, 8) relatează că soldații romani răniți au fost atât de numeroși, încât însuși împăratul și-a rupt veșmintele pentru a face din ele pansamente. În cele din urmă, superioritatea armatei romane și-a spus cuvântul ; Traian a câștigat bătălia și a pătruns în Țara Hațegului, iar Decebal s-a retras. Este posibil ca, după sângeroasa luptă de la Tapae, împăratul să le fi acordat soldaților săi un răgaz mai lung pentru odihnă.

Judecând după reliefurile Columnei Traiane, următorul eveniment important al războiului n-a avut loc în vestul Daciei, ci la Dunărea de Jos, unde Decebal a întreprins o mare manevră de diversiune. Împreună cu aliații lor, roxolani și bastarni, dacii au atacat, pe neașteptate, garnizoanele romane din Moesia Inferior, slăbite datorită concentrării de trupe pentru invazia Daciei. Planul regelui dac este evident : prin această ofensivă, care reprezenta o gravă amenințare pentru provinciile sud-dunărene, Decebal urmărea să-l oblige pe Traian să părăsească ținuturile cucerite în apusul țării pentru a veni în ajutorul trupelor atacate.

Nu se știe când a avut loc acest atac daco-bastarno-roxolan. O scenă de pe Columnă înfățișează călăreți daci înnecându-se în Dunăre, ceea ce ar sugera un atac de iarnă, pe gheața care s-a rupt sub greutatea cavaleriei. Este posibil însă ca atacul să se fi produs și toamna, dacii încercând să treacă fluviul printr-un vad făcut impracticabil de apele crescute. Oricum, cu toate pierderile suferite, atacatorii au izbutit să traverseze Dunărea și au început asaltul castrelor romane de pe malul drept. Garnizoanele acestora au rezistat însă, dându-i timp lui Traian să le vină în ajutor, în fruntea unei părți din trupele de pe frontul apusean. În trei mari și grele bătălii (este singura dată când pe Columnă apar soldați romani răniți), Traian i-a învins pe daci și pe aliații lor.

In legătură cu felul cum se reflectă aceste lupte pe monumentul de la Adamclisi, s-a arătat că, în ceea ce privește pe barbari, nu poate fi vorba numai de daci, cum s-a susținut de către unii, pe considerente de ordin etnografic (îmbrăcăminte, coafură ș.a.), ci de daci, germani (bastarni, iar după alții buri) și sarmați-roxolani.

Împăratul a reluat ofensiva în primăvara anului 102 ; la ea participă acum și Manius Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferior, care traversase cu trupele sale Muntenia și pătrunsese în interiorul arcului carpatic, poate prin pasul Bran. Traian a pătruns în regiunea Munților Orăștiei, „luând cu pericole munte după munte" (Dio Cassius, LXVIII, 8) ; săpăturile arheologice confirmă că cetatea de la Costești a fost cucerită și incendiată. Sarmizegetusa a fost atacată concentric : Dio Cassius *(ibid.)* spune că generalul Lusius Quietus, cu cavaleria sa maură, a atacat prin altă parte decât Traian, iar castrele de pe Jigoru Mare, Comărnicel și Vârful lui Pătru arată că Sarmizegetusa a fost învăluită dinspre sud — în imediata apropriere a cetății de scaun, așezarea de la Fețele Albe a fost și ea distrusă. Într-una din cetăți, Traian a găsit prizonierii, stindardele și mașinile de război capturate de Decebal de la Fuscus. În vremea aceasta, spune Dio Cassius (LXVIII, 9), Laberius Maximus cucerea o cetățuie puternică (Căpâlna ? Tilișca ?) și o captura pe sora lui Decebal. Regele, care încercase înainte, prin trimiterea unor

www.cimec.ro

solii purtătoare de înșelătoare propuneri de pace, să întârzie înaintarea lui Traian, a hotărât acum să ducă tratativele adevărate.

Pacea, încheiată în anul 102, cuprindea condiții foarte aspre pentru Dacia (Dio Cassius, 10 loc. cit.). Decebal trebuia să predea toate armele și mașinile de război, să-i extrădeze pe inginerii și pe dezertorii romani, obligându-se, în același timp, să nu mai primească fugari din Imperiu și să nu mai angajeze militari romani, să-și dărâme fortificațiile, să cedeze o parte din ținuturile ocupate de romani (Moldova de Sud, Muntenia, Oltenia de Răsărit și, din cea apuseană, ținutul din preajma Dunării, Banatul, a cărui parte vestică fusese ocupată de iazygi, aliați ai romanilor, Țara Hațegului, și colțul sud-estic al Transilvaniei) și să renunțe la o politică externă proprie („să aibă de prieteni și de dușmani pe prietenii și pe dușmanii romanilor", spune Dio Cassius).

În legătură cu acest prim război dacic al lui Traian, s-a pus problema de ce Traian, cu toate succesele sale, pe frontul din Transilvania, nu a cucerit capitala regelui dac. În răspunsul dat la această întrebare s-au invocat oboseala trupelor romane, anotimpul neprielnic, existența și a altor cetăți dacice, precum și faptul că ar fi fost mai ușoară, pentru romani, lupta cu o Dacie slăbită.

De asemenea, s-a discutat și teritoriul cucerit de romani după acest prim război dacic, arătându-se că, în genere, știrile, uneori reluate confuz din Dio Cassius, nu permit cunoașterea precisă a acestui teritoriu. Relativ la această problemă, s-a presupus că teritoriul respectiv ar fi cuprins Țara Hațegului, Banatul, a cărui parte vestică fusese ocupată de iazygi, aliați ai romanilor, trecute la Moesia Superior, iar dincolo de Carpați, o parte a Olteniei, Muntenia și sudul Moldovei, trecute la Moesia Inferior, ca și colțul sud-estic al Transilvaniei. Această extindere a stăpânirii romane la nord de Dunăre s-a dedus și din informațiile transmise de Dio Cassius, potrivit cărora Decebal, la începutul celui de al doilea război dacic, ar fi pretins de la Traian „să-i cedeze țara până la Istru" (Dio Cassius, LXVIII, 12).

Aceste condiții nu numai că-l transformau pe Decebal într-un veritabil rege clientelar, silit să rabde apăsătoarea suzeranitate a Romei, dar ele făceau din Dacia o pradă ușoară în cazul unui viitor conflict pe care Traian îl prevedea și îl plănuia. Într-adevăr, împăratul n-a trimis în provinciile lor de garnizoană trupele cu care câștigase războiul, ci le-a lăsat concentrate în Moesia Superior. El cucerise, efectiv, o bună parte din Dacia și o întărise cu garnizoane romane, în frunte cu legiunea a IV-a *Flavia Felix*, lăsată pe locul viitoarei capitale a provinciei Dacia (castrul acestei mari unități a fost pus în evidență de săpăturile arheologice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa). În sfârșit, Traian îi poruncise lui Apollodor din Damasc să construiască peste Dunăre podul de la Drobeta. Atitudinea lui Traian denota că el nu renunțase la cucerirea Daciei și la transformarea ei într-o provincie a Imperiului.

Această situație nu putea fi ignorată de Decebal. Ea îi arăta că respectarea condițiilor păcii avea să fie fatală Daciei și regele a luat singura hotărâre posibilă : organizarea rezistenței. El și-a refăcut în grabă cetățile distruse de război (Costești) sau demantelate (Piatra Roșie și chiar Grădiștea Muncelului) și a ridicat unele noi pe locurile altora mai vechi (Piatra Roșie și Blidaru). De asemenea, a primit în continuare dezertori romani, cu toată interdicția păcii din 102, s-a reînarmat, a căutat cu în-

www.cimec.ro

frigurare aliați printre triburile vecine și a recucerit partea apuseană a Banatului, ocupată de iazygi.

Roma a declarat cel de *al doilea război dacic (105—106).* Traian, însoțit de Decimus Terentius Scaurianus, viitorul guvernator al Daciei, s-a îndreptat pe mare și, apoi pe uscat, spre Moesia Inferior. Și-a stabilit cartierul într-o localitate din fața Drobetei. Aici, după cum se vede pe Columnă, a primit solia de pace a lui Decebal, prin care regele dac, refuzând să predea armele, așa cum i se ceruse, căuta să câștige timp pentru a se întări, întrucât o parte din triburile dacice se supuseseră romanilor, iar încercările lui de a se alia cu neamurile vecine eșuaseră. Acestea, câștigate de aurul Romei sau înspăimântate de armele ei, au refuzat să-l ajute pe rege, deși acesta se străduise să le demonstreze cum căderea țării sale sub stăpânirea Romei va însemna și propria lor cădere. Aflat pe poziții mult mai slabe decât la începutul primului război, Decebal a recurs atunci la acte disperate. Mai întâi, el a trimis în Moesia Superior oameni care să-l ucidă pe Traian ; aceștia au fost însă prinși înainte de a-și putea duce planul la îndeplinire. Apoi, Decebal l-a atras într-o cursă pe Longinus, comandantul trupelor romane din teritoriile dacice ocupate de Imperiu, și a încercat, fără succes, să afle de la el planurile împăratului. Regele dac s-a adresat lui Traian, cerându-i, în schimbul eliberării lui Longinus, pacea și renunțarea la ținuturile ocupate în stânga Dunării. Împăratul a dat un răspuns îndoielnic, iar Longinus însuși, otrăvindu-se, a smuls din mâinile lui Decebal acest ultim mijloc de presiune. Probabil, în vara târzie a anului 105, romanii au început ofensiva.

Reconstituirea luptelor date, care au durat mai puțin ca în primul război, nu se poate face în amănunt, întrucât Dio Cassius a insistat mai mult asupra acțiunilor de diversiune ale lui Decebal (încercarea de asasinare a lui Traian și capturarea lui Longinus), iar reliefurile de pe Columna lui Traian nu pot fi localizate în toate cazurile exact.

Traian, spune Dio Cassius (LXVIII, 14), a purtat războiul „mai mult cu pază decât cu înfocare", consolidând cu grijă ținuturile cucerite. Armata romană a înaintat din mai multe direcții spre centrul statului dac. Decebal a fost trădat de o parte a aristocrației dacice, care s-a închinat împăratului. Pe Columnă se succed scenele de incendiere a unor cetăți dacice, iar arheologic se constată că cetatea de la Costești a fost din nou cucerită și definitiv distrusă. În primăvara anului 106 (data exactă discutabilă după unii), Traian a început asediul Sarmizegetusei, reprezentat de o suită de scene de pe Columnă. Dacii au izbutit să respingă o primă încercare a trupelor auxiliare de a lua cetatea cu asalt, dar intervenția legiunilor s-a dovedit decisivă ; se știe astăzi că legiunile a IV-a *Flavia Felix*, a II-a *Adiutrix*, precum și o *vexillatio* (detașament) din legiunea a VI-a *Ferrata* au participat la cucerirea capitalei dacice.

O scenă dramatică de pe Columnă îi înfățișează pe unii dintre apărătorii Sarmizegetusei, istoviți de lupte și de sete, împărțindu-și ultimele rezerve de apă. Alți luptători au părăsit, pe ascuns, cetatea asediată ; este posibil ca Decebal să se fi aflat printre ei, căci pe Columnă el este înfățișat după aceea, observând un atac nereușit asupra unui castru roman. Abia acum, în timp ce Sarmizegetusa era cucerită și distrusă (până și stâlpii sanctuarelor au fost sistematic decapitați), Decebal a fugit, însoțit de o escortă, prin munți, pentru a încerca să organizeze o nouă rezistență. El a fost însă urmărit și ajuns de un detașament de călăreți romani,

www.cimec.ro

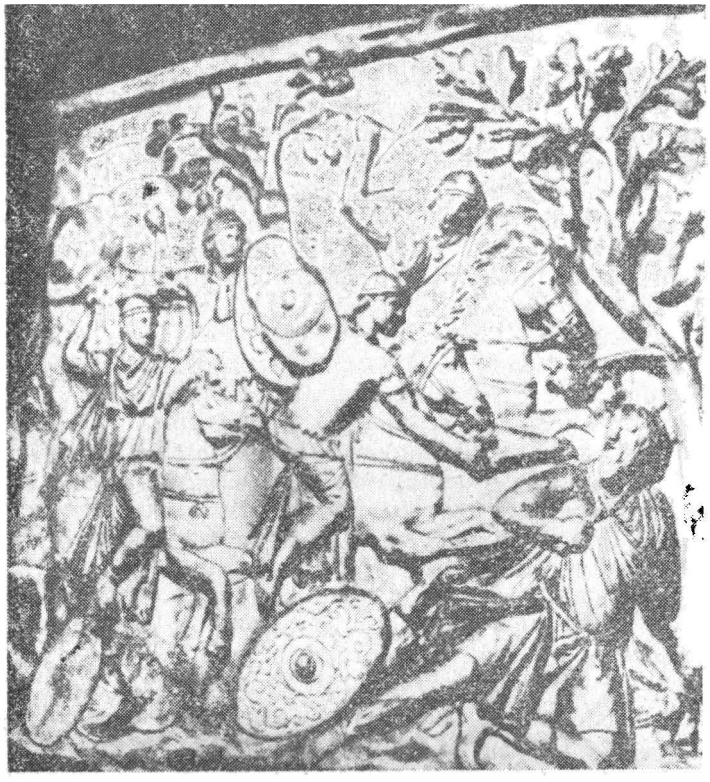

Fig. 53. Scenă de pe Columna lui Traian, reprezentând sfârșitul regelui Decebal (după I. Miclea și R. Florescu).

comandat de Tiberius Claudius Maximus. Dio Cassius (loc. cit.) spune că regele s-a sinucis, iar Columna (fig. 53), ca și stela funerară a lui Ti. Claudius Maximus, descoperită la Philippi, în Macedonia, înfățișează la partea superioară, plastic, scena în care urmăritorul, călare, este lângă Decebal, căzut și scăpând din mână sabia, după sinuciderea sa, ca urmare a refuzului de a fi dus în captivitate, deci într-un moment imediat după cel ilustrat pe Columnă. Potrivit inscripției de pe acest monument rezultă că Ti. Claudius Maximus l-a prins pe Decebal și i-a dus capul la Ranisstorum (localitate neidentificată), fapt pentru care a devenit ofițer (decurion) în *ala* a II-a de pannonieni. Capul regelui a fost arătat armatei, la Ranisstorum, și apoi trimis la Roma, unde a fost expus pe scările *Gemoniae,* pentru ca locuitorii capitalei să se convingă de moartea celui mai dârz adversar al Imperiului.

O diplomă militară (IDR, I, Dipl., D 1), descoperită la Porolissum, atestă că la 11 august 106 Dacia era provincie romană, având ca prim guvernator *(legatus Augusti)* pe D. Terentius Scaurianus.

După moartea regelui dac, urmată poate, în același timp, și de aceea a altor căpetenii credincioase, cetățile dacice, în frunte cu Sarmizegetusa, au fost distruse și incendiate, fiind înăbușite și ultimele rezistențe ale resturilor oștii dacice.

www.cimec.ro

Prada de război, în care se include și tezaurul lui Decebal, a fost foarte mare, cum rezultă atât din scena 78 de pe Columnă, cât și din informațiile lui Dio Cassius și ale lui Ioannes Lydus de mai târziu, din secolul al VI-lea, bazate pe datele din *Getika* lui Criton.

Datorită acestor prăzi, apreciate, cum s-a arătat în repetate rânduri, în mod exagerat, ca fiind constituite din 165.000 kg aur și 331.000 kg argint, s-au putut redresa, parțial, finanțele Imperiului roman, permițând unele măsuri de ordin financiar, anumite lucrări mari de construcție, cum ar fi forul de la Roma, care poartă numele împăratului, organizarea de jocuri și spectacole ș.a. În orice caz, tezaurul lui Decebal, despre care Dio Cassius informează că, prin trădarea lui Bicilis, ar fi fost scos din apele Sargeției, unde fusese ascuns, se poate considera că a fost mare, întrucât regele dac deținea monopolul exploatării minelor de aur din Dacia. Pe lângă tezaur, au fost capturați 50.000 războinici.

In ceea ce privește populația dacă rămasă pe loc, așa cum se poate desprinde din scenele Columnei, aristocrația separatistă s-a supus cuceritorilor romani, iar populația de rând, evacuată de romani din cetățile și așezările nefortificate din munți, a fost mutată la șes, pentru a fi mai bine supravegheată.

Victoria romanilor asupra dacilor a fost sărbătorită în mod deosebit la Roma și în Imperiu, hotărându-se, printre altele, să se ridice o Columnă, la Roma, și monumente triumfale pe locul luptelor, ca de ex. la Adamclisi, să se întemeieze orașe noi, ca *Tropaeum Traiani* și *Nicopolis ad Istrum*, și să se bată monede și medalioane comemorative.

In ceea ce privește teritoriul cucerit de romani cu prilejul războaielor dacice, s-a putut preciza, pe baza unei inscripții din Corint, că este vorba de toată Dacia, inclusiv Muntenia și sudul Moldovei, care, așa cum rezultă din alte dovezi epigrafice și arheologice, au fost înglobate temporar, împreună cu teritoriile transilvănene, la sud și est de Olt, la Moesia Inferior. In schimb, teritoriile corespunzătoare Crișanei, Maramureșului și celei mai mari părți ale Moldovei au rămas în afara ocupației romane, fiind locuite de dacii liberi, în contact permanent cu lumea romană.

Deci, pentru Imperiu, cele două războaie purtate de Traian au avut drept rezultat principal doborârea unui rival primejdios și asigurarea stăpânirii romane la Dunărea inferioară, căci crearea provinciei Dacia nu numai că elimina pericolul reprezentat de statul dac, dar înfigea adânc în lumea „barbară" un bastion al Romei. În al doilea rând, cucerirea i-a adus lui Traian o pradă bogată, care a ușurat situația financiară a Imperiului. În sfârșit, cucerirea Daciei deschidea Imperiului largi posibilități de exploatare a populației autohtone, a bogățiilor solului și subsolului țării.

Pentru Dacia și pentru poporul dac, consecințele războiului au fost de cu totul alt ordin. Statul dac a fost nimicit și o mare parte a Daciei a fost transformată în provincie romană, pierzându-și astfel independența. Populației provinciei i s-a impus o stăpânire străină ; includerea Daciei în orbita lumii romane a intensificat sarcinile populației autohtone, iar dezvoltarea atât de promițătoare a civilizației dacice a fost brusc și brutal întreruptă.

În același timp, cucerirea romană a deschis calea unui proces istoric de cea mai mare însemnătate : romanizarea Daciei.

www.cimec.ro

9. ÎNFLORIREA, UNITATEA ŞI ORIGINALITATEA CIVILIZAŢIEI GETO-DACE ÎN PERIOADA CLASICĂ

Cultura materială. Primele manifestări de cultură materială a geto-dacilor aparţin complexului Basarabi, răspândit din Pannonia până în Republica Moldova şi din Transilvania, de la Mureş, până în nordul Bulgariei şi Iugoslaviei. La geneza acestuia stă, fără îndoială, fondul hallstattian timpuriu, care la rândul lui a absorbit elemente ale epocii bronzului, aparţinând culturilor Gârla Mare, Tei şi Wietenberg.

Cultura materială a geto-dacilor continuă să evolueze în perioada târzie a primei epoci a fierului, când se deosebesc mai multe grupuri cu anumite particularităţi. Dintre acestea, un loc important îl ocupă complexul cultural Bârseşti-Ferigile, răspândit în regiunea sud-carpatică, din Vrancea până în Banat, şi caracterizat prin tumuli nu prea mari, cu morminte de incineraţie, conţinând în inventarul lor arme şi piese de harnaşament din fier, podoabe şi ceramică.

Dezvoltarea culturii materiale geto-dacice din cea de a doua epocă a fierului se reflectă atât în descoperirile de aşezări deschise şi întărite (cetăţi), din secolele al VI-lea—al III-lea î.Hr., cât şi în cele din necropolele plane sau tumulare din epoca respectivă. În această privinţă, o menţiune aparte merită ceramica lucrată la roată, atestată în aşezarea de la Alexandria, în secolul al VI-lea î.Hr., eventual chiar la sfârşitul secolului al VII-lea î.Hr, ca de altfel şi în necropola de la Ferigile şi, într-un procent destul de ridicat, în necropola din secolele al VI-lea—al V-lea î.Hr. de la Sanislău, din Crişana, precum şi producţia sporită de obiecte din fier, ceea ce indică o prelucrare locală a fierului cum o dovedesc, printre altele, atelierele de la Curteni şi Buneşti din Moldova.

Şi în etapa următoare, corespunzătoare secolelor al III-lea—al II-lea î.Hr., cu toate influenţele străine (celtice, illirice, bastarnice şi romane) s-au menţinut formele de viaţă tradiţionale, după cum o atestă continuitatea unor elemente ale culturii materiale (ceramica lucrată cu mâna şi la roată, uneltele, armele şi piese de harnaşament din fier) din aşezări, necropole, ateliere şi depozite.

Puterii politico-militare atinse de daci în anumite momente din secolele I î.Hr.—I îi corespunde, pe planul culturii materiale, o înflorire a tuturor ramurilor economice — agricole şi meşteşugăreşti. La drept vorbind, această dezvoltare a producţiei, generatoare a relaţiilor social-economice şi politice, reprezintă tocmai temelia grandorii politice a statului lui Burebista şi Decebal. De aceea, este de cea mai mare însemnătate să se treacă în revistă principalele aspecte ale culturii materiale dacice din perioada amintită, înainte de a se trata principalele aspecte ale vieţii spirituale.

In primul rând, civilizaţia dacică din perioada existenţei statului dac se caracterizează printr-o puternică şi avansată metalurgie a fierului. Minereul de fier era intens exploatat în diverse părţi ale Daciei, dar mai ales în Munţii Orăştiei : într-unul singur dintre cele trei ateliere metalurgice descoperite la Sarmizegetusa au fost găsite lupe de fier brut provenind din prelucrarea a circa 50 tone de minereu. Dacii cunoşteau nu numai cuptoarele de redus minereu de fier care trebuiau să fie demontate după fiecare şarjă (cuptoare monoşarjă, tip răspândit pe atunci în întreaga Europă), ci şi cuptoare în care puteau fi obţinute, succesiv, mai multe şarje de metal, fără a le distruge.

www.cimec.ro

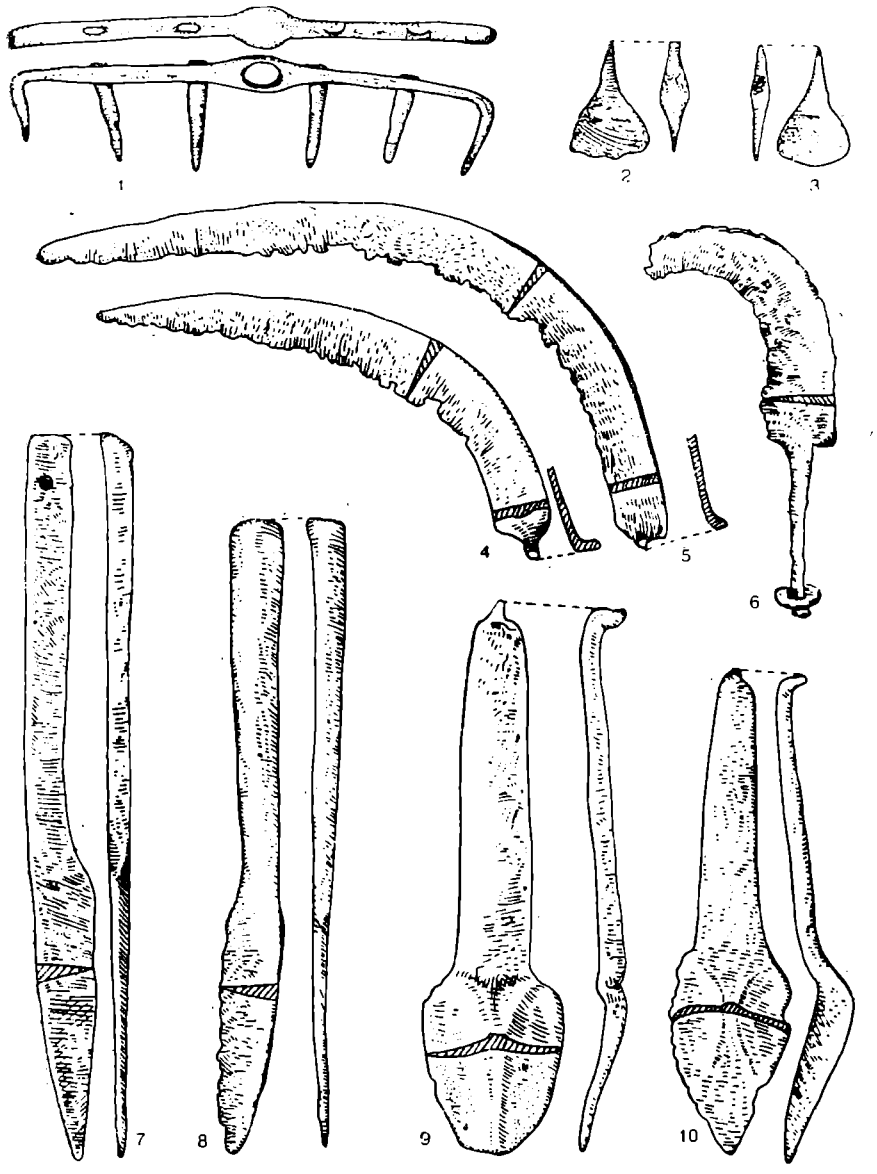

Fig. 54. Unelte dacice din fier, pentru agricultură, de la Grădiștea Muncelului, din sec. I î.Hr. — I (după I. Glodariu și I. Iaroslavschi). 1, greblă ; 2—3, oticuri ; 4—5, seceri ; 6, cosor ; 7—8, cuțite de plug ; 9—10, brăzdare.

Dezvoltarea metalurgiei fierului la daci este elocvent ilustrată de marile cantități de material feros de construcție (cuie, piroane, ținte, scoabe etc.), de uneltele numeroase și variate : unelte agricole (brăzdare și cuțite de plug, coase, seceri, sape, săpălige, greble, lopeți), unelte de lemnari și dulgheri (topoare, fierăstraie, tesle, cuțitoaie), unelte de fauri (clești atingând uneori 1,20 m lungime, nicovale, baroase, dălți, dornuri, tuburi de foale, pile), unelte diverse (compasuri, cuțite (fig. 59—60).

www.cimec.ro

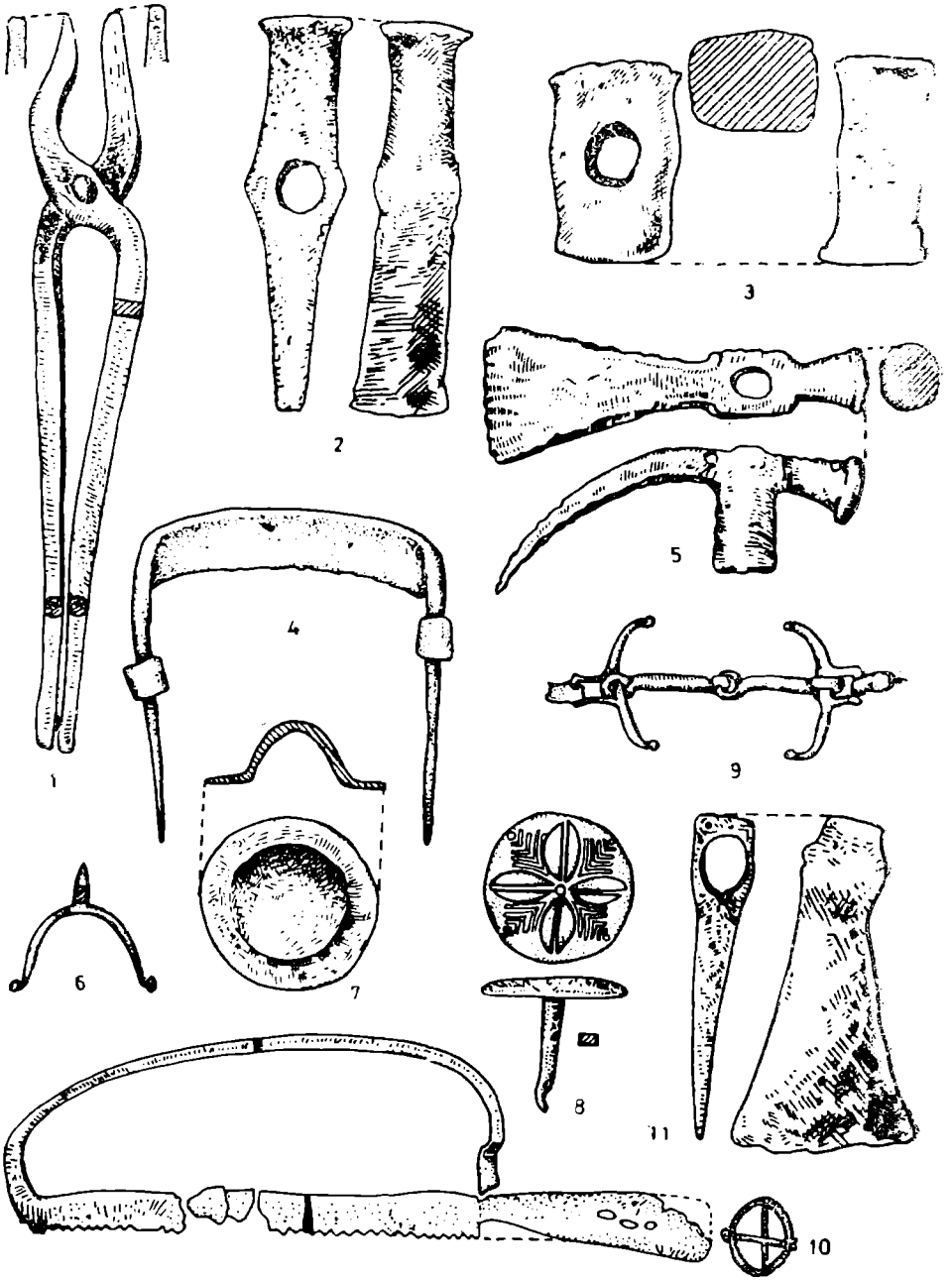

Fig. 55. Unelte dacice pentru fierărie (1—3), dulgherie (4, 10—11), minerit (5), arme (6—7) și piese de harnașament (8—9) din fier, din sec. I î.Hr. — I (după I. Glodariu și I. Iaroslavschi). 1, clește de fierar, Meleia ; 2, ciocan, Grădiștea Muncelului ; 3, baros, Grădiștea Muncelului ; 4, cuțitoaie, Grădiștea Muncelului ; 5, ciocan de miner, Grădiștea Muncelului ; 6, pinten, Răcătău ; 7, *umbo* de scut, Luncani ; 8, țintă ornamentală, Grădiștea Muncelului ; 9, zăbală, Costești ; 10, fierăstrău, Luncani ; 11, topor, Grădiștea Muncelului.

www.cimec.ro

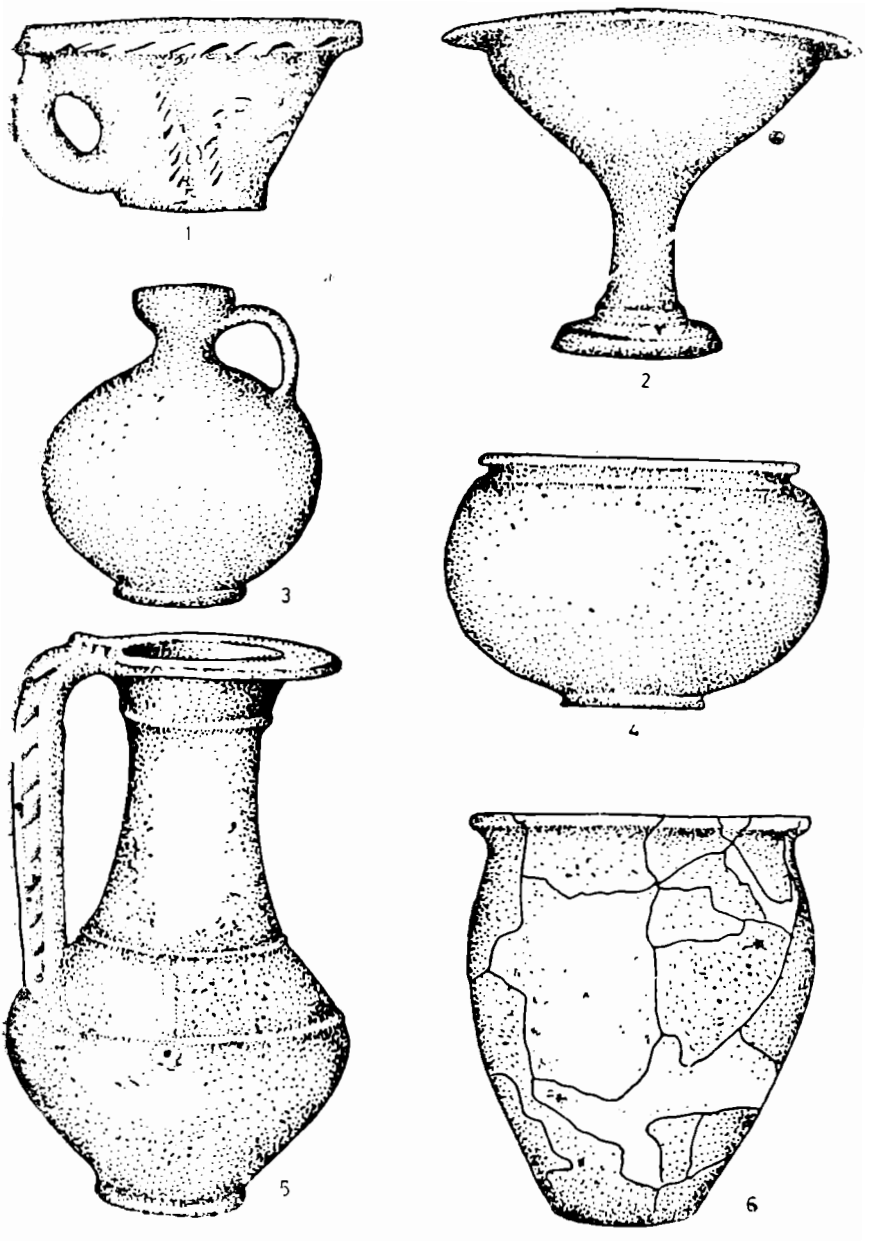

Fig. 56. Ceramică getică lucrată cu mâna (1, 6) şi la roată (2—5), din sec. I î.Hr. — I. (1—3 după N. Gostar ; 4—6 după I. H. Crişan). 1, ceaşcă dacică, Calu-Neamţ ; 2, fructieră, Poiana ; 3, cană cu toartă decorată, Poiana ; 4, vas bombat, Meleia ; 5, cană de tip Ciolăneştii din Deal, Poiana ; 6, borcan, Grădiştea Muncelului.

www.cimec.ro

Uneltele sunt specializate, adică adaptate perfect operațiilor care urmau să fie executate cu ajutorul lor : se știu, astfel, mai multe tipuri de cleşti de fierărie, de topoare etc. Din punct de vedere tehnic ele sunt foarte bine lucrate : metalul lor nu conține zgură sau carbon în cantități prea mari, iar meşterii făurari daci cunoşteau până şi călirea diferențiată a diverselor părți ale uneltelor.

Materialelor de construcție şi uneltelor li se mai adaugă diverse obiecte din fier, de uz practic (vase, crampoane, pentru mersul pe gheață şi zăpadă, zăbale, pinteni, frigări etc.) ; în număr mai mic s-au găsit şi arme din fier : vârfuri de lănci şi suliţe, vârfuri de săgeți, săbii drepte şi curbe *(falces), umbones* de scut, cămăşi de zale, pumnale curbe *(sicae)* şi drepte.

Numeroase sunt şi obiectele de uz practic sau de podoabă făurite din bronz sau argint (la Costeşti, Căpâlna, Pecica şi Poiana s-au găsit, urmele unor ateliere de argintari) : bijutierii daci confecționau, cu multă măiestrie, fibule, coliere, lanțuri ornamentale, brățări, inele, pocale, plăci şi cataramе de argint. Din această perioadă datează tezaurul de la Sâncrăieni (jud. Harghita), cuprinzând cupe şi pocale din argint, ornamentate, precum şi tezaurele de la Sărăcsău (jud. Hunedoara), Şeica Mică (jud. Sibiu) şi Bălăneşti (jud. Olt), care conțin coliere, fibule şi alte podoabe din argint. Din bronz se făureau brățări, fibule, inele, coliere, vase.

Mare dezvoltare a cunoscut, în această vreme, şi producția ceramicii dacice, care este de o extraordinară varietate şi, uneori, de o mare frumusețe. La Sarmizegetusa, Feţele Albe, Deva, Poiana, Bâtca Doamnei s-au găsit chiar vestigiile unor ateliere de olărit (cuptoare sau magazii), dar mărcile de olari imprimate pe vase dovedesc că numărul atelierelor de acest fel era mult mai mare decât al celor identificate prin săpături.

Ceramica se împarte în două mari categorii :

a) Ceramica lucrată cu mâna, în general din pastă grosieră, slab sau, în orice caz, inegal arsă (fig. 56/1,6) ;

b) Ceramică lucrată la roata olarului, din pastă aleasă cu grijă, bine frământată şi bine arsă (fig. 56/2—5).

Prima categorie cuprinde relativ puține forme (tipuri) de vase : vasul-borcan, ulcica, strachina, fructiera (un vas larg pe un picior înalt), ceaşca-opaiț de formă tronconică, având o toartă sau două. În schimb, deoarece aceste vase erau lucrate în gospodării şi nu în ateliere specializate, ele prezintă nenumărate variante ale tipurilor cărora le aparțin.

Cea de-a doua categorie, lucrată în ateliere specializate, cuprinde tipuri mult mai numeroase, dar variante mai puține în cadrul fiecărui tip ; se poate spune că ea era oarecum „standardizată". Formele principale sunt : străchinile pe picior scurt, fructierele, oalele de diverse dimensiuni, ulcioarele, capacele şi chiupurile *(dolia)* cu buza evazată sau în „trepte", unele de-a dreptul uriaşe (1,70—1,80 m înălțime), servind la păstrarea grânelor şi a apei.

Ceramica lucrată cu mâna este, cel mai adesea, de culoare negricios-roşcată sau brun-roşcată, în timp ce vasele lucrate la roată, dintr-o pastă mai fină, sunt cenuşii, negre sau roşii. Ornamentele caracteristice ceramicii dacice sunt : linia vălurită incizată, butonii de diferite forme şi mărimi, brâul crestat sau alveolat, dispus orizontal, vertical sau în ghirlande. Pentru anumite zone extra-carpatice şi din răsăritul Tran-

www.cimec.ro

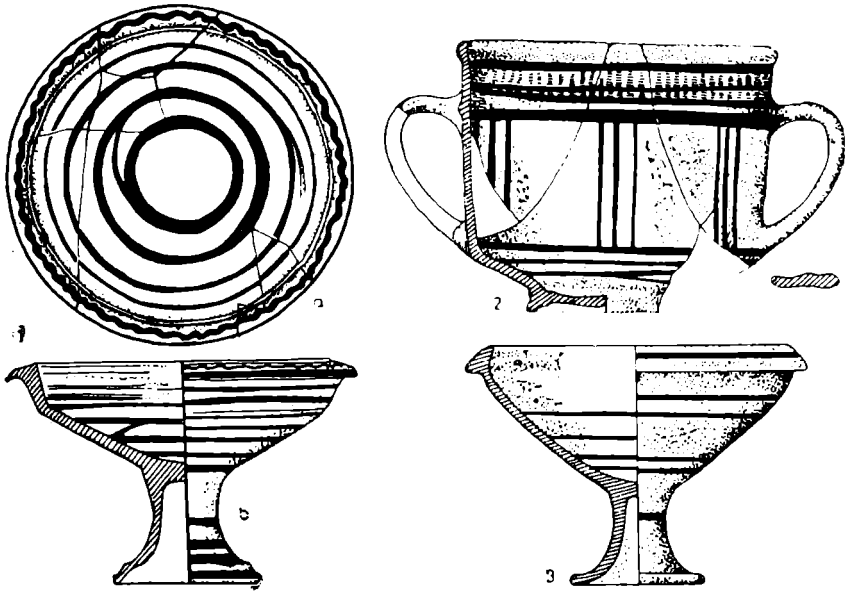

Fig. 57. Ceramică daco-getică lucrată la roată și pictată, din cetatea I de la Ocnița (Buridava), din sec. I î.Hr. (după D. Berciu). 1, 3 fructieră ; 2, cană.

silvaniei sunt caracteristice imitațiile de cupe deliene (vase semisferice cu o bogată ornamentație în relief, realizată cu ajutorul unor tipare). Se știu și vase pictate (fig. 57), imitate după ceramica elenistică și celtică. Numai în Munții Orăștiei a apărut însă ceramica dacică fină, pictată într-un stil original, cu motive geometrice, vegetale și zoomorfe, de obicei asociate (fig. 58).

La acestea se adaugă produsele de import, obținute de statul dac în urma strânselor legături comerciale cu grecii de pe țărmurile Pontului Euxin, vechi parteneri de negoț ai daco-geților, și cu romanii. La Piatra Roșie și la Piscu Crăsani s-au descoperit câte un mic candelabru din bronz, cu trei brațe, de o indiscutabilă proveniență grecească. Grecești sunt și unele obiecte scumpe, de artă chiar, descoperite în fortificațiile dacice din Munții Orăștiei, grecești sunt o parte din monedele aflate în cetățuia Costeștilor, grecească este greutatea găsită în așezarea de la Pecica. Aceste obiecte atestă continuarea legăturilor tradiționale de schimb cu elenii, atât de profitabile și pentru negustorii sudici și pentru aristocrația daco-getă.

Alături de vechile drumuri de comerț cu grecii, dobândesc, treptat, o însemnătate sporită căile care duceau către Italia, pe văile Dunării și Savei. Negoțul daco-roman este și el dovedit de obiecte și monede. La Sarmizegetusa s-a găsit, de exemplu, o cuțitoaie din fier, pentru prelucrarea lemnului, purtând ștampila lui L. Herennius, din Aquileia, cunoscut din inscripții ca producător și negustor de obiecte din fier. În ceea ce privește moneda romană din argint, denarul va pătrunde masiv pe piața dacică, ajungând s-o domine ; s-au descoperit până acum, în săpături sau întâmplător, peste 25 000 de denari romani, izolați sau în tezaure.

www.cimec.ro

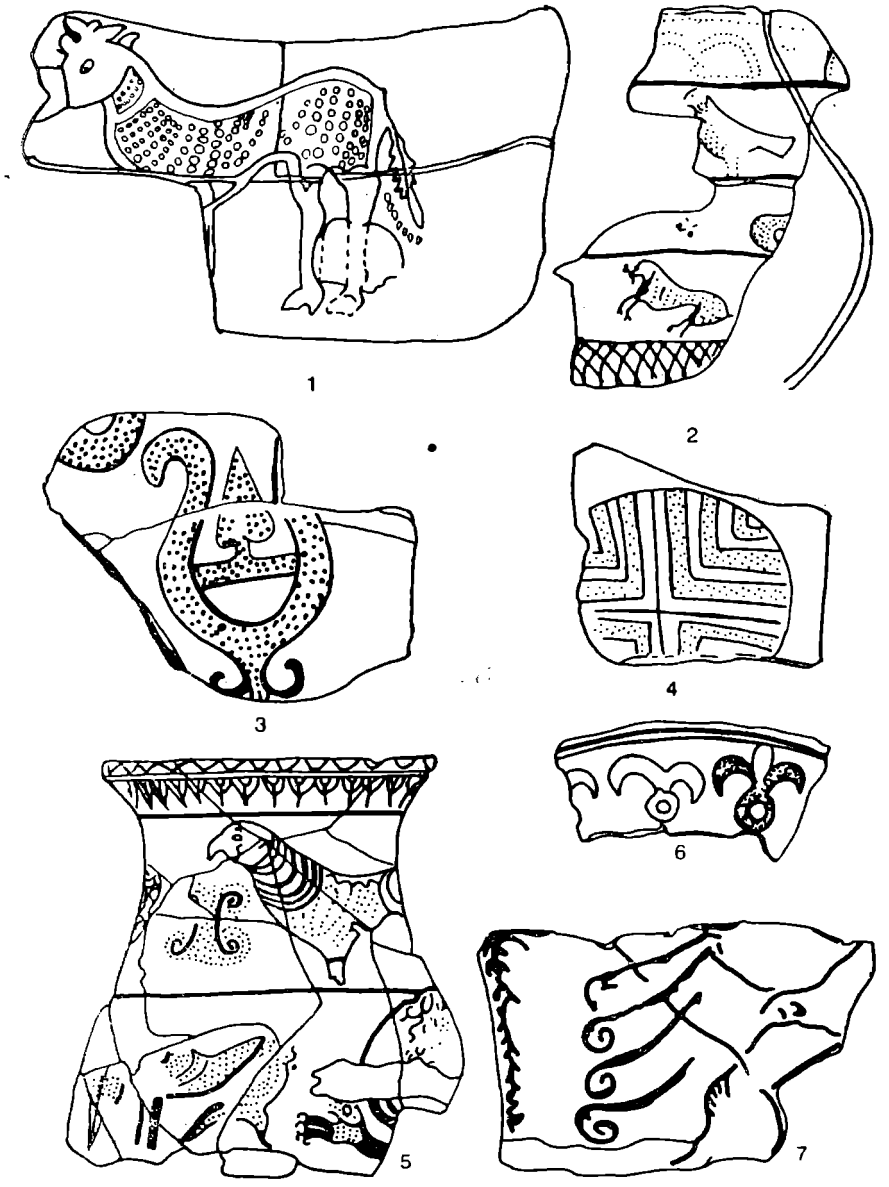

Fig. 58. Ceramică dacică pictată cu motive vegetale şi zoomorfe, din secolele I î.Hr. — I (după I. H. Crişan). 1—3, 6, Grădiştea Muncelului ; 4—5, 7 Meleia.

Din această cauză, în prima jumătate a secolului I î.Hr., emisiunile de monede dacice încetează ; se bat, în schimb, în Dacia, imitaţii după denarii romani.

Arhitectura. În acest domeniu un interes aparte îl prezintă fortificarea unor aşezări cu şanţuri şi valuri de pământ, din secolele al VI-lea—al III-lea î.Hr., care pot fi considerate ca centre ale unor uniuni tribale şi, în acelaşi timp, ca cetăţi de refugiu în vremuri tulburi, cum sunt aşe-

www.cimec.ro

zările, de acest fel, de la Mahmudia — „Beştepe" şi Beidauda, din Dobrogea, Mărgăriteşti, Orbeasca de Sus, Trivalea-Moşteni şi Albeşti, din Muntenia, Bucovăţ, Coţofenii din Dos şi Bâzdâna, din Oltenia sau Stânceşti, Cotnari, Arsura şi Moşna, din Moldova, unele dintre acestea din urmă remarcându-se prin structura valului, din pământ, material lemnos, vălătuci din lut ars şi, uneori, piatră. Prezenţa acesteea din urmă la Cotnari, în ziduri duble, cu interval de câţiva metri între cei doi pereţi, premerge, cu câteva secole, ceea ce se cunoaşte, în general, sub denumirea de zid dacic *(murus dacicus),* despre care va fi vorba mai departe.

În ceea ce priveşte cetăţile geto-dacice de acest fel, din centrul şi nordul Moldovei, este de reţinut şi dispoziţia lor pe teren, la intervale mai mici de 100 km, în legătură probabil cu incursiunile scitice.

Locuinţele din aceste aşezări, adâncite în pământ sau construite la suprafaţă, continuă, din punct de vedere al structurii, pe acelea mai vechi, din perioadele anterioare, neprezentând particularităţi noi.

Un grad înalt de dezvoltare l-a atins arhitectura, în zona Munţilor Orăştiei. Săpăturile efectuate aici, înainte de război şi, cu deosebită amploare, începând din 1949, au scos la iveală urmele unor aşezări militare şi civile fără precedent şi fără egal pe teritoriul Daciei preromane, constituind nucleul unui sistem defensiv unic în întreaga Dacie.

Ceea ce atrage mai întâi atenţia în acest uriaş context arheologic, care acoperă o suprafaţă de circa 200 km^2, este sistemul, bine gândit şi bine închegat, de fortificaţii, situate pe înălţimi dominante, menit să apere, din toate părţile, cetatea cea mare a Sarmizegetusei. Dinspre nord, accesul mai lesnicios al duşmanului, pe valea apei Grădiştii, era barat de puternicile cetăţi de la Costeşti şi Blidaru (fig. 59—60). Dinspre vest, drumul era apărat de cetatea de la Piatra Roşie şi de valul de pământ şi piatră de la Cioclovina-Ponorici. Către sud, cu toată inaccesibilitatea relativă a munţilor, dacii nu neglijaseră apărarea Sarmizegetusei, construind cetatea de la Băniţa. În sfârşit, cetatea de la Căpâlna, pe valea Sebeşului, completa, dinspre răsărit, inelul apărării. Eventual, ca o linie mai depărtată de apărare ar putea fi considerate cetăţile de la Tilişca, în apropierea Săliştii, şi de la Piatra Craivii, nu departe de Alba-Iulia.

Sus amintitele cetăţi din Munţii Orăştiei reprezentau elementele principale ale apărării Sarmizegetusei. Această apărare era întregită de o sumedenie de fortificaţii mai mici : bastioane izolate, turnuri de supraveghere a drumurilor etc., care formau microsisteme defensive în jurul fiecărei cetăţi mai mari.

În ceea ce priveşte Sarmizegetusa însăşi, avea şi ea o cetate mai întinsă decât celelalte, care acoperea o suprafaţă de cca 3 ha (fig. 66). Dar, această fortificaţie, înconjurată de înălţimi, care o dominau, nu avea însemnătatea strategică a cetăţilor ce închideau drumurile de acces. Ea era doar un loc de ultim şi suprem refugiu al populaţiei regiunii în clipe de grea primejdie.

Caracterul de sistem al cetăţilor din Munţii Orăştiei este dat nu numai de scopul lor comun — apărarea Sarmizegetusei — şi de judicioasa lor amplasare în teren, ci şi de unitatea lor de construcţie. Această afirmaţie nu vrea să spună că toate cetăţile dacice de aici sunt absolut identice. În realitate, planul lor este deosebit pentru că se adapta la particularităţile terenului ; deosebite sunt, adesea, şi elementele de fortificaţie, ca să nu mai vorbim de dimensiuni. Aşa de exemplu, cetatea de la Costeşti dispunea de trei elemente de apărare : un val de pământ, care

www.cimec.ro

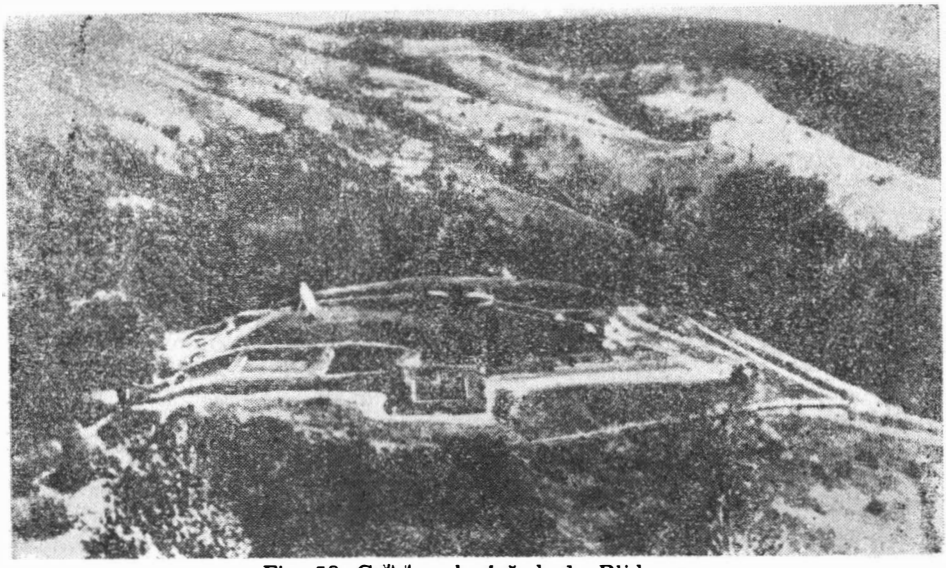

Fig. 59. Cetatea dacică de la Blidaru.

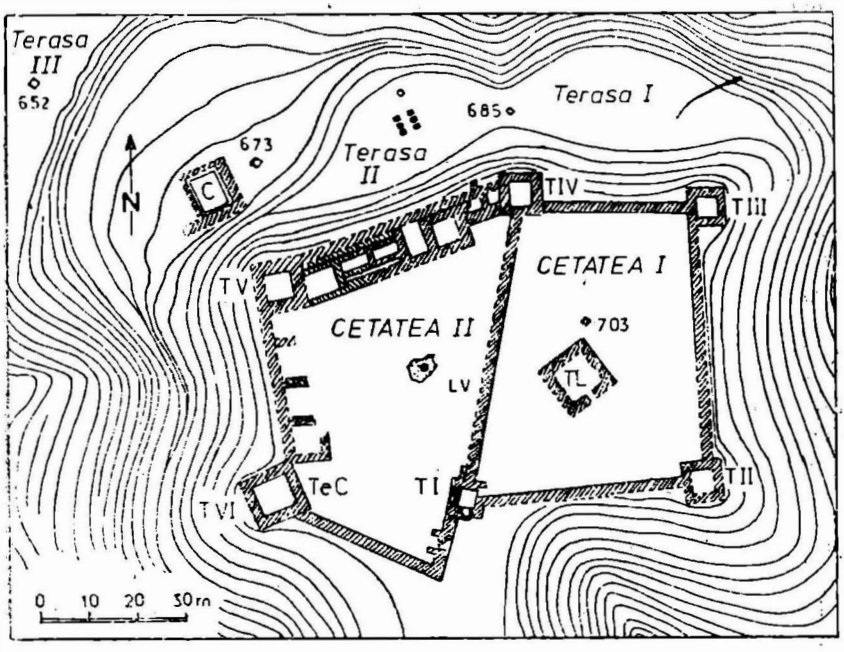

BLIDARU - *PLANUL GENERAL AL CETĂȚII*

Ziduri de piatră — *Blocuri de piatră*

Pământ ars — *Poartă blocată*

Săpături 1955 — *Săpături 1959*

•V *Vatră de foc* — T *Turn*

TeC *Terasă cu chiupuri* — LV *Locuință cu vatră de foc*

Praguri sau trepte — C *Cisternă*

Fig. 60. Planul cetății dacice de la Blidaru (după C. Daicoviciu).

www.cimec.ro

înconjura complet partea superioară a dealului pe care cetatea fusese construită; un zid de piatră, care apăra doar părțile mai ușor accesibile și, în sfârșit, o palisadă dublă, care înconjura doar platoul înălțimii. Nici valul, nici dubla palisadă nu se regăsesc la celelalte fortificații din Munții Orăștiei. În schimb, zidul de piatră este peste tot prezent și tocmai în felul de a-l construi constă unitatea tuturor cetăților amintite.

Inspirată din construcțiile elenistice analoage, tehnica zidului de cetate a fost adaptată de daci la condițiile specifice ale Munților Orăștiei, de acea specialiștii au botezat acest gen de zid *murus dacicus* (zidul dacic). Gros, în genere de 3 m (există însă destule excepții), acest zid avea două fețe, una exterioară și una interioară, formate din blocuri de calcar cochilic, regulat tăiate *(opus quadratum)*, de dimensiuni variabile (în general, 60—80 cm lungime, 40—60 cm înălțime și 30—40 cm grosime); între cele două paramente ale zidului se așeza o umplutură *(emplecton)* de pământ, pietre neprelucrate, fragmente de blocuri sparte, etc. Cum dacii nu prea foloseau mortarul la construcțiile lor (la zidul de acest tip nu-l foloseau de loc), exista primejdia ca umplutura neomogenă să împingă cele două fețe ale zidului înalt de cel puțin 3—4 m și astfel să-l dărâme.

Constructorii daci au rezolvat însă problema într-un chip ingenios. Ei au tăiat, în partea superioară a blocurilor, jgheaburi în formă de coadă de rândunică, adică mai largi spre exterior și mai înguste spre interior. În jgheaburile a două blocuri așezate față în față se punea o bârnă groasă de lemn, lungă cât lărgimea zidului, ale cărei capete erau cioplite în același chip. Abia după ce toate bârnele erau fixate în lăcașurile lor, se azvârlea între paramentele zidului umplutura, operația repetându-se la fiecare rând de blocuri, până sus. Acum, umplutura putea să împingă fețele zidului: bârnele groase le țineau solid prinse și forțele de împingere se anulau reciproc. Este drept că, după un timp, bârnele putrezeau, dar până atunci zidul se tasa sufficient pentru a nu mai fi amenințat de dărâmare. Pe coama zidului se așezau, probabil, trunchiuri groase de copac, despicate în lungime. Ele erau înclinate spre exterior, pentru ca apa de ploaie să se scurgă, și acoperite cu pământ bătut pentru a nu putea fi incendiate de dușmani.

Cum s-a mai spus, zidul dacic s-a inspirat din tehnica militară elenistică, dar reprezintă, într-o anumită măsură, o dezvoltare și o perfecționare a ei. Într-adevăr, un zid de acest gen este cunoscut la Histria, dar acolo bârnele sunt utilizate numai la colțuri și ele nu traversează întreaga lărgime a zidului, ci se înfig în *emplecton*. Sistemul legăturii de bârne, care conferea zidului o mare soliditate, a fost mult mai consecvent folosit la cetățile dacice decât la cele elenistice.

Din loc în loc, zidurile cetăților erau întrerupte de puternice bastioane, construite în aceeași tehnică; parterul lor servea drept depozit de provizii și de arme, iar etajul ca locuință și poziție de luptă pentru apărători. Mai existau, la cetățile de la Costești și Blidaru, și niște platforme de luptă, amenajate în spatele zidului.

Chiar și porțile cetăților erau astfel construite încât să constituie obstacole pentru atacatori. La Costești, capetele valului de pământ nu se îmbinau, ci se petreceau, poarta fiind amenajată tocmai în intervalul dintre cele două ramuri ale valului (intrare în cleste). La Piatra Roșie, intrarea era amenajată printr-un turn de colț al cetății, iar la Blidaru avem de a face cu o intrare de tip elenistic, *à chicane* (cu piedică),

www.cimec.ro

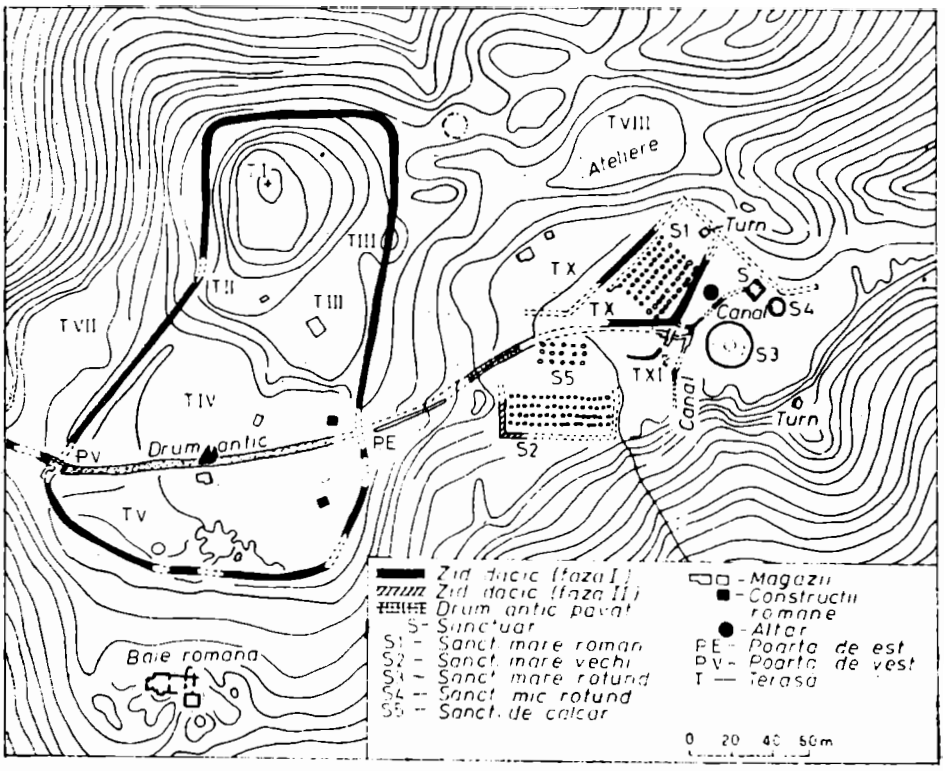

Fig. 61. Planul cetății și al incintei sacre dacice de la Sarmizegetusa (după C. Daicoviciu).

dușmanul fiind nevoit să intre printr-un turn și apoi, pentru a pătrunde în cetate, să cotească la dreapta, expunându-și astfel flancurile.

Dacă zidul dacic, lucrat într-o tehnică asemănătoare celei romane *(opus quadratum)*, constituie regula, există și ziduri durate în alt chip. La incinta a II-a de la Piatra Roșie și la cetățile dacice din estul Transilvaniei (de exemplu, Covasna) s-au dezvelit ziduri construite din pietre nefasonate, legate între ele cu pământ *(opus incertum)*. La Bănița, la construirea din piatră nelucrată a unei porțiuni de zid s-a folosit chiar și mortarul. În sfârșit, la Blidaru, pe două din laturile cetății a II-a există ziduri construite într-o tehnică mixtă *(opus mixtum)*; porțiuni din blocuri de calcar alternează, în felul unei table de șah, cu porțiuni din micașist local.

În afară de Munții Orăștiei, tipul clasic al zidului dacic, cu unele particularități locale, mai este atestat și la alte cetăți din spațiul intra- și extra-carpatic al României. Dintre acestea, se remarcă acelea de la Căpâlna și Piatra Craivii — Alba, Sărățel — Bistrița Năsăud și Covasna în Transilvania; Piatra Neamț — Bâtca Doamnei, în Moldova; Cetățeni — Argeș, în Muntenia și Polovragi — Gorj, în Oltenia.

Cetățile din Munții Orăștiei demonstrează însă, pe lângă înalta măiestrie atinsă de daci în meșteșugul și arta construcțiilor militare, și traiul lor de fiecare zi, mai bine surprins prin cercetarea construcțiilor civile.

www.cimec.ro

Aceleași construcții și, îndeosebi, locuințele, atestă diferențierea socială care-i despărțea pe nobili de oamenii de rând, pe bogați de săraci.

Se cunosc numeroase așezări civile în Munții Orăștiei. Unele se dezvoltaseră în apropierea cetăților, altele erau cu totul neîntărite. La Costești, cetățuia era o acropolă a marii așezări de pe teritoriul satului actual ; la Sarmizegetusa, fortificația servea drept loc de refugiu, în primul rând pentru populația marii așezări civile de aici, care se întindea pe o lungime de peste 3 km pe terasele dealului Grădiștii. În alte părți ale țării, așezările întărite sunt centre ale uniunilor de triburi. La Popești, incintele delimitate de valuri de pământ cu palisadă cuprind, în interiorul lor, zeci dacă nu sute de mici gospodării, iar la Poiana, marea așezare fortificată de pe malul înalt al Siretului este înconjurată de numeroase sate neîntărite.

Revenind la Munții Orăștiei, trebuie să spunem că, așezări complet lipsite de fortificații s-au găsit pe largul platou al Luncanilor, pe cele 40—50 de terase de la Fața Cetei, amenajate măcar parțial de mâna omului, pe coasta Fetelor Albe, în imediata apropiere a Sarmizegetusei, și în partea de jos a văii apei Grădiștei, la Bucium. Acestea sunt adevărate sate compacte sau, câteodată măcar, târguri cu o populație numeroasă. Dar se cunosc și așezări de alt fel, aidoma satelor noastre de munte, cu case risipite prin poieni, pe terasele și pe platourile netede ale înălțimilor. Cercetările arheologice au pus în lumină, tot în Munții Orăștiei, pe înălțimile Rudele și Meleia, și un tip aparte de construcții, a căror destinație a fost interpretată în mod deosebit (stâne, sanctuare sau locuințe-adăpost pentru lucrătorii din mine).

În Munții Orăștiei, și anume la Costești, s-au descoperit cele mai importante clădiri de locuit. Este vorba de două turnuri-locuință, care ocupau extremitățile platoului cetății. Partea lor inferioară este construită din piatră, în tehnica folosită la cetăți, iar partea superioară din cărămidă slab arsă, de dimensiuni mari : $48 \times 48 \times 8{,}5$ cm ; atât temelia din blocuri de piatră, cât și partea clădită în cărămidă au grosimea de 3,20 m. Turnurile-locuință aveau câte un etaj, la care se putea ajunge pe o scară exterioară de lemn așezată pe baze de lespezi. Tocmai etajul servea ca locuință propriu-zisă, încăperea de la parter fiind cămară de provizii. Turnurile-locuință din cetatea de la Costești serveau, probabil, drept reședință însuși regelui, în timp ce construcțiile asemănătoare descoperite la Căpâlna, Tilișca și Blidaru erau locuințele nobililor, care comandau cetățile respective.

Turnurile-locuință constituie o excepție în arhitectura civilă dacică. Majoritatea covârșitoare a locuințelor dacice din zona Munților Orăștiei erau durate din lemn. Unele locuințe sunt patrulatere, altele rotunde, ovale sau poligonale. Multe din ele sunt așezate pe o temelie de piatră : ale oamenilor bogați pe blocuri îngrijit lucrate, ale celor de rând pe un simplu șir de pietre de stâncă, menite să împiedice putrezirea bârnelor în contact cu pământul. Materialul de construcție pentru pereți era întotdeauna lemnul, dar în felul de a înălța pereții constatăm deosebiri. Bârnele erau așezate câteodată orizontal, una peste alta, numai din loc în loc, mai ales la colțuri, bătându-se în pământ stâlpi verticali ; în acest caz, peste pereți se așternea o lipitură relativ subțire de lut, frumos netezit și chiar spoit cu diverse culori. Alteori, mai ales la casele mai modeste, gospodarii se mulțumeau să bată în pământ câțiva pari, legându-i apoi printr-o împletitură de nuiele ; aceasta era bine lipită cu lut, din belșug, peste care se aplică tencuiala. Adesea, un prag de

www.cimec.ro

piatră sau, dimpotrivă, o întrerupere în şirul pietrelor temeliei marca intrarea, unde trebuie să presupunem o uşă din lemn. La casele nobililor această uşă era masivă şi bătută în ţinte de fier cu floarea mare şi, uneori, frumos ornamentată.

Casele aveau, în mod obişnuit, una sau două încăperi (trebuie să se ţină însă seama că unele dintre ele vor fi fost cu etaj, aşa încât numărul încăperilor se mărea); adesea, un pridvor acoperit cu acoperişul susţinut de stâlpi sau adăpostit pur şi simplu sub o streaşină lată înconjura clădirea. Podeaua, la toate locuinţele dezvelite până acum, era de pământ bătut, uneori făţuit cu grijă, dar acoperişul era din materiale diverse. In două ape la casele patrulatere, conic la construcţiile rotunde, el era durat, de cei bogaţi, din ţigle „cu nervură" de tip grecesc, iar de cei mai puţin înstăriţi, din şindrilă sau chiar din paie. De locuinţele obişnuite nu se prea deosebeau, ca mod de construcţie, nici stânele de la Rudele şi Meleia; atâta doar că pereţii lor, de lemn, nu erau lipiţi cu lut.

Arhitectura civilă din Munţii Orăştiei poartă nu numai amprenta dezvoltării meşteşugurilor în societatea geto-dacică, ci şi pe aceea a posibilităţilor economice ale regiunii. Nu peste tot în Dacia există bogăţia de piatră şi de lemn de aici; de aceea, la Ocniţa-Ocnele Mari, construcţiile laice şi religioase, unele din ele impunătoare prin structură şi dimensiuni, sunt numai din lemn, iar la Popeşti, palatul şefului tribal este o clădire cu aspect rustic, cu pereţii din vălătuci de lut, deşi dimensiunile ei sunt mari, iar planul destul de complex. În alte părţi, la Pecica şi la Sâncrăieni, de exemplu, precum şi în diverse puncte din Câmpia munteană şi din Moldova, găsim chiar simple bordeie, ca în epoca hallstattiană sau la începutul vârstei La Tène.

Ar mai fi de amintit aici unele clădiri cu destinaţie specială (diverse ateliere), precum şi construcţii de un fel deosebit, ca de exemplu cisternele şi conductele pentru apă. Dacii s-au dovedit buni şi ingenioşi meşteri în construirea fântânilor şi a cisternelor. Nu departe de cetatea de la Costeşti, pe valea Chiştioarei, s-a descoperit o fântână căptuşită cu blăni groase de gorun. La Sarmizegetusa, apa unui izvor, captată de o conductă, era adusă într-un butoi de lemn pentru decantare; de aici ieşea, printr-o ţeavă de plumb cu strecurătoare, şi ajungea în conducta de lut ars, care ducea spre locuinţele din aşezare. În sfârşit, cetatea de la Blidaru avea o uriaşă cisternă, construită poate sub îndrumarea unui meşter grec sau roman, după cea mai bună tehnică a vremii: fundul şi pereţii erau acoperiţi cu mai multe straturi de mortar impermeabil, iar acoperişul bolţii era făcut din blocuri de calcar.

Din aceeaşi perioadă cu aşezările fortificate din Munţii Orăştiei sunt şi altele din restul Daciei, între care se remarcă acelea de la Brad, Răcătău, Piatra Neamţ-Bâtca Doamnei şi Barboşi, din Moldova, Cetăţeni, din Muntenia, Ocniţa şi Polovragi, din Oltenia ş.a. Cercetările exhaustive în multe din aceste aşezări au permis să se reconstituie atât sistemul lor de fortificaţie, diversificat în funcţie de condiţiile locale, cât şi tipurile de locuinţe, anexe gospodăreşti şi construcţii de cult.

Viaţa spirituală. Săpăturile arheologice, care au aruncat o lumină atât de puternică asupra culturii materiale şi arhitecturii dacilor, au furnizat anumite date şi despre viaţa lor spirituală. Din păcate, materialul arheologic este mult mai puţin elocvent în această privinţă şi, cu toată existenţa unor sporadice ştiri literare, cunoştinţele noastre în domeniul vieţii spirituale geto-dacice sunt, în ansamblu, mai slabe decât cele pri-

www.cimec.ro

vind cultura materială și arhitectura. Afară de acestea, caracterul conservator al unora dintre aspectele vieții spirituale (de exemplu al religiei) nu îngăduie să se vorbească despre cultura spirituală numai din perioada statului dac ; de aceea, ea va fi expusă fără să se țină seama de vreun criteriu cronologic, atunci când este vorba despre fenomene de lungă durată.

Arta. Arta, din perioada mijlocie a primei epoci a fierului, se caracterizează prin decorul spiralo-meandric al ceramicii culturii Basarabi, stilul naturalist al figurinelor zoomorfe de la Lechința de Mureș, precum și prin unele influențe răsăritene. O altă particularitate, de data aceasta din perioada târzie a primei epoci a fierului, o constituie stilul animalier, pe care l-au cunoscut geto-dacii în urma legăturii lor cu sciții din această perioadă, de la care au preluat și alte elemente, ca pumnalul de tip *akinakes*, cazane de sacrificiu cu torți zoomorfe, psalii de os în stil animalier ș.a.

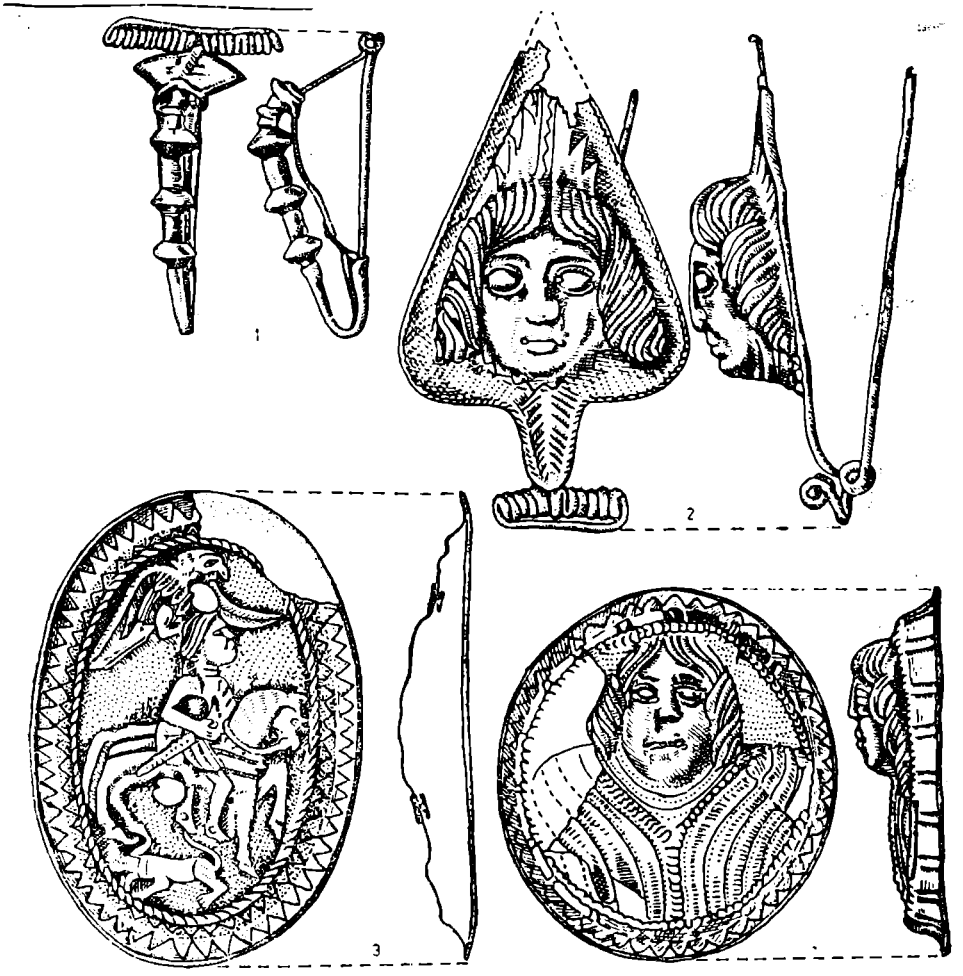

Fig. 62. Piese daco-getice din argint, din tezaure, din sec. I î.Hr. — I (după D. Popescu și L. Mărghitan). 1, fibulă cu nodozități, Mediaș ; 2, 4, fibule cu figură umană, Coada Malului (2) și Herăstrău (4) ; 3, faleră cu motivul eroului călăreț, Surcea.

www.cimec.ro

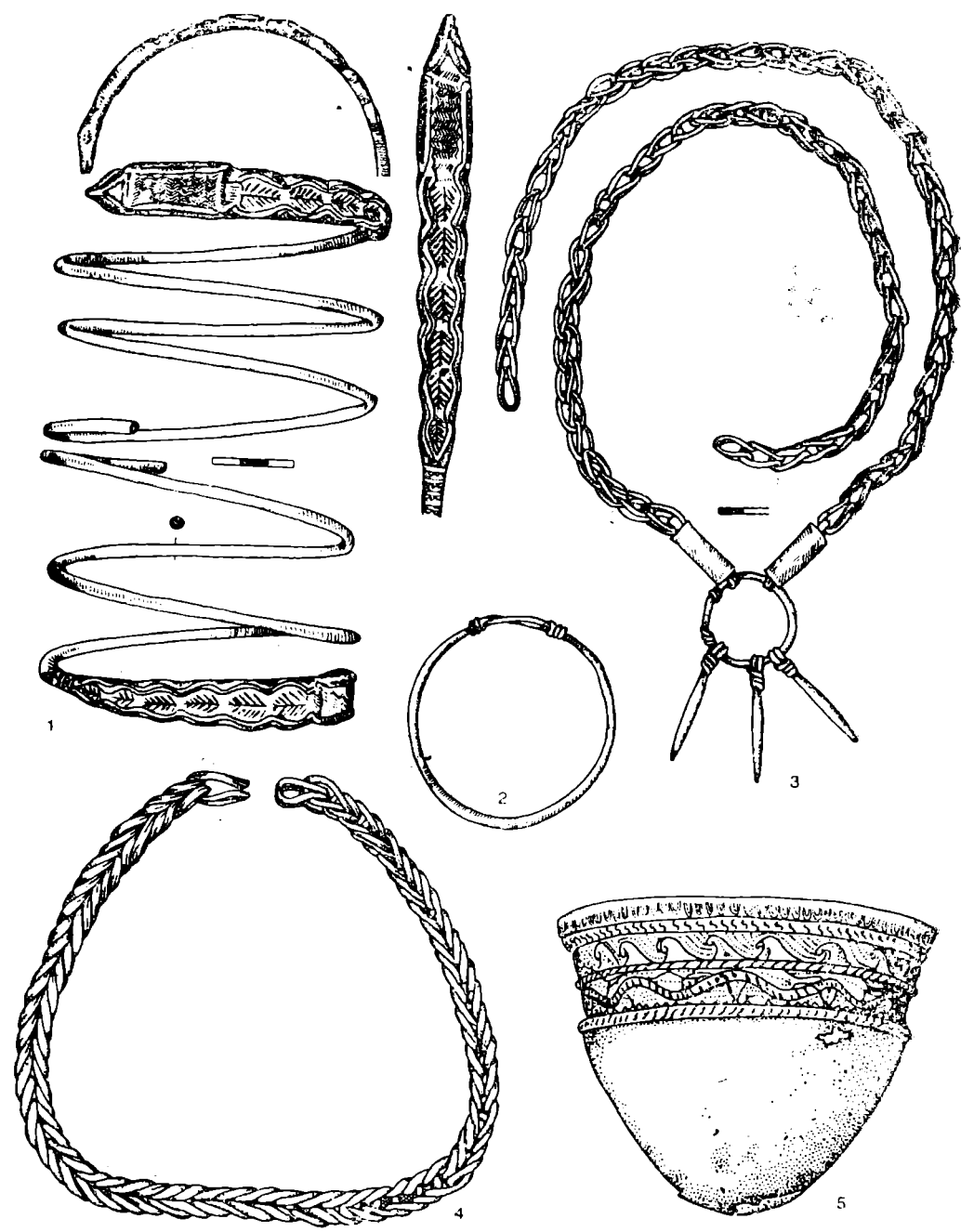

Fig. 63. Piese de podoabă (1—4) şi vas (5) din tezaure daco-getice, din argint, din sec. I î.Hr. — I (după D. Popescu şi L. Mărghitan). 1, brăţară plurispiralică cu capetele aplatizate decorate, Coada Malului ; 2, brăţară cu capetele înfăşurate, Coada Malului ; 3—4, două lanţuri ornamentale, Mediaş (3) şi Senereuş (4) ; 5, vas semioval decorat, Sâncrăieni.

www.cimec.ro

Un progres evident l-a înregistrat arta geto-dacică în perioada de început a culturii celei de a doua epoci a fierului (mijlocul secolului al V-lea î.Hr. — începutul secolului al III-lea î.Hr.), corespunzătoare etapei de cristalizare a culturii geto-dacice, când s-a afirmat, în spațiul carpato-balcanic, stilul animalier, caracterizat printr-o îmbinare armonioasă de elemente decorative de caracter tracic, scitic, grec și achemenid, tratate într-o manieră locală, tracică sau traco-getică, în funcție de atelierul în care s-au lucrat piesele respective și nu de persoana căreia i-au fost destinate aceste piese sau zona etnică din care provin.

Este vorba de o artă cu caracter „princiar" sau aristocratic, bine ilustrată prin unele descoperiri arheologice importante, provenind din Dobrogea (sabia emblemă de la Medgidia și inventarul mormântului tumular de la Agighiol) și regiunile extra-carpatice (coiful din aur de la Poiana Coțofenești, tezaurele din piese din aur de la Băiceni și din argint de la Craiova, mormintele de la Peretu și Gavăni, ca și *rhyton*-ul de la Poroina-Mehedinți).

Important este faptul că, arta aceasta „princiară", geto-dacică, remarcabilă prin geometrism și realism primitiv, cu toate influențele străine ale unor civilizații superioare, ca acelea elenică și achemenidă, se individualizează, în marea arie de răspândire a stilului animalier din Asia până în centrul Europei, prin particularități evidențiate, atât de reprezentările iconografice principale, umane și zoomorfe, cât și de unele elemente secundare ale decorului.

O însemnată parte din creațiile vastului tărâm al artei daco-getice din secolele I î.Hr.—I va rămâne, pentru totdeauna, necunoscută : nu s-au păstrat știri sau urme despre muzică, dansuri ; n-a rezistat timpului nici sculptura în lemn, care trebuie să fi fost bogată. Arta acestei epoci poate fi judecată după feronerie, orfevrerie, plastica în lut ars și ornamentarea ceramicii.

Faurii daci au creat splendide exemple de feronerie : mărturie stau țintele cu floarea ornamentată, unele de dimensiuni foarte mari, care împodobeau porțile sanctuarelor și ale locuințelor bogate. Uneori, decorul este pur geometric (de exemplu, cercuri concentrice în relief), dar, cel mai adesea, motivele geometrice sunt asociate cu altele vegetale (rozete, palmete, frunze și flori stilizate). Ornamente constând din crestături fine se întâlnesc, câteodată, chiar și pe uneltele de uz curent.

Cel mai strălucit produs al feroneriei daeice cunoscut până acum este învelișul subțire, din fier, al unui scut de paradă din piele, descoperit la Piatra Roșie (fig. 64). Motive geometrice, vegetale și zoomorfe, asociate, sunt dispuse în mai multe registre concentrice, în centrul piesei aflându-se imaginea în relief a unui bour, simbol al forței.

Fig. 64. Placă din fier, ornamentată, a unui scut dacic de la Piatra Roșie, din sec. I î.Hr. — I (după C. Daicoviciu).

www.cimec.ro

Unele din aspectele caracteristice ale artei daco-getice din secolele al II-lea î.Hr.—I îl reprezintă arta lucrării argintului, un alt domeniu în care au excelat geto-dacii, ilustrat prin tezaure și obiecte izolate din argint, provenind din așezări sau din afara lor, precum și, în foarte puține cazuri, din morminte (fig. 62—63 și 65/2).

În ceea ce privește originea acestei arte, cu toată prezența unor elemente de tradiție mai veche, nu sunt dovezi concludente că poate fi derivată din arta „princiară" traco-getică, din secolele al V-lea—al III-lea î.Hr. Pe de altă parte, se consideră că piesele tipice ale acestei arte, ca fibule, coliere, brățări, inele, plăci decorative și vase au fost produse, în cea mai mare parte, în ateliere locale, și numai unele, de caracter celtic sau elenistic, s-au introdus din afară, prin comerț.

Fibulele sunt uneori împodobite cu noduli pe arc și cu crestături sau cerculețe incizate pe placa acestuia ; același decor geometric se regăsește pe fibulele cu scut rombic. În afară de acestea, există și fibule cu placă rotundă (fibule-falere) sau în formă de frunză, decorată cu o figură umană, probabil feminină, stilizată. Crestăturile și cerculețele incizate se utilizează și pentru decorarea aplicilor și a brățărilor ; acestea din urmă, simple sau plurispiralice, sunt terminate, uneori, în capete stilizate de șarpe, în timp ce un șir de palmete împodobesc „gâtul" reptilei. Vasele din argint (vase conice, semisferice și cupe cu picior) din tezaurul de la Sâncrăieni prezintă un decor mai bogat : val alergător, incizii oblice, cerculețe, palmete. Incizii fine și bobițe (perle) de metal constituie ornamentul obișnuit pe o serie de brățări din bronz.

În bronz au fost lucrate și două piese de valoare și însemnătate deosebită : bustul-mască al unei divinități feminine (probabil Bendis), descoperit în cetatea de la Piatra Roșie (fig. 65/1), și bustul unui zeu (zeul războiului ?), descoperit la Buridava.

Destul de puțin cunoscută până nu de mult, plastica în lut ars s-a îmbogățit, în ultima vreme, cu numeroase descoperiri. Din diverse așezări (Poiana, Dumbrava) provin figurine umane realizate stângaci, la care diversele elemente anatomice sunt fie abia schițate, fie modelate exagerat, caricatural. La Cârlomănești au fost aflate vestigiile unui veritabil atelier pentru producerea statuetelor din lut ars ; în producția acestui atelier predominau piesele zoomorfe (mistreți, lupi, cai, cerbi) și ornitomorfe (păsări). Figura umană, stilizată sau realizată în mod mai realist, împodobește uneori și pereții vaselor din lut ars, fiind incizată sau executată în relief. Dintr-unul din sanctuarele Sarmizegetusei provine un medalion din lut ars cu o reprezentare a zeiței Bendis, imitată după imaginea Dianei de pe aversul unui denar republican, emis în anul 80 î.Hr.

În ceramică, pe lângă ornamentele menționate în subcapitolul respectiv, mai trebuie amintit decorul realizat prin ștampilare (rozete, cruci înscrise în cercuri). Decorul coloristic (pictat) se inspiră uneori din ceramica elenistică : benzi înguste de culoare, dispuse orizontal, linii verticale, în zig-zag. În Munții Orăștiei s-au descoperit însă și vase pictate într-un stil original, în care se asociază motive geometrice (triunghiuri, cercuri), vegetale (flori și frunze stilizate) și zoomorfe (animale reale sau fantastice, reprezentate stilizat sau în manieră realistă). Această ceramică datează din a doua jumătate a secolului I.

În ansamblu, arta dacică are un caracter decorativ ; ea se distinge prin geometrism și stilizare.

www.cimec.ro

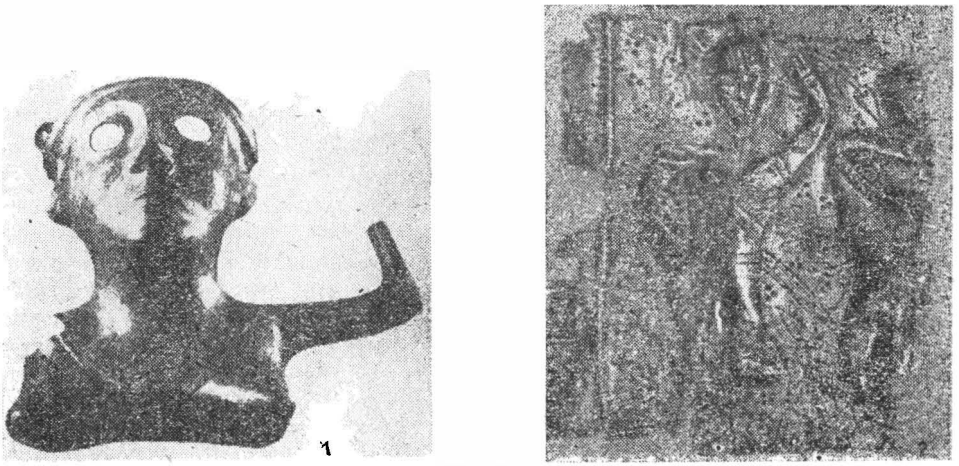

Fig. 65. Piese daco-getice din bronz (1) și argint (2) (după I. Miclea și R. Florescu). 1, statueta zeiței Bendis, Piatra Roșie ; 2, placă din argint, cu reprezentări antropomorfe, Sălișteа (Cioara).

Se pot sesiza, în arta dacilor, ca și în cultura lor materială, influențe felurite : grecești, celtice, romane etc., căci Dacia a fost întotdeauna o răscruce de drumuri, un pământ deschis celor mai diverse curente de civilizație, o punte între Peninsula Balcanică și ținuturile din estul, nordul și centrul Europei. Daco-geții au știut să topească împreună elementele străine, să le adapteze firii și gusturilor lor, să le toarne în tipare noi, specifice. În acest sens, arta daco-geților, ca și întreaga lor civilizație, este profund originală.

Astronomia. Iordanes (*Getica*, 69—70), vorbind despre activitatea lui Deceba1, afirmă că acesta „i-a învățat pe geți o mulțime de științe", că el le-a demonstrat „teoria celor 12 semne ale zodiacului, că le-a arătat „mersul planetelor și toate secretele astronomice" etc. Rezultatul acestei activități, tot după Iordanes, a fost că, la daci, „pe unul îl puteai vedea cercetând poziția cerului, pe altul — proprietățile ierburilor și ale arbuștilor, pe al treilea studiind creșterea și scăderea lunii, pe altul observând eclipsele de soare...".

Cea mai strălucită confirmare a spuselor lui Iordanes o constituie marele sanctuar circular (29, 40 m în diametru) de la Sarmizegetuza (fig. 71). Acesta reprezintă un adevărat calendar de piatră. Cei 180 de stâlpi înguști ai săi reprezintă tot atâtea zile, iar cei 30 de stâlpi lați, numărul zilelor dintr-o lună dacică. Felul în care sunt dispuși stâlpii din cele două categorii, în grupuri de câte șapte (șase plus unu), arată că lunile erau împărțite în perioade de câte șase zile. Pe baza studierii incintei circulare din stâlpi de andezit, s-a ajuns la concluzia că anul dacic număra 360 de zile și era împărțit în 12 luni egale, de câte 30 de zile fiecare. Dacii corectaseră, fără doar și poate, inexactitatea acestui calendar al lor și corectura este, probabil, simbolizată, în cadrul monumentului, de cele două incinte de stâlpi de lemn aflate în interiorul celei de piatră. Prima incintă de lemn, circulară și concentrică față de cercul stâlpilor de andezit, număra 84 de stâlpi, iar a doua, interioară primeia, având forma unei potcoave, cuprinde 34 de stâlpi.

La Sarmizegetusa mai există un sanctuar circular, mai mic, format din aceleași elemente din piatră (stâlpi înguști și stâlpi lați), dar altfel

www.cimec.ro

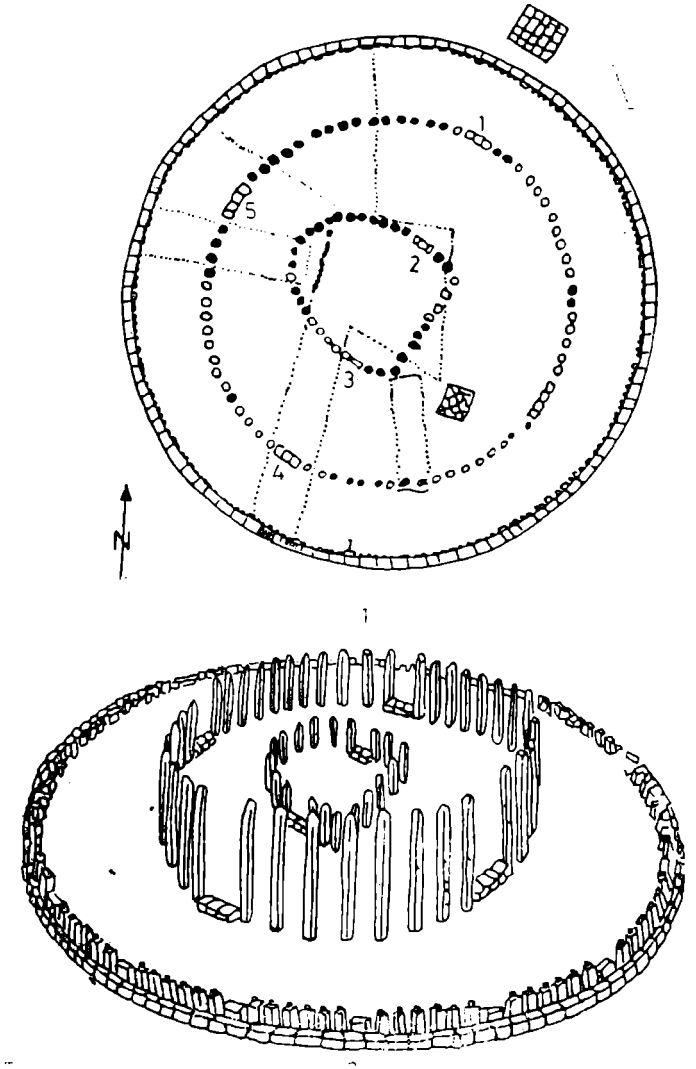

Fig. 66. Sanctuar-calendar de la Grădiștea Muncelului, din sec. I î.Hr. — I (după H. Daicoviciu). 1, planul sanctuarului ; 2, încercare de reconstituire.

grupate. Sensul lui exact n-a putut fi descifrat încă, dar nu încape îndoială că și el era în legătură cu observarea anumitor fenomene astronomice.

Științele naturii, cunoștințe medicale. Pe temeiul atât al izvoarelor literare, cât și al descoperirilor arheologice a devenit posibil să se vorbească despre existența unor preocupări intelectuale și științifice la daci. Numele dacice de plante medicinale, păstrate la Dioscorides și Pseudo-Apuleius, dovedesc existența, în societatea dacică, a unor cunoștințe de medicină empirică și de botanică medicinală. Preocupările medicale sunt

www.cimec.ro

confirmate de descoperirea, într-o locuință de la Sarmizegetusa, a unei truse conținând un bisturiu, o pensetă, câteva borcănașe pentru medicamente și o tabletă de cenușă vulcanică folosită la tămăduirea rănilor. Cisternele și rețelele de conducte de apă oglindesc anumite preocupări de igienă publică. Dar, datele cele mai precise și mai numeroase se referă la astronomie.

Subliniind confirmarea arheologică a informațiilor lui Iordanes, trebuie menționat, totuși, faptul că aceste informații sunt exagerate, ele lăsând impresia că întreaga societate dacică se ocupa cu astronomia, botanica etc. În realitate, de aceste domenii intelectuale se ocupa o pătură subțire din categoria socială politică (conducătoare), și anume, preoțimea. Nu este întâmplător, din acest punct de vedere, faptul că Iordanes leagă dezvoltarea științei la daci de numele marelui preot Deceneu, după cum nu este întâmplătoare prezența monumentului-calendar tocmai în incinta sacră a Sarmizegetusei.

Scrierea. Datorită mai cu seamă descoperirilor arheologice din ultimile decenii, cunoștințele în domeniul culturii spirituale a daco-geților s-au extins și asupra altor aspecte decât cel religios ; în mod deosebit, trebuie subliniat faptul că cercetările arheologice au izbutit să dea un răspuns clar și categoric întrebării : au cunoscut dacii scrisul ?

Încă din secolul trecut se descoperiseră, pe Dealul Grădiștii, câteva blocuri de calcar, lucrate cu deosebită grijă și purtând pe una din fețele lor două-trei litere grecești ; specialiștii le-au considerat însă, drept semne făcute de meșteri greci pentru potrivirea pietrelor în ziduri, neglijând cu totul alte posibilități de interpretare. Pe baza săpăturilor mai recente, s-a dovedit că, toate blocurile cu litere făceau parte din balustrada zidului care despărțea cele două terase ale incintei sacre de la Sarmizegetusa. Zidul aparține epocii lui Burebista sau a urmașilor săi imediați (Deceneu, Comosicus). Interpretarea literelor, ca semne pentru potrivirea blocurilor, nu are nici un sens în cazul unui simplu zid, a cărui construcție nu prezenta nici o dificultate. În realitate, s-ar putea ca blocurile să fi fost grupate așa fel, încât literele să formeze cuvinte întregi, de exemplu un pomelnic *(album)* de regi, preoți sau dregători daci. Din păcate, speranțele de a-l reconstitui vreodată sunt foarte slabe.

La Buridava s-a descoperit o inscripție cu litere grecești și în limba greacă, incizată înainte de ardere, pe peretele unui chiup de mărime mijlocie (fig. 67/1). În traducere, inscripția sună : „regele Thiamarcos a făcut". Din această așezare provin și mai multe fragmente ceramice cu microinscripțiile *REB* și *BUR*. Litere grecești au mai fost identificate și pe un obiect din argint, din tezaurul de la Sâncrăieni — Covasna, iar latine pe fragmente ceramice din așezările de la Piscu Crăsani — Ialomița, Polovragi — Gorj, Brad — Bacău și Leliceni — Harghita, precum și în microinscripția *Petr* de pe un denar din tezaurul de la Cetățeni, de la jumătatea secolului I î.Hr.

În secolul I, când relațiile cu romanii au devenit mai intense decât cele cu grecii, alfabetul latin a început să fie utilizat alături de cel grecesc, după cum o dovedesc cele câteva litere latinești zgâriate pe diferite fragmente ceramice, descoperite la Buridava, și, mai ales, inscripția DECEBALUS PER SCORILO, de pe vasul de cult descoperit la Sarmizegetusa (fig. 67/2). De altfel, și din anumite izvoare literare se poate deduce că dacii cunoșteau și foloseau scrierea latină.

www.cimec.ro

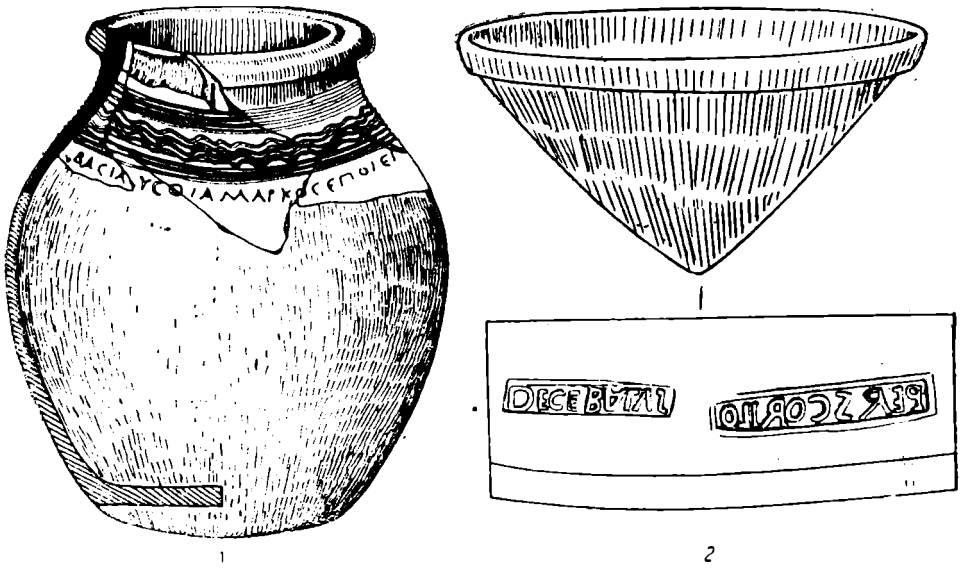

Fig. 67. Vase dacice cu inscripții grecești (1) și romane (2), din sec. I î.Hr. (1 după D. Berciu, 2 după C. Daicoviciu). 1, Ocnița ; 2, Grădiștea Muncelului.

Desigur, scrierea nu era răspândită în masa largă a dacilor. Ea era folosită, probabil, mai ales de preoți, precum și de „cancelaria" regilor daci în relațiile cu alte state.

Religia. Originală poate fi considerată și religia daco-geților, care a avut, mai târziu, în secolul I î.Hr., un rol în unificarea triburilor daco-geților.

In legătură cu acest aspect al vieții spirituale, miniatura carului de cult, din bronz, din tumulul de la Bujoru — Teleorman, ornamentat cu capete de pasăre, și carul de cult de la Orăștie, ambele din perioada mijlocie a primei epoci a fierului, ca și alte elemente decorative în formă de capete de pasăre, din depozitul de bronzuri de la Ghidici — Dolj, constituie dovezi cu privire la cultul solar din această vreme.

In ceea ce privește izvoarele literare, puține la număr, cu privire la religia geto-dacilor, primele știri datorându-se lui Herodot (*Istorii*, IV, 93—96), au fost mult discutate, exprimându-se diferite puncte de vedere, fără a se ajunge, întotdeauna, la un consens general.

Astfel, unii autori au luat poziție față de teza monoteistă, bazată pe cunoscutul pasaj din Herodot, după care „acel care dispare din lumea noastră se duce la zeul Zalmoxis (după o altă variantă Zamolxis). Unii dintre ei îi mai spun și Gebeleizis..." și mai departe „când tună și fulgeră, trag cu săgețile în sus, spre cer, și amenință divinitatea (care provoacă aceste elemente), deoarece ei cred că nu există un alt zeu în afară de al lor". De aici, pe baza textului respectiv, s-a admis, de către mulți, identitatea dintre Zalmoxis și Gebeleizis, în sensul unei singure divinități cu două ipostaze, sau un zeu mai vechi, Gebeleizis înlocuit apoi cu „preotul" său Zalmoxis.

De altfel, încă mai de mult s-a luat poziție față de această teză, căreia, pe baza textului lui Herodot, i s-a opus o alta, dualistă, cu două divinități, Zalmoxis și Gebeleizis.

www.cimec.ro

Față de aceste două teze, s-a formulat și o a treia, admisă astăzi de către cei mai mulți, după care religia daco-geților a fost politeistă, încadrându-se în politeismul tracic de tip indoeuropean. Astfel, în fruntea pantheonului daco-getic se plasează divinitatea supremă, Zamolxis, de caracter chtonian, cu atribute de zeu al pământului, pe baza indicațiilor lui Herodot și a etimologiei numelui său, pus în legătură cu cuvântul tracic *zamol,* care înseamnă pământ. Spre deosebire de această interpretare, acceptată de către cei mai mulți, alții înclină însă, pe baza numelui, să-l considere zeu al cerului și, de aici, caracterul urano-solar al religiei daco-geților sau, într-o altă interpretare, să-l considere, inițial, divinitate chtoniană, care ar fi evoluat către una celestă. Tot în legătură cu Zamolxis, nu se știe dacă acesta ar fi avut și o soție, cum s-ar fi susținut de către unii, pe baza informațiilor lui Suidas.

Alături de zeul suprem, Zamolxis, erau și alte divinități, dintre care cea mai importantă a fost Gebeleizis, zeu al tunetului și fulgerului, cunoscut numai din textul mai sus menționat al lui Herodot, care îl confundă cu Zamolxis. În legătură cu textul respectiv au fost multe discuții, nefiind exclus, după unii, ca aceste două divinități distincte să se fi contopit, în vremea lui Herodot și mai târziu, într-una singură, păstrând cele două aspecte și două nume.

La aceste două divinități se mai pot adăuga următoarele : zeul războiului, menționat de Iordanes, corespunzător lui Ares și Mars ; zeița vetrei și a focului, protectoare a căminului, asemănătoare cu Hestia-Vesta ; zeița lunei, pădurilor și farmecelor, care corespunde, în linii mari, Artemidei grecești sau Dianei romane și care purta numele de Bendis, existența ei fiind confirmată și de unele descoperiri arheologice, printre care un medalion din lut ars, găsit într-unul din sanctuarele Sarmizegetusei și bustul mască din bronz, de la Piatra Roșie ; Darzalas (Derjalas), înrudit cu Dionysos și alte divinități grecești. În afară de acestea, s-ar putea să mai fi fost și altele, în legătură cu cultul soarelui, atestat și mai târziu, în perioada clasică a culturii geto-dacice, prin carul solar din bronz și fier de la Piatra Roșie.

Caracterul politeist al religiei dacice este atestat și de descoperirile arheologice din Munții Orăștiei, îndeosebi de la Grădiștea Muncelului, centru religios al daco-geților. Într-adevăr, în cetățile dacice din Munții Orăștiei s-au găsit mai multe sanctuare ale dacilor ; majoritatea lor (cca. 10) sunt patrulatere, constând din câteva șiruri de baze de coloane de piatră, peste care se ridicau, în antichitate, coloane din lemn (mai rar, dar la Sarmizegetusa, din andezit). Două din ele, ambele descoperite la Sarmizegetusa, au însă o formă circulară și, fără îndoială, o semnificație specială, despre care va fi vorba mai jos. Tot circular este și sanctuarul din cetatea dacică de la Brad — Bacău. Prezența a nu mai puțin de patru sanctuare în cetatea de la Costești, a cinci sanctuare patrulatere la Sarmizegetusa (unde ele sunt concentrate pe două terase vecine) exclude posibilitatea ca ele să fi fost, toate, închinate aceleiași divinități și confirmă, prin urmare, caracterul politeist al religiei dacilor. Sanctuare patrulatere de acest tip s-au mai descoperit la Piatra Craivii, Căpâlna, pe Bâtca Doamnei, în apropiere de Piatra Neamț și la Barboși, ultimul cu tamburi de lemn.

O particularitate remarcabilă a sanctuarelor dacice descoperite până acum, și care datează, toate, din perioada statului dac, o constituie faptul că ele par să nu fi avut acoperiș. Alături de alte câteva indicii (un

www.cimec.ro

pavaj de andezit, reprezentând soarele, găsit la Sarmizegetusa, existența unor simboluri solare pe ceramica pictată dacică etc.), această împrejurare îndreptățește concluzia că religia daco-geților avea, în secolele I î.Hr.—I, un caracter predominant urano-solar. Această concluzie este de natură să sugereze o anumită evoluție a religiei geto-dacilor din timpul lui Herodot și până în perioada statului dac.

Răzlețe știri literare fac cunoscute și unele elemente, puține din păcate, ale organizării cultului la geto-daci. Este sigur că aceștia aveau un mare preot, al cărui rol important, chiar în conducerea statului, sugerează însemnătatea socială și politică (bazată, fără îndoială, pe bogăția economică) a întregii tagme preoțești.

La acestea, se adaugă unii călugări celibatari, vegetarieni și abstinenți, aparținând unor secte religioase, cunoscute sub denumirile de *ktistai* (care se abțin de la plăcerile lumești) sau de *kapnobátai* (călători prin nori) la Poseidonios și Strabon și de *polistai* (întemeietor de orașe) sau pleistoi (foarte mulți) la Iosephus Flavius.

Ritul de înmormântare. În legătură cu religia și credințele daco-geților în viața viitoare este și ritul de înmormântare al acestora.

Astfel, în ceea ce privește perioada mijlocie a primei epoci a fierului, ritul funerar al comunităților complexului Basarabi este ilustrat prin morminte de incinerație, cu groapă simplă sau în formă de puț, precum și prin morminte de înhumație în tumul, atestate și la Balta Verde — Mehedinți, cu evidente afinități cu lumea illirică, ca și în alte locuri din Oltenia, conținând schelete în poziție întinsă, așezate pe o platformă de pietre sau într-o groapă umplută cu pământ și pietre.

În perioada târzie a primei epoci a fierului, un loc aparte îl ocupă necropolele tumulare ale complexului Bârsești-Ferigile, în care au fost înglobate și alte necropole, înrudite prin ritual, întâlnite în Oltenia sub denumirile de Telești-Drăgoiești și Gura Padinei. Tumulii acestui complex, de dimensiuni nu prea mari, conțin mormite de incinerație cu oasele calcinate depuse direct pe sol (Bârsești) sau în groapă ori în urnă cu sau fără capac și acoperită cu pietre (Ferigile), având ca inventar, pe lângă ceramică, arme din fier și bronz, piese din harnașament din fier, diferite podoabe din sticlă (perle) și bronz (fibule, verigi de bucle cu capetele conice) ș.a.

Și în a doua epocă a fierului a predominat ritul incinerației la daco-geți, în cimitire plane sau tumulare, din afara așezărilor, oglindind anumite schimbări, greu de precizat, în conceptul despre nemurire. Arderea s-a făcut în altă parte, într-un loc anume pregătit *(ustrinum)*, și, uneori, chiar pe locul mormântului, resturile incinerate, cenușa și ofrandele fiind depuse direct în groapă sau în urnă, îngropate apoi în pământ, ca și alte populații de la sud de Dunăre, respectiv traci și illiri, sau la germani. În ceea ce privește practicile funerare rituale, s-au presupus, pe baza descoperirilor făcute, banchete și dansuri funebre, sacrificii umane, ofrande (obiectele pe care mortul le folosise în timpul vieții, vase cu mâncare și băuturi) ș.a.

Ritul incinerației este ilustrat în mai toate necropolele plane sau tumulare geto-dacice ; dintre acestea, un deosebit interes îl prezintă mormintele tumulare și plane din necropola de la Zimnicea, din secolul al IV-lea î.Hr., care, prin bogăția inventarului, pot fi puse pe seama aristocrației tribale, deosebindu-se în mod evident de cele mai târzii, cu un inventar sărăcăcios. La fel, se remarcă și necropola tumulară de la Po-

www.cimec.ro

peşti, cu morminte de incineraţie cu rug, care, prin inventarul lor bogat (săbii, cămăşi de zale, coif de aramă ş.a.) au fost considerate morminte princiare, ca şi cele menţionate, mai sus, cu piese din argint, de la Cucuteni, Agighiol, Peretu şi Craiova.

Dintre celelalte necropole geto-dacice din această vreme, un loc aparte îl ocupă şi acelea din Dobrogea, de la Enisala, cu peste 400 de morminte, majoritatea de incineraţie, din secolul al IV-lea î.Hr., precum şi cele două de incineraţie de la Murighiol, din secolele al IV-lea—al III-lea î.Hr.

In comparaţie cu ritul incineraţiei, acela al înhumaţiei, practicat de sarmaţi şi celţi, este foarte rar întâlnit la daco-geţi, după cum pare s-o indice doar câteva morminte de acest fel, de copii, de la Sfântul Gheorghe-Bedehaza (jud. Covasna), şi de adulţi, de la Braşov, fără ca să fie sigure, în toate cazurile, cronologia şi apartenenţa lor etnică.

Manifestările din secolele I î.Hr. — I ale daco-geţilor în domeniile culturii materiale, vieţii spirituale şi suprastructurii politice îndreptăţesc două concluzii de importanţă principială.

Cea dintâi este că, civilizaţia oppidană dacică reprezintă *faza clasică* (în raport cu cele anterioare şi ulterioare) a culturii materiale şi vieţii spirituale a poporului daco-get. Cu alte cuvinte, cele două secole de viaţă statală trăite de daco-geţi constituie, *mutatis mutandis*, în istoria lor, ceea ce epoca lui Pericle fusese pentru Atena sau Principatul lui Augustus pentru Roma.

A doua concluzie, de egală (dacă nu mai mare) însemnătate, se referă la poziţia culturii materiale şi vieţii spirituale daco-getice şi a statului dac în ansamblul civilizaţiei şi al istoriei europene. Creatorii sistemului fortificat din Munţii Orăştiei şi ai elementelor sale complementare, creatorii unei civilizaţii oppidane originale, dar deschisă înrâuririlor înaintate, oamenii care foloseau alfabetul grecesc şi pe cel latin, care ajunseseră la elaborarea unui calendar bazat pe observaţii astronomice proprii, conducătorii care urmăreau cu permanentă vigilenţă expansiunea romană şi care nu pregetau să se amestece în afacerile interne ale Imperiului, într-un cuvânt, poporul dac, civilizaţia şi statul dacilor aparţineau, în această epocă, lumii clasice, chiar dacă se aflau la periferia ei geografică. Civilizaţia oppidană dacică nu se poate măsura ca nivel, ca grad de dezvoltare, cu civilizaţia greacă din secolul al V-lea î.Hr., cu cea elenistică sau cu cea romană imperială, dar ea urma calea bătătorită de acestea şi le era asemănătoare prin natura ei.

www.cimec.ro

ROMANII ÎN DACIA NORD-DUNĂREANĂ ȘI ÎN MOESIA INFERIOR

1. EPOCA STĂPÂNIRII ROMANE ÎN PROVINCIILE DACIA ȘI MOESIA INFERIOR

Caracterul stăpânirii romane. În urma confruntării militare, din secolele I—al II-lea, dintre cei doi factori fundamentali ai etnogenezei românești, dacii și romanii, despre care s-a vorbit pe larg mai sus, s-a instalat, într-o parte a Daciei, stăpânirea romană, care a avut consecințe importante în evoluția acestui proces.

Epoca stăpânirii romane în Dacia a fost cea dintâi care a atras asupra sa atenția cronicarilor și, mai târziu, a savanților. Monumentalitatea multora din vestigiile romane, atracția firească pe care o prezentau pentru orice învățat epigrafele latine nu explică pe de-a-ntregul acest interes, multă vreme exclusiv. La cronicarii români, rațiunea principală era alta : conștiința de neam, conștiința originilor ; îndelungata luptă dusă de istoriografia noastră pentru demonstrarea permanenței românilor în propria lor țară a avut, întotdeauna ca punct central, problema continuității dacice, romane și romanice. În aceste condiții, o anumită idealizare a epocii romane și a stăpânirii romane în Dacia era inevitabilă.

Așa se explică de ce, pentru A. D. Xenopol, de exemplu, stăpânirea romană nu era decât un „izvor de ordine și propășire" sau de ce V. Pârvan prezenta această perioadă într-un mod idilic, afirmând că „viața dacică, până în adâncurile ei, fără zgomot și fără pompă, se face viață romană". În schimb, revoluționarii de la 1848 (Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac) au manifestat oarecare rezerve, arătând că stăpânirea romană a avut și aspectele sale negative.

Dacă în istoriografia mai veche aceste aspecte erau, în genere, ignorate, alteori se cădea, uneori, în exagerarea contrară, epoca romană fiind prezentată exclusiv prin prisma — reală și ea — a dominației străine asupra unor popoare, care își apăraseră cu dârzenie libertatea. Există istorici care nu pregetă să pună, explicit sau implicit, semnul egalității între Imperiul roman și imperiile coloniale din epocile medievală și modernă. Această identificare este pripită și ea nu exprimă fidel întreg adevărul istoric.

Întreaga problemă a caracterului stăpânirii romane trebuie privită istoric, adică prin prisma condițiilor și a realităților epocii antice, subliniindu-se atât aspectele pozitive, cât și cele negative ale stăpânirii romane.

Paralela, amintită mai sus, între stăpânirea romană și dominațiile coloniale de mai târziu conține o anumită doză de adevăr. Ea nu este deplasată atunci când se referă la țări cu veche și avansată civilizație (Grecia, Egiptul), în care Roma a suprapus o subțire pătură socială conducătoare. In alte provincii însă, Roma n-a trimis numai funcționarii și armata, ci și coloniști plugari, care să cultive ogoarele, meșteșugari care

www.cimec.ro

să făurească unelte și să modeleze vase, arhitecți care să ridice orașe și artiști care să le împodobească, dascăli care să-i învețe pe copii știința de carte. Cazul Daciei este grăitor în această privință.

Așa cum s-a văzut în capitolele precedente, dacii creaseră, înainte de a ajunge sub dominația Romei (dar, într-o anumită măsură, sub influență grecească și romană), o înfloritoare și avansată civilizație a fierului. În locul acesteia, Roma a introdus în noile provincii, Moesia și Dacia, o civilizație tehnică superioară. În agricultură, masivul brăzdar de plug roman, mai productiv, l-a înlocuit pe cel traco-dacic ; uneltele meșteșugărești s-au perfecționat și ele, iar meșteșugurile s-au diversificat față de epoca anterioară. Producția a crescut, în agricultură și în meșteșuguri, satisfăcând nevoile unei populații considerabil sporite ; chiar și în așezările autohtone, dacice, ceramica de factură romană provincială, de bună calitate, lucrată exclusiv la roata olarului, este foarte numeroasă, dacă nu chiar predominantă cantitativ. Au apărut meșteșuguri inexistente în epoca precedentă, cum ar fi acelea ale cioplitorilor de statui și de inscripții în piatră, acelea de agrimensori, cărămidari, sculptori de geme și altele. Meșteșuguri altădată exclusiv casnice (țesutul, de exemplu) au început să se practice în ateliere specializate. Avântul meșteșugurilor producătoare de marfă a determinat și dezvoltarea comerțului.

În Dacia romană a apărut o categorie de așezări necunoscută în epoca dacică : orașele, iar în Moesia Inferior, celor grecești deja existente li s-au adăugat altele noi, romane. Se ridică edificii monumentale, de piatră, nu numai cu caracter militar sau religios, ci și cu caracter civil (terme, amfiteatre, *villae rusticae* etc.), se construiește o vastă și bine întreținută rețea de drumuri, se deschid noi exploatări miniere. Se răspândesc știința de carte și utilizarea scrierii, atestate de cele circa 3 000 de inscripții (uriașa majoritate în limba latină) descoperite în Dacia. Așadar, stăpânirea romană a însemnat, pentru Dacia, o reală și puternică dezvoltare economică și culturală.

Nu este mai puțin adevărat că această dezvoltare a provinciei a fost plătită cu prețul greu al jertfelor omenești din cele două războaie purtate împotriva lui Traian, cu pierderea independenței Daciei, cu brutala curmare a evoluției civilizației oppidane dacice, cu exploatarea populației autohtone.

Cucerirea traiană a însemnat includerea unor părți ale Daciei în orbita sistemului roman, dar acest fapt nu trebuie identificat cu transformarea ei într-o țară sclavagistă de tip clasic, cum este cazul cu Moesia. S-a considerat însă că absența marii proprietăți funciare de tip latifundiar, numărul scăzut de inscripții atestând existența sclavilor particulari, colonizarea de mineri dalmatini liberi în regiunea Munților Apuseni și alte indicii atestă că munca sclavilor a fost folosită în noua provincie, Dacia, pe scară redusă și nici n-a cuprins toate ramurile producției. Majoritatea producătorilor, ocupați mai ales cu agricultura, trebuie s-o fi constituit populația autohtonă, dacică. Nu trebuie să se uite însă că, stăpânirea provinciei își făcea simțite efectele nu numai asupra autohtonilor, ci și asupra unei însemnate părți a coloniștilor romani.

www.cimec.ro

Colonizarea masivă a Moesiei superior și a Daciei și faptul că soldații din trupele provinciei rămâneau, în genere, aici, după lăsarea la vatră, au înlesnit o conviețuire între autohtoni și coloniști, care a șters treptat, granițele inițiale dintre ei. În locul deosebirilor etnice s-au impus, cu vremea, cele economice și sociale. Romanizându-se, autohtonii au dobândit accesul la situații mai bune și, în cele din urmă, *Constitutio Antoniniana* din 212, conferind în masă cetățenia romană, a lichidat, probabil, ultimele discriminări datorate cuceririi.

Pe pământul Moesiei Inferior și Daciei s-a petrecut fenomenul romanizării, a avut loc o sinteză daco-romană creatoare a unei noi civilizații și generatoare a unui nou popor. După un secol de la cucerire, Dacia continua să fie patria strămoșilor ei locuitori daci, dar devenise și patria coloniștilor Romei.

Este de observat că în nici un ținut locuit odinioară de daci nu se mai vorbește, în prezent, limba dacică, ceea ce înseamnă că dacii au fost asimilați, din punct de vedere lingvistic, de alte popoare. Acolo unde ei au fost asimilați de latinofoni se vorbește astăzi limba română, limbă romanică ; în celelalte zone se vorbesc alte idiomuri, mai ales slave. Romanitatea a rezistat, din punct de vedere lingvistic, acolo unde dacismul sau tracismul au cedat. Ar fi straniu dacă am aprecia drept negativ un fenomen istoric al cărui rezultat final este însăși existența poporului român în patria sa.

Indiscutabil, Roma a practicat un anumit gen de imperialism și nu poate fi vorba de a apăra sau de a justifica, principial, o asemenea politică. Nu pot fi însă ignorate nici evoluțiile istorice pe care prezența Romei le-a declanșat sau determinat. Dacă civilizația romană s-a impus cu destule suferințe, nu este mai puțin adevărat că, ea s-a dovedit, în majoritatea provinciilor, superioară celor autohtone și că popoarele romanice în curs de formare, ieșind — la un moment dat — de sub stăpânirea politico-militară a Imperiului roman, au păstrat și dezvoltat această civilizație.

Hotarele provinciei Dacia. Ca urmare a războaielor cu dacii, romanii au cucerit unele părți din teritoriul vechii Dacii, înglobându-le în Imperiul roman, ca provincii bine delimitate teritorial și organizate administrativ și militar după modelul celorlalte posesiuni romane (pl. 6).

Astfel, în ceea ce privește *hotarele provinciei Dacia,* judecând după o inscripție descoperită la Corint (*Année épigraphique,* 1934, 2), în care se vorbește despre cucerirea întregii Dacii în cel de-al doilea război al lui Traian *(secunda expeditione, qua universa Dacia devicta est),* trupele romane au ocupat teritoriul statului dac sau măcar cea mai mare parte a lui. Chiar înainte de desfășurarea celui de al doilea război dintre daci și romani din primul deceniu al secolului al II-lea, o parte din teritoriile nord-dunărene ale Daciei, îndeosebi Oltenia, sud-estul Transilvaniei și Muntenia erau deja, se pare, sub autoritatea guvernatorului din Moesia Inferior, explicându-se, astfel, de ce aceste regiuni au rămas, în continuare, în cadrul provinciei Moesia Inferior. Încă în vara anului 106 (înainte de 11 august, data diplomei de la Porolissum), provincia Dacia fusese constituită printr-un act special *(lex provinciae),* care nu s-a păstrat. Traian însuși a rămas în noua provincie până în primăvara anului 107.

www.cimec.ro

După anii 101—102, Banatul și vestul Olteniei au aparținut, probabil, provinciei Moesia Superior și au rămas, astfel, în anul 106, alături de alte teritorii anexate, după înfrângerea lui Decebal.

De-a lungul epocii romane, hotarele provinciei Dacia au cunoscut o anumită fluctuație. Izvoarele antice nu precizează traseul frontierelor Daciei romane. Este sigur că importantul document cartografic cunoscut sub numele de *Tabula Peutingeriana* nu redă întreaga provincie și că, de altminteri, el a fost întocmai în a doua jumătate a secolului al III-lea sau, eventual, în secolul al IV-lea. La Eutropius (VIII, 2, 1) există o indicație vagă, potrivit căreia provincia Dacia avea în circumferință un milion de pași, adică o mie de mile romane (circa 1 480 km), dar ea nu este de prea mare folos, căci nu se referă deloc la traseul frontierelor.

Singurul mijloc de a stabili acest traseu îl constituie castrele de graniță, precum și alte lucrări de fortificație (valuri de pământ), menite să asigure apărarea noii provincii. Urmărindu-se linia acestor castre, trebuie să se țină seama de faptul că ea nu coincide exact cu frontiera; cercetările arheologice au arătat că în fața castrelor se aflau turnuri de pază și de supraveghere, care erau situate, evident, și ele, pe teritoriul provinciei.

După cât se știe în prezent, frontiera Daciei romane pornea de la vărsarea Tisei în Dunăre și urca, pe Tisa, până la *Partiscum* (Szeged), la confluența acesteia cu Mureșul. În continuare, hotarul urca pe Mureș până la *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara), de unde cotea brusc spre nord-vest; este posibil ca un val de pământ cu șanțul de apărare spre vest, recent identificat pe teren, și care închide Depresiunea Zarandului, să reprezinte frontiera provinciei în această zonă. Deși în Munții Apuseni traseul nu poate fi precizat, este sigur că limita vestică a provinciei era în așa fel fixată, încât să includă regiunea auriferă. Urma sigură a hotarului se regăsește la Bologa (jud. Cluj), unde un castru închidea valea Crișului Repede. De aici, frontiera urca pe culmea Meseșului și ajungea la *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), îndreptându-se apoi spre est, la nord de Tihău (jud. Sălaj) și Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Frontiera mergea apoi pe la poalele Munților Vulcanici, ajungând la Olteni (jud. Covasna) și la *Angustia* (Bretcu, jud. Covasna). Cotind spre vest, hotarul provinciei era marcat de castrul de la Cumidava (Râșnov, jud. Brașov); el ieșea din munți, prin pasul Bran, și ajungea la Rucăr (jud. Argeș), de unde tăia în diagonală partea apuseană a Câmpiei muntene și atingea Dunărea, la Flămânda (mun. Turnu Măgurele, jud. Teleorman). Din acest punct și până la gura Tisei, Dunărea forma hotarul provinciei Dacia.

In vremea lui Hadrian se modifică, pe o mică porțiune, granițele provinciei Dacia și anume, fâșia de teren din sud-estul Transilvaniei, de la *Angustia* (Bretcu) până la *Caput Stenarum* (Boița), care sub Traian a aparținut Moesiei Inferior, ca și estul Olteniei, Muntenia și sudul Moldovei, este anexată Daciei, traseul continuându-se de-a lungul Oltului *(Aluta)*, până la vărsarea acestuia în Dunăre. Hadrian a stabilit și organizat, astfel, linia de apărare pe *Limes Alutanus*.

O altă modificare a fruntariilor Daciei a avut loc în vremea lui Septimius Severus (193—211), care ridică, cu scopul de a lărgi apărarea liniei Oltului, un alt limes, la 10 până la 50 km est de Olt: *Limes*

www.cimec.ro

Transalutanus. Datorită atacurilor carpice din 245—247, acest limes nu a rezistat și a fost abandonat, hotarul provinciei revenind pe Olt, în vremea lui Filip Arabul.

Până la retragerea autorităților romane din Dacia, în vremea lui Aurelian, granițele provinciei au rămas în perimetrul arătat.

Restul teritoriului, Moldova, nord-estul și nordul Transilvaniei, precum și Crișana, cu toate că nu au fost incluse în provinciile amintite, au fost în legături multiple cu acestea, menținându-se permanent în zona de influență a romanității.

Organizarea politico-administrativă a Moesiei Inferior și Daciei romane : provincii, orașe, canabae, sate și organismele de conducere ale acestora. Din punct de vedere al *organizării administrative*, prin instituirea de către romani a Prefecturii țărmului mării *(Praefectura orae Maritimae)*, zona orașelor grecești vest-pontice, începând din vremea lui August (cândva înainte de 8—9), a fost supusă jurisdicției unui *praefectus orae maritimae* (conduce *Praefectura orae Maritimae)*, aflat — la rândul său — sub controlul proconsulului Macedoniei până la întemeierea provinciei Moesia (anul 15), când „prefectul litoralului maritim" se va menține până în anul 86, când litoralul Mării Negre va trece în cadrul administrativ al Moesiei Inferior.

Restul teritoriului, în care se includea toată Dobrogea, denumit *Ripa Thraciae*, a rămas sub autoritatea regatului clientelar al odrisilor până în 46, când Claudiu, transformând Thracia în provincie romană, a incorporat acest teritoriu provinciei Moesia, organizându-l după modelul provinciilor romane. Această organizare administrativă s-a menținut până în vremea lui Domițian, care, în 86, a împărțit teritoriul Moesiei în două provincii de rang consular : Moesia Superior în vest și Inferior în est, aceasta din urmă cuprinzând întreg teritoriul Dobrogei.

În timpul lui Domițian, provincia nou creată, Moesia Inferior, ocupa teritoriul cuprins între Munții Balcani, râul Ciabrus (Tibrița în Bulgaria), Dunărea și Marea Neagră. După cucerirea Daciei de către Traian și organizarea ei în provincia romană, acesta a inclus în hotarele Moesiei Inferior și unele din teritoriile nord-dunărene, sudul Moldovei, Muntenia, estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei, acestea două din urmă și partea de vest a Munteniei fiind înglobate în vremea lui Hadrian, în 118—119, *Daciei Inferior*. Ulterior, sub Dioclețian, hotarele provinciei nou create, Sciția Minor, corespund, în general, cu cele actuale ale Dobrogei, menținându-se, ca atare până în sec. al VII-lea.

Primele cuceriri romane la nord de fluviu datează din primul război dacic al lui Traian. Judecând după consemnările din papirusul Hunt, care este jurnalul de campanie al unei unități militare romane *(pridianum cohortis I Hispanorum veteranae quingenariae equitatae)*, două localități din Dacia — *Piroboridava* (Poiana, jud. Galați) și *Buridava* (Ocnița sau Stolniceni, jud. Vâlcea) — făceau parte, între 102—105, din provincia *Moesia Inferior ;* într-adevăr, câte un detașament din cohorta amintită staționa în aceste două puncte, despre care jurnalul spune că se aflau *intra provinciam*. Aceasta înseamnă că sudul Moldovei și estul Olteniei (deci și Câmpia muntenească), poate și colțul sud-estic al Transilvaniei, fuseseră cucerite și anexate Moesiei Inferior.

Această stare de lucruri s-a prelungit și după anul 106, după cum dovedește diploma militară din 13 decembrie 140, descoperită la Pajamarca, în Bulgaria. Această diplomă atestă lăsarea la vatră a unor soldați din trupele Daciei Inferioare aflate sub comanda procuratorului

www.cimec.ro

Aquila Fidus : un *numerus,* 3 *alae* și 9 *cohortes.* Dintre acestea, cele trei *alae* și șapte din cele nouă cohorte făcuseră parte, înainte, din armata Moesiei Inferior ; despre celelalte două cohorte nu se știe de unde au venit, iar singurul *numerus* menționat de diplomă era o unitate recent înființată. Cohortele care făcuseră parte din armata Moesiei Inferior și-au avut garnizoana, după cum dovedesc ștampilele de pe țiglele și cărămizile descoperite în castrele lor, în colțul sud-estic al Transilvaniei, la *Angustia* și în mai multe puncte de pe Oltul transilvan.

Diploma de la Palamarca reprezintă, așadar, o confirmare a faptului că, înainte de crearea Daciei Inferioare sub Hadrian (vezi mai jos) colțul sud-estic al Transilvaniei și Oltenia răsăriteană (la est de Jiu) aparținuseră nu Daciei, ci Moesiei Inferior.

Pe de altă parte, se știe că anumite zone din jumătatea de vest a Daciei (Banatul răsăritean, Oltenia apuseană în întregime sau în parte, Țara Hațegului) formaseră, între cele două războaie dacice ale lui Traian, un fel de district militar comandat de Cn. Pompeius Longinus. Rămâne de văzut care a fost soarta lor după cucerirea Daciei și crearea provinciei traiane.

Se pune problema dacă toate ținuturile cucerite de Traian la nord de Dunăre și care nu fuseseră incluse în provincia *Moesia Inferior* au format, la 106, provincia Dacia sau dacă aceasta cuprindea numai Transilvania propriu-zisă (evident, fără colțul sud-estic), Banatul și Oltenia de vest fiind anexate Moesiei Inferior.

Un pasaj din opera lui Dio Cassius (LXVIII, 10) atestă cucerirea de către romani a întregului Banat, adică a întregului teritoriu cuprins între Dunăre, Tisa, Mureș și Munții Banatului. Într-adevăr, potrivit spuselor istoricului grec, Decebal, între cele două războaie cu Traian, a cucerit de la iazygi un ținut pe care aceștia îl vor fi ocupat în primul război și pe care Traian nu l-a mai restituit iazygilor în anul 106. Acest ținut putea fi, teoretic, Banatul vestic sau Crișana, dar cum Crișana n-a fost niciodată cucerită de romani, localizarea lui nu se poate face decât în partea apuseană a Banatului.

O diplomă militară din 2 iulie 110 (CIL XVI 163=IDR, I, DiplD III), descoperită la *Porolissum,* menționează ca făcând parte din armata provinciei Dacia următoarele unități militare care staționau în Banat : *cohors I Vindelicorum* cu garnizoana la *Arcidava* (Vărădia, jud. Caraș-Severin), *cohors I Cretum* cu garnizoana la Palanca (jud. Caraș-Severin) și *cohors V Gallorum* cu garnizoana la Pojejena (jud. Caraș-Severin), ultimele două localități fiind situate chiar pe Dunăre. Aceste date confirmă apartenența Banatului la provincia Dacia și nu la *Moesia Superior.*

Dovezi suplimentare, în acest sens, sunt prezența unui detașament al legiunii a IV-a *Flavia Felix* la *Sarmizegetusa Regia* și atestarea unui ofițer din aceeași mare unitate în garda guvernatorului Daciei (CIL III 7904 = IDR, III/2, 205) ; întrucât garnizoana legiunii a IV-a *Falvia Felix* se afla la *Berzobis,* în Banat, este limpede că Banatul aparținea Daciei.

Asemănătoare este și situația Olteniei apusene. O diplomă militară din 17 februarie 110 (CIL XVI 57 = IDR, I, DiplD II), descoperită undeva în Ungaria, atestă că din armata Daciei făceau parte și două unități de pedestrași — *cohors IV Cypria* și *cohors III Campestris* — cu garnizoana în această parte a Daciei : prima la Bumbești (jud. Gorj), a doua la *Drobeta.*

www.cimec.ro

Prin urmare, în timpul domniei lui Traian, provincia Dacia cuprindea Banatul, Oltenia vestică și Transilvania propriu-zisă, cu excepția colțului ei sud-estic (pl. 7); restul teritoriilor nord-dunărene cucerite de împărat aparțineau Moesiei Inferior.

În ceea ce privește *organizarea administrativă a provinciei Dacia*, trebuie avut în vedere faptul că împăratul Augustus a dat provinciilor romane principii și reguli de organizare care s-au menținut și sub urmașii săi.

Toate provinciile au fost împărțite în două mari categorii: senatoriale și imperiale. Cele dintâi, situate, de obicei, în interiorul Imperiului, erau demult pacificate și, de aceea, erau lipsite de armată; în fruntea lor senatul numea guvernatori *(proconsules* și *propraetores)* dintre membrii săi care exercitaseră, la Roma, consulatul sau pretura. Cealaltă categorie de provincii, situate la hotare și dispunând de trupe, depindeau nemijlocit de împărat, care le guverna prin intermediul unor înalți funcționari numiți de el. Rangul acestor guvernatori cu atribuții militare, administrative și juridice, depindea de calitatea și de numărul trupelor din provincia respectivă, căci guvernatorul era comandantul suprem al acestora.

Provinciile imperiale în care staționau una sau mai multe legiuni, unitățile de elită ale armatei romane, erau rezervate unor guvernatori de rang senatorial, care purtau titlul de *legatus Augusti pro praetore* (literal: „delegat al împăratului în loc de pretor"); expresia *pro praetore* se explică prin persistența unei tradiții republicane, căci prima provincie a Romei, Sicilia, fusese guvernată de un fost pretor, căruia i se dăduse titlul de propretor.

În cazul în care o provincie avea o singură legiune, comandantul ei — *legatus Augusti legionis,* senator, fost pretor la Roma *(vir praetorius* — era, în același timp, și guvernatorul provinciei, întrucât comandantul de legiune avea autoritate și asupra tuturor trupelor auxiliare *(alae, cohortes* etc.) din teritoriul pe care acționa legiunea; numărul acestor trupe auxiliare nu avea importanță pentru modul de organizare a provinciei.

Dacă într-o provincie erau cantonate două sau mai multe legiuni, fiecare din ele având drept comandant un *legatus Augusti legionis vir praetorius,* guvernatorul provinciei trebuia să fie de rang mai înalt pentru a avea autoritate asupra tuturor acestor comandanți; el era, deci, un senator, fost consul *(vir consularis).*

Provinciile lipsite de legiuni, a căror armată era formată numai din trupe auxiliare, erau guvernate de un membru al ordinului cavalerilor *(ordo equester)* care purta titlul de *procurator Augusti vice praesidis* sau *cum iure gladii.* Expresia *vise praesidis* („în loc de guvernator") trebuie înțeleasă în sensul că, procuratorul de rang ecvestru ținea locul unui guvernator de rang senatorial, care ar fi condus provincia dacă aceasta ar fi avut una sau mai multe legiuni; expresia *cum iure gladii* („cu drept de sabie") arăta că procuratorul avea comanda supremă asupra trupelor din provincia sa și dreptul de a pronunța pedeapsa capitală; cu alte cuvinte, el era un guvernator cu drepturi depline, chiar dacă rangul său era mai mic decât al guvernatorilor recrutați din ordinul senatorial.

De la aceste reguli exista o excepție: Egiptul. Cucerit de Augustus în anul 30 î.Hr., Egiptul era o provincie de mare importanță strategică și economică, pe care întemeietorul Principatului nu voia s-o încredin-

www.cimec.ro

țeze spre guvernare unor senatori, cu toate că acolo staționau în permanență două-trei legiuni. De aceea, Egiptul a fost considerat ca o proprietate personală a împăratului și, în această calitate, era condus de un guvernator de rang ecvestru care purta titlul de *praefectus Aegypti*. După cum se va vedea, această particularitate a avut, la un moment dat, implicații și asupra guvernării provinciei Dacia.

În timpul domniei lui Traian, în provincia Dacia, nou creată, au staționat cel puțin două legiuni : *legio IV Flavia Felix* cu garnizoana la *Berzobis* și *legio XIII Gemina* cu garnizoana la *Apulum* (Alba Iulia). Guvernatorul provinciei era, deci, un *legatus Augusti pro praetore, vir consularis*, ca și în Moesia Inferior, unde au staționat trei legiuni : *legio I Italica* la *Novae* (Șiștov, Bulgaria), *XI Claudia* la *Durostorum* (Silistra, Bulgaria) și *a V-a Macedonica* la Troesmis (Iglița, jud. Tulcea).

Primul guvernator al Daciei a fost *Decimus Terentius Scaurianus* (106—112), participant la ambele războaie împotriva lui Decebal. El a fost urmat de *Caius Avidius Nigrinus* (112—117) și de *Caius Iulius Quadratus Bassus*, care și-a găsit moartea chiar în anul în care fusese numit guvernator (117). În ceea ce privește Moesia Inferior, după trei guvernatori din vremea lui Domițian, au urmat sub Traian încă alți opt, dintre care o mențiune aparte merită M. Laberius Maximus (100—102), participant la primul război dacic și cunoscut prin decretul de hotărnicie al Histriei *(Horothesia lui Laberius Maximus)*.

Cât privește capitala provinciei Dacia, se afla în orașul *Colonia Dacica* din Țara Hațegului, întemeiat, între 107 și 110, pe locul unde își avusese castrul de pământ, în 102—105, legiunea a IV-a *Flavia Felix*. Reședința administrativă a guvernatorului provinciei Moesia Inferior a continuat să rămână la Tomis.

În anul 114, Traian a început o mare și viguroasă ofensivă împotriva parților. Deși ea a condus la cucerirea temporară a unor teritorii vaste și la crearea a două noi provincii (Armenia și Mesopotamia), ofensiva romană nu și-a atins scopul propus : distrugerea regatului part. Răscoalele izbucnite în Cyrenaica și Egipt, ca și proasta stare a sănătății sale, l-au obligat pe Traian să întrerupă campania și să ia drumul Romei ; el s-a stins însă din viață la Selinus (Cilicia), la 11 august 117, lăsând tronul fiului său adoptiv Hadrian (117—138). Dându-și seama de imposibilitatea continuării efortului militar în Orient, acesta a încheiat pace cu parții și a abandonat cele două provincii recent înființate. Vestea morții lui Traian și a eșecului expediției sale orientale a provocat o ridicare a vecinilor Romei de la Dunărea mijlocie și inferioară. Atât iazygii, cât și roxolanii au atacat frontierele Imperiului și nu este exclus ca atacurile lor să fi fost însoțite de o răscoală a dacilor din provincia traiană. De pe urma atacurilor iazyge pare să fi suferit mai ales *Pannonia Inferior*, iar de pe urma celor roxolane teritoriile nord-dunărene anexate Moesiei Inferior ; castrele de la Drajna de Sus, Mălăiești etc. au fost distruse și nu vor mai fi refăcute niciodată.

Situația era destul de gravă pentru ca Hadrian însuși să vină în Dacia, la sfârșitul anului 117, chiar înainte de a merge la Roma. El i-a potolit repede pe roxolani, sporindu-le subsidiile, dar a abandonat Moldova meridională și cea mai mare parte din Câmpia munteană, care aparținuseră Moesiei Inferior și erau greu de apărat în condițiile în care frontiera lor de miazănoapte era străbătută de văile cursurilor inferioare ale Prutului și Siretului ; la nord de Dunăre n-a fost păstrat decât castrul de la Barboși (orașul Galați), dar romanii au continuat să exercite un

www.cimec.ro

control militar asupra ținuturilor oficial părăsite. În vest, luptele cu iazygii s-au prelungit.

În timpul acestor evenimente a murit guvernatorul Daciei, consularul C. Iulius Quadratus Bassus. Hadrian l-a înlocuit atunci, la cârma Daciei și a Pannoniei Inferioare totodată, cu cavalerul *Quintus Marcius Turbo*, general experimentat și viteaz, căruia i-a dat titlul (dar nu și funcția efectivă) de *praefectus Aegypti* pentru a putea comanda legiunile din cele două provincii.

Eutropius afirmă (VIII, 6, 2) că Hadrian s-a gândit să abandoneze Dacia, dar că prietenii și consilierii săi l-au convins să n-o facă. Este, firește, posibil ca o asemenea eventualitate să fi fost luată în considerare la începutul evenimentelor de la Dunăre, dar venirea împăratului în Dacia, măsurile pe care le-a luat și numirea în fruntea provinciei a energicului Q. Marcius Turbo dovedesc că s-a renunțat repede la această idee. Succesele militare ale lui Turbo împotriva iazygilor i-au permis lui Hadrian să plece la Roma, la începutul verii anului 118, în timp ce generalul a mai zăbovit în Dacia până în 119, aplicând până la capăt măsurile hotărâte de împărat.

Două diplome militare datând din 29 iunie 120, una descoperită la Porolissum (CIL XVI 68 = IDR, I, DiplD VI) și cealaltă la Cășei, lângă Dej (IDR, I, DiplD V), atestă existența provinciei *Dacia Superior* sub guvernarea lui *Sextus Iulius Severus*. Deși existența provinciei *Dacia Inferior* este atestată de diploma (CIL XVI 75 = IDR, I, DiplD X) de la Grojdibod (jud. Dolj) abia la 22 martie 129, cele două provincii au fost create, evident, simultan, căci denumirile *Superior* și *Inferior* sunt denumiri-pereche și nu pot fi utilizate una fără cealaltă (pl. 8). Pe de altă parte, o diplomă militară (IDR, I, DiplD VII) descoperită la Gherla (jud. Cluj) furnizează informația că, la 10 august 123 exista și provincia *Dacia Porolissensis* (pl. 9). Deoarece este greu de crezut că Hadrian ar fi hotărât, pe când se afla la Dunărea de jos, crearea a numai două provincii dacice, dar că la scurtă vreme, de la Roma, ar fi decis și înființarea celei de-a treia, rezultă că toate cele trei provincii dacice (Dacia Superioară, Dacia Inferioară și Dacia Porolissensis) au fost create la aceeași dată, adică prin 118—119 ; cel mult, se poate admite că provincia Dacia Porolissensis a fost înființată cu câteva luni după celelalte două.

Cele trei provincii dacice create, în urma reorganizării lui Hadrian nu aveau același rang. Dacia Superioară, în care rămăsese acum numai legiunea a XIII-a *Gemina* (căci *legio IV Flavia Felix* fusese transferată de Hadrian la *Singidunum*, azi Belgrad, în Moesia Superior), era guvernată de însuși comandantul acestei legiuni, deci de un senator *vir praetorius*. Dacia Inferioară și Dacia Porolissensis erau provincii procuratoriene, întrucât nu dispuneau de legiuni, ci numai de trupe auxiliare ; cu alte cuvinte, ele erau guvernate de câte un *procurator Augusti vice praesidis* din ordinul ecvestru și de rang centenar (primind o plată de 100 000 de sesterți anual). Primul guvernator cunoscut al Daciei Inferioare a fost *Plautius Caesianus*, iar al Daciei Porolissensis *Livius Gratus*.

Numai teritoriul Daciei Porolissensis este cunoscut cu certitudine : el ocupa partea de miazănoapte a provinciei traiane, la nord de cursul superior al Mureșului și de Arieș. Numele provinciei derivă de la localitatea Porolissum, cheie de boltă a sistemului defensiv din această zonă,

www.cimec.ro

dar capitala se afla, probabil, la *Napoca,* unde au fost găsite mai multe ţigle cu ştampila EXDP *(Exercitus Daciae Porolissensis).*

Dacia Superior cuprindea restul Transilvaniei propriu-zise (cu excepţia colţului ei sud-estic) şi Banatul în întregime, iar *Dacia Inferior* Oltenia, colţul sud-estic al Transilvaniei şi fâşia din Muntenia aflată la vest de linia Flămânda-Rucăr. După alte opinii însă, Oltenia apuseană (la vest de Jiu) ar fi aparţinut Daciei Superioare ; ar mai fi posibil ca Dacia Superioară să se fi întins numai în partea de sud a Olteniei vestice (zona Drobetei).

Deşi guvernatorul Daciei Superioare, în calitatea sa de comandant al legiunii a XIII-a *Gemina,* îşi petrecea o bună parte din timp la Apulum, localitatea de garnizoană a legiunii, capitala oficială era tot colonia întemeiată de D. Terentius Scaurianus, căreia Hadrian i-a amplificat numele în *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa* (mijlocul anului 118). O dovadă în acest sens este şi faptul că aici îşi avea reşedinţa procuratorul financiar al provinciei, funcţionar de rang ecvestru care se ocupa de problemele economice, fiscale etc., dar care îl înlocuia pe guvernator *(agens vice praesidis)* în absenţa acestuia. Cât priveşte capitala Daciei Inferioare, s-a exprimat opinia că ar fi putut fi la *Romula* (Reşca, jud. Olt).

Organizarea tripartită dată Daciei de Hadrian a durat o jumătate de secol.

In anul 166, sub împăratul Marcus Aurelius (161—180), au izbucnit aşa-numitele războaie marcomanice, declanşate de atacarea frontierei dunărene a Imperiului de către o vastă coaliţie de triburi în frunte cu seminţia germanică a marcomanilor. Deşi Dacia pare a nu fi fost atacată decât în anul 170, armata ei a participat la lupte încă din prima fază a războiului ; mai mult, ea a fost întărită prin aducerea la *Potaissa* (Turda, jud. Cluj) a legiunii a V-a *Macedonica* de la *Troesmis* (Moesia Inferioară), prin 167—168.

Intreaga situaţie ameninţătoare, precum şi prezenţa a două legiuni pe teritoriul Daciei impuneau o reorganizare a provinciei. În urma acesteia, în locul a două din cele trei provincii create de Hadrian *(Dacia Superior* şi *Dacia Inferior)* apar, în documentele epigrafice, două provincii cu denumiri modificate : *Dacia Apulensis* şi *Dacia Malvensis,* Dacia Porolissensis păstrându-şi, în continuare, teritoriul şi numele (pl. 10).

Elementul esenţial al reorganizării înfăptuite de Marcus Aurelius consta în faptul că cele trei provincii dacice au devenit, fiecare, un simplu district financiar, din punctul de vedere al guvernării şi al conducerii trupelor ele alcătuind, din nou, o unitate, ca şi Dacia din epoca lui Traian. Şi tot ca atunci, întrucât pe teritoriul ei se aflau iarăşi două legiuni *(legio XIII Gemina* şi *legio V Macedonica),* întreita provincie era guvernată de un consular, primul din şirul lor fiind *Marcus Claudius Fronto.*

Majoritatea specialiştilor consideră că schimbarea denumirilor celor două provincii dacice din *Superior* şi *Inferior* în *Apulensis* şi *Malvensis* nu reflectă modificări teritoriale. Cu alte cuvinte, Dacia Apulensis ar fi fosta Dacia Superioară, iar Dacia Malvensis fosta Dacie Inferioară (Oltenia actuală de la est de Jiu, colţul sud-estic al Transilvaniei şi, mai apoi, şi vestul Munteniei). Se admit, cel mult, modificări teritoriale neinsemnate, cum ar fi trecerea colţului sud-estic al Transilvaniei la Dacia Apulensis. Această interpretare este posibilă, dar este destul de greu de înţeles de ce vechile denumiri au fost schimbate în două ca-

www.cimec.ro

zuri, când nimic nu impunea acest lucru, când numele celei de-a treia provincii a rămas neschimbat și când provinciile ca atare se unificaseră, oricum, sub un singur guvernator.

Potrivit altei ipoteze, reorganizarea a avut un caracter mai complex și a fost înfăptuită în două etape. În cea dintâi, realizată la 168, Dacia Superioară și Dacia Inferioară fuseseră unite, ele formând o singură provincie : Dacia Apulensis. În a doua etapă (169), a fost creată Dacia Malvensis.

Important este însă faptul că *Daciae tres* constituiau, în realitate, o singură provincie, guvernată de un consular. În fiecare din cele trei districte care o compuneau se afla câte un procurator financiar de rang ecvestru, cel din Dacia Apulensis ținând și locul guvernatorului în caz de nevoie. Capitala provinciei era Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Organizarea dată de Marcus Aurelius provinciei traiane s-a menținut până la sfârșitul stăpânirii romane, dar sub Gallienus (253—268) a intervenit, pare-se, o modificare privind rangul guvernatorului. Într-adevăr, acest împărat a emis, la 261, un edict prin care senatorilor li se interzicea să mai ocupe funcții militare și chiar să mai apară în fața trupelor. Se pare că această măsură n-a fost peste tot aplicată, dar în multe provincii guvernatorii de rang senatorial au fost înlocuiți cu guvernatori de rang ecvestru purtând titlul de *praesides ;* în același timp, în fruntea legiunilor au fost numiți *praefecti* tot din ordinul cavalerilor.

Nu se cunosc guvernatorii celor trei Dacii din această perioadă, dar epigrafic sunt atestați *praefecti* ai legiunilor a V-a *Macedonica* și a XIII-a *Gemina,* astfel încât se poate presupune că și guvernatorii provinciei făceau parte din ordinul ecvestru.

In ceea ce privește *orașele și satele* Moesiei Inferior și Daciei, acestea, în epoca stăpânirii romane, s-au constituit și evoluat după modelul lumii romane.

Astfel, în răstimp de circa un secol, unsprezece sau douăsprezece orașe au răsărit în Dacia, care, înainte de cucerire, nu cunoscuse așezări urbane veritabile, numele multora din aceste așezări urbane continuând, în formă latină, vechile lor denumiri dacice.

Orașele romane din Dacia se împărțeau în două categorii : municipii *(municipia)* și colonii *(coloniae).* Inițial, în epoca republicană, deosebirea era considerabilă, municipiile conducându-se după legi proprii, iar coloniile după legile romane ; cu timpul însă, deosebirile s-au atenuat și, în secolul al II-lea, ele se reduceau la faptul că municipiile erau considerate de rang inferior coloniilor. În Dacia, aproape toate orașele (cu excepția Ulpiei Traiane) au dobândit mai întâi rangul de *municipium,* majoritatea lor ajungând apoi și la cel de *colonia.*

Indiferent de rangul lor, orașele romane se bucurau de privilegiul de a se conduce singure, prin organe și dregători aleși ; cu alte cuvinte, ele aveau o anumită autonomie, a cărei importanță nu trebuie însă supraapreciată, căci intervențiile puterii centrale în treburile locale erau frecvente și, nu odată, apăsătoare. Cârmuirea orășenească, sistematizată mai ales începând cu împărații Traian și Hadrian, era copiată după organizarea capitalei Imperiului, ceea ce îl îndreptățea pe scriitorul Aulus Gellius să le numească „mici efigii și copii ale poporului roman", adică ale Romei *(effigies parvae simulacraque populi Romani).*

Aidoma Romei, orașele din Imperiu aveau și ele un mic senat, așa-numitul ordin (consiliu) al decurionilor *(ordo decurionum).* În com-

www.cimec.ro

ponența consiliului intrau foștii demnitari ai orașului, demnitarii în funcție și fruntașii vieții publice și economice, cu condiția de a fi fost născuți liberi, de a fi oameni de încredere din punct de vedere politic și de a dispune de o anumită avere (în genere, 100 000 de sesterți), calitatea de decurion fiind, de obicei, acordată pe viață și chiar moștenită din tată în fiu. Întreaga cârmuire a orașului se afla în mâinile acestui consiliu, care emitea hotărâri *(decreta decurionum)* asemănătoare, ca formulare, cu cele ale senatului. Ordinul decurionilor acorda titluri, onoruri, imunități, reprezenta orașul în fața guvernatorului provinciei, răspundea colectiv de bunul mers al încasărilor, trimitea delegați la Roma pentru a prezenta felicitări și urări împăratului și cu alte prilejuri.

Locul de frunte în lista decurionilor *(album decurionum)* îl dețineau personalități de mare influență și putere (guvernatori, procuratori financiari, senatori, cavaleri), după care urmau bancherii, negustorii bogați, antreprenorii, marii proprietari de pământ și arendașii, militari de diverse grade etc. Cei mai vază erau proclamați *patroni* ai orașelor sau distinși cu titlul onorific (fără a îndeplini efectiv funcția) de *quinquennalis* sau *duumvir* (vezi mai jos). Simplii decurioni se numeau *pedani*. Numărul membrilor consiliilor decurionale ale orașelor din Dacia trebuie să fi fost de 30—50 de persoane. Mulți dintre cetățenii cu avere urmăreau obținerea măcar a titlului onorific de decurion *(ornamenta decurionalia)*, pe care-l plăteau cu bani *(summa honoraria)*, fără a face efectiv parte din consiliul decurionilor.

Dregătorii *(magistrati)* cei mai înalți erau, de obicei, în colonii, cei doi *duumviri iuredicundo*, iar în municipii cei patru *quattuorviri*, care răspundeau de întreaga conducere a orașului, ducând la îndeplinire hotărârile consiliului decurionilor. Ei judecau și în litigii mai mici, procesele importante fiind rezervate guvernatorului provinciei și instanțelor lui speciale. Ca și consulii la Roma, duumvirii și quattuorvirii își exercitau atribuțiile cu rândul, purtau toga cu tiv de purpură *(toga praetexta)*, participau la diverse adunări așezați într-un jilț de onoare *(sella curulis)* și aveau chiar dreptul la doi lictori.

Toți magistrații orașelor erau aleși anual, dar o însemnătate deosebită aveau duumvirii aleși în al cincilea an, așa-numiții *quinquennales* corespunzând cenzorilor din vechea Romă republicană. În atribuțiile lor intrau revizuirea și completarea listei decurionilor, recensământul populației și stabilirea impozitelor, arendarea unor bunuri și drepturi ale coloniei, alcătuirea bugetului pe cinci ani etc.

Duumvirii și quattuorvirii se alegeau numai dintre cetățenii influenți și bogați. Câteodată, însuși împăratul accepta, ca o înaltă cinstire pentru câte un oraș, să fie ales *duumvir quinquennalis*, magistratură pe care o exercita printr-un reprezentant al său *(praefectus quinquennalis)* numit dintre fruntașii orașului.

Edilii *(aediles)* erau dregătorii imediat următori în rang, însărcinați cu îngrijirea clădirilor publice, organizarea lucrărilor publice, cu poliția orașului, întreținerea drumurilor, aprovizionarea piețelor, cu organizarea spectacolelor, în timp ce cvestorii *(quaestores)* se ocupau de administrarea bunurilor și a finanțelor orășenești și aveau în grijă arhiva ordinului decurionilor.

Dregătoriile, ca și calitatea de decurion, erau onorifice, ba chiar îi costau destul de mult pe cei aleși, aceștia fiind obligați, prin forța obiceiului consacrat, să facă danii în bani sau în alimente și să-și arate

www.cimec.ro

generozitatea prin organizarea de jocuri, spectacole şi prin ridicarea de construcţii publice. Din acest motiv, alegerea lor, care era iniţial un drept al adunării cetăţenilor, a devenit din ce în ce mai mult o formalitate : magistraţii erau propuşi de consiliul decurionilor, iar poporul îi aclama, fie pe loc, fie cu prilejul unor serbări sau spectacole. Cu timpul, calitatea de *curialis* (magistrat sau decurion) a devenit o mare povară din pricina numeroaselor obligaţii şi, mai ales, a marii răspunderi materiale faţă de fisc.

Toţi aceşti dregători ai oraşelor, aleşi pe un an şi reeligibili după un timp, erau ajutaţi de o mulţime de funcţionari *(scribae, librarii),* de curieri, crainici, servitori *(viatores, praecones, apparitores),* unii fiind recrutaţi dintre oamenii liberi, alţii din rândurile sclavilor publici. Spre deosebire de magistraţi, funcţionarii şi ceilalţi slujbaşi erau remuneraţi.

Paza şi ordinea în oraş o asigurau lictorii şi o poliţie urbană *(vigiles nocturni)* subordonată edililor, iar în teritoriul rural, de care dispunea fiecare oraş, de *beneficiarii* (o jandarmerie a drumurilor) împreună cu paznicii diferitelor aşezări.

In Dacia romană au fost înfiinţate următoarele 12 *oraşe,* a căror istorie şi organizare atestă o viaţă economică şi culturală prosperă, caracteristică gradului lor de urbanizare şi care au constituit, în acelaşi timp, focare importante în romanizare.

Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa (Sarmizegetusa). Intemeiată prin 107—110 de Decimus Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei, ea a fost singurul oraş al provinciei în timpul domniei lui Traian (fig. 68). A fost, de asemenea, singurul oraş roman al

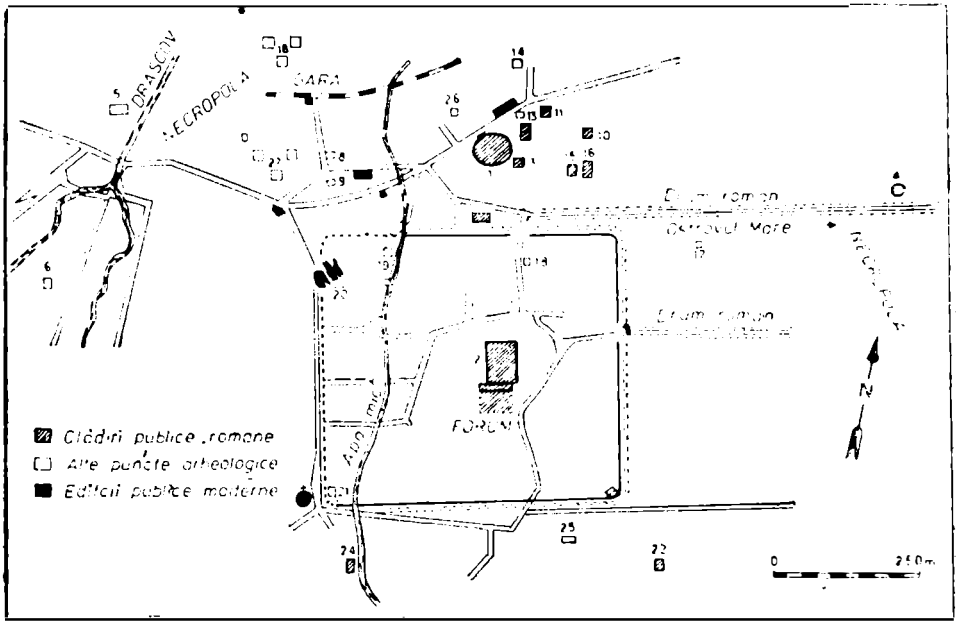

Fig. 68. Planul ruinelor romane de la Sarmizegetusa, secolele al II-lea — al III-lea, (după I. Miclea şi R. Florescu).

www.cimec.ro

Daciei care a apărut de la început ca o *colonia* (fig. 69), fără a mai trece prin stadiul de *municipium*.

Întâmplarea a făcut ca, pe lângă inscripția de fundare a coloniei (CIL III 1443 = IDR, III/2, 1), să dispunem și de reprezentarea figurată a acestui eveniment. Este vorba despre reversul unui sesterț care arată că întemeierea orașului *(deductio coloniae)* s-a făcut potrivit străvechiului ritual moștenit de romani de la etrusci. Întemeietorul *(conditor coloniae)*, în speță guvernatorul care îndeplinea acest ritual în numele împăratului, îmbrăcat în costumul prescris de cult *(cinctus Gabinus)*, mână un plug tras de un taur alb și de o vacă albă. Cu acest plug ritual se trăgea brazda *(sulcus primigenius)* care marca limitele, consacrate religios, ale viitorului oraș. De-a lungul brazdei se vor înălța zidurile orașului, iar patru porțiuni, lăsate nebrăzdate, indicau locurile viitoarelor porți.

Dintre toate orașele Daciei romane, numai capitala a fost fondată printr-o adevărată și tradițională colonizare *(deductio)* cu cetățeni romani, între care mulți erau veterani ai legiunilor care participaseră la

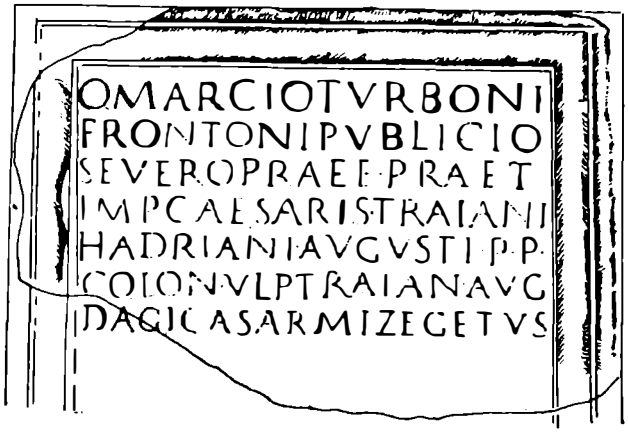

1

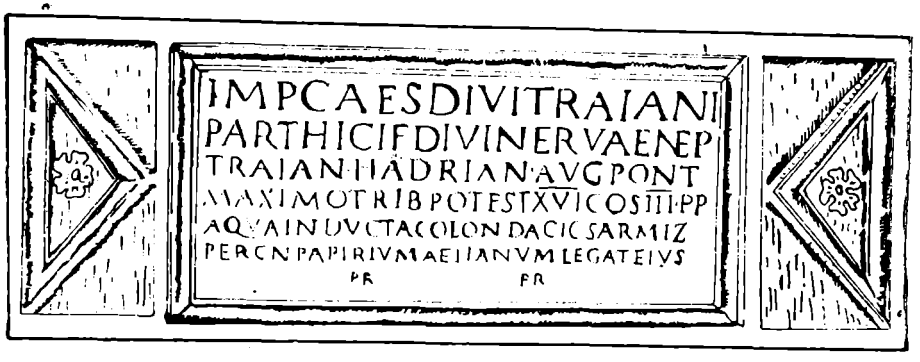

2

Fig. 69. Inscripții latine din secolul al II-lea (după I. I. Russu). 1, inscripție dedicată guvernatorului Q. Marcius Turbo, în care apare și numele Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa; 2, inscripție dedicată împăratului Traian, în care apare și numele Colonia Dacica Sarmizegetusa.

www.cimec.ro

cele două războaie. Locuitorii noii colonii au fost înscriși în tribul *Papiria*, din care făcea parte și Traian, împăratul-ctitor, iar orașul a fost dăruit cu *ius Italicum*.

După cum se poate vedea din inscripția de întemeiere și din alte epigrafe din vremea lui Traian, numele inițial al capitalei a fost *Colonia Dacica*. El s-a păstrat până la începutul domniei lui Hadrian (a doua jumătate a anului 118), care l-a dezvoltat în *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, adăugându-i, deci, și denumirea vechii capitale a lui Decebal. Cu timpul, numele orașului întemeiat de Traian se simplifică în acela de *Colonia Sarmizegetusa*, sub care apare foarte des în inscripții ; sub împăratul Severus Alexander (222—235), denumirii oficiale a coloniei i s-au adăugat și epitetul de *metropolis* (metropolă), menit să sublinieze poziția deosebit de înaltă a Ulpiei Traiane printre celelalte orașe ale provinciei Dacia, care poseda, printre construcțiile publice, și un amfiteatru (fig. 70).

Încă de la întemeiere, orașul a devenit centrul politico-administrativ al provinciei, adăpostind între zidurile lui și reședința guvernatorului în perioada în care Dacia era o provincie unitară, iar guvernatorii ei erau de rang consular (106—118). Chiar și în deceniile următoare, când guvernator al Daciei Superioare era comandantul legiunii a XIII-a *Gemina* de la Apulum, el își petrecea o bună parte din an la Sarmizegetusa unde, între altele, ținea și scaunul de judecată. Reședința oficială a guvernatorilor a fost orașul și după 168—169, când Dacia a fost pusă iarăși sub autoritatea supremă a unui *legatus Augusti pro praetore* de rang consular. La Ulpia Traiana și-a avut tot timpul reședința procuratorul financiar al Daciei unitare, apoi al Daciei Superioare și, în sfârșit, al Daciei Apulensis.

La importanța politico-religioasă deosebită a coloniei Sarmizegetusa a contribuit substanțial și cultul imperial, oficial, al provinciei, al cărui

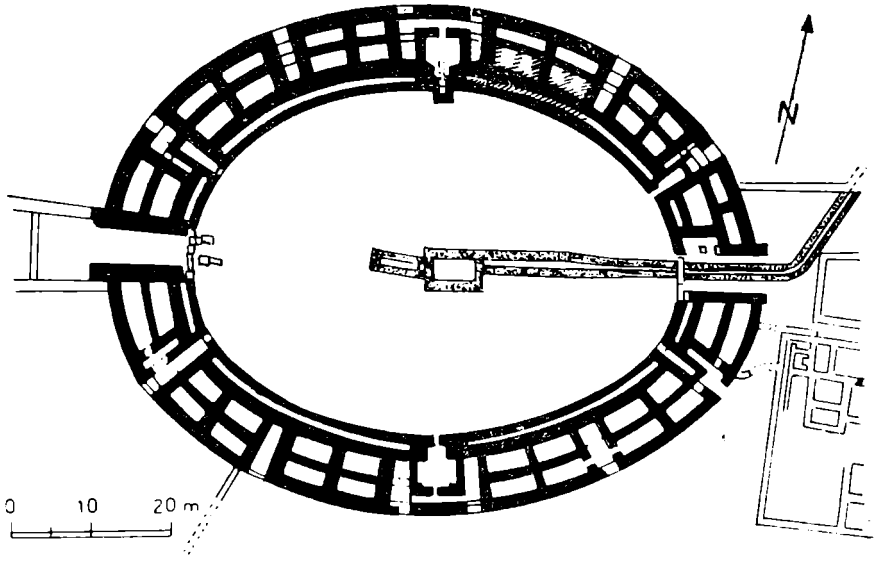

Fig. 70. Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Planul amfiteatrului din secolele al II-lea — al III-lea (după I. Miclea și R. Florescu).

www.cimec.ro

sediu se stabilise în acest oraş şi care se practica în incinta Palatului augustalilor *(Aedes Augustalium,* sediu al colegiului local şi loc de adunare a Consiliului celor trei Dacii). Aici, la altarul împăratului divinizat *(ara Augusti),* marele preot al Daciei întregi *(sacerdos arae Augusti* sau *coronatus Daciarum trium)* aducea sacrificii solemne pentru sănătatea împăratului domnitor şi pentru binele împărăţiei, în numele acelui conciliu provincial reprezentativ al Daciei *(Concilium Daciarum trium),* care fusese înfiinţat de Severus Alexander şi care se întrunea, anual, în capitală. Constituit din delegaţii oraşelor şi ai districtelor rurale, conciliul, prezidat probabil tot de marele preot al cultului imperial, dezbătea variatele probleme şi nevoi ale provinciei, formula, eventual, plângeri împotriva unor dregători necinstiţi, aducea, de obicei, elogii guvernatorului, îşi exprima loialitatea şi supunerea faţă de împărat printr-o hotărâre consemnată într-o inscripţie şi transmisă, uneori, prin delegaţi, stăpânului de la Roma.

Ulpia Traiana îndeplinea şi funcţii economice importante, firesti pentru o aşezare situată la întretăierea marelui drum imperial, *Lederata Palanca pe Dunăre — Porolissum (Moigrad),* cu cel care venea de la Drobeta, peste pasul Vâlcan. Însemnătatea economică a oraşului rezultă, în primul rând, din faptul că aici îşi avea reşedinţa administraţia financiară a provinciei. Câteva inscripţii mărturisesc despre o vie activitate comercială, dar Ulpia Traiana a fost şi un centru productiv important, deşi era depăşit, în această privinţă, de Apulum. Inscripţiile atestă aici existenţa multor meşteşugari grupaţi în colegii profesionale, iar descoperirile arheologice vorbesc despre bronzieri, cărămidari, olari, sticlari, pietrari, sculptori etc. Producţia meşteşugărească a Ulpiei Traiane era destinată, în primul rând, nevoilor locale, adică nevoilor oraşului şi ale populaţiei întinsului teritoriu rural aflat sub jurisdicţia lui.

Napoca (Cluj-Napoca). Atestată de un *milliarium* (CIL III 1627) imediat după cucerire, aşezarea de la Napoca s-a dezvoltat cu repeziciune, fiind centrul unui teritoriu agricol fertil, centru de producţie meşteşugărească şi nod rutier. Aşa se explică de ce ea a fost ridicată la rangul de *municipium,* de împăratul Hadrian, la sfârşitul lui 117 sau în prima jumătate a anului următor (cf. CIL III 1100 şi 1445), devenind, totodată, şi capitală a Daciei Porolissensis. Napoca a atins cel mai înalt grad de organizare urbană în timpul lui Marcus Aurelius, care i-a acordat rangul de colonia (CIL III 963=7726).

Drobeta (Drobeta-Turnu Severin). Această importantă aşezare de pe Dunăre, centru militar (fig. 81), meşteşugăresc şi de trafic comercial, a ajuns la rangul de municipiu sub Hadrian (CIL III 1581 = 8017 = IDR, II,1), fără a se putea preciza data. Oraşul a devenit *colonia* sub *Septimius* Severus *(Année épigraphique,* 1914, nr. 118 = IDR, II, 5).

Apulum (Alba-Iulia) a fost unul dintre cele mai înfloritoare oraşe ale Daciei romane, îndeplinind funcţii multiple : centru militar, politico-administrativ, meşteşugăresc, comercial (nod rutier şi port la Mureş). Acest oraş are o istorie mai complexă decât celelalte centre urbane ale Daciei. Într-adevăr, inscripţiile cele mai vechi (CIL III 1008, 1093, 1100, 1158) atestă aici prezenţa canabelor legiunii a XIII-a *Gemina* (vezi mai jos). Situate pe malul Mureşului, în actualul cartier Partoş, canabele au cunoscut de la început o organizare cvasimunicipală, cu *decuriones* (CIL III 1093, 1100, 1214) şi un *magistrans primus in canabis* (CIL III 1008).

www.cimec.ro

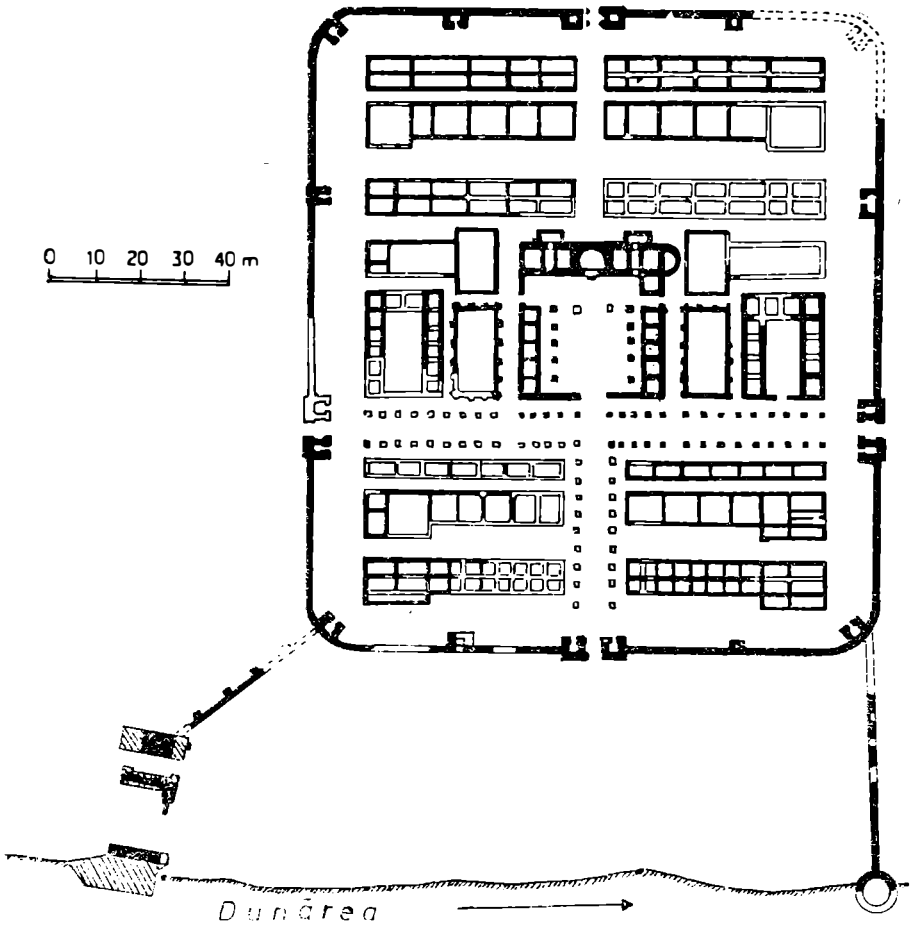

Fig. 71. Drobeta. Planul castrului roman din secolul al II-lea (după D. Tudor).

Fără a exclude cu desăvârșire o legătură oarecare a canabelor de la Apulum cu *Colonia Dacica,* este mai verosimil să ne gândim la o anumită dependență a lor față de comandantul legiunii. Aceasta ar explica absența magistraților orășenești ordinari *(duumviri, quattuorviri),* ca și aflarea, în castrul legiunii, a unei inscripții ridicate de *conscribti et cives Romani consistentes canabis* în cinstea lui M. Ulpius Apollinaris, *praefectus castrorum* (ILS 9106). Ultima pomenire a canabelor legiunii a XIII-a *Gemina* datează din 4 octombrie 160 (CIL III, p. 959 = IDR, I, TabCerD VIII); locul lor este apoi luat, în inscripții, de un *municipium Aurelium Apulense* (CIL III 986), transformat repede într-o *colonia Aurelia Apulensis,* tot sub Marcus Aurelius sau, mai degrabă, sub Commodus (CIL III 7773).

Dar, la Apulum altă așezare se dezvolta în jurul castrului : un *vicus* (vezi mai jos) care a dobândit rangul de *municipium* de la Septimius Severus (CIL III 976, 985, 1051) și care, în timpul lui Traianus Decius (249—251), apare într-o epigrafă sub numele de *colonia nova Apulensis* (CIL III 1176). Recenta descoperire, în ruinele de la Partoș, a unei ins-

www.cimec.ro

cripții care menționează *colonia Aurelia Apulensis* (*Apulum*, X, 1972, p. 209—220) și care este cu doi ani mai târzie decât epigrafa ce atestă *colonia nova Apulensis* dovedește că această *colonia nova* nu reprezintă fuziunea celor două orașe de la Apulum, ci un oraș distinct, fostul *municipium Septimium*.

Romula (Reșca). Deși acest oraș a fost identificat, în urma mai multor discuții, cu Malva, s-a exprimat părerea că Romula ar fi devenit municipiu sub Hadrian, cea dintâi atestare a acestei calități datând din vremea lui Marcus Aurelius (ILS 1465). În ceea ce privește momentul exact al ridicării ei la rangul de *colonia*, el n-a fost, deocamdată, stabilit : unica inscripție databilă (CIL III 8031 = IDR, II, 324) menționând acest titlu este de la Filip Arabul, care numește orașul *colonia sua*.

Potaissa (Turda). Menționată pentru prima dată, ca și Napoca și de același *milliarium*, în anii 107—108, această așezare a rămas, timp de trei sferturi de secol, un simplu *vicus : Patavissensium vicus* după mărturia lui Ulpianus (*Digesta Iustiniani*, L, 15, 1, 9). După stabilirea aici a legiunii a V-a *Macedonica* (167/168), ea a cunoscut o dezvoltare rapidă, ajungând, sub Septimius Severus (CIL III 913 = 7680), la rangul de *municipium*, pentru a dobândi, curând după aceea, titlul de *colonia* sub același împărat (Ulpianus, *loc. cit.*) sau, poate, sub Caracalla.

Porolissum (Moigrad). Cheie de boltă a sistemului defensiv al frontierei de miazănoapte a Daciei, această așezare și-a dat numele unei provincii (Dacia Porolissensis), fără a-i fi, totuși, capitală. Dezvoltarea sa, neîndoielnic legată de importanța ei strategică, a ridicat-o la rangul de *municipium* sub Septimius Severus ; acest stadiu nu va fi însă depășit niciodată.

Dierna (Orșova). Port la Dunăre și centru comercial important, această așezare a avut de înfruntat concurența Drobetei. Poate că din acest motiv ea n-a depășit rangul de municipiu, la care a ajuns, probabil, sub Septimius Severus.

Tibiscum (Jupa). Se poate admite faptul că, inițial, Tibiscum a fost un *pagus* (vezi mai jos) din teritoriul rural al Sarmizegetusei (IDR, III/1, 171). Deși este atestat ca *municipium* numai sub Gallienus, e puțin probabil să fi ajuns atât de târziu la acest rang ; această promovare i-ar putea fi atribuită lui Septimius Severus, care-i va fi apreciat însemnătatea strategică și poziția pe marele drum imperial care lega Dacia de provinciile sud-dunărene.

Ampelum (Zlatna). Deși nici o inscripție nu atestă *expressis verbis* calitatea de municipiu a acestui centru administrativ al regiunii aurifere, aceasta este convingător sugerată de existența unui *ordo Ampelensium* (CIL III 1293, 1308) la 200. Data atestării ne obligă să ne gândim iarăși la Septimius Severus ca autor al promovării urbane a așezării.

Malva. Acest oraș a fost localizat la Romula (Reșca, jud. Olt). Nu dispunem de o atestare a calității sale de *municipium*. Tot ceea ce se poate afirma este că Malva poartă titlul de *colonia* în anul 230. (CIL XVI 141) și că a trebuit, foarte probabil, să treacă, la o dată necunoscută încă (sub Marcus Aurelius ?), prin stadiul de *municipium*.

Această schiță a istoriei orașelor Daciei dovedește urbanizarea treptată, progresivă, a provinciei traiane. Progresul este evident, căci, plecând de la unicul oraș existent în epoca lui Traian, Dacia număra 3 orașe sub Hadrian, 5 sau 6 sub Marcus Aurelius și 11 sau 12 sub Septimius Severus.

www.cimec.ro

Totodată, în epoca stăpânirii romane, provincia Moesia Inferior a cunoscut un intens proces de urbanizare, prin care a continuat viața urbană existentă deja în vechile orașe grecești de pe litoralul vest-pontic. În această privință, se deosebesc aici două categorii de asemenea așezări, în primul rând cele trei orașe grecești existente și devenite apoi romane și apoi altele mai multe, nou create, în epoca stăpânirii romane (pl. 11).

In ceea ce privește orașele grecești, Histria și Tomis s-au bucurat, încă de la începutul stăpânirii romane în Moesia, de autonomie administrativă și unele privilegii, inclusiv dreptul de a bate monede, în cadrul statutului de *civitas stipendiaria*, ceea ce le-a permis o dezvoltare economică înfloritoare, îndeosebi în sec. al II-lea și prima jumătate a sec. al III-lea. In schimb, statutul juridic al orașului Callatis nu este cunoscut, cu toate că orașul, datorită comerțului cu cereale, a cunoscut o viață economică înfloritoare în sec. al II-lea—al III-lea. Din punct de vedere al conducerii acestor orașe, au continuat să existe unele instituții mai vechi, în noile condiții ale stăpânirii romane, cu modificările impuse de noua situație. Dintre acestea, la Histria a funcționat un senat cu cetățeni romani, dintre care unii recent deveniți cetățeni romani, la Tomis, unde era reședința pontarhului comunității pontice, un consiliu *(concilium provinciae)*, iar la Callatis așa numiții *curatores reipublicae* pentru administrarea orașului.

Sub Traian, nici unul dintre aceste orașe de origine greacă, ca de altfel și celelalte nou înființate de romani, nu a primit titlul de *municipium* sau de *colonia*. De-abia în sec. al II-lea, odată cu consolidarea modului de viață roman în Dobrogea, au fost ridicate la rangul de *municipium* orașele *Durostorum* și *Troesmis*, ambele, sedii ale unor legiuni romane din Moesia.

Durostorum (Silistra), așezare mai veche cu nume trac, a fost sediul legiunii a XI-a Claudia, care și-a avut aici *canabae*. În cursul secolului al II-lea a cunoscut o dezvoltare economică înfloritoare, devenind, sub Marcus Aurelius, *municipium* și important punct vamal.

Troesmis (Toplița), veche cetate traco-getică, amintită de Ovidiu în anul 15 în *Pontice* (Ex Ponto, IV, 9, 78—79), după cucerirea romană a fost sediul legiunii a V-a Macedonica, mutată aici de Traian de la Oescus și apoi din care o vexilație a acestei legiuni a fost detașată la Tropaeum-Traiani. Tropaeum-Traiani, situat pe locul unei așezări mai vechi dacice, în apropierea monumentului triumfal de la Adamclisi, este menționat în izvoare literare și inscripții și cunoscut prin săpături arheologice începute încă de la sfârșitul secolului trecut. Aici au fost cantonați numeroși soldați din diferite unități militare *(cohors I Lusitanorum* și *legio XI Claudica, XIII Gemina, I Italica* și *a V-a Macedonica)*, precum și veterani, contribuind cu toții la dezvoltarea orașului, care în vremea lui Marcu Aureliu a obținut titlul de *municipium*.

In afară de aceste orașe romane, au existat în Moesia Inferior și altele, care nu au fost municipii sau colonii, fiind amplasate îndeosebi pe *limes*-ul danubian și mai puțin în interior.

Dintre acestea din urmă, sunt de amintit următoarele centre întărite și așezări civile, dintre care unele pe locul vechilor așezări dacice: *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda, jud. Constanța), *Capidava* (Capidava, jud. Constanța) cu unitatea administrativă *Territorium Capidavense, Carsium* (Hârșova), *Arrubium* (Măcin), *Noviodunum* (Isaccea), una din sta-

www.cimec.ro

ţiile principale ale flotei romane de pe Dunăre şi *Aegyssus* (Tulcea), menţionat pentru prima oară de Ovidiu, *Halmyris* (Independenţa) ş.a.

Oraşele romane din Moesia Inferior au avut de suferit, în a doua jumătate a sec. al II-lea şi prima jumătate a sec. al III-lea, de pe urma atacurilor costobocilor şi îndeosebi ale carpo-dacilor.

Canabae. În Dacia sunt atestate epigrafic numai canabele legiunii a XIII-a Gemina, iar în Moesia Inferior sunt cunoscute asemenea aşezării civile la Durostorum *(Canabae Aeliae)* şi la Troesmis (canabele legiunii a V-a Macedonica). Din exemplul lor se poate trage concluzia că ele erau aşezări civile cu statut cvasiurban, aflate sub autoritatea comandamentului militar respectiv ; este greşit, de aceea, ca orice aşezare civilă formată în apropierea unui castru să fie considerată drept *canabae.* După cum arată acelaşi exemplu de la Apulum, canabale se puteau transforma în oraşe.

Aşezările rurale din provincii sunt menţionate epigrafic sub două denumiri : *pagi* şi *vici.* Deosebirea dintre ele nu este prea clară, mai ales întrucât calitatea de *pagus* este atestată în Dacia pentru două aşezări : *Micia* şi *Aquae,* ambele situate în teritoriul rural al Sarmizegetusei. De aceea, s-a tras concluzia că *pagi* erau comune rurale de tip roman constituite pe teritoriul unei colonii. Se ştie că un *pagus* era condus de unul sau doi *magistri* ori de un *praefectus,* care era şi decurion al coloniei tutelare. **Vici** erau comunele rurale mai mici, cu magistraţi, fonduri şi pământuri proprii, depinzând de unitatea administrativă pe al căror teritorii erau situate.

Drept *vici sunt* consideraţe, în Dacia, aşezări ca *Alburnus Maior* (Roşia Montană), *Deusara, Brucla* (Aiud, jud. Alba), *vicus Pirustarum* (aşezare de mineri în regiunea auriferă), *Sucidava* (Celei), *Germisara* (Geoagiu), *Salinae* (Ocna Mureş), *vicus Anartorum* (în zona Poieni-Ciucea, jud. Cluj), iar în Moesia Inferior aşezările, menţionate în inscripţii, cum ar fi *vicus Ulmetum* (Pantelimonul de Sus), *vicus Quintionis* (Sinoe), *vicus Petra* (Camena), *vicus Secundini* şi *vicus Buteridava* (ambele situate în teritoriul Histriei) ş.a. Deosebit de semnificativ pentru problema continuităţii este faptul că numele latin de Petra s-a păstrat până astăzi, sub forma slavă *Camena,* care înseamnă piatră.

Numeroase aşezări rurale din Dacia-Cristeşti, Micăsasa, Lechinţa de Mureş (jud. Mureş), Caşolţ (jud. Braşov), Obreja şi Noşlac (jud. Alba), precum şi din diferite locuri din Moesia Inferior, sunt atestate exclusiv de descoperiri aheologice, numele lor antic rămânând necunoscut.

Organizarea militară a Daciei romane şi a Moesiei Inferior : unităţi militare şi sistemul defensiv. Din punct de vedere al *organizării militare,* după cum s-a văzut mai înainte, între aceasta şi organizarea administrativă a provinciilor imperiale exista o strânsă legătură. Guvernatorul unei asemenea provincii era, în acelaşi timp, şi comandantul suprem al armatei de pe teritoriul ei şi, de aceea, rangul administrativ al provinciei depindea de natura şi de numărul trupelor comandate de guvernator.

Problema organizării militare a provinciei Dacia comportă încă două aspecte esenţiale, care urmează a fi discutate în continuare : a) trupele care compuneau *exercitus Daciae* (fig. 72) şi b) desfăşurarea acestor trupe sau, cu alte cuvinte, sistemul de tabere militare menite să apere frontierele provinciei.

Bastion înaintat al Imperiului roman, adânc înfipt în lumea neamurilor libere, nesupuse de Roma, provincia Dacia trebuia să beneficieze

www.cimec.ro

de o apărare deosebit de puternică și de eficientă. Faptul că, spre vest, nord și est, Dacia se învecina cu teritorii din *Barbaricum,* de unde putea porni în orice clipă o invazie, a impus Romei un efort considerabil : de-a lungul celei mai mari părți a perioadei stăpânirii romane, armata Daciei număra circa 40 000 de soldați, ceea ce reprezenta aproximativ 10% din totalul forțelor armate romane.

Unitățile militare care compuneau această armată a provinciei aveau o organizare și o titulatură diverse. Nucleul armatei îl formau *legiunile,* unități de elită alcătuite numai din cetățeni romani, având fiecare un efectiv de 5 600 de soldați. Legiunea era împărțită în 10 cohorte conduse de tribuni militari. Comandantul legiunii era un personaj de rang senatorial, fost pretor la Roma ; numai începând cu Gallienus în fruntea legiunilor se găsește câte un prefect de rang ecvestru, militar de profesie.

In Dacia romană au staționat, cu certitudine, trei legiuni, dar nu în același timp. Garnizoană permanentă, de la cucerirea Daciei până la abandonarea ei oficială, a avut, la *Apulum, legio XIII Gemina.* Între 106 și 118/119 a staționat la *Berzobis* (Berzovia), în Banat, *legio IV Flavia Felix,* iar prin 167 sau 168 a fost adusă, la *Potaissa, legio V Macedonica,* care a rămas și ea în provincie până la Aurelianus. În Moesia Inferior au fost la început două legiuni, *I-a Italica* și a *XI-a Claudia,* la care s-a adăugat, după cucerirea Daciei de către Traian, o a treia, a *V-a Macedonica,* care a rămas la Troesmis până în 166/167, când a fost mutată la Potaissa, exceptând un singur detașament, cu sediul la Tropaeum Traiani

Altă mare categorie de trupe era formată din unitățile auxiliare regulate, de pedestrași *(cohortes)* și de călăreți *(alae) :* și unele și altele puteau fi *quingenariae* (având, adică, un efectiv de 500 de oameni) sau *milliariae* (cu un efectiv de 1 000 de oameni). Existau însă și *cohortes equitatae,* care cuprindeau, în efectivele lor, un anumit număr de călăreți : 120 în cazul celor *quingenariae* și 240 în cazul celor *milliariae.*

Trupele auxiliare erau recrutate dintre diversele neamuri supuse de Roma. Numai comandanții (care purtau titlul de *praefectus*) și ofițerii lor aveau cetățenia romană ; soldații o dobândeau abia la sfârșitul serviciului militar, care dura 25 de ani și chiar mai mult.

De obicei, unitățile auxiliare purtau un număr de ordine și numele seminției din care fuseseră recrutate ; uneori se specifica și arma cu care luptau și, adeseori, se adăuga un epitet care arăta în timpul cărui împărat fusese creată unitatea respectivă (de ex. : *cohors II Flavia Bessorum, ala I Hispanorum, cohors I Tracum sagittariorum* etc.).

Este de remarcat faptul că, începând cu domnia lui Hadrian, se recurge, din ce în ce mai frecvent, la recrutarea locală, atât pentru legiuni, cât și pentru trupele auxiliare ; cu alte cuvinte, efectivele acestora erau completate cu locuitori din provincia de garnizoană (nu din provincia de origine) și etnonimul din componența titulaturii lor își pierde, treptat, sensul.

Alături de *legiones, cohortes* și *alae* care formau armata regulată, existau, la începutul secolului al II-lea, și trupe iregulare, recrutate din zonele mărginașe ale Imperiului. Așa erau, de exemplu, *Mauri gentiles* (pe care Lusius Quietus i-a comandat în războaiele dacice ale lui Traian), *Suri sagittarii* sau *Palmyreni sagittarii.* Comandanții acestor trupe erau cetățeni romani, dar soldații, care nu aveau cetățenia, își păstrau

www.cimec.ro

Fig. 72. Ştampile militare pe ţigle şi cărămizi romane, din secolele al II-lea — al III-lea, de la Drobeta şi Romula (după D. Tudor).

www.cimec.ro

armele și felul de luptă specifice ; comenzile se dădeau și în limba lor maternă. Sub Hadrian și Antoninus Pius (138—161), aceste trupe iregulare, cu efective foarte diverse, au primit o organizare mai apropiată de cea a trupelor regulate, sub denumirea de *numerus*. Acești *numeri*, cu un efectiv de 500—900 de soldați, își păstrau etnonimul originar ; dacă dintr-o anumită semințe se formaseră mai mulți *numeri*, se preciza, de obicei, și localitatea de garnizoană : *numerus Surorum sagittariorum*, dar *numerus Maurorum Miciensium, numerus Maurorum Optatianensium, numerus Palmyrenorum Tibiscensium, numerus Palmyrenorum Porolissensium* etc.

Organizarea de *numeri* aveau și detașamentele pedestre *(Pedites singulares)* sau călare *(Equites singulares)* care formau garda guvernatorului provinciei.

Din orice categorie de trupe puteau fi formate detașamente *(vexillationes)*, cărora li se încredințau misiuni temporare și în alte localități decât cea de garnizoană, cum a fost cazul, în Moesia Inferior, cu detașamentul de la Tropaeum Traiani, desprins din legiunile I Italica și a V-a Macedonica.

Pe lângă aceste categorii de trupe, pentru apărarea *limes*-ului dunărean, s-a folosit și o flotă *(Classis Flavia Moesica)*, cu stațiuni principale la *Noviodunum* (Isaccea) și *Aegyssus* (Tulcea), la Dunăre, în supravegherea căreia intra și zona de la vărsarea Siretului în fluviu, unde se afla castrul de la Barboși, care era sediul unui detașament al acestei flote.

In ceea ce privește sistemul defensiv al provinciei, frontierele fortificate ale Imperiului roman sunt desemnate, în genere, prin denumirea de *limes*. În multe provincii (Britannia, Mauretania etc.), *limes*-ul consta dintr-o linie continuă de fortificații : val de pământ și șanț de apărare, având, din loc în loc, castre sau forturi mai mici *(castella, burgi)*. În provincia Dacia, acest tip de limes a fost mai puțin folosit. Cel mai cunoscut și mai important se află în partea de vest a Munteniei, între Flămânda și Rucăr, pe o distanță de peste 200 km. Construit în vremea lui Septimius Severus, după unii începuturile lui fiind chiar din timpul lui Antonius Pius, acest *limes* continuu forma, împreună cu castrele de pe ambele maluri ale Oltului, un puternic sistem defensiv eșalonat în adâncime, menit să apere Dacia Inferioară de atacurile venite dinspre est.

Un val de pământ de câțiva kilometri lungime a fost identificat în fața orașului Porolissum din nordul provinciei. Este posibil ca un alt val de pământ, care închidea spre vest Depresiunea Zarandului, să dateze tot din epoca stăpânirii romane în Dacia.

In celelalte sectoare ale frontierei provinciei Dacia, sistemul limesului continuu n-a fost utilizat. Adaptându-se foarte bine la caracteristicile terenului (provincia fiind înconjurată în mare parte de munți), strategii romani s-au mulțumit să zăvorască toate căile de acces printr-un sistem complex de *castra, castella, burgi* etc.

Această funcție o îndeplineau castrele de frontieră ale trupelor auxiliare, dintre care cele mai importante se aflau la *Micia*, Bologa, *Porolissum*, Orheiu Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud), Brâncovenești (jud. Mureș), *Angustia* (Bretcu), *Cumidava* (Râșnov), *Buridava* (Stolniceni, jud. Vâlcea), *Romula*.

Castrele celor două legiuni care au staționat mai multă vreme în Dacia nu se aflau la graniță, ci în interiorul provinciei, la *Apulum* (la

www.cimec.ro

giunea a XIII-a *Gemina*) și *Potaissa* (legiunea a V-a *Macedonica*). Ele erau amplasate în așa fel, încât aceste trupe de elită să poată ajunge, în cel mai scurt timp, în orice punct al frontierei.

Existau, în sfârșit, anumite castre situate în interiorul provinciei, care aveau funcții specifice. Cel de la *Tibiscum*, de exemplu, în care staționau concomitent mai multe unități, păzea drumul care ducea, pe la *Tapae*, din Banat în Transilvania și constituia, în același timp, o rezervă de trupe pentru apărarea granitei de vest a Daciei. Castrele de la Abrud (jud. Alba) și Gilău (jud. Cluj) controlau accesul spre zona auriferă a Munților Apuseni, în timp ce castrul de la Orăștioara de Sus (jud. Hunedoara) era menit să împiedice o eventuală regrupare a dacilor în ținutul Munților Orăștiei.

Puternic și suplu totodată, sistemul defensiv al provinciei Dacia și-a dovedit eficiența de-a lungul a 17 decenii, iar *exercitus Daciae* și-a făcut din plin datoria : în comparație cu alte provincii (cele două Moesii, Tracia, Pannonia), Dacia a avut mai puțin de suferit de pe urma atacurilor neamurilor migratoare și, după cum se va vedea, rațiunea abandonării ei n-a fost imposibilitatea de a fi apărată, ci alte considerente de ordin politic și strategic.

La rândul ei, și provincia Moesia Inferior a fost puternic fortificată cu castre și castele, dintre care mai importante sunt *Arrubium* (Măcin), *Sucidava* (Mârleanu), *Salsovia* (Mahmudia), *Halmyris* (Independența), pe Dunăre, precum și *Ulmetum* (Pantelimonul de Sus) și *Ibida* (Slva Rusă) în interior.

Structura socială din Dacia romană și Moesia Inferior : componente sociale și forme de manifestare a nemulțumirilor. Integrarea Moesiei Inferior și a unei mari părți din Dacia în lumea romană a implantat și în noua provincie *structurile sociale* caracteristicile Imperiului, evident, cu anumite nuanțe datorate condițiilor concrete. De exemplu, intensitatea colonizării romane a făcut ca în aceste provincii să nu se formeze o pătură de latifundiari, în agricultură predominând proprietatea mică și mijlocie.

Pentru a înțelege viața socială a provinciei traiane, ca, de altfel, a întregului Imperiu roman, este necesar să se facă distincția între noțiunea de *componenta socială*, grup uman caracterizat printr-o anumită poziție economică și *starea juridică* a unor oameni. Spre exemplu, un cetățean roman putea avea o poziție economică mult inferioară aceleia a unui sclav al împăratului, dar primul era un om cu drepturi depline, în timp ce al doilea era lipsit de libertate. Un astfel de sclav putea avea la rândul lui sclavi, în timp ce puteau exista cetățeni săraci, lipsiți de mijloace de trai, care se întrețineau, în bună măsură, prin distribuțiile de alimente făcute, de stat sau de autoritățile orășenești, populației autohtone. Cetățenii romani *(cives Romani)*, care se bucurau de totalitatea drepturilor politice și juridice puteau promova în rândurile clasei politice, conducătoare dar nu toți puteau fi considerați ca făcând parte din această clasă în rândurile căreia pătrunseseră, însă și elemente lipsite de cetățenia romană.

Se poate afirma, totuși, că *cives Romani* formau nucleul acestei clase, deoarece din rândurile lor făceau parte funcționarii superiori de rang senatorial și ecvestru, ofițerii, soldații legiunilor, veteranii, coloniștii deținători de proprietăți mai întinse, care foloseau munca servilă

www.cimec.ro

sau munca mai mult sau mai puțin liberă a autohtonilor. Din această clasă mai făceau parte liberții (sclavii eliberați) îmbogățiți, peregrinii bogați (proprietari de ateliere, negustori), dar lipsiți de cetățenia romană, ba chiar și autohtoni care reușiseră să se ridice la o stare economică mai bună. În genere, membrii clasei politice aveau și sclavi, pe care-i foloseau fie în producție, fie în alte activități.

Cu timpul, deosebirile de stare socială dintre oamenii liberi se atenuează, căci tot mai mare este numărul acelora care dobândesc, pe diferite căi, cetățenia romană. În anul 212, împăratul Caracalla (211—217) a promulgat decretul cunoscut sub numele de *Constitutio Antoniniana,* prin care cetățenia romană era acordată majorității covârșitoare a locuitorilor de condiție liberă din Imperiu. Această măsură avea drept scop, în primul rând, extinderea asupra unui număr cât mai mare de locuitori a unor obligații militare și fiscale, dar, nu este mai puțin adevărat, că ea ștergea vechea deosebire dintre cetățeni și necetățeni.

În locul ei s-au impus totuși, chiar în rândurile cetățenilor, deosebiri de ordin economic și social, într-o continuă adâncire. În secolul al III-lea s-au format categoriile de *honestiores* și *humiliores* ; primii se bucurau de o situație privilegiată, în timp ce drepturile celor din urmă erau mai restrânse chiar și din punct de vedere juridic (ei puteau fi supuși, de exemplu, unor pedepse umilitoare, cum ar fi bătaia).

În legătură cu sclavii *(servi),* în Dacia, circa 140 de inscripții îi menționează dar, evident, pe această bază nu se poate încerca stabilirea numărului lor din provincie. Se poate afirma, totuși, că predominarea proprietății mici și mijlocii în agricultura Daciei, folosirea pe scară largă a muncii libere în minele de aur etc. au făcut ca rolul sclavilor în producție să fie modest. Din acest punct de vedere, Dacia nu se poate compara cu Italia sau cu anumite provincii ca Sicilia, Africa, Ahaia.

Sclavii erau împărțiți în două mari categorii : *servi privati* aparținând particularilor și *servi publici* aparținând statului (împăratului), care era, de altminteri, cel mai mare proprietar de sclavi din Dacia. Munca sclavilor particulari era utilizată, în primul rând, în producție (agricultură, meșteșuguri), dar și în gospodării ; se cunosc chiar sclavi *actores* (administratori, intendenți), pedagogi etc. Sclavii publici erau folosiți și la munca pe proprietățile imperiale exploatate de statul roman în regie proprie (mine, cariere), dar mulți făceau parte din aparatul administrativ al provinciei sau al diverselor domenii imperiale.

Toți sclavii se caracterizau prin lipsa de libertate juridică, dar situația lor concretă era extrem de diferită. Cei utilizați în producție erau supuși unei exploatări aspre, dar sclavii *actores* sau pedagogi aveau o situație mult mai bună ca oameni de încredere ai stăpânilor. O situație privilegiată aveau sclavii din aparatul administrativ și fiscal al provinciei ; ei erau sclavi în raport cu împăratul, dar erau, în același timp, reprezentanți ai puterii de stat în raport cu locuitorii provinciei. Este semnificativă, în această privință, o inscripție descoperită la Ampelum (CIL III 1307), în care sunt menționați *liberti et familia et leguli aurariarum ;* după cum se vede, sclavii imperiali *(familia)* sunt menționați în text înaintea spălătorilor de aur *(leguli),* deși aceștia erau oameni liberi. Se mai poate aminti o inscripție (IDR, III/2, 17), din care reiese că un *servus librarius* al împăratului a ridicat, la Sarmizegetusa, un

www.cimec.ro

templu, din banii săi ; existau, aşadar, şi în Dacia, sclavi imperiali înzestraţi cu avere proprie *(peculium)* şi care puteau avea, la rândul lor, sclavi, aceştia din urmă apărând în inscripţii sub denumirea de *servi vicarii.*

Intre aceste două extreme sociale se situa o numeroasă şi eterogenă pătură de mijloc, din care făceau parte masa populaţiei autohtone, *dediticii* (triburi din afara Imperiului colonizate în provincie), peregrinii şi liberţii săraci. Aceste elemente îşi agoniseau traiul prin muncă, în condiţii destul de precare : de exemplu, o tăbliţă cerată descoperită la Alburnus Maior (CIL III, p. 948 = IDR, I, TabCerD XI) menţionează că minerul Memmius primea de la arendaşul de puţ aurifer la care lucra un salar zilnic de 0,40 denari (în aceeaşi vreme, un miel costa 3,60 denari). Existenţa unei plebe orăşeneşti sărace şi parazitare este dovedită de o inscripţie din anul 142 de la Sarmizegetusa (CIL III 1448 = IDR, III/2, 72), în care cavalerul Q. Aurelius Tertius se laudă că a dăruit oraşului 80 000 de sesterţi *ad annonam,* adică pentru distribuirea gratuită de grâne

Deşi nu există date concrete despre provincia Dacia, este de presupus că şi aici a intervenit, în secolul al III-lea, o accentuare a polarizării societăţii : în timp ce o serie de mici producători se ruinau, îngroşând astfel rândurile plebei parazitare, bogăţiile se concentrau în mâini tot mai puţine.

Viaţa socială a Daciei romane şi a Moesiei Inferior nu putea fi lipsită de manifestări ale nemulţumirilor, dar există prea puţine documente care să le ilustreze. Se poate numai presupune că unii dintre cei nemulţumiţi fugeau în afara provinciei sau că se ascundeau prin munţi şi prin păduri. Este posibil ca unele dintre aceste elemente nemulţumite să fi constituit un fel de cete de haiduci *(latrones)* ; în orice caz, trei inscripţii (CIL III 1559 = 8009 ; 1579 ; 1585 = 8021 = IDR, III/1, 118 ; 71 ; II, 134) vorbesc despre anumite personaje (un *quattuorvir* al Diernei sau al Drobetei, un decurion şi cvestor al Drobetei, o fată din familia unor proprietari din teritoriul rural al aceluiaşi oraş) ucise de *latrones (interfecti a latronibus),* dar, întrucât cuvântul *latro* înseamnă, în latineşte, şi tâlhar, ele nu sunt absolut doveditoare.

Starea de nemulţumire a unor ţărani şi protestul lor împotriva abuzurilor romanilor se reflectă şi în unele inscripţii din Moesia Inferior, cum o dovedesc plângerile ţăranilor din satul *Choro Dagiei,* din teritoriul Histriei, şi dintr-un sat de *lai,* populaţie tracă din teritoriile Histriei şi Tomisului, colonizată de romani aici împreună cu *bessii,* o altă populaţie de aceeaşi origine.

Aceeaşi lipsă de documentare se constată şi în ceea ce priveşte mişcările de mai mare amploare, răscoalele. S-a presupus că o răscoală a populaţiei autohtone ar fi avut loc prin 117—118, odată cu atacurile roxolane şi iazyge, iar alta în timpul invaziei marcomanice. Ipotezele sunt plauzibile, dar deocamdată n-au fost prin nimic demonstrate.

Viaţa economică în Dacia romană şi Moesia Inferior. În ceea ce priveşte *viaţa economică,* cucerirea romană a inclus provinciile Moesia Inferior şi Dacia în orbita lumii romane, noile provincii fiind subordonate intereselor economice ale Imperiului. Acestea au determinat o viaţă economică intensă şi, în cea mai mare parte a timpului, înfloritoare, la care a contribuit din plin colonizarea romană, un mare număr de agricultori, meşteşugari, negustori etc. stabilindu-se în aceste provincii.

www.cimec.ro

Privită în ansamblu, viața economică a provinciei Dacia a cunoscut patru etape. Cea dintâi (106—166), de la cucerirea provinciei până la războaiele marcomanice, a însemnat o perioadă de avânt impetuos al economiei. A doua etapă (166—193), cuprinzând vremea acestor războaie și anii imediat următori, a fost marcată de distrugeri și a însemnat o stagnare a activității economice. Etapa a treia (193—253), care a început cu domnia lui Septimius Severus și a durat până la urcarea pe tron a lui Gallienus, a cunoscut o nouă înflorire a vieții economice, în timp ce în etapa a patra (253—271/274) s-au făcut simțite și în provincia Dacia efectele negative ale crizei generale a Imperiului roman.

Agricultura. Deși epoca romană a însemnat un vădit progres al meșteșugarilor față de epoca anterioară, agricultura a rămas, în continuare, principala ramură economică. Progrese s-au înregistrat și în cadrul ei, datorită mai cu seamă introducerii brăzdarului de plug de tip roman, mai masiv și mai productiv decât cel de tip traco-dacic.

Odată cu transformarea Daciei în provincie, pământul ei a devenit *ager publicus*. Cele mai bune terenuri au fost atribuite coloniștilor sub forma unor proprietăți mici și mijlocii. Provinciile Dacia și Moesia Inferior n-au cunoscut latifundiile, proprietățile cele mai mari fiind așanumitele ***villae rusticae***, un fel de ferme care produceau nu numai pentru nevoile proprietarilor, ci mai ales pentru negoț. O *villa rustica* era formată din locuința proprietarului și anexele gospodărești (hambare, șoproane, grajduri), adeseori înconjurate de o incintă care avea și un caracter defensiv. Arheologic, au fost mai bine cercetate villele rustice de la Hobița (în teritoriul rural al Ulpiei Traiane) (fig. 73), Ciumăfaia (jud Cluj), al cărei proprietar, cavalerul P. Aelius Maximus, era decurion la Napoca, Cinciș (jud. Hunedoara), Răhău (jud. Alba), Niculițel (jud. Tulcea). Ca și în alte provincii, nu numai orașele, ci și castrele posedau teritorii rurale relativ întinse, lucrate și de soldați, dar, foarte probabil, și de autohtoni.

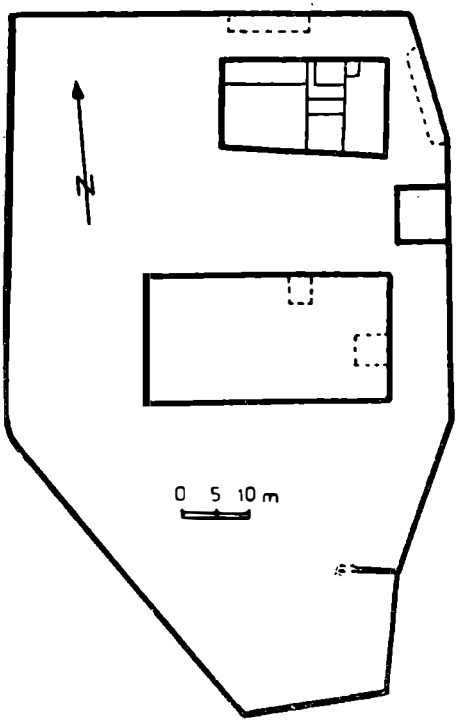

Fig. 73. Hobița — *Villa rustica* din sec. al II-lea — al III-lea (după I. Mitrofan).

Autohtonii își pierduseră proprietatea asupra pământului în momentul cuceririi. Este probabil însă că anumite suprafețe arabile le fuseseră lăsate în folosință, mai ales în partea răsăriteană a provinciei Dacia, unde nu s-au dezvoltat orașe și unde colonizarea pare să fi fost mai puțin intensă.

Cerealele ocupau locul de frunte în producția agricolă. Fără a avea, din acest punct de vedere, importanța unor provincii ca Africa sau Egiptul, Dacia și Moesia Inferior constituiau un grânar al trupelor din provinciile nord-estice ale Imperiului roman.

www.cimec.ro

Viticultura. Această ocupație, cu vechi tradiții în Moesia Inferior și Dacia, a cunoscut o dezvoltare apreciabilă în epoca romană, după cum mărturisesc, printre altele, neobișnuit de frecventele reprezentări și dedicații către perechea divină *Liber Pater* și *Libera*. O inscripție descoperită la Sucidava (CIL III 14493 = IDR, II, 187) menționează o vie de două *iugera*, din venitul căreia moștenitorul trebuia să îngrijească mormântul testatorului, iar într-una din tăblițele cerate descoperite la Alburnus Maior (CIL III, p. 953 = IDR, I, TabCerD XVI), care cuprinde lista bucatelor servite la un banchet, sunt amintite două feluri de vin : un vin mai scump, de import *(merum)* și un vin mai ieftin, local *(vinum)*. Destul de numeroase sunt, în săpături, descoperirile de unelte folosite în viticultură : cosoare și cuțite pentru vița-de-vie *(falces vineaticae)*.

Exploatarea pădurilor. Această îndeletnicire este atestată de numeroasele construcții — militare, civile și culturale — care s-au ridicat în provinciile Dacia și Moesia Inferior, de relativ numeroasele inscripții dedicate zeului Silvanus Silvester și de menționarea epigrafică a unor asociații de plutași la *Pons Augusti* (Marga, jud. Caraș-Severin) și Brâncovenești.

Creșterea vitelor. O ramură importantă a economiei rurale a constituit-o creșterea vitelor. Pășunile erau o proprietate a împăratului (statului) și erau exploatate prin arendare împreună cu salinele, sarea având o strânsă legătură cu creșterea animalelor. Sunt cunoscuți epigrafic mai mulți asemenea arendași *(conductores pascuit et salinarum)*; unul dintre ei, cavalerul P. Aelius Strenuus de la Apulum, era chiar *conductor pascui, salinarum et commerciorum*, adică și al comerțului cu sare.

Mineritul. Roma a exploatat din plin și bogățiile subsolului Daciei, acordând atenție, în primul rând, producției de aur. Zona auriferă a Munților Apuseni a furnizat numeroase dovezi care atestă exploatarea acestui metal.

Din punct de vedere tehnic, romanii au folosit mai multe metode de exploatare. Aurul era extras, prin spălare, din nisipurile unor râuri ca Arieșul sau Crișul Alb. Pentru separarea firelor și a grăunțelor de aur se foloseau strecurători de lut ars având în fund bucățele de cuarț. După cercetările mai noi, cei care aveau această îndeletnicire apar în inscripții sub numele de *leguli*.

Cea mai mare parte a producției de aur era furnizată însă de galeriile *(cuniculi)* și de puțurile *(putei)* săpate în munte. Asemenea galerii săpate cu târnăcoape au fost identificate la *Alburnus Maior* (Roșia Montană, jud. Alba), Baia de Criș, Brad și Săcărâmb (jud. Hunedoara), Baia de Arieș (jud. Alba) și Sasca Montană (jud. Caraș-Severin). Așa cum reiese din vestigiile de la Almașul Mare (jud. Alba), se folosea și metoda încălzirii puternice a stâncii cu ajutorul focului și a răcirii ei bruște cu apă, ceea ce o făcea să crape. Minereul era apoi fărâmițat cu ciocanele și spălat ; instalații de spălare a minereului aurifer au fost identificate la Băița (jud. Hunedoara), aici descoperindu-se și urmele unei substanțe *(tasconium)* folosită pentru separarea aurului de impurități. În mina de la Barza (jud. Hunedoara) s-a găsit o roată de lemn, folosită pentru evacuarea apei din galerii.

Minele de aur erau proprietate imperială și statul roman le exploata, în general, în regie proprie. Numai puțurile puteau fi arendate particularilor, aceștia plătind o anumită sumă fiscului. Arendașii puțurilor aurifere și spălătorii de aur se grupau în *collegia aurariarum*, dintre care

www.cimec.ro

unul este atestat (CIL III 941) la *Germisara* (Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara). Centrul administrativ al regiunii aurifere se afla la *Ampelum* (Zlatna, jud. Alba).

Conducerea exploatărilor aurifere era încredințată unui *procurator aurariarum*; în vremea lui Traian, această funcție o îndeplinea un libert al împăratului, M. Ulpius Hermias (CIL III 1312). Sub Marcus Aurelius (161—180), la conducerea minelor sunt atestați cavaleri romani, dar este probabil ca această măsură să dateze din timpul lui Hadrian.

Procuratorul era ajutat de un *subprocurator aurariarum*, libert, și de o întreagă armată de funcționari: *ab instrumentis tabularii* (contabili), *tabularii* și *adiutores tabulariorum* (arhivari și ajutoarele lor), *dispensatores* (casieri), *librarii* (agenți ai fiscului), *scribae* (registratori), *villici* (supraveghetori) etc. Toți aceștia erau liberți sau sclavi ai împăratului, fiind desemnați de o inscripție (CIL III 1307) ca *liberti et familia aurariarum*.

In minele de aur se utiliza pe scară largă mâna de lucru liberă. Pentru această concluzie pledează colonizarea de către Traian, în Munții Apuseni, a triburilor dalmatine *Pirustae, Baridustae* și *Sardeates*, care aveau în patria lor vechi tradiții într-ale mineritului. Acești dalmatini locuiau în așezări proprii *(kastella* sau *vici)* și erau conduși de fruntași *(principae)* din rândurile lor. O tăbliță cerată descoperită la Alburnus Maior și datată din 20 mai 164 (CIL III, p. 948 = IDR, I, TabCerD XI) conține textul unui contract încheiat între un arendaș de puț aurifer și un muncitor liber care se angajează să lucreze pentru el. În sfârșit, mai multe galerii romane au o lărgime și o înălțime care permiteau să se lucreze relativ comod și nu corespund cu descrierile din izvoarele antice despre condițiile îngrozitoare în care munceau sclavii.

Totuși, utilizarea muncii sclavilor și a ocnașilor *(damnati ad metalla)* nu poate fi exclusă, căci, după o informație mai veche, în mina de la Băița s-ar fi găsit schelete legate cu lanțuri, iar în mina de la Barza înălțimea galeriilor romane nu depășește 1 m, ceea ce presupune să se lucra în genunchi; această împrejurare implică și folosirea copiilor la transportarea coșurilor de minereu. Este, de asemenea, verosimilă ipoteza că o parte a mâinii de lucru, libere sau servile, era formată din autohtonii zonei, care aveau și ei o îndelungată experiență în această îndeletnicire.

Alături de aur, adeseori în aceleași perimetre, se exploatau argintul, cuprul și plumbul. La Micia s-au descoperit vestigiile unei mine de cupru, iar la *Centum Putei* (Surduc, jud. Caraș-Severin) acelea ale unor exploatări de cupru și argint.

Fierul trebuie să fi fost exploatat în multe ținuturi din provincia Dacia, dar urme sigure s-au găsit deocamdată numai la Ghelari și Teliuc (jud. Hunedoara), Sasca Română și Moldova Nouă (jud. Caraș-Severin). În ceea ce privește Moesia Inferior, nu este exclus să fi fost exploatate și minereurile de fier și de aramă din minele de la Altântepe de lângă Hamangia (jud. Tulcea). Minele de fier, și ele proprietate imperială, erau exploatate, până la începutul secolului al III-lea, prin arendași *(conductores ferrariarum)*; statul roman a trecut apoi la exploatarea lor în regie proprie.

Exploatarea carierelor de piatră. Foarte intensă a fost, în epoca romană, exploatarea carierelor de piatră, căci așezările urbane și rurale,

www.cimec.ro

precum și castrele reclamau cantități uriașe de material de construcție și de materiale pentru monumente felurite. În Dacia Superioară, aproape fiecare localitate mai importantă își avea carierele sale de piatră în vecinătate, în timp ce în așezările de câmpie din Dacia Inferioară piatra se aducea, de multe ori, din ținuturile sud-dunărene. Cele mai cunoscute exploatări sunt cele de marmură, de la Bucova (jud. Caraș-Severin) și Cerna (jud. Hunedoara), cele de calcar, de la *Aquae* (Călan, jud. Hunedoara, de unde se extrăsese piatră și pentru cetățile dacice din Munții Orăștiei) și Vârciorova (mun. Drobeta-Turnu Severin), cele de andezit, de la Uroi (jud. Hunedoara), de unde provenea și materialul pentru sanctuarele dacice de la *Sarmizegetusa Regia,* și cele de granit, de la Bologa și Ciucea (jud. Cluj). În Moesia Inferior au fost exploatate carierele de piatră de la Cernavodă, Capidava și Deleni, din ultima provenind și blocurile din care a fost construit monumentul triumfal de la Adamclisi. Carierele constituiau o proprietate imperială, dar nu se cunoaște modalitatea administrativă a exploatării lor.

Ocnele de sare. Acestea erau, așa cum s-a văzut mai sus, arendate de statul roman împreună cu pășunile. Sarea era una din cele mai importante bogății ale Daciei, fiind exportată atât în provinciile vecine, cât și în *Barbaricum.* Centre de exploatare se cunosc la *Salinae* (Ocna Mureș, jud. Alba), Cojocna, Ocna Dej și Sic (jud. Cluj), Domnești (jud. Bistrița-Năsăud), Sânpaul (jud. Harghita); se presupune că sarea ar fi fost extrasă și la *Potaissa,* Ocna Sibiului și Ocnele Mari (jud. Vâlcea).

În epoca romană, *producția meșteșugărească* a luat un avânt considerabil față de epoca statului dac: ea s-a diversificat și a crescut mult, atât cantitativ, cât și calitativ, fapte atestate de descoperirile arheologice și epigrafice.

Ca în întreg Imperiul, meșteșugarii erau organizați în așa-numitele colegii *(collegia),* care nu aveau nimic comun, cum s-ar putea crede, cu breslele medievale, ci reuneau trăsăturile unor asociații de ajutor reciproc și ale unor cluburi, organizând banchete, ceremonii religioase, distribuind ajutoare de înmormântare etc. Strict supravegheate de autorități, colegiile meșteșugărești erau folosite de către acestea și pentru îndeplinirea anumitor sarcini obștești cum era, de exemplu, stingerea incendiilor. Acesta este, probabil, motivul pentru care colegiile aveau o organizare paramilitară, membrii lor fiind împărțiți în decurii (la Ulpia Traiana, colegiul faurilor număra cel puțin 15 decurii, având în frunte un *praefectus* sau un *magister.* Colegiile, uneori și decuriile, aveau un local propriu *(schola)* pentru organizarea diferitelor lor manifestări. Pentru a-și asigura cât mai bine interesele, colegiile meșteșugărești își alegeau, dintre notabilitățile orașelor, câte un protector *(patronus* sau *defensor),* pe care îl onorau adesea prin inscripții. Se întâmpla ca un personaj deosebit de bogat și de influent să fie ales patron al mai multor colegii: cavalerul P. Aelius Strenuus de la Aputum, cunoscutul arendaș al pășunilor, salinelor și al comerțului cu sare, era, în același timp, *patronus collegiorum fabrum, centonariorum et nautarum* (CIL III 1209).

Colegiul cel mai frecvent menționat de inscripții, la Ulpia Traiana, Apulum, Drobeta și în alte orașe ale provinciei, era colegiul faurilor *(collegium fabrum),* din care făceau parte nu numai cei care se îndeletniceau cu metalurgia, ci și dulgherii, poate și zidarii și olarii; nu este exclus ca și negustorii care aveau o anumită legătură cu aceste meșteșuguri să fi fost membri ai colegiului.

www.cimec.ro

Fig. 74. Ceramică romană din secolele al II-lea — al III-lea (după Gh. Popilian). 1, castroane, Romula (1) și Orlea (4); 2—3, urcioare, Slăveni (2) și Sucidava (3); 5, vas decorat prin ștampile, Drobeta; 6, afumătoare, Romula; 7, cană cu toartă, Romula; 8, oală decorată în tehnica barbotinei, Sucidava; 9, cupă, Stolniceni; 10, amforă, Orlea.

Epigrafic, mai sunt atestate *collegium centonariorum* (al postăvarilor), *collegium lapidariorum* (pietrari), *collegium nautarum* (corăbieri), *collegium utriculariorum* (plutași) și *collegium lecticariorum* (purtători de lectică și hamali).

Există apoi o seamă de meserii atestate de inscripții, fără a se putea spune dacă cei care le practicau erau sau nu organizați în *collegia*.

www.cimec.ro

Se cunosc, astfel, un *mensor* (inginer hotarnic), un *arhitectus*, un *coriarius* (curelar), *armamentarii* (armurieri) și *ocularii* (oculiști, adică un fel de farmaciști care preparau și vindeau alifii pentru bolile de ochi).

Numeroase sunt meșteșugurile atestate exclusiv prin descoperiri arheologice : inscripțiile nu vorbesc despre zidari, olari, sticlari, giuvaergii, dar mărturiile muncii lor — construcții civile și oulturale, cantități uriașe de ceramică, vase de sticlă, geme și camee — au rămas.

Mulțimea construcțiilor reclama nu numai piatră de carieră sau de râu, ci și mari cantități de cărămizi și țigle. Acestea erau produse atât în castre, de către soldați, cât și în *officinae* civile, existente în toate orașele, ba chiar și în unele așezări rurale ; dintre aceste cărămidării, cea mai cunoscută aparținea lui Manius Servius Donatus de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Aceleași ateliere produceau piese pentru pavimente, antefixe, olane, tuburi de conductă, *tegulae mammatae* pentru instalațiile de *hypocaustum* etc.

În toate așezările și necropolele, majoritatea inventarului îl constituie ceramica (fig. 74). Meșteșugul olăritului a luat un avânt considerabil și vasele lucrate la roată, în ateliere specializate, domină în mod absolut. Este probabil că fiecare localitate mai importantă își avea atelierul ei de olărie, dar se cunosc și centre care lucrau pentru nevoile unei zone mult mai largi. Unul dintre acestea se găsea la Cristești (Tg. Mureș), unde se produceau vase de uz curent de cele mai diverse tipuri, precum și opaițe. Cuptoare de ceramică s-au descoperit la Ulpia Traiana, Apulum, Micia, Tibiscum, Romula, Sucidava, Drobeta, Tomis, Histria și în alte locuri.

Atelierele ceramice nu produceau numai vase de uz gospodăresc, cotidian, ci și imitații după ceramica de lux *(terra sigillata)* importată din Gallia, Germania sau Pannonia și caracterizată prin glazura roșie cu reflexe metalice și prin decorul în relief. Un mare centru pentru producția de *terra sigillata* a fost descoperit la Micăsasa (jud. Sibiu). Atelierele de opaițe *(lucernae)* de la Ulpia Traiana, Potaissa, Romula, Histria imitau și ele, uneori, piesele de import. Într-o serie întreagă de *officinae* (Drobeta, Apulum, Napoca, Callatis, Tomis etc.) se realizau, din teracotă, statuete, medalioane, plăci ornamentale.

Descoperirea unor ateliere de sticlărie la Tibiscum, Ulpia Traiana și Tomis atestă practicarea acestui meșteșug. Urmele unor ateliere pentru producerea de geme și camee au fost identificate la Romula și la Porolissum.

Comerțul. O altă ramură importantă a economiei celor două provincii a fost comerțul, care în această vreme a cunoscut o intensificare, ca urmare a creșterii producției de mărfuri. O serie de produse — cereale, sare, fier, lemn, textile, vite, piei, lână, ceară, miere, cărămizi, țigle, vase ceramice etc. — intrau în circuitul comercial intern al provinciei.

Aceste provincii aveau însă legături de schimb intense și cu restul lumii romane, în special cu Italia, Gallia, Germania, Pannonia, cele două Moesii, Asia Mică, precum și cu lumea triburilor libere din afara Imperiului. În genere, în provincii se importau, din Italia și din alte părți, bronzuri, vase de lux *(terra sigillata), lucernae,* sarcofage, stofe, produse de sticlă, ulei, vinuri superioare. Exportul către aceste zone consta din cereale, fier, lemn, sare, vite, piei, blănuri, lână, miere, ceară, produsele meșteșugărești ale provinciei fiind vândute, alături de sare și, poate, de cereale, în *Barbaricum*. Comerțul cu Italia și cu provinciile

www.cimec.ro

mai dezvoltate economic constituia una dintre formele prin care Imperiul exploata aceste provincii, căci, în schimbul unor produse de lux, provincia nord-dunăreană trebuia să exporte mari cantități de materii prime și de produse alimentare. Exemplul cel mai tipic și mai frapant de exploatare îl constituia aurul : acesta lua drumul Romei și al monetăriilor imperiale fără ca provincia Dacia să primească ceva în schimb, căci zăcămintele aurifere erau proprietate imperială.

Intensitatea vieții comerciale este atestată și de marele număr de monede descoperite izolat sau în tezaure. Circulau denarii și, mai târziu, antoninienii de argint, diferite monede de bronz emise la Roma sau în provincii, monede de bronz ale orașelor grecești de pe litoralul dobrogean, din Peninsula Balcanică și din Asia Mică. În anul 245, împăratul Filip Arabul a acordat și provinciei Dacia dreptul de a bate monedă de bronz, monetăria funcționând, probabil, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa ; aceste emisiuni, purtând pe revers legenda PROV(incia) DAC(ia), au continuat, anual, până prin 256—257. În Moesia Inferior, în sec. I î.Hr. grecii, în urma crizei economice, nu mai bat monede. Tomis și Callatis reluându-și activitatea în acest domeniu în sec. I, iar Histria în sec. al II-lea, în vremea lui Antoninus Pius. La Tomis și Callatis, în sec. I, au fost bătute primele monede romane de bronz, ca rezultat al importanței economice a acestor orașe în vremea respectivă, iar la Histria s-au emis asemenea monede sub Antoninus Pius. Activitatea monetară romană cunoaște o deosebită înflorire în cursul secolului al II-lea și apoi până la criza economică și politică din secolul al III-lea.

Ca și în alte provincii, rolul de frunte în comerțul Daciei îl jucau negustorii de origine orientală, grupați, uneori, în asociații. Bunăoară, la Napoca sunt atestați *Galatae consistentes municipio* și un colegiu de *Asiani,* precum și negustori greci și traci. Un alt colegiu de *Asiani* a existat la Tomis. *Galatae* activau și la Germisara, iar la Ampelum și Histria sunt cunoscuți negustori din Bithynia ; la *Deusara* (localitate cu nume dacic din zona auriferă, neidentificată pe teren), doi negustori greci înființează o *societate danistaria,* cu scopul de a împrumuta bani cu dobândă. Alți negustori greci, din Olbia și Bizanț, sunt menționați în așezările de la Tomis și Tropaeum Traiani. Alături de orientali, deosebit de activi au fost negustorii din zona renană : câte un negustor trevir este atestat la Apulum și la Drobeta, iar o inscripție din *Colonia Agrippina* (azi Köln, Germania) îl numește pe unul dintre locuitorii săi *negotiator Dacicus.* Negustori originari din Dacia sunt menționați epigrafic și în Dalmatia.

Căile de comunicație. Comerțul s-a putut dezvolta în Dacia și Moesia Inferior, ca și în restul Imperiului, datorită vastei rețele de căi de comunicație, construite de statul roman. Scopul imediat al acestora a fost, în genere, militar, ele trebuind să asigure deplasarea rapidă și lesnicioasă a trupelor, dar este neîndoielnic că de existența lor au beneficiat din plin negustorii. De altfel, întreținerea și supravegherea lor erau încredințate unor detașamente militare conduse de subofițeri *(beneficiarii).*

O serie de căi de comunicație, pe apă și pe uscat, legau Dacia de restul Imperiului. Spre vest duceau Dunărea și Mureșul, pe atunci navigabil, ca și Oltul inferior, pentru ambarcațiunile mai mici ; în aceeași direcție mergeau două drumuri de uscat : *Micia — Partiscum* și *Porolissum — Aquincum* (lângă Budapesta). Spre sud-vest, drumurile pe

www.cimec.ro

văile Savei și Dravei duceau spre Italia, cel de la *Viminacium* la *Naissus* iar *Dyrrhachium* lega Dacia de Marea Adriatică. Drumurile de-a lungul afluenților de pe dreapta Dunării constituiau tot atâtea căi de pătrundere în cele două Moesii, iar Dunărea însăși și Marea Neagră asigurau o legătură lesnicioasă cu Orientul roman.

Pa baza Tabulei Peutingeriene și pe baza *miliariilor* (borne indicând distanțele dintre localități), descoperite până acum, s-au putut stabili drumurile principale care brăzdau provincia Dacia. Cel mai important era drumul imperial care, venind dinspre Italia, prin Dalmația și Moesia Superioară, intra în Dacia pe la *Lederata* și trecea prin *Arcidava, Centum Putei, Tibiscum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Aquae, Germisara, Apulum, Potaissa, Napoca,* pentru a ajunge la *Porolissum.* Alt drum ducea de la *Dierna* la *Tibiscum,* pe valea Cernei și pe valea Timișului. De la *Drobeta* pleca un drum care, tăind Dacia Inferioară în diagonală, ajungea la Bumbești, pe Jiu, și trecea Carpații prin pasul Vâlcan pentru a coborî apoi la *Ulpia Traiana. Drobeta* era unită și cu *Romula,* printr-un drum care străbătea Oltenia de la vest la est. Un drum ducea de-a lungul Oltului, pornind de la *Sucidava,* trecând prin *Romula, Buridava, Caput Stenarum* (Boița, jud. Sibiu), *Cedonia* (probabil Gușterița, mun. Sibiu) și ajungea la *Apulum,* unde se unea cu drumul imperial. Urcând de la *Micia* pe valea Mureșului și apoi pe cea a Târnavei Mari, un drum ducea la *Angustia,* trecea prin pasul Oituz și pe la *Piroboridava* (pe Siret) și ajungea la *Tyras* (la gura Nistrului).

In ceea ce privește Moesia Inferior, erau trei drumuri principale. Primul dintre acestea, pornind de la Durostorum (Silistra), urma traseul de-a lungul Dunării, legând toate castrele și castelele de pe *limes*-ul danubian, până la Halmyris (pe malul lacului Razelm), și trecând prin *Altinum* (Oltina), *Sucidava* (Mârleanu), *Flavius* (Rasova ?), *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda), *Capidava* (Calachioi-Capidava), *Cius* (Hissarlik-Sarai), *Beroe* (Valea Hogii), *Troesmis* (Igliță), *Arrubium* (Măcin), *Dinogeția* (Garvăn), *Noviodunum* (Isaccea) și *Aegyssus* (Tulcea) și *Salsovia* (Mahmudia). Al doilea, începând de la Halmyris, se continua de-a lungul țărmului Mării Negre, trecând prin *Histria, Tomis* și *Callatis* și apoi mai departe spre sud, prin *Odessos* (Varna), *Mesambria* și *Apollonia* (Sozopol), până la Bizanț. Al treilea pornind de la *Marcianopolis* (Devina, în Bulgaria) se îndrepta spre nord, trecând prin localitățile *Tropaeum Traiani* (Adamclisi), *Ulmetum* (Pantelimonul de Sus) și *Ibida* (Slava Rusă), de unde se ramifica spre *Noviodunum* (Isaccea), *Troesmis* (Igliță) și *Aegyssus* (Tulcea).

Vămile. Statul roman realiza venituri însemnate din taxele vamale care se percepeau la frontierele Imperiului, la limitele dintre provincii, la intrarea în orașe, la trecerea peste anumite poduri, ca taxe de circulație pe drumurile principale etc. Vama reprezenta, de obicei, 2,5% din valoarea mărfurilor ; existau însă, firește, și scutiri totale sau parțiale de vamă.

Întreg Imperiul era împărțit într-o serie de mari regiuni vamale, care cuprindeau mai multe provincii. Dacia aparținând regiunii vamale a Illyricului *(publicum portorium Illyrici),* iar Moesia Inferior de vama Dunării *(portorium ripae Thraciae).* Până la Marcus Aurelius, dreptul de a încasa taxele vamale era acordat unor particulari *(socii* sau *conductores) ;* ulterior s-a trecut la exploatarea lor în regie proprie, în fruntea regiunilor vamale fiind așezați *procuratores* de rang ecvestru. Diversele stațiuni de vamă *(stationes portorii)* erau conduse de câte un

www.cimec.ro

sclav al împăratului *(servus villicus),* ajutat de un locțiitor *(vicarius)* și de diverși funcționari inferiori, sclavi și ei : *arcarii* (casieri), *contrascriptores* (verificatori de acte), *tabularii* (arhivari) etc.

In Dacia, *stationes portorii* sunt atestate epigrafic, deocamdată, la *Dierna, Micia* și *Pons Augusti,* dar este evident că asemenea oficii nu puteau lipsi din localitățile ca *Porolissum, Drobeta* ori *Sucidava.*

Impozitele. Venituri considerabile aduceau statului roman și impozitele, care erau de două feluri : directe *(tributa)* și indirecte *(vectigalia).* Dintre impozitele directe, cel mai important era cel funciar, pe terenuri și pe imobile *(capitatio terrena).* În principiu, acest impozit trebuia plătit de toți proprietarii și posesorii provinciali, locuitorii Italiei fiind scutiți ; existau însă și în provincii orașe cărora împărații le acordau *ius Italicum* (dreptul italic) și, prin aceasta, scutirea de impozitul funciar, ceea ce constituia un avantaj economic considerabil. În Dacia, patru orașe au beneficiat de *ius Italicum :* Ulpia Traiana Sarmizegetusa, colonia Aurelia Apulensis, Napoca și Potaissa.

Din categoria impozitelor directe făcea parte și impozitul pe persoane *(tributum capitis),* care se percepea de la locuitorii de condiție liberă ai Imperiului.

Mult mai numeroase și mai variate erau impozitele indirecte ca, de exemplu, *vicessima hereditatium* (un impozit de 5% pe moșteniri), *vicessima manumissionum* (un impozit de 5% pe eliberările de sclavi), un impozit de 4% pe vânzările de sclavi, un impozit de 1% pe valoarea mărfurilor comercializate. Pe lângă aceste impozite care se percepeau în bani, mai existau o serie de corvezi impuse populației provinciilor pentru întreținerea drumurilor, efectuarea de transporturi pentru nevoile armatei și ale administrației, construcții publice și altele.

Cultura materială și viața spirituală în mediul urban și rural din Dacia romană și Moesia Inferior.* În epoca stăpânirii romane în Dacia și Moesia Inferior *cultura materială* a atins un nivel superior, în comparație cu perioada anterioară, ca urmare a stadiului înalt de dezvoltare la care a ajuns societatea romană în această vreme. Astfel, cum s-a putut constata deja, din cele prezentate anterior, dezvoltarea producției luase un avânt deosebit. Ca urmare a intensificării metalurgiei fierului au apărut tipuri noi de unelte în domeniul agriculturii și meșteșugarilor, s-au folosit tehnici superioare cu randament sporit în exploatarea minieră și prelucrarea metalelor și a altor materii prime, un loc deosebit ocupându-l producerea obiectelor din argint, sticlă, piatră și ceramică, în mediul urban și, în bună parte, și rural. Pe lângă produsele locale, au pătruns în aceste provincii numeroase și diverse importuri, care, prin calitățile lor tehnice superioare și valoarea artistică, au stimulat dezvoltarea producției locale a daco-romanilor (fig. 74 ; 75). Multe dintre aceste importuri au fost imitate sau adoptate în mod creator, în multe domenii producerea lor realizându-se la același nivel calitativ cu acela din alte părți ale Imperiului. Aceste multiple și variate aspecte ale culturii materiale romane din Dacia și Moesia Inferior au putut fi cunoscute prin intermediul cercetărilor arheologice.

---

* Acest subcapitol a fost redactat și completat de M. Petrescu-Dîmbovița și D. Gh. Teodor, după notele lui H. Daicoviciu.

www.cimec.ro

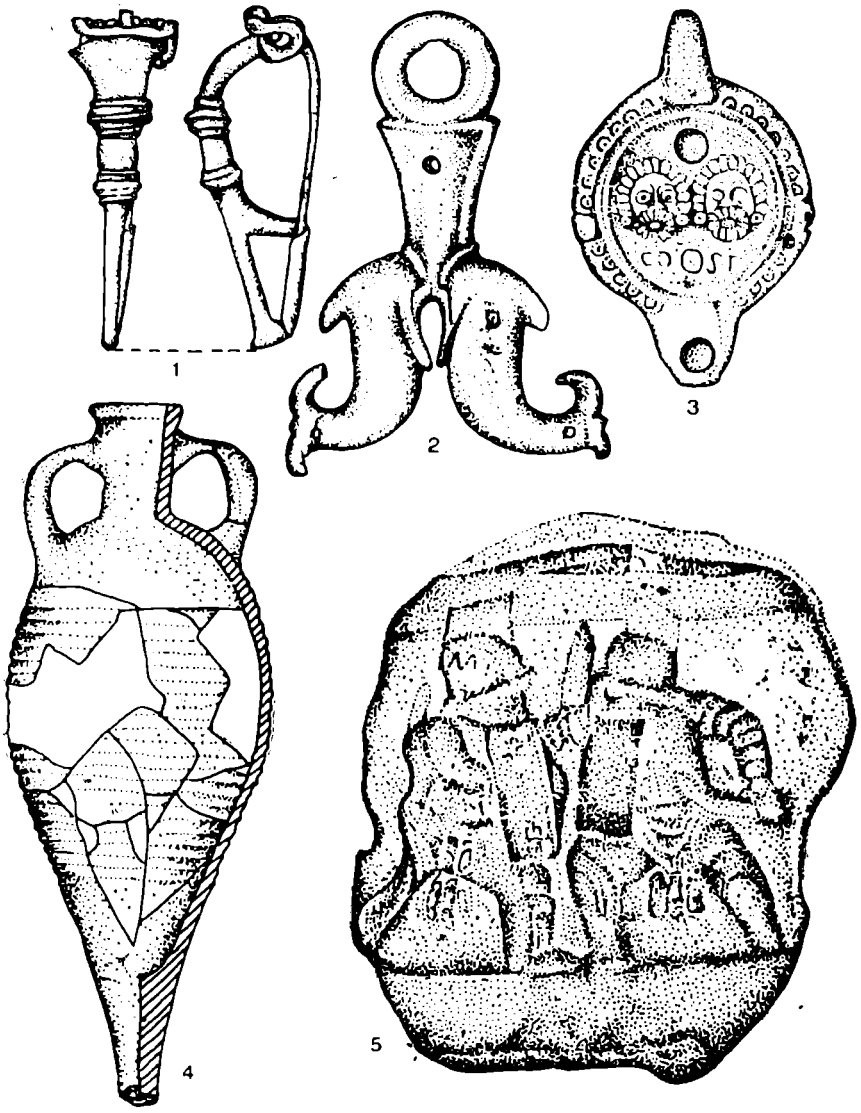

Fig. 75. Obiecte din bronz (1—2) și ceramică (3—5), din castrul roman de la Barboși, din secolele al II-lea — al III-lea (după S. Sanie). 1, fibulă; 2, atașă de toartă cu delfini afrontați; 3, opaiț cu inscripție latină; 4, amforă; 5, medalion reprezentând o luptă de gladiatori.

Stadiul mai înalt de dezvoltare a culturii materiale romane a condiționat, fără îndoială, apariția formelor de suprastructură noi, specifice societății romane. În acest sens, prezintă un deosebit interes *formele vieții spirituale romane*, din provinciile respective, care au contribuit în mod esențial la desfășurarea romanizării din aceste regiuni.

Elemente ale culturii spirituale romane s-au răspândit în Dacia încă înainte de cucerirea ei, prin diferite relații de ordin economic, politic

www.cimec.ro

și cultural, precum și prin intermediul prizonierilor romani sau al unor fugari latini din sudul Dunării.

Scrierea latină. Unele categorii sociale privilegiate au putut cunoaște și scrierea latină, după cum rezultă din informațiile lui Dio Cassius privitoare la războaiele dacilor cu romanii sub Domitian (scrisoarea trimisă de Decebal lui Domitian) și apoi sub Traian (ciuperca mare cu litere latine adusă lui Traian, prin care dacii, aliații lor, și burii îl sfătuiesc să se întoarcă și să facă pace).

Aceste informații ale lui Dio Cassius referitoare la folosirea de către daci a scrierii cu litere latine sunt confirmate prin inscripția *Decebalus per Scorilo* de pe vasul mare, fragmentar, de la Grădiștea Muncelului, precum și prin alte inscripții din așezarea dacică de la Ocnița—Ocnele Mari (jud. Vâlcea).

Elemente de viață culturală s-au răspândit și dincolo de frontierele viitoarei provincii Dacia și, îndeosebi, în Dobrogea, intrată sub stăpânire romană în anul 46.

Odată cu cucerirea romană și transformarea Daciei în provincie, prin colonizare romană puternică s-a intensificat procesul de răspândire și de pătrundere a culturii romane atât în mediul urban, cât și în cel rural.

Limba latină. Aceasta este folosită acum în relațiile dintre coloniști de diferite origini și dintre aceștia și autohtoni, deoarece ea devine limba oficială, reprezentând singurul mijloc de înțelegere comună în toate domeniile de activitate.

Folosirea intensivă a limbii latine în Dacia este atestată prin cele peste 3 000 inscripții latine, față de numai 35 grecești și 5 palmiriene. Limba latină din aceste inscripții este destul de corectă din punct de vedere gramatical și ortografic, datorită faptului că inscripțiile latine erau redactate de cei care cunoșteau bine această limbă.

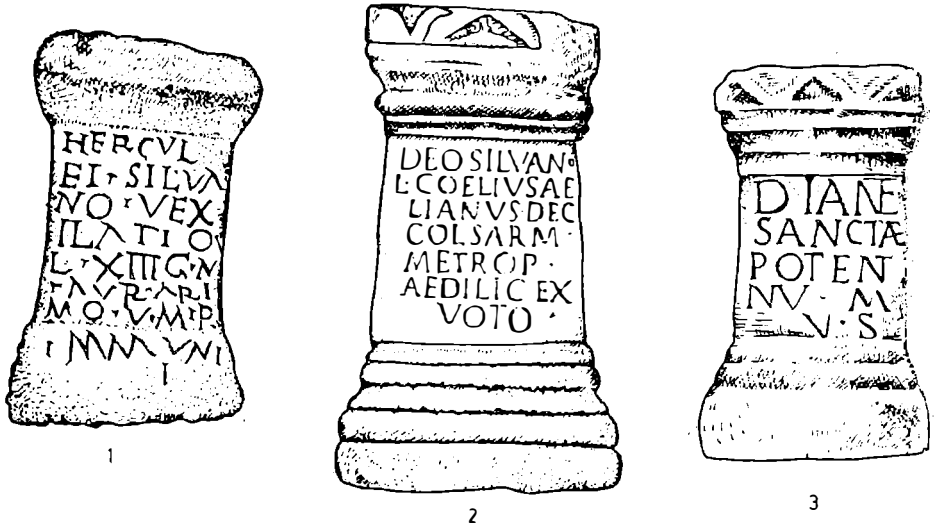

Fig. 76. Altare din secolele al II-lea — al III-lea, dedicate unor divinități din Dacia (după I. I. Russu). 1, Hercules și Silvanus, Deva. 2, Silvanus, Sarmizegetusa; 3, Diana, Micia.

www.cimec.ro

Prin intermediul coloniștilor, limba latină s-a impus și în Moesia Inferior, odată cu cucerirea ei de către romani, devenind și aici limba oficială a provinciei.

Școli elementare. Educația copiilor se făcea în familie, precum și în școli elementare, întreținute de particulari și conduse de scribi *(litteratores)*, care, contra plată, predau noțiuni de scris, citit și calculat. O dovadă despre acest fel de învățământ o constituie reprezentarea de pe o stelă funerară de la *Germisara* (Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara), în care se înfățișează un copil cu două condeie în mână și un săculeț pentru rechizite școlare. De asemenea, pe multe cărămizi descoperite la Drobeta, Sucidava, Sarmizegetusa, Porolissum și în alte locuri s-au păstrat exerciții de scris în limba latină, iar pe tăbliță cerate, ca acelea aflate la *Alburnus Major* (Roșia Montană, jud. Alba), există textele unor acte în limbile latină și greacă, redactate de scribi, cu anumite condee *(styli)*, pentru cei care care nu cunoșteau carte. Pe o stelă funerară de la Zam este reprezentat și un personaj masculin, care poartă la brâu o călimară.

Manifestări literare. Un alt domeniu al vieții culturale, acela al manifestărilor literare, este ilustrat doar prin unele inscripții verificate, epitafuri în hexametri latinești, în general lipsite de originalitate poetică, ca, de exemplu, inscripția de pe un sarcofag de la Romula. Față de acesta, următoarea dedicație în versuri de la *Germisara* pare să aibă mai multă valoare poetică : „Ție, regină a apelor, nimfă, podoaba pădurii, / Bassus, a cărui rugi tu le-ai împlinit bucuros, / Ți-a dedicat, dintr-o stană de marmură altarul acesta, / Lângă Germisara, ta, de pe-ntăritele culmi" (Trad. T. A. Naum).

Religia. Un loc aparte în viața spirituală a Daciei romane și Moesiei Inferior l-a ocupat religia, cu numeroase divinități, corespunzând marii varietăți etnice a coloniștilor, militarilor și sclavilor, aduși din tot imperiul roman, precum și curentelor religioase, dominante în Imperiu, în perioada respectivă.

Fig. 77. Altar dedicatd ivinității Mythras de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, din secolele al II-lea — al III-lea (după I. I. Russu).

www.cimec.ro

Fig. 78. Lespezi cu inscripții votive, din secolele al II-lea — al III-lea, dedicate unor divinități din Dacia (după I. I. Russu). 1, Liber pater; 2, Malagbel și Manavat; 3, Caelestis — Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Caracterul predominant roman al politeismului din Dacia este dovedit prin faptul că peste 50% din inscripțiile votive sunt dedicate unor zeități romane, precum triada capitoliană (Iupiter, Iuno, Minerva), Diana, Mercurius, Apollo, Venus, Mars, Silvanus, Liber și Libera, Hercules (fig. 76) ș.a. Adoratori ai acestor divinități au fost mai ales soldați, funcționari, magistrați și mari proprietari. Caracterul uneori oficial al cultului zeilor romani este vizibil îndeosebi în cultul împăratului, ilustrat, de exemplu, la Ulpia Traiana, printr-un altar *(ara Augusti)*, organizații de Augustales *(ordo Augustalium)* și, probabil, printr-un edificiu special *(Aedes Augustalium)*, sediu al colegiului local și loc de adunare pentru *Concilium trium Daciarum*.

Paralel cu divinitățile romane, s-au răspândit, pe scară mare în Dacia și Moesia Inferior, divinitățile orientale, pătrunse aici nu numai din Orient, ci și, deseori, prin filieră occidentală sau chiar italică, ca de exemplu, Mithras, Cybele, Isis, Sarapis, Dea Syria, Malagbel (fig. 77 ; 78) ș.a. Dintre acestea, un rol preponderent l-a avut cultul zeului persan Mithras *(sol invictus)*, adorat în temple subterane (un *mithraeum* a fost descoperit la Ulpia Traiana), în care se făcea inițierea, având o ierarhie preoțească și o alta de inițiați (șapte grade) și un ritual constând din procesiuni, cântece și jertfe. Cultul acestei divinități, atât în Dacia, cât și în Moesia Inferior, este atestat printr-un mare număr de inscripții și de monumente figurate mithriace. De altfel, pe unele dintre inscripțiile din Moesia Inferior (Tomis, Callatis, Troesmis, Noviodunum) se menționează și existența unor temple închinate lui Mithras sau altor zei.

În afară de divinitățile latine și orientale, se întâlnesc, în număr relativ mic, și altele, grecești, sud-tracice, germane, celtice și illirice.

www.cimec.ro

Fig. 79. Relief sculptural de la Drobeta, din secolele al II-lea — al III-lea, dedicat divinităților Sabazios și Jupiter Zbelsurdos (după D. Tudor).

O trăsătură importantă a vieții religioase în Dacia și Moesia Inferior o constituie *sincretismul*, respectiv contopirea într-o singură zeitate a unor divinități cu atribute apropiate. Astfel, din contopirea lui Iuppiter cu Zbelsurdos (zeul tracic al cerului) a rezultat *Iuppiter Zbelsurdos* (fig. 90), din Iuppiter și Baal din Doliche s-a format *Iuppiter Dolichenus*, iar din Iuppiter și Marele zeu din Heliopolis a apărut *Iuppiter Heliopolitanus* ș.a.

Același sincretism este posibil să fi avut loc și pentru unele divinități dacice, cunoscute prin *interpretatio romano*, ca *Diana Augusta* și *Diana Mellifica, Liber și Libera* (?), *Hercules invictus* (?), *Silvanus* ș.a., atestate prin inscripții, altare și reprezentări cultuale.

Tot în cadrul fenomenului de sincretism se plasează și cultul cavalerilor danubieni, de sorginte traco-dacică, rezultat al contopirii mai multor divinități, al căror nume nu sunt cunoscute, dar a căror înfățișare apare pe monumente sculpturale din piatră, aramă și plumb.

În afară de acestea, sentimentul dragostei față de pământul, geniul și zeii dacilor se reflectă și în divinizarea Daciei, a pământului natal, al geniului dacic, al zeităților dacice, care sunt personificate sub denumirile de *Dacia, Terra Daciae, Genius Daciarum, Terra Mater.*

Pe lângă practicarea acestor culte, au existat, în Dacia și Moesia Inferior, și adepți izolați ai creștinismului, cum o atestă unele obiecte paleocreștine și gemele din secolele al II-lea—al III-lea, de tipul *abrasax* (amulete care poartă numele zeului suprem al gnosticilor basilidieni, una din numeroasele secte ale acestui curent filosofico-religios, considerată de biserica creștină erezie), cum sunt acelea de la Romula, Tomis, Porolissum și din alte locuri. La acestea se adaugă unele inscripții de caracter creștin, pe amfore și chiar cruciulițe, cum sunt cele descoperite în castrul de

www.cimec.ro

. la Barboşi. De răspândirea creştinismului pe scară mai largă în Dacia şi Moesia Inferior nu poate fi vorba decât din secolul al IV-lea, după recunoaşterea sa oficială prin edictul din Milan, din 313.

Arhitectura. În condiţiile de dezvoltare superioară, economică, socială şi culturală, din provinciile Dacia şi Moesia Inferior, a luat un avânt deosebit producţia de monumente arhitectonice şi sculpturale, precum şi de mozaicuri, ceramică, plastică în lut, pietre gravate ş.a. Această bogată şi variată producţie artistică, inegală ca valoare artistică, vădeşte un caracter evident local, cu diferite influenţe apusene, orientale, italice, greceşti şi din zonele romane vecine.

În timpul stăpânirii romane, arhitectura, laică şi religioasă, a cunoscut, în provinciile Dacia şi Moesia Inferior, o mare dezvoltare din punct de vedere tehnic şi edilitar, folosindu-se şi aici procedee superioare de construcţie, ca în restul Imperiului roman, cum o atestă numeroasele resturi descoperite.

Astfel, urmele de locuinţe din oraşe, precum şi din ferme *(villae rusticae)* cu mai multe încăperi şi înconjurate cu ziduri, cum sunt acelea, cercetate, de la Hobiţa, lângă Sarmizegetusa, Ciumăfaia, Deva şi Aiud în Transilvania, Romula, în Oltenia, şi Niculiţel, în Dobrogea, constituie do-

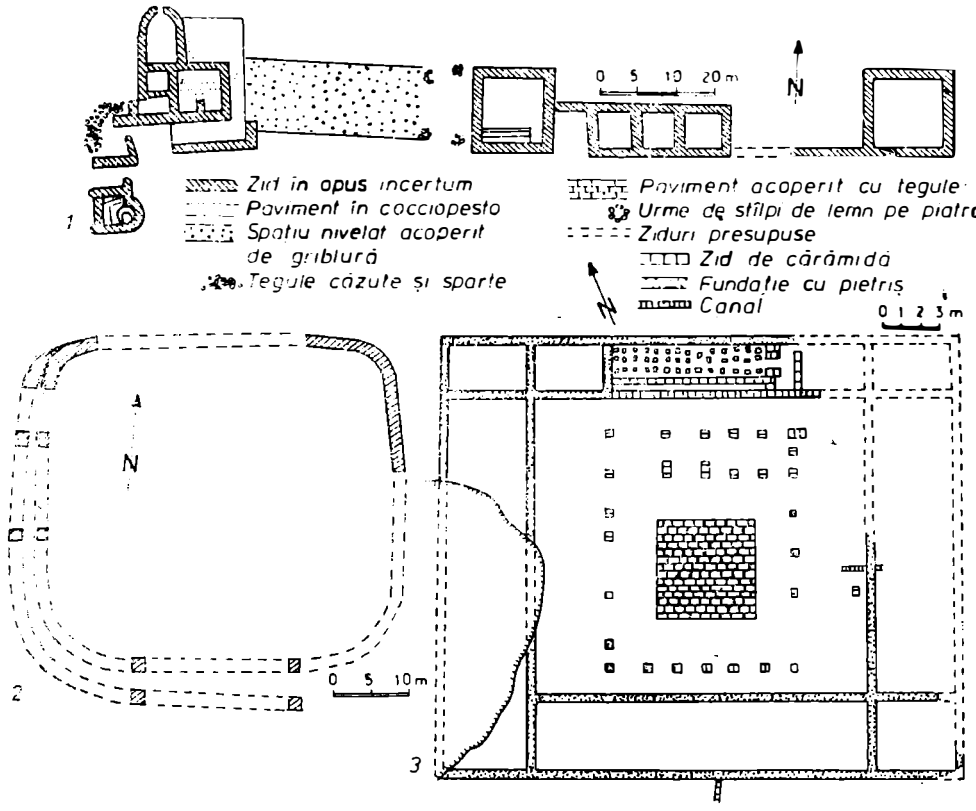

Fig. 80. Planul termelor (1) şi castrului (2), de la Caput Stenarum şi al unei *villa suburbana* (3), de la Romula-Malva, din secolele al II-lea — al III-lea (după D. Tudor).

www.cimec.ro

vezi că și aici s-a ajuns, de către cei bogați, la construcții de locuințe asemănătoare celor din Imperiu. La fel, băile publice *(thermae)* cu apă caldă și rece, aer cald, aburi, palestre pentru exerciții fizice, cum sunt acelea descoperite la Sarmizegetusa, Apulum, Drobeta, Romula (fig. 80—81), Histria și Tomis și în alte locuri, precum și în castre, rivalizau cu construcțiile similare din marile orașe ale Imperiului.

Nu au lipsit din Dacia și Moesia Inferior nici construcțiile de amfiteatre, destinate spectacolelor, luptelor de gladiatori și cu animale sălbatice. Astfel de amfiteatre sunt atestate în Dacia romană prin inscripții și ruine, ca la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (pentru 5 000 spectatori), Apulum, Porolissum și Micia *(amphitheatrum castrense)*. Asemenea amfiteatre au existat și în Moesia Inferior, la Tomis și Callatis, după cum o indică unele mărturii epigrafice.

La acestea se adaugă construcțiile de apeducte, de proporții mai modeste, ca în Imperiu, cum sunt acelea de la Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, Drobeta, Romula, Histria, Tomis și Tropaeum Traiani, precum și *forum*-ul de la Ulpia Traiana Sarmizegetuza, remarcabil prin particularitățile arhitectonice și sculpturale.

Un loc aparte în arhitectura provinciilor romane Dacia și Moesia Inferior l-a ocupat construcția de temple, dedicate numeroaselor divinități romane și orientale, atestate arheologic și mai ales epigrafic, multe din acestea din urmă nefiind încă identificate arheologic. În această categorie de construcții se remarcă urmele templelor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Porolissum, Micia și din alte locuri din Dacia romană, precum și de la Histria, Tomis, Callatis, Troesmis și Noviodunum, din Moesia Inferior, dedicate divinităților romane și orientale.

Sculptura. În domeniul *sculpturii,* din provinciile Dacia și Moesia Inferior se fac simțite numeroase și diverse influențe din Occident, Orient și mai ales din provinciile vecine, predominând acelea italice, illirice și pannonice.

Dintre lucrările sculpturale de o mai mare valoare, din provincia Dacia, se remarcă statuile din bronz, ca aceea ecvestră a lui Caracalla și statuia Iuliei Domna, de la Porolissum, capul lui Traianus Decius, de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capul unei împărătese romane de la Drobeta, statueta, din bronz aurit, a Dianei, tot de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, precum și alte statui mici din bronz. Dintre statuile de marmură se disting acelea ale unor comandanți militari de la Apulum și Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Cu toată valoarea mai scăzută din punct de vedere artistic a acestor sculpturi locale, reprezentările respective au totuși o importanță istorică, autorii lor căutând să imite originalele, după anumite modele din lumea occidentală.

În ceea ce privește provincia Moesia Inferior, un loc aparte îl ocupă reliefurile monumentului triumfal de la Adamclisi, de artă provincial romană, ridicat de Traian în 109, ca urmare a victoriei obținute de el în 102 asupra dacilor și a altor populații asociate cu acestea. De asemenea, prezintă un interes aparte sculpturile descoperite la Tomis, în

www.cimec.ro

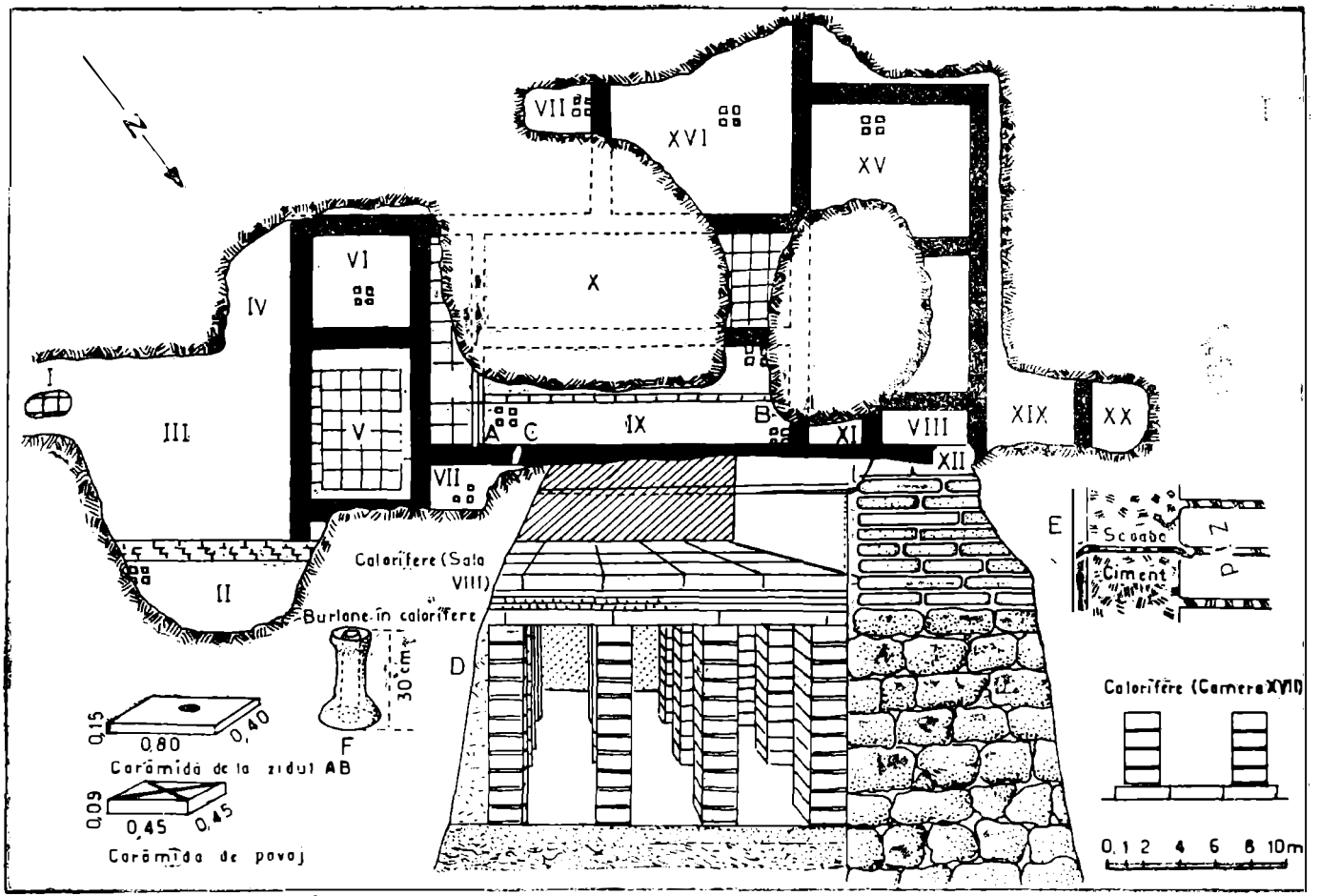

Fig. 81. Planul termelor romane, din secolele al II-lea — al III-lea, de la Romula-Malva (după D. Tudor).

www.cimec.ro

Fig. 82. „Tezaurul sculptural" roman de la Tomis (după V. Canarache).

primul rând statuia-portret a unui cetățean roman și mai ales „tezaurul sculptural", constituit din grupuri statuare votive și mai multe statui din marmură, replici provinciale de bună calitate, înfățișând diferite divinități (fig. 82).

Totodată, atât în Dacia, cât și în Moesia Inferior, numeroase sculpturi votive înfățișează, în aceeași manieră a artei provinciale, pe Liber și Libera, Diana, Mithras și cavalerii danubieni.

Bine reprezentate sunt și sculpturile funerare (fig. 83), din care fac parte diferite statui masculine cu togă, statui feminine, *aediculae*, stele, altare și medalioane funerare. Pe unele medalioane și stele funerare este reprezentată scena banchetului funebru, cu vădite influențe occidentale, alături de care sculptorii au introdus elemente locale, în special piese de îmbrăcăminte, cum este cazul stelelor de la Cășei și Apulum. Pe lângă influențele amintite sunt și altele orientale, venite și ele prin filieră occidentală, cum sunt ornamentele de altare funerare în formă de trunchi de piramidă cu laturile arcuite, provenite de la Aquileia. Tot

www.cimec.ro

Fig. 83. Stele funerare, din secolele al II-lea — al III-leá din Dacia (după Gr. Florescu şi I. I. Russu). 1, Micia; 2, Roşia Montană.

de influenţă orientală sunt şi sarcofagele patrulatere, având la acoperiş acrotere şi lei funerari apotropaici.

Pe lângă bronz, marmură şi alte roci, meşterii locali au sculptat în os şi corn condee pentru scris *(styli)*, ace de păr, linguriţe, amulete şi alte obiecte.

De asemenea, ei au lucrat din pietre semipreţioase (carneol, jasp, onix), geme (cu gravură în adâncime) şi camee (cu gravură în relief), în special în atelierele de la Romula şi Porolissum.

Plastica în lut. O altă ramură importantă în arta locală a provinciilor Dacia şi Moesia Inferior o constituie plastica în lut. S-au turnat

www.cimec.ro

în tipare, după modele de bronz, reprezentări de zeități și de ornamente, precum și măști de teracote, unele cu reușite încercări de portretistică locală, cum sunt acelea de la Jidava (azi cartierul Apă Sărata — Pescăreasca, orașul Câmpulung-Muscel) și Orlea (jud. Olt). Tot cu ajutorul tiparelor s-au produs, cu multă îndemânare și gust artistic, și imitațiile de *terra sigillata* (ceramică cu decor în relief, acoperit deseori cu firnis roș), bine ilustrate pe întreg teritoriul provinciilor Dacia și Moesia Inferior, remarcându-se în mod deosebit centrul meșteșugăresc de la Micăsasa (jud. Sibiu). Ceramiștii au mai produs opaițe frumos decorate, prezentând uneori și inscripții.

Arta mozaicului. Această artă este și ea atestată prin exemplare alcătuite, pare-se, după modele din Orient, cum sunt acelea de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, care nu se mai păstrează astăzi, înfățișând „Judecata lui Paris" și „Traian cerând lui Achilles corpul lui Hector" (fig. 84), de la Apulum, precum și edificiul cu mozaic de la Tomis.

Din cele de mai sus se desprinde concluzia că geto-dacii, veniți în contact cu lumea romană încă din secolul I î.Hr., au putut recepta mai profund în timpul stăpânirii romane din secolele al II-lea—al III-lea, ca urmare a stadiului lor înaintat de dezvoltare social-economică și culturală, numeroase și variate elemente de cultură romană, care au contribuit la includerea autohtonilor din provinciile romane în circuitul culturii romane și al folosirii limbii și a scrierii latine. Aceasta a permis desfășurarea și intensificarea romanizării autohtonilor din aceste provincii. În același timp, prin răspândirea sub diferite forme a elementelor de cultură romană și în restul teritoriului locuit de daci, dar neocupat de

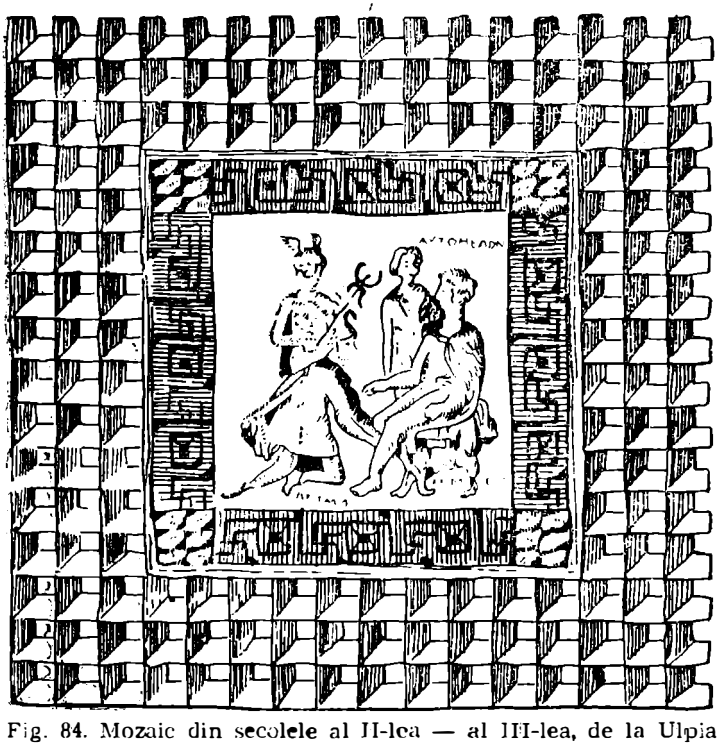

Fig. 84. Mozaic din secolele al II-lea — al III-lea, de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (după I. Berciu).

www.cimec.ro

romani, populația geto-dacică de aici a fost și ea atrasă în sfera de influență a civilizației romane, facilitându-se, în acest mod, extinderea romanizării pe întreg cuprinsul vechii Dacii.

Simbioza daco-romană — temelia etnogenezei românilor. Așa cum s-a arătat mai sus, contactele multiple, economice, politice și culturale, pe care geto-dacii le-au avut cu lumea romană, cu începere încă din secolul al II-lea î.Hr., apoi intensificate în perioada Burebista-Decebal, au permis societății geto-dacice, aflată într-un stadiu superior de dezvoltare social-economică și culturală, receptarea unor numeroase elemente ale civilizației romane, pe care geto-dacii le-au preluat în mod creator, contribuind la dezvoltarea culturii lor materiale. Împletirea continuă dintre cele două civilizații timp de câteva secole a facilitat desfășurarea romanizării, despre care nu poate fi vorba cu adevărat decât odată cu cucerirea Moesiei și Daciei, și cu însușirea limbii și culturii romane de către autohtoni. Procesul acesta, pe teritoriul întregii Dacii, s-a desfășurat gradat și nuanțat de-a lungul mai multor secole, în provinciile Moesia Inferior și Dacia, precum și în zonele dacice, neocupate de romani, din spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Un asemenea proces nu poate fi conceput fără existența unor premise, care i-au asigurat desfășurarea și împlinirea lui în spațiul respectiv.

În acest context, romanizarea se explică în funcție de unitatea, continuitatea, și stadiul înaintat de dezvoltare, în care se afla deja societatea geto-dacică în vremea stăpânirii romane, atât în provinciile Moesia Inferior și Dacia, cât și în afara lor, în teritoriile locuite de dacii liberi. Acest proces nu ar fi fost posibil fără *continuitatea geto-dacică* din teritoriile ocupate de romani, precum și din restul vechii Dacii, rămasă în afara stăpânirii romane.

Prin cucerirea Daciei de către Imperiul roman, dacii suferiseră pierderi însemnate, dar majoritatea populației dacice din Transilvania, Banat, Oltenia și Dobrogea a continuat să trăiască sub stăpânirea Romei. Dăinuirea autohtonilor este demonstrată de numeroase și variate documente.

Se cunosc, din diferite izvoare, o serie de unități militare auxiliare, de pedestrași și de călăreți, formate din daci, din vremea lui Traian și a împăraților care i-au urmat : *cohors I Ulpia Dacorum, ala I Ulpia Dacorum, cohors I Atelia Dacorum, cohors gemina Dacorum, Gordiana milliaris* etc. Elemente de origine dacă sunt atestate epigrafic și în unele legiuni romane, de exemplu în *legio III Augusta,* de la Lambaesis (Numidia). Recrutarea acestor soldați se făcea în Dacia romană, unde exista o numeroasă populație autohtonă.

În inscripțiile latine din aceste două provincii apar și nume tracodacice, o bună parte a lor aparținând autohtonilor și nu coloniștilor. Numărul lor este mic : abia 2% din totalul numelor atestate epigrafic, dar lucrul acesta e firesc. Populația dacică locuia mai ales la țară : ea nu era obișnuită și nici nu avea mijloace să ridice inscripții costisitoare. Cât privește pe dacii care locuiau la oraș, interesele practice îi îndemnau să-și afișeze cât mai puțin originea. Mulți daci, în special din rândurile aristocrației, au dobândit cetățenia romană și au luat, cu acest prilej, nume curat romane, care abundă în inscripții ; este semnificativă, în această privință, existența unor Aelii (care au primit cetățenia de la

www.cimec.ro

Hadrian) originari din Napoca sau din teritoriul Napocens. Faptul că frecvența numelor gentilice imperiale a crescut constant (Aurelii sunt mult mai numeroși în inscripții decât Aelii, iar aceștia decât Ulpii) se explică, măcar în parte, și prin dobândirea treptată a cetățeniei romane de către autohtoni. Nume de autohtoni se întâlnesc și în inscripțiile din Moesia Inferior. În această privință, este semnificativă piatra funerară cu numele de *Decibalus,* fiul soldatului Valerius Marcus din legiunea a XI-a Claudia. Dintre alte persoane cu nume getice, se remarcă *Degistion* sau *Dadas,* cu funcții de răspundere în orașul Histria. În această privință, se mai pot aminti stele funerare pe care defunctul este reprezentat în haine dacice, deși poartă nume romane (Căsei) ; păstrarea numelui dacic — ca al treilea nume, primele două fiind romane ș.a.

La toate acestea se pot adăuga căsătoriile mixte, veterani stabiliți aici, ostași de origină dacică reîntorși „acasă" după satisfacerea serviciului militar, aparatul administrativ ș.a.

Toponimia și hidronimia atestă și ele prezența comunităților dacice. Majoritatea covârșitoare a orașelor provinciilor Dacia și Moesia Inferior poartă numele mai vechilor așezări dacice, preluate de administrația romană : Apulum, Napoca, Drobeta, Potaissa, Tibiscum, Porolissum, Dierna, Ampelum în Dacia și de Sucidava, Capidava, Buteridava, Arcidava ș.a. ; în Moesia Inferior, dacice sunt și numele râurilor : Maris sau Marisia (Mureș), Crisia (Criș), Samus (Someș), Tibiscum sau Timeses (Timișca), Ordesos (Argeș), Alutus (Olt), Pyretos-Porata (Prut), Tyras (Nistru) ș.a.

Deosebit de semnificativ în această privință este cazul numelui capitalei Daciei, căruia Hadrian, dezvoltându-l, i-a adăugat și apelativul autohton *Sarmizegetusa,* numele vechii capitale a lui Decebal. Acest gest al împăratului are un sens numai dacă în provincie exista o numeroasă populație dacică, pe care Hadrian voia s-o integreze în noile rânduieli și s-o atragă de partea sa prin sublinierea continuității dintre regatul lui Decebal și stăpânirea romană. Aceeași politică a împăratului este reflectată de faptul că, în inscripțiile din timpul lui Hadrian, numele lui Traian nu apare niciodată însoțit de epitetul Dacicus (învingător al Dacilor), așa cum se întâmpla înainte.

Existența în limba română a unui număr relativ mare de cuvinte de origine dacică (vezi mai jos) constituie și ea o dovadă a dăinuirii autohtonilor sub dominația Romei. Foarte grăitoare este descoperirea, în circa 100 de puncte de pe teritoriul Daciei romane, în special din Transilvania, a urmelor de cultură materială dacică datând din secolele al II-lea—al III-lea. Săpăturile arheologice, efectuate chiar în castrele romane de la Angustia (Brețcu), Cumidava (Râșnov, jud. Brașov), Micia (Vețel, lângă Deva), Gilău și Bologa (jud. Cluj), Buciumi și Porolissum (jud. Sălaj), Orheiu Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud), au scos la iveală, amestecate cu obiecte romane, vase și fragmente de ceramică dacică lucrate cu mâna. Vestigii dacice s-au descoperit și în complexe romane de caracter civil; cum ar fi villele rustice de la Cinciș și Sântămăria Orlea (jud. Hunedoara).

Datorită săpăturilor din ultimile trei-patru decenii, astăzi se cunosc așezări rurale aparținând populației dacice din provincie : ele se caracterizează, în genere, prin locuințe de tip bordei și prin numeroase obiecte de factură autohtonă (unelte, ceramică, piese de podoabă și vestimentare, unele redate chiar pe stele funerare ș.a.). Asemenea descoperiri s-au

www.cimec.ro

făcut la Lechința (jud. Mureș), Cașolț (jud. Brașov), Șura Mică și Slimnic (jud. Sibiu), Obreja și Noșlac (jud. Alba), Locusteni (jud. Dolj). S-au descoperit și cimitire dacice, cum sunt cele de la Soporu de Câmpie (jud. Cluj), Obreja, Moreşti (jud. Mureș), Locusteni (jud. Dolj). Aceste necropole sunt ușor de recunoscut după ritul de înmormântare (incinerație) și după materialul specific dacic, mai ales ceramic, din morminte. Cuprinzând sute de morminte din secolele al II-lea—al III-lea, ele constituie cea mai bună dovadă a dăinuirii masive a dacilor în epoca romană, în fruntariile provinciei traiane.

S-a putut stabili că scena finală a Columnei Traiane înfățișează strămutarea populației dacice din Munții Orăștiei în locuri situate la șes, unde ea putea fi supravegheată și exploatată mai ușor. Că asemenea strămutări au avut în adevăr loc este un fapt dovedit și arheologic : viața dacică nu continuă după 106 în Munții Orăștiei și nici în unele așezări dacice, care n-au fost distruse de romani, cum ar fi aceea de la Șercaia (jud. Brașov). În schimb, multe din așezările și necropolele menționate mai sus s-au înfiripat după momentul cuceririi, fără a fi precedate, pe locul respectiv, de complexe arheologice dacice din epoca anterioară războaielor lui Traian.

Dovezi arheologice concludente despre persistența populației dacice sub stăpânire romană sunt și în Moesia Inferior, îndeosebi în mediul rural și, într-o anumită măsură, în castre și orașe. Astfel, se cunosc așezări rurale getice din secolele al II-lea—al III-lea, la Bugeac, Valul lui Traian, Pecineaga, Sibioara ș.a. Urme ale continuității getice sunt atestate arheologic și în castrele și orașele romane de la Capidava, Dinogetia, Tropaeum Traiani, Sacidava și din alte locuri.

De asemenea, sunt cunoscute necropole și morminte izolate aparținând populației dacice, care încă în epoca romană mai folosea ritul incinerației. Descoperirile provin de la Enisala, Visterna, Hamcearca, Aliman, Piatra Frecăței, precum și de la Histria, unde morminte tumulare de incinerație cu ardere pe loc se mențin din secolul al V-lea î.Hr. până în secolul al II-lea.

Nu lipsesc nici argumentele numismatice în favoarea continuității dacilor sub romani. O serie de monede emise în timpul lui Traian înfățișează, în imagini simbolice, supunerea Daciei și nu exterminarea populației sale. Pe monede târzii, emise în secolul al II-lea, sunt reprezentate arme dacice (de exemplu, sabia curbă) și stindardul dacic (draco). S-a putut demonstra că tezaurele monetare acumulate, începând cu vremea lui Nero (54—68) și încheiate după cucerirea Daciei, dar conținând un puternic nucleu de denari romani republicani, aparțin autohtonilor.

Din aceste dovezi concludente reiese atât continuitatea etno-culturală geto-dacică, cât și strânsa împletire a civilizației geto-dacice cu aceea romană, ceea ce constituie, prin includerea autohtonilor, romanizarea, temelia etnogenezei românilor.

Romanizarea Moesiei Inferior și a Daciei, ca și, în genere, a altor teritorii ocupate de romani, reprezintă un fenomen complex, lingvistic și cultural, care poate fi urmărit și arheologic. O anumită populație, neromană, poate fi considerată romanizată atunci când utilizează în viața cotidiană limba latină (indiferent dacă aceasta are un caracter popular, rustic, și nu un caracter cult, literar) și când a dobândit o mentalitate *(forma mentis)* romană, adoptând credințele, obiceiurile și alte elemente ale culturii materiale și vieții spirituale romane.

www.cimec.ro

Formarea limbii române ca limbă romanică și, implicit, formarea poporului român, cu ființa sa etnică proprie, presupune fenomenul romanizării. Limba română nu a derivat din limba dacică (din care s-a păstrat doar un număr de cuvinte), întrucât majoritatea fondului ei lexical principal și structura ei gramaticală sunt de origine latină.

Realizarea romanizării unei provincii presupune, în mod necesar, două condiții principale. Cea dintâi este colonizarea intensă cu elemente latinofone, o colonizare care să nu se limiteze la centrele urbane, ci să pătrundă masiv și în zonele rurale. A doua condiție constă în conviețuirea reală și permanentă a autohtonilor cu elementele colonizate de limbă latină.

Așa cum rezultă din izvoarele scrise (Eutropius, VIII, 6,2) : „Traian, după ce Dacia a fost învinsă, a strămutat acolo din toată lumea romană *(ex toto orbe romano)* nesfârșite mulțimi de oameni pentru cultivarea ogoarelor și popularea orașelor". Relatarea lui Eutropius este confirmată, de altminteri, de inscripții, care atestă prezența unor elemente venite din cele două Moesii, din Dalmația, Pannonia, Noricum, Thracia, dar și din alte ținuturi mai îndepărtate : Italia (mai ales cea de nord), Grecia, Asia Mică, Siria. Din punctul de vedere al statutului juridic, coloniștii se împărțeau în cetățeni romani, peregrini și alții cu o situație specială, cum erau minerii dalmațieni (Pirustae, Baridustae, Sardeates), colonizați în regiunea auriferă din Munții Apuseni.

Deosebit de important este faptul, demonstrat de documentele epigrafice (peste 3 000 de inscripții latinești față de numai vreo 35 grecești și de câteva palmyriene), că elementele colonizate erau, în marea lor majoritate, latinofone, indiferent de originea lor etnică și de provincia din care fuseseră aduse. Acest aport masiv de populații latinofone, ca și cantonarea de trupe numeroase au făcut din Dacia, chiar de la început, o provincie de limbă latină, comparabilă, din acest punct de vedere, cu provinciile occidentale ale Imperiului : Hispania, Gallia, Pannonia etc.

Caracterul atât urban, cât și rural al colonizării a făcut ca noii veniți să ajungă, peste tot în provincie, în contact cu autohtonii daci.

Colonizarea oficială a provinciei s-a făcut prin două moduri :

a) Prin întemeierea de colonie *(deductio coloniae),* mod aplicat numai în cazul Ulpiei Traiana, și

b) Prin atribuirea de pământ *(adsignatio),* din *ager publicus,* unor grupuri de cetățeni romani și chiar de peregrini în diferite localități ale provinciei, fără întemeierea de colonii noi. Aceasta a fost forma principală de colonizare în Dacia, prin care s-au constituit primele comunități de cetățeni romani (Napoca, Potaissa, Drobeta, Dierna etc.), Ulterior, aceste localități au fost ridicate la rangul de *municipium* și chiar de *colonia.*

Colonizarea oficială a continuat și după Traian, atâta vreme cât mai exista pământ din *ager publicus.* Se știe, de exemplu, că sub Hadrian au fost aduși, în Dacia, coloniști din Palmyra și că pe la mijlocul secolului al II-lea au venit coloniști norico-pannonici.

Desigur, alături de colonizarea oficială a existat și una privată, lăsată la libera inițiativă a celor interesați să se stabilească în noua provincie. Prin această formă de colonizare au venit în Dacia traiană mai ales peregrini, care se îndeletniceau cu meșteșugurile și cu negoțul.

După cum s-a văzut din cele de mai sus, în Dacia existau cele două condiții esențiale ale romanizării : colonizarea masivă, urbană și rurală,

www.cimec.ro

cu elemente latinofone, și conviețuirea autohtonilor daci cu coloniștii Romei. In aceste condiții, dacii din provincie, creatori ei înșiși ai unei civilizații avansate, specifice celei de-a doua vârste a fierului, au adoptat relativ repede elementele civilizației romane superioare. S-au impus mai întâi elementele culturii materiale romane (care coexistau, de altminteri, cu cele de factură dacică), apoi elementele de viață spirituală și, în cele din urmă, limba latină.

Romanizarea relativ rapidă a provinciei Dacia se explică prin acțiunea convergentă a mai multor factori.

Caracterul oficial al limbii latine, limba armatei, a administrației și a justiției, limba procesului de producție, faptul că ea era singurul mijloc eficient de comunicare între coloniștii de origini atât de diverse, precum și între aceștia și autohtoni, superioritatea culturii romane care se difuza prin intermediul latinei, toate acestea au favorizat și au grăbit romanizarea dacilor.

In romanizare, rolul principal l-au jucat coloniștii agricultori, căci contactul cel mai extins dintre autohtoni și coloniști s-a produs în zonele rurale. Un rol important i-a revenit și armatei romane din Dacia. Răspândite în întreaga provincie, în interior ca și la hotare, castrele au fost, ținând seama de lunga durată a serviciului militar, o adevărată școală latină pentru soldați, dintre care o parte era formată din autohtoni. Stabilirea veteranilor lăsați la vatră în regiunile unde serviseră ca soldați, înrudirea lor cu autohtonii, poziția superioară pe care o ocupau în așezările unde se stabileau contribuiau la extinderea romanizării, conferindu-i un caracter permanent. La factorii de romanizare se mai pot adăuga : căsătoriile mixte, ostașii de origine dacică reîntorși „acasă" după satisfacerea serviciului militar și aparatul administrativ.

Se consideră, de către I. I. Russu, că un număr de cuvinte din limba română sunt de origine traco-dacică, ele transmițându-se limbii noastre prin intermediul latinei populare. În orice caz, cuvintele românești de origine traco-dacică sunt mult mai numeroase decât, de exemplu, cuvintele de origine celtică din limba franceză. Faptul acesta arată că pătrunderea cuvintelor respective în limba populară vorbită în Dacia și transmiterea lor, din generație în generație, nu pot fi explicate prin cele câteva unități militare trace din provincia traiană și nici prin colonizarea tracă la nord de Dunăre, destul de superficială. Prezența acestor cuvinte în limba română reprezintă rezultatul simbiozei coloniștilor latinofoni cu autohtonii daci și al asimilării lingvistice a acestora din urmă.

Chiar dacă, așa cum s-a văzut mai sus, numărul antroponimelor autohtone în inscripțiile provinciei este redus, simpla lor existență demonstrează că o parte a dacilor a adoptat obiceiul roman de a ridica inscripții funerare sau votive. De altminteri, trebuie să se ia în considerare faptul că cei mai mulți dintre autohtonii care se romanizaseră într-atât, încât să ridice inscripțiile în limba latină, își vor fi schimbat și vechile lor nume dacice, adoptând nume romane.

Viața urbană, cu aportul ei de confort și civilizație (pe plan material și spiritual totodată), i-a atras pe autohtoni. Orașele au fost centre administrative și de justiție pentru vaste teritorii rurale, iar aceste activități se desfășurau în limba latină. În același timp, orașele erau și centre de activitate economică, iar latina era și limba procesului de producție,

www.cimec.ro

un proces de producție mai avansat decât cel din epoca precedentă. Întreaga viață a centrelor urbane din Dacia — de la organizarea lor în municipii și colonii, până la arhitectura forurilor, a termelor și a amfiteatrelor — era o viață de tip roman, fapt care nu putea să nu aibă o profundă influență asupra autohtonilor stabiliți în orașe. De altminteri, progresul real al romanizării se reflectă chiar în crearea succesivă de orașe, de-a lungul secolelor al II-lea—al III-lea.

Romanizarea prezintă o atracție incontestabilă, descoperirile arheologice dovedind că procesul colonizării a cuprins nu numai viitoarele centre urbane ale provinciei, ci și zonele ei rurale.

Cunoașterea limbii latine era o condiție indispensabilă pentru orice ascensiune pe scara ierarhiei sociale, iar dobândirea cetățeniei romane conferea locuitorilor provinciei avantaje certe și deloc de disprețuit.

De vreme ce dăinuirea dacilor sub stăpânirea romană a fost demonstrată arheologic, lipsa vestigiilor cultelor autohtone în forma lor originară, în această epocă, trebuie interpretată ca un indiciu al romanizării relativ rapide. Semnificativă este și adoptarea de către dacii din provincie a obiceiului roman de a pune în morminte monede.

Către mijlocul secolului al III-lea, Dacia se înfățișează, prin cea mai mare parte, dacă nu chiar prin totalitatea populației sale (urmași ai primilor coloniști și autohtoni romanizați), ca o provincie puternic și ireversibil romanizată, ca o parte componentă a zonei latinofone a Imperiului.

În ceea ce privește Moesia Inferior romanizarea s-a desfășurat mai devreme, prin includerea acestui teritoriu în Imperiul roman încă din anul 46, și a durat, cu mai multă intensitate, cu începere din vremea lui Traian, timp de câteva secole. În acest proces, un rol important l-au avut, ca și în Dacia, unitățile militare, coloniștii de limbă latină, din diferite părți ale Imperiului, agricultori, meșteșugari și negustori. În acest fel, geto-dacii din așezările rurale și orașe de pe *limes*-ul Dunării, și din interior s-au romanizat destul de repede, iar comunitățile grecești de pe litoral s-au adaptat și ele la civilizația romană, însușindu-și limba latină și modul de viață roman. În ceea ce le privește pe acestea din urmă, Tomisul capătă întâietate, devenind metropola Pontului Stâng. La fel, Histria și Callatis, odată cu intensificarea romanizării, cunosc, în secolul al II-lea, o perioadă de prosperitate. Pe baza inscripțiilor se constată că majoritatea magistraților locali, în secolul al II-lea, de la Tomis, aveau nume romane și că un trib din această cetate purta numele de *romaioi*. De asemenea, în onomastica inscripțiilor numele latine sunt foarte frecvente, întâlnindu-se nu numai în mediul rural, ci și la orașe. În schimb, după *Constitutio Antoniniana* (212), apar foarte puține nume neromane în inscripții, fapt care corespunde cu acordarea cetățeniei romane, prin această lege, tuturor locuitorilor liberi, inclusiv peregrini, în afară de categoria *dediticiilor*.

Cauzele interne și externe care au determinat retragerea stăpânirii romane și consecințele ei. Acest important eveniment din istoria Daciei romane este în legătură cu evoluția Imperiului roman din secolele al II-lea — al III-lea și a situației interne a provinciilor sale dunărene.

În această privință, criza economică prin care trecea provincia Dacia, îndeosebi în secolul al III-lea, reflectată în scăderea simțitoare a circulației monedei romane și a resurselor interne, a fost o consecință directă

www.cimec.ro

a marii crize prin care trecuse Imperiul roman în epoca respectivă. În același timp, situația social-economică din Dacia, în condițiile dominației romane, este greu de admis să fi rămas în afara prefacerilor înregistrate în Imperiu.

Importanța pe care o prezintă pentru Imperiu economia provinciei Dacia, în contextul intensificării atacurilor unor populații din afară (goți, carpi și sarmați), a determinat pe unii împărați să reorganizeze provincia și să-i întărească paza. Astfel, în vremea Severilor, când provincia cunoaște, din nou, o perioadă mai lungă de siguranță și prosperitate economică, Septimius Severus (193—211) a venit personal în Dacia, pe care a reorganizat-o, îngrijindu-se de drumuri, orașe și castre, acțiune ce se impunea mai ales după invazia marcomanilor, care pătrunseseră până în inima acestei provincii.

Către sfârșitul secolului al II-lea, au apărut, în nord-vestul Daciei, goții, care, chiar dacă nu au atacat-o de la început, vor presa, silind alte populații din vecinătatea provinciei s-o atace. Mai târziu, aceștia se vor alia cu dacii liberi, carpi și sarmați, și, începând cu prima jumătate a secolului al III-lea, vor organiza dese incursiuni în provinciile Dacia și Moesia, aducând serioase prejudicii economiei acestor provincii. Totodată, în nord au acționat gepizii, iar în vest iazygii, atacurile lor fiind însă de mai mică amploare față de acelea întreprinse de goți și aliații lor. Contra acestor atacuri, Septimius Severus a construit *limes*-ul transalutan, cu scopul de a proteja partea de vest a Munteniei, inclusă la Dacia Inferior.

La rândul său, Caracalla (211—217), înainte de a pleca în Orient, a venit în Dacia, la Porolissum, reparându-se cu acest prilej drumul de la Napoca la Porolissum și continuându-se refacerea castrelor în piatră, astfel încât în vremea sa sistemul defensiv al Daciei a fost foarte bine organizat.

După Caracalla se înregistrează la Dunărea de Jos noi atacuri ale dacilor liberi (217—218) și iazygilor (235—236), împăratul Maximin Tracul (235—238), care s-a luptat cu sarmații și cu dacii liberi, luând titlul de *Dacicus Maximus* și *Sarmaticus Maximus*.

În continuare, sub Gordian III (238—244), s-au intensificat atacurile acestora asupra Daciei, ceea ce se explică prin bogățiile și poziția ei strategică, Dacia reprezentând un intrând în teritoriile barbare. De asemenea, în vremea lui Filip Arabul (244—249), întreprind un puternic atac în Dacia (245), ceea ce a determinat venirea împăratului în această provincie, care, învingându-i, a luat titlul de *Carpicus Maximus* (247), în cinstea lui bătându-se și monede cu legenda *Victoria Carpica*, funcționând totodată, din inițiativa lui, o monetărie a provinciei. Ca urmare a acestei invazii carpice, *limes*-ul transalutan a fost desființat, granița romană revenind pe Olt. Pe seama acestei invazii se pune și îngroparea unui mare număr de tezaure monetare romane. În pofida invaziei carpilor, s-au luat unele măsuri de organizare și de fortificare a granițelor și orașelor. Astfel, s-au reîntărit, cu ziduri de piatră, orașele Romula și Sucidava, din apropierea *limes*-ului alutan, aducându-se, în acest scop, detașamente din legiunile *a XXII-a Primigenia*, acestea din urmă fiind atestate ca luptând contra carpilor. Succesorul lui Filip Arabul, Decius (249—251), a luptat și el în Dacia, împotriva dacilor liberi și a altor

www.cimec.ro

barbari, luând titlul de *Dacicus Maximus,* precum şi de *restitutor Daciarum,* cum îl numeşte o inscripţie din Apulum. Încercând să stăvilească un mare atac carpo-getic în Moesia, Decius a căzut în lupta din 251 la Abrittus (Razgrad, în nordestul Bulgariei).

Sub Gallienus (253—268) invaziile au continuat, iar faptul că împăratul în 257 a luat titlul de *Dacicus Maximus* probează că el a luptat şi împotriva dacilor liberi. În acelaşi timp, anarhia militară s-a intensificat în Imperiu, peste 30 generali declarându-se împăraţi. Cu toată situaţia grea, care a determinat pe unii să susţină că acum Dacia a fost definitiv părăsită, sunt dovezi privitoare la refacerea fortificaţiilor câtorva oraşe, staţionarea unor legiuni, ridicarea de temple (Potaissa) şi altare (Ad Mediam), ceea ce arată că Dacia nu a fost părăsită în vremea acestui împărat.

Criza prin care a trecut Imperiul în această vreme s-a resimţit, în mare măsură, şi în Dacia. Astfel, după 251, monedele romane au circulat rar, mare parte fiind tezaurizate, iar inscripţiile au încetat şi ele sub Gallienus. Raritatea monedei romane şi în vremea lui Claudiu II Goticul (268—270), care a obţinut o mare victorie împotriva goţilor la Naissus (Niş, Iugoslavia), atestă situaţia dificilă a Daciei în epoca respectivă, ca urmare a tulburărilor provocate de incursiunile populaţiilor de la graniţele ei.

Cu toate eforturile depuse de Gallienus şi urmaşii lui, de a menţine neschimbate în această parte hotarele Imperiului, Aurelian (270—275), apreciind inutilitatea apărării acestei provincii, a decis părăsirea ei, fixând graniţa din această zonă a Imperiului pe Dunăre. În acelaşi timp, pentru a disimula această pierdere, care afecta prestigiul politic şi militar al Imperiului în aceste regiuni, a înfiinţat la sudul Dunării, în teritoriul Moesiei, o provincie nouă, cu acelaşi nume Dacia, care curând după aceasta va fi împărţită în două provincii, denumite tot Dacia, respectiv *Dacia Ripensis* între Dunăre şi Balcani cu capitala la Ratiaria (Arčar, în Bulgaria) şi *Dacia Mediterranea,* la sud de aceasta, cu capitala la Serdica (Sofia).

Retragerea legiunilor, a administraţiei şi a unei părţi din populaţia civilă din provincia Dacia se înscrie într-un plan politic şi militar a cărui principală menire era să scurteze *limes*-ul prin revenirea la soluţia Augustus, adică prin fixarea lui pe Dunăre cu păstrarea unor capete de pod şi asigurarea controlului asupra spaţiului de la nord de fluviu. La acestea se adaugă şi cauze de ordin economic, puse în lumină de P. P. Panaitescu, Dacia devenind astfel nerentabilă, printre altele şi în urma secătuirii rezervelor de metale preţioase, tocmai într-un moment în care criza economică a Imperiului atinsese apogeul.

Sunt însă greu de reconstituit împrejurările, condiţiile şi data exactă a evacuării Daciei, ca şi consecinţele ei. Această dificultate este determinată, în primul rând, de caracterul contradictoriu, raritatea şi scurtimea ştirilor antice, privitoare la acest eveniment.

Cele patru surse referitoare la măsurile întreprinse de Aurelian (Eutropius, *Breviarium,* IX, 15,1 ; Rufius Festus, *Breviarium,* VIII ; SHA, Aurelianus, 39,7 ; Iordanes, Romana, 217) relatează în conformitate cu două tradiţii istorice diferite, într-o manieră atât de succintă şi atât de confuză, motivele şi natura deciziilor împăratului, încât, pornind

www.cimec.ro

de la aceste puține date, nu este cu putință să se înțeleagă dimensiunile reale ale acestor măsuri și cu atât mai puțin urmările lor pentru soarta provincialilor din Dacia. Pe de altă parte, unele izvoare menționează părăsirea Daciei în vremea lui Aurelian (Eutropius, IX, 15,1), iar altele numai sub Aurelian (*Historia Augusta*, 39,7).

Două aspecte de o importanță deosebită se pot desprinde însă din analiza acestor izvoare. Primul dintre ele privește explicarea, de către autorii citați, a necesității abandonării provinciei, prin evenimentele catastrofale care au afectat, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea, Moesia și Illyricum (aceeași idee reluată de Suidas, Lexicon, II, 2). Cel de-al doilea aspect se referă la împrejurarea că Aurelian a renunțat la stăpânirea efectivă a Daciei Traiane de pe pozițiile celui puternic. Înfrângerea carpilor de către Aurelian (SHA, Aurelianus, 30) și colonizarea de către acesta a unei părți dintre ei în Imperiu (Sextus Aurelius Victor, Caesares, 39, 43), specularea succeselor predecesorului său, Claudiu II, ca și a propriilor victorii asupra goților conduși de Cannabas sau Cannabaudes (SHA, *Aurelianus*, 22 ; 33—34), au avut drept consecință impunerea unor măsuri severe, chiar în condițiile replierii autorității imperiale pe Dunăre. Nu este exclus ca acum să se fi încheiat și cel dintâi *foedus* (tratat de alianță) între Imperiu și goți, în virtutea căruia, între fostul *limes* al Daciei și hotarul apusean al tervingilor (vizigoților), era păstrat un imens spațiu de protecție.

Aceeași politică autoritară promovată, de altfel, de Aurelian în toate provinciile în care ordinea romană fusese șubrezită sau contestată, explică activitatea împăratului și în Moesia Inferior, unde a reușit să respingă un nou atac goto-carpic și apoi o incursiune a carpilor. De asemenea, Aurelian a procedat și la refacerea unor cetăți distruse, cum este Durostorum, ceea ce a îngăduit reluarea vieții normale în provincie. Aceluiași împărat i se datorează și începerea unor lucrări de fortificații, menite să întărească securitatea *limes*-ului dunărean, între care înălțarea la Sucidava a zidurilor și turnurilor exterioare, operație executată de două cohorte trimise de la Oescus, după 271.

O altă problemă importantă, pentru care există contradicții în izvoarele scrise amintite, toate mai târzii decât evenimentul respectiv, este aceea a datei părăsirii Daciei. Astfel, Sextus Aurelius Victor, Orosius, Eutropius, Rufius Festus și Iordanes se referă la părăsirea Daciei *(amissa Dacia)* în vremea lui Gallienus (253—259), dar, cu excepția lui Sextus Aurelius Victor, Orosius și Eutropius, și sub împăratul Aurelian, fără de nici o explicație. Datele arheologice, epigrafice și numismatice vin însă în sprijinul tezei evacuării Daciei sub Aurelian, neexcluzându-se, prin acestea, posibilitatea ca zona de est a Transilvaniei să fi fost totuși abandonată sub Gallienus, mai ales că în această zonă lipsesc orașe romane.

Și în ceea ce privește evacuarea Daciei sub Aurelian, anul 271, acceptat ipotetic pe baza unor date numismatice, nu mai poate fi susținut, întrucât monedele de tipul *Daciei Felix*, invocate în sprijinul acestei datări, ar fi putut fi emise până la reforma monetară a lui Aurelian din 274. Din acest motiv, pare mai plauzibilă ipoteza, potrivit căreia acest eveniment ar fi avut loc în ultimii ani ai domniei acestui împărat.

Cu tot caracterul ambiguu al izvoarelor antice referitoare la părăsirea Daciei, nu se justifică teoriile eronate cu privire la evacuarea

www.cimec.ro

totală a armatei și populației, susținute de către Engel, Sulzer și îndeosebi de Roesler, în secolul al XIX-lea, printr-o interpretare tendențioasă a acestor izvoare, îndeosebi a lui Eutropius. În felul acesta, s-a urmărit să se nege atât continuitatea dacică și daco-romană la nordul Dunării, cât și romanizarea în acest teritoriu, pentru a se justifica teoria imigrațională, potrivit căreia poporul român s-ar fi format în sudul Dunării, de unde a imigrat mai târziu în spațiul pe care-l ocupă astăzi. De astfel, în legătură cu această problemă, reiese cu toată claritatea, de la Iordanes, care, fiind originar din Moesia, cunoștea destul de bine istoria regiunii respective, că a fost evacuată numai armata, lăsând să se înțeleagă că majoritatea populației a rămas pe loc, fapt dovedit prin descoperirile arheologice și numismatice, cum se va vedea mai departe. Alături de trupe au fost evacuați funcționarii, așa cum rezultă și din biografia lui Aurelian, din Istoria Augusta *(sublato exercitu et provincialibus)*, precum și marii proprietari de pământ, negustorii și bogătașii, cărora Imperiul le putea asigura protecția în noile provincii create la sudul Dunării. Trebuie subliniat că Dacia, cu toată părăsirea ei de către oficialitatea romană, a continuat să rămână un teritoriu în sfera lumii romane, Dunărea nefiind decât o graniță strategică, care nu a putut să separe pe romanii din sud de cei din nord. În această privință sunt numeroase dovezi convingătoare, după cum se va arăta mai jos.

Retragerea administrației și armatei din Dacia explică, în parte, modificările demografice, care se înregistrează acum. Evacuarea provinciei a provocat nu numai exodul păturii bogate din provincie, ci, probabil, și a unei părți din pătura de mijloc, în principal a acelor grupe de coloniști, care erau legate de exploatarea unor resurse naturale importante, cum erau cele cantonate în zona auriferă a Munților Apuseni. În acest fel s-ar explica scăderea numărului populației romane din această provincie imediat după retragerea aureliană. În schimb, majoritatea populației daco-romane a rămas pe loc, în legături strânse cu lumea romană sud-dunăreană, precum și cu dacii liberi, cum o dovedesc numeroasele așezări și necropole ale acestora, descoperite atât în teritoriul provinciei Dacia, cât și mai ales al dacilor liberi.

O altă consecință a retragerii aureliene este scăderea bruscă a populației urbane. Constatarea se referă nu atât la numărul centrelor urbane în care se constată supraviețuirea unor grupe mai mari sau mai mici de locuitori, căci, sub raportul acesta, situația este încurajatoare. În nu mai puțin de 14 așezări de tip *colonia, municipium* sau *pagus*, situate în zona din afara „Brazdei lui Novac", au fost descoperite dovezi ale unei astfel de continuități. Ideea privește numărul populației urbane, care era foarte redus în comparație cu acelea din mediul rural. Dovada pentru acestea din urmă o constituie numărul mai mare al așezărilor din această categorie. Li se adaugă populația care și-a aflat adăpostul în 13 din fostele castre romane. Este de presupus, după amploarea lucrărilor de reamenajare a unora dintre ele, cum sunt cele din castrul de la Răcari (jud. Dolj), că astfel de comunități erau destul de numeroase, de vreme ce dispuneau de un număr de brațe de muncă apreciabil. Concluzii identice sunt sugerate de întinderea unor mari necropole, cum este aceea de la Bratei (jud. Sibiu).

Treptata decădere a orașelor a avut drept urmare dispariția unor activități economice legate de modul de existență urban. În primul rând,

www.cimec.ro

încetarea activității atelierelor care produceau sticlă, cărămidă, olane, *terra sigillata,* opaițe, dispariția atelierelor de sculptură ș.a. Cea de-a doua consecință a fost accentuarea procesului de decădere a comerțului și a circulației monetare, ca și a activității miniere.

Decăderea orașelor nu echivalează însă cu încetarea oricărei activități meșteșugărești. Există dovezi că unele ateliere continuă să producă marfă de factură romană, cum sunt acelea de la Cristești, Napoca și Tibiscum, asigurându-se astfel perpetuarea unor tradiții tehnice și culturale romane. Numai că mărfurile care ies din aceste ateliere nu intră în categoria obiectelor de lux, destinate să satisfacă gustul unei clientele pretențioase.

Dispariția treptată a formelor orășenești de cultură înseamnă și eliminarea din existența acestor comunități a unor elemente caracteristice modului de viață roman, cum sunt teatrul și circul, termele ș.a. Cel mai tipic fenomen pentru această evoluție este încetarea treptată a practicii punerii de inscripții și a scrisului. Este evident că numai în aceste împrejurări a fost eliminată, din limbă, terminologia citadină latină sau a fost modificat înțelesul unor cuvinte, ca *pavimentum,* de exemplu.

Pe plan social, evacuarea păturii avute și dispariția structurilor impuse de autoritățile romane au determinat, fără îndoială, o nivelare a statutelor și au făcut posibilă o renaștere a unor structuri de tipul obștilor sătești. Nu este exclus ca aceste obști să reprezinte o moștenire a modului de organizare preroman, care a supraviețuit momentului cuceririi și a fost integrat, într-un fel sau altul, în formele administrative romane. O dată cu eliminarea aparatului de stat roman au fost create condițiile pentru preluarea funcțiilor economice, sociale și politice de către aceste obști.

2. DACII LIBERI ȘI PROCESUL SPECIFIC AL ROMANIZĂRII LOR

Istoria dacilor liberi și civilizația lor. Teritoriile din afara provinciilor Moesia Inferior și Dacia au fost locuite de *dacii liberi,* care au dezvoltat, în continuare, pe fondul mai vechi geto-dacic, o civilizație avansată și unitară, în strânsă legătură cu aceea a populației băștinașe din cele două provincii. Comunitățile dacilor liberi ocupau o mare parte a teritoriului de la est de Carpați până dincolo de Nistru, spațiul dintre Carpații sudici, Olt și Dunăre, precum și regiunile din nordul și nord-vestul Transilvaniei, ale Crișanei și Maramureșului, în această din urmă zonă fiind localizați dacii mari (Μεγάλοι Δαχαι), care au jucat un rol important în viața politică din vremea respectivă. În cuprinsul ariei lor de răspândire se cunosc chiar numele unor triburi de daci liberi care au avut și un dezvoltat rol politic în cursul secolelor al II—al IV-lea, cum au fost *costobocii,* în secolul al III-lea, în nord-estul Daciei, carpii, la est de Carpați, în secolele al III-lea—al IV-lea și dacii mari, în nord.

Astfel, costobocii, menționați de autorii antici sub diferite nume, sunt localizați arheologic, pe baza culturii Lipița, care le aparține, în nordul Moldovei, Bucovina și zona Nistrului superior din Ucraina subcarpatică.

www.cimec.ro

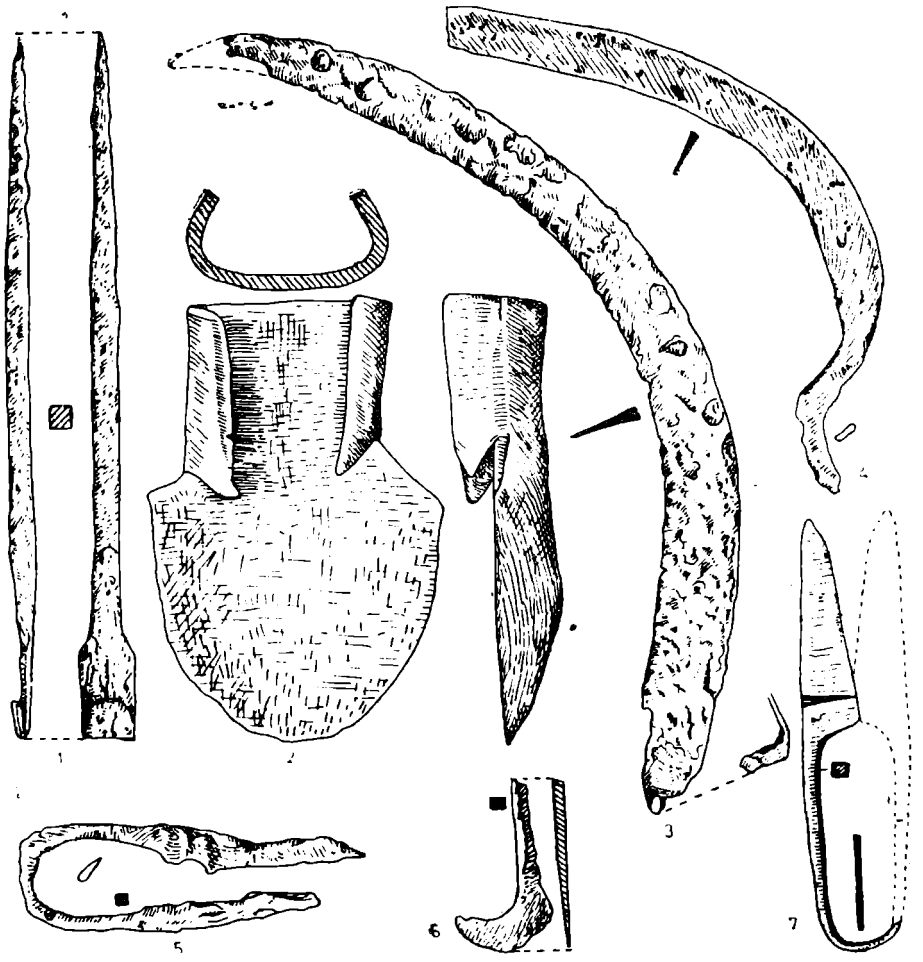

Fig. 85. Unelte din fier ale dacilor liberi, din secolele al II-lea — al III-lea (după Gh. Bichir). 1, sfredel, Poiana Dulcești ; 2, brăzdar, București-Lacul Tei ; 3—4, seceri, Poiana Dulcești (3) și București-Lacul Tei (4) ; 5, 7, foarfeci, Colonești-Mărunței (5) și București-Lacul Tei (7) ; 6, cosor, București-Lacul Tei.

Din zonele lor de origine, probabil ca un ecou mai îndepărtat al migrației goților, au întreprins în cursul secolului al II-lea incursiuni la sudul Dunării, în Moesia Inferior, ajungând chiar până în Grecia. După 170, puterea lor militară decade, nemaifiind menționați în izvoarele scrise.

La rândul lor, *carpii*, al căror nume după unii ar fi în legătură cu munții Carpați, iar după alții ar deriva din cuvântul *kar* de origine indoeuropeană, sunt menționați în izvoarele antice și atestați arheologic la est de Carpați, locuind mai intens în zonele subcarpatice și de podiș ale Moldovei. După dispariția costobocilor, carpii, constituiți într-o puternică uniune tribală, au atacat, în secolele al III-lea—al IV-lea, Imperiul roman, în alianță cu sarmații, goții și alte populații, având supremația coaliției până la mijlocul secolului al III-lea, pe care au preluat-o apoi goții.

www.cimec.ro

În desele lor confruntări cu provinciile dunărene ale Imperiului roman, carpii au fost uneori învinși, împărații respectivi luând numele onorific de *Carpicus maximus,* ca Filip Arabul, Aurelian, Diocleţian, Maximilian, Constantin Clorus, Galerius şi Constantin cel Mare.

Între anii 295 şi 297, în urma victoriilor obţinute de romani, din informaţiile lui Aurelius Victor, Eutropius şi Orosius rezultă că toată populaţia carpilor ar fi fost strămutată în Imperiu *(carporum natio translata omnis in nostrum solum),* fiind colonizată, după ştirile din Ammianus Marcellinus, în Pannonia şi, probabil, în Scythia Minor. Afirmaţia din izvoarele scrise relativ la strămutarea totală a carpilor în Imperiu nu corespunde însă realităţii, deoarece descoperirile arheologice atestă, în mod cert, continuarea locuirii carpice la est de Carpaţi sub dominaţia goţilor, în cursul secolului al IV-lea. În acest fel se explică şi faptul că, în prima jumătate a secolului al IV-lea, în vremea domniei lui Constantin cel Mare, ei au atacat, din nou Imperiul, ceea ce se reflectă şi în titlul de *Carpicus Maximus* luat de împărat. În afară de aceasta, prezenţa daco-carpilor la nordul Dunării este dovedită şi pentru sfârşitul secolului al IV-lea, în vremea lui Teodosiu I, când apar la Orosius pentru ultima oară, în anul 381, sub denumirea de carpo-daci (Καρποδάκαι).

Forme specifice ale procesului de interferenţă a civilizaţiei dacilor liberi cu civilizaţia romană şi daco-romană. Civilizaţia dacilor liberi, cu tot caracterul ei unitar, prezintă unele particularităţi în cursul evoluţiei ei din secolele al II-lea — al IV-lea, izvorâte din condiţiile locale şi din raporturile cu romanii, sarmaţii şi unele neamuri germanice. Aceste particularităţi sunt sesizabile arheologic în aspectele de cultură materială specifice unor grupuri culturale, cunoscute sub denumirile de Poieneşti-Vârtişcoiu, în Moldova, Lipiţa, în Bucovina şi Ucraina subcarpatică, Chilia-Militari-Mătăsaru, în Muntenia, Mediesul Aurit, în nord-vestul Transilvaniei şi Sântana-Arad, în Crişana.

Dacii liberi, locuitori cu vechi tradiţii în agricultură, creşterea vitelor şi meşteşuguri, locuiau în aşezări întinse, nefortificate, alcătuite din bordeie şi locuinţe de suprafaţă. Dintre acestea, au fost cercetate mai intens acelea de la Mătăsaru (jud. Dâmboviţa), săpată în întregime, Cucorăni (jud. Botoşani), Văleni şi Poiana Dulceşti (jud. Neamţ), Băiceni (jud. Iaşi) şi Mediesu Aurit (jud. Satu Mare). Ritul lor funerar predominant era şi el de veche tradiţie dacică, incineraţia în urne şi gropi simple cu un bogat şi variat inventar, cum o dovedesc numeroasele necropole plane, în special din Moldova, dintre care mai importante, prin numărul mormintelor dezvelite, sunt acelea de la Văleni (jud. Neamţ) cu peste 600 morminte, Bălăneşti (jud. Bacău), Poieneşti (jud. Vaslui), Zvoriştea (jud. Suceava), în Moldova, Chilia (jud. Olt), în Oltenia, şi Mediesu Aurit, în Transilvania, precum şi Lipiţa, în Ucraina subcarpatică.

Descoperirile din aşezări şi necropole reflectă stadiul de dezvoltare social-economic la care ajunseseră comunităţile de daci liberi. Numărul şi varietatea obiectelor din fier (fig. 85), bronz şi argint (fig. 86), atestă nivelul ridicat al producţiei meşteşugăreşti sătesti în ateliere specializate. La fel, prelucrarea lemnului şi producerea ceramicii de calitate superioară, lucrată cu mâna şi la roată (fig. 87) şi arsă în cuptoare evoluate, constituie alte dovezi despre stadiul de dezvoltare tehnică al acestor comunităţi. La aceasta au contribuit, firesţe, şi contactele mul-

www.cimec.ro

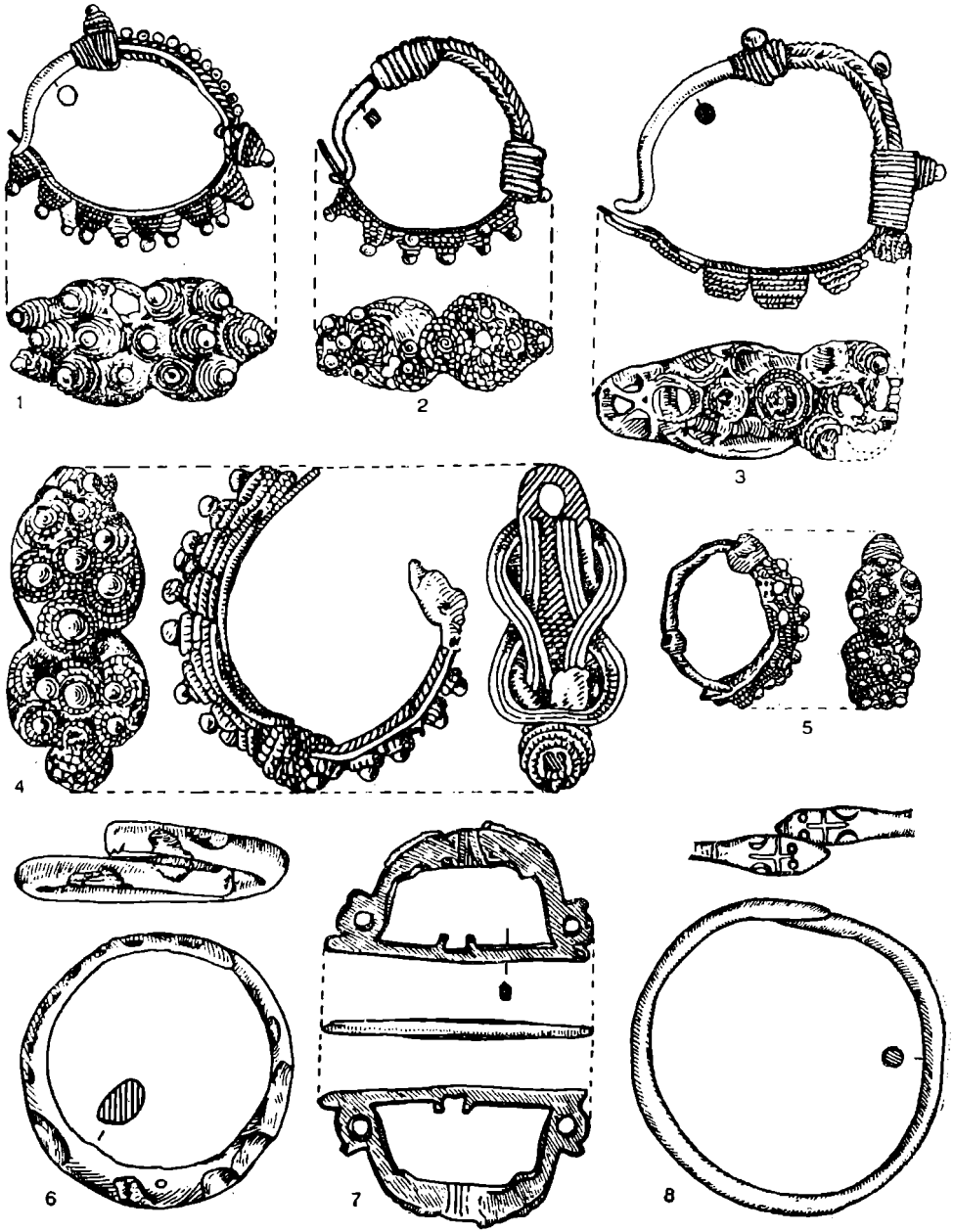

Fig. 86. Obiecte de podoabă din argint (1—5) şi bronz (6—8) aparţinând dacilor liberi din secolele al II-lea — al III-lea (după Gh. Bichir). 1—5, cercei filigranaţi, Poieneşti (1—3) şi Pădureni (4—5); 6, 8, brăţări, Scorniceşti (6) şi Colonesti (8); 7, cataramă, Mătăsari.

www.cimec.ro

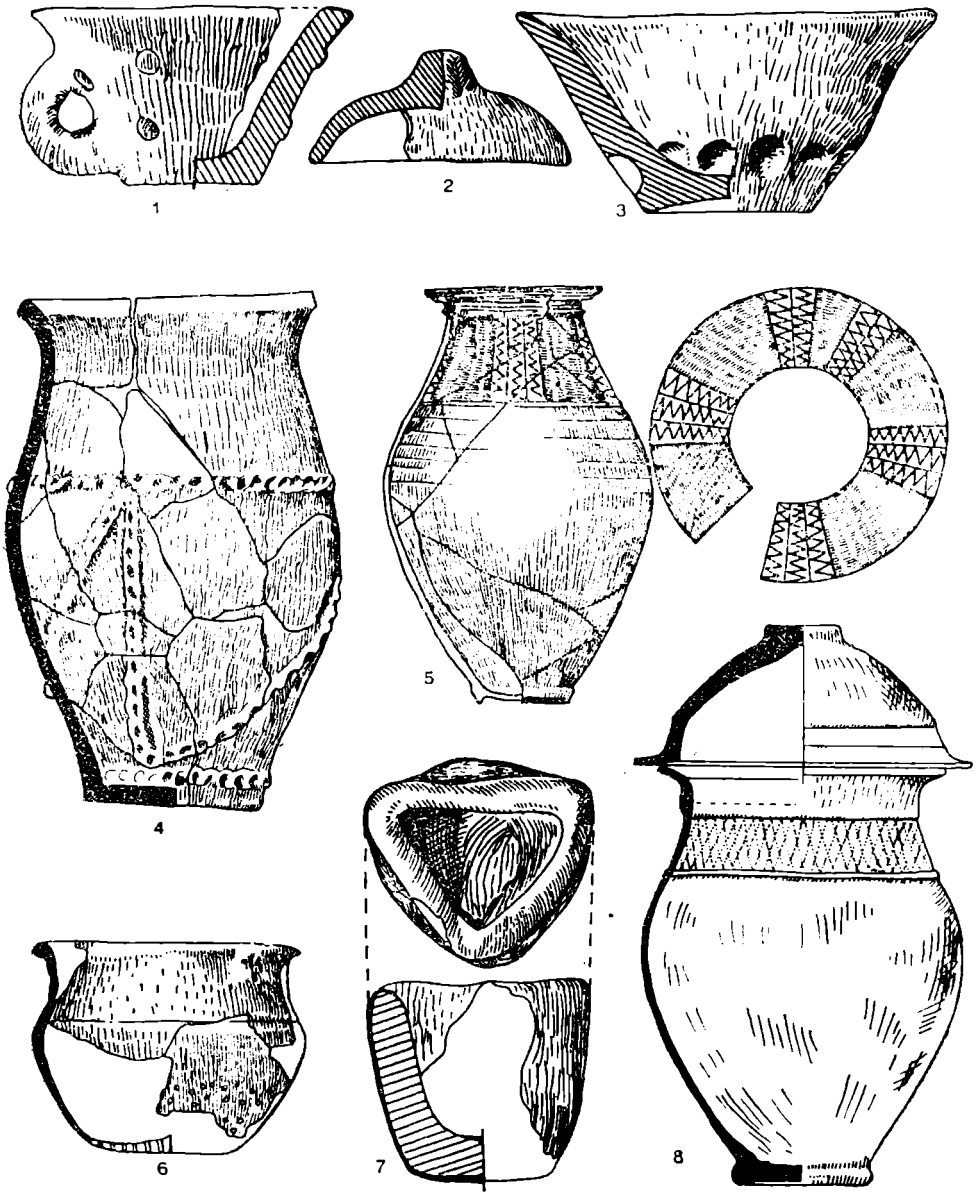

Fig. 87. Ceramică lucrată cu mâna (1, 3—4, 7) și la roată (2, 5—6, 8), din secolele al II-lea — al III-lea, aparținând dacilor liberi (după Gh. Bichir). 1, 3, cești dacice, Țifești-Panciu (1) și Mătăsaru (3); 2, capac, Scorniceşti; 4—5, două borcane, Poiana Dulcești; 6, strecurătoare, Scorniceşti; 7, creuzet, Poiana Dulcești; 8, urnă cu capac, Poienești.

tiple cu lumea romană, prin care a fost posibilă producerea imitațiilor după modele romane, îndeosebi în domeniul ceramicii (fig. 99) și al produselor din metal.

Stadiul înalt de civilizație al dacilor liberi, multiplele și continuele lor legături cu lumea romană, din Moesia și Dacia, au permis interfe-

www.cimec.ro

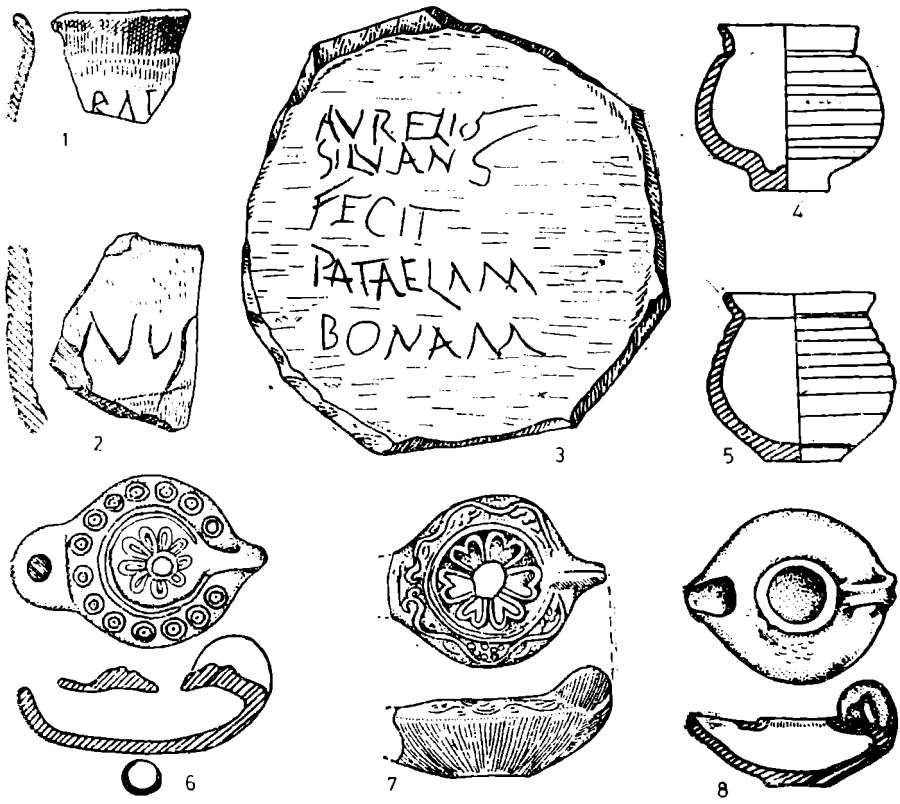

Fig. 88. Ceramică de factură romană, din complexe ale dacilor liberi din secolele al II-lea — al III-lea (după Gh. Bichir). 1—3, fragmente cu inscripții latine, Mătăsaru (1—2) și Socetu (3); 4—5, două vase, Scorniceşti; 6—8, opaiţe, Dulceanca (6), Colonești-Mărunţei (7) și Mătăsaru (8).

rarea, sub diverse forme, a civilizaţiei dacilor liberi cu civilizaţia romană, ceea ce a facilitat includerea acestei populaţii în largul proces de romanizare care a cuprins întregul teritoriu locuit de daci.

În desfăşurarea procesului de integrare a celor două civilizaţii pot fi deosebite două etape, prima, corespunzătoare provinciei Dacia şi a doua, perioadei de după retragerea aureliană, cuprinzând încă 2—3 secole.

Intensitatea acestui proces din prima etapă variază în funcţie de poziţia geografică a teritoriilor dacilor liberi faţă de cele două provincii romane. Din acest punct de vedere, în teritoriul Munteniei, inclus temporar de romani, sub Traian, în provincia Moesia Inferior şi apoi în partea ei de vest, până la *limes-ul* transalutan, anexată provinciei Dacia în perioada S. Severus şi Filip Arabul, procesul a fost mai activ. Prezenţa armatei romane din castrele transalutane şi din cetăţile de pe Dunăre, schimburile comerciale şi circulaţia monetară au apropiat pe dacii liberi din acest teritoriu de modul de viaţă roman. În această privinţă, sunt semnificative descoperirile de ceramică, unelte şi arme romane din aşezările şi necropolele de la Mătăsaru (jud. Dâmboviţa), Socetu (jud. Teleorman), Curcani (jud. Călăraşi), Târgşor (jud. Prahova), Chilia (jud.

www.cimec.ro

Olt), București, ș.a. Dintre acestea, se remarcă vasele de producție locală de la începutul secolului al III-lea, cu inscripții în limba latină, de la Mătăsaru, Socetu și Curcani, care constituie dovezi despre cunoașterea limbii și scrierii latine în aceste teritorii. Unele grupuri de daci liberi vor pătrunde în nord-estul provinciei Dacia, către sfârșitul secolului al III-lea, după cum o dovedesc unele descoperiri arheologice, ca cele din necropola de la Sopteriu — Bistrița Năsăud, integrându-se, ulterior, romanizării aflate în plină desfășurare pe întreg teritoriul provinciei.

Procesul de interferență a continuat în etapa a doua, fiind favorizat de menținerea, după retragerea aureliană, a capetelor de pod de pe malul stâng al Dunării și prin anexarea unei zone de-a lungul Dunării, până la Brazda lui Novac, sub Constantin cel Mare și a urmașilor săi.

La rândul lui, și teritoriul dacilor liberi de la est de Carpați, prin vecinătatea sa nemijlocită cu provinciile Dacia, în vest și Moesia Inferior, în sud, a fost, în vremea provinciei Dacia, în legături strânse cu lumea romană, cum o atestă numeroasele importuri de ceramică, unelte și obiecte de podoabă, imitațiile locale după produsele romane ș.a., descoperite în așezări și necropole, la care se adaugă și intensa circulație monetară. În această privință, se remarcă așezările și necropolele de la Vârteșcoi și Pădureni (jud. Vrancea), Poienești (jud. Vaslui), Văleni, Butnărești, Poiana Dulcești (jud. Neamț), Zvoriștea (jud. Suceava), Cucorăni și Botoșani (jud. Botoșani), precum și tezaurele de monede romane și vase din argint, de la Oboroceni și Muncelul de Sus (jud. Iași), Măgura (jud. Bacău) ș.a., unele dintre aceste tezaure putând proveni și din subsidiile plătite de romani carpilor, pentru asigurarea liniștii.

După retragerea aureliană, acest proces de interferență a continuat. Folosirea capetelor de pod romane de la Barboși (jud. Galați), Cartal, pe Dunăre și Tyras, la limanul Nistrului, în sud-vestul Ucrainei, a favorizat legăturile dacilor liberi cu lumea romană, contribuind la difuzarea bunurilor culturii romane la această populație. Totodată, au continuat și legăturile cu fosta provincie Dacia, prin pasurile Carpaților Orientali, care au fost întotdeauna căi lesnicioase de circulație, înlesnind apropieri multiple cu lumea daco-romană din spațiul intra-carpatic. De altfel, și în perioada stăpânirii romane, între cele două zone nu a existat o graniță rigidă, care să fi izolat, în mod absolut, populația daco-romană a provinciei de aceea a dacilor liberi.

Dacii din nord și nord-vestul provinciei au receptat și ei civilizația și modul de viață roman, prin legăturile care au fost menținute cu provincia în timpul stăpânirii romane și, mai târziu, după retragerea aureliană, când granițele statului roman în aceste regiuni au fost desființate. Prezența produselor romane, imitațiile locale, atestate arheologic în civilizația dacilor liberi din aceste teritorii, vădesc strânse relații cu lumea romană și includerea lor în largul proces de interferență cu civilizația romană, care cuprinsese întreg teritoriul locuit de daci.

În felul acesta, dacii liberi, receptând elementele de cultură și limbă romană, s-au integrat ariei de civilizație daco-romană din secolele al II-lea—al IV-lea, ceea ce a facilitat romanizarea lor.

Pe de altă parte, prin pătrunderea lor în Dacia și în Moesia Superior, ei au contribuit la întărirea fondului daco-roman, făcându-l capabil nu numai să reziste, ci și să asimileze populațiile migratoare cu care au venit în contact.

www.cimec.ro

AUTOHTONI ŞI MIGRATORI (SECOLELE I — al VIII-lea)

1. POPULAŢIA AUTOHTONĂ DUPĂ RETRAGEREA AURELIANĂ

În provincia Moesia Inferior, neafectată de retragerea aureliană, populaţia autohtonă, daco-romană, a continuat să vieţuiască, încă mai bine de trei secole, sub directa stăpânire romană, ceea ce a favorizat romanizarea ei implicând-o, în acelaşi timp, mai mult ca sigur, în transformările economice şi sociale, prilejuite de evoluţia Imperiului roman, cauzate de nerentabilitatea muncii sclavilor de pe marile latifundii şi de necesitatea de a-i înlocui cu ţăranii liberi (coloni), legaţi de pământ şi cu vremea aserviţi marilor proprietari.

Politica promovată, de altfel, de Aurelian, în toate provinciile în care ordinea romană fusese şubrezită sau contestată, explică activitatea împăratului în Moesia Inferior, unde reuşeşte să respingă un nou atac goto-carpic, apoi o incursiune a carpilor. De asemenea, el procedează la refacerea unor cetăţi distruse, cum este Durostorum, ceea ce a îngăduit reluarea vieţii normale în provincie, afectată de aceste invazii.

Politica inaugurată de Aurelian la Dunărea de Jos a fost continuată şi dezvoltată în perioada primei tetrarhii şi, mai ales, după instalarea domniei unice a lui Constantin cel Mare (306—337).

Astfel, Diocletian (284—305) şi Galeriu (305—311) continuă să acorde importanţă Moesiei Inferior, creându-se, printr-o nouă organizare administrativă a Imperiului (285), provinciile *Scythia Minor* şi *Moesia Secunda*, ambele aparţinând diocezei Thracia, organizare pe care Imperiul a păstrat-o până în secolul al VII-lea. Noua provincie, Scythia Minor, cuprinzând aproximativ teritoriul actual al Dobrogei, avea capitala la Tomis, unde era şi reşedinţa guvernatorului *(praeses)* acestei provincii.

Pentru întărirea securităţii acestei zone, Diocletian a procedat la o serie de măsuri radicale, între care se numără instalarea, aici, a două legiuni *(legio I Iovia* şi *legio II Herculea)* şi a unor unităţi auxiliare. De asemenea, au început, sub el, lucrările de fortificaţie pe *limes*-ul dobrogean şi a avut loc refacerea drumurilor din această provincie.

Sub urmaşul său, Galeriu, au continuat măsurile de întărire a graniţei dunărene, s-a respins un atac al goţilor (295—296) şi s-a întreprins o expediţie la nord de Dunăre, pe teritoriul Moldovei, care a avut ca rezultat desfiinţarea puterii militare a carpilor şi deportarea unui important număr din aceşti daci în diferite provincii din această parte a Imperiului. Această victorie a permis să se vorbească de o *Dacia restituta* (Dacia reîntregită), în sensul recunoaşterii autorităţii romane la nord de Dunăre.

O activitate fără precedent în epoca imperială târzie este înregistrată sub Constantin cel Mare şi urmaşi. În afară de lucrările de refacere

www.cimec.ro

a unor cetăți grecești (Histria), s-au reconstituit câteva așezări mai vechi, din interior sau de pe Dunăre, cum sunt Tropaeum Traiani, Ulmetum și Halmyrus, au fost ridicate la un nou statut unele așezări, altă dată modeste, ca de exemplu acelea de la Dinogetia și Capidava, și s-au înălțat noi *castella* și *castra*.

Această operă constructivă din timpul dinastiei constantiniene (Constantin cel Mare și succesorii, în principal Constantius II) este dovedită, în Scythia Minor, ca și în zona *limes*-ului dunărean, pe baza emisiunilor monetare, a inscripțiilor, a evoluției în tehnica zidăriei și a sistemelor de fortificație, tipul de ziduri exterioare, de bastioane și turnuri, fiind distinct de acelea din perioadele precedente.

Cercetările arheologice de la Dinogeția, Noviodunum, Halmyris, Histria și Tropaeum Traiani atestă o activitate romană intensă și o continuitate de locuire între Theodosius I (379—395) și Theodosius II (408—450), în timpul cărora provincia Scythia Minor a fost afectată de atacurile goților și ale hunilor, ceea ce a provocat decăderea economică a orașelor și slăbirea *limes*-ului dunărean. În acest context, unele cetăți de pe *limes* decad sau sunt ocupate de barbari (Noviodunum), ceea ce l-a determinat pe Theodosius II ca, în afară de tributul plătit lui Attila, să-i cedeze acestuia și unele capete de pod romane de pe malul drept al fluviului, cum este cazul cu Carsium (Hârșova).

Cu toate atacurile și deplasările populațiilor migratoare în regiunile romane de la Dunărea de Jos, între care și Dobrogea, populația autohtonă daco-romană a continuat să se ocupe cu agricultura și meșteșugurile, adaptându-se noii situații politice.

După moartea lui Attila, prin eforturile unor împărați, ca Zenon (474—491) și, îndeosebi, Anastasius (491—518), prestigiul economic și politic al Imperiului a fost refăcut. În această privință, se remarcă Anastasius I, cu o politică financiară bine cunoscută, datorită căreia a sporit mult tezaurul statului roman, ceea ce i-a permis să întărească *limes*-ul dunărean, a cărui reconstrucție a continuat apoi sub Iustinian (527—565) și Iustin II (565—578). Activitatea desfășurată la Dunărea Inferioară de către Anastasius I este dovedită de descoperirile de cărămizi, cu numele împăratului, în unele cetăți dobrogene, ca Dinogetia și Histria.

În ceea ce privește opera de reconstrucție din vremea lui Iustinian, despre care vorbește pe larg istoricul bizantin Procopius, în opera sa *De aedificiis*, ies în evidență construcțiile de pe teritoriul Dobrogei, refăcute de acest împărat, la Sucidava (probabil Mârleanu), Ulmetum, Aegystus (Aegyssus), Neiaduno (Noviodunum), Axiopa (Axiopolis), Tomis și din alte locuri.

După Iustinian și urmașii săi, cu deosebire în ultimul sfert al secolului al VI-lea, *limes*-ul dobrogean a făcut față tot mai greu numeroaselor atacuri ale slavilor și avarilor care, prin desele lor raiduri militare, prejudiciau, într-o mare măsură, viața economică a provinciei. Multe orașe au fost devastate și ruinate, unele mici grupe de slavi infiltrându-se, pentru scurte perioade de timp, chiar în interiorul provinciei.

În contextul politicii de refacere economică a Imperiului, de la sfârșitul secolului al V-lea și din secolul al VI-lea, Dobrogea, ca și centrele romane înșirate pe malul nordic al Dunării, a cunoscut o viață romană dezvoltată, similară cu aceea din alte provincii dunărene. Menținerea

www.cimec.ro

romanității, în condițiile unei sărăciri a culturii tradiționale, se reflectă în descreșterea numărului inscripțiilor, acentuarea caracterului rustic al limbii și al scrierii latine, precum și în renunțarea la înălțarea unor monumente funerare somptuoase și în preferința pentru monumentele mai simple, de tipul *stelelor*. În același timp, se constată pătrunderea pe scară largă a religiei creștine, ca și implicarea credincioșilor din Dobrogea în disputele religioase din Imperiu. Intensitatea vieții creștine este dovedită și prin numărul mare de episcopate dobrogene, aflate sub jurisdicția centrului episcopal de la Tomis, numeroasele bazilici și necropole creștine, precum și prin prezența unor construcții funerare *(martirium)* de la Niculițel și Axiopolis, conținând mormintele unor martiri creștini.

Din a doua jumătate a secolului al VI-lea, granița dunăreană a Imperiului este tot mai mult amenințată de invaziile slavo-avare, care încercau să forțeze *limes*-ul danubian, în dorința lor de a cuceri Bizanțul. Datorită situației militare dificile, în care se afla Imperiul în Asia Mică, ca și a revoltei de la începutul secolului al VII-lea a armatelor imperiale sub conducerea lui Focas, Imperiul nu a mai putut asigura, pentru un timp, apărarea *limes*-ului dunărean, ceea ce a permis slavilor nord-dunăreni, în 602, să se deplaseze în masă la sud de fluviu, instalându-se în anumite părți ale Moesiei și Thraciei. Aceasta a avut ca efect ruperea unității blocului romanic de o parte și alta a Dunării ; populația tracică romanizată din teritoriile sud-dunărene, în care unii slavi s-au așezat definitiv, s-a slavizat cu vremea, transmițând însă culturii slave numeroase elemente ale civilizației romane târzii.

Situația internă a Imperiului se reface însă în prima jumătate a secolului al VII-lea, prin acțiunile energice de reorganizare administrativă și militară ale împăratului Heraclius (610—641).

Viața romană pe teritoriul Dobrogei, cu toate condițiile grele provocate de desele incursiuni ale slavilor și avarilor la sud de Dunăre, a continuat și în secolul al VII-lea, după cum o dovedesc descoperirile arheologice și numismatice din cetățile romano-bizantine de pe *limes*-ul dunărean sau de pe litoralul vestic al Mării Negre, ca și din multe localități din interior. Numărul mai mare al populației romanice din Dobrogea, organizarea ei social-economică, cultura sa materială superioară și viața spirituală, ca și menținerea stăpânirii bizantine pe litoralul de vest al Mării Negre și în alte locuri din această regiune, au contribuit la dezvoltarea, în continuare, a romanității în acest teritoriu, permițând, în același timp, asimilarea slavilor pătrunși aici în număr mai redus,

În felul acesta, romanitatea dobrogeană, în strânse legături cu aceea din spațiul carpato-dunărean, cu care a format o unitate, a supraviețuit, constituind, istoric și lingvistic, baza etnogenezei românești în teritoriul istro-pontic.

Prin includerea unei largi populații autohtone în romanizare, s-a înregistrat o evidentă dezvoltare economică și culturală a acesteia.

În această privință, cu toate că elenismul avea o veche tradiție în această parte a țării, totuși, sub protecția garnizoanelor romane, prin contactul cu numeroși coloniști de limbă latină, ca și prin superioritatea modului de producție roman, romanismul s-a înrădăcinat adânc, constituind o importantă sursă de romanizare și pentru alte zone dacice învecinate, rămase în afara Imperiului roman.

www.cimec.ro

Prin romanizarea puternică a celor două provincii, Dacia și Moesia Inferior, s-au creat două importante nuclee romanice, în permanență interdependente, care au constituit focarele principale ale continuării și extinderii romanizării în tot spațiul locuit de geto-daci.

În acest context, romanizarea celor două provincii și apoi în celelalte teritorii ale Daciei, neocupate de romani, a contribuit la instaurarea unui mod de viață superior în această parte a Europei, în pofida unor aspecte negative, izvorâte din prezența stăpânitorilor romani și, implicit, a exploatării de către aceștia a populației autohtone.

Relațiile pe multiple planuri dintre romanitatea nord- și sud-dunăreană. Daciile sud-dunărene, Sciția Minor și Moesia formau, împreună cu Dacia Traiană, o puternică și întinsă comunitate de civilizație și de limbă romană, care se dezvoltase de-a lungul secolelor prin altoirea latinității pe un străvechi și numeros substrat daco-geto-moesic, reprezentând, astfel, componenta etno-lingvistică principală a romanității orientale.

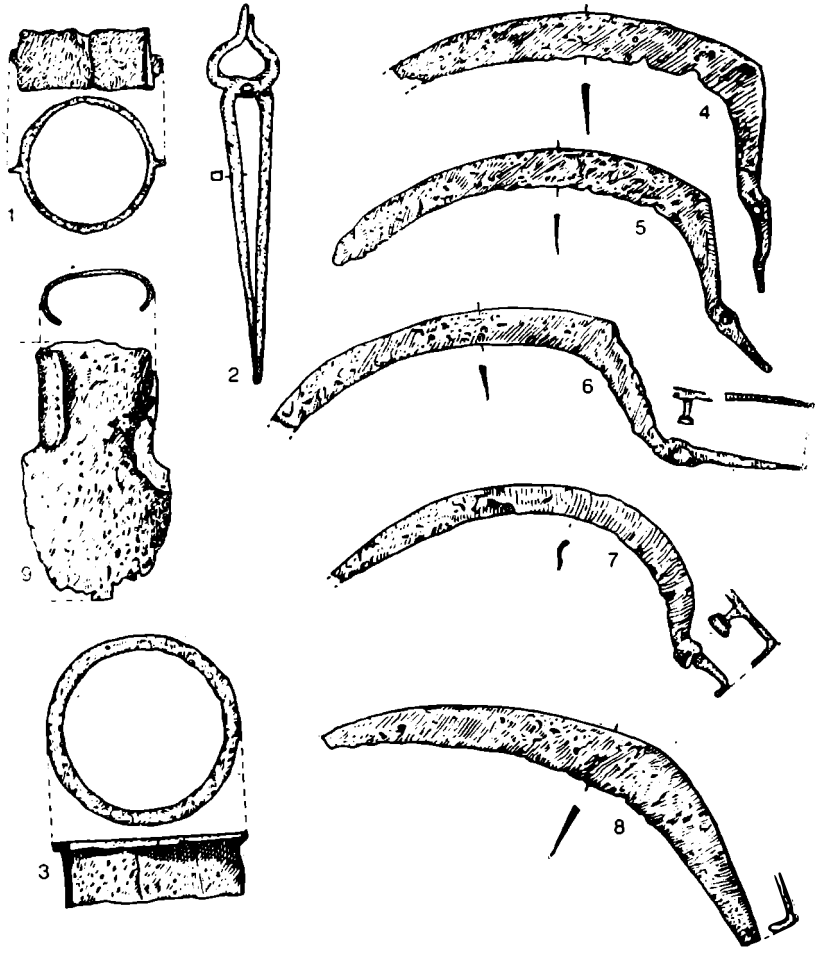

Fig. 83. Unelte din fier, de factură romană, din sec. al IV-lea — al V-lea din cimitirul nr. 1 de la Bratei (după Ligia Bârzu). 1, 3, bucșe ; 2, clește ; 4—8, seceri ; 9, fier de plug.

www.cimec.ro

Evoluția romanității nord-dunărene a fost, încă de la începuturile ei, strâns legată de aceea de la sudul Dunării. Legăturile multiple și neîntrerupte între nordul Dunării și Imperiul roman au contribuit într-o însemnată măsură la menținerea și consolidarea elementului romanic din spațiul carpato-dunărean, mai ales în cursul veacurilor al IV-lea — al VII-lea.

După cum s-a arătat de mai multă vreme, părăsirea Daciei de către oficialitatea romană nu a reprezentat decât un transfer al autorităților la sudul Dunării și nu o deplasare de populație, astfel că legăturile romanității carpato-dunărene cu Imperiul au continuat să fie la fel de strânse și după retragerea aureliană. Aceasta explică atât *unitatea etno-culturală*, cât și *continuarea și extinderea romanizării* în cursul secolelor al IV-lea— al VII-lea.

După criza economică din secolul al III-lea, refacerea Imperiului roman, îndeosebi ca urmare a reformelor lui Diocletian și Constantin cel Mare și a urmașilor săi din cursul secolului al IV-lea, a avut consecințe pozitive și pentru soarta romanității nord-dunărene. Imperiul a menținut permanent la Dunăre o serie de capete de pod, cu începere din perioada Gallienus-Aurelian, și, apoi, în vremea tetrarhiei și a lui Constantin cel Mare (cu recuceriri în Banat, Oltenia și Muntenia) care, în cursul secolului al IV-lea, vor fi sporite și întărite. Astfel, Constantin cel Mare reface zidurile și turnurile Drobetei, ridică noi turnuri și întărește cu garnizoane Dierna (Orșova), Sucidava (Celei), Turnu Măgurele, Constantiniana Daphne (Oltenița ?), Gura Ialomiței, Barboși și Aliobrix (Cartal) pe Dunăre și Tyras-ul (Cetatea Albă) pe Nistru. Mai mult, Constantin cel Mare construiește un nou pod peste Dunăre, la Sucidava. Aceste orașe-cetăți erau baze ale flotei romane de pe Dunăre și constituiau, totodată, importante centre economice și culturale, cu largi zone de influență în adâncul teritoriului vechii Dacii. Ele reprezentau, în același timp, și statornice și puternice focare de difuzare a romanității la nordul Dunării de Jos. După întinderea, puterea militară și durata existenței lor, aceste cetăți de la nordul Dunării nu erau doar simple puncte de observare, ci, uneori, adevărate centre militare destinate să apere o populație romanică, strâns legată economic și cultural de Imperiu.

Așa cum s-a apreciat de unii cercetători, deși la nordul Dunării nu exista o administrație civilă, populația trăia totuși în cadrul economiei Imperiului, organizarea social-economică la nivel rural fiind forma care a permis obștilor sătești să supraviețuiască și să-și desăvârșească romanizarea.

Imperiul roman și apoi cel romano-bizantin au considerat pierderea provinciilor de la nordul Dunării doar provizorie, de aceea în decursul secolelor al IV-lea — al VI-lea ele au intervenit permanent în evenimentele militare care s-au desfășurat în această zonă a Europei de sud-est.

In unele epoci, Imperiul roman a reușit chiar să stăpânească regiuni mai întinse de la nordul Dunării de Jos, cum a fost cazul cu anexările făcute în secolul al IV-lea de către Constantin cel Mare și urmașii săi. După distrugerile provocate de huni, în prima jumătate a secolului al V-lea, unele cetăți nord-dunărene vor fi refăcute, începând din vremea lui Anastasius, operațiile în această direcție fiind reluate sub Iustinian, până în anul 535. Întărirea cetăților și fortificațiilor de tot felul, refacerea unor drumuri (ca acela de pe valea Oltului), circulația

www.cimec.ro

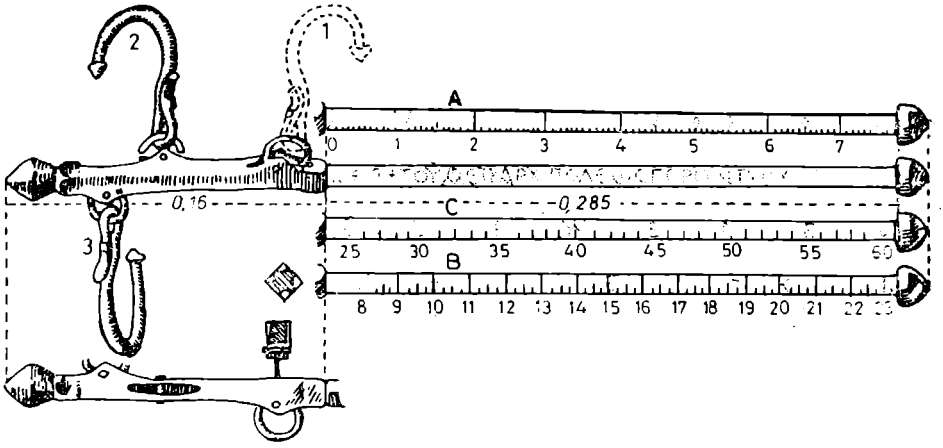

Fig. 90. Balanță romană din bronz, din sec. al VI-lea, de la Dinogetia (după Gh. Ștefan).

intensă a monedei romane, importurile (amfore, ceramică uzuală, unele obiecte de podoabă etc.) arată că, în secolele al IV-lea—al V-lea și în veacurile următoare, economia și cultura Daciei s-au aflat sub puternica influență a Imperiului.

Aceleași încercări de a recuceri anumite zone de la nordul Dunării au fost încununate de succes în vremea lui Iustinian (527—565) și a urmașilor săi. Pentru a-și asigura punctele de sprijin necesare, Justinian reface numeroase orașe și cetăți, între care și unele aflate la nordul Dunării. Istoricul bizantin Procopius ne spune că „odinioară erau așezări romane pe ambele maluri ale Dunării...", pe care multe dintre ele le-a reparat Iustinian, făcându-le mult mai puternice. Asemenea lucrări din secolul al VI-lea sunt constatate la Drobeta, Sucidava, Turris și în alte locuri. Cu prilejul înființării, în 535, a episcopiei latine *Iustiniana Prima,* novela a XI-a a lui Iustinian arată că jurisdicția ei se întindea și la nord de Dunăre, la populația de limbă latină, „întrucât amândouă malurile sunt pline de cetățile noastre...".

De asemenea, în edictul XIII (cap. XI) din *Corpus iuris civilis,* din vremea lui Iustinian, pentru o serie de greșeli administrativ-militare, Ioannes, eparhul comandamentelor militare din Orient, este amenințat că unitatea sa „va fi strămutată din țară și așezată în regiunile de dincolo de fluviu Istru... spre a sta de pază la hotarele de acolo", lucru ce nu era posibil dacă Imperiul nu ar fi stăpânit unele regiuni de la nordul Dunării.

Recuceririle romane sau romano-bizantine, așa cum s-a arătat, se sprijineau atât pe forța armatelor, cât și pe populația autohtonă de limbă și civilizație romanică, existentă nu numai în zonele limitrofe Dunării, ci și în regiunile mai îndepărtate, până în nordul extrem al Daciei.

Interesul deosebit manifestat de Imperiu pentru teritoriul nord-dunărean era determinat de mai mulți factori, dintre care importanță mai mare o prezintă cei de ordin militar, economic, cultural și spiritual. Relațiile dintre Imperiu și autohtonii carpato-dunăreni, manifestate în fiecare din aceste domenii, au avut consecințe pozitive în menținerea și

www.cimec.ro

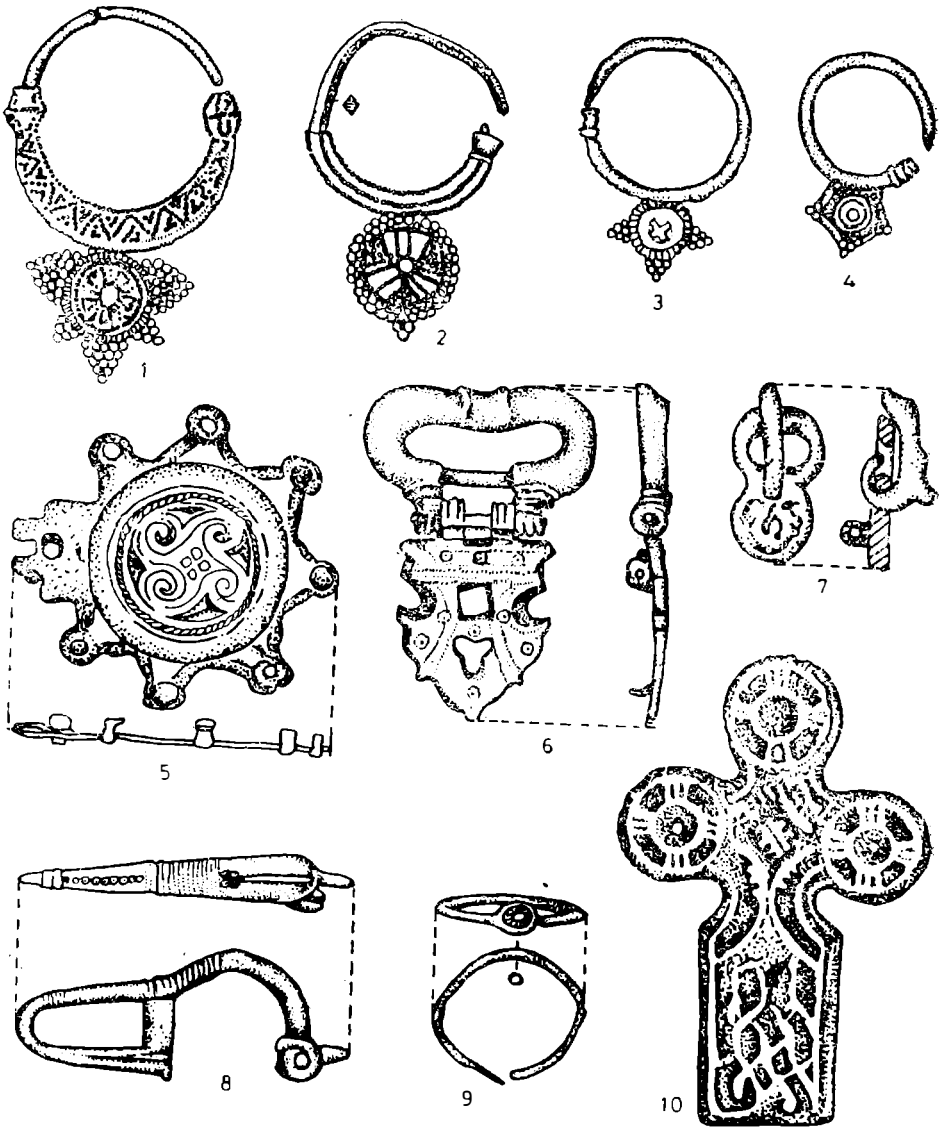

Fig. 91. Obiecte de podoabă (1—4, 9) și vestimentare (5—8, 10) din argint aurit (1—2) și bronz (3—10, din sec. al V-lea — al VII-lea (1—3, după M. Comșa ; D. Tudor ; 9, după S. Dolinescu-Ferche ; 10, după L. Marghitan). 1—4, cercei cu pandantive stelați, Coșoveni (1, 2), Ceptura (3) și Răcari (4) ; 5, 10 aplici, Sucidava (5) și Felnac (10) ; 6—7, catarame, Săbăoani (6) și Botoșana (7) ; 8, fibulă, Suceava ; 9, brățară, Dulceanca.

consolidarea romanității aici, astfel încât au hotărât, în mare măsură, soarta romanismului oriental de mai târziu.

Pe de altă parte, lumea romanică carpato-dunăreană a fost mereu preocupată să mențină strânse și multiple legături cu civilizația romană și bizantină nu numai în virtutea originii ei latine, a culturii materiale și vieții spirituale romane, difuzate de timpuriu și din plin aici, ci și da-

www.cimec.ro

torită vicisitudinilor istorice determinate de numeroasele şi pustiitoarele migraţii ale diverselor populaţii dinspre răsărit, autohtonii nord-dunăreni apelând constant, în răstimpul secolelor, la autoritatea de netăgăduit pe care Imperiul o manifesta aici prin forţa sa militară, prestigiul său economic şi prin înaltul stadiu al civilizaţiei sale.

Intensificarea unor noi pătrunderi de populaţii migratoare, încă din cursul secolului al III-lea, dar, cu deosebire, din secolul al IV-lea, a avut pentru statul roman o importanţă militară de prim ordin. De aceea, în perioada secolelor al IV-lea—al VII-lea graniţa dunăreană şi regiunile de la nordul fluviului, în politica militară romană, au ocupat permanent un loc aparte. Refacerile cetăţilor de pe ambele maluri ale Dunării, crearea prin cuceriri teritoriale efective a unor zone largi de apărare, cum au fost acelea realizate în cursul secolului al IV-lea, delimitate la nord de aşa-numita „Brazdă a lui Novac", sistem defensiv de mari proporţii, sau a altora de mai târziu, cum au fost acelea din veacul al VI-lea, din jurul amintitelor cetăţi dunărene, vădesc interesul major şi permanent pe care Imperiul îl manifesta în această parte a hotarelor sale. De altfel, acţiunile militare, organizate de armatele romane la nord de Dunăre şi care, în principal, urmăreau atragerea populaţiei autohtone, arată că ele au avut o importanţă strategică deosebită în ansamblul politicii de apărare a acestor regiuni de către Imperiu. Faptul că această graniţă dunăreană a putut fi menţinută până la începutul secolului al VII-lea (pentru ţărmul mării dobrogene chiar), iar revenirea, aici, a stăpânirii bizantine, în secolul al X-lea, întăreşte ideea că Bizanţul nu a renunţat, de fapt, niciodată, la posesiunile pe care le-a considerat doar temporar pierdute. Politica militară a statului roman la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor al IV-lea—al VII-lea a asigurat, de asemenea, menţinerea şi chiar amplificarea relaţiilor sale economice cu locuitorii acestor regiuni.

Numeroasele şi înfloritoarele oraşe existente la sud de Dunăre (unele situate chiar pe fluviu), organizate nu numai ca cetăţi de apărare, ci şi ca centre de producţie meşteşugărească şi agricolă şi care întreţineau intense legături comerciale, au constituit punctele de sprijin ale Imperiului roman şi bizantin, în ceea ce priveşte activitatea economică în teritoriile carpato-dunărene.

În lipsa izvoarelor scrise, prin intermediul cercetărilor arheologice se poate aprecia ponderea acestor relaţii, fiind posibilă, în acelaşi timp, să fie evidenţiată valoarea şi consecinţele influenţelor şi legăturilor directe, manifestate constant de către civilizaţia romană de la sud la nordul Dunării.

În perioada secolelor al IV-lea—al VII-lea, interesele economice ale Imperiului erau canalizate, la nord de Dunăre, în direcţia de a cuprinde regiunile carpato-dunărene cât mai mult în sfera sa de activitate, depinzând, într-o anumită măsură, şi de problemele privind aprovizionarea cu alimente şi materii prime. Asemenea interese izvorau din necesitatea aprovizionării armatelor, care activau în zona Dunării, şi chiar a populaţiei care locuia între fluviu şi Balcani, cu produse cerealiere şi animale domestice. Cu asemenea probleme Imperiul s-a confruntat adesea în anii grei de secetă, dar, îndeosebi, în perioadele când atacurile numeroase şi prelungite ale diferiţilor migratori dezorganizau, pentru mai multă vreme, economia regiunilor romane pustiite de către aceştia.

www.cimec.ro

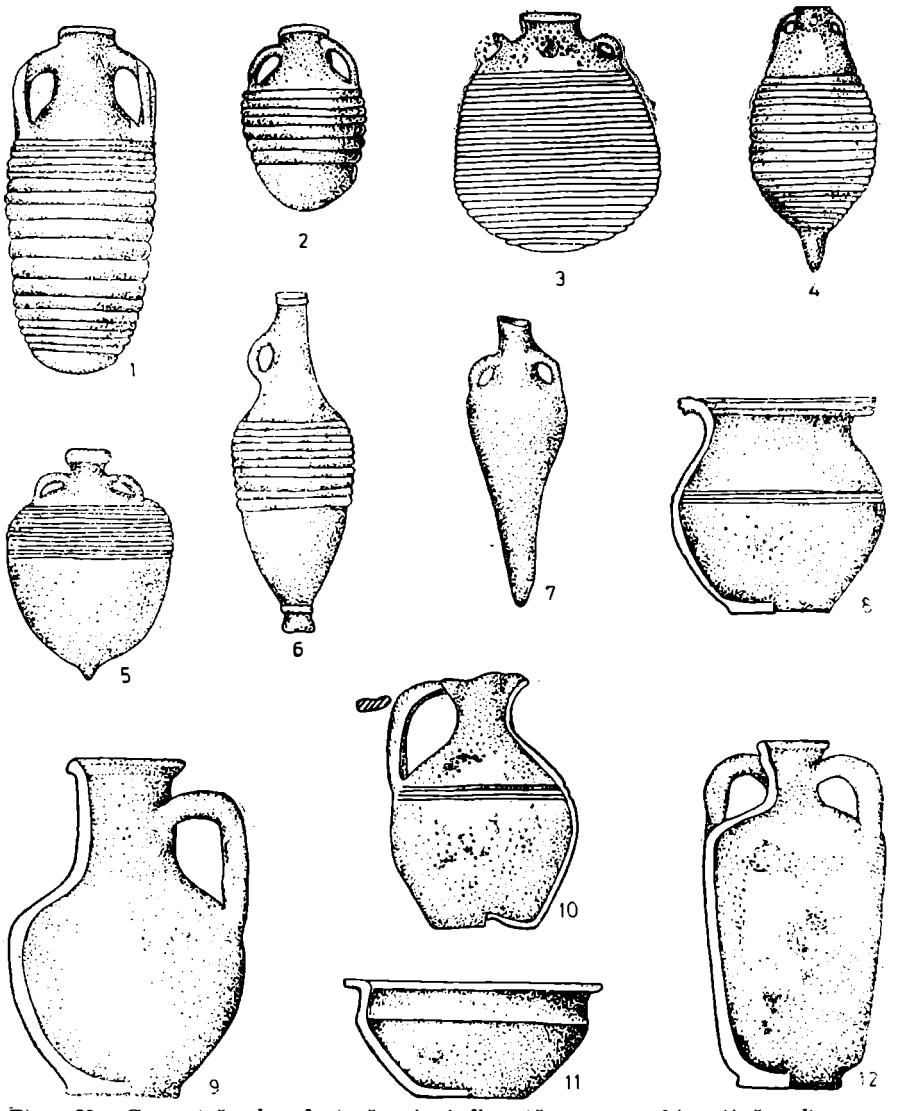

Fig. 92. Ceramică de factură și influență romano-bizantină, din sec. al IV-lea — al VI-lea (după D. Tudor). 1—7 amfore, Orlea (1) și Sucidava (2—7) ; 8, borcan, Orlea ; 9—10, 12, urcioare, Orlea (9), Almăj (10) și Sucidava (12) ; 11, castron, Sucidava.

Ferită de jafurile neîntrerupte ale goților, hunilor, kutrigurilor, slavilor sau avarilor, dar constrânsă, în cadrul unei dominații politice mai puțin dure, să producă și hrana necesară cuceritorilor, populația locală nord-dunăreană a continuat să se ocupe cu practicarea agriculturii, creșterii vitelor și meșteșugurilor. În anii de relativă liniște politică și, adesea, nestingheriți, datorită interesului vital al migratorilor de a avea asigurată hrana trebuincioasă, romanicii carpato-dunăreni au putut obține recolte de cereale sporite și numeroase animale domestice, cu care plăteau dările impuse, comercializând, totodată, astfel de produse, fie în

www.cimec.ro

orașele de pe Dunăre, fie prin intermediul negustorilor din Imperiu. Schimburile se efectuau, în multe cazuri, în natură, pentru grânele și animalele achiziționate negustorii sud-dunăreni oferind uleiuri, vinuri și anumite unelte, obiecte de uz gospodăresc (fig. 89—90), de podoabă și îmbrăcăminte (fig. 91), stofe etc., produse în centrele meșteșugărești și agricole ale Imperiului.

Descoperirile de amfore de factură romană în întreg spațiul carpato-dunărean (fig. 92/1—7), deosebit de numeroase în tot cursul perioadei secolelor al IV-lea—al VII-lea, subliniază intensitatea și durata acestui comerț. Pe lângă amfore cu uleiuri și vinuri, în cadrul acestor relații comerciale cu Imperiul s-au difuzat, la nordul Dunării, și o serie de unelte, îndeosebi pentru agricultură, cum sunt brăzdarele de plug, seceri, săpăligi, cosoare pentru vie, topoare etc.

De asemenea, din Imperiu au fost importate diferite vase din lut (oale, strachini, capace, opaițe), lucrate din pastă fină, la o roată perfecționată, uneori acoperite cu vopsea roșie, precum și vase lucrate din sticlă (fig. 92/8—12 ; 93/1—4). Pe lângă acestea, la nord de Dunăre au fost difuzate, pe calea comerțului, și o serie de obiecte de podoabă și vestimentare, produse în diferite ateliere de la sudul fluviului. Dintre acestea, se remarcă anumite tipuri de fibule digitale sau de caracter roman târziu, mult apreciate de populația autohtonă, daco-romană și romanică. Astfel de obiecte vestimentare, lucrate din bronz sau din argint, derivate din tipurile romane clasice, sunt întâlnite în numeroase așezări și cimitire, descoperite la nord de Dunăre în perioada secolelor al IV-lea—al VII-lea. Tot atât de caracteristice atelierelor de orfevrărie din Imperiu sunt și anumite tipuri de cercei, dintre care cei mai caracteristici sunt cei cu pandantivul stelat, precum și numeroasele catarame de tip „Histria", „Sucidava" sau „Siracuza", răspândite până în nordul extrem al țării noastre. Desigur, din Imperiu au fost importate și alte mărfuri, cum sunt stofele, diferite obiecte din piele și lemn, legume, fructe etc., care nu s-au putut conserva și, prin urmare, descoperirile arheologice nu le înregistrează decât în cazuri cu totul excepționale.

Rolul creștinismului în procesul continuității și romanizării. O importanță deosebită în cadrul schimburilor dintre Imperiu și autohtonii nord-dunăreni o prezintă importurile de obiecte de cult creștin. Aceste obiecte au fost vehiculate aici ca urmare a răspândirii, de timpuriu, a creștinismului latin din principalele centre creștine orășenești de la sud de Dunăre, în acest sens, provincia Sciția jucând un rol aparte.

Deși unele descoperiri de caracter creștin sunt atestate în Dacia pe la sfârșitul secolului al III-lea, răspândirea noii religii este, neîndoielnic, un fenomen care se va manifesta în aceste zone, cuprinzând masele mai largi de populații, înainte de Conciliul de la Niceea din anul 325. Înmulțirea comunităților creștine latine în orașele sud-dunărene și apariția unor episcopii în Dacia Mediteraneea, Moesia Superior și Inferior sau Scythia Minor au favorizat răspândirea noii religii și printre locuitorii daco-romani și apoi romanici, din teritoriile carpato-dunărene. Aceste episcopii, cu un teritoriu bine delimitat, aveau o populație de limbă latină foarte numeroasă, episcopul devenind, cu timpul, o personalitate care conducea și rezolva inclusiv multiplele probleme de ordin social și politic ale enoriașilor săi. Mulți dintre acești prelați erau oameni erudiți, elaborau lucrări cu caracter religios în limba latină, construiau lăcașuri de cult și luau parte la multe dintre marile probleme cu care se confrunta, adesea,

www.cimec.ro

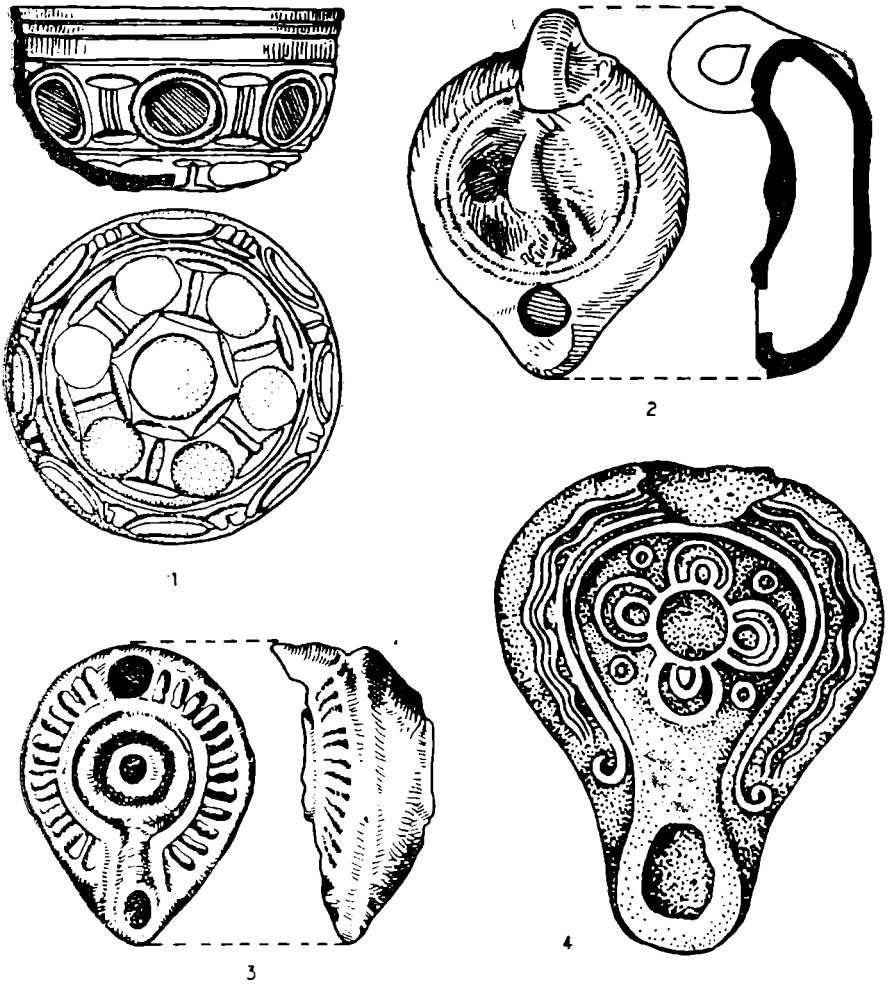

Fig. 93. Bol din sticlă (1) și opaițe romano-bizantine (2—4), din sec. al IV-lea — al VI-lea. (1—2 după I. Barnea și colaboratori ; 3 după K. Horedt ; 4 după D. Tudor). 1—2, Tropaeum Traiani ; 3, Turda ; 4, Sucidava.

politica religioasă și culturală a Imperiului în aceste țări. Dintre aceștia, Bretanion și Teotim II de la Tomis, Nicetas din Remesiana, Ursacius din Singidunum, Auxentius din Durostorum, precum și alții, ca Maximin, Palladiu de Ratiaria, Ioan Cassian sau Dionisie cel Mic, celebri eruditi ai creștinității veacurilor al IV-lea—al VI-lea, mulți dintre ei originari sau activând chiar în Sciția, au contribuit esențial la crearea și punerea în circulație a ecumenismului în regiunile Dunării de Jos.

În sânul acestei creștinități latine, în cursul secolului al IV-lea a apărut erezia ariană, originară din Asia, reprezentând o credință monoteistă absolută și răspândită îndeosebi în *Illiricum*, dar, în egală măsură, adoptată și de unele pături ale goților de la nordul Dunării, precum și alte erezii, ca cele ale audienilor, nestorienilor etc. Populația locală

www.cimec.ro

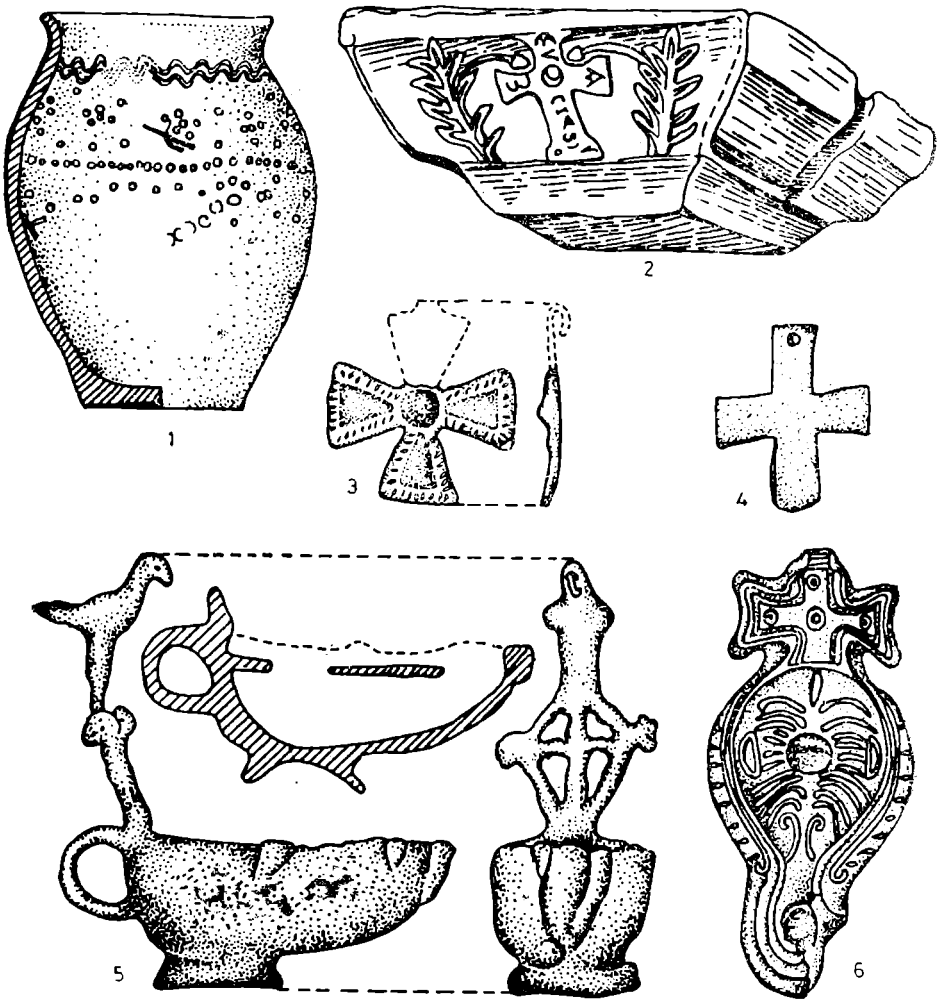

Fig. 94. Obiecte de cult din lut ars (1, 6), bronz (3—5) și piatră (2), cu inscripții și simboluri creștine din sec. al V-lea — al VII-lea (1 după Z. Székely ; 2 după Em. Popescu ; 3 după I. Mitrea ; 4, 6 după D. Tudor ; 5 după M. Macrea). 1, Vas Poian ; 2, capitel, Tomis ; 3—4, cruciulițe, Davideni (3) și Sucidava (4) ; 5—6, opaițe, Dej (5) și Sucidava (6).

romană a adoptat însă, de la început, credința latină ortodoxă și unii dintre episcopii ei din această parte a Imperiului, ca Ursacius din Singidunum, Valens din Mursa, Auxentius din Durostorum, Bretanion din Tomis, și alții, au activat, eficient, pentru a păstra ortodoxismul, astfel că arianismul, nestorianismul și alte erezii nu au putut face prea mulți prozeliți. Cele mai multe dintre episcopiile sud-dunărene, deosebit de active în cursul secolului al IV-lea, s-au menținut, cu aceeași autoritate, și în secolul al V-lea, extinzându-și, cu rezultate favorabile, influențele, îndeosebi la nordul Dunării de Jos. În prima jumătate a secolului al VI-lea, Iustinian reorganizează aceste episcopii de limbă latină, determinând o tot mai accentuată dependență a lor de autoritatea imperială.

www.cimec.ro

Descoperirile arheologice privind răspândirea creştinismului în secolele al IV-lea—al VII-lea s-au înmulţit, în ultimii ani, în chip considerabil, astfel de vestigii fiind răspândite, în egală măsură, în tot teritoriul străvechii Dacii, ceea ce arată că noua religie fusese acceptată, treptat, de mase tot mai largi de oameni.

Pe lângă urmele unor biserici, care au funcţionat neîntrerupt în cursul secolelor al IV-lea—al VII-lea, scoase la iveală la Tomis (fig. 94/2), Adamclisi, Niculiţel, Slava Rusă, Sucidava şi probabil la Slăveni — Olt, ca şi importantul complex mânăstiresc datând din secolul al V-lea de la Slava Rusă şi numeroase alte vestigii de caracter creştin atestă adoptarea acestei religii de către romanicii nord-dunăreni. Amfore romane cu inscripţii sau simboluri creştine au fost descoperite în numeroase aşezări din această vreme, alături de vase locale, având incizate semnul crucii (fig. 95/2 ; 94/1). La acestea se adaugă opaiţele din lut (fig. 95/4—5 ; 94/6) sau bronz (fig. 94/5), cu toartă cruciformă, ornamentate cu simboluri creştine, sau opaiţele în formă de porumbel, peşte sau de figuri umane, ca acelea de la Drobeta, Dierna, Tibiscum, Sucidava, Dej, Apulum, Potaissa, Porolissum, Gherla, Luciu etc. Alte obiecte mărunte, de podoabă sau vestimentare, geme (fig. 95/3, 6), inele, fibule (fig. 95/7), cătărămi, aplice cruciforme (fig. 94/3—4), pandantive (fig. 95/8) prezintă, de asemenea, variate simboluri sau inscripţii de caracter creştin.

Mai pot fi amintite cruciuliţele din bronz, argint sau os (Sucidava, Băleni — Dâmboviţa, Barboşi — Galaţi, Bucureasca — Prahova, Ruginoasa — Iaşi, Pârjoaia — Constanţa, Davideni — Neamţ ş.a.), un mic recipient pentru mir de la Sărata Monteoru — Buzău, şi, mai ales, cunoscutul *donarium* de la Biertan, având, pe lângă semnul crucii, şi monograma numelui lui Hristos, alăturată inscripţiei votive decupată în metal, „Ego Zenovius votum possui" (fig. 95/1), reîntâlnită şi pe un vas fragmentar, tot din secolul al IV-lea, descoperit la Porolissum. O importanţă aparte o prezintă tezaurul din obiecte liturgice din secolele al V-lea—al VI-lea de la Pârjoaia — Constanţa, aparţinând, probabil, unei episcopii.

Ca urmare a răspândirii creştinismului de limbă latină, unele ateliere nord-dunărene, din perioada secolelor al IV-lea—al VII-lea, încep să producă, şi ele, o serie de obiecte de cult creştin, îndeosebi cruciuliţe, tiparele din piatră sau lut, destinate turnării în serie a unor astfel de obiecte, întâlnindu-se peste tot în spaţiul carpato-dunărean (Olteni, Bucureasca, Străuleşti, Davideni, Costeşti, Botoşana etc.).

Trebuie reţinută şi constatarea că răspândirea creştinismului de limbă latină, fie prin intermediul unor numeroşi misionari, care au activat la nordul Dunării de Jos (izvoarele scrise fac numeroase referiri la o astfel de activitate), fie prin intermediul unor transfugi creştini sau prizonieri din Imperiu, a fost facilitată, fără îndoială, tocmai de origine romanică a populaţiei din teritoriile carpato-dunărene, adoptarea noii religii desfăşurându-se firesc, iar nu oficial şi târziu, ca în cazul altor popoare vecine (bulgari, ruşi, unguri etc.).

Răspândirea creştinismului la nordul Dunării a constituit, incontestabil, una din importantele căi de difuzare a latinităţii în acest teritoriu. Terminologia creştină din limba română evidenţiază, cât se poate de clar, originea şi vechimea creştinismului difuzat pe teritoriul vechii Dacii şi se poate considera că, pentru epoca respectivă, răspândirea sa, aici, a

www.cimec.ro

Fig. 95. Obiecte cu inscripții și simboluri creștine din bronz (1, 8), argint (7), lut (2, 4—5), pietre semiprețioase (3, 6), din sec. al IV-lea — al V-lea (1, 3, 6, 8 după K. Horedt ;2 după N. Gudea ; 4, 7 după M. Macrea ; 5 după Em. Popescu). 1, *donarium*, cu inscripție latină ajurată, Biertan ; 2, fragment de vas cu inscripție latină incizată, Porolissum ; 3, 6 geme, Turda (3) și Transilvania (6) ; 4—5, opaițe cu simboluri și inscripții latine, Apulum (4) și Tomis (5) ; 7, fragment de fibulă, Micia ; 8, pandantiv, Palatca.

www.cimec.ro

fost un factor de progres, care nu putea să existe decât la o populație cu o civilizație dezvoltată, în esență, de factură romanică.

Legăturile cu Imperiul roman târziu. Așa cum s-a mai menționat, în relațiile comerciale ale autohtonilor de la nordul Dunării cu Imperiul roman târziu, schimburile în natură au avut un rol important, dar, pe lângă ele, s-a folosit și moneda măruntă de bronz sau de aramă emisă de Imperiu, monedă care a circulat continuu și intens, mai ales în acele zone ale fostelor posesiuni romane, dar și în acelea chiar mai îndepărtate, fiind acceptată de populația romanică de aici în aceeași măsură și cu aceleași foloase ca și pentru populația din Imperiu. Acceptarea de către romanicii nord-dunăreni a monedei mărunte emise de Imperiul roman, în perioada secolelor al IV-lea—al VII-lea, a fost, în primul rând, consecința faptului că, dintotdeauna, aceștia s-au considerat ca făcând parte din Imperiu, autoritatea politică, economică și culturală a acestuia manifestându-se, direct și util, inclusiv prin acest aspect de factură economică. Cele mai receptive zone la acest fenomen de ordin economic au fost, în primul rând, acelea care făcuseră parte din fostele posesiuni romane sau care vor fi temporar încorporate Imperiului în cursul secolului al IV-lea sau al VI-lea, dar într-o anumită măsură circulația monetară romană nu a fost străină nici altor zone mai depărtate de Dunăre din vechea Dacie. Folosirea de către autohtonii nord-dunăreni a monedei, în relațiile comerciale cu Imperiul, s-a datorat atât unor vechi tradiții, cât și originii comune etno-lingvistice cu romanitatea sud-dunăreană. Din datele existente până în prezent reiese că pentru întreg spațiul carpato-dunărean se cunosc câteva sute de descoperiri de monede izolate, precum și numeroase tezaure din perioada secolelor al IV-lea—al VII-lea. Exceptând tezaurele puse în legătură cu plata unor stipendii (cu monede din argint sau chiar din aur), pe teritoriul României sunt cunoscute circa 60 de tezaure, conținând monede din bronz sau din aramă, pe care populația locală le-a ascuns în perioadele tulburi, determinate de invaziile diferitelor neamuri migratoare.

Pe lângă legăturile comerciale directe, care s-au desfășurat permanent la nordul Dunării cu Imperiul, și difuzarea, de timpuriu și în masă, a creștinismului latin, pot fi documentate și o serie de influențe romane în domeniul producției materiale și al vieții spirituale, care, și ele, la rândul lor, subliniază rolul deosebit pe care civilizația romană târzie și romano-bizantină l-au jucat în această parte a Europei.

Într-adevăr, în tot cursul perioadei primului mileniu și în primele secole ale celui următor, prestigiul politic al Imperiului, forța lui economică și militară, precum și stadiul înalt al civilizației sale au oferit populației autohtone, din întreg spațiul carpato-dunărean, un eficient și continuu sprijin în lupta sa de a supraviețui în perioadele tulburi ale marilor migrații.

Numeroasele legături directe cu Imperiul roman târziu și bizantin, ca și influențele pozitive manifestate de acesta permanent asupra întregii dezvoltări a societății locale nord-dunărene, au avut imediate și profunde consecințe în prefigurarea trăsăturilor esențiale ale civilizației românești din perioada de început a evului mediu. De aceea, se poate aprecia, cu suficiente temeiuri, că intensitatea, durata și varietatea relațiilor pe care lumea romană târzie și bizantină le-a avut cu vechea Dacie, ca și influențele difuzate aici au contribuit, într-o însemnată măsură, la

www.cimec.ro

definitivarea culturii materiale și vieții spirituale autohtone în epoca încheierii procesului de etnogeneză românească. Prin aceste relații s-au putut astfel conserva numeroasele elemente de factură romană târzie, s-au consolidat și amplificat inovațiile și imitațiile autohtone și s-au difuzat creațiile lumii romane și romano-bizantine în diferite domenii. În felul acesta, amprenta civilizației romane târzii s-a întipărit definitiv în actul de naștere a vechii culturi românești.

2. POPULAȚIILE MIGRATOARE PE TERITORIUL DACIEI ȘI RAPORTURILE LOR CU AUTOHTONII (SEC. I—al VIII-lea)

În perioada în care a avut loc etnogeneza românească, fondul de bază autohton, daco-roman, romanic și vechi românesc, a venit în contact cu diferite neamuri migratoare (pl. 12), care au pătruns temporar în spațiul carpato-dunăreano-pontic, afectând, într-o măsură mai mică sau mai mare, dezvoltarea societății locale. Fenomenul acesta, deosebit de complex și care s-a desfășurat timp de mai bine de un mileniu, prezintă o importanță aparte pentru cunoașterea nu numai a neamurilor în migrație, care au apătruns în spațiul vechi dacic, ci și a relațiilor lor cu autohtonii din regiunile respective, precum și a consecințelor care au decurs din acestea.

Pentru problema etnogenezei românești, prezintă interes valurile migratorii, care s-au scurs pe teritoriul fostei Dacii în perioada secolelor I—al VII-lea.

Fenomenul marilor migrații ale populațiilor de origini diferite (iraniană, germanică, turanică, turcică și slavă) a fost determinat de cauze multiple, nu întotdeauna ușor de reconstituit. Stadiul mai înapoiat de dezvoltare social-economică, politică și culturală, anumite condiții de ordin climatic sau politic (presiunea altor populații), precum și atracția pe care o exercitau civilizațiile romană și bizantină, au fost principalele cauze care au determinat deplasarea populațiilor migratoare.

Pătrunderea acestor migratori pe teritoriul fostei Dacii, datorită stadiului de dezvoltare, inferior, în care se aflau, în comparație cu acela al autohtonilor din aceste regiuni, a frânat, pentru o anume vreme, evoluția societății locale.

Pe de altă parte, nu poate fi negat faptul că, într-o anumită măsură și pentru unele perioade, prezența unora din acești migratori în spațiul carpato-dunăreano-pontic a putut contribui la crearea unor condiții mai favorabile dezvoltării economice și sociale a autohtonilor care, prin ocupațiile lor, îndeosebi agricole, au fost principalii producători de hrană pentru unele dintre populațiile respective. În această privință, problema relațiilor dintre migratori și autohtoni prezintă un deosebit interes și pentru o mai bună cunoaștere a evoluției societății locale în perioada respectivă. În acest context, desfășurarea marilor migrații este necesar să fie urmărită sub aspect cronologic și etnic.

Sarmații. Primul din aceste valuri de migratori este acela al sarmaților, înrudiți cu sciții, făcând parte, ca și aceștia, din grupul iranian vestic. Datele izvoarelor scrise, transmise de Herodot, Hypocrates, Stra-

www.cimec.ro

bon, Plinius cel Bătrân, Tacitus, Ammianus Marcellinus, Priscianus ș.a., se referă, îndeosebi, la răspândirea triburilor sarmate și organizarea lor economică și socială, precum și la legăturile acestora cu sciții și lumea romană. Aceste informații au fost completate prin rezultatele cercetărilor arheologice din nordul Mării Negre și din regiunile Dunării Inferioare și Mijlocii.

Astfel, pe baza acestor date, s-a reconstituit deplasarea, în secolele al IV-lea—al III-lea î.Hr., către vest a sarmaților, din stepele uralo-caspice și nord-pontice către regiunile Dunării Inferioare și Mijlocii.

În continuare, pentru secolele I și al II-lea, se știe că între Don și Nipru locuiau triburi de roxolani, iar între Nipru și Nistru sarmații iazygi. În secolul I, iazygii sun constatați între Tisa și Dunăre, necunoscându-se în mod exact împrejurările în care au ajuns, prin nordul Daciei, în acest teritoriu. În schimb, se știe că roxolonii s-au deplasat în locul lor, spre Dunărea dobrogeană, și că dincolo de Don se localizează alanii, ultimul val sarmatic, care s-a deplasat spre vest din stepele nord-caucaziene, unde constituiau puternice uniuni de triburi, către sfârșitul secolului al II-lea.

Din datele izvoarelor scrise este dificil să se reconstituie, exact, intensitatea pătrunderii sarmaților în teritoriile de la Dunărea Inferioară. În legătură cu această problemă, trebuie avut în vedere și posibilitatea ca, sub denumirea de sarmați, să se includă și alte triburi, la fel ca și sub aceea de sciți mai înainte.

In înaintarea lor spre vest, sarmații au trecut în Dobrogea de mai multe ori, cu carele, peste Dunărea înghețată. Un ecou al incursiunilor lor periodice, prădalnice și cu alte scopuri, întâlnim, în secolul I, și la Ovidiu, care se plânge că este nevoit să-și ducă viața printre barbari, „cu fiarele sarmate, cu bessii și cu geții" (*Tristia,* III, 10).

De asemenea, prezența lor la Dunărea de Jos în secolul I s-ar putea deduce și din inscripția lui Plautius Silvanus Aelianus, în care termenul de *transdanubieni* a fost interpretat în sensul că se referă la o populație amestecată, bastarno-sarmato-getică, din nordul Dunării, strămutată la sudul fluviului atât din motive strategice (spațiul de siguranță), cât și economice (mărirea numărului contribuabililor și sporirea valorificării pământurilor agricole). Această strămutare a transdanubienilor la sud de Dunăre nu trebuie conexată cu războiul cu sarmații, care reprezintă o altă acțiune, din anul 62, pusă pe seama lui Plautius Silvanus Aelianus, la care a luat parte, cum menționează inscripția, numai o parte din armată, o alta fiind trimisă în Orient, la luptele din Armenia. Deci, acțiunea de reprimare a intențiilor agresive ale sarmaților iazygi a avut loc, mai mult ca sigur, în 62 (dată la care legiunea a V-a Macedonica a fost trimisă în Orient). Înăbușind amenințarea sarmaților, Plautius Silvanus Aelianus a ajuns la unele „aranjamente" cu sarmații menționați în inscripție. Aceste operații au avut loc la nord de gurile Dunării sau, probabil, în sudul Moldovei, întreaga acțiune a lui Plautius Silvanus Aelianus fiind orientată către nord-est.

După războaiele dacilor cu romanii (105—106), sarmații pătrund, mai departe, pe teritoriul Moldovei, și mai târziu, către sfârșitul domniei lui Hadrian, se vor extinde și în acela al Munteniei. Marea lor majoritate a pătruns însă în teritoriile extra-carpatice ale României de-abia la sfârșitul secolului al III-lea, fiind împinși de goți, care au ocupat, în această vreme, stepele nord-pontice. Din teritoriul Moldovei, sarmații,

www.cimec.ro

intrați sub hegemonia carpilor, vor întreprinde, împreună cu aceștia, mai multe acțiuni împotriva Imperiului, la sudul Dunării.

La rândul lor, sarmații iazygi au pătruns dinspre vest în regiunea de câmpie a Banatului, la o dată care se pare că nu a depășit cu mult retragerea aureliană, întrucât Ammianus Marcellinus îi recunoaște aici ca indigeni (XVII, 12, 18), continuând să neliniștească granițele Imperiului. De asemenea, din aceeași sursă reiese că acești sarmați au fost de timpuriu și clienți ai Romei (XVII, 12, 15).

În legătură cu sarmații din Banat, este cunoscut faptul că aceștia, amenințați de goți, au cerut ajutor în anul 332 lui Constantin cel Mare, care i-a zdrobit pe aceștia din urmă, încheind cu ei o alianță, în baza căreia erau obligați să-i furnizeze trupe.

Cu prilejul acestor evenimente, presupuse pe teritoriul Banatului, a avut loc, în 332—334, o răscoală cu caracter social-politic, descrisă cel mai complet de către Ammianus Marcellinus *(Res gestae,* XVII, 12—19), care s-a folosit de informații obținute chiar de la cei care au participat la evenimente. Date asupra acestei răscoale mai sunt transmise și de către Anonymus Valesii (Excerpta Valesiana), Eusebius (Vita Constantini, IV, 6) și Hieronimus. Din aceste izvoare reiese că, în 332, cu prilejul zdrobirii goților de către Constantin cel Mare, sarmații stăpâni *(argaragantes)* au înarmat și pe sclavii lor *(limigantes)* care, după înfrângerea goților, și-au întors armele împotriva propriilor lor stăpâni, reușind să-i alunge, probabil, din Banat, de unde o parte s-au refugiat în teritoriul Imperiului roman. Aceste evenimente s-au petrecut în 334, în urma cărora *limigantes* au rămas stăpâni în Banat până în 338, când, neliniștindu-se, au fost înfrânți de către romani în asociere cu *argaragantes*. Din analiza acestor evenimente, petrecute, după unii, pe teritoriul Banatului, s-a dedus că *argaragantes* ar corespunde roxolanilor, iar *limigantes* iazygilor și daco-romanilor din aceste zone.

Datele izvoarelor scrise cu privire la sarmați sunt completate de acelea ale descoperirilor arheologice, în special din morminte de înhumație din secolele al II-lea—al IV-lea, și din regiunile de stepă ale Moldovei, Munteniei și Basarabiei, dintre care mai cunoscute sunt acelea de la Trușești (jud. Botoșani), Probota (jud. Iași), Poienești (jud. Vaslui), Largu (jud. Buzău) și Chișcani (jud. Brăila), precum și de la Razaklia, Semenovka, Holmskoe, Olănești (fig. 108/1—2), Tudora (fig. 108/3) și altele dintre Prut și Nistru.

Din inventarul acestor morminte, în afară de arme, piese de podoabă și de îmbrăcăminte, face parte și ceramica de factură sarmatică, dacică sau romană, reflectând interpenetrația culturii sarmatice cu elementele de cultură dacică și romană. Din punct de vedere antropologic, se remarcă deformarea artificială a craniului, practicată încă din copilărie, ca semn de distincție și frumusețe, obicei preluat de alani din Asia și apoi răspândit spre vest, odată cu înaintarea lor spre Dunărea Inferioară.

În secolele al III-lea și al IV-lea, ca urmare a relațiilor cu carpii și dacii liberi, au pătruns în cultura acestora unele elemente sarmatice, reflectate în descoperirile de ceramică și obiecte de podoabă (perle, oglinzi, clopoței ș.a.), aparținând atât culturilor Poienești—Vârteșcoi din Moldova și Chilia—Militari din Muntenia din sec. al II-lea—al III-lea, cât și culturii Sântana de Mureș din secolul al IV-lea din spațiul carpato-dunărean.

www.cimec.ro

1 2 3

Fig. 96. Vase din lut (1), sticlă (2) și bronz (3), din tumulii sarmatici de la Olănești (1—2) și Tudora, r. Olănești (3) (după V. I. Markevici). 1, vas în formă de berbec ; 2, butelie de sticlă ; 3, vas de bronz.

Populații germanice : vandali, goți. Un alt val de migratori, care a afectat teritoriul Daciei, este acela al *populațiilor germanice,* care, în deplasările lor din teritoriul de origine sau ulterior ocupat, au presat asupra dacilor liberi, sarmaților ș.a., făcându-și apariția la granițele europene de nord și nord-est ale Imperiului.

Presiunea lor va determina, spre mijlocul secolului al III-lea, marile atacuri carpice din 245—247, a căror violență este dovedită îndeosebi de nivelul de distrugeri de pe *limes*-ul transalutan. Dincolo însă de aceste atacuri și de presiunea dacilor liberi din vest, nu se înregistrează, în *provincia Dacia,* atacuri ale unor neamuri germanice. Raidurile gotice, goto-carpice sau goto-taifalo-bastarno-sarmatice nu sunt îndreptate în special spre Dacia, ci spre provinciile sud-dunărene și microasiatice. Nici unul dintre aceste raiduri, oricât de puternic ar fi fost el, nu a avut ca rezultat instalarea, în limitele secolului al III-lea, a unor grupe alogene în Dacia sau Moesia.

Ideea apariției, în fosta provincie sau în restul Daciei, a unor populații de neam germanic, ca și explicarea măsurii lui Aurelian de a fixa *limes*-ul pe Dunăre în urma acestei situații noi, se datorește mențiunii fugare a lui Eutropius (Breviarium, VIII, 2, 1), după care ținuturile dacice *„le stăpânesc acum taifalii, victofalii și tervingii".* La această știre se adaugă amintirea de către Iordanes (*Getica,* 113) a unui conflict vandalo-got, din vremea lui Maximianus, lângă Marisia, Miliare, Gilpil și Crisia, încheiat cu înfrângerea vandalilor, cu uciderea regelui lor Visimar. Această informație îi plasează pe vandali undeva, în coasta vestică a Daciei, pe Mureș și Crișuri. În sfârșit, același Iordanes (*Getica,* 99) introduce în scenă un al treilea grup germanic (de fapt o ramură a goților), *gepizii,* care pretind accesul în ținuturile mai sudice, aflate în stăpânirea tervingilor. Lupta, mult discutată, care s-a dat lângă Gal-

www.cimec.ro

tis, pe râul Auha, pare să fi avut loc pe la 290/291, încheindu-se în defavoarea gepizilor, care, sub regele Fastida, au rămas la nordul Daciei până când migrația hunică și trecerea vizigoților la sud de Dunăre le-au deschis drumul spre Câmpia pannonică.

Problemele care se pun în legătură cu informațiile provenind din aceste izvoare literare privesc, pe de o parte, concordanța lor cu alte știri relative la istoria triburilor germanice din bazinul Dunării mijlocii și inferioare până la deplasarea lor spre alte provincii ale Imperiului, precum și dispariția lor din istorie și, pe de altă parte, raportarea datelor din izvoare la cele furnizate de arheologie.

Relativ la ultima problemă, două aspecte trebuie să fie subliniate, ambele în legătură cu eventuala prezență a unor grupe alogene în Dacia romană și în teritoriile libere înainte sau imediat după retragerea aureliană. Cel dintâi privește atestarea, pe bază arheologică, a unor niveluri de locuire aparținând, fără nici un dubiu, diferitelor grupe de daci liberi, databile la începutul secolului al IV-lea. Este vorba de descoperirea, la Mătăsaru (jud. Dâmbovița) și în alte locuri, a unor niveluri de locuire târzii (secolul al IV-lea) ale culturii Chilia—Militari. De asemenea, unele descoperiri din Moldova indică existența unui orizont carpic târziu, care corespunde deja unei etape timpurii a procesului de asimilare a elementelor de civilizație germanică. De altfel, incripții (CIL, XVI, 157 ; CIL, VIII, 8412) și știri literare (Eusebius, VIII, 17, 3 ; Zosimos, IV, 341) confirmă prezența carpilor și după 295, precum și rolul militar jucat de ei până la dispariția lor completă din izvoare, după domnia lui Theodosiu cel Mare. La aceste constatări se adaugă descoperirile de tip Ceala — Arad și Mediesu Aurit, databile, prin monede și fibule, în secolul al IV-lea, care atestă continuitatea culturii dacilor liberi din vest. Datele amintite sunt completate de descoperirea la Cipău—Gârle a unui complex cultural vest-dacic, bine datat printr-un tezaur de monede de la Constantin cel Mare și urmașii săi.

Alte informații de ordin arheologic au adus importante corectări izvoarelor literare cu privire la momentul și dispersiunea diferitelor populații alogene pe teritoriul Daciei. În această privință, tipologia, cronologia și aria de difuziune a unor complexe arheologice bine cercetate au atenuat, sensibil, tradiția *Gothiei dacice*. Suprapunerea Goethia/Dacia, așa cum apare în hagiografia ortodoxă și în istoria bisericii, perpetuată până în opera lui Isidor din Sevilla. *(Etimologii,* IX, 2, 90), a trebuit să fie reanalizată în lumina faptelor arheologice, ca și tradiția suprapunerii *Gepidia/Dacia* (Iordanes, *Getica,* 73).

Evident, nu se poate contesta faptul că începând cu mijlocul și a doua jumătate a secolului al III-lea și apoi, în cursul secolelor al IV-lea și al V-lea, populații noi și-au făcut apariția în zona carpato-dunăreano-pontică.

Unele dintre aceste populații, cum sunt *vandalii (victofalii, vandalii hasdingi),* se infiltrașeră mai ales în părțile vestice și nord-vestice ale Daciei, pornind din sediile lor nordice sau din Câmpia slovaco-ungară. Prezența lor în aceste din urmă zone este dovedită de descoperirea mormântului princiar de la Ostroviany, care se înscrie, ca inventar, evoluție stilistică și ritual, într-un orizont cultural, databil în jur de 300, din care fac parte și mormintele de la Sackrau și Hassleben. Vandalii, deși au sub dominația lor pe iazygii așezați între Tisa și Dunăre, nu reușesc să pătrundă mai adânc de zona Arad—Oradea, căci tentativa lor este li-

www.cimec.ro

chidată de Geberich, regele tervingilor, care a acționat la mare distanță de aria de așezare a acestora, fără îndoială, în virtutea *foedus*-ului încheiat cu Imperiul roman.

Tot vandali (ramura *lacringilor*) par să fie și *taifalii*. Aceștia din urmă, asimilând un grup alanic și fiind gotizați la rândul lor, vor face parte din *Gutapida*, unde alcătuiesc *cavaleria*. Soarta lor rămâne legată de aceea a vizigoților. După 377, o parte din taifali (de fapt o uniune sarmato-taifalică) este așezată în Italia, în zona Modena—Reggia—Parma, mulți continuând să respecte însă mai departe, vechea lor uniune cu goții, ceea ce explică prezența lor în cadrul regatului de la Toulouse.

Istoria vandalilor hasdingi, anterioară pătrunderii lor în Imperiu, este greu de reconstituit, datorită absenței unor izvoare contemporane. Tradițiile târzii, consemnate de Iordanes și Paul Diaconul, nu pot fi acceptate decât cu prudență. De aici, dificultatea de a le preciza patria de origine și migrațiile lor înainte de informațiile oferite de Tacitus. Dificultățile sunt sporite de incertitudinea datelor lingvistice, care îndreptățesc, în egală măsură, o origine daneză sau scandinavă, precum și de diversitatea părerilor exprimate referitor la atribuirea etnică a complexelor de tip Przeworsk.

Se pare că migrația lor a pornit de pe coasta germană a Mării Baltice spre sud și sud-est, ajungând, în sec. I, în bazinul Oderului și Vistulei Superioare, unde au intrat în contact cu grupe celtice, cu purtători ai culturii Lausitz și cu cei ai culturii cu urne în formă de figură umană. Aceste contacte explică faptul că, la Tacitus, termenul de vandal corespunde unui conglomerat de neamuri și nu unui singur grup etnic. La Ptolemeu, numele de vandal este absent, dar apar, în schimb, denumirile de *silingi* și *lugieni*. Abia în texte târzii se face distincția între silingi și hasdingi, care sunt, sigur, vandali.

Cultura materială atribuită și vandalilor, difuzată între M-ții Sudeți și Nistrul Mijlociu și datată între sec. I—al IV-lea, reprezintă o sinteză de elemente celtice, marcomanice, sarmatice și romane.

Deja, în secolul al II-lea începe migrația hasdingilor spre valea superioară a Tisei și spre Dunărea mijlocie, unde sunt semnalați prin descoperiri funerare de tip Ostropataka și Czeke. Textele (SHA, Aurelianus, 33) vorbesc de un conflict, în vremea lui Aurelian, precum și de un *foedus*, încheiat între Constantin și vandali, în virtutea căruia aceștia ocupă cele două Pannonii (Pannonia I și Valeria) unde, de altfel, sunt amintiți până la sfârșitul secolului al IV-lea. Știrea conflictului cu goții și localizarea luptei dintre Visimar și Geberich, undeva între Mureș și Crișuri, îi plasează, practic, în afara teritoriului Daciei. Este posibil ca, încă în Pannonia, o parte din vandali să fi fost convertiți la arianism.

De aici, sub presiunea hunilor, hasdingii încep, la 401, o lungă migrație, care îi va purta din Pannonia, prin Spania, până în Africa de Nord.

Tendința hasdingilor de a se infiltra la sud și sud-est de câmpia dintre Dunăre și Tisa poate fi motivată nu numai pe baza știrilor literare, ci și pe temeiul unor dovezi arheologice și anume, prin identificarea, în grupul de la Mediești Aurit, a unor elemente de cultură vandalică.

Spre deosebire de vandali, *goții* joacă un rol însemnat în istoria postaureliană a Daciei, de unde și confuzia între Dacia și Gothia.

www.cimec.ro

Datorită existenței a numeroase izvoare de limbă greacă (Ptolemeu) sau latină (Tacitus, SHA, Panegirici Latini, Orosius, Cassiodor, Iordanes) și a unei surse târzii, provenind dintr-un mediu ostrogot favorabil familiei Amalilor, „*Origo Gothica*", se poate afirma că istoria goților este mai bine cunoscută decât a altor neamuri germanice. Pe baza informațiilor provenind din aceste surse pot fi cunoscute diversele neamuri gotice, raporturile lor cu Imperiul roman, natura relațiilor dintre goți și alte neamuri germanice sau populații peste care s-au suprapus sau cu care au intrat în contact, organizarea lor politică și socială, credințele religioase ș.a. Aceasta nu înseamnă că nu există încă pete albe. Între altele, stăruie încă o serie de nedumeriri în legătură cu patria primitivă a goților și privitor la momentul și cauzele care au provocat o deplasare atât de masivă de populație spre est și sud-est. Aceste dificultăți sunt amplificate de împrejurarea că între menționarea de către Ptolemaios Claudius a două neamuri, *Gutoni și Gutii,* ultimii așezați în insula Scandia, și prima informație latină privitoare la goți, care constă în numele triumfal al lui Claudiu II Goticul, lipsesc știri mai circumstanțiate, contemporane evenimentelor relative la ei. Ori tocmai această lungă absență coincide cu câteva momente extrem de importante din istoria goților : instalarea lor la gurile Vistulei, coborârea de la Baltica pe țărmul Mării Negre, începutul atacurilor asupra Imperiului, ruperea gepizilor din masa gotică și evoluția lor ca grup de sine stătător, și, în sfârșit, separarea celor două ramuri : *tervingii* (= *vizigoții,* respectiv goții de vest) și *greutungii* (=*ostrogoții,* respectiv goții de est). Reconstituirea acestor evenimente este posibilă datorită informațiilor din surse mai recente (Cassiodor, Iordanes, *Origo Gothica,* Isidor din Sevilla), ca și cercetărilor numismatice și arheologice.

Astfel, îngropările de tezaure din Moldova, eșalonate în cursul secolului al II-lea au fost explicate prin starea de neliniște provocată de deplasarea goților spre sud. După cum, diferențele regionale din aria culturii Sântana de Mureș—Cerneahov trebuie să-și găsească explicația în acea trăsătură proprie ambelor ramuri ale goților — caracterul *polietnic* al societății gotice. Evident, dincolo de aceste variante regionale ale culturii Sântana de Mureș—Cerniahov rămân încă probleme nelămurite, cum ar fi aceea a delimitării, în cadrul fiecărei necropole sau așezări, a acelor detalii care să facă posibilă identificarea diverselor etnii, integrate în uniunea de triburi gotice. În legătură cu acest aspect, se poate aminti, de pildă, greutatea de a separa arheologic pe taifali și victofali de tervingi sau de a preciza ce este element străin asimilat, absorbit în cultura gotică, de ceea ce se poate explica prin polietnia acestei societăți.

Sub numele Gutonen și Guten, goții pleacă din Scandza sau Gothiscandza (localizată fie în regiunea de coastă a Mării Baltice, fie la Gurile Vistulei, fie pe ambele maluri ale Oderului Mijlociu) și ajung la Marea Neagră în prima jumătate a secolului al III-lea după ce s-au deplasat, pe la 150, prin zona Vistulei. Conduși de regele Filimer, ei coboară în regiunea Pripetului și trec Niprul.

Cultura materială cu care acești *Gutonen* ajung în Volhymia și Mazovia este de caracter La Tène târziu și face parte din cercul est-pomeranian-mazovian (Cultura Wilbark).

www.cimec.ro

Goții, în drumul parcurs până pe malul Mării de Azov, pierd numele vechii lor patrii, care apare în izvoare târzii (*Origo Gothica* și Iordanes) și dau zonei în care se instalează un nume nou — *Oium*.

Din Oium, potrivit informațiilor scrise, încep, din 238, seria marilor atacuri, de cele mai multe ori în alianță cu alte populații (carpi, taifali, hasdingi, borani, sarmați, heruli). Momentele culminante ale acestor atacuri sunt : marea expediție din 250, sub conducerea lui Kniva, invazia din 257, primul atac combinat și pe mare și pe uscat, când pun stăpânire pe Olbia și Tyras, ultimul oraș devenind, în 268, o nouă bază de atac. În sfârșit, în 268 are loc un ultim mare atac, tentativă care îi duce pe goți în Egeea. Victoria lui Claudius II Gothicul și înfrângerea lui Canabaudes (=Cannabas) de către Aurelian au avut ca rezultat atât potolirea goților pentru mai bine de un secol, cât și retragerea aureliană din Dacia, în condițiile impuse de împărat.

Trebuie adăugat că între 238—269/270 se constată acumularea unor date mai precise privitoare la aceste neamuri și se înregistrează etapele diferențierii lor treptate în structuri de sine stătătoare. Astfel, de la confuzia goți/sciți se ajunge, pe la 269/270, la considerarea goților ca popor distinct. Pe de altă parte, lunga durată a locuirii gotice în părți ale fostei Dacii a dus la apariția unor noi confuzii, geți/goți, Dacia/Gothia, care se perpetuează până în secolul al VII-lea, când Isidor din Sevilla se referă la goții din Dacia, socotindu-i ca urmași ai dacilor.

Procesul așezării goților la apus de Nistru nu este ușor de reconstituit, dar se poate bănui că succesul unei astfel de întreprinderi a fost condiționat de înfrângerea carpilor, în 295, și de transferarea unei părți a acestora în Imperiu. Ca limite minime sunt de luat în considerare anii 295 și 319, data ultimă până la care apare, în diplome militare și în titulatura imperială, mențiunea unor conflicte cu carpii. Există însă toate motivele să se presupună că, *masiv*, goții se așază la nordul Dunării numai după încheierea *foedus*-ului cu Constantin, între 332—334, când își asumă obligațiile rezultând din statutul de foederați externi.

Încheierea *foedus*-ului lui Constantin cu goții reprezintă sfârșitul unei etape, în care detașamente foederate de goți au participat în armata imperială, de exemplu la războiul cu perșii, din 297, sau au fost atrase, cu statut de federați, în luptele pentru putere de partea unuia dintre pretendenții la tronul lui Constantin, cum este cazul lui Licinius (Am. Marcellinus, XXVII, 5, 7). Diferența între tratatul lui Constantin și cele care l-au precedat constă în aceea că, pe de o parte, el stipulează o serie întreagă de obligații, neobișnuite până acum în raporturile dintre goți și Imperiu și, pe de altă parte, că angajează, în totalitate, un neam gotic, în speță al tervingilor, și nu vizează un mic grup, detașat sub conducerea unei căpetenii minore, care își oferă serviciile Romei.

Între aceste obligații se numără trimiterea ca ostatic, la Constantinopol, a fiului regelui Ariarich și asigurarea ordinei pe *limes*-ul dunărean, inclusiv organizarea de expediții de pedepsire în numele împăratului.

Termenii *foedus*-ului au fost respectați până în 347/348, când este înregistrată o primă sfidare a goților față de Imperiu, sub forma persecuției declanșate de regele got Aorich împotriva creștinilor de la nord de Dunăre, cu care prilej grupe de creștini, în frunte cu episcopul gotic Wulfila, trec Dunărea și se așază la Nicopolis ad Istrum.

www.cimec.ro

Sprijinul acordat uzurpatorului Procopius pentru a ocupa tronul Imperiului și a doua mare persecuție a creștinilor din *Gothia* dunăreană constituie acte de nesupunere față de autoritatea imperială. Cele trei campanii de pedepsire dintre 367—369, conduse de împăratul Valens, având ca bază de operație *vicus Carporum* sau Noviodunum, au atins teritoriul tervingo-taifal, din Muntenia până la Nistru (Am. Marcellinus, XXVII, 5, 6 ; XXXI, 3, 1). Aceste campanii s-au încheiat cu înțelegerea din 369, dintre regele vizigot Atanarich și Valens, încălcată prin declanșarea unei noi persecuții împotriva creștinilor.

Invazia hunică, la apus de Don, a avut ca prim efect, după încercarea neizbutită a lui Athanarich de a-i face față, ruperea unei părți din masa gotică, sub conducerea lui Fritigern și Alaviv, și trecerea ei în Imperiu. Grupa rămasă credincioasă lui Atanarich încearcă să supraviețuiască o vreme într-o regiune, cunoscută din izvoare sub numele de „Caucalandensis locus", localizată de unii cercetători în zona Buzăului, iar de alții în Transilvania sau în Moldova. Acest ultim refugiu este abandonat în 380, când însuși Atanarich este primit cu fast la Constantinopol.

Una dintre problemele care se pun în legătură cu prezența tervingilor și taifalilor la nord de Dunăre se referă la teritoriul în care aceștia s-au extins.

Sub acest raport, cercetările efectuate în ultimele decenii au permis să se ajungă la concluzii semnificative. Cea mai importantă dintre ele este aceea că nu rezultă, din nici o descoperire arheologică, faptul că, în vremea lui Aurelian, Dacia romană ar fi fost un *teritoriu cedat* vizigoților sau altor neamuri.

O altă constatare este aceea că în teritoriile extra-carpatice, până la *limes*-ul transalutan, nu sunt cunoscute antichități germanice care să poată fi datate înainte de 300. Documentarea aspectelor târzii ale culturilor Chilia-Militari și Poienești, până la primele decenii ale secolului al IV-lea, poate să explice, în parte, instalarea târzie, la răsărit de Prut, a vizigoților.

În Transilvania, descoperirile de la Sântana de Mureș, Palatca și din alte puncte izolate au dovedit că este vorba, aici, de o fază târzie a culturii Sântana de Mureș, databilă abia de la mijlocul secolului al IV-lea. Constatarea că aceste complexe Sântana de Mureș se concentrează în regiunea de la răsărit de Carpați și în Câmpia Dunării până la *limes*-ul transalutan și sunt în număr mai redus în Transilvania, se explică prin faptul că acestea din urmă reprezintă doar infiltrări mai târzii ale purtătorilor acestei culturi.

Cea de a doua problemă importantă, care privește natura și forma relațiilor dintre autohtoni și goți, nu poate fi judecată în afara cunoașterii nivelului atins de societatea germanică înainte de 376. Izvoarele literare (*Origo Gothica*, A. Marcellinus, Cassiodor, Iordanes) și traducerea în gotică a Bibliei, de către Wulfila, ne înfățișează o societate arhaică, de tip gentilico-tribal, având în fruntea confederației de triburi un *„mare rege"* cu titlul de *iudex*, a cărui autoritate însă nu este nici absolută și nici totdeauna ascultată.

Această organizare gentilică se suprapune peste obștile sătești, în care funcționa un sfat cu drept exclusiv de decizie. Fragmentarea societății gotice rezultă, între altele, și din comportamentul diferit pe care îl au, într-un moment de cumpănă, un șef sau altul, de exemplu Fritigern, Alaviv și Athanarich, cu prilejul invaziei hunice.

www.cimec.ro

Fig. 97. Obiecte din bronz (1—3, 5), os (4, 6—7) și din lut ars (8—13), aparținând culturii Sântana de Mureș, din sec. al IV-lea (după K. Horedt); 1—3, fibule, Palatca (1), Cluj-Napoca (2) și Ungurei (3); 4, tipar, Palatca; 5, cataramă, Palatca; 6—7, piepteni, Palatca (6), Mediaș (7); 8—13, vase, Palatca (8), Târgu Mureș (9—10, 12) și Cheja (11, 13).

www.cimec.ro

Din punct de vedere al gradului lor de civilizație, un detaliu semnificativ îl constituie faptul că în Biblia tradusă de Wulfila nu există corespondent, în limba gotică, pentru cuvântul grecesc *polis*. În general, goții au primit o serie de influențe latine, chiar și în limbă, dar nu au ajuns vreodată să asimileze în asemenea măsură cultura greco-romană încât să aibe acces direct la formele ei cele mai înalte. De aici, nevoia de a le face accesibile scrierile sacre prin traducerea lor în limba gotică.

Religios, rămân atașați tradițiilor lor păgâne, deși nu lipsesc știri cu privire la încercări de evanghelizare a goților de către misionari catolici, arieni sau audieni, inclusiv mențiuni despre creștinarea unor persoane de rang princiar, de exemplu Gaatha, mama regelui Arimir, și fiica ei Dulcilla.

Asprimea persecuțiilor declanșate de Aorich și Athanarich au făcut ca numărul creștinilor goți la nord de Dunăre, fie datorită martirizării lor, fie datorită refugierii lor în Imperiu, să fie neînsemnat. Creștinarea, în masă, a goților are loc abia după 376.

Diferența, de tradiție, de nivel de organizare, de grad de dezvoltare socio-economică este profundă mai ales atunci când este vorba de populația daco-romană.

Raporturile goților cu populația locală dacică sau daco-romană trebuie judecate în funcție de nivelul de dezvoltare și comportamentul lor general, după pătrunderea și așezarea acestora în Imperiu, precum și de tradiția și normele de viață ale comunităților autohtone.

Deci, problema coabitării celor două etnii se impune a fi analizată în legătură cu particularitățile migrațiilor, ceea ce presupune din partea localnicilor cedări de pământuri și obligații suplimentare. La acestea se adaugă deosebirile adânci de structură socio-economică și de viață spirituală. Păgânismul germanilor și, mai târziu, atașamentul lor pentru erezia ariană, a constituit principalul impediment în stabilirea de relații mai strânse cu localnicii, indiferent de provincia în care s-au așezat.

Evident, nu se poate vorbi de o ignorare reciprocă. Influențe culturale se înregistrează și ele sunt evidente și la nord de Dunăre. Aceste influențe și împrumuturi reciproce trebuie analizate diferențiat, stabilindu-se proporția diverselor componente ale culturii materiale din vremea prezenței goților aici, și, în funcție de aceasta, să se precizeze mai exact apartenența etnică a unui complex sau altul.

În această privință, cultura Sântana de Mureș—Cerneahov, denumită astfel după localitățile în care s-au descoperit două cimitire, dintre care unul pe Mureș, la Sântana de Mureș, nu departe de Târgu Mureș, și altul pe Niprul mijlociu, la Cerneahov, a constituit și constituie încă obiect de discuție, îndeosebi cu privire la apartenența etnică a purtătorilor ei, considerată ca aparținând, în regiunile de la est de Nistru, fie goților, fie slavilor, iar la vest de acest râu, pe teritoriul țării noastre, populației autohtone cu elemente gotice sau numai goților. În judecarea acestei probleme trebuie avut în vedere că în aria ei mare de răspândire, între Carpații Apuseni, Don, izvoarele Bugului nordic și ale Vistulei și Dunărea de jos, există variante regionale cu particularități distincte în domeniul culturii materiale și al vieții spirituale. Astfel, în timp ce în aria estică a acestei culturi elementele sarmatice și gotice sunt mai frecvente, nelipsind nici cele romane, în aceea vestică predomină acelea

www.cimec.ro

dacice și romane, la care se adaugă și altele gotice și sarmatice. Așezările culturii Sântana de Mureș, neîntărite și situate pe terasele joase din lungul văilor, sunt alcătuite din numeroase locuințe de suprafață sau adâncite. Descoperirile din cuprinsul lor atestă o viață sedentară a unor comunități, a căror ocupație principală a fost agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile. În ceea ce le privește pe acestea din urmă, atelierele pentru făurirea diverselor obiecte din metal (fig. 109/1—3, 5), lut (fig. 109/8—13), os sau corn (fig. 109/6—7), sticlă (fig. 110/1) ș.a., cuptoarele specializate pentru prelucrarea metalelor și arderea ceramicii, ca și varietatea mare a uneltelor, atestă o îndelungată tradiție locală și strânse legături cu lumea romană, ceea ce explică stadiul înalt al cunoștințelor tehnice, comparabil cu al lumii romane.

La rândul lor, necropolele acestei culturi, caracterizate prin biritualism, în special înhumație și, în proporție mai redusă, incinerație, prin caracteristicile lor de ritual reflectă și ele stadiul de dezvoltare social-economic al comunităților respective, constatându-se, pe lângă elementele de tradiție locală și de influență romană, și unele trăsături specifice populațiilor alogene (sarmați și goți).

Greutungii (= ostrogoții = oameni de stepă), datorită poziției lor geografice, nu vor fi implicați în istoria ținuturilor nord-dunărene înainte de eliminarea vizigoților și apariția hunilor la apus de Don.

Deși nu sunt ușor de trasat hotarele ținuturilor pe care greutungii le controlau, ținând în ascultare populații de origini diferite, se admite, în general, că erau despărțiți de tervingi prin Nistru și că Donul constituia limita lor estică. În sud, încorporează Crimeea, unde o comunitate gotică creștină, de rit catolic, va supraviețui mult timp după plecarea greutungilor spre vest.

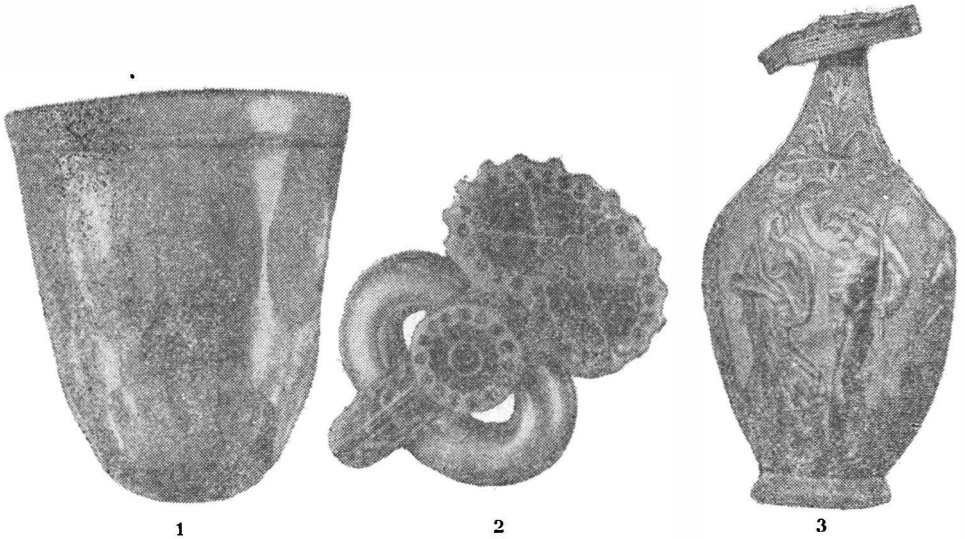

1 2 3

Fig. 98. Obiecte din sticlă (1), aur (2) și argint (3), din secolele al IV-lea — al V-lea (1 după V. I. Markevici ; 2—3 după I. Miclea și R. Florescu). 1, pahar de sticlă din necropola plană a culturii Sântana de Mureș-Cerniahov de la Lazo ; 2, cataramă mare de centură din aur din mormântul unei prințese gepide de la Apahida ; 3, cană de argint decorată din mormântul prințului gepid Omharus.

www.cimec.ro

În conformitate cu tradiția transmisă de Iordanes și *Origo Gothica*, cele două neamuri gotice se aflau, după trecerea Niprului, sub conducerea unui singur rege — Ostrogotha.

Pe la 291 apar pe Don, în conflict cu alte triburi, ca grup de sine stătător, cu denumire proprie (Zosimos, I, 27, 1 ; I, 31, 1).

Cel mai vechi rege, întemeietorul dinastiei Amalilor, este Ermanarich, a cărui autoritate se exercita, după cum rezultă din catalogul populațiilor aflate sub dominația ostrogotă (cuprins în *Origo Gothica*), asupra herulilor meotici, anților, venezilor și aestilor (balți), eventual și asupra unor populații de limbă fino-ugrică, ca mordvinii. Ca structură socio-politică, etnică și economică societatea ostrogotă nu se deosebea de cea taifală-tervingă.

Șocul trecerii hunilor la vest de Don a determinat schimbări importante în masa acestor triburi. O parte din ostrogoți urmează calea aleasă de tervingi și cer, sub conducerea lui Safrax, Alatheus și Farnobius, azil în Imperiu. Este grupul așezat, la 377/378, în *Dacia Ripensis*. În 380 sunt menționați în provincia Savia, din valea Dravei, federații lui Alatheus și Safrax, care rămân în Pannonia între 379—401. Majoritatea însă a greutungilor se supun hunilor, integrându-se în confederația de triburi a acestora.

O problemă care se pune este aceea dacă între 380/381 și 454 (lupta de la Nedao) ostrogoții au deținut controlul spațiului nord-dunărean, fie în calitate de reprezentanți ai hunilor, fie ai puterii imperiale. În stadiul actual al cercetărilor, impresia este că ostrogoții se constituiseră într-o elită extrem de subțire, identificabilă printr-un număr de morminte de caracter princiar (ex. Apahida 1 și 2, Chiojdu, Bratei), prin mici cimitire (Botoșani „Dealul Cărămidăriei", Gherăseni) sau grupe restrânse de morminte, aparținând unor indivizi de rând (Bratei, Roman), precum și prin tezaure. Elementul cel mai izbitor în judecarea acestor descoperiri este prezența în mormintele princiare a unor însemne de rang roman, cum sunt fibula cruciformă, din aur, și inelele sigilare, aflate în primul mormânt de la Apahida. Astfel de piese constituie, în ciuda absenței unor relatări care să menționeze, în mod expres, situația din spațiul nord-dunărean, un indiciu important în favoarea ideii existenței unor raporturi speciale între Imperiu și șefi locali și a practicii investirii acestora cu ranguri și distincții romane.

Faptul că alături de însemnele de rang apar și piese din metal prețios (la Apahida, Someșeni, Șimleu Silvaniei, Pietroasele), provenind din ateliere romane, între care vestitele medalioane din primul tezaur de la Șimleu Silvaniei, fac plauzibilă interpretarea lor ca subsidii sau daruri imperiale. Pe de altă parte, numărul monedelor din aur descoperite, în contul subsidiilor, subliniază tipul de raporturi speciale promovate de cancelaria constantinopolitană în această perioadă.

Nu se poate însă nega faptul că ostrogoții sunt deja influențați cultural de huni, că au împrumutat elemente de port hunice și că au jucat un rol militar și politic important în confederația de triburi hunice, inclusiv în bătălia de pe *Câmpiile catalaunice*. De aceea, nu este exclusă nici probabilitatea ca, cel puțin o vreme (poate între 380—420), să fi controlat spațiul nord-dunărean în propriul lor nume sau al hunilor. Moartea lui Attila și sfârșitul luptei de la Nedao în favoarea gepizilor și ostrogoților vor determina trecerea lor la o nouă etapă istorică, caracterizată prin

www.cimec.ro

eliminarea completă a ostrogoților din spațiul carpato-ponto-dunărean și deplasarea acestora spre provinciile occidentale ale Imperiului.

Hunii. Primul neam neeuropean care își face apariția, la 375, în zonele nord-pontice este acela al hunilor, care vor provoca, prin modul de viață și tactica lor militară, un dezechilibru în raportul de forțe din vastul spațiu cuprins între Don și Dunărea Mijlocie.

În această privință, trecerea Donului de către huni a reprezentat un iureș de mari proporții, cu repercusiuni până spre centrul Europei, cum în mod plastic a descris episcopul Ambrosius, contemporan cu aceste evenimente : *Chuni in Halanos, Halani in Gothos, Gothi in Taifalos et Sarmatas insurrexerunt* [hunii au năvălit peste alani, alanii peste goți, goții peste taifali și sarmați (Ambrosius, *Exposito evangelii secundum Lucan,* X, 10)].

Istoria asiatică, ca și originea acestor populații de călăreți nomazi, constituie încă obiect de discuție în literatura de specialitate.

În legătură cu această problemă, informațiile din texte datând din vremea dinastiilor chineze Țin și Han, confirmate prin interesante descoperiri arheologice din Siberia interioară, fac posibilă reconstituirea atât a modului lor de viață (nomazii nu produc hrana, consumă carnea crudă, etc.), cât și a evoluției raporturilor Chino-Siung-Nu, care ajung până la relații de tip tributal sub dinastia Han. Consemnarea subsidiilor acordate de chinezi în schimbul prestării jurământului de credință și a predării de ostatici, ca și descoperirea de produse chinezești (haine de mătase, purtând ștampile de atelier, bronzuri și lăcuri) în mormintele din Siberia interioară, s-ar explica prin aceste raporturi tributale.

Evident, în condițiile acceptării ideii asimilării hunilor cu Hiung-Nu, se pune problema găsirii motivelor care i-au obligat să renunțe la sistemul relațiilor tributare, care le asigura, pe lângă produsele de lux destinate căpeteniilor, grânele și vitele de care avea nevoie această populație nomadă, și să înceapă o migrație de un secol și jumătate care îi va aduce din umbra zidului chinezesc în stepele nord-pontice.

Cercetătorii care acceptă acest punct de vedere găsesc în schimbările climatice o explicație plauzibilă și încearcă, prin descoperiri arheologice, să identifice traseul parcurs până la Don.

În judecarea cauzelor care au provocat invaziile hunilor trebuie avut în vedere și structura social-economică a acestora, respectiv restructurarea societății hunice în urma războaielor de jaf împotriva Chinei și a Asiei Centrale, care a avut ca rezultat detașarea, din marea masă a triburilor, a vârfurilor conducătoare care se îmbogățeau prin războaie. Pe de altă parte, disproporția dintre slaba dezvoltare a producției și numărul mare al populației hunice, i-a determinat să pornească din Asia în căutare de noi teritorii pentru pășuni și pradă.

Rămâne greu de stabilit măsura în care la aceste cauze ar putea fi adăugate și altele, de pildă, contextul politic general. Dificultatea este sporită de faptul că, în secolul al IV-lea, unul dintre adversarii tradiționali — regatul Han — se prăbușise și China era fragmentată în mai multe țări. Se poate presupune doar că unul dintre drumurile pe care grupe de huni (hephtaliți) l-au urmat, la mijlocul secolului al V-lea, era blocat de puternica dinastie Gupta, care controla și zone la nord de Hindukush.

www.cimec.ro

În această situație, singura alternativă viabilă rămânea marșul spre un vest în care nu există o forță militară capabilă să le reziste.

În legătură cu structura social-economică și politică, este obligatoriu să se facă distincție între perioada dinainte și după instalarea hunilor în Pannonia. O asemenea delimitare se poate realiza prin coroborarea informațiilor scrise și a datelor arheologice. În prima fază, databilă între 375 și 425/430, caracterul nomad al modului de viață și structurile de tip gentilic prevalează asupra elementelor împrumutate din contactul cu populațiile germanice și lumea romană. Pentru reconstituirea nivelului atins de societatea hunică în momentul confruntării cu goții, izvorul principal rămâne Am. Marcellinus. Datele arheologice sunt încă insuficiente și puțin concludente. Este însă posibil ca arcul reflex, săgeata din fier, cu trei muchii, sabia de lovit, cu un singur tăiuș, sabia lungă cu două tăiușuri, cu garda împodobită cu un disc din chihlimbar, calcedon sau cristal de stâncă, șeaua din lemn, cu aplici din tablă din aur, negaica, sacrificiile de cai cu prilejul înmormântării, care sunt specifice vremii lui Attila, să constituie o moștenire din perioada când se aflau în regiunile asiatice.

Relatările lui Priscus *(Ambasadele)* înfățișează o societate evoluată, organizată sub forma unei confederații de triburi de diverse etnii, în fruntea căreia se află o elită de războinici polietnică (λαγαδεσ), sesizabilă arheologic în mormintele princiare. Este o lume unde romanii nu lipsesc (refugiați la curtea lui Attila sau supuși), care a asimilat deja o serie de elemente de civilizație romană și a fost atrasă de mirajul funcțiilor și titlurilor romane (Priscus, 25—40), însuși Attila simțind nevoia legitimării propriei sale puteri prin căsătoria cu o persoană din familia imperială.

În legătură cu invazia hunilor în Dacia, Ammianus Marcelinus informează că, în vremea atacului lor din 376, Athanarich a fortificat în grabă cu „ziduri înalte" regiunea de la Siret la Dunăre de-a lungul țării taifalilor (Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 4—7). Informația lui Ammianus Marcellinus, coroborată cu cercetarea arheologică, l-a condus pe R. Vulpe la identificarea fortificației respective cu valul de pământ dintre Ploscuțeni, pe valea Siretului, și Stoicani, pe aceea a Prutului, având șanțul de apărare spre sud, fortificație pusă în legătură, de el, cu pericolul hunic. Această identificare a valului lui Athanarich, admisă curent de majoritatea cercetărilor, a fost pusă, ulterior, la îndoială de către I. Ioniță și alții, după care valul respectiv ar fi mai vechi, după terminarea războaielor daco-romane, separând teritoriul roman de acela al dacilor liberi. În acest caz, valul lui Athanarich ar fi de căutat în Moldova de Mijloc, la nord de Iași și în apropiere de Siret, ipoteză care se impune a fi verificată prin cercetări speciale de teren. Tot în legătură cu invazia hunilor, s-a pus și îngroparea tezaurului de la Pietroasele (jud. Buzău), descoperit în 1837 și cunoscut sub numele de „Cloșca cu puii de aur" sau „tezaurul lui Athanarich", compus din vase, colane și fibule din aur, decorate cu motive gravate sau cizelate, antropomorfe, florale și zoomorfe sau încrustate cu pietre semiprețioase, tezaur având în total 19 kg (fig. 99). Dintre aceste piese, colanul mai mic are inscripția cu caractere runice „Gutani lowi hailag", tradusă în diferite feluri, dintre care se consideră mai reală „a goților proprietate sacră sunt", avându-se în vedere caracterul magico-religios al textului inscripției. În legătură

www.cimec.ro

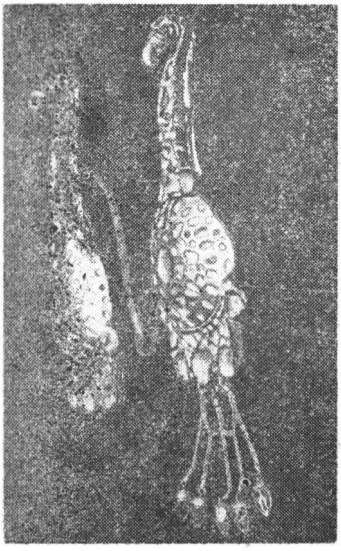

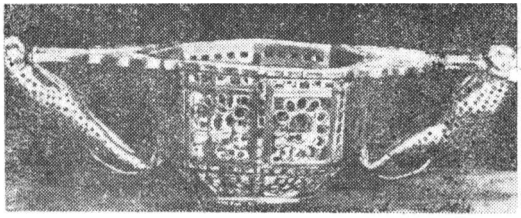

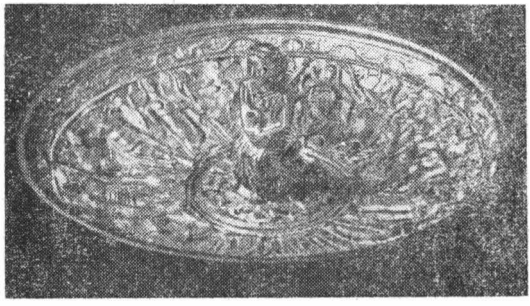

Fig. 99. Piese din aur, din tezaurul de la Pietroasele : fibule în formă de pasăre (1) ; vas octogonal (2) şi pateră (3) (după Ec. Vulpe).

cu acest tezaur, cu piese provenind din ateliere deosebite, nord-pontice şi orientale, şi cu datări diferite (secolele al III-lea — al V-lea s-au exprimat îndoieli că ar fi fost îngropat cu prilejul retragerii vizigoţilor în Imperiu, propunându-se o dată mai târzie, din jurul anului 400, în legătură cu evenimente politice de după plecarea vizigoţilor.

Invazia hunică în Dacia a avut ca efect principal dislocarea grupului taifalo-terving şi eliminarea, pentru aproape două secole, din istoria acestor ţinuturi, a unei importante mase de populaţie germanică. Ceea ce rămâne după exodul goţilor din 376/377 şi ceea ce reprezintă element greutung pătruns la apus de Nistru după această dată nu au putut, numeric şi cultural, să determine transformări sensibile.

Pe de altă parte, hunii rămân, până în al treilea deceniu al secolului al V-lea, la NE de gurile Dunării. Prezenţa lor este înregistrată indirect prin starea de nelinişte şi modificările etnice de la Dunărea Inferioară şi Mijlocie. Abia între 394 (posibil prima apariţie efectivă a hunilor la Dunărea Inferioară) şi circa 427, când are loc instalarea lor în Pannonia, se pune problema aşezării lor la nord de Dunăre, în zona opusă *Daciei Ripensis*. O asemenea presupunere, întemeiată pe descoperirea de cazane hunice, întregi sau fragmentare, în Câmpia Dunării, nu are un temei suficient de sigur. Prezenţa unor asemenea piese, concentrate în Câmpia olteană a Dunării, se poate explica şi prin existenţa unor elemente hunice federate, în perimetrul unor cetăţi romano-bizantine, cum este aceea de la Sucidava. De altfel, de la prima lor apariţie în Europa şi până la aşedul Tolosei, hunii continuă să furnizeze Imperiului trupe federate. Evident, un control asupra acestei zone dunărene nu este exclus.

In ceea ce priveşte epoca instalării lor în Pannonia, a avut loc, probabil, între 420—425, ca urmare a migrării spre vest a vandalilor, vizi-

www.cimec.ro

goților și a unei părți din ostrogoți de sub conducerea lui Radagas. Asupra datei nu există însă o siguranță deplină. Unele știri literare, ca acelea de la Márcellinus Comes (427) și Priscus, referitoare la acuzațiile aduse episcopului de Margum (Frag. 2), fac plauzibilă ideea că la acea dată hunii erau în Pannonia, pe care o ocupă, aproape în întregime, în răstimp de un deceniu.

Ridicarea hunilor sub Attila va avea ca primă consecință înrăutățirea relațiilor cu Imperiul de răsărit, asedierea și cucerirea unor cetăți romane de pe ambele maluri ale Dunării, asigurarea securității regatului său prin evacuarea unei fâșii echivalând cu 5 zile de mers ș.a.

Moartea lui Attila, în 453, și răscoala gepizilor, sub Ardaric, vor avea ca rezultat, prin victoria de la Nedao (454), spulberarea nucleului nomad, care constituia inima imperiului lui Attila și trecerea pe prim plan a celei de a treia seminții gotice — *gepizii*. După această dată, hunii se împrăștie, unii supunându-se gepizilor, iar alții instalându-se, pentru scurtă vreme, în Imperiu, respectiv în nordul Dobrogei, sau revenind în stepele nord-pontice, unde s-au amestecat cu populații de același neam.

Ceea ce trebuie subliniat este faptul, atestat din punct de vedere istoric și arheologic, că hunii nu s-au instalat în spațiul carpato-dunărean, ci în pusta ungară, de unde, fie direct, fie prin intermediul ostrogoților, și-au exercitat dominația politică și militară asupra acestor regiuni. În acest fel, se poate considera că regiunile respective, aflate aproximativ 80 ani sub dominația lor politică, au avut de suferit mai puțin în comparație cu altele, de stepă, preferate de către ei, din nordul Mării Negre și Pannonia, precum și cu teritoriul Imperiului roman de răsărit, care a fost mult afectat de pe urma invaziilor lor. De altfel, canalizarea interesului lui Attila, în ultima parte a domniei, spre vest (Gallia și Italia) va îndepărta și mai mult de Dacia primejdia hunică. Se poate presupune că, în aceste împrejurări, aristocrația greutungă a profitat de carența autorităților hunice și a acceptat dependența de Imperiu, singura forță în măsură să ofere prestigiu unor șefi de origine străină, în fața populației autohtone.

În ceea ce privește antichitățile hunice de pe teritoriul Daciei, datorită învălmășelii produse de invazia hunilor nu este totdeauna posibil să se precizeze apartenența lor etnică. Dintre piesele provenind din morminte sau descoperiri izolate, care sunt hunice în mod cert, un loc aparte îl ocupă cazanele din bronz, folosite pentru sacrificii, arcul compus și reflex, vârfurile de săgeți cu trei muchii, șeaua din lemn împodobită cu plăci din aur ș.a. Unele piese de podoabă, cum ar fi diademele din aur, de la Buhăeni (jud. Iași), Dulceanca (jud. Teleorman), Gherăseni (jud. Buzău) ș.a., provenite din atelierele nord-pontice, se pot considera mai curând de epoca hunică, putând fi însușite și de aristocrația hunică. O descoperire arheologică deosebit de importantă, pusă pe seama hunilor, este cunoscutul mormânt princiar de la Conceşti (jud. Botoșani), găsit în 1812, al cărui inventar este păstrat, parțial, la Muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg. Prin construcția sa deosebită (cavou din blocuri de piatră) și bogatul inventar constituit din piese de caracter roman târziu (vase din argint, cu scene mitologice și motive vegetale, aplici și un colan din aur, fragmente dintr-un scaun din argint, un coif din fier placat cu argint ș.a.), poate fi considerat ca aparținând unei căpetenii hunice, îngropate cu calul, în prima jumătate a secolului al V-lea, în această zonă din nord-estul Daciei.

www.cimec.ro

Prezența acestor descoperiri hunice în Dacia, puține la număr, dovedește că este vorba doar de o pătură militară hunică suprapusă peste masa populației autohtone care a continuat să viețuiască în condițiile dominației hunice, cum o atestă descoperirile de așezări și necropole de pe întreg cuprinsul Daciei. De altfel, societatea hunică, în fruntea căreia se găseau regi și o pătură aristocrată bogată, reprezentată de militari și demnitari, nu poate fi concepută fără de existența unei populații autohtone de agricultori și meșteșugari. Aceasta este dovedit, pe baza datelor arheologice și a textelor scrise, și pentru zona Pannoniei, ocupată de huni. Foarte sugestive, din acest punct de vedere, sunt cererile repetate ale lui Attila de a i se înapoia din Imperiu transfugii proveniți din populațiile supuse de către huni (alani, ostrogoți, carpi, gepizi, romani).

Gepizii. Cea de a treia ramură a neamurilor gotice, gepizii, cunoscută sub numele de *gepiden* = gepanta (după unii cercetători denumirea corectă ar fi *gebiden*) s-a rupt de masa celorlalți goți încă de la începutul migrației acestora spre Marea Neagră. Rămași inițial, în secolul al II-lea, la gurile Vistulei, încep și ei, la mijlocul secolului al III-lea, o deplasare, în mai multe grupuri, spre sud, unul dintre acestea ocupând, probabil în nordul Daciei, o regiune înaltă și păduroasă. Încercarea gepizilor de a obține un teritoriu mai prielnic coincide și cu prima lor apariție în texte]. Iordanes (*Getica*, 94—100) menționează cauzele și dă detalii în legătură cu lupta dată lângă Galtis, pe râul Auha, între gepizii regelui Fastida și coaliția tervingo-greutungă condusă de regele Ostrogotha.

Nu sunt ușor de precizat nici locul și nici data la care s-a desfășurat această bătălie, soldată cu înfrângerea gepizilor. Aceasta explică de ce s-au formulat puncte de vedere atât de contradictorii în legătură cu acest subiect, oscilându-se, teritorial, între Transilavina și râul Olt, iar cronologic data de 249 și o zonă din afara Carpaților, situată în nordul sau în nord-estul Daciei la data de 260 sau 291.

În stadiul actual al cercetărilor, pare mai plauzibilă localizarea lui Auha și Galtis pe cursul mijlociu și superior al Nistrului, care constituia granița dintre tervingi și greutungi, și datarea luptei la 290/291.

Chiar și în imposibilitatea de a raporta informația lui Iordanes la o anume arie geografică, descoperirile arheologice din a doua jumătate a secolului al III-lea nu permit localizarea conflictului în Transilvania, deoarece lipsesc orice dovezi care să ateste o așezare germanică (gotică sau gepidă) în interiorul arcului carpatic.

Această stare conflictuală între gepizi, taifalo-tervingi și greutungi explică rămânerea gepizilor, multă vreme, în ținuturile de la nordul Daciei.

Abia cu migrația hunică și trecerea vizigoților la sud de Dunăre se creează condițiile pătrunderii gepizilor mai la sud.

La mijlocul și în a doua jumătate a secolului al IV-lea ajung, infiltrându-se spre sud, în vecinătatea graniței de vest a saramaților, mai exact, pe cursul superior al Tisei, unde rămân, se pare, și după așezarea hunilor în Pannonia.

Răscoala lui Ardarich și lichidarea confederației hunice (Iordanes, 460) face posibilă ocuparea, între 454 și 472, de către gepizi, a zonei de câmpie dintre Tisa-Crișuri-Mureș, nedepășind decât sporadic, spre est, Carpații Apuseni. Este zona care va rămâne, prin excelență, teritoriul *gepidic*. Din această arie pătrund mai adânc, spre sud, ocupând Singi-

www.cimec.ro

dunum și Sirmium, de pe teritoriul Iugoslaviei, ultimul oraș devenind capitala regatului lor pe la 473. Aici sunt menționați încă în vremea lui Iustinian (Procopius, *De Bello gothico*, III, 6).

La începutul secolului al IV-lea a apărut în Câmpia Pannoniei o nouă putere, longobarzii, cu care gepizii, după ce la început au colaborat, au intrat în conflicte, fiind, în cele din urmă, zdrobiți de către aceștia, în unire cu avarii, în 567. Este posibil ca în această rivalitate dintre gepizi și longobarzi să fi avut un rol și bizantinii, cu care gepizii, după lupta de la Nedao, încheiaseră o alianță, netulburându-i o vreme, în schimbul unor plăți anuale. Se poate presupune că bizantinii, prin politica lor de învrăjbire, căutau să prevină pericolul unei coaliții a acestor două popoare germanice, care să amenințe Bizanțul însuși. Prin această abilă politică, dusă de Iustinian, în locul posibilității unei asemenea colaborări, s-a accentuat tot mai mult rivalitatea dintre cele două popoare germanice, reflectată în luptele dintre anii 547 și 551 și apoi de mai târziu, din anul 565, când longobarzii, pentru a-și asigura superioritatea militară, s-au aliat cu avarii, iar gepizii, pentru a avea sprijinul Bizanțului, i-au promis Sirmium.

Deși avarii au pus condiții grele longobarzilor, ei au pornit în 566 războiul contra gepizilor, care au fost atacați de două armate, a longobarzilor, dinspre vest, și a avarilor, probabil, dinspre nord.

În aceste lupte, Cunimund, regele gepizilor, a făcut greșala să-și împartă armata pe două fronturi, pentru a lupta în același timp împotriva adversarilor, ceea ce a dus la zdrobirea celor două armate gepide de către longobarzi și avari. Abia pactul dintre bizantini și avarc-longobarzi (567) va modifica raportul de forțe din Pannonia și va determina o parte din gepizi să părăsească Tiszántul și să se instaleze în Transilvania.

Înfrângerea gepizilor de către coaliția avaro-longobardă nu a însemnat și spulberarea lor completă din zona Tisa-Crișuri-Mureș, unde continuă să supraviețuiască sub dominație avarică și unde preiau o serie de elemente de cultură nomadă, cum este practica sacrificării cailor, cu prilejul înmormântării. Dependența față de avari este evidentă, chiar și în cazul grupelor transilvane. Gepizii dispar din istorie tot așa de brusc cum au apărut, ultima amintire, într-un izvor, fiind legată de prezența unui contingent gepid la asediul Constantinopolului din 626.

După această dată este de presupus o lentă asimilare a gepizilor în masa populației autohtone din Transilvania sau avaro-slave din Pannonia, până la dispariția lor completă.

Trebuie făcută precizarea că până la 567/568 raporturile cu Imperiul sunt bune De altfel, Iordanes face mențiunea că după 454 „nu au cerut altceva de la Imperiul roman decât pace și daruri anuale" (*Getica*, 460, 10, 20). Se pare că gepizii au fost folosiți ca federați și în sistemul de fortificație realizat de Iustinian în Balcani, cunoscut, între altele, prin cercetările de la Sadowetz. Nu este exclus ca să fi fost așezați, în aceeași calitate, și în unele centre dobrogene, ca la Beroe, de exemplu.

Bunele relații cu curtea constantinopolitană explică creștinarea lor și influența bizantină în cultura materială, materializată în adoptarea fibulelor, a tipurilor de cercei și de piese de centură de tip bizantin.

Două probleme importante se pun în legătură cu gepizii.

Cea dintâi, se referă la data la care începe pătrunderea unor elemente gepidice la răsărit de Munții Apuseni. Problema nu este simplă,

www.cimec.ro

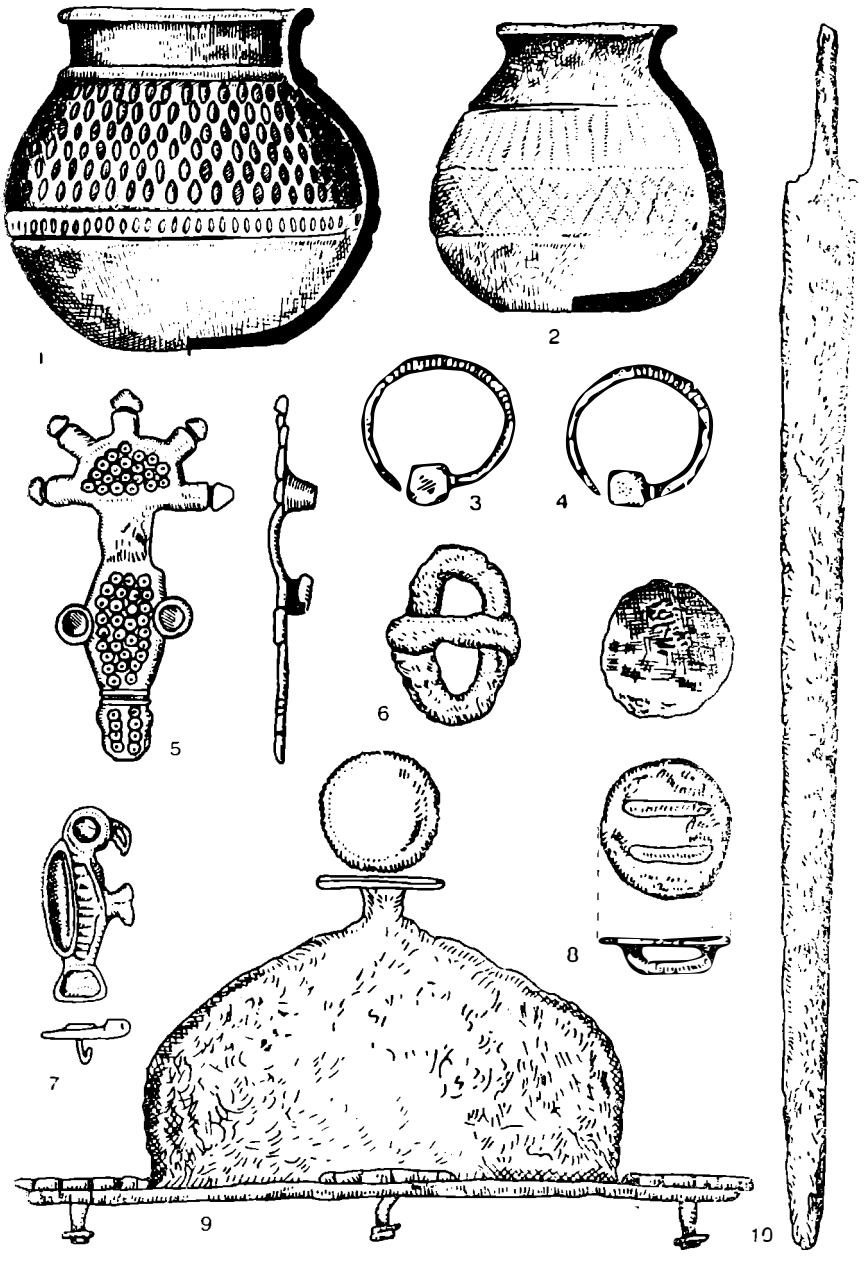

Fig. 100. Vase (1—2), arme din fier (9—10), obiecte de podoabă (3—4) și vestimentare (5—8) din bronz, din mormintele gepidice din sec. al VI-lea (1—2 după M. Rusu și 3—10 după K. Horedt). 1—2, vase, Noșlac ; 3—4, cercei ; 5, 7, fibule ; 6, cataramă ; 8, aplică ; 9, *umbo* de scut ; 10, sabie. Moreşti (3—10).

www.cimec.ro

întrucât nu sunt ușor de delimitat antichitățile aparținând diverselor neamuri germanice, situate pe teritoriul sau în preajma teritoriului țării noastre, în secolele al IV-lea — al V-lea.

Singurul progres notabil în această privință a fost precizarea graniței culturale dintre sarmații situați între Tisa și Dunăre și gepizi, prin răspândirea geografică a mormintelor de tip Csörsz. Dar nu s-a ajuns la distingerea elementelor de cultură atribuibile gepizilor, ostrogoților, skirilor și herulilor (ultimii amintiți de Procopius, *De Bellis*, VII, 34, 39, în jurul orașului Singidunum). Cel puțin pentru orizontul cultural din secolul al V-lea, cunoscut sub denumirea de Cava-Balsa, se opinează pentru caracterul lui „internațional" sau polietnic.

Din aceste motive, antichitățile germanice din secolul al V-lea, din Transilvania, sunt atribuite fie ostrogoților, fie unor grupe gepidice timpurii. În această categorie s-ar include mormântul unei prințese gepide de la Apahida, cu cataramă din aur (fig. 98/2), precum și cunoscutul mormânt de la Apahida, atribuit principelui ostrogot sau gepid Omharus, din a doua jumătate a secolului al V-lea, îngropat cu veșminte bogate, decorate în stilul atelierelor pontice, cu fibule, inele și căni (fig. 98/3) produse în Imperiul roman, precum și cu alte obiecte de podoabă.

Cercetările din ultimii ani au făcut posibilă, printr-o analiză stilistică și printr-o datare mai exactă a diverselor complexe arheologice, distingerea, între descoperiri legate de ostrogoți (Apahida, Someșeni, Șimleul Silvaniei, Cepari etc.) și a primelor manifestări atribuibile gepizilor (fig. 100). Acestea din urmă nu pot fi datate decât dintr-o perioadă ulterioară victoriei de la Nedao. Dar se știe că, în deceniile imediat următoare, gepizii au fost ocupați cu înstăpânirea lor în Pannonia. Pe de altă parte, încetarea orizontului cultural ostrogotic ar trebui să fie pusă mai aproape de momentul plecării lui Teodorich spre Italia (488). În funcție de aceste evenimente este posibil să se admită ca data cea mai timpurie pentru pătrunderea, în Transilvania, a unor elemente izolate gepidice, ultimul deceniu al secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea (fig. 101). Acest orizont ar corespunde cu descoperirile de morminte de la Cluj — Cordoș, Someșeni, precum și cu grupul de morminte gepidice timpurii de la Bratei și Morești.

Prezența gepidică, concentrată în valea superioară și mijlocie a Mureșului și pe cursul Târnavei Mari, este de pus în legătură cu conflictul gepido-avaro-longobard din 567/568. De data aceasta este vorba de o serie de cimitire cu morminte în șiruri, unele de mare întindere (ex. cimitirul nr. 3 de la Bratei numără 290 de morminte), aparținând grupului de necropole de la Unirea Vereșmort, Morești, Noșlac, Bandu de Câmpie și Bratei, databile de la mijlocul și a doua jumătate a secolului al VI-lea până în primele trei decenii ale secolului al VII-lea. Deși acest grup de cimitire nu este absolut unitar, diferențe notabile fiind surprinse între Bandu-Bratei și Vereșmort-Morești, totuși, cimitirele respective au unele trăsături comune, și anume, toate înfățișează o cultură contaminată de elemente nomade, dar care a păstrat încă puternice influențe bizantine.

Cea de a doua problemă se referă la raporturile autohtonilor cu gepizii, în Transilvania, în perioada dominației lor aici, dintre anii 454 și 567. În legătură cu această problemă, nu se poate ști cât de efectivă a fost aici această dominație. Sigur este că centrul puterii gepidice,

www.cimec.ro

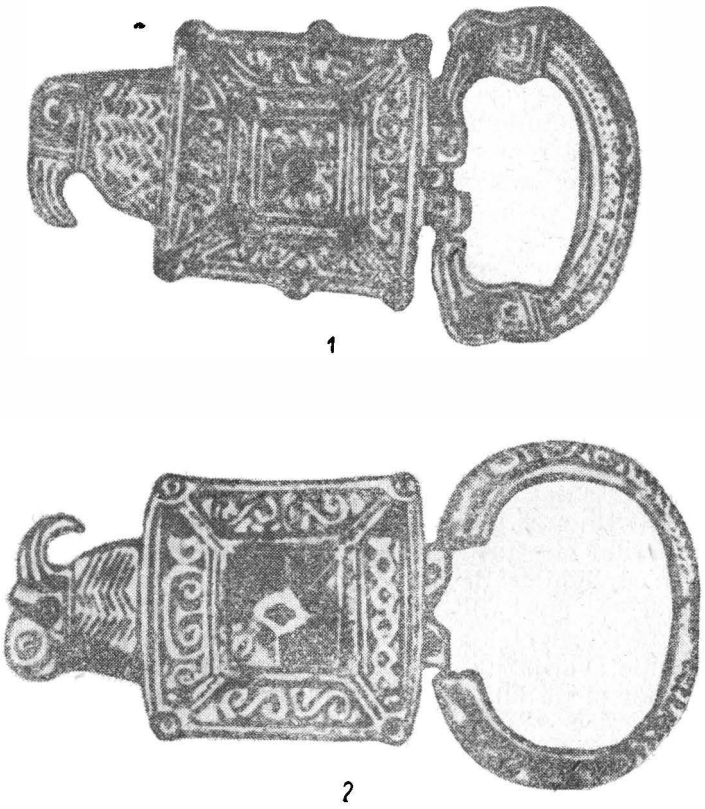

Fig. 101. Cataramе gepidice din argint aurit, de la Fundătura (1) și Cipău (2) (după I. Miclea și R. Florescu).

până la instalarea avarilor în Pannonia, a fost în afara Daciei, pe cursul mijlociu al Tisei și Dunării, îndeosebi în sud-estul Pannoniei, în jurul orașului Sirmium. În schimb, pare îndoielnică dominația lor efectivă, în această perioadă, asupra Transilvaniei, ca și așezarea lor aici în număr mai mare.

Rezolvarea problemei raporturile autohtonilor cu gepizii, în Transilvania, prezintă încă unele dificultăți, între care, greutatea de a delimita, din ansamblul descoperirilor de epocă, așezările care să corespundă, cronologic și cultural, grupului de cimitire amintite. Faptul că nici una din așezările cercetate, datând din această vreme, de la Obreja, Bratei, Țaga, Sighișoara, Cipău, nu au furnizat indicii, care să permită datarea și atribuirea lor orizontului târziu gepidic, obligă să se tragă concluzia că ele aparțin populației autohtone, care a primit extrem de puține elemente de cultură gepidică. Cu toate acestea, datorită faptului că gepizii erau creștini de rit arian, au fost posibile și pe această cale contacte între ei și populația locală, ceea ce a favorizat accelerarea procesului de asimilare în masa autohtonilor.

În schimb, în stadiul actual al cercetărilor este posibil să se precizeze aria de locuire a gepizilor. Ea nu corespunde descrierilor lui Iordanes (*Getica*, 33 ; 264) și nu justifică confuzia lui dintre *Dacia* și *Gepi-*

www.cimec.ro

dia. Ca și în cazul altor populații, izvoarele scrise conțin o serie întreagă de informații exagerate, gepizii nefiind implicați în istoria ținuturilor de la sud și est de Carpați, după cum prezența lor în zone precis delimitate din Transilvania este mai târziu și fără efecte notabile asupra evoluției culturii populației autohtone.

Avarii. Aceștia reprezintă un nou grup de călăreți, nomazi de origine turanică, care, în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea, afectează, direct, prin invazii, spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Istoria acestor migratori, înainte de mijlocul secolului al VI-lea, este încă destul de puțin cunoscută. Mulți dintre cercetătorii istoriei avarilor îi identifică, fie cu populația Chuan-Chuan, menționată în unele izvoare chineze, fie cu popoarele hephtaliților.

Originari din stepele de la sudul lacului Baikal, avarii încep să se deplaseze spre vest în a doua jumătate a secolului al V-lea, supunând unele triburi nomade huno-bulgare și ajungând, pe la mijlocul secolului al VI-lea, în regiunile de la nordul Caucazului și în stepele nord-pontice.

Presați de unele triburi turanice, avarii încearcă să devină federați ai Imperiului, în acest scop trimițând, în anul 558, o ambasadă la Constantinopol, oferindu-și împăratului Iustinian serviciile militare, în schimbul unor subsidii și a primirii unor pământuri de locuit în Imperiu. Ca urmare a incursiunilor de jaf organizate în 559 la sudul Dunării de către slavi și kutriguri, Iustinian promite avarilor subsidii, în schimbul învingerii kutrigurilor și a altor populații din stepele nord-pontice. În această situație avarii, sub conducerea caganului Baian, un priceput conducător militar și un bun diplomat, întreprind o serie de expediții militare și, între anii 559—562, reușesc să supună unele dintre triburile care locuiau în zonele nord pontice (kutriguri, utriguri, anți, sclavini etc.).

În anul 562, Baian trimite din nou o ambasadă la Iustinian, reînnoindu-și cererile cu privire la tributul și teritoriile promise de Imperiu. Împăratul le promite teritoriile aflate între Dunăre, Sava și Drava, care făceau parte din *Pannonia Secunda*, regiune unde interesele Bizanțului se ciocneau de prezența longobarzilor și gepizilor.

La îndemnul bizantinilor, în anul 562, avarii, sub conducerea lui Baian, întreprind o expediție în Thuringia, împotriva francilor, dar aceștia reușesc să respingă atacurile avarilor. O a doua expediție avară împotriva francilor are loc în 566, la îndemnul noului împărat bizantin Iustin II, dar și de data aceasta avarii sunt respinși. De aceea, Baian se întoarce și organizează o expediție de jaf în Imperiu, pustiind numeroase orașe. Concomitent, longobarzii îi cheamă în ajutor pe avari împotriva gepizilor, oferindu-le jumătate din prada de război, teritoriul locuit de gepizi și a zecea parte din turmele longobarzilor.

Pentru a scăpa de presiunea triburilor turanice din stepele răsăritene ale Europei, avarii se deplasează din nou spre apus, în anul 567, îi învinge în luptă pe gepizi și ocupă, conform înțelegerii încheiate cu longobarzii, teritoriile dominate de gepizi. Forțați poate de prezența stânjenitoare a avarilor, în primăvara anului 568, longobarzii părăsesc teritoriile pe care le ocupau și se stabilesc în Italia, lăsând astfel drum liber consolidării puterii primului caganat avaric, care se constituie în aceste zone ale Pannoniei.

Pătrunderea avarilor spre Câmpia Pannonică s-a produs prin pasurile Carpaților Nordici ocolind regiunile extra-carpatice ale României, în care începuseră să se infiltreze slavii.

www.cimec.ro

În răstimpul acestor evenimente, profitând de înfrângerea gepizilor, bizantinii reușesc să recucerească orașul Sirmium, important punct strategic în această zonă a Dunării Mijlocii. De aceea, avarii încearcă în 568 să-l cucerească în baza înțelegerii încheiate cu longobarzii, fără a reuși aceasta, astfel că, în anii următori, ei organizează mai multe expediții în Imperiu, jefuind îndeosebi orașele Dalmației.

Datorită izbucnirii conflictului cu perșii și pentru a îndepărta o vreme pericolul militar avar, bizantinii încheie, în anul 573, o pace cu caganul Baian, obligându-se la plata unor substanțiale subsidii anuale.

Câțiva ani mai târziu, pentru a curma amenințările slavilor nord-dunăreni, împăratul Mauriciu Tiberiu cere, în anul 578, ajutor militar caganului Baian, astfel că circa 60 000 de soldați avari trec în Imperiu, încercând să ducă lupte cu grupurile slavilor din preajma Dunării. Slavii nu opun rezistență, iar avarii se reîntorc în sălașurile lor din Pannonia.

În anii care au urmat luptele vor reîncepe, ostilitățile dintre avari și bizantini devenind frecvente, cauzele principale ale înfruntărilor fiind fie cererile (mereu refuzate de Imperiu) de a le mări subsidiile, fie repetatele încercări de a cuceri orașul Sirmium. În anul 581, după o rezistență eroică de trei ani, orașul este, în sfârșit, ocupat de avari.

Încheierea păcii cu perșii, în 591, permite Bizanțului reorganizarea pe scară mai largă a atacurilor sale împotriva avarilor și slavilor nord-dunăreni, astfel că între anii 592—594 au loc mai multe expediții bizantine la nordul Dunării (unele încununate de succes) împotriva acestora.

Între anii 598—602 atacurile bizantinilor împotriva avarilor se desfășoară pe scară tot mai largă, cu intenția de a înlătura definitiv pericolele care amenințau Imperiul la granița sa dunăreană. Ca răspuns la această campanie militară bizantină, avarii asediază în 599 orașul Tomeea (Tomis) și întreprind mai multe expediții de jaf în provinciile sud-dunărene ale Bizanțului. Treptat însă, incursiunile militare avare la sudul Dunării devin din ce în ce mai rare, mai ales după moartea caganului Baian (604) și ca urmare a izbucnirii neînțelegerilor ivite între numeroșii săi fii. Totuși, puterea militară avară continuă să rămână pentru bizantini o directă amenințare, astfel că împăratul Heraclius acceptă, în cele din urmă, să le mărească tributul.

Profitând de situația internă a caganatului, în anul 623 slavii din zonele Cehici reușesc să se răscoale sub conducerea lui Samo și să-și cucerească independența față de avari, pe care și-au menținut-o câteva decenii.

La îndemnul perșilor, avarii, împreună cu slavii și kutrigurii, organizează o mare expediție în anul 626, reușind să ajungă la Constantinopol pe care îl asediază, dar care rezistă datorită puternicului său sistem de fortificații, a acțiunilor întreprinse de flota bizantină, dar și ca urmare a neînțelegerilor apărute în sânul armatelor avaro-slave.

Ca urmare a răscoalei lui Samo, a luptelor interne cu kutrigurii, a înfrângerii din 626 și a pierderii dominației lor în stepele nord-pontice puterea primului caganat avaric începe să slăbească vizibil.

În a doua jumătate a secolului al VI-lea, ca o consecință a tulburărilor etnodemografice și politice produse în stepele dintre Volga și Marea Caspică, începe să se deplaseze, spre vest, un alt grup de avari. Aceștia, ca și primii, forțează în anii 679—680 pasurile Carpaților Nordici, pătrund în valea Tisei, în Slovacia și Pannonia, și se suprapun peste

www.cimec.ro

resturile celor aflați deja acolo, constituindu-se într-un al doilea caganat avaric, aproximativ în limitele teritoriale ale celui dintâi. Evident, el nu va mai avea forța și vigoarea primului caganat, dar va reprezenta, pentru cel puțin un secol, încă o anumită putere politică și militară.

Către sfârșitul secolului al VIII-lea, ca urmare a numeroaselor lupte purtate mai ales între avari și franci (791—796), cel de al doilea caganat avaric este definitiv înfrânt de către armatele lui Carol cel Mare, care ajunsese cu stăpânirea sa în regiunile Pannoniei. După distrugerea fortărețelor lor din valuri concentrice de pământ *(ringuri)* de către franci, restul avarilor se refugiază în ținuturile de la răsărit de Tisa, unde sunt înfrânți și lichidați de către armatele bulgare în 803.

Dispariția lor de pe scena istorică se reflectă, în mod plastic, în cronica lui Nestor, în care vorbindu-se despre luptele lor cu tribul slav al dulebilor se spune : «ei muriră cu toții și n-a mai rămas nici un singur avar. Și astăzi mai există în Rusia proverbul „au pierit ca avarii" de la care n-au mai rămas nici urmă nici moștenitori».

Avarii, populație nomadă, a cărei principală ocupație era creșterea vitelor mari, din punct de vedere al organizării sociale erau grupați în uniuni tribale, puse sub conducerea unui cagan, ajutat de un demnitar numit *tudun*. Diferitele triburi, care alcătuiau uniunea tribală, aveau teritorii delimitate, în funcție de asigurarea pășunilor pentru turmele lor. În fruntea uniunii tribale se găsea, în mod obișnuit, un trib care, în anumite împrejurări istorice și datorită energiei unor cagani, ca de ex. Baian, a ajuns să supună alte triburi, bineînțeles temporar, întrucât aceste formațiuni politice pe cât de repede se constituiau tot atât de repede se destrămau în altele politice mai mici.

Avarii au vehiculat o cultură materială specifică modului lor de viață. Neavând așezări stabile, ci doar temporare și superficial alcătuite, cultura lor materială și spirituală a putut fi cunoscută numai prin intermediul numeroaselor cimitire, conținând sute de morminte de înhumație, cercetate mai ales în zonele în care au locuit din Pannonia, un loc important ocupându-l marea necropolă de la Keszthely.

Inventarele funerare atestă existența unor obiceiuri, tipuri de îmbrăcăminte, accesorii vestimentare, podoabe, arme sau piese de harnașament, specifice unei populații de călăreți nomazi, care se îngropau cu caii, depuși în întregime sau, în mod simbolic, numai parțial (fig. 102).

Vestigiile atribuite avarilor, îndeosebi după caracterele obiectelor din metal, au putut fi categorisite în două grupe, deosebite din punct de vedere tipologic și cronologic.

Prima dintre aceste grupe este alcătuită din piese din metal (aplici, limbi de curea, pandantive etc.) lucrate din aur, argint sau bronz, în tehnica *presării*, având motive ornamentale geometrice, de certă influență bizantină. Ele par să aparțină îndeosebi avarilor din primul caganat.

A doua grupă este constituită din piese de centură și harnașament, *turnate*, din bronz și argint, uneori ajurate, cu motive vegetale, animaliere sau fantastice, care au trăsături stilistice orientale, astfel de produse fiind difuzate odată cu pătrunderea celui de al doilea grup de avari, de la sfârșitul secolului al VII-lea.

Cu toate acestea, numeroase elemente de ritual, ca și piese diverse sau arme sunt comune ambelor grupuri, caracterizând, deopotrivă, viața și modul de organizare al unei populații nomade.

www.cimec.ro

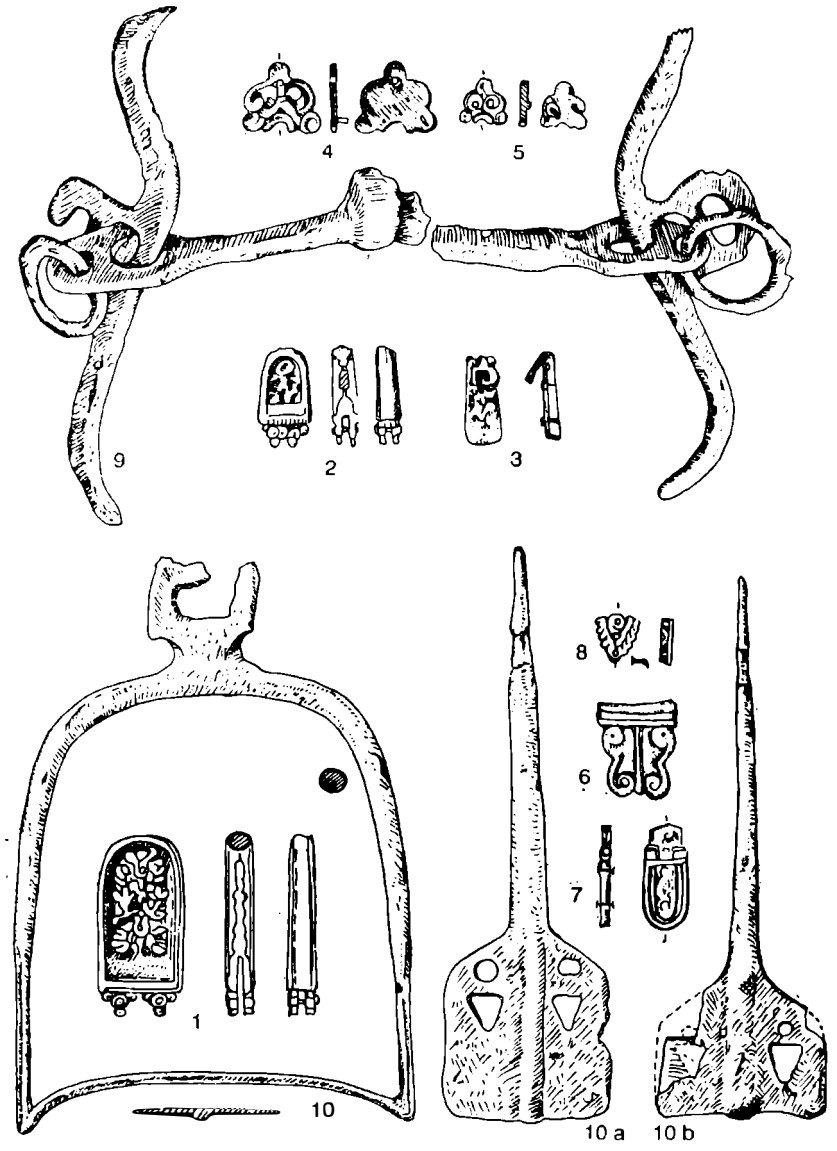

Fig. 102. Piese avarice vestimentare din bronz (1—8) şi de harnaşament din fier (9—10), din cimitirul nr. 2 de la Brateiu, din sec. al VII-lea (după E. Zaharia). 1—8, aplice ; 9, zăbală cu psalie ; 10, scară de şea.

Constituirea primului şi celui de al doilea caganat avaric în Pannonia a afectat, desigur, şi unele regiuni ale teritoriului carpato-dunăreano-pontic.

Dacă pentru regiunile extra-carpatice ale României rolul politic al avarilor poate fi mai puţin evidenţiat, în comparaţie cu al altor populaţii, în schimb, pentru Podişul Transilvaniei şi, îndeosebi, pentru zonele sale vestice şi Banat, prezenţa lor politică şi militară s-a făcut efectiv sim-

www.cimec.ro

ţită. Ea s-a manifestat, cu începere din al treilea sfert al veacului al VI-lea, prin reorganizarea garnizoanelor militare gepidice (supuse lor), în scopul menţinerii dominaţiei lor asupra populaţiei autohtone, a acaparării salinelor, atât de necesare pentru turmele de vite, a locurilor de extragere a unor minereuri (fier, aramă, cositor), precum şi pentru a împiedica pătrunderea slavilor dinspre Moldova şi Muntenia în aceste părţi ale Transilvaniei.

Dominaţia avară în aceste regiuni ale spaţiului carpato-dunărean s-a menţinut ferm până către anul 630, când, ca urmare a decăderii primului caganat, ea slăbeşte vizibil, dând posibilitatea unor noi prefaceri etno-demografice.

Descoperirile avare timpurii din Transilvania şi Banat (de obicei morminte sau obiecte izolate), ca cele aflate la Sâmpetru, Şiclău, Felnac, Peregu Mare (jud. Arad), Dumbrăveni, Cipău şi Valea Largă (jud. Mureş), Unirea (jud. Alba) sau Corund (jud. Harghita) sunt răzleţe, evidenţiind doar un control militar temporar şi nu o stabilire avară în aceste zone.

O nouă intensificare a dominaţiei avare în Transilvania şi Banat este atestată către sfârşitul secolului al VII-lea şi în cursul secolului al VIII-lea, odată cu constituirea celui de al doilea caganat.

Ca şi în perioada anterioară, avarii, având ca ocupaţie principală creşterea vitelor, erau direct şi vital interesaţi în procurarea sării aflată, după cum se ştie, în cantităţi mari şi în numeroase locuri din Transilvania. De aceea, este explicabil de ce descoperirile de morminte avare, datând din secolele al VII-lea — al VIII-lea, se grupează tocmai în zonele bogate în zăcăminte de sare, ca de exemplu, cele de la Ocnişoara şi Ocna Mureş (jud. Alba), Turda, Câmpia Turzii şi Sic (jud. Cluj), Ocna Dejului şi altele.

Cu toată prezenţa unor garnizoane militare avare, care supravegheau extragerea sării şi controlau drumurile prin care ea era transportată în Pannonia (ca cel al văii Mureşului, de exemplu), sau a unor grupuri militare de slavi, colonizate de avari în centrul şi nord-vestul Transilvaniei pentru paza zonelor respective, dominaţia celui de al doilea caganat nu s-a manifestat decât nominal, populaţia locală de agricultori, crescători de vite şi meşteşugari, continuând să-şi ducă mai departe traiul, plătind tribut în grâne, produse meşteşugăreşti sau în resurse minerale (sare, fier, aramă etc.), pe care le exploatau din antichitate.

Deşi reuşiseră să creeze o stăpânire întinsă de la Alpi şi stepele nord-pontice, Dunăre şi Carpaţii nordici, avarii erau, totuşi, insuficienţi ca număr pentru a domina efectiv un asemenea teritoriu, cu atât mai mult cu cât marea majoritate a armatelor lor au fost necontenit angajate în numeroasele lupte purtate cu Bizanţul.

Dominaţia avară, deşi temporară şi nominală în unele zone ale spaţiului carpato-dunărean, a avut, deopotrivă, pentru aceste teritorii, şi consecinţe negative, dar şi unele pozitive.

În anumite regiuni ale spaţiului carpato-dunăreano-pontic dominaţia avară a frânat, într-o anumită măsură, dezvoltarea ascendentă a societăţii locale, şi, în acelaşi timp, a împiedicat, pentru o anumită vreme, pătrunderea slavilor, în Transilvania mai ales, menţinând la nordul Dunării de Jos un anumit echilibru politic, cel puţin până la începutul secolului al IX-lea, zădărnicind astfel şi intenţiile expansioniste ale primului ţarat bulgar.

www.cimec.ro

Slavii. Un alt grup de migratori, slavii, își face apariția, în cursul secolului al VI-lea, în regiunile carpato-dunărene, ocupând un loc aparte prin amploarea și consecințele deplasării lor.

Despre numele, locul de origine și felul de viață al slavilor, informații prețioase aflăm atât din operele unor scriitori din secolele al VI-lea—al VII-lea (Pseudo-Caesarios din Nanzianz, Iordanes, Procopius din Caesarea, Pseudo-Mauricius, Menander Protector, Teophilact, Simocatta, Theophanes Confessor, etc.), cât și, mai ales, prin intermediul cercetărilor arheologice.

Pe la mijlocul secolului al VI-lea, istoricul Iordanes scria că, la nord de izvoarele Vistulei, pe un mare spațiu, locuia numeroasa populație a *venezilor,* dintre care se detașau două ramuri mai mari, una a *sclavinilor* și alta a *anților.* După informațiile acestui istoric, *sclavinii* locuiau în zonele cuprinse între cetatea Noviotunensis, lacul Mursian și Nistru, până, la Vistula, iar *anții* ocupau teritoriile situate mai la est, între Nistru și Nipru (Iordanes, *Getica,* V, 34, 35).

Localizarea exactă a *anților* și *sclavinilor,* înainte de migrarea lor în vestul și sud-estul Europei, este însă dificilă, deoarece știrile izvoarelor ,scrise sau rezultatele cercetărilor arheologice de până acum sunt încă incomplete. Totuși, după datele cunoscute, se acceptă tot mai mult concluzia că slavii ocupau, înaintea marilor lor migrații, vastele teritorii situate la nord de râul Pripet, în zonele păduroase aflate între Vistula, Nipru Superior cu afluenții săi și Podișul Valdai, până la interfluviul Volga-Oka, spre nord-est.

După retragerea goților, la sfârșitul secolului al IV-lea, dar mai ales după prăbușirea dominației hunilor, de pe la mijlocul secolului al V-lea, slavii vor începe să se deplaseze către sud-vest, ocupând regiunile cuprinse între Niprul Mijlociu, Bugul de Sud și izvoarele Vistulei, până la granița silvostepei cu stepele nord-pontice. Deplasările slavilor către sud-estul Europei au fost, pentru o anumită vreme, limitate încă de mișcările de populații nomade din stepele de la nordul Mării Negre, astfel că despre desfășurarea migrației lor aici se poate vorbi cu începere de abia din prima jumătate a secolului al VI-lea. Este, de fapt, și epoca când izvoarele bizantine încep să consemneze, pentru prima oară, prezența slavilor în regiunea Dunării de Jos (Pseudo-Caesarius, P. 6, XXXIII, col. 985—986), incursiunile acestora în Imperiu fiind menționate, în mod sigur, în ultimii ani (517—518) ai domniei lui Anastasius (Marcellinus Comes, 5, 517, X, 5), dar mai ales în vremea împăratului Iustin I (518—527).

Probabil, în această perioadă slavii începuseră să se infiltreze în regiunile din vecinătatea Nistrului, dar marea majoritate a *anților* și *sclavinilor* se afla încă în teritoriile vest-ucrainiene, unde aceștia își aveau așezările stabile, de la care organizau expedițiile lor militare în regiunile nord- și sud-dunărene și unde se reintorceau de fiecare dată după acțiunile războinice întreprinse.

În multe dintre acțiunile lor militare împotriva Bizanțului, slavii se asociau adeseori cu *kutrigurii.* Izvoarele scrise bizantine menționează numeroase incursiuni ale slavilor și kutrigurilor în Imperiu, mai ales în al doilea și al treilea sfert al veacului al VI-lea, îndeosebi în vremea lui Iustinian I, cu care ocazie aflăm o serie de informații deosebit de prețioase, dintre care merită amintite episodul falsului Chilbudios, slav de la nordul Dunării, care vorbea foarte bine latinește, precum și mențio-

www.cimec.ro

narea cetății Turris, pe care Iustinian o cedează *anților,* în anul 546, în schimbul păcii (*Procopius, De bello gothico,* III, 14, 1—6, 32—33). Cum cei mai mulți istorici localizează, în ultimul timp, cetatea Turris fie la Bărboși — Galați, fie la Tyras (Cetatea Albă), aceasta înseamnă că, în prima jumătate a secolului al VI-lea, slavii începuseră să se stabilească abia în zonele dintre Bug și Nistru.

Pentru a consolida granița sa în această parte a Europei, Imperiul, paralel cu refacerea cetăților din interiorul și de pe linia Dunării, începând chiar din primele decenii ale secolului al VI-lea, organizează unele expediții militare împotriva slavilor de la nordul fluviului, ca acelea conduse de generalii Germanus și Chilbudios, reușind să mențină controlul asupra unor largi zone nord-dunărene. Aceasta a împiedicat, pentru o anumită vreme, deplasarea și stabilirea în masă a slavilor la sudul fluviului.

Despre o așezare a slavilor de lungă durată pe teritoriul României, în prima jumătate a secolului al VI-lea, de asemenea, nu poate fi însă vorba, deoarece intensele cercetări arheologice, în pofida unora din informațiile izvoarelor scrise amintite, nu au putut atesta nici o urmă slavă timpurie care să dateze de la sfârșitul secolului al V-lea sau din prima jumătate a secolului al VI-lea. În schimb, ca urmare a săpăturilor arheologice efectuate, în numeroase locuri din regiunile carpato-dunărene, cum sunt acelea de la Suceava — Șipot, Iași — Crucea lui Ferent, Davideni — Neamț, Dodești — Vaslui, Cândești — Vrancea, Sărata Monteoru — Buzău, orașul București, Budureasca — Prahova, Dulceanca — Teleorman, Poian și Cernatu — Covasna, Hansca, Trebujeni, Hucea și altele din Basarabia, alături de vestigiile autohtone au fost descoperite și elemente slave timpurii, care datează din a doua jumătate a secolului al VI-lea și de la începutul celui următor (fig. 103). Această datare confirmă ipoteza potrivit căreia deplasarea în masă a slavilor în regiunile Dunării de Jos și Mijlocii și așezarea lor temporară aici s-a produs de-abia în a doua jumătate a secolului al VI-lea, în acest sens un rol aparte revenind avarilor care, prin invazia și structura organizării lor social-economice și politice, au deschis drumul unei pătrunderi slave masive și pe un front mult mai larg, decât până atunci. Desigur, pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul vechii Dacii nu au avut un caracter pașnic, relațiile dintre ei și obștile sătești romanice nefiind lipsite de conflicte, nici în perioada ulterioară stabilirii lor aici. Îngroparea unor tezaure monetare, conținând piese îndeosebi din bronz, datând, în marea majoritate a cazurilor, din ultimul sfert al veacului al VI-lea, cum sunt acelea aflate la Movileni și Cudalbi (jud. Galați), Horgești (jud. Bacău), Gropeni și Unirea (jud. Brăila), Plumbuita (jud. Ilfov) și Hotin reflectă clar că pătrunderea slavilor în Moldova și Muntenia și apoi încercarea lor de a se stabili în Imperiu au perturbat, într-o însemnată măsură, dezvoltarea societății locale. De altfel, întreaga perioadă a celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea și din primul deceniu al celui următor a însemnat, pentru istoria spațiului carpato-dunărean, o epocă deosebit de grea, datorită prezenței și activității militare ale slavilor și avarilor. În ultimul sfert al veacului al VI-lea au loc numeroase înfruntări armate între Imperiu și avaro-slavi aliați și, ca urmare a diplomației bizantine, chiar între avari și slavii înșiși, precum și o serie de expediții bizantine la nordul Dunării. Aceste evenimente de ordin politic și militar s-au produs mai ales în vremea împăraților Tiberius Constantin (578—582)

www.cimec.ro

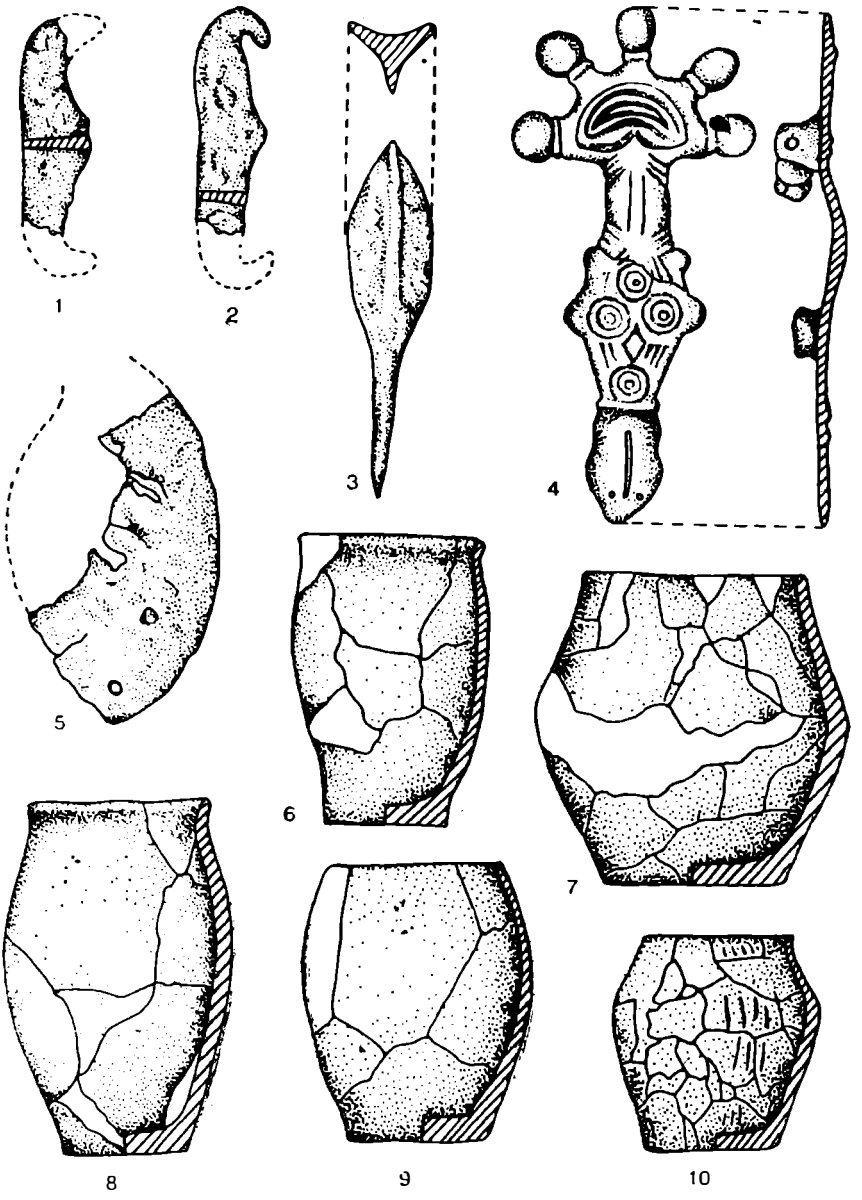

Fig. 103. Unelte și arme din fier (1—3), obiecte vestimentare din bronz (4—5) și ceramică (6—10), din complexele slave din sec. al VI-lea — al VII-lea (1—2 după Vl. Zirra și Gh. Cazimir ; 3, 7, după I. Nestor și Eug. Zaharia ; 8, după V. Leahu). 1—2, amnare, București-Militari ; 3, vârf de săgeată, Sărata Monteoru ; 4, fibulă digitală, Vinderei ; 5, aplică de tip Martinovka, Suceava-Șipot ; 6—10, borcane, Suceava-Șipot (6, 9), Sărata Monteoru (7), București-Cățelu Nou (8), București-Militari (10).

www.cimec.ro

și Mauriciu Tiberiu (582—602). Îndeosebi între anii 588—594 Imperiul își va concentra forțele pentru a redresa situația generală, precară, din regiunea Dunării de Jos. După o scurtă întrerupere, în anul 592 ofensiva bizantină împotriva slavilor reîncepe cu vigoare, cu care prilej generalii Priscus și Petros duc lupte grele cu ei la nordul Dunării, în regiunile unde activau ca șefi militari ai unor grupuri de slavi Dauritas, precum și Radagast (Ardagast) și Musokios. Radagast (Ardagast) acționa probabil în zona Argeșului, iar Musokios, se pare, prin preajma Buzăului (Museos). Cu acest prilej, în izvoarele bizantine este amintit și râul Ilivakia, identificat cu Ialomița sau Ilvoful (Menander Protector, *Fragmenta*, 48 ; Teophilact Simocatta, *Istorii*, VI, 6—7 ; VII—5).

În anul 597, ca răspuns la o incursiune a slavilor în Imperiu, generalul bizantin Petros luptă împotriva lor la nordul Dunării, atacându-l pe Piragast, un șef slav care acționa, probabil, în zona Prutului (Pyretos). Evenimentele politice, care vor urma, vor culmina cu răscoalele armatelor imperiale în anul 602, de sub conducerea lui Focas, granița dunăreană a Imperiului, lipsită o vreme de sprijin militar, prăbușindu-se, ca urmare a acțiunilor comune întreprinse, tocmai acum, de avari și slavi. După căderea granitei bizantine de pe Dunăre în 602, majoritatea slavilor nord-dunăreni se va deplasa în Imperiu, la sud de fluviu, ocupând anumite regiuni dintre Dunăre și Munții Balcani.

În ceea ce privește pătrunderea slavilor pe teritoriul României, repartiția geografică a descoperirilor arheologice aparținând lor, arată că un mare grup s-a deplasat din zonele Ucrainei Subcarpatice spre sud, în Moldova, de-a lungul văii Siretului și a unora dintre afluenții săi, pătrunzând apoi în Câmpia munteană. Un alt grup s-a deplasat dinspre regiunile Bugului de Sud, traversând Nistrul și Prutul, către centrul și sudul Moldovei, apoi pătrunzând și în Muntenia și Oltenia. Din zonele Moldovei, unele grupuri mai mici de slavi vor pătrunde prin pasurile Carpaților Răsăriteni și în sud-estul Transilvaniei, unde sunt atestate și cele mai vechi urme ce le aparțin, la Poian și Cernatu (jud. Covasna).

Locuitori ai unor întinse zone păduroase din regiunile Niprului Superior și Mijlociu și ale Podișului Valdai, multă vreme izolați și fără contacte directe cu lumea romană, slavii creaseră și vehiculaseră, în timpul migrației lor, o cultură materială puțin evoluată. După cum rezultă din cercetările arheologice întreprinse în numeroase părți din Europa, în epoca pătrunderii lor, aici, cultura materială slavă reflecta un stadiu de dezvoltare social-economică mult inferior în comparație cu acela al populațiilor romanice, cu care ei au venit în contact în regiunile Dunării de Jos și Mijlocii. Se poate astfel stabili că, în cursul secolelor al VI-lea—al VII-lea, la slavi producția era încă slab dezvoltată, cunoșteau puțin prelucrarea metalelor, îndeosebi a fierului, și aveau, contrar unor teze eronate, o agricultură destul de puțin dezvoltată. Uneltele din fier erau simple și destul de rare, iar ceramica, de calitate inferioară, era lucrată exclusiv cu mâna, având forme simple, fără ornamente. De asemenea, s-a presupus că sunt caracteristice pentru cultura lor materială și anumite obiecte de podoabă lucrate din bronz, cum ar fi fibulele digitale de tip *niprovian* sau de tip *Pastyrsk*, precum și aplice de tip *Martinovka*. După trăsăturile lor, vestigiile slave pot fi puse în legătură cu aspectele culturale atestate în regiunile vest-ucrainiene, denumite *Korceak* sau *Penkovka*, ambele încadrate în aria largă a culturii materiale slave timpurii denumită, în general, de tip *Praga*.

www.cimec.ro

Așezările slavilor din vremea migrației lor aveau un caracter sporadic, locuințele fiind construite simplu, sub formă de colibe sau bordeie, cu puțin inventar în ele.

Morții erau incinerați, resturile funerare fiind depuse în gropi simple sau în oale din lut, uneori însoțite de ofrande alimentare și obiecte de podoabă, mai rar de unelte și arme.

Comunitățile lor sătești erau organizate în obști gentilice, bazate pe legăturile de rudenie, și se caracterizau prin proprietatea comună asupra pământurilor și prin împărțirea periodică a loturilor de pământ comune.

După cum menționează izvoarele scrise ale vremii, comunitățile slave erau conduse de un sfat al bătrânilor, problemele fiind rezolvate de întreaga obște (Procopius, *De bello-Gothico*, III, 14, 21—22).

În timpul stabilirii lor în regiunile de la nordul Dunării de Jos, slavii vor intra în contact cu autohtonii, de la care vor primi o serie de influențe în domeniul culturii materiale.

Despre conviețuirea slavilor cu romanicii nord-dunăreni, în cursul secolelor al VI-lea—al VII-lea, se fac unele mențiuni indirecte și în izvoarele scrise bizantine. Episodul falsului Chilbudios, slav ant care învățase aici foarte bine latinește, existența cu populație distinctă a *fisioniților* (creștini ?), trăind alături de slavi la nordul fluviului, ca și menționarea transfugilor romanici din nordul Dunării la sudul ei, se referă, neîndoielnic, la o populație băștinașă romanică, care conviețuia cu slavii în diferite părți ale spațiului carpato-dunărean.

După deplasarea celei mai mari părți a slavilor la sudul Dunării, după anul 602, grupurile celor rămași aici vor intra, treptat, în contact mai strâns cu obștile sătești autohtone, își vor însuși numeroase bunuri ale civilizației romanice și vor începe să-și transforme tot mai mult structura social-economică a propriilor lor comunități sătești. Cu vremea, aceste comunități slave vor fi înglobate în cele autohtone, care erau mai numeroase, mai puternice și superior organizate din punct de vedere social-economic. Acest fenomen, cu începere din secolul al VIII-lea, reflectă, de fapt, momentul desfășurării pe scară largă a procesului de asimilare slavă în masa românească, proces care a continuat însă gradat și nuanțat, de la regiune la regiune, mai multe secole, până către sfârșitul primului mileniu.

În cadrul acestui proces de asimilare a fost posibilă și transmiterea târzie (secolele al IX-lea—al X-lea), în fondul principal al limbii române, a unor cuvinte de origine sud-slavă, dar acestea nu au mai putut modifica srtuctura gramaticală și caracterul esențial latin al limbii noastre. Limba și poporul român erau deja constituite pe arena istoriei în momentul primirii acestor adaosuri lingvistice sudice, astfel că în timpul etnogenezei românești, slavii nu au mai putut avea nici un rol important.

★

Bulgari. În fine, după o perioadă de relativă liniște politică, instaurată în spațiul carpato-dunărean după anul 602, și care a durat aproape trei sferturi de veac, evoluția societății locale nord-dunărene a fost, pentru scurtă vreme, iarăși stânjenită de pătrunderea unui nou grup de migratori — bulgarii.

Populație de origine turcică, bulgarii sunt amintiți în izvoarele scrise, pentru prima oară, ca nomazi, sub denumirea de huni sau

www.cimec.ro

kutriguri, în anul 384, ca nomazi, ocupând stepele cuprinse între nordul Caucazului și Marea de Azov. În această vreme, triburile bulgarilor fuseseră supuse de către hunii hephtaliți, astfel încât multe dintre ele vor participa la expedițiile militare ale acestora, organizate împotriva Imperiului roman. După prăbușirea confederației tribale hunice o însemnată parte dintre aceste triburi bulgare se restabilesc în stepele răsăritene nord-caucaziene, amestecându-se cu restul celor rămase acolo.

Sub denumirea de *huni* sau *kutriguri*, unele triburi bulgare încep să se deplaseze, din nou, în stepele de la vest de Nipru și, singuri sau împreună cu alte populații, pe la sfârșitul secolului al V-lea și în prima jumătate a secolului al VI-lea, întreprind atacuri pustiitoare împotriva Imperiului bizantin, afectând, desigur, prin aceste invazii, și unele regiuni răsăritene ale spațiului carpato-dunărean.

Pentru prima oară, această populație nomadă este menționată în izvoarele scrise cu numele de *bulgari*, de-abia în anul 480, când împăratul bizantin Zenon le solicită ajutor împotriva ostrogoților.

În această vreme, unele triburi bulgare se deplasează deja în zonele de stepă din preajma Nistrului Inferior, iar altele se infiltrează în Pannonia, din aceste din urmă regiuni inițiind frecvente atacuri împotriva regiunilor de la sud de Dunăre, pustiind, între anii 493—502, mai ales provincia *Illyricum*.

În cursul secolului al VI-lea, îndeosebi împreună cu *anții* și *sclavinii*, organizează numeroase atacuri în regiunile Dunării de Jos, jefuind provinciile de la sudul fluviului, mai ales în vremea domniei împăraților Iustin I și Iustinian I (527—565).

În a doua jumătate a secolului al VI-lea și în cursul secolului al VII-lea, o parte din acești bulgari vor fi supuși de către avari și vor continua să participe la unele expediții organizate de noii lor stăpâni la sudul Dunării.

După migrarea avarilor din răsăritul Europei și așezarea lor în Pannonia, bulgarii rămași în stepele din nordul Caucazului vor întemeia, în cursul secolelor al VI-lea—al VII-lea, o puternică și întinsă uniune tribală, pe care izvoarele scrise bizantine din epoca respectivă o denumesc „Bulgaria Mare". Această uniune atinge apogeul dezvoltării sale în prima jumătate a secolului al VII-lea, vreme când este condusă de caganul Kubrat (Kovrat), un bun militar și diplomat, care a reușit să mențină independența acestei formațiuni politice, în ciuda tot mai frecventelor amenințări ale populațiilor nomade din vecinătate.

După dispariția lui Kubrat (aproximativ pe la jumătatea secolului al VII-lea), stăpânirea acestei regiuni se împarte între fiii săi, „Bulgaria Mare" slăbind considerabil. În cele din urmă, sub presiunea *kazarilor*, triburi nomade care migrează dinspre răsărit și atacă puternic „Bulgaria Mare", aceasta se destramă în mai multe triburi. Unele dintre aceste triburi vor rămâne în stepele nord-caucaziene și vor fi supuse de kazari, iar altele vor migra spre nord, în regiunea râurilor Volga—Kama, constituindu-se într-o nouă uniune tribală. O parte dintre triburile bulgare ale *kutrigurilor*, reunite cu *onogurii*, sub conducerea lui Asparuch (Isperich), se vor deplasa treptat spre apus, stabilindu-se temporar într-o zonă denumită de izvoarele scrise „Onglos", situată, probabil, undeva în stepele cuprinse între Nistrul Inferior, gurile Dunării și Marea Neagră. De aici, bulgarii lui Asparuch organizează expediții de jaf în Imperiu, la sudul Dunării, devenind, în scurtă vreme, o permanentă amenințare pen-

www.cimec.ro

tru Bizanț. De aceea, la sfârșitul războiului său cu arabii, împăratul bizantin Constantin al IV-lea Pogonat hotărăște să întreprindă o amplă acțiune militară împotriva bulgarilor, în regiunile de la nord de gurile Dunării. În 679/680, armatele bizantine, pe uscat, sprijinite de flota de pe Dunăre, încearcă să atace pe bulgari, dar datorită îmbolnăvirii și plecării împăratului, terenului neprielnic și a unor greșeli de ordin tactic, bulgarii obțin o nesperată victorie. Aceștia forțează apoi granița Dunării și pătrund în Imperiu, stabilindu-se în regiunea de nord-est a Bulgariei de astăzi, unde înainte se așezase o numeroasă populație slavă. După informațiile izvoarelor scrise, bulgarii iau în stăpânire regiunea în care, cu aproximativ trei sferturi de veac mai înainte, se instalaseră diferite triburi slave ce intraseră deja în contact cu populația tracică romanizată găsită aici. O parte din această populație romanică pierise în cursul numeroaselor lupte de la sud de Dunăre, o altă parte rămăsese pe loc, fiind supusă de slavi și, în cele din urmă, asimilată, iar o alta se retrăsese în zonele muntoase ale Balcanilor, păstrându-și structura etnică și lingvistică latină (vlahii).

În ceea ce privește pătrunderea bulgarilor în noua lor patrie, în stadiul actual al cercetărilor, este puțin probabil ca ea să se fi produs prin Dobrogea. Luând în considerare prezența trupelor bizantine în Dobrogea, ca și existența unor puternice cetăți pe litoralul Mării Negre și a unor puncte fortificate pe *limes*-ul dunărean, este mai plauzibilă ipoteza potrivit căreia bulgarii s-au deplasat către sudul Dunării prin zonele de câmpie ale Moldovei de sud și ale Munteniei de est, mai propice pătrunderilor unor populații nomade, forțând cunoscutul vad dunărean de la Popina—Silistra, cunoscut și folosit frecvent și de alte populații. De altfel, și îngroparea de către populația autohtonă din Moldova sau Muntenia a unor tezaure, conținând obiecte de podoabă sau emisiuni monetare din epoca respectivului eveniment, confirmă ipoteza menționată, ele fiind consecința directă a pătrunderii acestui nou grup de migratori. De asemenea, și cele mai vechi vestigii arheologice atribuite bulgarilor se concentrează la sud de Dunăre, aproximativ tot în zona amintitului vad dunărean.

Cultura materială, aparținând bulgarilor din epoca respectivă, vădește în trăsăturile ei numeroase influențe primite în urma contactelor pe care purtătorii ei le-au avut cu unele civilizații din zonele învecinate (caucaziene, de la Marea de Azov, sau crimeene). Cu toate acestea, stadiul de dezvoltare social-economică al vechilor bulgari nu era prea avansat, în comparație cu cel al locuitorilor din regiunile Dunării de Jos, el reflectând, de fapt, organizarea lor tribală, bazată pe puternice legături gentilice și având ca principală ocupație creșterea vitelor, cu un accentuat nomadism.

După unii cercetători, vestigiile (ceramică, obiecte de podoabă și vestimentare etc.), aparținând așa-numitei culturi de tip *Pastyrsk*, din zona de stepă de la est de Niprul Mijlociu și Inferior, pot fi puse pe seama bulgarilor kutriguri, ca și o serie de elemente ale culturii de tip *Saltovo*, de evidentă origine bulgaro-slavă. Urme de factură *Saltovo—Pastyrsk* se întâlnesc și în nord-estul Bulgariei, atestând vehicularea lor acolo de către triburile bulgare pătrunse sub conducerea lui Asparuch. În sudul Dunării, curând după instalarea bulgarilor acolo, cultura lor materială, datorită strânselor contacte care s-au stabilit între ei și populația slavo-romanică, își pierd, treptat, trăsăturile proprii. Puțini ca nu-

www.cimec.ro

măr, reprezentând doar o pătură dominatoare, bulgarii vor intra într-un proces rapid de asimilare etno-culturală, care se va și încheia în cursul secolului al IX-lea.

În teritoriile carpato-dunărene afectate de invazia bulgarilor, urmele de cultură materială, care ar putea să le fie atribuite, lipsesc însă cu desăvârșire. Aceasta arată că deplasarea bulgarilor prin regiunile respective s-a produs într-un timp foarte scurt. Deși a tulburat pentru o anumită vreme evoluția societății locale (vezi și fenomenul îngropării tezaurelor amintite), pătrunderea bulgarilor pe teritoriul țării noastre a avut consecințe mai puțin dure decât ale altor migratori.

Constituit încă de la sfârșitul secolului al VII-lea, primul coganat bulgar se va consolida de-abia în cursul secolelor al VIII-lea—al IX-lea, ca urmare a sedentarizării și a asimilării noilor veniți de către slavi, precum și a adoptării, tot mai mult, în organizarea lor social-economică, politică și culturală, a unor numeroase și esențiale elemente ale civilizației bizantine. La acestea trebuie adăugată adoptarea oficială a religiei creștine (865) și politica de expansiune teritorială pe care unii hani au dus-o consecvent.

3. ETNOGENEZA ROMÂNEASCĂ — TEMELIE A DEZVOLTĂRII ISTORICE A POPORULUI ROMÂN

Premise, factori și etape ale etnogenezei românilor. În cadrul istoriei vechi a României problema etnogenezei românilor ocupă un loc aparte prin complexitatea conținutului ei, și mai ales prin importanța sa, nu numai pentru cunoașterea destinului istoric al străvechii Dacii, ci și pentru cel al romanității orientale, în general.

Cercetată în trecut exclusiv pe baza izvoarelor scrise, această problemă fundamentală a istoriei noastre nu a putut fi în chip definitiv clarificată, deoarece aceste izvoare, în general puțin numeroase, destul de sărace în informații și adesea echivoce, nu puteau elucida o serie de aspecte de ordin social-economic sau politic din cadrul acestui proces.

În ciuda unor concluzii formulate de remarcabili istorici români sau străini, care în parte își păstrează și astăzi valoarea științifică (Gh. Șincai, P. Maior, A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, Gh. Brătianu, P. P. Panaitescu, C. Daicoviciu, C. C. Giurescu, I. Nestor, Gh. Ștefan sau Ed. Gibbon, J. Jung, Th. Mommsen, L. Homo, C. Patsch, F. Lot, Fr. Altheim), penuria izvoarelor scrise, privind epoca și locul în care a avut loc procesul de etnogeneză românească, a generat însă, de mai bine de un secol și jumătate, printre unii istorici străini, numeroase semne de întrebare, atitudini inconsecvente și teze contrare adevărului istoric, multe dintre acestea încorsetate de idei preconcepute, adesea cu evidente tendințe naționaliste și extremiste. Față de asemenea teze și păreri s-au luat mereu poziții juste de către istoriografia românească, aducându-se de fiecare dată argumente noi, convingătoare, care, constant, au îmbogățit considerabil, în cursul anilor, problematica chestiunii. În această direcție, un mare pas înainte a fost făcut însă odată cu intensificarea cercetărilor arheologice, istorice, lingvistice, antropologice sau etnologice, îndeosebi în ultimile trei decenii, prin in-

www.cimec.ro

termediul cărora s-au putut aduna un număr deosebit de mare de informații, care au avut menirea de a repune în discuție problema etnogenezei românești, din unghiuri de vedere noi, incomparabil mai bogate, mai complete și mai aproape de realitățile istorice ale vremurilor respective. În felul acesta, au putut fi formulate, în lucrări de sinteză, concluzii temeinice, de o mare valoare științifică, evidențiindu-se limpede premisele, factorii și etapele acestui proces istoric, continuitatea populației autohtone, rolul predominant al elementelor etnice, lingvistice și culturale romane, natura și consecințele raporturilor daco-romanilor cu civilizația romană târzie și bizantină sau cu diferitele grupuri de migratori, în sfârșit, precizarea structurii social-economice a comunităților sătești locale, evoluția și rolul lor în contextul romanității spațiului carpato-dunăreano-pontic din mileniul I.

În înțelegerea corectă a etnogenezei românești, trebuie reținute premisele acestui proces, îndeosebi aspectele de continuitate, unitate și de înalt nivel al lumii și civilizației traco-geto-dacică și contactele acesteia cu civilizația romană, factorii de bază ai etnogenezei românilor, etapele și amploarea romanizării, continuitatea daco-romană după retragerea aureliană, aria geografică în care s-a desfășurat etnogeneza românească și, în sfârșit, epoca când ea poate fi considerată definitiv încheiată.

În ceea ce privește premisele, componenta dacică, așa cum s-a arătat mai sus, este dovedit clar, atât pe baza izvoarelor scrise, cât și prin intermediul cercetărilor arheologice și numismatice, că întreg teritoriul carpato-dunăreano-pontic era locuit, cu multe secole înaintea cuceririi romane, de o numeroasă populație autohtonă, geto-dacică, care, în condiții geografice și politice deosebite, reușise să creeze și să dezvolte o civilizație înfloritoare și originală, să-și întemeieze formațiuni statale puternice și durabile.

Cucerirea romană a unei părți din vechea Dacie, la începutul secolului al II-lea, și intrarea geto-dacilor din aceste regiuni în componența statului roman au produs radicale schimbări de ordin etnodemografic, cultural și politic, dar nu au avut drept consecință dispariția autohtonilor din teritoriile nord-dunărene. Cercetările arheologice au scos și continuă să scoată la iveală numeroase așezări și necropole în Dacia romană, în care elementele băștinașe dacice supraviețuiesc în număr mare și încă multă vreme după cucerire, alături de acelea provincial romane, ceea ce dovedește că *substratul* dacic a fost și a rămas încă activ, în ciuda asimilărilor lingvistice și culturale romane, care s-au petrecut continuu și care au diminuat, în mod firesc, ponderea etnică băștinașă. Dacă în fostele provincii romane componenta dacică s-a putut modifica mult în cei 165 de ani de ocupație romană, în schimb ea a rămas încă destul de puternică în ținuturile din afara granițelor imperiului, dacii liberi din Muntenia, Moldova și Maramureș sau Crișana constituind încă, până în cursul secolului al IV-lea, o populație deosebit de numeroasă și temeinic organizată din punct de vedere social-economic și militar. Desigur, și acești daci liberi intraseră, cu vremea, în sfera de interese a Imperiului și receptase, în numeroase domenii de activitate, puternice influențe ale civilizației romane. Același fapt s-a petrecut, deși cu o altă intensitate, și în ceea ce privește răspândirea limbii latine. De aceea, se poate constata existența unei anumite unități de cultură materială

www.cimec.ro

și spirituală geto-dacică pentru întreg teritoriul Daciei, chiar în epoca cuceririi romane la nord de Dunăre.

A doua componentă etno-lingvistică principală a etnogenezei românești o reprezintă cea romană *(stratul)*. Elementele romane, constituite din soldați și coloniști, numeroase și superior organizate în cadrul provinciilor, au avut un rol primordial în romanizarea dacilor, căci cea mai mare parte a acestui *strat roman* a rămas să viețuiască la nordul Dunării de Jos și după părăsirea Daciei.

Problema romanizării trebuie deci înțeleasă ca un proces istoric desfășurat în contextul continuității dacice și daco-romane. Așa cum s-a arătat, romanizarea cuprinde două aspecte esențiale : primul privește prelucrarea unor deprinderi economice, juridice sau adoptarea unor însemnate elemente din sfera vieții materiale și spirituale romane, iar al doilea se referă la însușirea limbii latine.

Sintezele daco-romană și romanică, rezultate din simbioza acestor doi factori fundamentali de etnogeneză românească, corespunzători *substratului* și *stratului* etno-lingvistic de bază al acestui proces istoric, pot fi urmărite, în evoluția lor, în cadrul a trei etape. Prima dintre acestea, din secolul I î.Hr. — I, corespunde începuturilor contactelor dintre geto-daci și romani, constituind premisele romanizării în Dacia și desfășurarea acestui proces în Moesia. Cea de a doua etapă, cuprinsă între ocuparea Daciei de către romani și retragerea aureliană din această regiune, iar în Dobrogea până în secolul al VII-lea d.Hr, reprezintă intensificarea romanizării, cu consecințe importante și în teritoriile dacilor liberi, rămase în afara ocupației romane. În fine, în cea de a treia etapă, limitată între retragerea aureliană și secolul al VII-lea, se continuă, în noile condiții istorice și social-economice din epoca marilor migrații de populații, romanizarea, care se generalizează și se definitivează pe întreg teritoriul vechii Dacii.

Etnogeneza românilor a fost un proces istoric, care, prin premisele, factorii fundamentali și etapele sale de evoluție, își găsește asemănări și în etnogeneza altor popoare romanice (italieni, francezi, spanioli și portughezi). Diferențierile se datorează componentelor etnice deosebite ca substrat și condițiilor politice aparte, în care s-a desfășurat unul sau altul din aceste procese istorice.

Mărturii și dovezi arheologice, lingvistice și numismatice ale continuității și etnogenezei românilor. Cu toate schimbările, care s-au înregistrat după retragerea aureliană, în contextul desfășurării marilor migrații, populația daco-romană a continuat să viețuiască în spațiul nord-dunărean, în strânsă legătură cu lumea romană, fiind antrenată, mai departe, în romanizare.

Mărturiile scrise, care atestă această continuitate, cu tot numărul lor redus, caracterul lor incomplet și uneori ambiguu, constituie, totuși, un mijloc de cunoaștere a populației autohtone.

Astfel, în legătură cu persecuțiile declanșate în „Gothia" nord-dunăreană împotriva creștinilor sunt amintite în izvoare (*Acta Sanctorum,* aprilie, II, 3—7) numele unor preoți, cum este acela al lui Sansala, care se pare că este un autohton, precum și existența unei comunități de tipul obștilor în satul în care trăia Sf. Sava.

Alte informații sunt transmise de Priscus, însărcinat de împăratul Theodosiu II al Bizanțului să însoțească ambasadele la curtea lui Attila, din care rezultă că în teritoriile pe unde au trecut acestea erau sate

www.cimec.ro

de agricultori autohtoni, care cultivau meiul, hrana principală a populației locale și produceau miedul, băutură folosită din vechime. Se impune totuși prudență în interpretarea acestor informații din opera lui Priscus, întrucât, pe de o parte, traseul străbătut de Priscus nu este ușor de reconstituit, iar, pe de altă parte, sediul pannonic al formației hunilor lui Attila face greu plauzibilă așezarea acestora în Câmpia Munteană așa cum s-a propus. Mai curând se poate admite un traseu vestic pentru ambasada lui Priscus, probabil prin Banat și Crișana (Priscus din Panion, *Ambasadele*, 131, cf. De Boor).

Din izvoarele scrise, rare și destul de echivoce, se desprind unele informații și pentru secolele al VI-lea—al VII-lea privind populația autohtonă. Deși multe dintre acestea se referă la regiunile de la nordul Dunării, ele nu menționează decât evenimentele în legătură fie cu acțiunile militare întreprinse de Imperiu împotriva unor populații migratoare, fie cu incursiunile de pradă la sudul fluviului organizate de diferiți barbari.

Fără îndoială, tot la o populație autohtonă, romanică și creștină se referea și Novela al XI-a a lui Iustinian din anul 535, promulgată cu prilejul înființării episcopiei *Iustiniana Prima*, prin care aceasta își exercita jurisdicția și asupra zonelor nord-dunărene din Oltenia și Banat, unde existau numeroși creștini.

La aceste informații sumare se adaugă însă și altele, din secolul al V-lea, transmise de Orosius, Priscus ș.a., în care se amintesc mereu numeroși transfugi romanici de la sudul la nordul Dunării, care-și duceau viața printre barbari, feriți de impozitele grele ale Imperiului și de exploatarea marilor proprietari. Aceștia s-au adăugat celor existenți deja de veacuri și în număr foarte mare în spațiul carpato-dunărean, ca și miile de captivi romani transmutați de barbari la nordul Dunării, cu prilejul diferitelor expediții.

La rândul său, istoricul Iordanes, got de origine, din secolul al VI-lea, în opera *Despre originea și faptele geților (De origine actibusque Getarum)*, are în vedere nu pe geți, ci pe goți, pe care el, ca și alți predecesori, îi considera ca fiind aceeași cu vechii sciți și apoi cu goții și dacii. Vorbind despre Dacia, el a deosebit Dacia aureliană de Dacia cea veche, amintind că în vremea lui era ocupată de gepizi, prin care înțelegea probabil nu numai pe aceștia, ci și populația autohtonă aflată sub dominația gepizilor.

La rândul lui, istoricul bizantin Procopius din Cesareea, din același secol, în scrierea sa *Războiul cu geții (De bello gothico)*, în afară de faptul că uneori îi confundă pe gepizi sau slavi cu populația autohtonă, se referă și la episodul cu falsul Chilbudios, considerat ant și bun cunoscător al limbii latine, căzând prizonier în expediția împotriva sclavinilor din nordul Dunării de pe la 545, s-a dat drept generalul Chilbudios din anturajul lui Justinian, decedat cu câțiva ani înainte într-o bătălie cu sclavinii (Procopius, *De bello gothico*, VII, 14, 7—21, 31—36). Faptul că acest fals Chilbudios știa atât de bine latinește, încât putea să ducă în eroare pe romani, dându-se unul de-ai lor, dovedește că limba latină se vorbea curent în spațiul nord-dunărean, evident, în primul rând de autohtoni, de la care antul învățase limba, ca urmare a contactelor ce începuse să se stabilească între comunitățile autohtone romanice și cele slave pătrunse temporar aici în cursul secolului al VI-lea.

Un alt izvor important pentru cunoașterea populației autohtone din nordul Dunării, aproximativ din aceeași vreme, este istoricul Pseudo-

www.cimec.ro

Grigorie din Nanzianz, care, într-un loc din opera sa *Dialoguri*, menționează pe sclavini și fizioniți ca dunăreni (II, 110), denumirea de fizioniți, dată după comportament și obiceiuri unor locuitori, probabil creștini, care trăiau laolaltă cu sclavinii (slavii), se referă mai mult ca sigur la populația autohtonă din nordul Dunării.

De asemenea, o mărturie de mare valoare despre existența populației romanice de la nordul Dunării de Jos o constituie mențiunea pe care o face, către sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, Tratatul de artă militară *(Strategikon)* al lui Pseudo-Mauricius. El vorbește despre „transfugii" romani din sudul fluviului localnici de la nordul Dunării, care slujeau adesea armatelor romane drept călăuze (Pseudo-Mauricius, XI, 31). Tot în această operă sunt amintite recoltele bogate, mai ales de mei, și numeroasele animale pe care le posedau locuitorii satelor nord-dunărene, desigur, în primul rând cei autohtoni, sedentari, agricultori și crescători de vite (Pseudo-Mauricius, XI, 4).

Un alt cronicar bizantin, Theophylact Simocatta, din prima jumătate a secolului al VII-lea, într-un pasaj al operei sale în care este vorba de campania generalului Petrus la Dunăre împotriva sclavinilor, îi denumește pe aceștia geți. Această confuzie de nume s-a pus în legătură cu faptul că sclavinii veneau din teritoriile geților de la nordul Dunării sau că alături de sclavini ar fi participat la expedițiile din Imperiul Bizantin și unele grupuri de populație getică, făcându-se prin aceasta dovada indirectă a existenței lor în secolul al VI-lea, în teritoriul nord-dunărean (Theophilact Simocatta, *Historiae*, VII, 2). De asemenea, într-un alt pasaj al aceleași opere, se menționează faptul că romanii considerau regiunea din stânga Dunării, în care au pătruns, prin expediția generalului Priscus, ca fiind încă un pământ roman (VII, 7). Acest fapt dovedește, cel puțin pentru zona în care au avut loc evenimentele (Banat), continuitatea elementului romanic, care a păstrat legături multiple și neîntrerupte cu romanitatea din sudul Dunării

Alte informații cu privire la populațiile nord-dunărene sunt transmise de cronicarul bizantin Theophanes Confessor, din secolul al VIII-lea. Acesta, în opera sa *Chronographia*, se referă la o populație de agricultori din nordul Dunării, capabilă să asigure hrană armatelor imperiale, cu prilejul expediției în această zonă a lui Petros, fratele împăratului Mauriciu. De asemenea, același cronicar, vorbind despre războaiele bizantino-avarice, menționează printre prizonierii luați de generalul Priscus, 2 000 de barbari, alături de alții avari, sclavini și gepizi. Barbarii, al căror nume nu-i era cunoscut cronicarului, erau, probabil, din rândul populației băștinașe nord-dunărene.

Fără îndoială, tot la o populație autohtonă, romanică și creștină se referea și Novela a XI-lea a lui Iustinian, din anul 535, promulgată cu prilejul înființării episcopiei *Iustiniana Prima*, prin care acesta își exercita jurisdicția și asupra zonelor nord-dunărene din Oltenia și Banat, unde existau numeroși creștini.

Tot în cadrul informațiilor transmise de istoricii bizantini în secolele al VII-lea—al VIII-lea, se plasează și cunoscutul episod, în legătură cu care este și mult discutata expresie *torna, torna* (Theophilact) sau *torna, torna, frater* (Theophanes), exclamată cu prilejul unei lupte din 587, dintre bizantini și avari, de la sudul Dunării. Expresia respectivă, în graiul popular al romanicilor de la sudul Dunării de Jos, este considerată

www.cimec.ro

cea mai veche dovadă a limbii române, în curs de formare, care se vorbea desigur și la nord de fluviu.

În timp ce știrile izvoarelor scrise din secolele al VI-lea—al VIII-lea sînt rare și, după cum s-a văzut, destul de echivoce, datele de ordin arheologic, epigrafic și numismatic oferă posibilitatea de a se cunoaște mai bine realitățile istorice din regiunile nord-dunărene.

În acest context, continuitatea de viață materială și spirituală a populației autohtone, pentru întreaga perioadă a primului mileniu, ne apare ca un fenomen istoric generalizat pe tot teritoriul străvechii Dacii și neîntrerupt, chiar în perioadele tulburi ale marilor migrații. La aceasta au contribuit numeroși factori de ordin social, economic, cultural, și, nu în ultimul rând, chiar de ordin politic.

După cum s-a arătat, odată cu decăderea și apoi dispariția orașelor, pe cuprinsul vechii Dacii, se generalizează formele de viață rurală, comunitățile daco-romane reorganizându-și structura internă pe baze noi, astfel că, în sânul lor, vor începe să se înregistreze, cu vremea, transformări multiple și importante, care vor duce, în cele din urmă, la constituirea unor relații social-economice superioare, prefigurând apariția unor elemente noi, caracteristice evului mediu. Totuși, în condițiile când pe întreg teritoriul carpato-dunărean se vor intensifica pătrunderile unor numeroase grupuri de migratori, unii dintre aceștia stăpânind, pentru mai multă vreme, întinse zone din teritoriile nord-dunărene, transformările din sânul comunităților sătești autohtone se vor petrece destul de lent, deoarece migratorii, aflați într-un stadiu inferior de dezvoltare social-economică în comparație cu cel al localnicilor, vor constitui o frână în dezvoltarea societății locale. Astfel, economia comunităților sătești autohtone a continuat, treptat, să se reducă la agricultura extensivă și păstorit, iar meșteșugurile să capete un caracter precumpănitor casnic. În felul acesta, pe întreg teritoriul vechii Dacii aspectele vieții economice ne apar uniformizate la nivelul rural și vor continua să dăinuie astfel multe veacuri. Acest fenomen, în lipsa informațiilor din izvoarele scrise ale vremii, poate fi urmărit și precizat îndeosebi pe calea cercetărilor arheologice, în planul conținutului culturii materiale și vieții spirituale autohtone, de factură provincial-romană, romanică și veche românească.

Existența unor numeroase așezări și necropole autohtone este atestată în absolut toate formele de relief ale spațiului carpato-dunărean, în foarte multe cazuri așezările și cimitirele suprapunându-se de-a lungul anilor pe același loc. Deși continuitatea pe aceleași vetre de sate este un fenomen caracteristic întregului spațiu carpato-dunăreano-pontic și specific populației sedentare, trebuie totuși arătat că datorită practicării agriculturii extensive și periodice, precum și situației politice adeseori deosebit de tulbure, comunitățile sătești autohtone se strămutau în cadrul unor microregiuni, în căutare de noi pământuri arabile, sau se deplasau în locuri ferite pentru a preîntâmpina unele primejdii, dar revenind constant pe vechile lor vetre de sate. Se poate aprecia că, în perioada primului mileniu, continuitatea populației autohtone a fost relativ mobilă, fenomenul fiind caracteristic tuturor comunităților umane, fie ele agricole sau păstorești.

O serie de descoperiri arheologice atestă existența populației daco-romane de după retragerea aureliană, într-un număr de foste centre

www.cimec.ro

urbane, între care unele importante, ca Sarmizegetusa, Apulum, Porolissum, Potaissa, Tibiscum, Napoca și Romula.

La Sarmizegetusa, fosta capitală a Daciei romane, sunt de amintit unele amenajări în amfiteatru, aflarea într-o lojă a acestuia a unui tezaur monetar, cu ultimile emisiuni de la Valentinian I, descoperiri izolate de monede imperiale târzii, precum și de opaițe de caracter târziu. La acestea se adaugă și trei morminte târzii. Situația de aici poate să-și găsească explicația în faptul că orașul, în care funcționau numeroase organisme provinciale, laice și religioase, a fost evacuat aproape în întregime. Spre deosebire de Sarmizegetusa, la Napoca, Potaissa, Porolissum și Apulum dovezile unei astfel de continuități nu sunt numai mai diverse, dar și mai numeroase.

La Napoca, de exemplu, descoperirilor de caracter monetar li s-a adăugat un număr important de morminte, dintre care unele continuă practicile funerare romane, prin folosirea sarcofagelor de piatră, uneori reutilizate. La acestea se adaugă elemente clare, care atestă caracterul creștin al religiei practicate de acești locuitori, respectiv orientarea creștină, adaptarea unei inscripții la sensul creștin și eventual obiceiul depunerii de var pe fundul mormântului. Numărul mormintelor descoperite și contextul în care au apărut sugerează nu numai o populație mai numeroasă decât la Sarmizegetusa, ci și o continuitate de locuire, deoarece vechiul cimitir al orașului rămâne în folosință. Această continuitate este atestată și prin descoperirea, în cuprinsul unei așezări din cartierul Mănăștur, a cuptorului de olar, de tip roman, care a fost folosit și în perioada de după retragerea aureliană.

O situație asemănătoare este atestată la Potaissa și Porolissum, unde se constată, de asemenea, refolosirea unor monumente arhitecturale mai vechi, ca și utilizarea sarcofagelor construite din țigle. Sunt mai numeroase și mai concludente însă la Potassa dovezile de caracter creștin, cum ar fi o gemă, un vas și un inel cu inscripții creștine, un opaiț și un sarcofag cu simboluri creștine (doi delfini).

La Porolissum descoperirile de caracter funerar, atribuite perioadei postaureliene, sunt mai puțin numeroase. Cu toate acestea, sunt dovezi ale existenței unei populații romane târzii în perimetrul vechiului oraș, ilustrate prin nivelul de locuire databil la sfârșitul secolului al III-lea și în secolul al IV-lea, precum și privitoare la caracterul creștin al acesteia (ritualul creștin de înmormântare, vase cu inscripții creștine ș.a.). La acestea se adaugă descoperirea monedelor din secolul al IV-lea (între Constantin cel Mare și Valens).

În sfârșit, la Apulum, în punctul „La Podei", sunt dovezi de folosire în continuare a vechiului cimitir daco-roman până în a doua jumătate a secolului al IV-lea, cu care prilej se reutilizează monumentele funerare mai vechi. Tot aici a mai fost descoperită o altă necropolă, ale cărei începuturi se plasează în perioada ulterioară retragerii aureliene, deoarece mormintele sunt amenajate în ruinele unei vechi construcții romane. Caracterul roman al acestui cimitir, datat, pe bază de monede și diferite obiecte de podoabă și îmbrăcăminte, către sfârșitul secolului al III-lea și în secolul al IV-lea, este atestat nu numai prin inventar, dar și prin practica folosirii țiglelor la construirea sarcofagelor sau la pavarea mormintelor. Un aspect deosebit în legătură cu această necropolă îl constituie instalarea ei în ruinele termelor orașului, ceea ce dovedește că practica folosirii termelor a dispărut. Aceasta arată că în

www.cimec.ro

condițiile istorice particulare ale Daciei romane postaureliene s-a produs o treptată decădere a unui aspect al modului de viață roman, conservându-se, în schimb, importante elemente ale vieții materiale și spirituale romane, cum sunt producția meșteșugărească, practicile funerare creștine, la care se adaugă desigur limba. Descoperirile din perioada ulterioară, corespunzătoare sfârșitului secolului al IV-lea, confirmă desfășurarea procesului de ruralizare completă a celor mai multe orașe din Dacia romană.

Dovezi cu privire la continuitatea populațiilor daco-romane provin, în număr însă mai mare, și din alte foste centre urbane din Transilvania, Banat sau Oltenia, precum și, probabil, de pe teritoriul fostului castru de la Slăveni (jud. Olt), în cuprinsul căruia a fost înălțat, în secolul al IV-lea, un locaș de cult creștin de către o comunitate autohtonă.

În ceea ce privește cultura materială din perioada dintre retragerea aureliană și sfârșitul secolului al IV-lea, în funcție de ponderea elementului roman, dacic și alogen, se conturează unele variante ale acesteia.

Cu toate că aceste variante sunt sesizabile, deocamdată nu este posibilă o demarcație absolută între jumătatea vestică a Daciei romane și cea estică, întrucât prima conservă mai mult, până în secolul al VI-lea inclusiv, forme ale culturii provincial-romane, iar în cea de a doua este mai puternic fondul dacic. Originea acestor diferențe este de căutat în deosebirea fundamentală dintre cele două zone în epoca romană, orașele romane fiind concentrate în vest, în timp ce în est este o zonă predominant rurală, cu câteva așezări mai importante și suita de castre de pe limes. În această privință, nu pot fi separate aceste două zone nici prin caracterul așezărilor și nici prin ritualul funerar, care prezintă asemănări. Din aceste motive, pare mai aproape de realitate o distincție între aspectele urbane și cele rurale, pe care le-a avut cultura romană târzie din Dacia.

În acest context trebuie avut în vedere mediul autohton, care a conservat și a transmis elemente de ritual vechi, între care practica banchetelor funebre, depunerea rituală a fragmentelor ceramice pe groapă ș.a. Asemenea tradiții mai vechi (dacice) au putut fi păstrate fie prin populația dacică din provincie, fie reintroduse prin grupele de daci liberi, pătrunse aici după retragerea aureliană.

Deci, potrivit datelor arheologice, nu poate exista nici un dubiu că în perimetrul vechilor orașe romane au continuat să viețuiască, în condiții istorice diferite, mici comunități. Semnificativ este însă faptul că, în ciuda dispariției autorității de stat, legăturile cu Imperiul nu s-au rupt, de vreme ce aceste comunități evoluează, sub raportul culturii materiale și din punct de vedere spiritual, ca și acelea din imediata vecinătate a Imperiului. Așadar, nu este vorba exclusiv de o evoluție, rezultând din capacitatea romanității de a se autoîntreține, ci de întărirea acesteia prin variate și multiple legături cu lumea romană.

De asemenea, s-a conservat, deși în forme extrem de modeste, practica punerii de inscripții, cum o dovedesc obiectul creștin cu inscripție latină *(donarium)* de la Biertan (jud. Sibiu) și eventual inscripția, pusă în onoarea lui Valens și Valentinian, descoperită la Romula. În general, însă, tendința este de dispariție a scrisului, fenomen perfect explicabil în condițiile pauperizării vieții în Dacia și a dispariției categoriilor sociale care erau depozitare ale științei de carte.

www.cimec.ro

Nu se poate vorbi însă de o eliminare completă a scrisului. Este drept că nu au fost descoperite monumente prea numeroase, că textele sunt scurte, dar aceste constatări nu pot reduce cu nimic din importanța descoperirii lor, ca și faptul că, *fără excepție,* ele sunt *redactate în latină.* Aceasta constituie un indiciu sigur că limba vorbită și înțeleasă de populația care a continuat să-și ducă existența aici era latina, ceea ce din punctul de vedere al evoluției limbii este esențial. Situația din Dacia este explicabilă dacă se ține seama de faptul că, deja, în Imperiu, din a doua jumătate a secolului al III-lea, dar mai ales în secolele al IV-lea și al V-lea, se constată o treptată micșorare a numărului inscripțiilor.

Oricum, viața dusă de aceste comunități în perimetrul fostelor centre urbane, chiar în condițiile menținerii elementelor de cultură romană, este din ce în ce mai modestă, cum o dovedesc caracterul construcțiilor funerare și obiceiul reutilizării unor monumente mai vechi.

Fenomenul ruralizării modului de viață în provincie se încheie spre sfârșitul secolului al IV-lea sau la limita dintre secolul al IV-lea și al V-lea, când orice formă de caracter urban în teritoriul fostelor orașe romane dispare, cu excepția unora de pe *limes*-ul dunărean.

Continuitatea unei populații romanizate în fosta provincie nu se reduce la aceste insule din orașe. Există dovezi că unele castre au fost refolosite în această perioadă târzie, cum sunt cele de la Bologa, Gilău, Comalău în Transilvania și Slăveni în Oltenia. În așezările mai modeste, ca acelea de la Vețel, Cristești, Gherla în Transilvania sau Stolniceni în Oltenia, populația autohtonă continuă să viețuiască. După cum unele *villae rusticae,* ca acelea de la Cicău și Răhău, nu-și întrerup existența.

Mult mai numeroase sunt însă descoperirile care atestă continuitatea de locuire în mediul rural, provenind din peste 50 de localități. Unele din aceste comunități se dovedesc a fi numeroase, foarte bogate și puternic ancorate în tradițiile romane. Este cazul, între altele, a comunității care-și îngroapă morții în cimitirul I de la Bratei (fig. 104) sau care ocupau așezări de tipul acelora de la Sighișoara „Dealul Viilor" sau Țaga din Transilvania.

Este interesant de semnalat că, alături de aceste comunități romane sau romanizate, au fost identificate și altele cu populație dacică, în posesia unei culturi materiale mai puțin modificate de contactul cu civilizația romană. Este vorba fie de comunități situate la periferia provinciei Dacia, fie de enclave ale unor daci liberi pătrunși după retragerea aureliană, cum o atestă îndeosebi așezarea și necropola de la Cipău-Gârle (jud. Mureș). Nu este ușor de apreciat, în stadiul actual al cercetărilor, care a fost proporția acestor daci liberi și rolul pe care l-au jucat în evoluția ulterioară a acestei zone. Având însă în vedere caracterul culturii materiale din sec. al V-lea—al VI-lea, conservând elemente specifice lumii dacice, se poate presupune că, indiferent de numărul lor, acești daci liberi au fost absorbiți destul de repede de lumea romană locală.

Între factorii care au contribuit, pe de o parte, la menținerea romanității și, pe de altă parte, la adâncirea procesului de romanizare se înscrie difuzarea religiei creștine, prin misionari de limbă latină, cu alte cuvinte originari dintr-una din provinciile latinofone. Este un fenomen de o importanță deosebită în condițiile în care unele dintre populațiile

www.cimec.ro

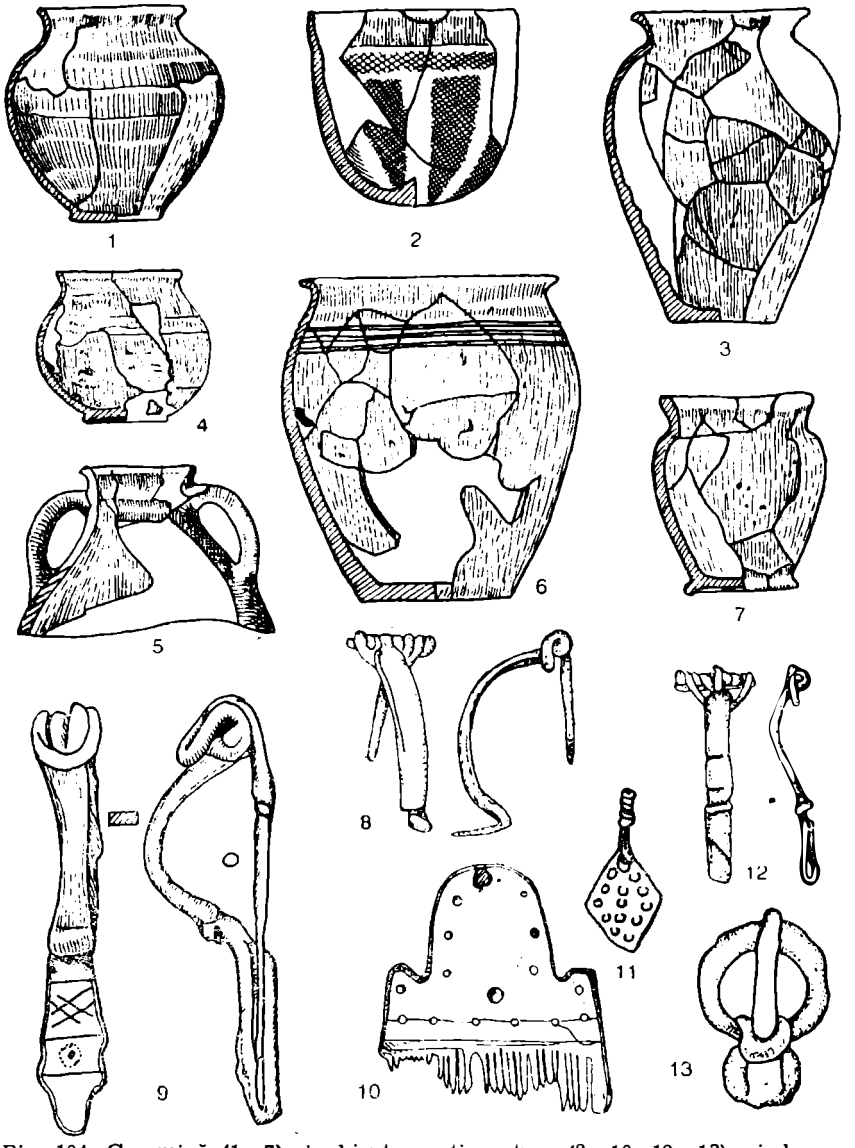

Fig. 104. Ceramică (1—7) și obiecte vestimentare (8—10, 12—13), și de podoabă (11) din bronz (8—9, 11—13) și os (10), din cimitirul nr. 1 de la Brateiu, din sec. al IV-lea — al V-lea (după Ligia Bârzu).

alogene, așezate în anumite părți ale Daciei, au fost evanghelizate de misionari de limbă greacă (cappadocieni, frigieni sau galați), au avut episcopi educați în Orient, ca de pildă Wulfila, care realizează, de altfel, traducerea Bibliei în limba gotică, pornind de la un original grecesc. Importanța originii misionarismului în mediul germanic este evidentă în faptul că singurul grup lingvistic în care biserica este desemnată cu un termen particular preluat din limba greacă (Κυγιακη οἴκια= vezi Walafrid Strabus, *De eccles. rerum*, 7, col. 927) este acela al limbilor germanice.

www.cimec.ro

Difuziunea creştinismului la nord de Dunăre, mediul în care s-a propagat şi momentul în care s-a produs opera de evanghelizare pot fi reconstituite pe baza descoperirilor arheologice deja amintite.

Aspecte mai adânci ale acestui proces, precum sunt cele privind originea latină a creştinismului daco-roman sau gradul de organizare a comunităţilor creştine primitive din Dacia nu pot fi lămurite fără aportul argumentelor lingvistice. Între acestea se numără originea latină a terminologiei creştine fundamentale (dumnezeu, biserică, duminică, cruce, boteza, Paşti etc.). Absenţa terminologiei latine creştine care să ateste organizarea bisericească şi monahală se explică prin desfăşurarea vieţii creştine în comunităţi modeste, în afara structurilor ierarhice normale.

O dovadă suplimentară privind data evanghelizării şi spaţiul în care acest proces s-a desfăşurat o constituie existenţa, în limba română, a unui termen, distinct de celelalte limbi romanice, pentru desemnarea locului de adunare al credincioşilor — biserica. Este un cuvânt derivat din *basilica,* termen latin de origine cultă, cu o circulaţie restrânsă în timp (prima jumătate şi mijlocul secolului al IV-lea) (Itineraria Burdigalense, Sf. Augustin, *Epistola,* 157), necunoscut în terminologia creştină din Peninsula Balcanică. Aceste elemente sunt de natură să circumscrie momentul evanghelizării populaţiei daco-romane în secolul al IV-lea şi să indice ca spaţiu posibil *exclusiv* teritoriul de la nord de Dunăre.

Pentru reconstituirea evoluţiei în perioada care a urmat etapei reprezentată de descoperirile de tip roman târziu, mai precis pentru secolele al V-lea—al VI-lea, există un număr destul de mare de cercetări, îndeosebi în aşezări.

Evoluţia cea mai semnificativă care se înregistrează acum este dispariţia completă a aspectelor urbane ale culturii, ruralizarea fostei provincii. Consecinţa principală a acestui proces a fost uniformizarea culturii, mai exact dispariţia din Dacia Superioară a diferenţei dintre jumătatea vestică şi cea estică.

În schimb, se poate observa cum, din această perioadă, începe să se contureze tendinţa de adâncire a diferenţei în evoluţia culturală între comunităţile din Valea Dunării şi Dobrogea, încă sub administraţia Imperiului, şi cele aflate sub simpla lui autoritate nominală.

Felul de viaţă al autohtonilor, stadiul de dezvoltare social-economică, cultura lor materială şi viaţa spirituală din secolele al V-lea—al VII-lea, ca şi relaţiile acestora cu lumea romană târzie şi bizantină sau cu unii dintre migratori au putut fi cunoscute prin intermediul cercetărilor arheologice. În acest sens, descoperiri deosebit de importante au fost făcute în Transilvania, în aşezările sau necropolele din secolele al V-lea—al VII-lea de la Ţaga, Soporu de Câmpie şi Mănăştur (jud. Cluj). Sebeş şi Noşlac (jud. Alba), Moreşti, Cipău (jud. Mureş), Bratei (jud. Sibiu), Biharea (jud. Bihor), Dorolţ şi Berea (jud. Satu Mare), Poian, Bezid şi Cernat (jud. Covasna) etc. Multe din aceste obiective continuă să existe şi în secolele al VII-lea—al VIII-lea, iar altele, care-şi încep existenţa în această vreme, ca acelea de la Comana de Jos (jud. Braşov), Filiaşi (jud. Harghita), Sighişoara (jud. Mureş), Alba Iulia etc., vor continua şi în secolele următoare. Alte importante descoperiri au fost făcute prin cercetările întreprinse în necropolele din perioada secolelor al V-lea—al VII-lea, ca cele de la Bratei (jud. Sibiu), Alba-Iulia, Ghirbom, Sânmiclăuş, Gâmbaş şi Noşlac (jud. Alba), Moreşti şi Sighişoara (jud. Mureş) şi din alte locuri. În urma cercetărilor întreprinse s-a putut preciza că aşezările au-

www.cimec.ro

tohtone din secolele al V-lea—al VII-lea erau neîntărite şi situate pe pantele line, în apropierea surselor de apă. În unele cazuri ele se grupează în jurul unor zăcăminte de minereuri de fier, cupru sau sare, în legătură cu exploatarea acestor bogăţii. Comunităţile săteşti erau alcătuite, de obicei, ca şi în etapa anterioară, din circa 30—50 de locuinţe, construite la suprafaţa solului sau parţial adâncite în pământ, lucrate din bârne de lemn, având de regulă o singură încăpere, prevăzută într-unul din colţuri cu o vatră sau un cuptor construit din pietre şi lut. Forma locuinţelor, sistemul lor de construcţie şi tipul de vatră şi cuptor sunt, neîndoielnic, de veche tradiţie daco-romană şi se deosebesc de acelea aparţinând populaţiilor migratoare. În interiorul locuinţelor s-au descoperit numeroase şi diverse unelte folosite în agricultură sau în practicarea diferitelor meşteşuguri, obiecte de podoabă şi diferite accesorii vestimentare, piese de cult creştin, precum şi alte produse, provenite din lumea romano-bizantină, un loc aparte ocupându-l şi monedele de bronz. Alături de acestea au fost descoperite vase de lut lucrate la roată şi cu mâna, majoritatea dintre ele prezentând tehnici de lucru, forme şi ornamente de certă tradiţie provincial romană târzie. Caracteristică pentru această vreme este ceramica lucrată la roată, din pastă zgrunţuroasă, de culoare cenuşie, sau din pastă mai densă, de culoare roşie. În multe aşezări au fost documentate produse ceramice de factură romană-bizantină (amfore, urcioare, căni şi opaiţe).

În ciuda sărăcirii şi uniformizării culturii materiale, amprenta romană nu se pierde. Dovada cea mai importantă o constituie ceramica cenuşie zgrunţuroasă, care, cu toate modificările inerente epocii, manifestă clare tradiţii romane, şi în tehnică şi în repertoriul de forme. Mai ales, este extrem de caracteristică păstrarea vasului de provizii, o formă specifică ceramicii provinciale din Dacia, evident, uşor modificată şi, uneori, cu semne de olar.

Cimitirele din această vreme, cum sunt acelea de la Bratei, Noşlac, Mediaş, Biharea etc., conţinând fie morminte de incineraţie, fie de înhumaţie, unele din acestea din urmă cu evidente caracteristici creştine, arată că în procesul adoptării creştinismului latin ritualul de înmormântare specific noii religii nu fusese acceptat peste tot de către comunităţile săteşti.

În ceea ce priveşte acestea din urmă, pe baza cercetărilor arheologice, se consideră că, în comparaţie cu perioada secolelor al IV-lea—al V-lea, în sânul lor se înregistrează un spor demografic în secolele al V-lea—al VI-lea, ilustrat prin întinderea aşezărilor şi numărul mai mare de locuinţe, ca la Bratei, Sighişoara, Ţaga sau Moreşti. Această creştere a populaţiei, din secolele al V-lea—al VI-lea, s-ar explica prin instaurarea unei perioade de relativă linişte politică, după lupta de la Nedao (454), care, prin desfiinţarea dominaţiei hunice, a permis populaţiei autohtone să se dezvolte în condiţii mai favorabile.

Aceeaşi continuitate de viaţă materială şi spirituală autohtonă, în perioada secolelor al VI-lea—al VII-lea, este înregistrată pe cale arheologică şi în regiunile Banatului, Olteniei şi Munteniei. În această parte a ţării, pe lângă cercetările din aşezările romano-bizantine, care au mai dăinuit aici până, probabil, la începutul secolului al VII-lea, cum sunt cele de la Sucidava, Dierna, Drobeta sau Insula Banului, care erau nu numai centre economice şi militare, ci, totodată, şi puternice nuclee de

www.cimec.ro

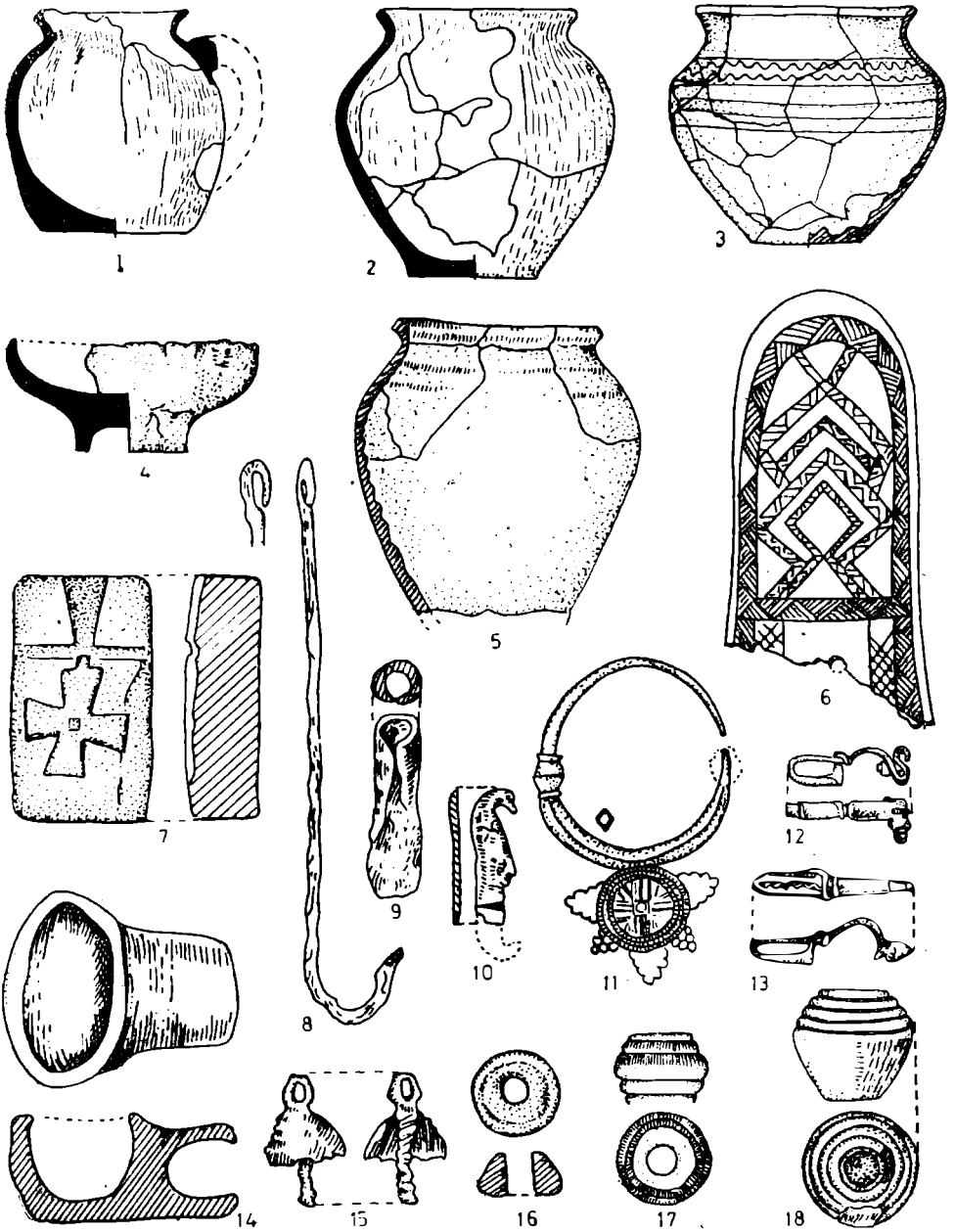

Fig. 105. Vase (1—5), unelte din fier (8—10), piatră (7) și lut (14, 16—18), obiecte de podoabă și vestimentare din argint (11), bronz (12—13), fier (15) și os (6), din aria culturii Cireșaru-Ipotești-Cândești, sec. V—VII (1, 3—5, 8, după S. Dolinescu-Ferche, 2, 14, 18, după S. Dolinescu-Ferche și M. Constantiniu, 7, după C. Preda, 9, 10, 15, după Al. Zirra și Gh. Cazimir, 11, după B. Mitrea, 11—13, după M. Turcu, 6, 16—17, după P. Roman și S. Dolinescu-Ferche). 1—2, 4, vase lucrate cu mâna, București-Ciurel (1), București-Soldat Ghivan (2) și Dulceanca (4); 3, 5, vase lucrate la roată, Dulceanca; 6, obiect din os ornamentat, Ipotești; 7, tipar pentru cruciulițe, Olteni; 8, cârlig, București-Militari; 9, daltă, București-Soldat Ghivan; 10, amnar, București-Militari; 11, cercel cu pandantiv stelat, Priseaca; 12—13, fibule, Buduresca (12) și București-Militari (B); 16—18, fusaiole, Ipotești (16—17) și București-Soldat Ghivan (18).

www.cimec.ro

difuzare a civilizației romanice târzii, deosebit de revelatoare sunt investigațiile întreprinse în așezările și cimitirele de la Balta Verde, Hinova și insula Banului (jud. Mehedinți), Gornea (jud. Caraș-Severin), Răcari, Verbița și Vela (jud. Dolj), Ipotești, Făcăi și Orlea (jud. Olt), Dulceanca, Olteni și Sfințești (jud. Teleorman), Băleni (jud. Dâmbovița), Târgșor, Valea Budurească și Șirna (jud. Prahova), orașul București, Sărata Monteoru și Cândești (jud. Buzău), Radovanu (jud. Călărași) etc. Unele dintre aceste obiective își vor continua existența pe același loc și în secolele al VIII-lea —al IX-lea. (Verbița, Gornea, Orlea, Sfințești, Șirna, Radovanu etc.), iar alte așezări și cimitire, care se constituie din secolele al VII-lea—al VIII-lea, vor continua să persiste până la sfârșitul primului mileniu (Ferigile și Stolniceni, jud. Vâlcea, Obârșia Nouă, jud. Olt, Izvorul, jud. Giurgiu, Sultana, jud. Călărași etc.). Și în aceste părți ale vechii Dacii satele se compuneau din câteva zeci de locuințe, întru totul asemănătoare celor din Transilvania. În interiorul locuințelor s-au descoperit numeroase unelte, obiecte de podoabă și ceramică. Ca și în alte părți ale țării, și aici meșteșugul prelucrării metalelor a fost destul de dezvoltat. În unele locuri, ca de exemplu, pe Valea Budurească, pe teritoriul orașului București sau la Șirna au fost scoase la iveală mai multe centre meșteșugărești, unde se prelucrau fierul și alte metale, producându-se unelte și obiecte de podoabă. Ceramica așezărilor din vremea respectivă este de asemenea lucrată la roată sau cu mâna, predominând specia zgrunțuroasă și nisipoasă, de culoare roșie sau brun-cenușie, având forme și numeroase elemente ornamentale de veche tradiție provincial-romanică.

Cimitirele din secolele al VI-lea—al VII-lea, mai ales, sunt fie de incinerație, ca acelea de la Sărata Monteoru, fie de înhumație, ca acelea descoperite la Ceptura și Vadul Săpat (jud. Buzău). În perioada următoare, secolele al VIII-lea—al IX-lea, necropolele devin birituale, în unele predominând înhumația (Izvorul, jud. Giurgiu, Sultana, jud. Călărași, Obârșia Nouă, jud. Olt), ceea ce arată că și în aceste zone adoptarea ritualului de înmormântare creștin s-a făcut treptat, pe măsură ce noua religie era adoptată de un număr tot mai mare de comunități umane.

Continuitatea de viață materială și spirituală autohtonă a putut fi dovedită de cercetările arheologice și în regiunile de la est de Carpați. Și aici, numeroase așezări din perioada secolelor al VI-lea—al VII-lea, unele din ele suprapuse, în același loc, peste altele mai vechi din secolele al III-lea—al V-lea au fost documentate la Botoșana, Budeni și Suceava-Șipot (jud. Suceava), Cucorăni și Lozna-Străteni (jud. Botoșani), Davideni, Târpești și Izvoare-Bahna (jud. Neamț), Iași — Crucea lui Ferent, Dodești (jud. Vaslui), Bacău — Curtea Domnească, Coroteni, Oreavu și Palanca (jud. Vrancea), Hansca (r. Ialoveni), Seliște (r. Orhei), Hucea și Mălăești (r. Rășcani) în Basarabia sau Codin, Hliboca și Socol (reg. Cernăuți) în Bucovina Ucrainei subcarpatice, Borniș (jud. Neamț), Lozna-Străteni și Horodiștea (jud. Botoșani), Suceava-Drumul Național, Dodești (jud. Vaslui), Hlincea-Iași, Hansca Ialoveni) ; ele vor continua să supraviețuiască, pe același loc, în tot cursul primului mileniu și chiar până în plin ev mediu. Locuințele și cuptoarele sunt identice, ca tip și sistem de construcții, cu acelea întâlnite în restul țării. Numeroase piese agricole, o serie de unelte destinate practicării unor diferite meșteșuguri, obiectele de podoabă și piesele vestimentare, ceramica etc. arată clar că, și în aceste zone ale țării, drept ocupații principale ale locuitorilor erau agri-

www.cimec.ro

cultura, creşterea vitelor şi meşteşugurile casnice. Şi în aceste părţi ale Daciei, deosebit de importantă este existenţa unor ateliere sau centre specializate în prelucrarea metalelor, ca acelea identificate la Lozana-Străteni, Dodeşti, Horga, Davideni etc. Ceramica descoperită este lucrată la roată şi cu mâna, vădind numeroase elemente de origine dacică şi mai ales romanică. Uneltele, obiectele de podoabă, varietatea formelor şi ornamentelor ceramice, cuptoarele de copt pâine, de tip roman, sistemul de construcţie al locuinţelor ş.a., identice cu acelea atestate în celelalte provincii româneşti, constituie dovezi importante privitoare, atât la continuitatea populaţiei autohtone în Moldova, cât şi la unitatea, evidentă, de cultură materială şi viaţă spirituală, a întregului teritoriu carpato-dunărean.

Descoperirea în tot spaţiul vechii Dacii şi în cursul secolelor al VI-lea —al VII-lea a numeroase obiecte de caracter creştin (fig. 105/7), arată că noua religie se răspândise pretutindeni şi fusese acceptată treptat de mase tot mai mari de oameni, ca o consecinţă nu numai a relaţiilor permanente cu lumea romană şi romano-bizantină, ci şi ca urmare firească a trăsăturilor etnice şi lingvistice comune, care caracterizau deopotrivă populaţia autohtonă din teritoriile carpato-dunărene, ca şi pe acelea din sudul Dunării. Se poate aprecia că răspândirea creştinismului latin la nordul Dunării, îndeosebi după secolul al III-lea şi care a continuat până târziu în secolele al VI-lea—al VIII-lea a contribuit, într-o anumită măsură, şi la răspândirea culturii romane aici, fiind un factor important în procesul de romanizare. La menţinerea şi consolidarea romanităţii nord-dunărene, îndeosebi în cursul secolelor al V-lea—al VII-lea, au contribuit şi relaţiile de ordin economic cu Imperiul bizantin. Aceste relaţii sunt dovedite limpede prin existenţa, aşa cum s-a amintit, în spaţiul carpato-dunărean a numeroase importuri din Imperiu, de unelte, obiecte de podoabă şi de cult creştin, piese vestimentare, ceramică etc.

În cadrul acestor relaţii o importanţă deosebită a avut-o circulaţia monetară, fenomen economic caracteristic numai spaţiului carpato-dunărean. În acelaşi timp, dovezile numismatice, în primul rând monedele de bronz de uz curent, din această perioadă ca şi din secolele imediat următoare retragerii aureliene, constituie şi ele mărturii importante privind continuitatea populaţiei daco-romanice şi romanice, care avea o îndelungată tradiţie în folosirea acestui mijloc de schimb şi era strâns legată, etno-lingvistic şi cultural, de lumea romană şi romano-bizantină.

Relaţiile autohtonilor de la nordul Dunării de Jos cu lumea romană şi romano-bizantină au fost atât de intense, diverse şi continui, încât nu au putut fi întrerupte nici de marile migraţii care s-au produs aici. Continuarea acestor legături a fost posibilă şi datorită faptului că structura social-economică a comunităţilor săteşti autohtone de la nordul Dunării, organizate la nivel rural şi având ca principale ocupaţii agricultura, creşterea vitelor şi meşteşugurile, le-a permis acestora să fie integrate permanent în activitatea economică, culturală şi politică, pe care Imperiul o desfăşura aici. Producătoare de hrană, de unelte şi alte produse, comunităţile săteşti locale erau adesea ocrotite chiar de migratori, care puteau astfel, prin intermediul tributului perceput în natură, de la băştinaşi, să supravieţuiască în zonele în care se instalau temporar.

Instaurarea în spaţiul carpato-dunărean a unei perioade de relativă linişte politică, după prăbuşirea dominaţiei hunice (454) şi care s-a menţinut, aproximativ, până dincolo de mijlocul secolului al IV-lea, când,

www.cimec.ro

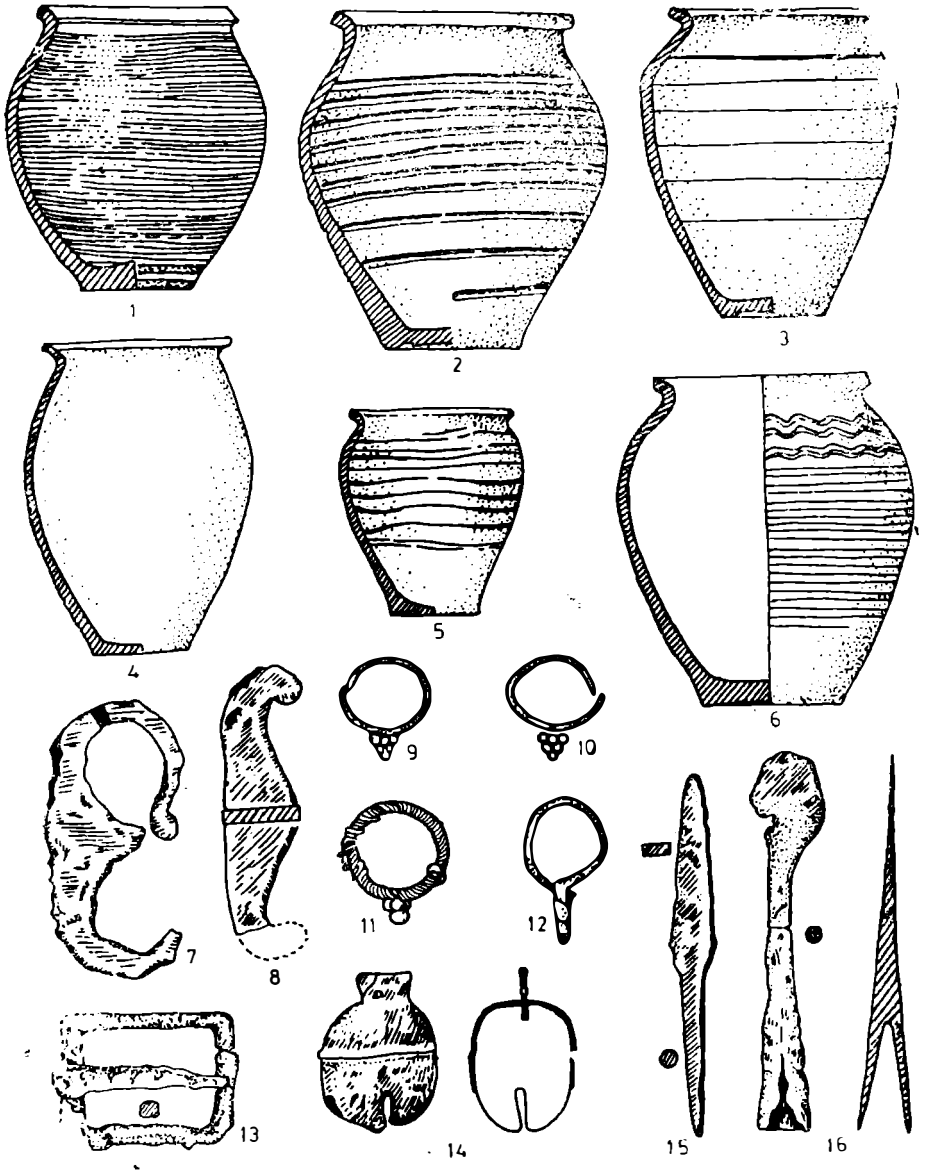

Fig. 106. Ceramică (1—6) și unelte (7—8), arme (15—16) și obiecte de podoabă (9—12) și vestimentare (13—14) din fier (7—8, 13—16) și bronz (9—12), din cimitirul nr. 2 de la Bratei, din sec. al VII-lea — al VIII-lea (după E. Zaharia).

încep să se instaleze efectiv aici slavii, a permis comunităților sătești autohtone să se dezvolte continuu, paralel cu consolidarea culturii materiale și vieții spirituale romanice, astfel încât prezența gepizilor în Transilvania sau raidurile militare ale slavilor și avarilor, ca și dominația temporară a acestora în anumite zone ale teritoriului carpato-dunărean, nu au mai putut schimba soarta romanității nord-dunărene.

www.cimec.ro

Spațiul carpato-dunărean la începutul secolului al VII-lea, în condițiile când dominația avară din unele regiuni ale Transilvaniei slăbește vizibil, iar teritoriile extra-carpatice sunt părăsite de marea masă a slavilor, care se vor stabili în Imperiu, ni se înfățișează mai omogen din punct de vedere al culturii materiale, păstrătoare, în continuare, a acelorași trăsături locale și romanice. Aceasta arată că, în ciuda prezenței temporare aici a gepizilor, slavilor sau avarilor și a contactelor stabilite între autohtoni și aceștia, conținutul culturii materiale și vieții spirituale locale, din secolele al VI-lea—al VIII-lea a rămas romanic, fapt firesc, deoarece toți acești migratori aveau o organizare social-economică și o cultură materială inferioară romanicilor. În felul acesta, s-a putut lămuri mai bine și caracterul, amploarea și durata procesului de asimilare a unora dintre migratori de către populația autohtonă. În legătură cu stăruința neîntreruptă a populației romanice la nordul Dunării de Jos, capătă o importanță aparte precizarea, pe cale arheologică, a unor aspecte culturale regionale, datând din secolele al V-lea—al VII-lea (dar cu prelungiri și dincolo de aceste limite cronologice), ca acelea de tip *Bratei-Țaga-Bihanea* în Transilvania (fig. 106), *Cireșanu-Ipotești-Cândești* în Oltenia și Muntenia (fig. 105) sau *Costișa-Botoșana-Hansca* în Moldova (fig. 107—108) și Basarabia, care, cu ariile lor de difuziune, acoperă întreg teritoriul de etnogeneză românească. Aceste aspecte culturale, prin conținutul lor, aparțin, incontestabil, creației populației romanice, numeroasă, sedentară și unitară ca organizare social-economică, stadiu de dezvoltare culturală și lingvistică. Romanitatea spațiului carpato-dunăreano-pontic, ieșită biruitoare din înfruntările grele cu valurile succesive de migratori în perioada secolelor al V-lea—al VII-lea, pornise deja pe calea unei individualizări în structura ei etno-lingvistică și culturală. Ea a continuat să se consolideze în veacurile imediat ulterioare (secolele al VIII-lea —al IX-lea), la aceasta contribuind numeroși factori de ordin economic, social, cultural și politic.

Într-adevăr, ca urmare a deplasării slavilor la sudul Dunării și ca o consecință a slăbirii puterii primului caganat avaric, după anul 630, urmează din nou o perioadă de relativă liniște politică, ce va continua, cu unele mici întreruperi, în tot cursul secolelor al VII-lea și al VIII-lea. Această situație oferă prilejul unei noi refaceri și întăriri a unității etnolingvistice romanice, nord-dunărene, dă posibilitatea unui nou avânt dezvoltării producției agricole și meșteșugărești, și chiar unui spor demografic. Spre sfârșitul secolului al VII-lea, în regiunile extra-carpatice pătrund grupurile migratoare ale protobulgarilor turanici, sub conducerea lui Asparuh (679—680). Această nouă invazie va afecta doar pentru scurtă vreme numai regiunile de sud ale Moldovei, precum și unele zone ale Munteniei și Olteniei, după cum o dovedește descoperirea unor tezaure conținând monede bizantine sau unelte de podoabă, îngropate de către autohtoni, cum sunt cele aflate la Galați, Voinești (jud. Vaslui), Priseaca (jud. Olt), Drăgășani (jud. Vâlcea) sau Coșoveni (jud. Dolj). Paralel cu pătrunderile protobulgarilor va începe să se deplaseze și al doilea grup de populație avară, care, forțând pasurile Carpaților Nordici, pătrund în Câmpia Tisei, Slovacia și Pannonia, constituindu-se într-un al doilea caganat avaric, corespunzând teritorial aproximativ cu limitele celui dintâi. Dominația avară va începe să se facă din nou simțită în unele regiuni din Transilvania, mai ales în acelea în care se găseau bogate zăcăminte de sare, în exploatarea cărora (prin intermediul populației

www.cimec.ro

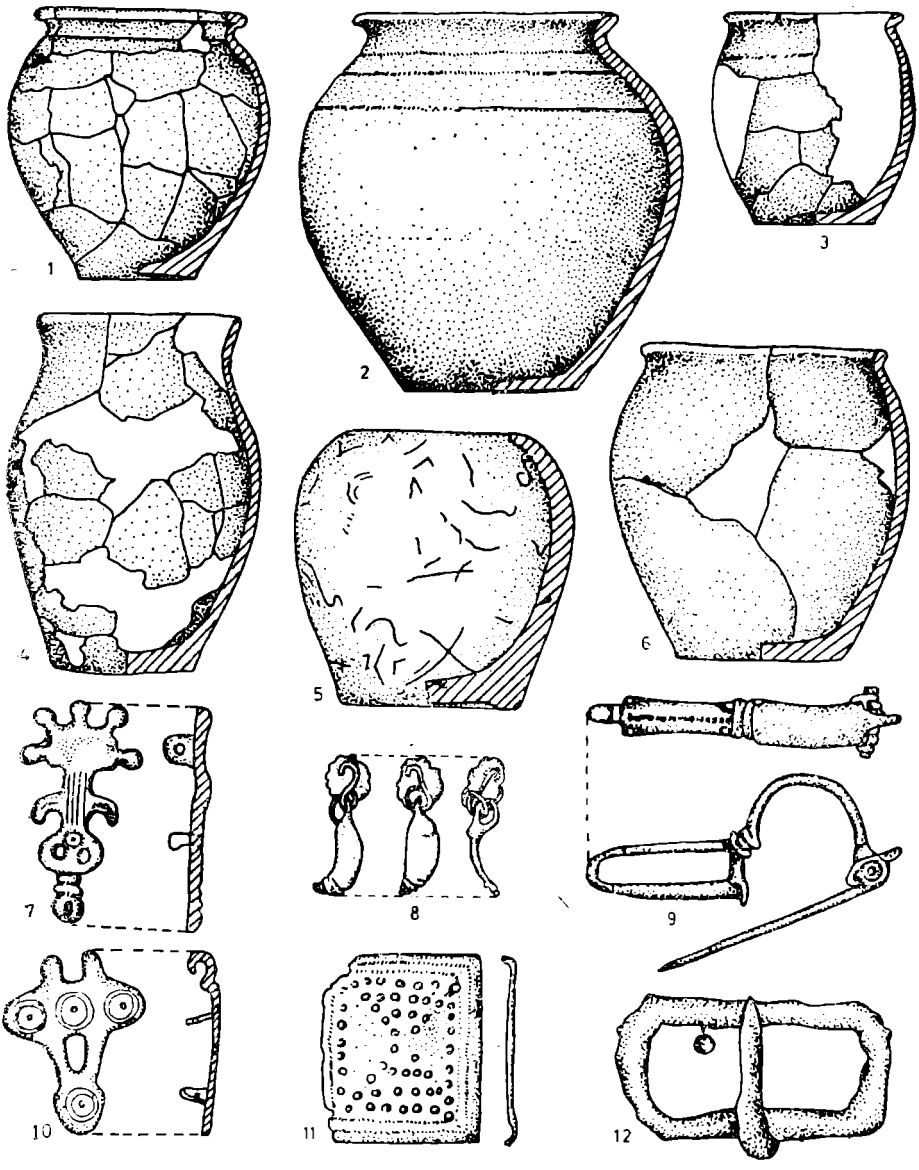

Fig. 107. Ceramică (1—6), obiecte de podoabă (8) şi vestimentare (7, 9, 12) din bronz (7—11) şi fier (12), din aria culturii Costişa-Botoşana-Hansca, secolele al V-lea — al VIII-lea. 1—3, vase lucrate la roată, Nichiteni (1), Costişa (2), Botoşana (3); 4—6, vase lucrate cu mâna, Bacău (4), Botoşana (5—6); 7, fibulă digitală, Paşcani; 8, cercei, Suceava-Şipot; 9, fibulă, Moldoveni; 10, placă de cataramă, Botoşana; 11, aplică, Botoşana; 12, cataramă, Davideni.

www.cimec.ro

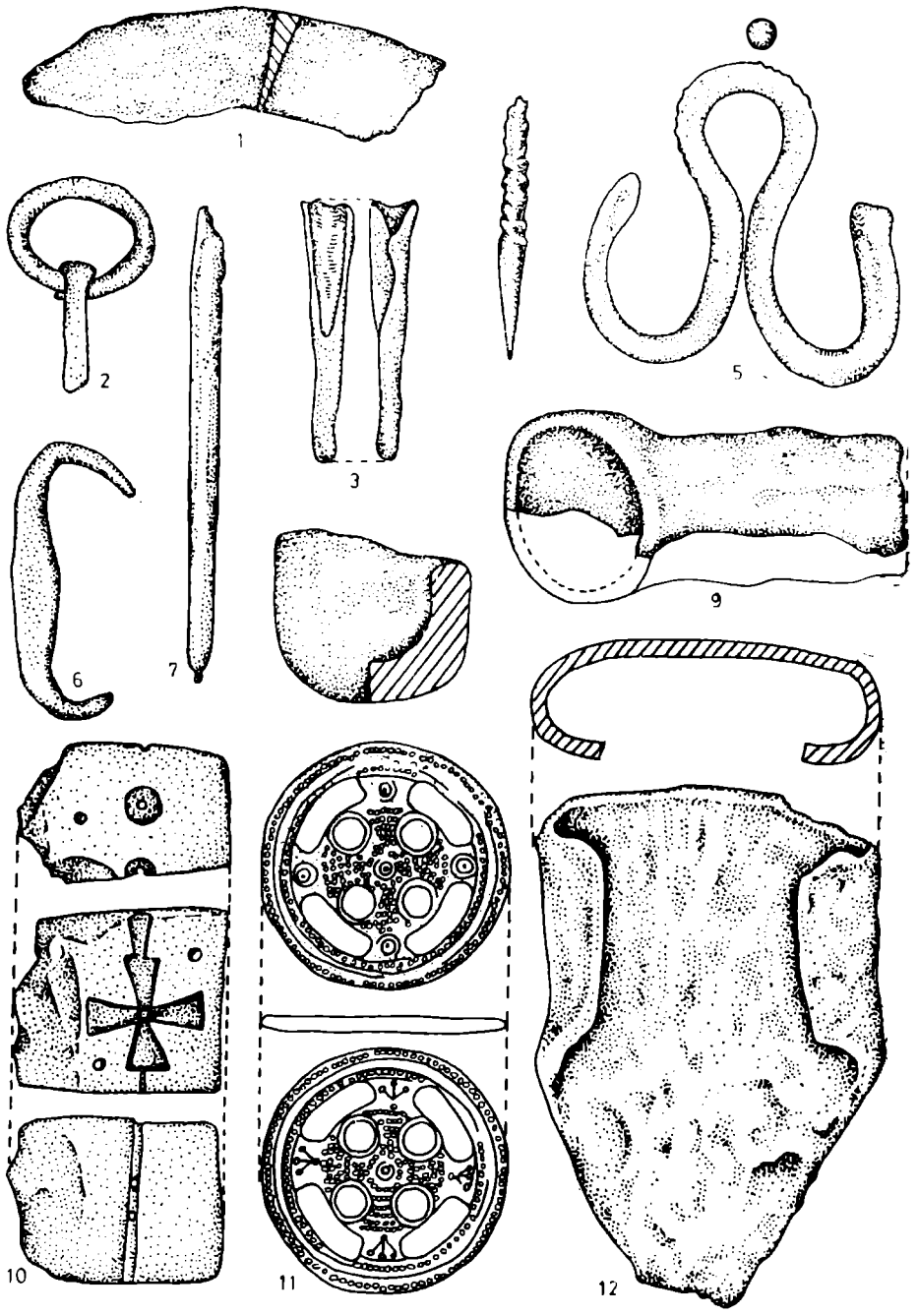

Fig. 103. Unelte (1, 3—10, 12) și piese de harnașament (2, 11) din fier (1, 6—7, 12), bronz (11), lut (8—9) și piatră (10), din aria culturii Costișa-Botoșana-Hansca, secolele al V-lea — al VIII-lea. (1, 3, 5 după I. Mitrea ; 11 după G. Coman). 1, fragment de seceră, Davideni ; 2, verigă, Davideni ; 3, corn, Davideni ; 4, pilă împungător, Dodești ; 5, cârlig Davideni ; 6, amnar, Dodești ; 7, împungător, Dodești ; 8, creuzet, Botoșana ; 9, lingură de turnat metal, Botoșana ; 10, tipar, Botoșana ; 11, distribuitor de curele, Rateșul Cuzei ; 12, brăzdar de plug, Dodești.

www.cimec.ro

autohtone) avarii, cunoscuți crescători de animale, erau vital interesați. Tot ca o consecință a constituirii celui de al doilea caganat avaric, din Slovacia și Câmpia Tisei vor pătrunde, în jurul anului 700, spre sud-est, pe văile Crișurilor și Someșurilor, unele grupuri de slavi, care vor ocupa mai ales zonele centrale și de nord-vest ale Transilvaniei.

Structura social-economică a comunităților sătești autohtone. Cu toate aceste noi pătrunderi de migratori, care au stânjenit, fără îndoială, viața comunităților umane dintr-o mare parte a spațiului carpato-dunăreano-pontic, societatea autohtonă va continua, totuși, să se dezvolte ascendent, cultura materială și viața spirituală romanică consolidându-se aici definitiv. Cercetările arheologice au putut stabili cu claritate că, încă în cursul secolului al VIII-lea, pe întreg teritoriul Daciei, pe fondul unor transformări evidente în toate domeniile culturii materiale și vieții spirituale, s-a desfășurat un continuu proces de uniformizare a civilizației locale, care a căpătat tot mai mult un caracter propriu-românesc, specific teritoriului carpato-dunăreano-pontic. Unificarea culturală, realizată pe baza tradițiilor daco-romane și a inovațiilor, care au apărut în cursul evoluției ei, au dus către cristalizarea unor trăsături fundamentale proprii civilizației vechi românești. La aceasta au contribuit, desigur, și relațiile multiple și permanente ale locuitorilor nord-dunăreni cu civilizația romană și bizantină, dar aceasta nu ar fi putut fi posibilă fără existența aici a populației romanice, ca structură etnică și lingvistică și fără organizarea social-economică deosebită a comunităților ei sătești.

Într-adevăr, structura social-economică a comunităților sătești autohtone a constituit unul din cei mai importanți factori ai continuității, explicând limpede stăruința neîntreruptă a romanicilor de aici, menținerea și îmbogățirea unei culturi proprii, originale, în ciuda tuturor vicisitudinilor istorice. Se poate spune că epoca, ce începe odată cu retragerea stăpânirii romane de la nordul Dunării și continuă până la sfârșitul primului mileniu și începutul celui următor, poate fi definită ca o perioadă istorică specifică dezvoltării și consolidării obștilor sătești daco-romane și apoi vechi românești, cu o organizare internă străveche, proprie, deosebită de a altor popoare.

Obștea sătească, din mileniul I, era o comunitate de oameni având o organizare social-economică proprie și un teritoriu bine delimitat. Producția acestor comunități sătești carpato-dunărene era bazată pe proprietatea privată, liberă, precum și pe proprietatea comună. Fiecare membru al obștii era un om liber, posedând o proprietate funciară privată, care era ereditară, pământul neîmpărțindu-se periodic, ca în cazul altor popoare (germani sau slavi). În cadrul acestor obști numai o parte a pământurilor comunității, așa-numitul *ager publicus*, era lucrat în comun de toți membrii satului. Din această muncă în comun rezultau o serie de produse, care constituiau rezervele obștii pentru anii cu recolte compromise, precum și pentru alte nevoi, între care și tributul în natură, care trebuia adesea plătit dominatorilor migratori. În cursul primului mileniu, datorită condițiilor politice și economice noi, determinate de marile migrații, obștea sătească de la nordul Dunării de Jos își va pierde treptat trăsăturile ei gentilice străvechi, bazate exclusiv pe relații de rudenie, și va căpăta un caracter teritorial, îndeplinind nu numai funcția social-economică, ci și politică, culturală și religioasă. Așa cum s-a arătat mai înainte, o astfel de comunitate sătească

www.cimec.ro

era compusă, în general, din circa 30—60 de locuințe, dispuse într-un teritoriu bine precizat. Satele aveau o porțiune de teren precis delimitată, destinată locuințelor și anexelor gospodărești, și care alcătuiau, desigur, *vatra satului*. În fiecare obște existau terenuri individuale sau familiare, precum și altele, proprietatea întregii comunități, toate însă situate în afara vetrei satului. În cadrul așezării, locuințele erau dispuse în mai multe șiruri, aproape paralele, alcătuind adevărate ulițe, de-a lungul cărora casele erau grupate în „cuiburi", pe criterii familiale. De asemenea, s-a constatat că așezările se deplasau de pe un loc în altul, revenind, după o anumită vreme, pe aceeași vatră. Aceste deplasări se efectuau, de obicei, în cadrul unor subunități geografice distincte (valea unui râu, depresiuni etc.) și erau determinate de necesitatea de a se obține pământuri noi pentru agricultură, pentru că loturile arabile, cultivate câțiva ani la rând, sărăceau cu vremea și trebuiau schimbate. Desigur, existau și alte cauze care determinau satele să-și părăsească temporar vetrele inițiale, cele mai frecvente fiind desele raiduri militare ale nenumăratelor grupuri de migratori, dar și unele calamități (incendii, inundații etc.). De multe ori comunitățile sătești își continuau existența în alte locuri, nemairevenind pe vechea lor vatră, astfel că cercetările arheologice înregistrează frecvent concentrarea unor numeroase sate în unele subunități geografice. Ele au format, încă din secolele al V-lea—al VII-lea, așa-numitele *romanii*, ținuturi cu o mare densitate de populație de limbă latină.

Analizându-se structura internă a așezărilor autohtone, conținutul culturii materiale, ca și structura necropolelor din această vreme, s-a putut constata că, încă din secolele al VII-lea—al VIII-lea, între membrii obștilor sătești începuseră să apară unele diferențieri social-economice. Aceste diferențieri s-au accentuat cu vremea, de la caz la caz, fie din pricina existenței proprietății private, fie datorită unor situații politice și militare deosebite. În legătură cu existența unei pături sociale diferențiate, din rândul căreia vor începe să se detașeze unii conducători politici, *juzii* și *cnezii*, este de pus și ridicarea, de pe la sfârșitul secolului al VIII-lea, a unor cetăți întărite cu valuri de pământ, palisade de lemn și șanțuri de apărare, construite prin munca obligatorie și dirijată a membrilor unor obști sau uniuni de obști. Asemenea cetăți, unele din ele chiar sediul unor *juzi* sau *cnezi*, au fost atestate arheologic în tot spațiul carpato-dunărean, cele mai importante fiind acelea de la Biharea (jud. Bihor), Dăbâca, Cluj — Mănăștur, Moldovenești (jud. Cluj), Șirioara (jud. Bistrița-Năsăud), Morești (jud. Mureș), Porumbenii Mici (jud. Harghita), Tudor Vladimirescu (jud. Arad), Fundu-Herții, Dersca, Oroftiana și Tudora (jud. Botoșani). Asemenea cetăți, ridicate și ca o consecință a amenințărilor provocate de un nou val de migratori, dintre care un anumit rol l-au avut maghiarii, pecenegii și uzii, au devenit cu timpul și sediul unor puternice uniuni de obști, care s-au transformat cu vremea în cnezate și voievodate, formațiuni politice care au jucat un important rol către sfârșitul primului mileniu și începutul celui următor. În acest sens, este cunoscută existența unor vechi cnezate și voievodate, cum sunt acelea amintite de izvoarele scrise, ale lui Menumorut, în Crișana, Gelu, în Podișul Transilvaniei (Terra Ultransilvana) sau al lui Glad, în Banat, de la Mureș până la Orșova (Dunăre). Pe lângă acestea, au existat și altele, ale căror nume și conducători nu au fost consemnate de izvoarele scrise, dar despre care avem dovezi

www.cimec.ro

sigure prin intermediul unor elemente de organizare social-economică și politică proprii, care s-au păstrat până târziu în cursul evului mediu și care le-au diferențiat de restul altor regiuni ale spațiului carpato-dunăreano-pontic. Din această categorie fac parte „țările" Maramureșului, Zarandului, Hațegului, Făgărașului, Severinului, Loviștei, Bârsei, Vrancei etc. Asemenea mici formațiuni politice au existat și în alte părți ale teritoriului de la nordul Dunării de Jos, unele purtând numele fie de *voievodate,* ca acela de la Alba-Iulia, fie de *codri* sau *câmpuri, cobâle* sau *ocoale,* ca de exemplu, Câmpul lui Dragoș, Codrii Tigheciului, Codrii Vlăsiei, Ocolul Câmpulungului, Ocolul Vrancei etc.

Existența acestor formațiuni social-economice și politice, dar mai ales a culturii materiale de evident caracter romanic, atestată permanent, în tot cursul primului mileniu, pe întreg spațiul carpato-dunăreano-pontic, nu poate fi explicată decât prin continuitatea neîntreruptă a unei populații autohtone care, asimilând bunurile civilizației romane și romano-bizantine, a creat de-a lungul secolelor, în pofida unor numeroase vicisitudini ale istoriei, o cultură materială și viață spirituală originală, menținându-și, neștirbit până astăzi, caracterul etnic și lingvistic romanic.

Încheierea etnogenezei românești. Ca urmare a romanizării, în cursul veacurilor al III-lea — al VI-lea, pe întreg teritoriul vechii Dacii se constituie treptat o întinsă arie romanică, în care elementele române contribuiseră eficient la crearea unei baze trainice și necesare pentru învățarea limbii latine, care, cu timpul, devenise singurul mijloc de comunicare între autohtonii nord-dunăreni și Imperiu, între daco-romani și romanii veniți sau aduși de migratori aici. Limba latină era necesară comerțului, relațiilor de ordin social-economic, militar și politc și, evident, limba în care se răspândise peste tot creștinismul.

Caracterul provincial romanic al civilizației din secolele al III-lea— al VI-lea, documentat ăîn tot spațiul carpato-dunăreano-pontic, aproape identic cu acela de la sudul Dunării de Jos, dintre Balcani și fluviu, aflat până la începutul secolului al VII-lea în granițele Imperiului, arată limpede că făuritorii și purtătorii ei erau o populație romanică deja constituită în structura ei etnică și lingvistică.

Numeroase așezări și necropole, descoperite pe întreg cuprinsul vechii Dacii, încadrate în aspectele de civilizație provincial romanică, cum sunt acelea de tip *Bratei-Țaga-Biharea, Cireșanu-Ipotești-Cândești* și *Costișa-Botoșana-Hansca,* care, cu ariile lor de difuziune, acoperă tot teritoriul locuit altă dată de către daci, dovedesc, cât se poate de clar, că procesul de romanizare a populației autohtone se generalizase treptat, cuprinzând întreg spațiul carpato-dunăreano-pontic.

După cum au constatat cercetările arheologice, în această perioadă de timp societatea locală înregistrează o evidentă dezvoltare a producției, datorită îndeosebi înmulțirii uneltelor agricole și meșteșugărești, intensificării diverselor meșteșuguri, creșterii importurilor din Imperiu și o intensă circulație monetară romano-bizantină. Se poate aprecia că teritoriile nord-dunărene erau strâns legate de Imperiu, în diferite și variate forme. De altfel, este cunoscut faptul că Dunărea nu a reprezentat niciodată o graniță reală, nici pentru fenomenele de ordin etno-lingvistic, nici pentru cele de ordin cultural și economic.

Desigur, după cum rezultă din cercetările care s-au întreprins, romanizarea, deși începută cu câteva veacuri mai înainte, nu s-a putut des-

www.cimec.ro

fășura la nordul Dunării peste tot cu aceeași intensitate. În unele regiuni mai periferice, cum ar fi Crișana, Maramureșul sau nordul Moldovei în cursul secolelor al III-lea—al IV-lea, romanizarea nu cuprinsese în aceeași măsură toate laturile vieții social-economice și culturale, manifestându-se în felul acesta unele diferențieri față de regiunile aflate altă dată în granițele Imperiului sau situate mai aproape de centrele permanente de civilizație romană. Anumite deosebiri, care mai existau încă, în cursul secolelor al III-lea—al IV-lea, între unele aspecte de civilizație provincial-romană de pe teritoriul vechii Dacii, reflectă limpede evoluția romanizării, diferită pentru una sau alta dintre regiuni, fapt determinat de o serie de cauze de ordin social-economic, dar și de factori geografici și politici, precum și de anumite deplasări de populație romană dintr-un teritoriu în altul. Cu toate acestea, amprenta civilizației romane era prezentă peste tot în spațiul locuit de daci, dovedind că întreaga populație autohtonă receptase, gradat, superioritatea modului de viață roman. Unificarea culturală, care se va produce în tot acest spațiu, îndeosebi în cursul secolelor al V-lea—al VI-lea, arată că baza generală a acestui proces era peste tot, deja, formată.

Analiza conținutului civilizației de la nordul Dunării de Jos demonstrează clar că tipul de așezare, locuință și cuptor continuă pe acelea din epoca precedentă (secolele al III-lea—al IV-lea), ca și principalele unelte, care atestă, în continuare, ca ocupații principale, agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile. Ceramica din această vreme continuă, de asemenea, să se producă în tehnica și în formele olăriei provincial romane, dar menținând încă unele elemente mai vechi, de tradiție dacică. Concomitent, apare o serie de unelte noi, iau un puternic avânt meșteșugurile prelucrării metalelor, se înmulțesc, în chip considerabil, importurile din Imperiu și este atestată o intensă circulație a monedei din bronz, romano-bizantină. În sfârșit, ia amploare difuzarea creștinismului latin.

Civilizația de la nordul Dunării de Jos, în perioada secolelor al V-lea—al VI-lea, deși vădește un pronunțat caracter provincial romanic, nu devenise specifică numai spațiului carpato-dunărean, adică nu se individualizase încă în așa măsură, încât să poată fi proprie unui popor nou format, deosebit de altul. De aceea, nu se poate vorbi, în adevăratul sens, de încheierea etnogenezei românești în această perioadă istorică. Desăvârșirea acestui proces va avea loc mai târziu, la împlinirea lui contribuind numeroși factori de ordin social-economic, cultural și etno-lingvistic, și, nu în ultimul rând, de ordin politic.

Într-adevăr, în această lume provincial romanică, pe cale de a se autodefini în trăsăturile sale esențiale, vor avea loc o serie de evenimente etno-demografice și politice, între care pătrunderea și stabilirea temporară, în cursul secolelor al VI-lea—al VII-lea, aici, a unui nou popor aflat în migrație, slavii.

Departe de a fi avut un caracter pașnic, așa cum uneori s-a susținut, pătrunderea slavilor a perturbat, pentru aproape un secol, dezvoltarea societății locale carpato-dunăreano-pontice. Desele raiduri militare slave îndreptate împotriva Imperiului, din prima jumătate a secolului al VI-lea, deși uneori se prelungeau câțiva ani la rând, nu au avut de la început consecințe catastrofale asupra vieții comunităților sătești locale, deoarece cetele războinice slave, afectând mai ales sudul Moldovei și jumătatea de est a Munteniei, se reîntorceau, de obicei, în sălașurile lor temporare, din regiunile cuprinse între Nistru și Bug. De-abia

www.cimec.ro

din a doua jumătate a secolului al VI-lea, mai cu seamă în ultimul său sfert, sub controlul avarilor, care le-au deschis calea unei reale așezări, slavii se vor stabili, temporar, și pe teritoriul țării noastre, afectând îndeosebi teritoriile extra-carpatice, dar infiltrându-se prin pasurile Carpaților Răsăriteni și Nordici și în Transilvania și Maramureș.

Așa cum s-a arătat mai sus, cultura vehiculată de slavi în epoca pătrunderii și stabilirii lor aici avea un caracter arhaic, ca urmare a unui stadiu de dezvoltare social-economică și politică destul de puțin avansat, în comparație cu lumea romanică. Compararea directă a civilizației autohtone, romanice, cu aceea aparținând slavilor, din vremea pătrunderii lor aici, arată clar stadiul înalt în care se găsea societatea carpato-dunăreană, în epoca primelor ei contacte cu grupurile slave migratoare. Această constatare explică, într-o anumită măsură, natura și consecințele relațiilor dintre autohtoni și slavi, în perioada ulterioară stabilirii lor aici. În acest sens, după datele oferite de cercetările arheologice, se poate aprecia că între comunitățile sătești autohtone și cele slave s-au manifestat, încă de la început, relații pe diverse planuri, de vreme ce, cu toată intensitatea cercetărilor întreprinse, nu s-a putut depista, până acum, nici o așezare din a doua jumătate a secolului al VI-lea, care să fie atribuită exclusiv slavilor, întrucât elementele civilizației romanice sunt prezente peste tot. Desigur, contactele mai strânse stabilite între autohtoni și grupurile de slavi așezate în spațiul carpato-dunărean s-au datorat, printre altele, și faptului că, exceptând perioada expedițiilor de jaf, organizate de anți și sclavini la sudul Dunării, în prima jumătate a secolului al VI-lea, pătrunderea și stabilirea temporară a acestora la nord de fluviu, către ultimul sfert al acestui veac, au avut caracterul unei adevărate colonizări, organizate, de către avari, ceea ce nu s-a întâmplat cu alte populații migratoare, pătrunse pe teritoriul României în a doua jumătate a mileniului I. La aceasta a contribuit și faptul că pătrunderea slavilor s-a făcut dispersat și treptat, fenomen cauzat tocmai de dependența lor față de avari.

După cum se știe, marea masă a slavilor stabiliți la nordul Dunării se va reduce simțitor, ca urmare a deplasării lor, după anul 602, la sudul fluviului, precum și ca o consecință a faptului că pe teritoriul României, în general, exceptând unele regiuni ale Crișanei și Transilvaniei, în perioada de timp ulterioară nu se vor mai produce noi pătrunderi masive de populație slavă.

În perioada ulterioară deplasării slavilor la sud de Dunăre, în conținutul civilizației carpato-dunăreano-pontice se vor produce o serie de modificări destul de importante. Deși tipul de așezare, locuință și cuptor vor rămâne, în general, neschimbate, se constată unele modificări, mai ales în repertoriul ceramicii lucrate cu roata, atât în ceea ce privește tehnica de lucru, cât și privitor la forme și ornamente. Treptat, ceramica lucrată cu roata rapidă este înlocuită cu cea lucrată la roata înceată, sporește cantitativ ceramica lucrată cu mâna și apar forme noi, unele hibride, deși, în principal, sunt menținute elementele tradiționale romanice sau chiar dacice. Încă din secolul al VII-lea, elementele romanice încep să fie preluate și de cultura materială a slavilor, care coabitau cu populația autohtonă, trăsăturile slave diminuându-se tot mai mult, ceea ce arată că procesul de asimilare, culturală și, desigur, etnică, a noilor veniți, începuse să se desfășoare mai intens, generalizându-se în tot

www.cimec.ro

spațiul carpato-dunăreano-pontic. Generalizarea acestui proces de asimilare începe să se intensifice în cursul secolului al VIII-lea, pe tot cuprinsul Daciei, fiind favorizat, într-o anumită măsură, nu numai de numărul considerabil mai mare al autohtonilor, ci și de instaurarea, până în veacul al IX-lea, a unei perioade de liniște politică. Într-adevăr, între secolele al VII-lea—al IX-lea, în afara pătrunderii bulgarilor turanici în 679/680, care afectează doar sudul Moldovei dintre Siret și Nistru și estul Câmpiei muntene, sau a infiltrațiilor, în aceeași vreme, a unor grupuri de avari și slavi în Crișana și Transilvania, fără urmări prea grave, pe teritoriul carpato-dunărean nu se vor mai produce alte pătrunderi de populații migratoare.

Condițiile politice, apărute ca urmare a constituirii celui de al doilea caganat avaric, cu începere de pe la sfârșitul secolului al VII-lea, și a stabilirii bulgarilor la sud de Dunăre, angajați într-un lung și greu conflict cu bizantinii, au putut facilita instaurarea unei perioade de timp ferită de noi convulsii etno-demografice, oferind astfel societății carpato-dunărene noi posibilități de dezvoltare în toate domeniile vieții social-economice și culturale.

În acest nou context istoric sunt de reținut importante rezultate ale cercetărilor arheologice, întreprinse pe întreg cuprinsul României, în numeroase obiective, datând din secolele al VII-lea—al IX-lea, pe baza cărora au putut fi precizate coordonatele principale în care se înscrie încheierea etnogenezei românești. Prin aceste cercetări s-a constatat că, în conținutul culturii materiale locale, se înregistrează acum numeroase transformări, evidențiindu-se generalizarea, din nou, a ceramicii lucrate cu roata, care prezintă pe lângă elementele mai vechi, dacice și romane, altele noi, originale. De asemenea, sporesc uneltele agricole și meșteșugărești, paralel cu intensificarea activității în domeniul prelucrării metalelor, apar tipuri de unelte noi, perfecționate, podoabe specifice acestor zone etc. Paralel cu aceste transformări, în conținutul culturii materiale locale, se înregistrează și negeneralizarea ritului și ritualului de înmormântare creștin, dovadă că fenomenul acceptării noii religii cuprinse, definitiv, întreaga populație locală.

Pe baza numeroaselor date oferite de cercetarea arheologică s-a putut stabili că, în cursul secolului al VIII-lea, în întreaga arie de etnogeneză românească, pe fondul transformărilor radicale amintite, în toate domeniile culturii materiale și vieții spirituale, se desfășoară un evident proces de uniformizare, care capătă, tot mai mult, un caracter propriu, original, vechi românesc, specific teritoriilor în care a avut loc. Unificarea culturală, realizată pe baza tradițiilor daco-romane și a inovațiilor care au decurs din ea și au dus către cristalizarea unor trăsături fundamentale, proprii unei civilizații vechi românești, s-a petrecut concomitent cu procesul, desfășurat lent și într-un singur sens, al asimilării slavilor de către români. La aceasta a contribuit, pe lângă numărul mai mare al comunităților sătești românești, în comparație cu acelea slave, și stadiul de dezvoltare social-economică a autohtonilor, tradițiile vieții romane și legăturile multiple și continui cu romanitatea Imperiului.

Constituirea la nordul Dunării de Jos, cu precădere începând din secolul al VIII-lea și în cursul secolului următor, a unei civilizații specifice ilustrează, de fapt, încheierea unui îndelungat și complex proces istoric, etno-lingvistic și cultural. El oglindește, în planul culturii mate-

www.cimec.ro

riale şi al vieţii spirituale, cristalizarea unei civilizaţii originale, proprii populaţiei româneşti, ale cărei puternice rădăcini daco-romane, evoluţie şi continuitate în spaţiul carpato-dunăreano-pontic îi evidenţiază, pe deplin, vechimea şi caracterul local. În cadrul etnogenezei, aşa cum s-a mai arătat, Imperiul roman şi apoi cel bizantin au avut un rol important prin multiplele lor legături cu populaţia autohtonă de la nordul Dunării, în ceea ce priveşte menţinerea şi consolidarea trăsăturilor fundamental romane, care definesc, în ansamblul ei, civilizaţia veche românească şi care o şi deosebesc de aceea aparţinând populaţiilor învecinate.

În acest context, este deosebit de important de arătat că principalele concluzii care se desprind din cercetarea problemei etnogenezei româneşti de către lingvistică atestă exact, şi independent, rezultatele investigaţiilor arheologice şi istorice.

După concluziile formulate de majoritatea lingviştilor români, în ultimii ani mai ales, transformarea limbii latine, vorbită în provinciile orientale ale Imperiului, în limbă română a fost, de asemenea, un proces complex şi îndelungat, desfăşurat concomitent şi în directă legătură cu acela etnic.

In cadrul romanizării, care cuprinsese, treptat, în cursul veacurilor al II-lea—al VI-lea întinse regiuni din spaţiul carpato-dunăreano-pontic, prin intermediul armatelor şi coloniştilor romani aduşi aici, a administraţiei şi jurisdicţiei Imperiului, a numeroaselor şi continuelor legături dintre statul roman şi autohtonii nord-dunăreni, a răspândirii în masă a creştinismului latin, precum şi ca urmare a unor adaosuri de populaţie romanizată, s-a răspândit şi însuşit, în aceste teritorii, limba latină orientală, vulgară sau *traco-romană,* ca limbă comună necesară strânselor legături care au existat permanent între comunităţile umane din tot acest mare spaţiu geografic. Transformarea limbii latine vulgare începe să se producă încă din secolele al IV-lea—al V-lea şi continuă până în cursul secolelor al VIII-lea—al IX-lea, când se poate constata, în spaţiul amintit, existenţa unei limbi, în liniile ei generale constituită, denumită *româna comună,* deja deosebită de limbile romanice din alte părţi ale Europei. Prin urmare, limba română este continuatoarea directă a latinei populare din regiunile romanităţii orientale, din care a păstrat structura gramaticală şi fondul principal de cuvinte. Cercetările lingvistice au dovedit însă că în fondul principal de cuvinte al limbii române s-au conservat şi un număr de elemente ale limbii geto-dacice, urmare firească a puternicului substrat autohton, care a stat la temelia acestui proces etno-lingvistic.

De asemenea, din punct de vedere lingvistic s-a susţinut, cu suficiente temeiuri, că limba română, în structura ei gramaticală, care o individualizează net de restul grupului de limbi romanice, era deja constituită în momentul în care în fondul său principal de cuvinte încep să pătrundă influenţele limbii slave. În legătură cu această problemă, unii consideră că încheierea etnogenezei româneşti ar fi avut loc încă în cursul secolului al VI-lea, adică înaintea primelor contacte cu slavii. După cum se ştie însă, slavii pătrunşi pe teritoriul carpato-dunărean se vor deplasa, după anul 602, la sudul Dunării. În urma acestei deplasări, în anumite regiuni ale spaţiului carpato-dunărean a rămas un număr relativ mic de slavi, care, treptat, în contact strâns cu populaţia romanică, net superioară ca număr, organizare social-economică, culturală ma-

www.cimec.ro

terială și viață spirituală, au fost asimilați în decursul secolelor următoare. Este important de arătat că în limba română nu s-au păstrat decât foarte puține cuvinte de origine slav-arhaică, din perioada secolelor al VI-lea—al VII-lea, marea majoritate a elementelor slave și a influențelor exercitate în fondul principal de cuvinte și în structura gramaticală a limbii române fiind pătrunse târziu, în secolele al IX-lea—al X-lea. Întrucât cuvintele și influențele slave târzii din limba română sunt de origine sudică, fiind constituite, ca atare, de-abia din secolele al IX-lea—al X-lea, reiese clar că limba română era deja formată în momentul când aceste adaosuri lingvistice slave de sud au putut fi receptate. Aceasta dovedește, în altă ordine de idei, că asimilarea slavilor de la nordul Dunării, deși s-a petrecut paralel cu definitivarea etnogenezei românești, nu a avut nici o consecință directă asupra acestui proces. Prin urmare, nu se poate vorbi de o a treia componentă etnică și lingvistică (slavă) în etnogeneza românească, cu toate că definitivarea acesteia s-a petrecut după stabilirea slavilor în spațiul carpato-dunărean. În această privință, apare ca nefondată științific teza potrivit căreia unele elemente de hidronomie și toponimie slave, din Dacia, s-a datora slavilor în general, negându-se astfel continuitatea populațiilor romanice din acest teritoriu, ceea ce reprezintă, de fapt, o variantă neo-roesleriană a teoriei imigraționiste. In realitate, aceste elemente slave în hidronimie și toponimie sunt, ca și altele, intrate în fondul principal de cuvinte al limbii române, târzii, fiind receptate de aceasta abia cu începere din secolele al IX-lea—al X-lea.

Precizarea limitelor cronologice (secolele al VIII-lea—al IX-lea) ale încheierii etnogenezei românești corespunde astfel realităților arheologice și istorice ale vremii respective, dintr-un spațiu geografic care, prin întinderea sa, acoperă nu numai zonele vechii Dacii nord-dunărene, ci și regiunile Thraciei și Moesiei, romanizate, de la sudul fluviului. De aceea, se poate aprecia că aria de etnogeneză românească a cuprins inițial un teritoriu mai larg, a cărui axă principală a constituit-o cursul Dunării de Jos, teritoriu intrat de timpuriu într-un amplu și intens proces de romanizare, continuat și după retragerea stăpânirii romane din Dacia.

În felul acesta, poporul și limba română pot fi considerate reprezentanții direcți ai romanității orientale, restrânsă teritorial, ulterior, datorită marilor migrații din secolele al VI-lea—al VII-lea.

Într-adevăr, în aceste secole teritoriul romanității orientale a fost dislocat de așezarea slavilor la sudul Dunării, dar el nu a putut fi în totalitatea sa distrus. Trunchiul daco-roman, nord-dunărean, mai puternic și mai omogen, a putut astfel să se dezvolte în condiții politice și geografice deosebite, devenind nucleul principal al romanității orientale, iar resturile de la sudul fluviului au putut supraviețui doar ca enclave romanice în anumite zone ale Peninsulei Balcanice.

În cursul secolelor al IX-lea—al X-lea și izvoarele scrise, îndeosebi cele bizantine, menționează, pentru prima oară, numele de *vlahi*, prin care desemnează o populație deosebită de slavii, bulgarii și bizantinii din vecinătate. Aceste izvoare înregistrează, de fapt, o realitate istorică reieșită ca urmare a unui îndelungat proces etno-lingvistic, petrecut în sânul romanității orientale timp de peste o jumătate de mileniu, în care principalele componente etnice și lingvistice au fost cele traco-geto-dacice și apoi cele romane.

www.cimec.ro

Prin urmare, etnogeneza românească nu mai poate fi socotită o „enigmă" a istoriei, şi cu atât mai mult „un miracol", aşa cum au considerat unii istorici străini. Acest proces istoric nu este şi nici nu putea fi, în condiţiile social-economice şi politice ale primului mileniu, rezultatul unei imigraţii de la sud de Dunăre, aşa cum au susţinut şi mai susţin încă şi astăzi partizanii teoriei lui R. Roesler, care s-au bazat, în cercetarea acestei probleme, exclusiv pe interpretarea izvoarelor scrise. Cercetările arheologice întreprinse în ultimile decenii, coroborate cu investigaţiile lingvistice, antropologice şi etnologice, au putut aduce dovezi noi, convingătoare, pe temeiul cărora etnogeneza românească a fost pe deplin elucidată.

Numele de români, pe care l-au păstrat, peste veacuri, poporul şi limba nou formată în această parte a romanităţii orientale, reflectă, direct şi limpede, realitatea istorică a originii sale. Moştenitor al acestei romanităţi orientale, poporul şi limba română, prin superioritatea numărului şi civilizaţiei sale, a putut astfel supravieţui în condiţiile politice deosebit de tulburi ale mileniului I şi ale primelor secole ale celui următor, cu atât mai mult cu cât, vatra principală de constituire a fost şi a rămas întregul spaţiul carpato-dunăreano-pontic, în ciuda tuturor prefacerilor istorice din această îndelungată perioadă de timp.

Locul şi rolul românilor în cadrul romanităţii orientale. Poporul român ocupă un loc aparte în cadrul romanităţii orientale, întrucât el este singurul reprezentant direct al acestei romanităţi, care în timp şi spaţiu a cunoscut o evoluţie deosebită în comparaţie cu alte zone ale Imperiului roman.

După cum s-a arătat mai sus, în cursul secolelor I—al II-lea, între Marea Adriatică, Marea Neagră, Munţii Balcani şi până în nordul Carpaţilor s-a constituit şi apoi, în cursul veacurilor următoare, s-a consolidat o vastă arie romanică, consecinţă directă a extinderii graniţelor Imperiului roman în aceste părţi ale Europei de sud-est.

Cucerirea romană a unor întinse zone de la sud de Dunăre, încă din secolul I, şi apoi extinderea teritorială a Imperiului, în primele decenii ale secolului al II-lea, prin ocuparea unor regiuni din Dacia nord-dunăreană, a mărit considerabil aria posesiunilor romane în aceste părţi ale Europei, modificând radical structura social-economică şi politică a teritoriilor respective, prin includerea lor într-un intens şi lung proces de romanizare. La aceasta au contribuit numeroşi factori, fiecare în parte având o deosebită importanţă în apariţia, acceptarea şi consolidarea modului de viaţă roman.

Pe măsură ce modul de viaţă roman era acceptat de pături tot mai largi de populaţie începea să se contureze, treptat, şi întinderea romanităţii orientale.

Primele regiuni intrate în procesul de romanizare au fost *Illiricum*-ul şi *Pannonia,* în secolul I, apoi cele două Moesii şi, în fine, Dacia, în prima jumătate a secolului al II-lea. Spre sud, această romanitate se interfera cu hellenismul Macedoniei şi al Thraciei sudice, dar, şi acolo, unele enclave latine s-au constituit şi au putut rezista vreme îndelungată. Astfel, linia de demarcaţie dintre romanism şi hellenism traversa spre sud creasta munţilor Balcani, lăsând deoparte zonele meridionale ale Moesiei Superior, intrate sub influenţa hellenismului.

Împărţirea Imperiului roman în 395 a avut şi o serie de consecinţe de ordin administrativ. Ca urmare a acestei diviziuni, Dalmaţia, Pannonia

www.cimec.ro

și Noricum erau legate de Occidentul latin, în timp ce diocezele Daciei, înglobând Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Dardania și Prevalis erau reunite, cu Macedonia, într-o prefectură a *Illiricum*-ului, care aparținea Imperiului de răsărit. *Illiricum*-ul oriental îngloba, de asemenea, o parte a Pannoniei Secunda cu orașul Sirmium.

Divizarea teritoriilor romane balcanice în două zone, una dalmată, cu legături spre Occident, și alta danubiană, aparținând Orientului bizantin, dar rămasă latină, ca limbă și mod de viață, a dus, în cele din urmă, la formarea a două popoare romanice, unul dalmat (astăzi dispărut) și altul daco-romanic, care a supraviețuit în cadrul romanității carpato-dunărene. Între aceste două zone, la vest de râul Drina, se interpunea regiunea muntoasă, aflată la vest și sud de acest râu, unde s-a format poporul albanez, ca o enclavă a substratului autohton illiric romanizat.

În zonele *Illiricum*-ului, cu toate devastările provocate de desele incursiuni ale migratorilor din secolele al V-lea—al VII-lea, romanitatea s-a menținut, fie prin retragerea unei părți din populație în zonele muntoase mai greu accesibile, fie prin concentrarea numeroșilor romanici în jurul orașelor fortificate de pe linia Dunării. Romanitatea s-a menținut și în zonele celor două Moesii, astfel încât, la sfârșitul secolului al VI-lea (anul 587), Teophilactus Simocatta și Theophanes Confessor consemnează, în operele lor, rudimentele de limbă romanică orientală, bine cunoscute, *Torna, torna fratre,* cea mai veche mențiune despre limba romanică vorbită în aceste părți ale Imperiului. De asemenea, opera *De aedificiis* a lui Procopius din Cezareea, ca și alte surse scrise (Teophilacus, Simocatta, Theofanes Confessor ș.a.) ne transmit o serie de toponime, care arată că acestea începeau să se apropie, prin fonetismul lor, de specificul unei limbi romanice orientale deosebită (Zerna, Gemellomuntes, Calvamuntes ș.a.), care aveau, printre altele, ca particularitate, transformarea lui *a* în *o*, așa cum apar, încă din secolele al II-lea—al III-lea, în unele denumiri (Traian=Troian, Alutus=Olt ș.a.).

Despărțirea definitivă a romanității orientale de Occidentul latin s-a produs însă de-abia în cursul secolelor al VI-lea—al VII-lea, ca urmare a instalării slavilor în Peninsula Balcanică. Această izolare a romanității orientale coincide cu dezagregarea unității blocului etno-lingvistic latin din Balcani, care începe, treptat, să se dividă în două grupe, una nord-balcanică, reprezentată prin daco-romani, la care dialectal trebuie incluși și istro-românii, și alta sud-balcanică, ai cărei urmași sunt megleno-românii și aromânii.

Ca urmare a coabitării cu slavii, populația romană de la sudul Dunării a suferit numeroase influențe, căci, aflându-se în număr mai mare, slavii au asimilat o parte importantă din populația romanizată din Moesia, dislocând, totodată, numeroase grupuri romanice din anumite zone. Unele dintre aceste grupuri dislocate se vor deplasa la nord de Dunăre, mărind numărul romanicilor existenți aici, iar altele se vor refugia în munții Pindului, Rodope, Macedoniei și Balcani, revărsându-se și dincolo de vechea linie de demarcație, care separa zonele latinofone de cele grecofone. Aceste grupuri refugiate în munți au fost reduse, cu timpul, la o situație socială inferioară, ele schimbându-și modul de viață agricol și ocupându-se cu păstoritul. Aceștia sunt *vlahii* din Balcani, pomeniți, cu începere din secolul al IX-lea, în izvoarele scrise bizantine, ca descendenți ai dacilor și romanilor de la Dunăre și Sava.

www.cimec.ro

În ceea ce privește romanitatea pannonică, aceasta a supraviețuit până în secolul al VII-lea, cu toată situația politică tulbure cauzată de prezența numeroșilor migratori, iar cea din Dalmația s-a menținut, de asemenea, încă multă vreme, pe coastele Mării Adriatice, aflate sub dominația bizantină. La nordul Dunării de Jos, în condițiile nou create prin plecarea și instalarea slavilor la sudul fluviului, romanitatea carpato-dunăreană a rezistat și s-a întărit continuu, populația romanică existentă aici și sporită cu noi elemente dislocate din sudul fluviului reușind să asimileze resturile slavilor rămași, cu atât mai mult cu cât numărul acestor migratori era incomparabil mai mic decât al autohtonilor de pe întreg teritoriul Daciei. În felul acesta, nucleul principal al romanității orientale a devenit teritoriul Daciei, având rolul fundamental în etnogeneza românească.

Romanitatea orientală, creată ca urmare a unei intense și îndelungate romanizări, în care armata, administrația romană, creștinismul latin și coloniștii militari și civili au constituit elementele esențiale ale implantării aici a modului de viață roman și a limbii latine, a putut să supraviețuiască și pentru că substratul traco-geto-dacic, pe care s-a altoit stratul roman, avea el însuși străvechi și puternice rădăcini în pământul Daciei. Aceste elemente au permis populației romanice ca, adaptându-se grelelor condiții istorice, în care spațiul carpato-dunăreano-pontic s-a aflat de-a lungul întregii perioade a marilor migrații, să reziste peste veacuri printre populații de alte origini, ca singura mărturie viabilă a romanității orientale. De altfel, caracterul romanic al acestei populații reprezintă o particularitate definitorie pentru întreaga istorie a poporului român, fără de care nu s-ar putea înțelege apartenența lui la grupul popoarelor romanice de astăzi.

www.cimec.ro

BIBLIOGRAFIE *

INTRODUCERE

IZVOARE

Ammianus Marcellinus — *Istorie romană*, ed. David Popescu, București, 1982.

Aricescu, A., — *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 17—42 și Pontica, III, 1970, p. 25—76.

Bader, T., — *Die Fibeln in Rumänien*, în PBF, XIV, 6, München, 1983 ; Schwerter *in Rumänien*, în PBF, IV, 6, Stuttgart, 1991.

Bobi, V., — *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Vrancea (Dovezi ale continuității de locuire, din secolele II—VII e.n.)*, în St. Com. Focșani, 4, 1981, p. 97—142.

Brunn, W. A. v., *Mitteldeutsche Hortfunde*, Berlin, 1968.

Burda, I., — *Tezaure de aur din România*, București, 1979.

Calotoiu, Gh., — *Repertoriul arheologic al Gorjului*, în Litua, II, 1984, p. 43—80.

Chirica, V., Tănăsache, M., — *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I—II, Iași, 1984, 1985.

Chirilă, E., Socolan, A., — *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului județean Maramureș (secolele III î.e.n.—XVII e.n.)*, Baia Mare, 1971.

Chițescu, M., — *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State*, în BAR. Intern. Ser. 112, Oxford, 1981.

Chițescu, M., — *Copii și imitații de denari republicani în Dacia*, în MA, 3, 1981, p. 209—258.

Chițescu, M., Marcu, M., Poenaru-Bordea, Gh., — *Monedele antice de aur și argint din colecția Muzeului Județean Brașov*, Cumidava, 11, 1978, n. 3.

* * * *Colecția de monede antice. Zalău*, Cluj, 1968.

1981, p. 209—258.

Coman, G., — *Statornicie și continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980.

Condurachi, E., — *Descoperiri arheologice în Republica Populară Română*, București, 1960.

Crișan, I. H. și colaboratori, Repertoriul arheologic al județului Cluj, Cluj-Napoca, 1992.

Dimian, I., — *Câteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, în SCN, I, 1957, p. 189—216.

---

* Prezenta bibliografie este alcătuită în funcție de capitolele lucrării, cuprinzând ceea ce este considerat, de autori, necesar pentru documentare și aprofundarea diverselor aspecte din această perioadă a istoriei României. În același timp, prin numărul mare al lucrărilor incluse, ea poate constitui și un punct de pornire în abordarea unor probleme generale sau speciale din acest domeniu. La întocmirea acestei bibliografii autorii au ținut cont și de alte bibliografii, din volume publicate în țara noastră, mai de mult sau recent, adaptându-le structurii lucrării de față.

www.cimec.ro

Dion Cassius, *Istoria romană*, I—II, București, 1974—1977.
Donoiu, I., *Monede geto-dacice și sigilii romane*, București, 1980.
Dumitriu, S., Alexandrescu, P., în colaborare cu Dumitrescu V. I., *Corpus vasorum antiquorum Roumanie*, I și II, București, 1965, 1968.
Fedorov, G. B., Polevoi, L. L., — *Arheologia Rumynii*, Moskva, 1973.
Fink, O. R., — *Hunt's pridianum : British Museum Papyrus*, 2851, în JRS, XLVIII, 1958, p. 102—216.
Florescu, R., Miclea, I., — *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979.
Forrer, R., — *Keltische Numismatik der Rhein — und Donaulande. Band 2. Bibliographische Nachträge und Ergänzungen*. Redaktion : Karel Castelin. Bearbeitet von J. Winkler (Cluj) für südostliche Donauländer : Bulgarien, Jugoslavien, Rumänien, Ungarn u.a.), Graz, 1969.
Georgescu, Fl., Marinescu, L., Leahu, V., — *Istoria României — Crestomație*, vol. II, București, 1982.
Goos, C., — *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, în AVSL, 13, 1876, p. 203 și urm., Sibiu (Herrmannstadt).
Gramatopol, M., — *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974.
Hampel, J., — *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, vol. I—III, Budapest, 1886, 1892, 1896 și în limba germană, ed. a II-a, Budapest, 1890.
Herodot, — *Istorii*, vol. I—II, ed. Adelina Piatkowski și Felicia Vanț — Ștef, București, 1961—1964, și ed. Liviu Onu și Șapcaliu Lucica, București, 1984.
* * * *Historia Augusta*, ed. David Popescu, Constantin Drăgulescu, București, 1977.
Iconomu, C., — *Opaițe greco-romane*, Constanța,, 1967.
Iliescu, O., — *Moneda în România*, București, 1970.
* * * *Inscripțiile antice grecești și latine din Dacia și Scythia Minor (Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae, Graecae et Latinae)*, colecția îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu.
— Seria primă. *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de I. I. Rusu, București, 1975 ; vol. II, *Oltenia și Muntenia*, culese și traduse în românește, însoțite de comentarii și indice de Gr. Florescu și C. C. Petolescu, București, 1977 ; vol. III, *Dacia Superior*. 1. *Zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de I. I. Russu, Milena Dušanić, N. Gudea, V. Wollmann, București, 1977 ; *Dacia Superior ;* 2. *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de I. I. Russu, I. Piso, V. Wollmann, București,, 1980 ; 3. *Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de I. I. Russu în colaborare cu O. Floca și V. Wollmann, București,, 1984.
— Seria a doua, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, vol. I, *Histria și împrejurimile*, culese, traduse și însoțite de comentarii și indici de D. M. Pippidi, București, 1983 ; *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. V, *Capidava, Troesmis, Noviodunum*, adunate, traduse, însoțite de comentarii și indici de Em. Doruțiu-Boilă, București, 1980.
Irimia, M., — *Bronzuri figurate*, Constanța, 1966.
* * * *Izvoarele istoriei României (Fontes Historiae Daco-Romanae)*, vol. I—IV, București, 1964—1982.

www.cimec.ro

Jungbert, B., — *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania* (I), în AMN, 15, 1978, p. 1—17.

Marțian, I. L., — *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920. Și în limba germană, în MAGW, 39, Seria 3, 1909.

Mauricius, — *Arta militară*, ed. H. Mihăiescu, București, 1970.

Mărghitan, L., — *Tezaure de argint dacice (din colecția Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România — Catalog)*, București, 1976; *Banatul în lumina arheologiei*, vol. I—III, Timișoara, 1979, 1980, 1985.

Milleker, B., — *Délmagyarország régiségleletei, a honfoglalás elöti idökböl (Archäologische Funde Südungarns aus der Zeit vor den Landname)*, I—III, Timișoara (Temesvár), 1897—1906; *Vorgeschichte des Banats*, în *Starinar*, XV, 1940, p. 21 și urm.

Mitrea, B., — *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în ED, X, 1943, p. 1—154;
Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu republica romană, reflectate în descoperiri monetare (Tezaurul de la Strâmba), în SCIV, 2, 1958, p. 123—138.

Moga, M., Gudea, N., — *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în Tibiscus, IV, 1975, p. 129—146.

Moisil, C., — *Monedele dacilor*, în BSNR, XV, 1920, p. 60—71; *Monedele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, în BSNR, 23, 1929, p. 11—28.

Mozsolics, A., *Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hajdúsámson*, în 46—47, Ber. RGK, 46—47, 1965—1966, Berlin, 1968; *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapest, 1967; *Bronze-und Goldfunde des Karpatenbekens*, Budapest, 1973; *Bronzefunde aus Ungarn, Depotfundehorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985.

Naum, T. A., — *Publius Ovidius Naso, Scrisori din exil*, București, 1957.

Nudelman, A. A., *Očerki istoriy monetnogo obraštenija v Dnestrovsko-Prutskom regione (c drevneišich vremen do obrazovanija feodalnogo Moldavskogo gosudarstva*, Chișinău, 1985.

Păunescu Al., Șadurschi, P., Chirica, V., *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, vol. I—II, București, 1976.

Pârvan, V., — *Histria IV*. Inscripții găsite în 1914 și 1915, în AARMSI, 38, 1915—1916, p. 533—732; *Histria VII*. Inscripții găsite în 1916—1921 și 1922, în AARMSI, s. III, t. II, mem. I, 1923/24, p. 1—132.

Petrescu-Dîmbovița, M., — *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977; *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus de jung — und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, în PBF, XVIII. 1, München, 1978.

Pick, B., — *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien (Die antiken Münzen Nord — Griechenlands, I, 1)*, Berlin, 1898.

Plutarh, — *Vieți paralele*, ed. N. I. Barbu, vol. I—IV, București, 1960—1969.

Popa-Lisseanu Gh., — *Izvoarele istoriei românilor, Fontes historiae Daco-Romanorum*, vol. I—XV, București, 1934—1939; *Dacia în autorii clasici*, vol. II; *Autorii greci și bizantini*, București, 1943.

Popescu, Em., — *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.

Popescu-Spineni, M., — *Românii în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978.

Preda, C., — *Moneda antică în România*, București, 1969; *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

www.cimec.ro

Procopius din Cezareea, *Războiul cu goții*, ed. Mihăescu, București, 1963.
Regling, K., — *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, II, 1, Berlin, 1910.
Roska, M., — *Erdély régészeti repertóriuma, I, Őskor (Archäologisches Repertorium Siebenbürgens I, Urzeit)*, Cluj (Kolozsvár), 1942.
Sauciuc—Săveanu, T., — *Noile cercetări și săpături arheologice din România* (1945—1946), București, 1947.
Săşianu, Al., — *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980.
* * * *Tabula Imperii Romanii*, L. 34, *Drobeta, Romula, Sucidava*, București, 1965; *Aquincum—Sarmizegetusa-Sirmium*, Budapest, 1968; L 35. *Romula, Durostorum—Tomis*, București, 1969.
Tacitus, Tacitus, vol. I—III, ed. N. I. Barbu, București, 1958—1964.
Teofilact, Simocatta, *Istorie bizantină*, traducere, introducere și indice de H. Mihăescu, București, 1985.
Thukydides, *Războiul peloponesiac*, ed. N. I. Barbu, București, 1966.
Tocilescu, Gr., *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900;
Catalogul Muzeului Național de Antichități, București, 1906;
Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități, București, 1902—1908.
* * * *Trésors de l'art ancien en Roumanie*. Catalogue, Paris, 1970, și în limba engleză.
Velikanova, M. S., *Paleantropologija Prutsko—Dnestrovskoga meždurečja*, Moskva, 1975.
Vulpe, Al., *Die Äxte und Beile in Rumänien*, vol. I—II, PBF, IX. 2, 5, München, 1970, 1975; *Hallstattzeitliche Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser in Rumänien*, în PBF, VI, 1991.
Winkler, I., *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în Jahrb. f. Numismatik und Geldgesch., 17, 1967, p. 123—156.
Zaharia, N., Petrescu-Dîmbovița, M., Zaharia, Eugenia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.
Zrinyi, A., *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV—XIII*, în Marisia, VI, 1976, p. 125—151.

ISTORIOGRAFIE. LUCRĂRI GENERALE

Altheim, Fr., *Le déclin du monde antique*, Paris, 1953.
Andrieșescu, I., *Arheologia și istoria veche a Dobrogei*, în volumul colectiv *Dobrogea*: patru conferințe ale Universității libere, București, 1923.
* * * *L'archéologie en Roumanie*, autori Bărcăcilă, Al., Sauciuc-Săveanu, Th., Vulpe, R., Bucarest, 1938.
* * * *Atlas pentru istoria României*, coordonator Șt. Pascu, București, 1983.
Bader, T., Lazin, Gh., *Mărturii arheologice din Județul Satu Mare*, Satu Mare, 1980.
Berciu, D., *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939;
Contribuția lui I. Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului european, București, 1945;
Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București, București, 1956;
Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte Rumäniens, Bonn, 1966;
Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre, București, 1966;

www.cimec.ro

Romania before Burebista, în col. Ancient Peoples and Places, London, 1967 ;

Daco-romania, în col. Archaeologia Mundi, Genève, Paris, Münich, 1976.

* * * *Bibliografia istorică a României*, vol. I (1944—1969) sub redacția Șt. Pascu, Ioachim Crăciun și Bujor Surdu ; vol. IV (1969—1974) sub redacția Șt. Pascu și Bujor Surdu ; vol. V (1974—1979) sub redacția Șt. Pascu, București, 1980 ; vol. VI (1979—1984) sub redacția Șt. Pascu, București, 1985 ; vol. VII (1984—1989), sub redacția Șt. Pascu, București, 1990.

* * * *Brève histoire de la Transylvanie*, sous la rédaction de C. Daicoviciu et Miron Constantinescu, Bucarest, 1965.

Bucur, Corn., *Evoluție și tipologie în sistematica instalațiilor tradiționale din România*, în Cibinium, 1974—1978, p. 111—182. Text și în limba germană ;

Invarianță și variabilitate în păstoritul tradițional (despre momentul apariției, cauzele și caracterul transhumanței pastorale a românilor), în AMET, 1978, 10, p. 125—146.

Butură, V., *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978.

Buzdugan, C., *Itinerare arheologice moldovene*, București, 1981.

Cantacuzino, Gh., *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959 (în colaborare).

Caraman, P., *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studii de folclor comparat*, București, 1983.

* * * *Cercetări arheologice în București*, vol. I—II, București, 1963—1965.

Childe, V.G., *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929 ;

The Dawn of European Civilisation, ed. a VI-a, London, 1957.

Condurachi, Em., *Archéologie roumaine au XX-e siècle*, București, 1063.

Condurachi, Em., Daicoviciu, C., *La Roumanie*, în col. Archaeologia Mundi, Paris—Genève, 1972.

Condurachi, Em., Dumitrescu, Vl., Matei, M., *Harta arheologică a României*, București, 1972, ed. și în limba franceză.

Condurachi, Em., Theodorescu, R., *L'Europe de l'Est — aire de convergence des civilisations*, în Rapports du Congrès. Bucarest. 1980, I. Grands thèmes et méthodologie, București, 1980, p. 9—87 și pentru discuții Actes, IV (1), p. 57—122.

Crișan, I.H., *Origini (Studii de istorie)*, București, 1977.

Itinerare arheologice transilvănene, București, 1982 ;

Daicoviciu, C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945 ;

Dacia. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc, Cluj, 1969 ;

Daicoviciu, C. și colaboratori, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a îngrijită de Miron Constantinescu, București, 1963.

* * * *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — secolul al X-lea)*, sub redacția D. M. Pippidi, București, 1976.

Donat, I., *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes*, în Dacoromania, 1, 1973, Freiburg, p. 78—83.

Danov, H. M., *Tracia antică. Cercetări asupra istoriei teritoriilor tracice de la sud de Dunăre, până la țărmurile egeice, de la sfârșitul secolului al IX-lea și până la sfârșitul secolului al III-lea e.n.*, București, 1976.

Dumitrescu, Vl., *L'arte preistorica in Romania, fino all'inizio dell età del ferro*, Firenze, 1972. Ed. și în limba română, *Arta preistorică în România*, București, 1974 ;

www.cimec.ro

Dumitrescu, Vl., Bolomey, Al., Mogoşanu, Fl., — *The Prehistory of Romania from the earliest times to 1000B.C.*, în Cambrige Ancient History, III, 1982, p. 1—74. Ed. şi în limba franceză, 1983.

Dumitrescu, Vl., Vulpe, Al., *Dacia înainte de Dromihete*, Bucureşti, 1988. Ed. şi în limba germană.

* * * — *Enciclopedia civilizaţiei romane*, sub red. D. Tudor, Bucureşti, 1982.

Florescu, Fl. B. — *Opincile la români*, Bucureşti, 1968.

Florescu, R., Daicoviciu, H., Roşu, L. — *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României*, Bucureşti, 1980.

Gimbutas, M. — *Civilizaţie şi cultură. Vestigii preistorice în sud-estul Europei*, Bucureşti, 1989 ;

— *The Language of the Goddess, San Francisco*, 1989 ;

— *The Civilisation of the Goddess, The World Rumäniens*, Köln, 1969. Ed. cisco, 1992.

Giurescu, C. C. — *Transilvania în istoria poporului român*, Bucureşti, 1967.

— *Transsilvanien. Ein Beitrag zur Geschichte Rumäniens*, Köln, 1969. Ed. şi în limba engleză.

Giurescu, C., Giurescu, D. C. — *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, ed. II, Bucureşti, 1970 ;

— *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1974.

Giurescu, D. — *Istoria ilustrată a românilor*, Bucureşti, 1981, Ed. şi în limbile franceză, germană şi engleză.

Gramatopol, M. — *Dacia antiqua. Perspective de istoria artei şi teoria culturii*, Bucureşti, 1982.

Iorga, N. — *Istoria Românilar*, vol. I—II, Bucureşti, 1936. Ed. şi în limba franceză, Bucureşti, 1937. Volumele I_1 şi I_2, Bucureşti, 1988, editate de V. Chirica, V. Mihăilescu-Bârliba şi I. Ioniţă ; vol. II, *Oamenii pământului (Până la anul 1000)*, ed. a II-a, editura Enciclopedică, Bucureşti, 1992 (Text stabilit, note, comentarii, postfaţă şi addenda de I. Ioniţă, V. Mihăilescu-Bârliba, V. Chirica) ;

— *Histoire des Roumains et la romanité orientale*, vol. II, Bucureşti, 1937.

* * * — *Istoria dreptului românesc*, vol. I (din antichitate până în secolul XVIII), Bucureşti, 1980, coordonator I. Ceterki.

* * * — *Istoria poporului român*, sub red. acad. A. Oţetea, Bucureşti, 1970.

* * * — *Istoria României*, vol: I, Bucureşti, 1960.

* * * — *Istoria României, Compendiu*, Ediţia a III-a revăzută şi adăugită, sub redacţia Şt. Pascu, Bucureşti, 1974.

* * * — *Istoria R.S.S. Moldoveneşti*, vol. I, Chişinău, 1988.

Kós, Károly — *Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből* (Unelte, activităţi şi tradiţii populare. Studii de etnografia muncii), Bucureşti, 1980.

Miclea, I., Florescu, R. — *Strămoşii românilor*, Bucureşti, 1980, 5 volume (I. *Preistoria Daciei* ; II. *Geto-dacii* ; III. *Decebal şi Traian* ; IV—V. *Daco-romanii*).

Mişu, Gh. — *Din mitologia tracilor. Studii*, Bucureşti, 1982.

Müller-Karpe, H. — *Handbuch der Vorgeschichte*, vol. I. *Altsteinzeit* ; vol. $II_{1,2}$. *Jungsteinzeit* ; vol. $III_{1,2,3}$. *Kupferzeit* ; vol. $IV_{1,2,3}$. *Bronzezeit*, München, 1966, 1969, 1974, 1981.

Nestor, I. — *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în Ber. RGK, 22, 1932, p. 11—181, Frankfurt a.M., 1933.

Oppermann, Manfred — *Tracii între arcul carpatic şi Marea Egee*, Bucureşti, 1988.

www.cimec.ro

Panaitescu, P. P. — *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.
Păunescu, Al. — *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită, descoperite pe teritoriul României*, București, 1970.
Papahagi, Tache — *Grai, folclor, etnografie*, București, 1981.
Pascu, Șt. — *A History of Transylvania*, Detroit, 1982 ;
— *Ce este Transilvania ? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești. Was ist Siebenbürgen im Rahmen der rumänischen Kultur*, Cluj-Napoca, 1983.
Paul, I. — *Cultura Petrești*, București, 1992.
Pârvan, V. — *Getica. O protoistorie a Daciei*, *București*, 1926 și ediția din 1982, îngrijită de R. Florescu ;
— *Dacia. Civilizații străvechi din regiunile carpato-dunărene*, ed. a 5-a, revăzută și adnotată de R. Vulpe, București, 1972.
Petrescu-Dîmbovița, M. — *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.
Petrescu-Dîmbovița, M., Sanie, Ș. — *Interférences culturelles dans l'espace thraco-daco-gète, hellénique et oriental*, în NEH, VIII, 1990, p. 7—26.
Petrescu, P., Stoica, G. — *Arta populară românească*, București, 1981.
Pippidi, D. M. — *Contribuții la istoria veche a României*, ediția a II-a, București, 1967.
Pippidi, D. M., Berciu, D. — *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, 1965.
Rădulescu, A., Scorpan, C., Florescu, R. — *Itinerare arheologice dobrogene*, București, 1976.
Rădulescu, A., Bitoleanu, I. — *Istoria românilor dintre Dunăre și mare. Dobrogea*, București, 1979.
* * * — *Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, sub redacția M. Constantinescu, Șt. Pascu și P. Diaconu, București, 1975.
* * * Relations thraco-illyro-hellénique. Actés du XIV·e Symosium National de Thracologie, Băile Herculane, 14—19 September, 1992, București, 1994, sub redacția P. Roman și M. Alexianu.
Rosetti, D. V. — I. *Descoperiri paleolitice în preajma Bucureștilor*, II. *Săpăturile de la Vidra : raport preliminar*, București, 1934 ;
— I. *Săpăturile arheologice de la Snagov*, II. *Morminte de incinerație din epoca fierului și din epoca romană în regiunea București*, III. *Miscellanea*, București, 1935.
Rosetti, R. — *Începuturile artei militare în cuprinsul Românici de azi (din paleolitic până la întemeierea Principatelor)*, București, 1933.
Russu, I. I. — *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, 1981.
Stahl, H. H. — *Studii de sociologie istorică*, — București, 1972 ;
— *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, București, 1980.
Ștefan, Gh. — *Din trecutul așezărilor omenești pe teritoriul patriei noastre*, București, 1954.
Tallgren, A. M. — *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux* în ESA, 2, 1926, passim.
Șandru, I., Cucu, V. — *România. Prezentare geografică*, București, 1984.
Teodor, D. Gh. — *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978. Ed. și în limba engleză în BAR, Intern. Ser. 81, Oxford, 1980 ;
— *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981.

www.cimec.ro

Tocilescu, Gr. — *Dacia înainte de romani*, București, 1880.
Toropu, O. — *Romanitatea târzie și străromână în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976.
Tudor, D. — *Scurtă istorie a Daciei*, București, 1979 ;
— *Itinerare arheologice și istorice oltene*, București, 1979.
Vornicescu, Nestor — *Primele scrieri patristice în literatura noastră*, sec. IV—XVI, Craiova, 1984.
Vulcănescu, R., *Etnologie juridică*, București, 1970 ;
— *Mitologie română*, București, 1985.
Vulpe, R., — *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938 ;
— *Studia Thracologica*, București, 1976.
Vulpe, R., Barnea, I. — *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, vol. II, București, 1968.
Xenopol, A. D. — *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, îngrijit de Virgil Mihăilescu-Bârliba, București, 1985.
Zub, Al. — *Vasile Pârvan. Bibliografie*, București, 1975.

Partea I

CAPITOLELE 1 și 2 (PALEOLITIC, EPIPALEOLITIC-MEZOLITIC)

Băcăuanu, V., Chirica, V. — *Correlations géomorphologiques-archéologiques dans le secteur épigénétique de la Vallé du Prut*, în vol. La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie, BAI, 2, 1987, p. 87—96.
Bitiri, M. — *Paleoliticul în Țara Oașului*, București, 1972.
Bitiri, M. Cârciumaru, M. — *Considerații asupra unor probleme privind dezvoltarea paleoliticului superior și mediul său natural pe teritoriul României* în SCIVA, 32, 1981, 1, p. 3—19.
Bolomey, Al. — *Die Fauna zweier villafrankischen Fundstellen in Rumänien*, în Ber. GGDDR, 10, 1965, 1, p. 77—88.
Boriskovski, P. I. — *Palcolit Ukrainy. Istoriko-archeologičeskie očerki*, în MIA, 40, Moskva—Leningrad, 1953.
Boroneanț, V. — *Implicațiile economico-sociale ale începutului cultivării plantelor și domesticirii animalelor în epipaleoliticul din România*, în Terra Nostra, București, 1981, p. 111—118 ;
— *La période épipaléolithique sur la rive roumaine des Portes de Fer du Danube*, în PZ, 45, 1970, p. 2—25.
Borziak, I. A. — *Verhnepaleolitičeskaja stoeanka Gordinești I v po Prutie*, Chișinău, 1984.
Borziak, I. A., Grigorieva, G. V., Chetraru N. A. — *Posèlenija drevnekamennogo veka na Severozapada Moldavii*, Chișinău, 1981.
Breuil, H. — *Stations paléolithiques en Transylvanie*, în BSȘC, t. II, iulie, 1925, p. 193—217.
Brudiu, M. — *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974 ;
— *Prelucrarea oaselor și coarnelor de ren în așezarea paleolitică de la Cotu Miculinți (jud. Botoșani)*, în SCIVA, 31, 1980, 1, p. 13—22.

www.cimec.ro

Cârciumaru, M. — *Câteva aspecte privind oscilațiile climatului din paleoliticul superior din sud-vestul României*, în SCIVA, 24, 1973, 2, p. 179—205 ;

— *La relation homme-environnement, élément important de la dynamique de la société humaine au cours du paléolithique et l'épipaléolithique sur le territoire de la Roumanie*, în Dacia, N.S., 29, 1975, p. 7—34 ;

— *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980.

Cârciumaru, M., Bitiri, M. — *Picturi rupestre la Cuciulat pe Someș. Manifestări artistice preistorice*, în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 285—292.

Cârciumaru, M., Chirica, V. — *Découvertes d'art paléolithique sur le territoire de la Roumanie*, în vol. La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie, BAI, 2, 1987, p. 63—71.

Cernyš, A. P. — *Paleolit i mezolit Podnestrovija*, Moskva, 1973.

Chetraru, N. A. — *Pameatniki epoh paleolita i mezolita, Arheologičeskaja karta Moldavskoi SSR*, vyp. 1, Chișinău, 1973.

Chirica, V. — *Atelierele paleolitice și epipaleolitice de prelucrare a uneltelor*, în MA, 2, 1970, p. 6—18 ;

— *Considerații cu privire la paleoliticul final de pe teritoriul României*, în CI, 8, 1977, p. 109—123 ;

— *Le paléolithique supérieur à l'Est des Carpates*, în X-e Congresa Union Internacional de ciencies prehistoricas, Actas, Mexico, 1982, p. 212—226 ;

— *Unele probleme privind paleoliticul superior la est de Carpați*, în Hierasus, 5, 1983, p. 7—35 ;

— *Amuleta-pandantiv de la Mitoc și unele aspecte ale artei și magiei în paleoliticul superior est-carpatic*, în SAA, Iași, 1983, p. 38—43 ;

— *La genèse et l'évolution des cultures du Paléolithique supérieur dans la zone du Prut Moyen d'après les recherches recentes*, în vol. La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie, BAI, 2, 1987, p. 25—40 ;

— *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, Iași, 1989.

Comșa, E. — *Bibliografia paleoliticului și mezoliticului de pe teritoriul României*, București, 1978.

Dicu, I. P. — *Paleoliticul inferior în Piemontul Cotmeana și Depresiunea Sibiu*, în SCIVA, 30. 1979, p. 575—589.

Gábori, M. — *Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural*, Budapest, 1970.

Haimovici, S. — *L'étude de la faune découverte dans l'établissement mésolithique d'Ostrovul Corbului (culture Schela Cladovei)*, în vol. La genèse et l'évolution des cultures paléolithique sur le territoire de la Roumanie, BAJ, 2, 1987, p. 123—138.

Honea, K. — *Chronometry of the Romanian Middle and Upper Palaeolithic: Implications of Current Radiocarbon Dating Results*, în Dacia, NS, 28, 1984, p. 23—39;

— *The Chronology of Romania's Palaeolithic*, în vol. La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie, BAI, 2, 1987, p. 49—61 ;

* * * — *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur les territoire de la Roumanie*, coordonator Chirica, V., Iași, 1987.

Mogoșanu, Fl. — *Paleoliticul din Banat*. Cu un studiu paleoclimatic și geocronologic de Marin Cârciumaru, București, 1978.

www.cimec.ro

Moroşan, N. N. — *Le pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est (Les dépôts géologiques leur faune, flore et produits d'industrie)*, în AIGR, 19, 1938.

Murariu, A. — *Considérations préliminaires sur le matériel lithique de la site paléolithique de Borosteni „Peştera Cioarei"*, în vol. La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie, BAI, 2, 1987, p. 139—149.

Nania, I. — *Unelte ale paleoliticului inferior descoperite pe văile Dâmbovnicului şi Mozacului* (jud. Argeş), în SCIV, 23, 1972, 2, p. 235—244.

Necrasov, O. — *Originea şi evoluţia omului*, Bucureşti, 1973.

Nicolăescu-Plopşor, C. S. — *Le paléolithique en Roumanie*, în Dacia, 5—6, 1938, p. 41—107 ;

— *Sur la présence du swidérien en Roumanie. Note préliminaire*, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 5—34 ;

— *Geochronology of the paleolithic in Romania*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 5—19 ;

— *Das Paläolithikum Rumäniens*, în AAu, 31, 1962, p. 74—95 ;

— *Nouvelles données sur la possibilité de l'existence de protohominiens dans le Villafranchian de Roumanie*, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 47—52.

Nicolăescu-Plopşor, C. S., Comşa, E. — *Microlitele de la Băile Herculane*, în SCIV, VIII, 1957, 1—4, p. 17—26.

Nicolăescu-Plopşor, C. S., Moroşanu, N. I. — *Sur le commencement du paléolithique en Roumanie*, în Dacia, NS, 3, 1959, p. 9—33.

Nicolăescu-Plopşor, C. S., Nicolăescu-Plopşor, D. — *The possible existence of the proto-hominids in Rumanian Villafranchean*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 9—25.

Nicolăescu-Plopşor, C. S., Păunescu, Al., Mogoşanu, Fl. — *Le paléolithique de Ceahlău*, în Dacia, NS, 10, 1965, p. 5—116.

Otte, M. — *Le Gravettien en Europe Centrale*, I—II, Burge, 1981.

Păunescu, Al. — *Cu privire la perioada de sfârşit a epipaleoliticului în nord-vestul şi nord-estul României şi unele persistenţe ale lui în neoliticul vechi*, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—336 ;

— *Sur la succesion des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în Dacia, NS, 9, 1965 ; p. 5—22 ;

— *Epipaleoliticul de la Cuina Turcului-Dubova*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 3—20 ;

— *Evoluţia istorică pe teritoriul României din paleolitic până la începutul neoliticului*, în SCIVA, 31, 1980, p. 519—545 ;

— *Exposé sur les recherches paléolithiques en Roumanie*, în vol. La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie, BAI, 2, 1987, p. 1—23 ;

— *Locuirea mezolitică de tip Schela Cladovei de la Ostrovul Corbului* (jud. Mehedinţi), în SCIVA, 41, 1990, 2, p. 123—145.

— *Ripiceni-Izvor paleolitic şi mezolitic. Studiu monografic*, Bucureşti, 1993.

Păunescu, Al., Ivanciuc, C. — *Noi descoperiri paleolitice în România*, în SCIVA, 42, 1991, 3—4, p. 205—220.

Păunescu, Al., Mogoşanu, Fl., Cârciumaru, M. — *Unele consideraţii privind paleoliticul mijlociu din Dobrogea*, în Pontica, 5, 1972, p. 11—26.

Rainer, Fr., Simionescu, I. — *Sur le premier crâne d'homme paléolithique trouvé en Roumanie*, AARMSŞ, 17, 1942, mem. 12, p. 489—503.

Roska, M. — *Paleoliticul Ardealului : privire generală*, în AIGR, 14, 1929, 1930, p. 99—122.

www.cimec.ro

Srejović, D. — *Lepenski Vir*, Beograd, 1969.
Ullrich, H. — *Artifizielle Veränderungen am jungpaläolithischen Schädel von Cioclovina*, în ARA, 16, 1979, p. 3—12.
Stratan, I. — *Contribuții la cunoașterea paleoliticului din Banat*, în Tibiscus, 1, 1970, p. 7—18.

CAPITOLUL 3 (NEO-ENEOLITIC)

Andriețescu, I. — *Contribuție la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912 ;
— *Les fouilles de Sultana*, în Dacia, 1, 1924, p. 51—107.
Arandjelović-Garašanin, D. — *Starčevačka Kultura*, Ljublijana, 1954.
Benac, A. — *Studien zur Stein- und Kupferzeit in nordwestlichen Balkan*, în 42. Ber. RGK, 1961.
Berciu, D. — *Neolitic preceramic în Balcani*, în SCIV, 9, 1958, 1, p. 91—100 ;
— *Contribuții la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961 ;
— *Chronologie relative du néolithique du Bas-Danube à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie*, în L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Prague, 1961, p. 101—124 ;
— *Cultura Hamangia*, I, București, 1966.
Bibikov, N. S. — *Rannetripolskoe poselenie Lulka-Vrubleveckaja na Dnestre*, MIA, 38. Moskva—Leningrad, 1953.
Bognar-Kutzian, Ida — *The Cooper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963 ;
— *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*, Budapest. 1972.
Bökönyi, S. — *History of Domestic Mammals in Central Eastern—Europe*, Budapest, 1974.
Bolomey, Al. — *Gospodărirea animalelor în așezarea neolitică de la Fărcașu de Sus*, în SCIVA, 30, 1979, 1. p. 3—10.
Burger, Gisele — *Betrachtungen über die Steppenvölker und Ihren Einfluss in Südosteuropa* (IV Jt. — II Jt. v.u.Z.), în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 221—235.
Cantacuzino, Gh. — *Necropola preistorică de la Cernica și locul ei în neoliticul românesc și european, în lumina ultimilor descoperiri arheologice*, în SCIV, 18, 1967, 2, p. 339—400.
Cârciumaru, M., Monah, Felicia — *Déterminations paléobotaniques pour les cultures Précucuteni et Cucuteni*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 167—174.
Černyš, E. K. — *K istorii naselenija eneolitičeskogo vremeni na Srednem Pridnestrovye*, în MIA, 102, 1962.
Chapman, J. C. — *The Vinča culture of southeast Europe*, în Studies in Chronology, Society and Economy, în BAR. Intern. Ser. 117, Oxford, 1981.
Christescu, V. — *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în Dacia, 2, 1925, p. 249—304 ;
— *Les stations préhistoriques du Vădastra*, în Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 167—225.
Comșa, E. — *Betrachtungen über die Linearbandkeramik auf dem Gebiet der R. Volksrepublik und der angrenzenden Gebiete*, în Dacia, NS, 3, 1959, p. 35—58. O variantă în limba română în SCIV, 11, 1960, 2, p. 217—242 ;
— *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumanie*, în AAC, 1, 1959, 2, p. 173—190 ;

www.cimec.ro

— *Contribuție cu privire la ritualurile funerare din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre*, în Omagiu lui C. Daicoviciu, București, 1960, 83—203. O variantă mai amplă în limba germană în JMDV, 58, 1974, p. 113—156 ;
— *Données sur la civilisation de Dudești*, în PZ, 46, 1971, 2, p. 195—249 ;
— *Cultura plantelor în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, în Terra Nostra, București, 1973, p. 243—252 ;
— *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974 ;
— *Die Entwicklung, Periodisierung und relative Chronologie der jungsteinzeitlichen Kulturen Rumäniens*, în ZfA, 8—74/2, 1974, 2, p. 1—44 ;
— *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României*, vol. I—II, București, 1976—1977 ;
— *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987 ;
— *Așezarea de tip Criș de la Valea Lupului*, în AM, 14, 1991, p. 5—35.

Crâșmaru, A. — *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977.

Cucoș Șt. — *Ceramica neolitică din Muzeul arheologic Piatra Neamț*, I, Piatra Neamț, 1973 și în limba franceză ;
— *Decorul spiralic al ceramicii Cucuteni B*, în Carpica, 10, 1978, p. 55—88 ;
— *Locuințele eneoliticului final din zona subcarpatică a Moldovei*, în Carpica, 20, 1989, p. 53—59 ;
— *Câteva considerații cu privire la unele probleme ale eneoliticului final de la est de Carpați*, în Carpica, 20, 1989, p. 61—67.

Danielenko, V. N. — *Neolit na Ucrainy*, Kiev, 1969 ;
— *Eneolit Ukrainy*, Kiev, 1974.

Dinu, M. — *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului*, în AȘtUI SN Șt. Soc. 1, 1955, 1—2, p. 65—86.

Dodd-Oprițescu, A. — *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, în SCIVA, 31, 1980, 4, p. 547—557. O variantă în limba franceză în Thracia Praehistorica, Suplementum Pulpudeva, 3, Sofia, 1982, p. 70—80 ;
— *Vecinii estici și nord-estici ai triburilor Cucuteni-Tripolie*, în SCIVA, 34, 1983, 3, p. 222—234.

Dragomir, I. T. — *Elemente stepice „Cucuteni C" descoperite la Berești (jud. Galați)*, în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 422—429 ;
— *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București, 1983 ;
— *Un vase-support cucutenien : „La ronde de Berești"*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 289—299.

Dumitrescu Hortensia — *La station préhistorique de Ruginoasa*, în Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 56—87 ;
— *Découvertes concernant un rite funéraire magique dans l'aire de la civilisation de la céramique peinte du type Cucuteni-Tripolie*, în Dacia, NS, 1, 1957, p. 97—116 ;
— *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 53—74 ;
— *Connections between the Cucuteni-Tripolie Cultural Complex and the Neighbouring Eneolithic Culture in the Light of the Utilisation of golden Pendants*, în Dacia, NS, 6, 1961, p. 69—94 ;
— *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, în Dacia, NS, 12, 1968, p. 381—394.

www.cimec.ro

Dumitrescu, Vl. — *Fouilles de Gumelnita*, în Dacia, 2, 1925, p. 29—103 ;
— *K voprosu o kremneych toporah v Moldave*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 95—104 ;
— *Originea și evoluția culturii Cucuteni*, în SCIV, 14, 1963, 1, p. 51—78 și 14, 1963, 2, p. 285. Variante prescurtate și în limba franceză în Archeologia, Varșovia, 14, 1965, p. 1—40 și spaniolă, în Trabahos de Prehistoria, 35, 1978, p. 151—172 ;
— *Arta neolitică în România*, București, 1968 ;
— *Edilicé destiné au culte découvert dans la couche Boian-Spanțov de la station-tell de Căscioarele*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 5—24 ;
— *Quelques aspects des synchronismes des cultures néo-énéolithiques et de la période de transition à l'âge du bronze dans l'Europe sud-orientale et le monde égéo-anatolien*, în Actes Congrès Athènes, 1970, II, Athènes, 1972, p. 25—51 ;
— *Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C. 14*, în Apulum, 12, 1974, p. 23—39 ;
— *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979 ;
— *The Neolithic Settlement at Rast (South West Oltenia Romania)*, în BAR, Intern. Ser. 76, Oxford, 1980.

Dumitrescu, Vl., Dumitrescu, H., Petrescu-Dîmbovița, M., Gostar, N. — *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954.

Ellis, L. — *The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origin of Complex Society*, în BAR. Intern. Ser. 217, Oxford, 1984. Un rezumat parțial în limba engleză și în vol. La civilisation de Cucuteni, en contexte européen, Iași, 1987, p. 175—191.

* * * — *Eneolit SSSR*, sub redacția V. M. Masson și N. Ea. Merpert, în Arheologiea SSSR, Moskva, 1982, p. 165—320.

Florescu, A. — *Befestigungsanlagen der spätneolithischen Siedlungen im Donau-Karpatenraum*, în Studijné Zvesti, 17, 1969, p. 111—124.

Galbenu, Doina — *Așezarea neolitică de la Hârșova*, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—306.

Garašanin, M. — *Hronologija Vinčanska grupe*, Ljubljana, 1951.

Georgiev, G. — *Kulturgruppen der Jungsteinzeit — und Kupferzeit in der Ebene von Thrazien, Südbulgarien*, în L'Europe à la fin de *l'âge de la pierre*, Prague, 1961, p. 45—100.

Gheție, B., Matelescu, C. N. — *L'élévage et l'utilisation des bovins au néolithique moyen et tardif du Bas Danube et du sud des Balkans*, în L'A, 81/1977, 1, p. 115—128.

Gheuca, Cristian — *Reprezentări ale corpului omenesc în plastica neolitică din țara noastră*, în Trecut și viitor în medicină. Studii și note, București, Ed. Medicală, 1981, p. 45—64.

Gimbutas, M. — *The Indo-Europeans : Archaeological Problems*, Amer. Anthrop., 65, 1963, p. 815—836 ;
— *Proto Indo-European Culture. The Kurgan Culture during the fifth, fourth and third Millenia B.C.*, Indo-European and Indo-Europeans, Univ. of. Pennsylvania Press, 1970, p. 155—197 ;
— *The Goddesses and Gods of Old Europe 6 500—3 500 BC. Miths and Cult Images*, ed. a 2 a, London, 1982 ;
— *Old european Deities. With an emphasis on images from the Cucuteni Culture*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 99—124 ; The Civilisation of the Gaddess, San Francisco, 1991.

www.cimec.ro

Haimovici, S. — *L'étude de la faune énéolithique de Truşeşti,* în AŞtUI, SN, Secţ. 2, Şt. Nat., 6, 1960, 2, p. 387—396 ;
— *Stravnitelnoie izučenie faunističeskich ostatkov epoch neolita i bronzy naidennyh v poselenii u Valea Lupului,* în AŞtUI, SN, Secţ. II, 8, 1962, 2, p. 291—326 ;
— *Quelques problèmes d'archéozoologie concernant la culture de Cucuteni,* în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 157—166.
Harţuche, N. — *Complexul cultural Cernavoda I de la Râmnicelu,* în Istros, 1, Brăila, 1980, p. 33—91.
Haşoti, P. — *Aspecte privind începutul epocii neolitice în Dobrogea,* în Pontica, 15, 1982, p. 33—46.
Höckmann, O. — *Das Neolithikum Südosteuropas und des südöstlichen Mitteleuropas,* în Handbuch der Urgeschichte, editat de Karl J. Narr, II, 1, Berne, München, 1975 ;
— *Gemeinsamkeiten in der Plastik der Linearkeramik und der Cucuteni-Kultur,* în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 89—97.
Kandyba, O. — *Schipenitz,* Wien, 1937.
Kovács, I. — *Cimitirul eneolitic de la Decea Mureşului,* în AISC, 1, 1928—1932, p. 89—101.
* * * — *La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique.* Iaşi — Piatra Neamţ, 1984, BAI, 1987. Volum coordonat de M. Petrescu-Dîmboviţa cu colaborarea lui N. Ursulescu, Dan Monah şi V. Chirică.
Lazarovici, Gh. — *Gornea,* Reşiţa, 1977 ;
— *Neoliticul în Banat,* Cluj-Napoca, 1980.
— *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România,* AMN, 20, 1983, p. 3—21 ;
— *Die Periodisierung der Starčevo-Criş-Kultur in Rumänien,* în Thrakologischer Kongress 1980, I, Sofia, 1984, p. 94—110.
László, A. — *Unele consideraţii privind reliefurile figurale de pe ceramica neolitică din România,* în AŞtUI, SN Ist. Filog., 14, 1968, p. 73—91 ;
— *Date noi privind tehnica de construcţie a locuinţelor neolitice,* în AM, 12, 1988, p. 23—31.
László, F. — *Ásatások az erösdi-östelepen (1907—1912) (Fouilles à la station primitive de Erösd),* în Dolg. — Cluj, 5, 1914, 2, p. 279—417.
— *Les formes des vases peints d'Ariuşd,* în Dacia, 1, 1924, p. 1—27.
Lazarovici, Gh. — *Tipuri de locuinţe în aşezarea neolitică de la Parţa,* în Sargetia, XX, 1986—1987, p. 18—34.
Lăzureă, E. — *Ceramica cucuteniană în contextul aşezării gumelniţene de la Carcaliu (judeţul Tulcea),* în Peuce, 10, 1991, p. 13—19.
Marinescu-Bâlcu, S. — *Die Bedeutung einiger Gesten und Haltungen in der jungsteinzeitlichen Skulptur der ausserkarpatischengebiet Rumäniens,* în Dacia, NS, 11, 1967, p. 47—58 ;
— *Aspects tardifs de la civilisation à céramique rubanée et sa contribution à la genèse de la civilisation Precucuteni I,* în PZ, 46, 1971, 1, p. 4—36 ;
— *Tîrpeşti : From Prehistory to History in Eastern Romania,* în BAR. Intern. Ser. 107, Oxford, 1981 ;
— *În legătură cu câteva opinii privind originea şi evoluţia neoliticului şi eneoliticului pe teritoriul Moldovei,* în SCIVA, 34, 1983, 2, p. 116—128.

www.cimec.ro

Marinescu-Bâlcu, S. — *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974 ;
— *Ceramica cucuteniană de la Drăguşeni : tradiţii, creaţii proprii, aspecte regionale*, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 215—238.
Marinescu-Bâlcu, S., Ionescu, B. — *Catalogul sculpturilor eneolitice din muzcul raional Oltenița*, Oltenița, 1967.
Markevici, V. I. — *Pameatniki neolita i eneolita*, ANMSSR, văp. 2, Chişinău, 1973.
— Pozdnetriholkie plemena severnoi Moldavii, Chişinău, 1981.
Masson, V. M., Markevici, V. I. — *Paleodemografija Tripolija i voprosy dinamiki razvitija tripoliskogo obštestva (po materialam rannezemledel'českih poselenii severnoi Moldavii)*. Tezisy dokladov iubilcinoi Konferenţii, Kiev, 1975.
Matcescu, C. — *Les principaux résultats des nouvelles fouilles de Vădastra*, în Arh. rozhl., 14, 1962, 3, p. 404—420 ;
— *Contributions à l'étude de la civilisation de Vădastra. Phase Vădastra II (d'après les nouvelles fouilles de Vădastra)*, în Atti del VI Congresso Internazionale (Roma, 1962, vol. II, Roma, 1965, p. 258—263 ;
— *Der Graben der Niederlassung von Vădastra. Beitrag zum Studium der neolithischen Graben an der unteren Donau*, în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 29—37.
Mătasă, C. — *Frumuşica. Village néolithique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie*, Bucarest, 1946 ;
— *Aşezarea neolitică Cucuteni B de la Târgu Ocnei-Podei*, în AM, 2—3, 1964, p. 11—48.
Milojčić, Vl. — *Die Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel — und Südosteuropas*, Berlin, 1949 ;
— *Die Tontafeln von Tărtăria (Siebenbürgen) und die absolute Chronologie des mittel-europäischen Neolithikums*, în Germania, 43, 1965, p. 621—668 ;
— *Die absolute Chronologie der Jungsteinzeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiocarbon (C. 14) Methode*, în JRGZM, 14, 1967, p. 9—37.
Monah, D. — *Datarea prin C.14 a etapei Cucuteni A_2* în SCIVA, 29, 1978, 1, p. 33—41 ;
— *Idoli „en violen" din cultura Cucuteni*, în CI, 1978—1979, p. 163—176.
Monah, D., Cucoş, Şt. — *Aşezările culturii Cucuteni din România*, Iaşi, 1985.
Morintz, S. — *Tipuri de aşezări şi sisteme de fortificaţie şi de împrejmuire în cultura Gumelniţa*, în SCIV, 13, 1968, 2, p. 273—284.
Movşa, T. G. — *Periodizatija i hronologija serednogo ta pizdnoogo Tripillea*, în *Arheologija*, 5, 1973, p. 3—24.
Muraru, A. — *Considérations sur le matériel lithique utilisé par les tribus de Cucuteni*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAJ, 1, 1987, p. 193—199.
Necrasov, O., Cristescu, M., Botezatu, D., Miu G. — *Cercetări paleoantropologice privitoare la populaţiile de pe teritoriul României*, în AM, 13, 1990, p. 173—223.
Necrasov, O. — *Consideraţii asupra populaţiilor din vârsta pietrei şi de la începutul vârstei metalelor pe teritoriul RSR*, în Omagiu C. Daicoviciu, Bucureşti, 1960, p. 415—429 ;
— *Sur les restes des faunes subfossiles datant de la culture Starčevo-Criş et la problème de la domestication*, în AŞtUI, SN, Secţ. II, 10, 1964, 1, p. 167—179 ;

www.cimec.ro

— *Studiul osemintelor umane și al resturilor de paleofaună descoperite în mormântul de la Cluj—Gura Baciului*, în Apulum, 5, 1965, p. 19—33 ;

— *Evolution de la structure anthropologique de la population de la Roumanie depuis le paléolithique jusqu'à nos jours et les problèmes qui s'y rattachent*, ARA, 10, 1973, p. 3—19.

Necrasov, C., Cristescu, M. — *Aspecte antropologice ale neoliticului și eneoliticului românesc*, în SCA, 4, 1967, 2, p. 159—169.

Necrasov, O., Cristescu, M., Maximilian, C. — *Studiul antropologic al scheletelor neolitice descoperite în cimitirul preistoric de la Cernavodă*, PA, 4, 1959, p. 21—45.

— *Données anthropologiques concernant la population du complexe culturel Cucuteni—Ariușd—Tripolie*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 145—156.

Necrasov, O., Haimovici, S. — *Sur la présence d'une espèce pleistocène d'equidés Equus hydruntinus REG dans le néolithique roumain*, în AȘtUI, SN, Sect. III, 5, 1959, p. 137—147.

Necrasov, O., Nicolăescu-Plopșor, D. — *Étude anthropologique des squelettes apartenant à la culture de la céramique peinte Cucuteni—Tripolie, découverts à Traian*, în AȘtUI, SN, Ist., 1957, 1—2, p. 3—18.

Necrasov, O., Știrbu, M. — *Contribuții la studiul faunei din cultura Criș*, în AMM, 2, 1980, p. 19—34.

Nestor, I. — *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, în PZ, 19, 1928, p. 110—143 ;

— *Zur Stellung Cernavoda's in der rumänischen Jungsteinzeit*, în Festschrift für C. Schuchhardt, Berlin, 1942, p. 10—23 ;

— *Céramique peinte de style ancienne à Șipenit (Bucovine)*, în Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 121—133 ;

— *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, în SCIV, 1, 1950, 2, p. 208—219 ;

— *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în SCIV, 2, 1951, 2, p. 17—26.

Nestupný, J. — *Neue Beiträge zur Neolithikum Rumäniens*, în SLA, VI, 1958, 2, p. 257—294.

Nica, M. — *La culture de Dudești en Olténie*, în Dacia, NS, 20, 1976, p. 71—103 ;

— *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Olténie*, în Dacia, NS, 21, 1977, p. 13—53 ;

— *Sur la plus ancienne céramique peinte de l'époque néolithique de Roumanie (les découvertes de Cârcea et Grădinile)*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Iași, 1987, p. 29—41.

Nicolăescu-Plopșor, D., Popovici, Ioana — *Les populations néolithiques du bassin du Bas-Danube, Les tribus des civilisations de Boian et de Gumelnița*, în ARA, 4, 1967, p. 3—16.

Nițu, A. — *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 549—561 ;

— *Reprezentări zoomorfe pe ceramică neolitică carpato-danubiană*, în AM, 7, 1972, p. 9—96 ;

— *Reconsiderarea Ariușd-ului*, în St. Com. Sfântu Gheorghe, 1973, p. 57—124 ;

www.cimec.ro

— *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni—Tripolie*, în AM, 8, 1975, p. 15—71 ;
— *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramice și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, în CI, 1978—1979, p. 93—162 ;
— *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni—Tripolie*, Supliment V, AIIA — Iași, 1984 ;
— *Les catégories dynamiques du décor géometrique de la céramique peinte de Cucuteni—Tripolie*, în AM, XV, 1992, p. 5—22.

Nițu, A., Bazarciuc, V. — *Considerații cu privire la ceramica Cucuteni A—B pe baza descoperirilor recente*, în AM, 10, 1980, p. 19—61.

Passek, T. S. — *Periodizația tripoliskih poselenii*, în MIA, 10, Moskva—Leningrad, 1949 ;
— *Rannezemledel'českia (tripolskie) plemena Podnestrov'ga*, în MIA, 84, Moskva—Leningrad, 1961 ;

Passek, T. S., Černyš, E. K. — *Pameatniki kultury lineinolentescinoi keramiki na territorii SSSR*, Moskva, 1963.

Paul, I. — *Der Forschungsstand über die Petrești — Kultur*, în Studijné Zvesti, 17, 1969, p. 323—344 ;
— *Periodizarea internă a culturii Petrești în lumina evoluției ceramicii pictate*, în St. Com., Sibiu, 20, 1977, p. 15—26 ;
— *Der gegenwärtige Forschungsstand zur Petrești—Kultur*, în PZ, 56, 1981, 2, p. 197—234.
— Cultura Petrești, București, 1992.

Petrescu-Dîmbovița, M. — *Cetățuia de la Stoicani*, în Materiale, 1, 1954, p. 13—155 ;
— *Les principaux résultats des fouilles de Trușești (Moldavie septentrionale)*, în AȘtUI, SN, Secț. II, Șt. Soc., tom. III, 1957, 1—2, p. 1—22 ;
— *Contributions au problème de la culture Criș en Moldavie*, AAA, 9, 1958, p. 53—68 ;
— *Hauptergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in neolithischen bemaltkeramischen Ansiedlungen von Trușești (Moldau)*, în PZ, 21, 1963, 1—2, p. 172—186 ;
— *L'évolution de la civilisation de Cucuteni à la lumière des nouvelles fouilles archéologiques de Cucuteni—Băiceni*, în RSP, 20, 1965, 1, p. 157—181 ;
— *Cucuteni*, București, 1966 ;
— *Einige Probleme der Cucuteni Kultur im Lichte der neuen archäeologischen Grabungen*, în Studijné Zvesti, 17, 1969, p. 361—374 ;
— *Quelques problèmes de synchronisation de la civilisation de Cucuteni à la lumière de recentes recherches*, în Actes Congrès Athènes, 1970, II, Histoire, Athènes, 1972, p. 95—108.

Popovici, Dr. — *Considerations about the synchronism of the Cernavoda I Culture*, în Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 291—297.

Popușoi, E. — *Sondajul arheologic de la Bals (jud. Iași)*, în AM, 9, 1980, p. 7—17 ;
— *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Griviția, jud. Vaslui*, în CI, 11, 1980, p. 105—134 și în MCA-Tulcea, 14, 1980, p. 36—52; 15, 1983, p. 28—36.

Quitta, H., Kohl, G. — *Neue Radiocarbondaten zum Neolithikum und zur frühen Bronzezeit Südosteuropas und der Sowjetunion*, în ZfA, 3, 1969, p. 223—255.

www.cimec.ro

Rădulescu, M. — *La culture Cucuteni et les Indo-européens*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 237—252.
Renfrew, J. M. — *Paleoethnobotany : the Earliest Food Plants in Europe and the Near East*, London, 1973.
Roman, P. — *Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian—Gumelnița*, în SCIV, 14, 1963, 1, p. 33—49.
Rosetti, D. V. — *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, în JPEK, 12, 1938, p. 29—49.
Schachermeyr, Fr. — *Dimini und die Bandkeramik*, în MAGW, 83, 1953—54, p. 1—80.
Schmidt, H. — *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin—Leipzig, 1933.
Schroller, H. — *Die Stein — und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin—Leipzig, 1933.
Sergeev, G. P. — *Rannetripolskii klad u.s. Karbuna*, în SA, 1963, 1, p. 135—151.
Sorokin, V. I., — *Tripolskie poselenie v.s. Gura Kainarului*, în Arheologičeskie issledovanja v Moldavii 1983, Kišinev, 1988, p. 20—35.
Sorokin, V. I. — *Outils de l'habitat tripolien Iablona I*, în Le paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen, BAI, IV, Iași, 1991, p. 401—420.
Stefan, Gh. — *Les fouilles de Căscioarele*, în Dacia, 2, 1925, p. 138—197.
Tellenbach, M. — *Materialien zum Präkeramischen Neolithikum in Süd-Ost-Europa*, în Ber. RGK, 64, 1983, p. 21—138.
Teodorescu, V. — *Cultura Criș în centrul Munteniei (pe baza săpăturilor de la Târgșorul Vechi)*, în SCIV, 14, 1963, 2, p. 251—274 ;
— *Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpați al României*, în SCIV, 17, 1966, 2, p. 223—234.
Todorova, Henrieta — *The Eneolithic in Bulgaria*, în BAR. Intern. Ser. 49, 1978, Oxford, 1978.
Tringham, Ruth — *Hunters, Fischers and Farmers of Eastern Europe 6000—3000 BC*, London, 1971.
Ursulescu, N. — *Topoarele perforate din cadrul culturii de Criș de pe teritoriul României*, în Carpica, 5, 1972, p. 69—78 ;
— *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 307—317 ;
— *Mormintele Criș de la Suceava „Platoul Cimitirului"*, în AMJS, 5, 1978, p. 81—88 ;
— *Evoluția culturii Starčevo—Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1981 ;
— *Contribuții privind evoluția culturii ceramice liniare pe teritoriul Moldovei*, în AM, 13, 1990, p. 13—47.
Vlassa, N. — *Chronology of the Neolithic in Transylvania, in the light of the Tartaria Settlement's stratigraphy*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 485—494. Varianta românească în Studia Hist., 1962, p. 23—30 ;
— *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, în AMN, 7, 1970, p. 339 ;
— *Eine frühneolithische Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starčevo-Körös-Zeit in Cluj-Gura Baciului, Siebenbürgen*, în PZ, 47, 1972, 2, p. 174—197 ;
— *Noi contribuții la problema influențelor orientale în neoliticul Transilvaniei*, în AMN, 12, 1975, p. 1—12 ;
— *Neoliticul Transilvaniei : studii, articole, note*, Cluj, 1976 ;

www.cimec.ro

— *Problema existenței ecvidelor domestice în cadrul culturii Vinča— Turdaș*, în AMN, 15, 1978, p. 19—45 și în Dacia, NS, 22, 1978, p. 37—64 ;

Vulpe, Al. — *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunubian*, în SCIV, 24, 1973, 2, p. 217—237.

Vulpe, R. — *Civilisation précucuténienne découverte à Izvoarele en Moldavie*, în ESA, 11, 1937, p. 134—146 ;

— *Izvoare. Săpăturile din 1937—1948*, București, 1957.

Zaharia, Eug. — *Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în Dacia, NS, 6, 1962, p. 5—51.

CAPITOLUL 4 (PERIOADA DE TRANZIȚIE SPRE EPOCA BRONZULUI)

Berciu, D., Morintz, S., Roman, P. — *Cultura Cernavoda II. Așezarea din sectorul b de la Cernavoda*, în SCIV, 24, 1973, 3, p. 373—405.

Burger, G. — *Betrachtungen iiber die Steppenvölker und ihren Einfluss in Südosteuropa (IV Jt. — II Jt. v.u.z.)*, în La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Iași, 1987, p. 223—235.

Cebotarenko, G. F., Iarovoi, E. V., Telinov, N. P. *Kurgany Budžaskoi stepi*, Kišinev, 1989.

Comșa, E. — *Quelques problèmes concernant le néolithique final et la période de transition à l'âge du bronze dans les regions nord — et ouest-pontiques*, în Balcanica, 13, 1972, p. 59—92.

Cucoș, Șt. — *La fin de la culture Cucuteni dans le contexte de l'énéolithique du Bas—Danube*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 125—132.

Dergačev, V. A. — *Vyhvatinskii mogil'nik*, Kišinev, 1978 ;

— *Pameatniki poznego Tripolija (opyt sistematizacii)*, Chișinău, 1988.

Dinu, M. — *Contribuții la problema amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în AM, I, 1961 și în limba rusă, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 89—106 ;

— *Quelques considérations sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Moldavie*, în Dacia, NS, 12, 1968, p. 129—139 ;

— *Le problème des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*, în Atti del Simposio Internazionale sulla antica eta del bronzo in Europa, Verona—Lazise—Trento, 1—6 maggio 1972, p. 261—275 ;

— *Quelques remarques sur la continuité de la céramique peinte du type Cucuteni durant la civilisation Horodiștea—Erbiceni et Gorodsk*, în vol. La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, 1, 1987, p. 133—143.

Dumitrescu, Hortensia — *La station préhistorique de Horodiștea sur le Pruth*, în Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 127—163.

Dumitrescu, Vl. — *La plus ancienne tombe à incinération trouvée sur le territoire de la R. P. Roumaine et autres découvertes de la même région*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 69—88.

Dumitrescu, Vl., Stratan, I. — *Keramik der Vučedol Kultur aus Moldova Veche im Banat*, în Dacia, NS, 6, 1962, p. 411—427.

Earovoi, E. V. — *Kurgani eneolita-epohi bronzy Nižnego Podnestrovija*, Chișinău, 1990.

www.cimec.ro

* * * — *Eneolit SSSR*, sub redacția V. M. Masson și N. Ea. Merpert, în Arheologia SSSR, Moskva, 1982, p. 219—231.

Garašanin, M. — *Elemente der Steppen und der pontischen Einflüsse an der unteren Donau und auf dem Balkan am Übergang von Neolithikum zur frühen Bronzezeit*, în Glasnik, NS, 15—16, 1960—1961, p. 5—26.

Georgiev, G., Merpert, N. Ia., Katinčarov, R. V., Dimitrov, D. G. — *Ezero Rannobronzovoto Selishte*, Sofia, 1979.

Haimovici, S. — *Caracteristicile paleofaunei din așezările perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în Moldova*, în SCIVA, 30, 1979, 1, p. 11—20.

Harțuche, N. A., Anastasiu, F. — *Brăilița. Așezări și cimitire omenești datând din epoca neolitică până în pragul orânduirii feudale*, Brăila, 1968.

Horedt, K. — *Die Kupferzeit in Transsilvanien*, în Apulum, 1968, partea I, p. 103—116.

Lazăr, Val. — *Așezarea Coțofeni de la Șincai (jud. Mureș)*, I—II, în Marisia, 7, 1977, p. 17—56 și 8, 1978, p. 35—56 ;

— *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania*, în Marisia, 9, 1979, p. 27—38 ; 10, 1980, p. 11—30.

Markevici, V. I. — *Pozdnetripolskie plemena Severnoi Moldavii*, Kišinev, 1981.

Morintz, S. — *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äncolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, în Dacia, NS, 13, 1969, p. 61—71 ;

— *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în RI, 30, 1977, 8, p. 1465—1488.

Morintz, S., Roman, P. — *Aspekte des Ausgangs des Aneolithikums und der Übergangszeit zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, în Dacia, NS, 12, 1968, p. 45—128.

Necrasov, O., Cristescu, M. — *Contribuții la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Băiliția*, în SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 75—88.

Nestor, I. — *Cu privire la periodizarea etapelor târzii ale neoliticului din R.P.R.*, în SCIV, 10, 1959, p. 247—264 și în limba germană, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 53—68.

Nestor, I., Zaharia, Eug. — *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în Dacia, NS, 12, 1968, p. 17—44.

Nicolăescu-Plopșor, D., Rișcuția, C. — *Studiu antropologic și morfologic al scheletelor neolitice târzii descoperite la Târpești*, în SCA, 1, 1964, 2, p. 157—176.

Nițu, A. — *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni—Tripolie și Gorodsk—Usatovo (Horodiștea—Folteștí)*, în CI, 8, 1977, p. 145—212.

Passek, T. S. — *Periodizațiia tripolskin poselenii*, în MIA, 10, Moskva—Leningrad, 1949, p. 157 și urm. ;

— *Noi descoperiri pe teritoriul URSS și problemele culturilor neolitice târzii în regiunea dintre Dunăre și Nistru*, în Analele Româno-Sovietice, Seria istorie, 12, 3(23), 1958, p. 29—52.

Petrescu-Dîmbovița, M., Dinu, M. — *Nouvelles fouilles archéologiques à Folteștí (dép. de Galați)*, în Dacia, NS, 18, 1974, p. 19—72.

Roman, P. — *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau—Karpaten—Raum*, în Dacia, NS, 15, 1971, p. 31—169 ;

— *Das Problem der „schnurverzierten" Keramik in Süd-Ost Europa*, în JMDV, 58, 1974, p. 157—174 ;

www.cimec.ro

— *Cultura Coțofeni*, București, 1976. Ed. și în limba engleză cu titlul *The Late Copper Age Coțofeni Culture of South-East Europe*, în BAR. Intern. Ser. 32, Oxford, 1977 ;
— *Noțiunea de „Cultura Kostolac"*, în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 419—429 ;
— *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în SCIVA, 32, 1981, 1, p. 21—42 ;
— *Fenomenul indoeuropenizării și constituirii neamului trac la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 49—55 ;
Roman, P., Dodd-Opriţescu, A., Pál, J., — *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Mainz, 1992.
Roman, P., Németi, I. — *Cultura Baden în România*, București, 1978.
Roman, P., Pal, I., Harváth, Csaba, — *Cultura Jigodin — o cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei*, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 559—574.
Rosetti, D. V. — *Movilele funerare de la Gurbănești*, în Materiale, VI, 1959, p. 791—816.
Zbenoviči, Vl. G. — *Poznetripolskie plemena Severnovo Pričernomorija*, Kiev, 1974.
Zirra, Vl. — *Kultura pogrebenii s ohroi v zakarpatskih obleasteach RNR*, în MIA Kišinev, 1960, p. 97—129.

CAPITOLUL 5 (EPOCA BRONZULUI)

Alexandrescu, A. D. — *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în Dacia, NS, 10, 1966, p. 177—290.
— *La nécropole du bronze recent de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, în Dacia, NS, 17, 1973, p. 77—97.
— *La nécropole du Bronze ancien de Zimnicea*, în Dacia, NS, 18, 1974, p. 79—93.
Andrieșescu, I. — *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium*, în Dacia, 2, 1925, p. 345—384.
Andriţoiu, I. — *Cimitirul de incinerație din epoca bronzului de la Deva*, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 241—256 ;
— *Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei*, în AMN, 15, 1978, p. 63—83 ;
— *Preliminariile epocii bronzului în sud-vestul Transilvaniei*, în Apulum, 22, 1985, p. 9—16 ;
— *Contribuții la cunoașterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei*, în Thraco-Dacica, 7, 1986, p. 31—45 ;
— *Contribuții la cunoașterea culturii Wietenberg în sud-vestul Transilvaniei (I)*, în Sargetia, 20, 1986—1987, p. 45—63 ;
— *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, în *Bibliotheca Thracologica*, II, 1992.
Bader, T. — *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.
— *Die Suciu de Sus—Kultur in Nordwestrumänien*, în PZ, 54, 1979, p. 3—31 ;
— *Die befestigten bronzezeitlichen Siedlungen in Nordwestrumänien*, în Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa, Berlin—Nitra, 1982, p. 47—70.

www.cimec.ro

Bălan, M., Stoicovici, E., Tatai, C., Man, I. — *Studiul arheologic și metalografic al unor obiecte de aramă și bronz descoperite în sudul Transilvaniei*, în Sargetia, 16—17, 1982—1983, p. 95—132.

Berciu, D. — *Die Verbicioara—Kultur. Vorbericht über eine neue in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*, în Dacia, NS, V, 1961, p. 123—162.

Bichir, Gh. — *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cucîulata und Mândrișca)*, în Dacia, NS, 6, 1962, p. 87—114 ;

— *Autour du problème des plus anciens modèles de chariots découverts en Roumanie*, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 67—86.

Bona, I. — *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen*, Budapest, 1975.

Bruckner, B., Ioanovici, B., Tasić, N. — *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974.

Černeakov, I. T. — *Severo-Zapadnoe Pričernomorie vo vtoroi polovine II tys. do n.e.*, Kiev, 1985.

Chicideanu, I. — *Unele probleme privind începutul culturii Tei*, în Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 101—106 ;

— *Zur Typologie und Verbreitung der Schalenknaufschwerter*, în Dacia, NS, 27, 1983, 1—2, p. 11—17 ;

— *Die frühthrakische Kultur. Zur Bronzezeit in Südwestrumänien*, în Dacia, NS, 30, 1986, p. 7—48.

Chidioșan, N., — *Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Derșida*, în Dacia, NS, XII, 1969, p. 155—173 ;

— *Sincronismele apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice*, în Crisia, 4, 1974, p. 153—176 ;

— *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea de la Derșida, Oradea*, 1980.

Chidioșan, N., Ordentlich, Iv. — *Un templu-megaron din epoca bronzului descoperit la Sălacea*, în Crisia, 5, 1975, p. 15—26.

Cristescu, M. și colaboratori — *Studiul antropologic al scheletelor de la Cioinagi—Baltinești*, în SCA, 2, 1965, 1, p. 29—42.

Crișan, I. H. — *Necropola de incinerație aparținând culturii Wietenberg—Sighișoara de la Bistrița*, în Materiale, 9, 1970, p. 137—160.

Dergačev, V. A. — *Pamjatniki epohi bronzy (Arheol. karta MSSR, vap. 3)*, Kišinev, 1973 ;

— *Moldavija i sosednie territorii v epohy bronzy (Analiz i charakteristika kulturnyh grup)*, Kišinev, 1986 ;

— *Depozitul de bronzuri din satul Dancu — raionul Hâncești (Rep. Moldova)*, în Thraco-Dacica, XII, 1991, 1—2, p. 39—55.

Detev, P. — *Traces de la civilisation Razkopanitza en Transylvanie*, în Apulum, 8, 1969, 2, p. 61—90.

Dumitrescu, Vl. — *Quelques observations au sujet des civilisations danubiennes des champs d'urnes de l'âge du bronze*, în NEH, 2, 1960, p. 19 și urm. ;

— *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961.

Dunăreanu-Vulpe, Ec. — *La nécropole de l'âge du bronze de Poiana*, în Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 151—167.

Florescu, A. C. — *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în AM, 2—3, 1964, p. 143—216 ;

www.cimec.ro

— *Sur le problème du Bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest-pontique,* în Dacia, NS, 11, 1967, p. 59—94 ;
— *Repertoriul culturii Noua — Coslogeni din România. Așezări și necropole, în Cultură și civilizație la Dunărea de Jos,* Călărași, 1991.
Florescu, M. — *Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru în Moldova,* în AM, 4, 1966, p. 39—118 ;
— *Problèmes de la civilisation de Costișa à la lumière du sondage de Borlești,* în Dacia, NS, 14, 1970, p. 51—82 ;
— *Elemente Wietenberg descoperite în complexele de locuire aparținând fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova,* în Danubius, 5, 1971, p. 37—73 ;
— *Câteva observații referitoare la ritul și ritualurile practicate de purtătorii culturii Monteoru în lumina săpăturilor de la Cândești (jud. Vrancea),* în Carpica, 10, 1978, p. 97—136. O formă prescurtată și în limba franceză, în Actes Congrès Thracologie 1976, I, Bucarest, 1980, p. 73—88.
Florescu, M., Buzdugan, C. — *Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești (jud. Bacău). Raport amplu asupra săpăturilor,* în AM, 7, 1972, p. 103—205.
Florescu, M., Florescu, A. C. — *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților răsăriteni,* în AM, 13, 1990, p. 49—102.
Florescu, M., Nicu, M., Rădulescu, Gh. — *Câteva date referitoare la fazele târzii ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Pufești (jud. Galați),* în MA, 3, 1971, p. 157—182.
Geesler, J. — *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur,* în PZ, 56, 1981, 1, p. 4—166.
Gheorghe, P. — *Începuturile epocii bronzului în nord-estul Olteniei,* în Buridava, 2, 1976, p. 7—33.
Haimovici, S. — *Studiul paleofaunei din epoca bronzului din România,* rezumat al Tezei de doctorat, Univ. Al. I. Cuza, Iași, Fac. de Biologie-Geografie, 1960, p. 1—57.
Harțuche, N. — *Un nou aspect cultural de la sfîrșitul epocii bronzului la Dunărea de Jos,* în Pontica, 5, 1972, p. 59—72.
Hașoti, P., Lazaruca, E. — *Civilizații pretracice în Dacia pontică,* în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 39—49.
Hänsel, B. — *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken,* I—II, Bonn, 1968.
Horedt, K. — *Siebenbürgen und Mikenä,* în NEH, II, 1960, p. 30—44 ;
— *Die Wietenbergkultur,* în Dacia, NS, 6, 1960, p. 107—137 ;
— *Săbiile de tip micenian din Transilvania,* în Apulum, 4, 1961, p. 9—18.
Horedt, K., Seraphim, C. — *Die prähistorische Ansiedlung aus dem Wietenberg bei Sighișoara—Schässburg, Bonn,* 1971.
Ignat, M. — *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava,* în Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 133—146.
Krivcova-Grakova, O. A. — *Bessarabskij klad,* în *Trudy istoričeskogo Muzea,* vyp. 1, Moskva, 1949.
Irimia, M. — *Sabia de bronz micenianâ descoperită la Medgidia (sec. XIV-lea),* în Pontica, 2, 1969, p. 137—147 și în limba germană, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 389—395 ;
— *Observații privind epoca bronzului în Dobrogea în lumina unor cercetări recente,* în SCIVA, 32, 1981, 3, p. 347—369.

www.cimec.ro

Kacsó, C. — *Unele considerații cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuș*, în Marmația, 2, 1971, p. 36—54 ;
— *Contribuții la problema începutului epocii bronzului în nord-vestul României*, în SCIV, 23, 1972, 1, p. 31—44 ;
— *Contributions à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, în Dacia, NS, 19, 1975, p. 45—68 ;
— *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României*, în Apulum, 15, 1977, p. 131—154 ;
— *Bronzul târziu în nord-vestul României*, în Al XIII-lea Simpozion de tracologie. Centenarul Muzeului sătmărean, Nr. 8, Septembrie 1990, Satu Mare—Carei, p. 41—50.

Leahu, Val. — *Cultura Tei*, București, 1966 ;
— *Cu privire la raporturile culturii Tei cu unele culturi ale epocii bronzului din Balcani*, în SCIVA, 29, 1978, 1, p. 43—71.

Manzura, I. V., Khočko, E. O., Sava, E. N. — *Kamenskie kurgany*, Kišinev, 1992.

Maximilian, C. și colab. — *Sărata Monteoru. Studiu antropologic*, București, 1962.

Merhart, G. v. — *Studien über einige Gattungen von Bronzegefässen*, în Festschrift d. Röm. — Germ. Zentral — museums in Mainz zur Feier seines hundertjährigen Bestehens, Bd. 2, 1952, p. 58 și urm.

Morintz, S. — *Problemele privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în RI, 30, 1977, 8, p. 1465—1488.
— *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. 1. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978.

Morintz, S., Angelescu, N. — *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, în SCIV, 21, 1970, 3, p. 373—416.

Necrasov, O. — *L'anthropologie de l'aire thrace*, în Actes Congrès Thracologie, 1976, III, Bucarest, 1980, p. 423—443.

Necrasov, O., Cristescu, M. — *Etude anthropologique des squelettes de Trușești, datant de la fin de l'âge du bronze (culture de Noua)*, în MA, 5, 1968, p. 3—18 ;
— *Étude anthropologique des squelettes de Zimnicea datant de l'âge du bronze récent*, în Dacia, NS, 17, 1973, p. 99—126.

Necrasov, O., Russu, I. G., Cristescu, M. — *Date noi asupra structurii antropologice a triburilor culturii Otomani (vârsta bronzului)*, în SCA, 3, 1966, 1, p. 7—16.

Németi, I. — *Contribuții la cunoașterea sfârșitului epocii bronzului din nord-vestul României*, în SCIVA, 41, 1990, 1, p. 19—53.

Nestor, I. — *Sabia de bronz de la Boiu*, în Sargetia, 1, 1937, p. 155—214 ;
— *Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în Marburger Studien, Darmstadt, 1938, p. 178—192 ;
— *Étude sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie. Le dépôt de barres-colliers de Deva*, în Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 165—181 ;
— *Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R.*, în St. Ref. Ist. Rom., vol. I, 1954, p. 41 și urm. și în limba franceză, în NEH, I, 1955, p. 45—64.

Novotná, M. — *Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*, Bratislava, 1970.

www.cimec.ro

Oancea, Al. — *Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cârlomănești, jud. Buzău*, în CA, 2, 1976, p. 191—237 ;
— *Considérations sur l'étape finale de la culture de Monteoru*, în Dacia, NS, 25, 1981, p. 131—194.
Oancea, Al., Drămbocianu, V. — *Noi descoperiri din epoca bronzului în județul Buzău. Observații asupra cronologiei culturii Monteoru*, în SCIVA, 28, 1977, 4, p. 509—529.
Ordentlich, Iv. — *Poselenia v Otomani v svete poslednyh raskopok*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 115—138 ;
— *Probleme der Befestigungsanlagen in den Siedlungen der Otomanikultur in deren rumänischen Verbreitungsgebiet*, în Dacia, NS, 13, 1969, p. 457—474 ;
— *Die chronologische Gliederung der Otomani-Kultur auf dem rumänischen Gebiet und ihre wichtigsten Merkmale*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 83—97.
Ordentlich, Iv., Kácso, C. — *Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumești (jud. Satu Mare)*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 49—63.
Petrescu-Dîmbovița, M. — *La civilisation Glina III-Schneckenberg à la lumière de nouvelles recherches*, în Preistoria Alpina, vol. 10, 1974, p. 277—289 ;
— *Données relatives au début de l'âge du bronze dans l'espace carpato-balkanique*, în RESÉE, 15, 1977, 3, p. 521—534 ;
— *La métallurgie du bronze chez les Thraces de l'espace carpato-ponto-danubien*, în Actes Symposium Thracologie, 1979, Roma, 1980, p. 29—42 ;
— *Peuples et civilisations dans l'espace carpato-ponto-danubien à l'âge des métaux*, în Actes Symposium Thracologie, 1981, Rome, 1982, p. 197—221 ;
— *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschung zur Frage nach dem Ende der Bronzezeit im Donau-Karpaten-Raum*, în Festschrift für W.A.v. Brunn, Mainz, 1982, p. 333—348 ;
— *Das Problem der Synchronisierung bronzener Hortfunde mit den zeitgenössischen Kulturen im Donau-Ponto-Karpatenraum*, în Thrakologischer Kongress, 1980, I, Sofia, 1984, p. 186—194 ;
— *Quelques considérations concernant les rapports des Thraces de l'espace carpatho-danubien-pontique avec le Nord de l'Italie à la fin de l'âge du Bronze et au début du Hallstatt*, în VI Symposium Internazionale di Thracologia (Firenze, 11—13 maggio, 1989), Roma, 1992, p. 281—298.
Popescu, D. — *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944 ;
— *Cercetări arheologice în Transilvania*, în Materiale, 2, 1956, p. 42—250 (I. *Sondajele de la Socodor*, 1948, II. *Săpăturile de la Vărșand* 1949; III. *Sondajele arheologice de la Cristești*, 1950 ; IV. *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*) ;
— *Über die bronzezeitlichen Streitäxte mit Nackenscheibe*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 91—114 ;
— *Câteva considerații asupra perioadei a II-a a epocii bronzului în România*, în SCIV, 18, 1967, 1, p. 155—166 ; 19, 1968, 2, p. 313—325 ; 20, 1969, 4, p. 555—564 ;
— *Tezaurele de aur de la Sacoșu-Mare și Căuași*, în Tibiscus, 5, 1975, p. 41—74.
Prox, A. — *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941.

www.cimec.ro

Radu, O. — *Cultura „Vatina" în așezarea de la Corneşti, jud. Timiş*, Tibiscus, 2, 1972, p. 35—58 ;
— *Cu privire la necropola de la Cruceni*, în SCIV, 24, 1973, 3, p. 503—520.
Roman, P. — *Zum Problem des Beginns der Frühbronzezeit in Rumänien*, in AAC, 15, 1975, p. 145—158 ;
— *Die Glina III-Kultur*, în PZ, 51, 1976, 1, p. 26—42 ;
— *Zur kulturellen Grundlage der thrakischen Bronzezeit*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 53—57 ;
Roman, P., Nemeti, I. — *Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomani) a epocii bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, în SCIVA, 37, 1986, 3, p. 198—232 ;
— *Epoca bronzului în nord-vestul României*, în al XIII-lea Simpozion de tracologie. Centenarul Muzeului sătmărean, Nr. 8, Septembrie 1990. Satu Mare — Carei, p. 34—41.
Rosetti, D. V. — *Din preistoria Bucureştilor. I. Civilizația tip Bucureşti*, Bucureşti, 1936.
Roska, M. — *Ásatás a Pécska-Szemlaki haterban levö Nagy-Sanczon*, în Dolg.-Cluj, 3, 1912, p. 1—73.
Rusu, M. — *„Dokimmerijskie" detali konnskoj zbruj iz Transilvanii*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 161—180 ;
— *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 177—210 ;
— *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, în AMN, 9, 1972, p. 29—63.
Sava, E. — *Relații între cultura „Mnogovalikovaia" dintre Nistru și Prut și cultura Monteoru*, în Thraco-Dacica, 12, 1991, 1—2, p. 15—37.
Soroceanu, I. — *Die Bedeutung des Gräberfeldes von Mokrin für die relativen Chronologie der Frühbronzezeit in Banat*, în PZ, 50, 1975, p. 161—179 și în limba română în Banatica, 1, 1975, p. 34—48 ;
— *Beiträge zur Bronzezeit am Unterlauf des Mureș*, în Dacia, NS, 21, 1977, p. 55—79 ;
— *Însemnătatea stratigrafiei de la Pecica pentru epoca bronzului carpato-dunubian*, în St. Com. Caransebeș, 2, 1977, p. 241—250.
Soroceanu, L., Retegan, Al. — *Neue spätbronzeitliche Funde im Norden Rumäniens*, în Dacia NS, 25, 1981, p. 195—229.
Székely, Z. — *Contribuții la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 843—863 ;
— *Cultura Ciomortan*, în Aluta, 2, 1970, 1, p. 71—87 ;
— *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în SCIV, 22, 1971, 3, p. 387—400.
Tudor, E. — *Die Gruppe Brătești*, în Dacia, NS, 22, 1978, p. 73—86 ;
— *Neue Angaben zur frühen Bronzezeit in Südrumänien*, în Dacia, NS, 26, 1982, p. 59—77.
Tudor, E., Chicideanu, I. — *Săpăturile arheologice de la Brătești de Sus*, jud. Dîmbovița, în Valachica, 9, 1977, p. 119—151.
Vulpe, Al. — *K voprosu o periodizacii bronzovogo veka v Moldove*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 105—122 ;
— *Les phases de la civilisation de Tei à la lumière des fouilles de Novaci*, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 319—329 ;
— *Probleme actuale privind metalurgia aramei și bronzului în epoca bronzului în România*, în RI, 27, 1974, 2, p. 243—255 ;

www.cimec.ro

— *Zu den Anfängen der Kupfer-und Bronzemetallurgie in Rumänien,* în Congrès Nice 1976, Colloque, XII, p. 134—175 ;
— *Zur Frühbronzezeit in Mittelrumänien,* în Studien zur Bronzezeit, Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn, Mainz, 1981, p. 489—498.
Vulpe, Al., Drâmboceanu, V. — *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău),* în SCIVA, 32, 1981, 2, p. 171—194.
Vulpe, Al., Mihăilescu-Bârliba, V. — *Der Goldschatz von Rădeni, jud. Neamț, in der Westmoldau, Rumänien,* în PZ, 60, 1985, 1, p. 47—69.
Vulpe, Al., Zamoșteanu, M. — *Săpăturile de la Costișa,* în Materiale, 8, 1962, p. 309—322.
Werner, J. — *Mykenae — Siebenbürgen — Skandinawien,* în Atti Congresso Mediterraneea, Firenze, 1952, p. 293—308.
Zaharia, E. — *Die Lockenringe von Sărata-Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen,* în Dacia, NS, 3, 1959, p. 103—134 ;
— *Das Gräberfeld von Balintești-Cioinagi und einige Fragen der Bronzezeit im Moldau,* în Dacia, NS, 7, 1963, p. 139—176 ;
— *Stațiunea arheologică de la Sărata Monteoru,* în St. cercet. ist. Buz., 1973, p. 17—29.

CAPITOLUL 6 (PRIMA EPOCĂ A FIERULUI)

Alexandrescu, A. D. — *Sépultures du premier âge du fer à Zimnicea (dép. de Teleorman),* în Dacia, NS, 22, 1978, p. 115—124.
Artamanov, M. I. — *Kimmericy i Skifi,* Leningrad, 1974.
Berciu, D., Comșa, E. — *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949—1950),* în Materiale, 2, 1956, p. 253—389.
Boroneanț, V. — *Chitila-Ferma, un aspect cultural al începutului primei epoci a fierului. Date preliminare,* în Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 156—166.
Brudiu, M. — *Cercetări, privind Hallstattul din sud-estul Moldovei,* în SCIVA, 42, 1991, 3—4, p. 221—239.
Brunn, V. A. W. — *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit,* Berlin, 1968.
Buzdugan, C — *Pumnale hallstattiene târzii pe teritoriul României,* în CA, 2, 1976, p. 239—273.
Crișan, I. H. — *Transilvania la sfîrșitul Hallstattului (sec. VI—V î.e.n.),* în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 99—110.
Davidescu, M. — *Un tezaur de podoabe tracice descoperit la Hinova — Mehedinți,* în Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 7—22.
Dergačev, V. A. — *Bronzovye predmety XIII—VIII vv. do n. e. iz Dnestrovsko-Prutskogo meždurečija,* Kišinev, 1975.
Dragomir, I. T. — *Mărturii hallstattiene thraco-geto-dacice din regiunea de sud a Moldovei,* în Istros, Brăila, 2—3, 1981—1983, p. 81—114.
Dumitrescu, Vl. — *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi,* în Dacia, NS, 12, 1968, p. 177—260 ;
— *A propos de l'origine de l'ornamentation excisée de la culture de Basarabi (Roumanie),* în Adriatica Prehistorica et Antiqua, Zagreb, 1970, p. 235—240 ;
— *L'importance des éléments illyriens dans la civilisation de Basarabi (Hallstatt C) au sud-est de la Roumanie,* în Actes Congrès Prague 1966, Prague, 1971, p. 858—861.
Dušek, M. — *Die Thraker im Karpatenbecken,* Amsterdam, 1979.

www.cimec.ro

Ferenczi, St. — *Cimitirul „scitic" de la Ciumbrud,* în AMN, 2, 1965, p. 77—105.
Gumă, M. — *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea,* în Banatica, 5, 1979, p. 115—180 ;
— *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat,* în Banatica, 7, 1985, p. 65—138 ;
— *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României,* în Biblioteca Thracologica, IV, București, 1993.
Haimovici, S. — *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României,* în Biblioteca Thracologica, IV, București, 1993.
— *Studiul materialului paleofaunistic din așezarea hallstattiană târzie de la Curteni (Sud — Vaslui),* în CI, Iași, XI, 1980, p. 223—227.
Hänsel, B. — *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau,* Bonn, 1976.
Hoddinott, R. F. — *The Thracians,* London, 1981.
Horedt, K. — *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.Z.,* în Dacia, NS, 8, 1964, p. 119—132 ;
— *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania,* în St. Com. Sibiu, 13, 1967, p. 137—157 și în limba germană în AAC, 9, 1967, p. 5—28.
Iconomu, C., Piu, C., — *Un mormânt din prima epocă a fierului descoperit la Iași,* în AM, XV, 1992, p. 177—180.
Iconomu, C., Tanasachi, M., — *Descoperirile arheologice din necropola hallstattiană timpurie de la Cotu Morii — Iași,* în AM, 1992, p. 23—44.
Ignat, M. — *Découvertes du Hallstatt thrace dans le départment de Suceava,* în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 99—108 ;
— *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț — Dealul Burlei,* în AMJS, 5, 1978, p. 107—140.
Irimia, M. — *Cercetările arheologice de la Rasova — Malul Roșu. Raport preliminar (cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea),* în Pontica, 7, 1974, p. 75—137 ;
— *Die mittlere und späte Hallstattzeit auf dem Gebiet der Dobrudscha im Licht neuerer Entdeckungen,* in Thrakologischer Kongress, 1980, II, Sofia, 1984, p. 92—105.
Kácso, C. — *Unele considerații cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuș,* în Marmația, 2, 1971, p. 36—54.
Lăpușnean, V. L., Niculiță, I. T., Romanovskaja, M. A., — *Pamеatniki rannego jeleznogo veka, Arheologiceskaja karta Moldavskoi SSR* văp. 4, Chișinău, 1974.
László, A. — *O așezare hallstattiană la Cozia (jud. Iași),* AM, 7, 1972, p. 207—224 ;
— *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstatt-ul timpuriu,* în SCIV, 24, 1973, 4, p. 575—609 ;
— *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României,* în SCIVA, 26, 1975, 1, p. 17—39 și în limba germană, în AAA, Budapest, 1977, 1—2, p. 53 și urm. ;
— *Începuturile primei vârste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate și probleme* în CI, 7, 1976, p. 57—75 ;
— *Poziția cronologică a culturii Gáva,* în Aluta, 1976—1977, 8—9, p. 37—51 ;
— *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XII-e — VII-e siècles av.n.è.,* în vol. La civilisation de Hallstatt bilan d'une rencontre, Liège, 1989.

www.cimec.ro

— *Cercetarea începuturilor epocii fierului din spațiul est-carpatic*, în Symposia Thracologica, 9, București, 1992, p. 208—226.
— *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, în Biblioteca Thracologica, VI, București, 1994.
Marinescu, G. — *Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen*, în Dacia, NS, 28, 1984, p. 47—84.
Meliukova, A. I. — *Pameatniki skifskogo vremeni lesostepnego Srednego Podnestrovija*, în MIA, 64, 1958.
— *Skify i Frakiiskii mir*, Moskva, 1979.
Morintz, S. — *Novaja galstatskaja gruppa v Moldova*, în Dacia, NS, 1, 1957, p. 117—132 ;
— *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas—Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 101—118.
Morintz, S., Roman, P. — *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României, Insula Banului (jud. Caraș-Severin)*, în SCIV, 20, 1969, 3, p. 393—423.
Moscalu, E. — *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedea, Kr. Teleorman)*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 77—86.
Nestor, I. — *Ein Bronzedepot aus Moigrad*, în PZ, 27, 1935, 1—2, p. 24—57.
Nica, M. — *Complexul de tumuli hallstattieni de la Ieșelnița (jud. Mehedinți)*, în Historica, 3, 1974, p. 7—42.
Olteanu, Șt. — *Cu privire la începuturile valorificării minereului de fier pe teritoriul României în lumina cercetărilor recente*, în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 137—144.
Petre-Govora, Gh. — *Un orizont hallstattian timpuriu în nord-estul Olteniei*, în Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 85—95.
Petrescu-Dîmbovița M. — *Cetățuia de la Stoicani*, în Materiale, I, 1953, p. 132—144 (Capitolul relativ la Hallstatt) ;
— *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în Materiale, 1, 1953, p. 157—211 ;
— *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, în SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 443—486 ;
— *Elemente de caracter iliric în mediul tracic din estul României*, în MA, 4—5 (1972—1973), 1976, p. 83—92 și în limba franceză în Illiria, IV, 1976, Tirana, p. 227—235 ;
— *Certaines considérations sur quelques problèmes du Hallstatt de l'espace carpato-danubien-pontiques d'après les données des recherches récentes*, în SLA, 36—1, 1988, p. 175—188.
Petrescu-Dîmbovița, M., Dinu, M. — *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați)*, în SCIVA, 25, 1975, 1, p. 71—97.
Popescu, D. — *Sciții în Transilvania*, în Transilvania, 74, 1943, 3—4, p. 3—20.
Roska, M. — *Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens*, în ESA, 11, 1937, p. 167—204.
Rusu, M. — *„Dokimmeryskie" detali konskoi sbrui iz Transilvanii*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 161—180 ;
— *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 177—210 ;
— *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, în AMN, 9, 1972, p. 29—63 ;
— *Începuturile metalurgiei fierului în Transilvania (în perioada Hallstatt A)*, în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 349—360 ;

www.cimec.ro

— *Bemerkungen zu den grossen Werkstätten-und Giessereifunden aus Siebenbürgen*, în Studien zur Bronzezeit, Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn, Mainz, 1981, p. 375—402.

Stoia, A. — *Despre problema cimeriană în spațiul carpato-dunărean în lumina ultimelor cercetări*, în SCIVA, 31, 1980, 1, p. 77 și urm.

Stoicovici, E. — *Contribuții la cunoașterea structurii și a compoziției bronzurilor hallstattiene din România*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 463—490.

Stratan, I. — *Contribuții la cunoașterea Hallstattului timpuriu în Banat*, în Studii Ist. Banat, 1974, 3, p. 2—11.

Székely, Z. — *Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 1966 ;

— *Beiträge zur Kenntnis der Frühallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien*, în Dacia, NS, 10, 1966, p. 209—219.

Teodor, S., Șadurschi, P. — *Descoperirile din prima epocă a fierului de la Lozna-Dealul Morii*, în Hierasus, 4, 1981, p. 13—44.

Terenožkin, A. I. — *Kimmeriici*, Kiev, 1976.

Tončeva, G. — *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est*, Sofia, 1980.

Vasiliev, V. — *Das skytische Gräberfeld von Blaj. Die Beziehungen von Grabbeigaben und-bräuchen zu den skytischen Gräberfeldern des nördlichen Schwarzmeergebiets*, în AMN, 9, 1972, p. 65—106 și în limba română în Apulum, 10, 1972, p. 19—64 ;

— *Necropola de la Băița și problemele tracizării enclavei scitice din Transilvania*, în Marisia, 6, 1976, p. 49—87 ;

— *Die Akinakes-Dolche aus Siebenbürgen*, în AAC, 21, 1979, p. 114—152 ;

— *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.

— *Probleme ale cronologiei Hallstattului pe teritoriul României (II)*, în Sargetia, XX, 1986—1987, p. 64—80.

Vasiliev, V., Gaiu, C. — *Așezarea fortificată din prima vârstă a fierului de la Ciceu—Corabia, jud. Bistrița-Năsăud*, AMN, 17, 1980, p. 31—63.

Vasiliev, V., Zrinyi, A. — *Necropola scitică de la Ozd (com. Bicheș, jud. Mureș)*, în FI, 3, 1974, p. 89—137.

Vlassa, N. — *O contribuție la problema epocii scitice din Transilvania. Cimitirul scitic de la Cipău-Gară*, în BCS Șt. Soc., 1955—1956, p. 298—299 și în St. Com. Alba-Iulia, 4, 1961, p. 19—50.

Vulpe, Al. — *Traci și iliri la sfârșitul primei epoci a fierului în Oltenia*, în SCIV, 13, 1962, 2, p. 307—324 ;

— *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabi—Kultur)*, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 105—132 ;

— *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București, 1967 ;

— *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, în MA, 2, 1970, p. 115—182 și în limba română, în aceeași publicație, p. 182—213 ;

— *La nécropole tumulaire gète de Popești*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 193—215 ;

— *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, în Dacia, NS, 21, 1977, p. 81—111 ;

— *Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabi-Kultur*, I, în Dacia, NS, 30, 1986, p. 49—90.

Zaharia, E. — *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș, 1958*, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 83—104 ;

www.cimec.ro

Alexandrescu, P. — *Autour de la date de fondation d'Histria,* în SC, 4, 1962, p. 49—69 ;
— *Necropola tumulară. Săpături 1955—1961,* în Histria, II, București, 1966, p. 133—294 ;
— *La céramique d'époque archaïque et classique (VII-e—IV-e siècles),* în Histria, IV, București, 1978 ;
— *Notes de topographie histrienne,* în Dacia, NS, 22, 1978, p. 331—342.
Alexandrescu, P., Eftimie, V. — *Tombes thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria,* în Dacia, NS, 3, 1959, p. 143—164.
Avram, Al. — *Legi și regulamente privind producția viticolă și comerțul cu vin la Tasos (sec. al V-lea î.e.n.),* în Ephemeris Napocensis, I, 1991, p. 147—162.
Condurachi, Em. — *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria,* în Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960, p. 107—116 ;
— *Les débuts de la cité pontique d'Histria à la lumière des dernières fouilles archéologiques,* în Griechische Städte und einheimische Völker des Schwarzmeergebietes, Berlin, 1961, p. 1—10.
Dimitriu, S., Coja, M. — *La céramique archaïque et les débuts de la cité pontique d'Histria,* în Dacia, NS, II, 1958, p. 9—72.
Dupont, P. — *Classification et détermination de provenance des céramiques grecques orientales archaïques d'Istros. Rapport préliminaire,* în Dacia, NS, 27, 1983, p. 19—43.
Lambrino, M. — *Les vases archaïques d'Histria,* București, 1938.
Stoian, I. — *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei* în SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 183—204.
Theodorescu, D. — *O acroteră arhaică la Histria,* în SCIV, 15, 1964, 3, p. 369—381 ;
— *Date noi în legătură cu pătrunderea stilului doric la Histria,* în SCIV, 16, 1965, 3, p. 481—500.
Ulanici, A. — *Cu privire la data întemeierii orașului Callatis,* în MN, 4, 1974, p. 191—196.

Alexandrescu, A. D. — *La nécropole gète de Zimnicea,* în Dacia, NS, 24, 1980, p. 19—126 ;
— *Tombes de chevaux et pièces du harnais dans la nécropole gète de Zimnicea,* în Dacia, NS, 27, 1983, p. 67—78.
Alexandrescu, P. — *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică,* în SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 319—342.
— *Necropola tumulară de la Histria. Histria, II,* București, 1966 ;
— *Le groupe des trésors thraces du Nord des Balkans,* în Dacia, NS, 27, 1983, p. 45—66 (I) ; idem, în Dacia, NS, 28, 1984, p. 85—96 (II).
Andrieșescu, I. — *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923,* în AARMSI, 13, t. 3, m. 1, 111 p. 1924.

www.cimec.ro

Antonescu, D. — *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984.
Antonescu, I. — *Cultul cabirilor în Dacia*, București, 1989 ;
— *Columna lui Traian*, studiată din punct de vedere arheologic, geografic și artistic, vol. I, Iași, 1910.
Aurelian, P. — *Geții și dacii din Scythia Minor, documentați în izvoarele scrise, de la Sofocle la Solinus*, în Pontica, 7, 1974, p. 9—26.
Babeș, M. — *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor (O „fibulă pomeraniană" descoperită în România*, în SCIV. 20, 1969, 2, p. 155—217 ;
— *Dacii și bastarnii*, în MA, 2, 1970, p. 215—236 ;
— *Problèmes de la chronologie de la culture geto-dace à la lumière des fouilles de Cârlomănești*, în Dacia, NS, 19, 1975, p. 125—139 ;
— *Statuietele geto-dace de la Cârlomănești (jud. Buzău)*, în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 319—352.
— *Die Poienești — Lukaševka — Kultur. Ein Beiträg zur Kulturgechichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten von Christi Geburt*, Bonn, 1993.
Babeș, M., Mihăilescu-Bârliba, V. — *Germanische latènezeitliche „Feuerböcke" aus der Moldau (Borosești und Ghelăiești)*, în 51—52. Ber. RGK, 1970—1971, 1972, p. 176—196.
Bazarciuc, V. V. — *Tezaurul geto-dacic de la Bunești, jud. Vaslui*, în SCIVA, 32, 1981, 4, p. 563—570 ;
— *Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui*, în SCIVA, 34, 1983, 3, p. 249—273.
Berciu, D. — *Descoperirile de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale formării culturii La Tène geto-dace la Dunărea de Jos*, în Materiale, 4, 1957, p. 281—309 și în limba franceză în Dacia, NS, 1, 1957, p. 133—141 ;
— *Die Stellung der Geten im Lichte der Archäologie*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 163—184 ;
— *Arta traco-getică*, București, 1969 și în limba franceză, București, 1974 ;
— *Lumea celților*, București, 1970 ;
— *Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien*, în 50. Ber. RGK, 1969, 1971, p. 209—265.
— *Buridava dacică*, București, 1981.
Brudiu, M. Păltânea, P. — *Cetatea daco-getică de la Brăhășești (jud. Galați)*, în AM, 7, 1972, p. 225—239).
Bujor, Exp. — *O geto-dakiskoi kulture v Murighiole*, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 125—141.
Carcopino, J. — *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire Romain sous Trajan*, în Dacia, 1, 1924, p. 28—34.
Casan-Franga, I. — *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene" getice de pe teritoriul României*, în AM 5, 1967 p. 7—35.
Cârciumaru, M. — *Cercetări paleoclimatice și paleobotanice în stațiunea de la Cârlomănești (jud. Buzău)*, în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 353—364 ;
— *Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor*, în Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 126—134 (I) ; 5, 1984, 1—2, p. 171—176 (II).
Chidioșan, N., Ignat, D. — *Cimitirul celtic de la Tărian (jud. Bihor)*, în SCIV, 23, 1972, 4, p. 553—579.
Chirilă, E., Lucăcel, V. — *Un tezaur dac din nord-vestul Transilvaniei. Contribuții la tipologia și circulația așa-numitelor imitații ale tetra-*

www.cimec.ro

drahmelor Macedoniei Prima, în Dacia, Zalău, 1970, Ed. și în limba germană.

Chirilă, E., Mihăescu, G. — *Tezaurul monetar de la Căprioru (jud. Dâmbovița). Contribuții la studiul cronologiei și circulației tetradrahmelor Macedoniei Prima și ale insulei Thrasos (pe teritoriul Daciei),* Tirgoviște, 1969. Ed. și în limba germană.

Cichorius, C. — *Die Reliefs der Traianssäule,* Berlin, 1896 și 1900.

Comșa, M. — *Date privind cultura viței-de-vie la traco-daci (sec. VI î.e.n. — sec. I e.n.) în lumina cercetărilor arheologice,* în Pontica, 15, 1982, p. 57—79.

Condurachi, Em. — *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia,* în SCIVA, 9, 1958, 1, p. 119—130 ;

— *Problema apariției ceramicii La Tène în regiunea Dunării de Jos,* în SCIV, 16, 1965, 1, p. 43—50.

Conovici, N. — *Cupele cu decor în relief de la Crăsani și Copuzu,* în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 165—183 ;

— *Piese ceramice de interes deosebit descoperite la Piscu Crăsani,* în SCIVA, 32, 1981, 4, p. 571—579 ;

— *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești—Lukaševka și prezența bastarnilor în Dobrogea,* în SCIVA, 43, 1992, 1, p. 3—13.

Costea, Fl. — *Așezarea dacică de la Râșnov,* în Cumidava, 4, 1970, p. 18—48.

Crișan, I. H. — *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania, Baia Mare,* 1966 ;

— *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania,* București, 1969 ;

— *Problema locuirii daco-geților pe teritoriul Slovaciei în lumina recentelor descoperiri arheologice (sec. V—IV î.e.n.—sec. III—IV e.n.),* în AM, 6, 1969, p. 91—109 și în limba germană în Studijné Zvesti, 18, 1970, p. 83—106 ;

— *Necropola celtică de la Apahida (jud. Cluj, sec. III—II î.e.n.),* în AMN, 8, 1971, p. 37—70 ;

— *În legătură cu datarea necropolei celtice de la Ciumești,* în Marmația, 2, 1971, p. 55—92 ;

— *Contribuții la problema celților din Transilvania,* în SCIV, 22, 1971, 2, p. 149—164 ;

— *Așa-numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania,* în Sargetia, 10, 1973, p. 45—78 ;

— *Începutul Latène-ului la daco-geți,* în Marisia, 7, 1977, p. 67—84 și în limba germană, în Dacia, NS, 22, 1978, p., 143—154 ;

— *Die Anfänge der Latènezeit bei den Geto-Dakern,* în Dacia, NS. 22, 1978, p. 143—154.

— *Le tombeau princier de Cugir, în Actes Symposium Thracologie,* 1981, Rome, 1982, p. 354—359 ;

— *Spiritualitatea geto-dacilor: repere istorice,* București, 1986.

Crișan, I. H., Rusu, M. — *Ein keltisches Flirstengrab von Ciumești, Rumänien,* în 50. Ber. RGK, 1969, 1971, p. 267—300.

Crișan, I. H. și colaboratorii — *Ziridava. Săpăturile de la „Șanțul Mare" Pecica, jud. Arad din anii 1960, 1961, 1962, 1964,* text în limbile română și germană, Arad, 1978.

Daicoviciu, C., Daicoviciu, H. — *Columna lui Traian,* ed. a II-a, București, 1968.

www.cimec.ro

Daicoviciu, H. — *Dacii*, București, 1965 ;
— *Sur la première guerre dacique de Trajan*, în AMN, 7, 1970, p. 109—124 ;
— *Portrete dacice (Dromichaites, Burebista, Dcceneu, Decebal)*, București, 1985.
David, P. I. — *Au carrefour de deux civilisations : la religion thraco-dace et celto-bretonne*, în RHID, 2, 1978, p. 29—52.
Davies, G. A. T. — *Trajan's First Dacian War*, în JRS, 7, 1917, p. 74—97.
Dănilă, Șt. — *Inventarul unor morminte de incinerație din sec. al III-lea—II-lea î.e.n.*, în Din activitatea muzeelor noastre, Cluj, 1955, p. 89—99 (Galații Bistriței) ;
— *Primele săpături arheologice în necropola de epocă La Tène de la Fântânele*, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 257—275.
Dinu, M., Măgirescu, L., Boghean, D. — *Un tumul cu morminte princiare daco-getice de la Cucuteni (jud. Iași)*, în AȘtUI, SN, Ist. 31, 1985, p. 17—32.
Dumitrașcu, S. — *Descoperiri dacice din Crișana (sec. II î.e.n.—106 e.n.)*, în Al XIII-lea Simpozion de tracologie. Centenarul Muzeului sătmărean, Nr. 8, Septembrie 1990, Satu Mare—Carei, p. 57—61.
Dumitrașcu, S., Lucăcel, V. — *Cetatea dacică de la Marca (jud. Sălaj)*, Zalău, 1974.
Dumitrașcu, S., Mărghitan, L. — *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României din sec. III—II î.e.n.*, în Sargetia, 8, 1971, p. 45—55.
Dumitriu, S., Iliescu, O. — *About the Issues of the Apollo-Amphipolis Type and their Role in the Currency History of the Geto-Dacians*, în Dacia, NS, 3, 1959, p. 259—310.
Dupoi, V. — *Bastarnii în Dacia*, AUB Ist., 20, 1971, 1, p. 27—50 ;
— *Luptele geto-dacilor pentru libertate*, în Din lupta poporului român pentru independență, București, 1977, p. 13—30.
Ferenczi, I. — *Considerații de ordin geomorfologic și topografic cu privire la desfășurarea campaniilor împăratului Traian pentru cucerirea complexului de cetăți dacice în munții Sebeșului (I)*, în Apulum, 16, 1978, p. 119—134 ;
— *O posibilitate de înaintare a trupelor romane, cu ocazia celor două războaie dacice (101—102, 105—106), până acum necunoscută, prin Carpații meridionali*, în Tibiscus, 5, 1978, p. 115—126.
Filip, J. — *Keltové ve stredni Evropě*, Praha, 1956.
Floca, O. — *Monnaies daciques du type Hunedoara*, în Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 71—104.
Florescu, A. C. — *Cetatea traco-getică din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. de la Moșna (jud. Iași)*, în SCIV, 19, 1968, 1, p. 129—134 ;
— *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (Hallstattiene) din mil. I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în CI, 2, 1971, p. 103—118.
Florescu, A. C., Rață, S. — *Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI—III î.e.n.) de la Stânceștí—Botoșani*, în Studii, Mat. Ist., 1, 1969, p. 9—21.
* * * — *Geto-dacii în izvoarele antice. Culegere de texte*, Coordonator Fl. Preda, București, 1978.
Glodariu, I. — *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (sec. II î.e.n.—sec. I e.n.)*, Cluj, 1974. Ed. și în limba engleză în BAR, Intern. Ser., Oxford, 1976 ;

www.cimec.ro

— *Din nou despre „Decebalus per Scorilo"*, în Sargetia, XX, 1986—1987, p. 93—97 ;
— *Zona intracarpatică a Daciei în secolele I î.e.n.—I e.n.*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 126—134.

Glodariu, I., Costea, Fl. — *Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș*, în EN, I, 1991, p. 21—40.

Glodariu, I., Iaroslavschi, E. — *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.

Gostar, N. — *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în Apulum, 5, 1965, p. 137—149 ;
— *Cetăți dadice din Moldova*, București, 1969.

Gramatopol, M. — *Essai sur le motif animalier dans l'art des Thraco-Daces*, în RESEE, 16, 1978, 4, p. 633—646.

Haimovici, S. — *Studiul resturilor faunistice descoperite în cetățile tracogetice de la Stinceşti—Botoșani (sec. VI—III î.e.n.) și importanța lor pentru cunoașterea vieții locuitorilor din această așezare*, în Din trecutul județului Botoșani, Muzeul județean Botoșani, 1974, p. 55—62 ;
— *Caractéristiques des chevaux des Gètes découverts dans la nécropole de Zimnicea*, în Dacia, NS, 27, 1983, p. 79—107.

Haimovici, S., Gherghiu G. — *L'élevage et la chasse durant la periode de transition entre Hallstatt et La Tène chez les populations du Nord de la Moldavie (Roumanie)*, în Actes Congrès Prague 1966, Prague, 1971, II, p. 1347—1350.

* * * — *Histria. Les résultats des fouilles publiées sous les auspices de la Commission Archéologique de l'Académie*, par D. M. Pippidi, Tome IV. La céramique d'époque archaïque et classique (VII-e—IV-e siècles), par Petre Alexandrescu. Avec la collaboration de Suzana Dumitriu et Maria Coja, București, Paris, 1978.

Homorodean, M. — *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980.

Horedt, K. — *Mittellatènzeitliche Siedlungen aus Siebenbürgen*, în Studien aus Alteuropa, II, 1965, p. 54 și urm.

Hubert, H. — *Celții și civilizația celtică*, București, 1983.

Hunyadi, Ilona — *Kelták a Kárpátmedencében*, Budapesta, 1944.

Iconomu, C. — *Cercetările arheologice din locuirea hallstattiană târzie de la Curteni—Vaslui* în CI, 9—10, 1978—1979, p. 177—236 ;
— *Découvertes récentes dans l'établissement hallstattien tardif de Curteni (dép. de Vaslui)*, în Dacia, NS, 23, 1979, p. 79—91.

Iliescu, Vl. — *Wann lebte König Oroles?* în AUB, limbi clasice, 19, 1970, p. 9—15 și în limba română în AM, 7, 1972, p. 377—381 ;
— *The Scythians in Dobrudja and their Relations with the Native Population (6th—2nd Centuries B.C.)*, în Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations of the Territory of Romania, București, 1975, p. 13—24.

Ignat, M. — *Vestigiile geto-dacice de la Zvoriștea și semnificația lor*, în AMJS, X, 1983, p. 383—418 ;
— *Iliri și daci (catalog de expoziție)*, Cluj, 1972.

Ionescu, Edith — *Studiul materialului faunistic provenit din unele locuințe geto-dacice de la Vlădicească*, în CA, I, 1975, p. 177—179 ; 2, 1976, p. 135—153.

www.cimec.ro

Irimia, M. — *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V—I î.e.n.)*, în Pontica, 6, 1973, p. 7—71 ;
— *Cercetările arheologice de la Rasova—Malul Roșu. Raport preliminar „Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea"*, în Pontica, 7, 1974, p. 75—137 ;
— *Date noi privind așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, în Pontica, 1980, p. 66—118 ;
— *Neue Daten über das Bestattungsritual Die Chronologie der getischen Nekropole von Bugeac*, în Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 37—52 ;
— *Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV—II î.e.n.) și problema apartenenței lor etnice*, în Thraco-Dacica, 5, 1—2, 1984, 1—2, p. 64—83 ;
— *Unele considerații privind civilizația geților din Dobrogea în a doua epocă a fierului în lumina descoperirilor arheologice*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 94—114.
Kotigoroško, V., — *Antichitățile dacice din zona Tisei Superioare*, în Thraco-Dacica, 12, 1991, 1—2, p. 115—132.
Kovács, I. — *Az apahidai őskori telep és La Tène temető*, în Dolg. — Cluj, II, 1911, p. 1—69.
Lascu, N. — *Daos, Davos (Davus) — sclavi daci ?*, în AMN, 7, 1970, p. 79—91.
László, A. — *Dacii pe teritoriul Slovaciei*, în AȘtUI, Ist. Filol., 11, 1965, p. 107—116 ;
— *Așezarea daco-getică de la Băiceni (jud. Iași) (sec. IV—II î.e.n.)*, în AM, 6, 1969, p. 65—90 ;
— *Elemente keltischen Ursprungs in der dakisch-getichen Siedlung von Băiceni (Einige Bemerkungen in der Moldau)*, în AȘtUI, SN, Ist.-Filol., 15, 1969, 1, p. 89—97.
Lazin, Gh., — *Civilizația dacică din secolul II î.e.n.—I e.n. în nord-vestul României*, în al XIII-lea Simpozion de Thracologie. Centenarul Muzeului sătmărean, Nr. 8, Septembrie 1990, Satu Mare — Carei, p. 62—67.
Lehman-Hartleben, K. — *Die Trajanssäule*, Berlin — Leipzig, 1926, 2 vol.
Macrea, M., Glodariu, I. — *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.
Marinescu, L., — *Considerații asupra artei dacice*, în Sargetia, XX, 1986—1987, p. 98—105.
Medelet, F. — *În legătură cu expediția întreprinsă de Alexandru Macedon la Dunăre în 335 î.e.n.*, în AMN, 19, 1982, p. 13—22.
Meliukova, A. I. — *Skifija i frakijski mir*, Moskva, 1979.
Mihăilescu-Bârliba, V. — *The akinakai of Moldavia. A new discovery*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 109—116 ;
— *Dacia răsăriteană în secolele VI—I î.e.n., Economie și monedă*, Iași, 1990 ;
Moscalu, E. — *Das thrako-getische Fürstengrab von Peretu in Rumänien*, în Ber. RGK, 70, 1989, p. 129—130.
— *Sur les rites funéraires des Géto-Daces de la plaine du Danube*, în Dacia, NS, 21, 1977, p. 329—340 ;
— *Ceramica traco-getică*, București, 1983 ;
— *Piese de podoabă din mediul traco-getic și scitic. Inele și brățări ornamentate cu butoni*, în AM, 13, 1990, p. 149—154.
Murgescu, C. — *Unele aspecte privind relațiile economice ale geto-dacilor*, în RRSI, 13, 1979, 3, p. 249 și urm. și în limba engleză, în RREI, 13, 1979, 3, p. 389 și urm.

www.cimec.ro

Mușeteanu, C., Conovici, N., Atanasiu, A. — *Contribution au problème de l'importance des amphores grecques dans le sud-est de la Munténie*, în Dacia, NS, 22, 1978, p. 173—199.
Nandriș, G. I. — *Aspects of Dacian Economy and Highland Zone Exploitation*, în Dacia, NS, 25, 1981, p. 231—254.
Nánási, Z. — *Descoperiri în necropola celtică de la Curtuișeni*, în Crisia, 3, 1973, p. 29—45.
Nestor, I. — *Keltische Gräber bei Mediasch*, în Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 153—182.
Németi, I. — *Necropola hallstattiană de la Sanislău (jud. Satu Mare, sec. V—IV î.e.n.)*, în St. Com. Satu Mare, 2, 1972, p. 121—149 și în limba germană, în Dacia, NS, 26, 1982, p. 115—143 ;
— *Weitere Angaben über die keltischen Gräberfelder von Ciumești und Sanislău (Kreis Satu Mare)*, în Dacia, NS, 19, 1975, p. 243—248 ;
— *Problema relațiilor dintre traci și celți în nord-vestul României în lumina izvoarelor arheologice*, în Al XIII-lea Simpozion de Thracologie. Centenarul Muzeului sătmărean, Nr. 8, Septembrie 1990, Satu Mare — Carei, p. 50—56.
Nicolaescu-Plopșor, C. S. — *Antiquités celtiques en Olténie*, în Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 17—33.
Nicorescu, P. — *La campagne de Philippe en 339*, în Dacia, 2, 1925, p. 22—28.
Niculiță, I. T. — *Geții IV—III vv. do n.e.*, Kišinev, 1979 ;
— *Severnie frakiisti v. VI—I vv. do n.e.*, Kišinev, 1987.
Ocheșeanu, R. — *Bolurile „megariene" din colecțiile muzeului de arheologie Constanța (sec. III—II î.e.n.)*, în Pontica, 2, 1969, p. 209—444.
Paribeni, R. — *L'ordinamento della conquista di Traiano*, în Dacia, 2, 1925, p. 1—21.
Pascu, Șt. — *I traco-daci nella visione degli umanisti e illuministi*, în Actes Symposium Thracologie, 19, 1981, Rome, 1982, p. 157—164.
Pârvan, V. — *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în BSH, 10, 1923, p. 23—47 ;
— *Considérations sur les sépultures celtiques de Gruia*, în Dacia, I, 1924, p. 35—50.
Petrescu-Dîmbovița, M. — *Descoperirea arheologică de la Frumușița (raionul Galați)*, în SCȘI, Iași, 4, 1953, 1—4, p. 497—511 ;
— *Descoperirea de vase dacice de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 285—299.
Petrescu-Dîmbovița, M., Dinu, M. — *Le trésor d'objets d'or de Băiceni (dép. de Iași)*, în Dacia, NS, 19, 1975, p. 105—123.
Petrescu-Dîmbovița, M., Sanie, S. — *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman) (sec. II—I î.e.n.)*, în AM, 7, 1972, p. 241—258.
Pieta, K. — *Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei*, în Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 35—46.
Poghirc, C. — *Thrace et daco-mésien : langues ou dialectes*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 335—347.
Popa, Al. — *Nivelul dezvoltării economiei dacice în lumina descoperirilor de la Piatra Craivii și Căpâlna*, în Apulum, 9, 1971, p. 271—282 și în limba franceză, în Actes Congrès Prague, 1966, Prague, 1971, p. 897—901.
Popescu, Al. — *Cultura geto-dacică*, București, 1982.
Popescu, D. — *Celții în Transilvania*, în Transilvania, 75, 1944, 8—9.
Preda, C. — *Un nou aspect al începuturilor epocii Latène în Dacia (Descoperirea de la Alexandria)*, în SCIV, 11, 1960, 1, p. 25—38 ;

www.cimec.ro

— *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine gétique et la datation des premiers imitations du type Philippe II*, în Dacia, NS, 10, 1966, p. 221—235 ;
— *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata*, București, 1986.
Preda, Fl. — *Ceramica ștampilată din așezarea getică de la Pietroasele, jud. Buzău*, în Mousaios, 2, 1978, p. 13—21.
Protase, D. — *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.
Richmond, I. A. — *Trajan's Army on Trajans*, în Papers, 13, 1935, p. 1—40.
Roska, M. — *A kelták Erdélyen*, în Közlemények, 4, 1944, 1—2, p. 53—76.
Rossi, L. — *Trajan's Column and the Dacian Wars*, London, 1971.
Russu, I. I. — *Zoltes și Rhemaxos. Traci, sciții și Istria în sec. III—II î.e.n.*, în Apulum, 6, 1967, p. 123—144 ;
— *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a, București, 1967 și în limba germană, București, 1969 ;
— *Ilirii*, București, 1970.
Rusu, M., Bandula, O. — *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.
Scarlat, C. — *Investigații istorico-arheologice și geografo-hidrologice asupra căilor navigabile de acces în interiorul vechiului teritoriu geto-dac din Dobrogea*, în MN, 3, 1976, p. 101—114.
Sanie, S. — *Importuri elenistice și romane în câteva cetăți și așezări dacice din Moldova*, în SCIV, 24, 1973, 3, p. 407—434 ;
— *Aspecte ale timpului și temporalității în spațiul dacic*, în AM, XV, 1992, p. 107—118.
Sanie, S., Sanie, Ș., — *Cetățuia dacică de la Barboși (III)*, în AM, XIV, 1991, p. 45—55 ;
— *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (IV)*, în AM, XV, 1992, p. 71—96.
Sâmpetru, M. — *Trofeul lui Traian de la Adamclisi pe monede ale orașului Tomis*, în SCIVA, 30, 1979, 3, p. 367—376.
Simion, G. — *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au I^e siècle av. n.è.*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 143—163 ;
— *Geneza civilizației geto-dacice sec. VI—V î.e.n.*, în Sympozia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 213—223 ;
* * * — *Skifi i sarmati*, Kiev, 1977.
Speidel, M. — *The Captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, în JRS, 60, 1970, p. 142—152.
Struve, V. V. — *Date pohoda Darija I na skifov Pričernomorija*, în Sbornik Akad B.D. Grekov, Moskva, 1952, p. 37 și urm.
Stucchi, S. — *Contributo alla conoscenza della topografia e dell'arte e della storia della Columna Traiana. Il viaggio maritimo di Traiano all'inizio della seconda guerra dacica*, Udine, 1960 ;
* * * — *Studii dacice*. Sub redacția Daicoviciu, H., Cluj-Napoca, 1981.
Suceveanu, Al. — *Unele probleme politico-economice din Dobrogea secolelor V—IV î.e.n.*, în Pontica, V, 1972, p. 89—101.
Syme, R. — *Lentulus and the origini of Moesia*, în JRS, 24, 1934, p. 113—137.
Székely, Z. — *Contribuții la problema așezărilor și cetăților dacice din sud-estul Transilvaniei*, în Cumidava, 3, 1969, p. 99—122 ;
— *Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani și persistența elementului dacic*, în Cumidava, 4, 1970, p. 49—58 ;
— *Nouvelles données sur la culture géto-dace du sud-est de la Transylvanie*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 231—240 ;

www.cimec.ro

— *Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei*, în Aluta, 8—9, 1976—1977, p. 52—110.

Tătulea, M. C. — *Așezarea geto-dacică fortificată de la Bîrlina, jud. Dolj, Considerații preliminare*, în Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 92—110.

Teodor, S. — *Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III—II î.e.n. din Moldova*, în SCIV, 18, 1967, 1, p. 25—45 ;

— *Cetatea traco-getică de la Arsura, jud. Vaslui* (1964), în Materiale, 10, 1973, p. 53—60 ;

— *Bastarni pe teritoriul Moldovei*, în Studii Mat. Ist., 3, 1973, p. 37—46 ;

— *Descoperiri de unelte dacice pe teritoriul Moldovei*, în Terra Nostra, București, p. 125—130 ;

— *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani)*, AM, 8, 1975, p. 121—201 ;

— *Das Werkzeugdepot von Lozna (Kr. Botoșani)*, în Dacia, NS, 24, 1980, p. 133—150 ;

— *Așezarea geto-dacică de la Hușî-Corni*, în Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 169—196 ;

— *Civilizația geto-dacică la est de Carpați. Considerații topografice*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 115—126 ;

— *Cercetările arheologice de la Lozna-Hlibicioc, județul Botoșani*, în AM, XV, 1992, p. 45—70.

Teodorescu, D., Roska, M. — *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*, Cluj, 1923.

Trohani, G. — *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în așezarea geto-dacică de la Vlădicească, jud. Ilfov, în anul 1973*, în CA, 1, 1975, p. 151—175 ; 2, 1976, p. 87—134.

Trohani, G., Nemoianu, I. — *Istoria politică a geto-dacilor în secolele VI—II î.e.n.* în RI, 34, 1981, 2, p. 271—283.

Trohani, G., Șerbănescu, D. — *Noi cercetări arheologice privind cultura materială a geto-dacilor din zona est-centrală a Munteniei*, în MN, 2, 1975, p. 273—286.

Tudor, D. — *Răspândirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în AM, 5, 1967, p. 37—80.

Tudor, E. — *Morminte de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu (Dolj)*, în SCIV, 19, 1968, 3, p. 517—526.

Turcu, M. — *De la densité de l'habitation geto-dace dans la Plaine Roumaine*, în Dacia, NS, 22, 1978, p. 155—171 ;

— *Așezări geto-dacice din Câmpia Munteniei*, București, 1979.

Udrescu, M. St. — *Fauna descoperită în așezarea geto-dacică de la Cârlomănești*, în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 365—374.

Ursachi, V. — *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, în MA, 1, 1969, p. 105—119.

Ursachi, V., Mihăilescu-Bârliba, V., — *Descoperirile monetare din așezarea dacică de la Brad*, în AM, XV, 1992, p. 97—105.

Váczy, C. — *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apulensis*, în AMN, 6, 1969, p. 115—129 ; 8, 1971, p. 109—133 ; 9, 1972, p. 107—117.

Vasile, V., Aldea, I. Al., Ciugudean, H. — Civilizația dacică timpurie în aria intra-carpatică a României. Contribuții arheologice : așezarea fortificată de la Teleac, Cluj-Napoca, 1991.

Vraciu, A. — *Sur la méthodologie des recherches dans le domaine des rapports linguistiques du thraco-dace et des autres langues indo-européennes*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 315—326 ;

— *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980.

www.cimec.ro

Vulič, M. — *Alexandre le Grand sur le Danube*, în Xenia, Hommage International à l'Université Nationale de Gréce, Athènes, 1912, p. 181—193.
Vulpe, Al. — *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în RI, 32, 1978, p. 2261—2284 și în limba franceză privitor la istoria și cultura geto-dacilor înainte de Burebista, în Actes Symposium Thracologie, 1979, p. 43—55 ;
— *Aspects significatifs dans l'histoire et la culture des Géto-Daces*, în RESSE, 16, 1978, 4, p. 619—631 ;
— *Cu privire la agatîrși*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 62—70.
Vulpe, Al., Gheorghiță, M. — *Bols à reliefs de Popești (dép. d'Ilfov)*, în Dacia, NS, 20, 1976, p. 167—198 și în MN, 2, 1976, p. 97—99.
Vulpe, Al., Popescu, E. — *Contribution à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpatique Vâlcea — Argeș. La Nécropole tumulaire de Tigveni*, în Dacia, NS, 16, 1972, p. 75—111.
Vulpe, R. — *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris, 1930 ;
— *Piroboridava : Considerațiuni arheologice și istorice asupra Cetățuii de la Poiana în Moldova de Jos*, București, 1931 ;
— *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în Materiale, 1, 1953, p. 213—496 (passim) ;
— *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în NEH, I, București, 1955, p. 103—120 ;
— *La civilisation dace et ces problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse Moldavie*, în Dacia, NS, 1, 1957, p. 143 și urm. ;
— *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 309—332 ;
— *Muntenia și Moldova de Jos în timpul lui Traian în lumina unei noi lecturi a papirusului Hunt*, în SC, 2, 1960, p. 337—357 ;
— *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966 ;
— *Capturarea surorii lui Decebal*, în Sargetia, 4, 1966, p. 75—96 ;
— *Moments de l'histoire militaire des Géto-Daces*, în Pages de l'histoire de l'armée roumaine, București, 1976, p. 11—35.
Vulpe, R., Dunăreanu-Vulpe, Ec. — *Les fouilles de Tinosul*, în Dacia, 1, 1924, p. 166—223 ;
— *Les fouilles de Poiana*, în Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 253—351.
Winkler, I. — *Über dakogetische Münzschätze*, în AAC, 8, 1966, 1—2, p. 83—110 ;
— *Zu den Beziehungen der keltischen Stämme des inneren und äusseren Karpatenraums in der Mittellatenezeit*, în AAC, 12, 1971, 1—2, p. 97—105.
Zirra, Vl. — *Un cimitir celtic în nord-vestul României, Ciumești*, I, București, 1967 ;
— *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în Dacia, NS, 15, 1971, p. 171—238 ;
— *Noi necropole cetlice în nord-vestul României*, în St. Com. Satu Mare, 2, 1972, p. 151—205 ;
— *Aspects of the Relations between Dacians and Celts in Transylvania (4th—2nd Centuries P.C.)*, în Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Population of the Territory of Romania, București, 1975, p. 25—34 ;
— *La nécropole La Tène d'Apahida. Nouvelles considérations*, în Dacia, NS, 20, 1976, p. 129—165 ;

www.cimec.ro

— *The Decorated Celtic Pottery of Transylvania*, în Dacia, NS, 22, 1978, p. 125—141 ;
— *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României. (Așezarea contemporană cimitirului La Tène de la Ciumești și habitatul indigen de la Berea, jud. Satu Mare)*, în St. Com. Satu Mare, 4, 1980, p. 39—84.

GRECII DIN COLONIILE VEST-PONTICE ȘI PENINSULA BALCANICĂ

Aricescu, A. — *Despre zidul de apărare al Tomisului în vremea lui Ovidius*, în Pontica, 5, 1972, p. 439—466.
Avram, A., Nistor, Gh. Vlad. — *Apărarea teritoriului în orașele grecești și problemele zonei pontice*, în SCIV, 33, 1982, 4, p. 365—376.
Barbu, V. — *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaries funéraires des nécropoles tomitaines*, în SC, 3, 1961, p. 203—226 ;
— *Tomis, orașul poetului exilat*, București, 1972.
Baumann, V. H. — *Considerații asupra importului de amfore grecești în nordul Dobrogei*, în Peuce, 4, 1973—1975, p. 29—60.
Blavatskaja, T. V. — *Zapadnopontiișiskie goroda v VII—I vekah do n.e.*, Moskva, 1952.
Bordenache, G. — *Histria alla luce del suo materiale scultoreo*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 185—212.
Bucovală, M. — *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967 ;
— *Histria*, Constanța, 1972. Ed. și în limbile franceză și germană.
Canarache, V. — *Importul amforelor ștampilate la Histria*, București, 1957 ;
— *Tomis*, București, 1961 ;
— *Mask and Tanagra Figurines made in the Workshops of Callatis Mangalia*, Constanța, 1969, Ed. și în limba germană.
Canarache, V., Rădulescu, A. — *Histria-Istria*, Constanța, 1970.
Coja, M. — *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI—I î.e.n.*, în SCIV, 13, 1962, 1, p. 19—46 și în limba franceză, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 213—232 ;
— *Les phases d'habitat du plateau ouest de la cité Histria à l'époque greco-romaine*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 97—117 ;
— *Ceramica autohtonă de la Histria. Secolele V—I î.e.n.*, în Pontica, 3, 1970, p. 99—124.
Coja, M., Dupont, P. — *Ateliers céramiques*, Histria, V, București, 1979.
Coliu, E. — *La collection de vases grecs du Musée Kalinderu*, București, 1937.
Condurachi, Em. — *Frământări politice și sociale la Istros în preajma anului 400 î.e.n.*, în BȘA, Ist. Filoz., 1, 1949, 2, p. 117—126 ;
— *Cu privire la raporturile dintre ahtohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, în SCIV, 2, 1951, 2, p. 45—60 ;
— *Cu privire la constituirea teritoriului rural al orașului Histria și funcția sa social-economică*, în BȘA, Ist. Filoz., 3, 1952, 1—2, p. 59—69 ;
— *Problèmes économiques et sociaux d'Histria à la lumière des dernières recherches*, în NEH, I, Bucarest, 1955, p. 71—84 ;
— *Der Beitrag der Münzfunde von Istros für Kenntnis des Waren-und Geldumlaufes an der Donau in vorrömischen Zeitraum*, în Wissenschaftliche Annalen, Berlin, 1957, mai, p. 289—304 ;
— *Histria*, ed. a III-a, București, 1958 și în limbile engleză, franceză și germană.

www.cimec.ro

Cosma, V. — *Prospectări arheologice submarine*, în BCMI, 42, 1973, 1, p. 31—36.
Danov, Hr. — *Zapadniat briag na Černomore v drevnosta*, Sofia, 1947.
Doruțiu-Boilă, E. — *Observații aerofotografice în teritoriul rural al Histriei*, în Peuce, 2, 1971, p. 37—46.
Dumitriu, S. — *Despre „temeliile olbiene" de la Histria*, în SCIV, 17, 1966, 3, p. 473—487.
Eftimie, V. — *Imports of Stamped Amphorae in the Lower Danubian Regions and a Draft Rumanian Corpus of Amphore Stamps*, în Dacia, NS, 3, 1959, p. 195—215.
Gramatopol, M., Poenaru-Bordea, Gh. — *Amphora stamps from Callatis and South Dobrudja*, în Dacia, NS, XIII, 1969, p. 127—282.
Hanga, Vl. — *Instituțiile de stat și drept în cetățile grecești din Dobrogea*, în Studia Juris, 19, 1974, p. 95—103.
* * * — *Histria. Monografie arheologică*, I—II, București, 1954, 1966 ;
* * * — *Histria. Rezultatele cercetărilor publicate sub auspiciile comisiei arheologice a Academiei*, de D. M. Pippidi, III, Descoperirile monetare 1914—1970 de C. Preda și N. Nubar, București, 1973 ;
* * * — *Histria. Les résultats des fouilles publiées sous les auspices de la Commission Archéologique de l'Académie par D. M. Pippidi.* IV. *La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe—IVe siècles)*, par P. Alexandrescu. Avec la collaboration de S. Dumitriu et M. Coja, București — Paris, 1978 ;
* * * — *Histria. Les résultats des fouilles publiées sour les auspices de la Commission Archéologique de l'Académie, par D. M. Pippidi.* V. *Ateliers céramiques* par M. Coja et Pierre Dupont, București — Paris, 1979 ;
* * * — *Histria. Les résultats des fouilles publiées sous les auspices de la Commission Archéologiques de l'Académie par D. M. Pippidi*, VI, Bucarest — Paris, 1982.
Iessen, A. A. — *Grečeskaja kolonizacjea Severnogo Pričernomorija. Ee predposylki i osobennosti*, Leningrad, 1947.
Iliescu, Vl. — *Cu privire la coloniile grecești din Dobrogea și la data constituirii teritoriului lor rural*, în Pontica, 3, 1970, p. 87—98.
Irimia, M. — *Die Beziehungen der Thrako-Geten mit den griechischen Kolonien von der Schwarzmeerküste der Dobrudscha*, în Actes Symposium Thracologie, 1979, Roma, 1980, p. 118—135.
Lambrino, Sc. — *Fouilles d'Histria*, în Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 378—410 ;
— *Les tribus ioniennes d'Histria*, în Istros, București, 1, 1934, p. 117—126 ;
— *Décret d'Histria en l'honneur d'Agathodes*, în RER, 5—6 1960, p. 180—217.
Metaxa, H. — *Plumburile de marcă din Tomis*, în BCMI, 8, 1915, p. 31—40.
Mitrea, B. — *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histrici cu populațiile locale în sec. V—IV î.e.n.*, în SC, 7, 1965, p. 143—167 ;
— *Etape cronologice în relațiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor*, în Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 111—122.
Nicorescu, P. — *Scavi et scoperte a Tyras*, în ED, 2, 1924, p. 378—415 ;
— *Fouilles de Tyras*, în Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 557—601.
Ocheșeanu, R. —*Histria cel mai vechi oraș din România*, în File din istoria unui vechi ținut românesc, I, Constanța, 1971, p. 41—77.
Pârvan, V. — *Zidul cetății Tomi*, în AARMSI, 27, 1914—1915, p. 415—450 ;
— *Gerusia din Callatis*, în AARMSI, 39, 1920, p. 51—90.
Petre, A. — *Cucerirea orașelor pontice de către Burebista*, în Pontica, 4, 1971, p. 97—104.

www.cimec.ro

Pippidi, D. M. — *Der sogenannte Aphroditstempel zu Istros*, în EAF, 6, 1959, p. 72—87 ;
— *Zur Geschichte Histrias im 3. bis 2. Jh.v.u.Z.*, în Klio, 47, 1959, p. 119—134 ;
— *Știri noi despre legăturile Histriei cu geții în epoca elenistică*, în SCIV, 11, 1960, p. 39—54 ;
— *Die Agrarverhältnisse in den griechischen Städten der Dobrudscha in vorrömischer Zeit*, în Griechische Städte und einheimische Völker des Schwarzmeergebietes, Berlin, 1961, p. 89—105 ;
— *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962 ;
— *Histria și geții în sec. II î.e.n. Observații asupra decretului în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos*, în SC, 5, 1963, p. 137—164 ;
— *Les colonies grecques de Scythie Mineure à l'époque hellénistique*, în Balkan Stud., 1, 1965, p. 99—118 ;
— *I Greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971 ;
— *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București, Amsterdam, 1975 ;
— *Les cités grecques de la Dobroudja dans l'Histoire de l'antiquité*, București, 1977 ;
— *Gètes et Grecs dans l'histoire de la Scythie Mineure à l'époque de Byrebistas*, în Dacia, NS, 15, 1981, p. 255—262.

Pippidi, D. M., Popescu, Em. — *Les relations d'Histria et d'Apollonie du Pont à l'époque hellénistique*, în Dacia, NS, 3, 1959, p. 235—258.

Popescu, Em. — *Considerații asupra educației tineretului la Histria, în legătură cu trei inscripții inedite*, în SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 343—365.

Preda, C., — *Contribution à l'étude du système pondéral d'Histria*, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 451—461 ;
— *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine gétique et la datation des premiers imitations du type Philippe II*, în Dacia, NS, 10, 1966, p. 221—235 ;
— *Callatis*, ed. a II-a, București, 1968. Ed. și în limbile franceză, germană și rusă ;
— *Tariverde — așezare băștinașă sau „factorie" histriană ?*, în Pontica, 5, 1972, p. 77—88.

Preda, Fl. — *Noi contribuții arheologice la cunoașterea sistemului de apărare a orașului Callatis*, în AUB Ist., 17, 1968, p. 27—36 ;
— *Procesul pătrunderii mărfurilor grecești și consecințele acestuia în Dacia extracarpatică (sec. VI—I î.e.n.)*, în Apulum, 11, 1973, p. 37—81.

Rădulescu, A. — *Les relations entre les Grecs et les autochtones au cours de la période du IVe au IIe siècle av. J.C. à la lumière des récentes fouilles de Tomis, Topraisar et Albești*, în Actes Symposium Thracologie, 1977, Rome, 1978, p. 131—132.

Rădulescu, A., Scorpan, C. — *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei), 1971—1974*, în Pontica, 8, 1975, p. 9—54.

Sauciuc-Săveanu, Th. — *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a atenienilor. Contribuție la istoria aprovizionării cu cereale în cuprinsul elenismului antic*, în Academia Română, Studiu și cercetare, X, București, 1925 ;
— *Callatis*, în L'archéologie en Roumanie, Bucarest, 1938, p. 51—79 ;

www.cimec.ro

— *Callatis, I,* în Dacia, 1, 1924, p. 108—165 ; II, *ibidem,* 2, 1925, p. 104—137 ; III, *ibidem,* 3—4, 1927—1932, p. 411—434 ; IV, *ibidem,* p. 435—482 ; V, *ibidem,* 5—6, 1935—1936, p. 247—278 ; VII, *ibidem,* p. 279—319 ; VIII, *ibidem,* 9—10, 1941—1944, p. 243—347.

Scarlat, C. — *Portul antic Callatis. Cercetări de arheologie submarină,* în AMN, 10, 1973, p. 529—540 ;

— *Portul antic Tomis și Peninsula submersă Tomis, o așezare geto-dacică anterioară sosirii navigatorilor greci. Cercetări de arheologie submarină,* în MN, 2, 1975, p. 257—272.

Scorpan, C. — *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis,* în SCIV, 2, 1970, p. 65—95 ;

— *Tomis — metropola Pontului stâng,* în File din istoria unui vechi ținut românesc, I, Constanța, 1971, p. 7—40 ;

— *Callatis. An Archeological Guide to Mangalia,* București, 1976. Ed. și în limbile franceză și germană.

Stoian, I. — *La città pontica di Tomis. Saggio Storio,* în Dacia, NS, 5, 1961, p. 233—274 ;

— *Contribution à l'étude de tribus de Tomis,* în SC, 3, 1961, p. 175—202 ;

— *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis,* București, 1962 ;

— *Etudes histriennes,* în Collection „Latomus", Bruxelles, 1972.

Ștefan, Al. — *Die Getreidekrisen in den Städten an den westlichen und nördlichen Küsten des Pontos Euxeinos in der hellenistischen Zeit,* în Hellenische Poleis. Krise—Wandlung—Wirkung, Berlin, 1974, p. 648—663.

Tafrali, O. — *La cité pontique de Callatis : recherches et fouilles,* în RA, 1, 1925, p. 238—292 ; republicat în AArh, 1, 1927, p. 17—55.

Teodorescu, D. — *Monumente inedite din Tomis,* București, 1918.

Vulpe, R. — *Vechi focare de civilizație : Istria, Tomis, Callatis,* București, 1966 ;

— *Note de istorie tomitană,* în Pontica, 2, 1969, p. 149—167 ;

— *Expansiunea economică în Dacia înainte de cotropirea ei,* în St. Ref. Ist. Rom., 1, 1954, p. 147—158.

Winkler, I. —*Zur Problematik der Handelsbeziehungen Daziens mit den griechisch-orientalischen Städten,* în Studien zur Gesch. u. Philos. des Altertums, Budapest, 1968, p. 361—371.

Zavatin-Coman, E. — *Un mormânt elenistic cu kalpidă de la Mangalia,* în Pontica, 5, 1972, p. 103—116 și în limba franceză în Dacia, NS, 16, 1972, p. 271—280.

CAPITOLUL 8 (STATUL GETO-DACIC)

Babeș, M. — *Unitatea și răspândirea geto-dacilor în lumina documentelor arheologice (secolele al II-lea î.e.n. — I e.n.),* în SCIVA, 30, 1979, 3, p. 327—346.

Banu, I. — *Asupra formațiunii sociale „asiatice",* I, în RF, 13, 1966, 2, p. 213—228 ; II, în aceeași publicație, 13, 1966, 3, p. 319—335.

Belcin, C. — *Ocupațiile daco-geților în lumina literaturii antice,* în REF, 13, 1968, 1, p. 63—73.

Bodor, A. — *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci,* în SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 253—266 ; 8, 1957, 1—4, p. 137—148 ;

— *Contribuții la problema cuceririi Daciei,* în AMN, 1, 1964, p. 137—162.

www.cimec.ro

Chițescu, M. — *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicomes și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie istorică)*, în SCIV, 19, 1968, 4, p. 655—665. A se vedea și considerațiile lui C. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia. Unde a stăpânit Dicomes ?*, în Steaua, 21, 1969, nr. 2 (229). p, 100 și urm. și D. Protase, *Unde a fost regatul lui Dicomes ?*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 145—153 ;

— *A propos des monnaies frapées par Marc-Antoine pour ses légions*, în Dacia, NS, 18, 1974, p. 147—154 ;

— *Les débuts de la formation étatique de Burebista d'après les données numismatiques*, în Dacia, NS, 19, 1975, p. 249—254.

Condurachi, Em. — *Burebista și orașele pontice*, în SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 515—523 ;

— *Les actions militaires et politiques de Burebista et de Décebal dans le monde thrace du Sud du Danube*, în Actes Symposium Thracologie : 1979, Rome, 1980, p. 110—117 ;

— *Burebista, personalitate politică și militară de primă mărime a lumii antice*, în SMMIM, 13, 1980, p. 5—14 ;

— *Burebista, successeur du programme politique de Mithridate VI Eupator, roi du Pont*, în MN, 5, 1981, p. 17—24.

Constantinescu, M. — *Modul de producție tributal și orânduirea tributală*, în PE, 11, 1972, p. 28—44.

Crișan, I. H. — *Burebista și epoca sa*, București, 1977. Ed. și în limba engleză, 1978 ;

— *Primul stat centralizat condus de Burebista*, în SCIVA, 31, 1980, 1, p. 163—180.

Daicoviciu, C. — *Dacii din munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac*, în SCȘ. Cluj, 1, 1950, 2, p. 111—126 ;

— *Noi contribuții la problema statului dac*, în SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 47—60 ;

— *Le problème de l'Etat et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în NEH, I, 1955, p. 121—138 ;

— *Politica externă a „regilor daci"*, în RRSI, 1967, 1—2, p. 139—153 ;

— *Dakien und Rom in der Prinzipatszeit*, în Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, Bd. II/6, Berlin — New York, 1977, p. 799—918.

Daicoviciu, H. — *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972 ;

— *Observații privind obștea sătească la geto-daci*, în SCIV, 11, 1960, 1, p. 135—140.

Daicoviciu, H., Trynkowski, I. — *Les rois daces de Burebista à Décébale*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 159—166.

Decei, A. — *Adevăratul chip al regelui Decebal*, în Sargetia, 14, 1979, p. 69—91.

Glodariu, I. — *Considerații privind organizarea statului dac*, în AMN, 17, 1980, p. 433—439 ;

— *Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Dacia*, în AMN, 19, 1982, p. 13—38.

Gostar, N. — *Sur la résidence du roi dace Burebista*, în AȘtUI, SN, secția III, Istorie, t. 16, 1970, fasc. 1, p. 57—66 ;

— *Dinastii dace de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984.

Lupu, N. — *Cu privire la aspectele caracteristice ale circulației denarului roman, în Dacia și Pannonia în secolele I î.e.n.—I e.n.*, în St. Com. Sibiu, 19, 1975, p. 53—80.

www.cimec.ro

Iliescu, V. — *Pînă cînd a domnit Burebista?*, în SCIVA, 32, 1981, 1, p. 67 și urm.

Macrea, M. — *Procesul separării orașului de sat la daci*, în St. Ref. Ist. Rom., București, 1954, partea I, p. 119—146 și *Dezbateri*, din partea a II-a, p. 1839—1840, 1848—1850, 1857—1863, 1870—1873, 1876—1884, 1894—1900, 1905—1913, 1935—1937 ;

— *Burebista și celții de la Dunărea de mijloc*, în SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 119—136 și în limba rusă, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 143—155.

Marinescu, Fl. — *Forța militară a geto-dacilor*, în SMMIM, 13, 1980, p. 25—74.

Marțian, I. — *Urme din războaiele Romanilor cu Dacii*, Cluj, 1921.

Mitrea, B. — *Descoperirile de monede romane din așezarea geto-dacică de la Poiana și importanța lor istorică*, în SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 165—182 ;

— *Monedele și viața economică a geto-dacilor în timpul lui Burebista*, în RMMM, 1978, 6, p. 3—12.

Natansohn, I., Simion, N. — *Despre existența așa-numitului „mod de producție asiatic"*, în RF, 13, 1966, 2, p. 228—238.

Preda, Fl., Preda, C. — *Politica externă a regilor geto-daci de la Burebista la Decebal*, în SAI, 35—36, 1977, p. 5—15.

Russu, I. I. — *Sarmizegetusa, capitala daco-geților*, în RIR, 14, 1944, p. 376—400.

Stuart, Jones, H. — *The historical interpretation of the relief of Trajan's Column*, în Papers, 5, 1910, p. 435—459.

Suceveanu, Al. — *A propos d'Argedava à la lumière d'une inscription inédite*, în RRH, 14, 1975, 1, p. 111—118 ;

— *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, în AMN, 15, 1978, p. 107—114 ;

— *Burebista et la Dobroudja*, în Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 45—58.

Trynkowski, J. — *Jordanes lista władców Dacyi*, în Przegląd Historyczny, 59, 1968, 3, p. 442 și urm. ;

— *La chute de Burebista*, în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 381—388 ;

— *Încă o dată despre „Decebalus per Scorilo"*, în AMN, 16, 1979, p. 507—512.

Tudor, D. — *Decebal, regele erou al dacilor*, București, 1966. Ed. și în limba germană ;

— *Decebal și Traian*, București, 1977 ;

— *Overture „oficielle" de la dernière guerre entre Trajan et Decebal*, în Dacia, NS, 23, 1979, p. 93—114.

Vaschide, Victoria — *Histoire de la conquête romaine de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris 1903 (Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes, Sciences historiques et philologiques, fasc. 142).

Vulpe, R. — *Les Gètes de la rive gauche du Bas Danube et les Romains*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 309—332 ;

— *Getul Burebista conducător al întregului neam geto-dac*, în St. Com. Pitești, 1968, p. 33—55 ;

— *Despre portretul lui Decebal*, în Apulum, 13, 1975, p. 71—83.

Zahariade, M. — *Elemente de organizare militară pe teritoriul României în epoca geto-dacă și romană* (pînă în secolul III e.n.), în File de istoire militară a poporului român, Studii, vol. IV, București, 1977, p. 9—37.

www.cimec.ro

Alexandrescu, P. — *Natura lui Zalmoxis potrivit relatării lui Herodot*, în SCIVA, 31, 1980, p. 343—353.

Alexandrescu-Vianu, M. — *Le programme iconographique du monument triomphal d'Adamclisi*, în Dacia, NS, 23, 1979, p. 123—130.

Antonescu, D. — *Sanctuarul circular complex geto-dac (Propuneri de reconstituire)*, în SCIVA, 31, 1980, 4, p. 499—518 ;

— *Originea sanctuarelor geto-dace*, în SCIVA, 33, 1982, 2, p. 165—181.

Baradez, J. — *Le trophée d'Adamclisi témoin de deux politiques et de deux stratégies*, în Apulum, 9, 1971, p. 505—522.

Bărbulescu, M. — *Despre cultul zeiței Bendis la daco-geți*, în AMN, 8, 1971, p. 91—108.

Belcin, C. — *Elemente de cultură geto-dacă în literatura antică*, în Apulum, 7, 1969, p. 481—488.

Berciu, I., Popa, Al., Daicoviciu, H. — *La forteresse dace de Piatra Craivii (Transylvanie, Roumanie)*, în Celticum, 12, 1965, p. 115 și urm.

Bichir, Gh. — *Așezări dacice în Țara Oltului (sec. II î.e.n. — II e.n.)*, în St. Com. Sibiu, 14, 1969, p. 123—154.

Bodor, A. — *Cu privire la καπνοβαται și πολιστι la Daci*, în Studia Hist., 10, 1965, 1, p. 7—18.

Căpitanu, V. — *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (județul Bacău)*, în Carpica, 1976, p. 49—120.

Căpitanu, V., Ursachi, V. — *O nouă cetățuie dacică pe Valea Siretului (jud. Bacău, sec. I î.e.n. — sec. I e.n.)*, în Carpica, 2, 1969, p. 93—130.

Căpitanu, V., Ursachi, V. — *Brad und Răcătău, zwei getisch-dakische befestigte Siedlungen (Kreis Bacău)*, în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 271—277.

Charrière, G. — *Le comput et le monument calendaire des Daces à Sarmizegetusa*, în BSPF, 60, 1963, 7—8, p. 410.

Chidioșan, N. — *Contribuții la problema originii podoabelor dacice de argint din spațiul carpato-danubian*, în Crisia, 7, 1977, p. 27—43.

Comșa, E., — *Bibliografia referitoare la a doua epocă a fierului de pe teritoriul României*, în Biblioteca Thracologica, III, București, 1993.

Costea, Fl. — *Așezarea dacică de la Râșnov*, în Cumidava, 4, 1970, p. 18—48.

Crișan, I. H. — *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (Plugul la geto-daci)*, în SCIV, XI, 1960, 2, p. 285—305.

— *Sanctuarul dacic de la Pecica*, în AMN, 3, 1966, p. 91—101 ;

— *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, în AMN, 6, 1969, p. 95—114.

Crișan, I. H., Moldovan, M. — *Influențe grecești în arhitectura sacră a geto-dacilor*, în Tibiscus, 4, 1975, p. 91—106.

Daicoviciu, C. — *Herodot și pretinsul monoteism al geților*, în Apulum, 2, 1943—1945, p. 90—94 ;

— *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954.

Daicoviciu, C., Daicoviciu, H. — *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din munții Orăștiei*, Ed. a II-a, București, 1962 și în limba franceză.

Daicoviciu, C., Ferenczi, I. — *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951.

www.cimec.ro

Daicoviciu, H. — *Il tempio calendario dacico di Sarmizegetusa*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 231—254 ;
— *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972. A se vedea M. Babeș, în SCIVA, 25, 1974, 2, p. 217—244 ;
— *Le sanctuaire A de Sarmizegetusa Regia*, în AMN, 17, 1980, p. 65—79.
Daicoviciu, H., Trynkowski, I. — *Les rois daces de Burebista à Décébale*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 159—166.
Daicoviciu, H., Glodariu, I. — *L'habitat dace de Fețele Albe, în* Congrès Thracologie, 1971. Contributions roumaines, Sofia, 1972, p. 77—121.
Dumitrașcu, S. — *Cetățuia dacică de la Clit (jud. Arad)*, în Lucr. Șt. Oradea B, 1970, p. 147—161. O variantă și în limba cehă în Východoslovenský Pravek, 2, Kosice, 1971, 1974, p. 31—49 ;
— *Așezări fortificate și cetățui dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în Crisia, 2, 1972, p. 121—148 ;
— *Un repertoriu al cetăților dacice din vestul și nord-vestul Carpaților Apuseni descoperite pe teritoriul României*, în St. Cerc. Șt. Ist. Filol., Bacău, 1972, p. 23—32.
Dumitrașcu, S., Molnar, E. — *Tezaurul de podoabe de argint de la Săcălăsău-Nou, jud. Bihor)*, în Crisia, 5, 1975, p. 45—67.
Eliade, M. — *De Zamolxis à Gengis-Khan. Étude comparative sur les religions et le folclore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris, 1970. Ed. și în limba română (1981).
Ferenczi, G., Ferenczi, I. — *Cetatea dacică de pământ de la Porumbenii Mari (sec. I î.e.n. — I e.n.)*, în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 137—150.
Ferenczi, I. — *Amplasarea cetăților dacice în Munții Sebeșului*, în Apulum, 14, 1976, p. 45—64 ;
— *Observații geomorfologice privind apărarea naturală a complexului cetăților dacice din Munții Orăștiei*, în Sargetia, 13, 1977, p. 115—169.
Floca, O. — *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București, 1956.
Florescu, R. — *L'art des Daces*, Bucarest, 1968.
Glodariu, I. — *Așezarea dacică și daco-romană de la Slimnic*, în AMN, 9, 1972, p.119—140 ;
— *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (sec. II î.e.n. — sec. I e.n.)*, Cluj, 1974. Ed. și în limba engleză în BAR, Intern. Ser., Oxford, 1976 ;
— *Un atelier de făurărie la Sarmizegetusa dacică*, în AMN, 12, 1975, p. 107—134 ;
— *Vase de argint în tezaurele dacice*, în Sargetia, 11—12, 1974—1975, p. 19—34.
Glodariu, I., Iaroslavschi, E. — *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979.
Glodariu, I., Moga, V. — *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989.
Gostar, N. — *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969.
Gostar, N., Lica, V. — *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984.
Gramatopol, M. — *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 19, 1982.
Gumă, M. — *O nouă contribuție arheologică la studiul manifestărilor religioase ale geto-dacilor*, în AMN, 18, 1981, p. 45—58.

www.cimec.ro

Horedt, K. — *Interpretări arheologice,* în AMN, 5, 1968, p. 419—428 (pentru ceașca dacică de la Müllendorf din Austria, p. 419—421) ;
— *Die dakischen Silberfunde,* în Dacia, NS, 17, 1973, p. 127—167.
Johne, H. S. — *The historical interpretation of Trajan's Column,* în Papers, 5, 1910, p. 435—461.
Lascu, N. — *Notizie di Ovidio sui Geto-Daci,* în Maia, 10, 1958, NS, fasc. 4, ottobre-dicembre, p. 307—316.
Lica, V. — *Observații asupra „nemuririi" getice,* în AȘtUI, SN, Ist., 22, 1976, p. 125—130.
Lupu, N. — *Civilizație dacică și influențele romane exercitate asupra ei în sec. I î.e.n. și sec. I e.n.,* în Apulum, 16, 1978, p. 73—89 și în limba germană în Forschungen 20, 1977, 2, p. 23—39 ;
— *Contribuții la cunoașterea arhitecturii locuinței dacice reprezentate în reliefurile Coloanei lui Traian și forme arhitecturale ale locuințelor țărănești de la începutul secolului XX de pe teritoriul Daciei,* în Arhitectura, 26, 1978, 5—6, p. 53—60 ;
— *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cătănaș,* București, 1989.
Macrea, M. — *De la Burebista la Dacia postromană,* Cluj-Napoca, 1978.
Macrea, M., Berciu, I. — *La citadelle dacique de Căpâlna,* în Dacia, NS, 9, 1965, p. 201—231.
Macrea, M., Floca, O., Lupu, N., Berciu, I. — *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei,* București, 1966.
Macrea, M., Glodariu, I. — *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus,* București, 1976.
Macrea, M., Rusu, M. — *Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsgebräuche in der Spätlatènezeit,* în Dacia, 4, 1960, p. 201—229.
Marinescu, Fl. — *Cercetările de la Polovragi (1969—1971) (jud. Gorj, Vestigii dacice),* în Crisia, 2, 1972, p. 79—95 ;
— *Tipologia arhitecturii militare geto-dacice,* în SMMIM, 12, 1979, p. 114—123.
Maxim, M. M. — *Caracterul uranian al religiei geto-dacilor,* în MMS, 43, 1967, 7—8, p. 482—496.
Mărghitan, L. — *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Săliștea (fost Cioara, jud. Alba),* în SCIV, 20, 1969, 2, p. 315—327 ;
— *Tezaure de argint dacice (din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România).* Catalog, București, Muzeul de istorie al R. S. România, București, 1976 ;
— *Fortificații dacice și romane. Sistemele de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului,* București, 1978.
Medelet, Fl. — *Știrile antice asupra fortificațiilor la daco-geți,* în Tibiscus, 1, 1970, p. 33—40 ;
— *Brățările spiralice dacice de argint (o schiță tipologică) (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.),* în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 229—243 ;
— *Tipologia brățărilor spiralice din argint,* în St. Com. Caransebeș, 2, 1977, p. 277—297.
Popescu, D. — *Objets de parure géto-daces en argent,* în Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 183—202 ;
— *Nouveaux trésors géto-daces en argent. Trésor de Herăstrău,* în Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 35—69 ;

www.cimec.ro

— *Le trésor dace de Sîncrăieni (rég. de Cluj)*, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 157—206 și în Inv. arch., Roumanie, 3, București, 1967.

Popescu, Eug. — *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Bălănești, (jud. Olt, sec. II î.e.n. — I e.n.)*, în St. Com. Pitești, 1969, p. 109—116.

Protase, D. — *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.

Russu, I. I. — *Religia geto-dacilor. Zei, credință, practici religioase*, în AISC, V, 1944—1948, p. 61—139 ;

— *Comorile regelui Decebal*, în Sargetia, IV, 1966, p. 97—108 ;

— *Scrierea greacă și latină în Dacia preromană*, în AIIA, Cluj-Napoca, 19, 1976, p. 29—53.

Sanie, S., Sanie, Ș. — *Cercetările arheologice de la Dumbrava*, în CI, 4, 1973, p. 61—92.

Sîrbu, V. — *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, în Biblioteca Istros, 3, Galați, 1993.

Stoica, St. — *Viața morală a daco-geților*, București, 1984.

Stoicovici, E., Stoicovici, Fl. — *Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice*, în AMN, 10, 1973, p. 541—543 ;

— *Aurul din argintul dacic*, în AMN, 11, 1974, p. 19—21.

Stucchi, S. — *Contributto della conoscenza della topografia e dell'arte e della storia alla Columna Traiana. Il viaggio maritimo di Traiano all'inizio della seconda guerra dacica*, Udine, 1960.

Syme, R. — *Danubian Papers*, Bucharest, 1971.

Székely, Z. — *Zetevára. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1946. évi ásatásairól (cetatea Zetea. Dare de seamă asupra săpăturilor din 1946 ale Muzeului Secuesc)*, Sf. Gheorghe, 1949 ;

— *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 51—66 ;

— *Contribuții la problema așezărilor și cetăților dacice din sud-estul Transilvaniei*, în Cumidava, III, 1969, p. 99—122 ;

— *Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani și persistența elementului dacic*, în Cumidava, 4, 1970, p. 49—58 ;

— *Cetatea dacică de la Covasna*, în SCIV, 23, 1972, 2, p. 201—214.

Tănțău, R. — *Meșteșugurile la geto-daci*, București, 1972. Ed. și în limba germană.

Vulpe, R. — *L'origine delle costruzione daciche ad abside nello età preromana*, în Atti del settimo Congresso internazionale di Archacologia classica, III, Roma, 1958, p. 87—99.

Partea a II-a

CAPITOLUL 1 (STĂPÂNIREA ROMANĂ ÎN PROVINCIILE DACIA ȘI MOESIA INFERIOR)

Alexandrescu-Vianu, M. — *Contributions à une classification des stèles funéraires de la Mésie Inférieure*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 255—272 ;

— *Les sarcophages romains de Dobroudja*, în Dacia, 8, 1970, 2, p. 269—328.

www.cimec.ro

Alicu, D. — *Tonlampen-Typen aus Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în St. Com. Caransebeș, 1977, 2, p. 331—362.
— *Opaițele romane. Die römischen Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în Bibliotheca Musei Napocensis, VII, București, 1994.
Alicu, D., Cociș, V., Ilieș, C., Soroceanu, A. — *Small fiinds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în Biblioteca Musei Napocensis, IX, Cluj-Napoca, 1994.
Alicu, D., Nemeș, E. — *Roman Lamps from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în BAR, Intern. Ser., 18, Oxford, 1977.
Alicu, D., Pop, C., Cătănaș, Ș. — *Ateliere de pietrărie de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în AMN, 13, 1976, p. 125—140.
Alicu, D., Pop, C., Wollmann, V. — *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în BAR, Intern. Ser., 55, Oxford, 1979.
Altheim, Fr. — *Die Soldatenkaiser*, Frankfurt a.M., 1939.
Antonescu, I. — *Le Trophée d'Adamclisi, étude archéologique*, Iași, 1905.
Aricescu, A. — *Unitățile militare în procesul de romanizare a teritoriului dobrogean*, în SCIV, 23, 1972, 4, p. 581—592 ;
— *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977 ;
— *În legătură cu zonele de acțiune ale legiunilor moesice pe teritoriul Dobrogei*, în Pontica, 10, 1977, p. 179—190. Ed. și în limba engleză, în BAR., Intern. Ser., Oxford, 1980.
Avram, Al. — *Observații cu privire la autonomiile rurale din Dobrogea romană (secolele I—III e.n.)*, în SCIVA, 35, 1984, 2, p. 158—169.
Babeș, M. — *Zu den Bestattungsarten im nördlichen Flachgräberfeld von Romula. Ein Beitrag zur Grabtypologie des römischen Daziens*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 167—206 ;
— *Necropola de la Enisala*, în SCIV, 20, 1971, 1, p. 19—46.
Bakó, G. — *O vexilație a Legiunii XIII Gemina în sud-estul Transilvaniei*, în SCIVA, 28, 1977, 2, p. 195—208.
Barbu, V. — *Adamclisi, București*, 1965 ;
— *Din necropolele Tomisului I. Tipuri de morminte din epoca romană*, în SCIV, 22, 1971, 1, p. 47—68 ;
— *Necropole de epocă romană în orașele Pontului Stâng ; caracteristici tipologice*, în Pontica, 10, 1977, p. 203—214.
Barnea, I. — *Dinogetia*, ed. II, București, 1969.
Barnea, I., Ștefan, Gh. — *Le limès Scythicus des origines à la fin de l'antiquité*, în Actes Congrès Nice, 1976, Colloque XXII, p. 15—25.
Baumann, V. H. — *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în „villa rustica" din marginea nordică a comunei Niculițel (jud. Tulcea)*, în Peuce, 8, 1977—1978, p. 367—414.
Băluță, C. — *Opaițele romane de la Apulum*, în Apulum, 5, 1964, p. 277—295 ;
— *Lămpile romane din Muzeul Județean Hunedoara — Deva*, în Sargetia, 13, 1977, p. 209—228.
Bărbulescu, M. — *Capiteluri romane din Dacia intracarpatică*, în Sargetia, 13, 1977, p. 229—262 ;
— *Cultul lui Herkules în Dacia romană*, în AMN, 14, 1977, p. 173—189 ; 15, 1978, p. 219—232 ;
— *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984.
Bărcăcilă, Al. — *Băile Herculane în epoca romană și credințele populare de azi*, București, 1932 ;
— *Une ville daco-romaine : Drubeta*, în L'Archéologie en Roumanie, București, 1938, p. 7—50.

www.cimec.ro

Benea, D. — *Ateliere ceramice de la Tibiscum (Contribuţii la istoria atelierelor de ceramică din sud-vestul Daciei)*, în Potaissa, 3, 1982, p. 22—40 ;
— *Cercetările arheologice de la Tibiscum*, în MCA, Bucureşti, 1983, p. 306—323 ;
— *Din istoria militară a Moesiei Superior şi a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia şi legiunea a IV-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983.

Berciu, I., Petolescu, C. C. — *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, Leiden, 1976.

Berciu, I., Wolski, W. — *Un nou tip de mormînt descoperit la Apulum şi problema sarcofagelor cu boltă din Imperiul roman*, în Apulum, 9, 1971, p. 375—433.

Bodor, A. — *Der Liber — und Libera-Kult. Ein Beitrag zur Fortdauer der bodenständigen Bevölkerung im römerzeitlichen Dazien*, în Dacia, NS, 8 1963, p. 211—239 ;
— *Împăratul Aurelian şi părăsirea Daciei*, în Studia Hist., 17, 1972, fasc. 1, p. 3—16 şi în limba engleză în Dacoromania, 1, 1973, p. 29—40.

Bogdan-Cătăniciu, I. — *Evolution of the system of Defence works in Roman Dacia*, în BAR., Intern. Ser., 116, Oxford, 1981 ;
— *Despre unele cercetări recente pe „limes alutanus"*, în SCIVA, 32, 1981, 4, p. 543—552.

Boilă, A., Doruţiu-Boilă, E. — *Discuţii recente cu privire la Constitutio Antoniniana*, în SC, 14, 1972, p. 179—193.

Bordenache, G. — *Attività edilizia a Tomi nel II secolo dell' e.n.*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 255—272.

Bounegru, O., Haşoti, P., Murat, A., — *Aşezarea daco-romană de la Hârşova şi unele aspecte ale romanizării în Dobrogea*, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 273—293.

Brandis, C. G. — *Dacia*, în Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, VII, col. 1498—1976.

Branga, N. — *Urbanismul Daciei romane*, Timişoara, 1980.

Bucovală, M. — *Marele edificiu roman cu mozaic de la Tomis*, Constanţa, 1977, editat şi în limbile franceză şi germană.

Bucur, Corn. — *Moara de apă în Dacia romană în lumina descoperirilor arheologice*, în Cibinium, 1974—1978, p. 183—198. Text şi în limba germană.

Butnaru, M. V. — *Monedele romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—491), III, Perioada 383—491*, în AM, XIV, 1991, p. 67—107.

Canarache, V., Aricescu, A., Barbu, V., Rădulescu, A. — *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Bucureşti, 1963.

Cantacuzino, Gh. — *Câteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*, Bucureşti, 1928 ;
— *Le grand camp romain situé près de la commune de Băneasa (dép. Teleorman)*, în Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 441—472 ;
— *Castrul roman de la Buciumi. Contribuţii la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Zalău, 1972. Ed. şi în limba germană.

Chiriac, C. — *„Notitia Dignitatum" şi unele probleme privind flota militară de pe limesul scitic*, în SCIVA, 35, 1984, 4, p. 301—310.

Christescu, V. — *Viaţa economică a Daciei romane*, Piteşti, 1929 ;
— *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937.

www.cimec.ro

Cichorius, C. — *Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha: ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904.

Cizek, E. — *Epoca lui Traian*, Bucureşti, 1980.

Coja, M. — *Importurile italice la Histria. În legătură cu un nou mormînt de incineraţie din epoca romană*, în SCIVA, 26, 1975, 4, p. 551—560.

Coliu, E. — *Un sarcophage a symboles à Tomis*, în Istros, 1, 1934, p. 81—116.

Condurachi, Em. — *La Constituzione Antoniniana e la sua applicazione nell'Impero Romano*, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 281—316 ;

— *Le syncretisme religieux en Dacia*, Coloque de Besançon, 1975, Leiden, 1977, p. 186—199.

Daicoviciu, C. — *La première division de la Dacie*, în AISC, 2, 1933—1935, p. 71—77 ;

— *Sarmizegetusa et ses environs*, Bucarest, 1944.

Daicoviciu, C. — *Les „castella Dalmatarum" de Dacie*, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 250—267 ;

— *Severus Alexander şi provincia Dacia*, în AMN, 2, 1966, p. 153—172.

Daicoviciu, C., Daicoviciu, H. — *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966.

Daicoviciu H. — *Napoca. Geschichte einer römischen Stadt in Dakien*, în Auftieg und Niedergang der römischen Welt, II/6, Berlin—New York, 1977, p. 910—949.

Daicoviciu, H., Alicu, D. — *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în AMN, 18, 1981, p. 59—84 ; 19, 1982, p. 59—86.

Davidescu, M. — *Drobeta*, Craiova, 1980.

Domăneanţu, C., Sion, A. — *Incinta romană tîrzie de la Histria. Încercare de cronologie*, în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 377—394.

Doruţiu-Boilă, E. — *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos*, în SCIV, 23, 1972, 1, p. 45—62.

— *Legaţii Moesiei Inferioare între anii 137—160 (II)*, în SCIVA, 40, 1989, 4, p. 325—338.

Dumitraşcu, S. — *Contribuţii la cunoaşterea graniţei de vest a Daciei romane*, în AMN, 6, 1969, p. 483—491.

Ferenczi, I. — *Die Erforschung der römischen „Limes" auf den Höhen des Meseşgebirges*, în Dacia, NS, 11, 1967, p. 143—162 ;

— *Cercetări pe limes-ul Daciei Porolissensis*, în Dacia, NS, 11, 1967, p. 143—162 ; 12, 1968, p. 251—280 ; AMN, 5, 1968, p. 75—98 ; 9, 1972, p. 387—411 ; 10, 1973, 1974—1975, p. 285—289 ;

— *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia*, în St. Com. Satu Mare, 1, 1969, p. 91—109 ;

— *Câteva precizări în legătură cu noţiunea de Limes Dacicus*, în Apulum, 9, 1971, p. 599—625 ;

— *Cercetări şi rezultate noi pe „Limes"-ul Daciei intracarpatice*, în Apulum, 11, 1973, p. 191—222, şi în limba germană, în Dacia, NS, 18, 1974, p. 127—136.

Ferri, S. — *Arte romano sul Danubio*, Milano, 1933.

Floca, O. — *I culti orientali nella Dacia*, în ED, 6, 1935, p. 204—239 ;

— *Sisteme de înmormîntare în Dacia romană*, în Sargetia, 2, 1941, p. 1—116.

Floca, O., Ferenzci, Şt., Mărghitan, L. — *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970.

www.cimec.ro

Floca, O., Wolski, W. — *Aedicula funerară în Dacia romană*, în BCMI, 42, 1973, 3, p. 4—52.

Florescu, F. B. — *Monumentul de la Adamclisi. Tropaeum Traiani*, ed. a 2-a, București, 1964. Ed. și în limba germană, Bukarest—Roma, 1965.

Florescu, Gr. — *I monumenti funerari romani della „Dacia Superiore", în ED*, 6, 1930, p. 72—148 ;

— *Castrul roman de la Răcari—Dolj*, Craiova, 1931 ;

— *Le camp romain d'Arcidava (Vărădia)*, în Istros, București, 1934, p. 60—67 ;

— *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore* București, 1942.

Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P., — *Capidava. Monografie arheologică*, 1958.

Florescu, R. — *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpânirii romane (Partea I)*, în SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 367—392 ; (Partea a II-a), în SCIV, 8, 1957, 1—2, p. 149—164 ;

Forni, G. — *Contributo alla storia della Dacia romana*, în Athenaeum, NS, 36, 1958, p. 3—29.

Glodariu, I. — *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei*, în AMN, 14, 1977, p. 95—109.

Glodariu, I., Zrinyi, A., Gyulai, P. — *Le dépôt d'outils romains de Mărculeni (dép. Mureș)*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 207—231 și în Terra Nostra, 1971, 2, p. 75—89.

Gostar, N. — *Vămile Daciei*, în SCIV, 2, 1951, 2, p. 165—182 ;

— *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în AM, 1, 1961, p. 149—210 ;

— *Cultele autohtone în Dacia romană*, în AIIA—Iași, 2, 1965, p. 237—254 ;

— *Jus Italicum in Dacia*, AIIA—Iași, 6, 1969, p. 127—139 ;

— *Condita Colonia Dacica*, în Apulum, 9, 1979, p. 305—321 ;

— *Inscripțiile grecești și latine privind istoria provinciilor panonice și a provinciei Dacia*, în AM 9, 1980, p. 125—138.

Gramatopol, M. — *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974 ;

— *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982.

Gudea, N. — *Sistemul defensiv al Daciei romane. Stadiul actual al cercetărilor*, în Apulum, 13, 1974, p. 182—192 ;

— *Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus*, în AMP, 1, 1977, p. 97—113 ;

— *Gornea (jud. Caraș-Severin), Așezări din epoca romană și romană târzie (sec. II—IV e.n.)*, Reșița, 1977 ;

— *Contribuții la istoria economică a Daciei romane*, în Apulum, 16, 1978, p. 135—147 ;

— *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, Zalău, 1989.

Gudea, N., Pop, I. I. — *Castrul roman de la Râșnov—Cumidava. Contribuții la cercetarea limesului de sud-vest al Daciei romane*, Brașov, 1971.

Harțuche, N., Bounegru, O. — *Sticlăria romană de la Șendreni, jud. Galați*, în Istros, Brăila, 2—3, 1983, p. 197—218.

Horedt, K. — *Die letzten Jahrzehnte der Provinz Dakien in Siebenbürgen*, în Apulum, 16, 1978, p. 211—237.

Horovitz, F. — *Situația precară a stăpânirii romane în Dacia și poziția specială a consularului Dacilor, ca expresie a acestei situații*, în SCIV, 2, 1951, 2, p. 97—124.

www.cimec.ro

Igna, N. — *Cultul lui Esculap și al Higiei, cu specială privire la Dacia superioară*, Cluj, 1935.

Iliescu, Vl. — *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în SCIV, 1971, 3, p. 425—442 ;

— *Stadiul actual al cercetărilor despre Historia Augusta*, în SC, 17, 1977, p. 167—177.

Ilieș, C. — *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în AMN, 18, 1981, p. 413—424.

Iordănescu, A. — *Observațiuni asupra creștinismului daco-roman*, în RC, 11—12, 1939—1940, p. 193—204 ;

— *Lucius Quietus*, București, 1941.

Iorga, N. — *Problema părăsirii Daciei de către împăratul Aurelian*, în N. Iorga — Studii asupra evului mediu românesc, București, 1984, p. 12—26.

Isac, D. — *Monumente votive romane din Banat*, în Banatica, 1, 1971, p. 111—120.

Isac, D., Diaconescu, Al. —. *Aspecte ale artei provinciale romane la Gilău*, în AMN, 17, 1980, p. 115—138.

Jones, A. H. M. — *The Later Roman Empire*, I—III, Oxford, 1964.

Jung, I. — *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruk, 1891.

Macrea, M. — *Monedele și părăsirea Daciei*, în AISC, 3, 1941, p. 271—305.

— *Apărarea graniței de vest și nord-vest a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, în SCIV, 8, 1957, 2, p. 215—251.

— *Exercitus Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie romaine*, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 145—160.

— *Organizarea provinciei Dacia*, în AMN, 3, 1966, p. 121—150 și în limba franceză în Dacia, NS, 11, 1967, p. 121—142.

— *Viața în Dacia romană*, București, 1969.

Macrea, M., Gudea, N., Moțu, I. — *Proetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, în Biblioteca de arheologie, LII, București, 1993.

Mitrea, B. — *Monedele și prăbușirea Dinogetiei la sfârșitul secolului al VI-lea*, în Pontica, 7, 1974, p. 49—74.

Mitrofan, I. — *Așezările populației autohtone în Dacia Superioară*, în AMN, 9, 1972, p. 141—162.

— *Villae rusticae în Dacia Superioară*, în AMN, 10, 1973, p. 127—150.

Moga, M. — *Detașamentele legiunii a XIII-a Gemina în Dacia*, în Apulum, 10, 1972, p. 151—164.

Murnu, G. — *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, București, 1910 ;

— *De la cetatea Tropaeum — Adamclisi ; bazilica-cisternă, studiu arheologic*, București, 1913.

Netzhammer, R. — *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918.

Nicorescu, P. — *Monumente nouă din teritoriul orașului Tomi*, București, 1920 ;

— *Bisexarchus, un grad necunoscut în armata prebyzantină*, București, 1937.

Nubar, H. — *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 199—216.

Opaiț, A. — *O nouă fortificație romano-bizantină în nordul Dobrogei—Tropaichioē (Raport preliminar)*, în Peuce, 8, 1977—1978, p. 415—436.

Paki, Adela — *Populația de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I—II)*, în SCIVA, 39, 1988, 4, p. 355—368 și 41, 1990, 2, p. 149—162.

www.cimec.ro

Paribeni, R. — *Optimus princeps : saggio sulla storia e sui tempi dell' imperatore Traiano*, I, Messina, 1926.

Patsch, C. — *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1. *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, Wien—Leipzig, 1932 ; V, 2, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien—Leipzig, 1937.

Pârvan, V. — *Salsovia*, în Clit., 40, 1906, p. 962—975 ;

— *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909 ;

— *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, în BCMI, 4, 1911, 13, p. 1—125 ;

— *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în AARMSI, s. II, t. 35, 1912, p. 467—550 ;

— *Cetatea Ulmetum*, I, în AARMSI, 34, 1911—1912, p. 497—608 ; II, 36, 1913—1914, p. 245—328, 330—420 ; III, 37, 1914—1915, p. 265—304 ;

— *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, în AARMSI, t. 36, 1913—1914, p. 93—130 ;

— *Știri nouă din Dacia Malvensis*, în AARMSI, t. 36, 1913—1914, p. 30—68 ;

— *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, ediția a II-a îngrijită și adnotată de Radu Vulpe, București, 1974.

Petolescu, C. C. — *Întinderea provinciei Dacia Inferior*, în SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—424 ;

— *Les cultes orientaux dans la Dacie Inférieure*, în Apulum, 9, 1971, p. 643—658 ;

— *Contribuții privind organizarea administrativă a Daciei romane*, în RI, 32, 1979, 2, p. 259—275 ;

— *Dacii în armata romană*, în RI, 33, 1980, 6, p. 1 043—1 062 ;

— *Relațiile economice ale Daciei romane*, în RI, 34, 1981, 4, p. 703—713 ;

— *Moesia Inferior și ținuturile extracarpatice*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 178—189.

Pippidi, D. M. — *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969.

— *Le rôle des centres urbaines dans le processus de romanisation de la Dacie et de la Scythie Mineure*, în Romania romana, Accademia-Nazionale dei Lincei, 371, 1974, p. 7—26 ;

— *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București—Amsterdam, 1975.

Pippidi, D. M., Doruțiu-Boilă, E. M., Ștefan, A., Popescu, Em. — *Colloque anglo-roumain d'épigraphie ancienne : les villes grecques de Scythie Mineure à l'époque romaine*, în Dacia, NS, 9, 1975, p. 141—182.

Piso, I. — *Certains aspects de l'organisation de la Dacie romaine*, în RRH, 12, 1973, 6, p. 999—1015.

Poenaru-Bordea, Gh., Barbu, V. — *Contributions à l'histoire du Bas Empire romain à la lumière des deux trésors monétaires des IVe—Ve siècles découverts à Celeiu*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 251—296.

Poenaru-Bordea, Gh., Ocheșeanu, R. — *Probleme dobrogene (secolele VI—VII) în lumina monedelor bizantine din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța*, în SCIVA, 31, 1980, 3, p. 377—396.

Poenaru-Bordea, Gh., Vlădescu, Cr. M. — *Date noi în legătură cu castrul Arutela*, în SCIV, 20, 1969, 1, p. 101—112.

www.cimec.ro

Pop, C. — *Monumente sculpturale romane din Transilvania*, în Apulum, 9, 1971, p. 553—570 ;
— *Statui imperiale de bronz în Dacia romană*, în AMN, 15, 1978, p. 135—165.

Popa, Al. — *Evoluție istorică a celor două orașe romane de la Apulum*, în Apulum, 14, 1976, p. 65—71.

Popilian, Gh. — *La céramique sigilée d'importation découverte en Olténie*, în Dacia, NS, 18, 1973, p. 179—216 ;
— *Un quartier artisanal à Romula*, în Dacia, NS, 20, 1976, p. 221—250 ;
— *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

Popilian, Gh., Poenaru-Bordea, Gh. — *Date noi privind cultele de la Romula—Malva în lumina vaselor cu figuri în relief*, în SCIV, 24, 1973, 2, p. 239—258.

Preda, C. — *Callatis-Necropola romano-bizantină*, București, 1980.

Premerstein, A. — *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în Wiener Eranos, Wien, 1909, p. 256—269.

Protase, D. — *O așezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului*, în Apulum, 7, 1968, p. 229—239 ;
— *Necropola orașului Apulum*, în Apulum, 12, 1974, p. 134—158 ;
— *Un cimitir dacic în epoca romană la Soporu de Câmpie. Contribuții la problema continuității în Dacia*, București, 1976 ;
— *Considérations sur la romanisation en Dacie*, în Marisia, 10, 1980, p. 53—64.

Rădulescu, A. — *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1966 ;
— *Kunst-und Architekturwerke in Dobrogea zur Zeit der Römer*, în Studia Getica. Die eisenzeitliche Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa, Vorträge beim Gotensymposion im Statens Historiskor Museum, Stokholm, 1970, Stokholm, 1972, p. 216—233 ;
— *Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană*, în Pontica, 5, 1972, p. 177—204 ;
— *Contribuții la cunoașterea ceramicei romane de uz comun din Dobrogea*, în Pontica, 8, 1975, p. 331—359 ;
— *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, în Pontica, 9, 1976, p. 99—113 ;
— *Romanizarea în Dobrogea*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1981, p. 146—162.

Răuț, O., Bozu, O., Petrovszki, R. — *Drumurile romane în Banat*, în Banatica, 4, 1977, p. 135—159.
— *Römer in Rumänien*, Catalog, Köln, 1969, și în limba italiană.

Russu, I. I. — *Daco-geții în Dacia romană*, în Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, Deva, 1956, p. 35—56 ;
— *Tracii în Dacia romană*, în AMN, 1, 1967, p. 85—104 ;
— *Elemente siriene în Dacia carpatică și rolul lor în „colonizarea" și romanizarea provinciei*, în AMN, 6, 1969, p. 167—185 ;
— *Despre populația și romanizarea Moesiei Inferior (în legătură cu monografia lui A. Mócsy)*, în SCIV, 22, 1971, p. 313—330 ;
— *Auxilia provinciae Daciae*, în SCIV, 23, 1972, 1, p. 63—77 ;
— *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973 ;

www.cimec.ro

— *Veterani et cives Romani miciensis,* în SCIVA, 31, 1980, 3, p. 445—454 ;
— *Cultele syriene și palmyrene în Dacia,* în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 415—421.
Sanie, S. — *L'onomastique orientale de la Dacie romaine,* în Dacia, NS, 14, 1970, p. 233—241 ;
— *Quelques considérations sur les cultes gréco-égyptiens en Dacie romaine,* în Actes Conférence Eirenne, București—Amsterdam, 1975, p. 529—537 ;
— *Iuppiter Dolichenus in Dakien,* în Epigraphica, București, 1977, p. 131—158 ;
— *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.—III e.n.),* Iași, 1981 ;
— *Cultele orientale în Dacia romană.* 1. *Cultele siriene și palmiriene* București, 1981 ;
— *Kulte und Glauben im römischen Süden der Moldau* în Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, 18/2, Berlin, 1989, p. 1272—1316.
Sanie, S., Dragomir, I. T. — *Aspects de la cohabitation des Daces et des Romains dans le Midi roumain de la Moldavie,* în Actes Congrès Thracologie 1976, II, București, 1980, p. 333—349.
Sâmpetru, M. — *Situația imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de al VII-lea,* în SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—242 ;
— *Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane,* București, 1984.
Sântimbreanu, A., Wollmann, V. — *Aspecte tehnice ale exploatării aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roșia Montană),* în Apulum, 12, 1974, p. 240—279.
Schuchhardt, C. — *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien,* în AEM, 9, 1885, p. 202—232 ;
— *Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha,* Berlin, 1918, în *Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften,* 1918, *philol.-hist. Klasse,* nr. 12, p. 22—60.
Scorpan, C. — *Cavalerul trac,* Constanța, 1967 ;
— *Noi descoperiri getice în Dobrogea romană în secolele II—VI e.n.,* în Pontica, 4, 1971, p. 137—154 ;
— *Limes Scythiae,* BAR. Intern. Ser., 88, Oxford, 1980.
Simu, Tr. — *Drumuri și cetăți romane în Banat,* Lugoj, 1924.
Stein, A. — *Die Reichsbeamten von Dazien,* Budapest, 1944.
Stein, E. — *Histoire du Bas-Empire,* I, *De l'État romain à l'État byzantin (284—476),* Paris, 1959 ; II. *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476—565),* Paris—Bruxelles—Amsterdam, 1949.
Suceveanu, Al. — *La défense du litoral de la Dobroudja à l'époque romaine (Ier—II^er siècle de n.è.),* în RRH, 13, 1974, 2, p. 217—238 ;
— *Viața economică în Dobrogea romană în secolele I—III e.n.,* București, 1977 ;
— *Piese de sculptură și arhitectură din așezarea rurală din epoca romană de la Fântânele (jud. Constanța),* în SCIVA, 31, 1980, 4, p. 559—584.
Syme, R. — *Danubian Papers,* București, 1971.
Ștefan, Gh. — *Dinogetia* I, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 401—425.
— *Le camp romain de Drajna de Sus,* în Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 115—144.
— *Justiniana Prima și stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea,* în Drobeta, 1974, p. 65—70.

www.cimec.ro

Tătulea, C. M. — *Contribuții la cunoașterea tipologiei, evoluției și răspândirii brăzdarelor romane în Dacia (Depozitul de fiare de plug de la Ghidici—Dolj)*, în Oltenia, 4, 1982, p. 47—83.

Tóth, E. — *Porolissum. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti, 1943*, în Régészeti Füzetek, Ser II, Nr. 19, Budapest, 1978.

Tocilescu, Gr. — *Monumentul de la Adamclisi. Tropaeum Traiani*, Viena, 1895 în colaborare cu O. Benndorf și G. Niemann.

Tudor, D. — *I Cavalieri Danubiani*, în ED, 7, 1937, p. 189—356.

Trynkowski, I. — *Urmările demografice ale cuceririi Daciei*, în AMN, 13, 1976, p. 81—88.

Tudor, D. — *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957 ;
— *Răscoale și atacuri barbare în Dacia romană (secolele II—III e.n.)*, București, 1957 ;
— *Discussioni intorno al culto dei cavaleri danubiani*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 317—344 ;
— *Drobeta*, București, 1965 ;
— *Sucidava*, București, 1966 ;
— *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968 ;
— *Corpus monumetarum religionis equitum Danuviorum*, I—II, Leiden, 1969, 1976 ;
— *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971 ;
— *Sucidava (Monografie)*, Craiova, 1974 ;
— *Figuri de împărați romani*, vol. I—III, București, 1974—1975 ;
— *Arheologia romană*, București, 1976 ;
— *Oltenia romană. Monografie.* Ed. a IV-a revăzută și adăugită, București, 1978 ;
— *Pelendava—Craiova pe columna lui Traian și în epoca Imperiului roman*, Craiova, 1980.

Teposu—Marinescu, L. — *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR. Intern. Ser., 128, Oxford, 1982.

Uhlig, C. — *Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogennanten Trajanswälle : ein historisch-geographischer Versuch*, în PZ, 19, 1928, p. 185—250.

Velcu, A. *Contribuții la studiul creștinismului daco-roman*, sec. I—IV d. Cr., București.

Vlădescu, Cr., M. *Observații asupra tipologiei armamentului roman din Dacia Inferior*, în SMMIM, 1974—1975, 7—8, p. 23—54 ;
— *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.
— *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986.

Vulpe, R. — *Muntenia și Moldova de Jos în timpul lui Traian în lumina unei noi lecturi a papirusului Hunt*, în SC, 2, 1960, p. 337—357 ;
— *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 365—394 ;
— *Limita meridională a provinciei Scythia*, în Pontica, 5, 1972, p. 205—222 ;
— *Considerații istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian*, în SAI, 23, 1973, p. 5—15.

Vulpe, R., Barnea, I. — *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, vol. II, București, 1968.

Weiss, J. — *Die Dobrudscha im Altertum : historische Landschaftskunde*, Sarajevo, 1911.

www.cimec.ro

Winkler, I. — *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și culturale din așezările rurale ale provinciei Dacia,* în SCIVA, 25, 1974, 4, p. 497—515.

Wollmann, V. — *Cercetări privind carierele de piatră din Dacia romană,* în Sargetia, 10, 1973, p. 105—130.

Wollmann, V., Grecu, R. — *Monumente sculpturale romane de pe cuprinsul județului Alba,* în Apulum, 14, 1976, p. 99—117.

Zahariade, M. — *Elemente de organizare militară pe teritoriul României în epoca geto-dacă și romană (pînă în secolul III e.n.),* în File de istorie militară a poporului român. Studii, vol. IV, București, 1977, p. 9—37.

CAPITOLUL 2 (DACII LIBERI ȘI PROCESUL SPECIFIC AL ROMANIZĂRII LOR)

Avram, Al. — *Atacurile carpilor împotriva Daciei romane în timpul lui Antoninus Pius,* în „2050 ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor", București, 1980, p. 117—126.

Bakó, G. — *Date cu privire la structura socială a carpilor din secolul al III-lea pe baza analizei planului arheologic al cimitirului de la Poienești,* în SCIV, 17, 1966, 1, p. 33—41 ;

— *Cu privire la organizarea internă a necropolelor de tip Poienești,* în SCIV, 20, 1969, 3, p. 461—470.

Bichir, Gh. — *În legătură cu riturile funerare la carpi,* în SCIV, 20, 1969, 2, p. 219—236 ;

— *Cultura carpică,* București, 1973 ;

— *The Archaeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century A.D.,* BAR. Intern. Ser., 16, Oxford, 1976 ;

— *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques,* în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 287—308 ;

— *Chronologie et datation de la civilisation Militari—Chilia,* în Dacia, NS, 24, 1980, p. 157—180 ;

— *Dacii liberi în secolele II—IV e.n.,* în RI, 33, 1980, 3, p. 443—469 ;

— *Costobocii,* în AMJS, 8, 1981, p. 183—192 ;

— *Dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii,* în Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 73—92 ;

— *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană,* București, 1984.

Căpitanu, V. — *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II—III e.n. în jud. Bacău,* în MN, 2, 1975, p. 293—334 ;

— *Necropola daco-carpică de la Săucești (jud. Bacău),* în Carpica, 8, 1976, p. 151—182 și în MN, 3, 1976, p. 165—179.

Čaplygina, N. A. — *Naselenie dnestrovsko- karpatskich zemel'i Rim v I — načale III v.n.e.,* Kišinev, 1990.

Čigilik, V. M. — *Naselenja verchn'ego Podnistrov'ja stalit' našoi eri (Plemen lipic' koï kul'turi),* Kiev, 1975.

Dörner, Eg. — *Dacii liberi din Cîmpia Aradului și stadiul lor de romanizare în secolele II—IV e.n.,* în Ziridava, 3—4, 1974, p. 93—103.

* * * — *Drevnyja Kul'tura Moldavii,* Kišinev, 1974.

Dumitrașcu, S. — *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în secolele II—IV e.n.,* în Lucr. St. Oradea, B, II, 1968, p. 239—256 ;

www.cimec.ro

— *Fibule romane de tipul cu „capete de ceapă" descoperite în Crișana*, în Crisia, 6, 1976, p. 35—60 ;
— *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României* (sec. II—IV e.n.), în Crisia, 7, 1977, p. 65—76.
— *Dacia apuseană (teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane*, Oradea, 1993.

Dumitrașcu, S., Bader, T. — *Așezarea dacică de la Mediești Aurit*, Satu Mare, 1967.

Foit, Gr. — *Cimitirul de incinerație dacic din secolele II—III e.n. de la Suceava*, în Studii Mat. Ist., 3, 1973, p. 257—264.

Gostar, N. — *Ramura nordică a dacilor-costobocii*, în BUC. Șt. Soc., 1, 1956, 1—2, p. 175—176, 183—200 ;
— *Numele și originea costobocilor*, în CI, I, 1970, p. 109—117 ;
— *Situația Moldovei în timpul stăpânirii romane*, în SAI, 19, 1972, p. 79—87.

Grosu, V. I. — *Chronologija pamjatnikov Sarmatskoj Kul'tury dnestrovsko-prutskogo meždureč'ja*, Kișinev, 1990.

Ignat, M. — *Necropola de la Zvoriștea*, în SCIV, 21, 1970, 4, p. 675—682 ;
— *Contribuții numismatice la istoria dacilor din nordul Moldovei în secolele II—III e.n.*, în AMJS, 4, 1977, p. 75—91 ;
— *Les populations daces au nord-est des Carpates aux IIe—IIIe siècles de n.ère*, în Actes Congrès Thracologie 1976, vol. II, București, 1980, p. 317—321.

Ioniță, I. — *Unele probleme privind populația autohtonă din Moldova, în secolele II—V e.n.*, în Crisia, 2, 1972, p. 183—198 ,
— *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982.

Ioniță, I., Șovan, O. L. — *Necropola dacică de la Stânca (comuna Ștefănești, județul Botoșani)*, în Hierasus, în 1984, p. 89—121.

Ioniță, I., Ursache, V. —*Văleni, o mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988.

Lazin, Gh. — *Circulația monetară în nord-vestul României (sec. II—IV)*, în St. Com. Satu Mare, 1, 1969, p. 111—120 ;
— *Cuptoare dacice de ars ceramică din sec. III—IV e.n. descoperite la Satu Mare*, în St. Com. Satu Mare, 4, 1980, p. 133—142.

Macrea, M. — *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques*, în Dacia, NS, 1, 1957, p. 205—220 ;
— *Dacii liberi în epoca romană*, în Apulum, 7, 1968, 1, p. 171—200.

Macrea, M., Protase, D. — *Tezaurul de monede imperiale romane de la Geomal și invazia carpilor din anul 242 e.n., în Dacia*, în SCȘ Cluj, 3—4, 1954, p. 495—566.

Matei, Al. — *Repertoriul așezărilor aparținând dacilor liberi (sec. II—IV e.n.) descoperite pe teritoriul județului Sălaj*, în AMP, 4, 1980, p. 229—243.

Mihăilescu—Bârliba, V. — *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II—IV)*, în MA, 2, 1970, p. 281—334 ;
— *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980.

Mihăilescu—Bârliba, V., Mitrea, I. — *Le trésor de vases romains de Muncelul de Sus*, în Dacia, NS, 23, 1978, p. 201—212.

Mitrea, B. — *Tezaurul monetar de la Ruși—Sibiu și acțiunea carpilor împotriva stăpânirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 611—640 ;
— *Contribuții numismatice la cunoașterea problemei luptei împotriva stăpânirii romane în Dacia (I)*, în SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 467—486 ;

www.cimec.ro

— *Contribuții numismatice la istoria tribunilor geto-dacice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.*, în SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 159—178.

Mitrea, B., Zaharia, Em. — *Descoperirea monetară de la Oboroceni (r. Pașcani, reg. Iași) și importanța sa istorică*, în AM, 5, 1967, p. 81—124.

Mitrea, I. — *Necropola carpică de la Dămienești, județul Bacău*, în Carpica, 14, 1982, p. 65—80.

Morintz, S. — *Novyj oblik dakijskoi kyl'tury v rymskuju epohu (Otkrâytija v Kilii, r-n. Vedja, obl. Pitești)*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 395—414.

Necrasov, O., Botezatu, D. — *Studiul scheletelor din mormintele de înhumație din necropola de la Gabăra*, în Carpica, 2, 1969, p. 203—212.

Petolescu, C. C. — *Probleme ale circulației monetare romane în Muntenia în secolele II—III e.n.*, în Apulum, 10, 1972, p. 191—208 ;

— *Geto-dacii în epoca romană în lumina izvoarelor epigrafice*, în Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 221—224.

Piso, I. — *Războiul lui Philippus cu carpii*, în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 301—309.

Popovici, Rodica — *Antroponim dacic scris cu litere latine în așezarea de la Borniș—Neamț (secolele II—III e.n.)*, în AM, 13, 1990, p. 155—160.

Protase, D. — *Problema colonizării de daci liberi și carpi în Dacia romană*, în SCIV, 23, 1972, 4, p. 593—607.

Russu, I. I. — *Les Costoboces*, în Dacia, NS, 3, 1959, p. 341—352.

Sanie, S., Dragomir, I. I. — *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Barboși—Galați*, în Danubius, 4, 1970, p. 135—159.

Teodor, S. — *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani)*, în AM, 8, 1975, p. 121—201 (Capitolul *Așezarea carpică*, p. 139—151).

Partea a III-a

CAPITOLUL 1 (POPULAȚIA AUTOHTONĂ DACO-ROMANĂ DUPĂ RETRAGEREA AURELIANĂ)

Alexandrescu-Bulgaru, Dersca, M. M. — *A. D. Xenopol și continuitatea poporului român în Dacia pe baza permanenței îndeletnicirilor sale agricole*, în A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa, București, 1972, p. 47—60.

Barbu, V. — *Fortăreața romano-bizantină de la Sucidava în lumina cercetărilor din sectorul de sud-est*, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 27—56.

Barnea, I. — *Quelques considérations sur les incriptions chrétiennes de la Scythie* Mineure, în Dacia, NS, 1, 1957, p. 265—288 ;

— *Roman-Byzantine Basilicae discovered in Dobrogea between 1948—1958*, în Dacia, NS, 17, 1958, p. 331—350 ;

— *Contributions to Dobrudja History under Anastasius I*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 363—374 ;

— *Un martyrium descoperit la Niculițel (jud. Tulcea)*, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 123—216 ;

— *Atriile bazilicilor paleocreștine de la Tropaeum Traiani*, în SCIVA, 26, 1975, 1, p. 57—68 ;

www.cimec.ro

— *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, 1977 ;
— *Arta creștină în România (secolele III—VI)*, I, București, 1979 ;
— *Dinogetia — ville byzantine du Bas-Danube. Siècle. IV—XII*, în Byzantina, 10, 1980, Tesalonic, p. 259—287 ;
— *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 163—178.

Barnea, I., Barnea, Al., Cătăniciu, I., Mărgineanu-Cîrslău, M., Papuc, Gh. — *Tropaeum Traiani*, I, București, 1979.

Barnea, I., Iliescu, O. — *Constantin cel Mare*, București, 1982 ;

Barnea, I., Iliescu, O., Nicolescu, C. — *Cultura bizantină în România*, București, 1971.

Baumann, H. *Bazilica ca „martyricon" din epoca romanității târzii descoperită la Niculițel (jud. Tulcea)*, în BCMI, 1972, 2, p. 17—26 ;
— *Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreștin din comuna Niculițel (jud. Tulcea)*, în AMN, 14, 1977, p. 245—267.

Bănescu, N. — *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*, București, 1938.

Bârzu, L. — *Romani și daco-romani în secolul IV e.n.*, în AUB Ist., 1970, 2, p. 19—33 ;
— *Continuitatea populației autohtone în Transilvania (cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973 ;
— *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979. Ed. și în limbile franceză, germană, engleză și maghiară ;
— *Descoperiri de materiale romane târzii la nordul Dunării în sec. IV—V e.n.*, în „2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor", București, 1980, p. 161—182.

Bârzu, L., Brezeanu, Șt. — *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție arheologică*, București, 1991.

Brezeanu, Șt. — *La continuité daco-romaine : science et politique*, București, 1984.

Berciu, I. — *Contribuție la studiul chipurilor de factură dacică din secolul IV e.n.*, în Apulum, 5, 1965, p. 591—613.

Bichir, Gh., — *Date noi cu privire la romanizarea Munteniei*, în SCIVA, 29, 1978, 3, p. 385—395.

Blăjan, M., Cerghi, I. — *Descoperiri romane și postromane la Aiton, jud. Cluj*, în Potaissa, 1, 1978, p. 21—34.

Branga, N. — *Aspecte și permanențe traco-romane*, Timișoara, 1978.

Brătianu, Gh. I. — *Le problème de la continuité daco-romaine*, București, 1944.

Chera—Mărgineanu, C. — *Morminte creștine timpurii descoperite la Ostrov*, în Pontica, 14, 1981, p. 297—308.

Chirilă, E., Gudea, N. — *Economie, populație și societate în Dacia postaureliană (275—380 e.n.)*, în AMP, 6, 1982, p. 123—140.

Chițescu, L. — *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în RI, 31, 1978, 7, p. 1177—1189.

Cihodaru, C. — *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea carpato-dunăreană în sec. III—XI*, în AȘtUI, SN, Ist., 15, 1969, 1, p. 1—19 ;
— *Continuitatea populației băștinașe romanizate în regiunile nord-dunărene și urmele ei în toponimie*, în CI, 1977, p. 249—266.

www.cimec.ro

Comșa, M. — *Zur Romanisierung der Gebiete nördlich der Donau (Muntenien, Südmoldau) im 4.Jh.u.Z.*, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 283—298 ;
— *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens au IIIe—VIe siècles de n.è.*, în NEH., III, 1965, p. 23—39 ;
— *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite proto-roumaine aux VIe—Xe siècles sur le territoires de la Roumanie*, în Dacia, NS, 12, 1968, p. 355—380 ;
— *Considerații cu privire la obștea sătească locală pe teritoriul României în secolele III—V*, în MN, 3, 1976, p. 215—221 ;
— *Dacia în epoca lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi*, în Pontica, 10, 1977, p. 215—228 ;
— *Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României*, în Pontica, 13, 1980, p. 164—184.

Condurachi, Em. — *Les trésors monetaires de la région carpato-danubienne et leur importance pour l'histoire des Roumains*, în Balcania, 7, 1944, p. 23—44.

Culică, V. — *Croix romano-byzantines découvertes à Pârjoaia (district d'Adamclissi, région de Dobrogea)*, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 419—426 ;
— *Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pârjoaia—Dobroudja*, în Pontica, 2, 1969, p. 355—372.

Daicoviciu, C. — *Problema continuității în Dacia*, în AISC, 3, 1941, p. 216—239 ;
— *Romanisierung Daziens*, în Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben, Altheim Festschrift, I, Berlin, 1969, p. 535—547.

Daicoviciu, C., Daicoviciu, H. — *La Dacie et sa romanité*, în Sources archéologiques de la civilisation européenne, București, 1980, p. 246—255.

Diaconu, Gh. — *Așezarea și necropola de la Gherăseni—Buzău (Noi dovezi despre persistența populației autohtone de la Dunărea de Jos)*, în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 431—458 ;
— *Unitatea culturii materiale și spirituale a populației daco-romane în sec. III—VI*, în RI, 30, 1977, 2, p. 301—311 ;
— *Elemente timpurii ale culturii romanice la Târgșorul Vechi*, în SCIVA, 29, 1978, 4, p. 517—526 ;
— *Noi descoperiri arheologice privind prezența romană la nordul Dunării în sec. IV*, în RI, 1980, 6, p. 1 063—1 069.

Diaconu, Gh. și colaboratori — *L'ensemble archéologique de Pietroasele*, în Dacia, NS, 21, 1977, p. 199—220.

Florescu, Gr. — *Două monumente epigrafice și problema continuității*, în RIR, 10, 1940, p. 164—174.

Giurescu, C. C. — *Continuitatea populației romanice în Dobrogea*, în De la Dunăre la Mare, Mărturii istorice și monumente de artă creștină, Galați, 1977, p. 9—15.

Glodariu, I., Costea, Fl., Ciupe, I. — *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980.

Gostar, N. — *Situația Daciei după anul 271 e.n.*, în AȘtUI, SN, Ist., 10, 1964, p. 55—66.

Gudea, N. — *Câteva aspecte și probleme ale romanizării în Dacia*, în Apulum, 12, 1975, p. 95—109 ;
— *Câteva observații privind procesul de romanizare (În legătură cu cartea lui Marcel Benabau)*, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 231—240 ;

www.cimec.ro

— *Vasul cu inscripție creștină de la Moigrad. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia după retragerea aureliană*, în AMP, 13, 1979, p. 515—523 și în limba germană, în Dacia, NS, 24, 1980, p. 255—260.

Harhoiu, R. — *Componența romană târzie a orizontului cultural Pietroasa*, în vol. „2 050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor", București, 1980, p. 183—192.

Hica-Câmpeanu, I. — *Cu privire la unele morminte romane tîrzii de la Napoca*, în AMN, 14, 1977, p. 221—237;

— *Riturile funerare în Transilvania de la sfârșitul secolului al III-lea e.n. pînă în secolul al V-lea e.n.*, în AMN, 16, 1979, p. 157—170.

Horedt, K. — *Un nou aspect al continuității*, în vol. Unitate și continuitate în istoria poporului român, București, 1968, p. 73—82;

— *Das archäologische Bild der romanischen Elemente nach der Räumung Daziens*, în Dacoromania, 1, 1973, p. 135—148;

— *Die spätrömischen Siedlungen in Siebenbürgen*, II, în Marisia, 9, 1979, p. 63—74;

— *Die städtischen Siedlungen Siebenbürgens in spätrömischer Zeit*, în Sargetia, 14, 1979, p. 203—217.

Iliescu, Vl. — *Die Räumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau im Lichte der Schriftquellen*, în Dacoromania, 1, 1973, p. 5—28.

Iconomu, C. — *Noi morminte paleocreștine la Mangalia*, în Pontica, 12, 1969, p. 81—110.

Iordănescu, Al. — *Observații asupra creștinismului daco-roman*, în RC, 11—12, 1939—1940, p. 193—204.

Kolosovskaja, I. K. — *O romanizacij Dakij*, în VDI, 1, 1957, p. 81—90.

Lungu, V., Chera-Mărgineanu, C. — *Contribuții la cunoașterea unei necropole creștine a Tomisului*, în Pontica, 15, 1982, p. 175—200.

Marcu, M. — *Unele date privind practicarea meșteșugurilor în așezările daco-romane din sud-estul Transilvaniei*, în SCIVA, 31, 1980, 3, p. 365—376;

— *Contribuții privind prelucrarea metalelor în așezările daco-romane din sud-estul Transilvaniei*, în Studii dacice, Cluj-Napoca, 1981, p. 196—201.

Mărghitan, L. — *O importantă contribuție privitoare la problema continuității dacilor în provincia nord-dunăreană întemeiată de Traian*, în Sargetia, 14, 1979, p. 133—136;

— *Mărturii de continuitate dacă, daco-romană și timpurie românească pe valea Mureșului Mijlociu și Inferior*, în SAA, I, Iași, 1983, p. 103—120.

Mihăilescu-Bârliba, V. — *Tezaurul de denari romani imperiali de la Gherăiești Noi, jud. Neamț*, în AM, XIV, 1991, p. 57—65.

Moga, M. — *Vestigiile paleocreștine în Banat*, în In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 259—266.

Moraru, G. — *Survivances géto-daces et daco-romaines dans l'agriculture roumaine*, în Actes Congrès Thracologie, 1976, t. III, București, 1980, p. 327—332.

Niculiță, I. T., Rikman, E. A., — *Mogil'nik Hanska Lutărie II, pervych stoletij n.e. (Moldavia)*, în Kratkie Soobščenija, 133, 1973, p. 116—123.

Olteanu, Șt., Neagu, N., Seclăman, D. — *Tehnologia obținerii fierului din minereu și problema continuității istorice pe teritoriul României în mileniul I e.n.*, în SCIVA, 32, 1981, 2, p. 217—232.

Păunescu, Al. — *Contribuții privind realitățile din nordul Moldovei în secolul al IV-lea în lumina cercetărilor de la Ripiceni*, în SCIVA, 29, 1978, 4, p. 506—516.

www.cimec.ro

Pârvan, V. — *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.

Petrescu-Dîmbovița, M. — *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschungen über dem Zeitraum vom 3.-10. Jh östlich der Karpaten*, în Dacoromania, 1, 1973, p. 162—173 ;

— *La continuité à l'est des Carpates au cours du prémier millénaire de notre ère à la lumière des dernières recherches*, în NEH, VI/1, 1980, p. 23—32.

Pop, I. — *Date arheologice privind continuitatea populației daco-romane pe teritoriul regiunii Brașov în perioada anilor 275—600*, în Culegere de studii și cercetări, I, Brașov, 1967, p. 93—112.

Popa, D. — *Dovezi arheologice privind continuitatea populației autohtone în mileniul I e.n. descoperite pe teritoriul județului Sibiu*, în St. Com. Sibiu, 1977.

Popescu, Em. — *Die Kontinuität im Lichte der epigraphischen Entdeckungen*, în Dacoromania, 1, 1973, p. 69—77 ;

— *Dobrogea și teritoriile românești nord-dunărene în secolele IV—VI*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 189—199.

Popilian, Gh. — *Continuitatea populației autohtone confirmată la Romula (sec. IV—VI)*, în Contribuții istorice, filologice, socio-economice, III, Craiova, 1977, p. 70—75 ;

— *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

Preda, C. — *Cimitirul de la Olteni (reg. București) și unele probleme privind cultura materială a secolului IV e.n. pe teritoriul R. P. Române*, în SCIV, 10, 1959, 2, p. 355—370 ;

— *Circulația monedelor postaureliene în Dacia*, în SCIVA, 26, 1975, 4, p. 441—486.

Protase, D. — *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966 ;

— *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971 ;

— *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania). O nouă dovadă despre permanența populației autohtone în Dacia romană și postromană*, în AMN, 8, 1971, p. 135—160 ;

— *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și postromană*, în Balcanica, 1, 1971, p. 94—105 ;

— *Un cimitir dacic în epoca romană la Soporu de Câmpie. Contribuții la problema continuității în Dacia*, București, 1976 ;

— *La population dacoromaine en Transylvanie et dans le Banat (Depuis l'abandon de la Dacie jusqu'à la venue des Slaves)*, în Dacoromania, 3, 1975—1976, p. 51—56 ;

— *Considérations sur la romanisation en Dacie*, în Marisia, 10, 1980, p. 53—64 ;

— *Autohtonii în Dacia*, vol. I, București, 1981.

Rikman, E. A. — *Poselenie pervych stoletij našej ery Sobar' v Moldavii*, în Sovetskaja Arheologija, 2, 1970, p. 180—197.

Sanie, S., Dragomir, I. I. — *Începuturile creștinismului în sudul roman al Moldovei*, în De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină, Galați, 1977, p. 117—122 ;

— *Aspects de la cohabitation des Daces et des Romains dans le Midi romain de la Moldavie*, în Actes Congrès Thracologie, 1976, t. II, București, 1980, p. 339—349.

www.cimec.ro

Simpetru, M. — *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, în Biblioteca Thracologica, IV, București, 1994.

Scorpan, C. — *Aspecte ale continuității și romanizării băștinașilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, în Pontica, 3, 1970, p. 139—179;

— *Continuitatea în Dobrogea și problema unității culturii geto-dacice*, în Crisia, 1972, p. 155—175;

— *La continuité de la population et des traditions gètes dans les conditions de la romanisation de la Scythia Minor*, în Pontica, 6, 1973, p. 137—151.

Stoicescu, N. — *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei. Dovezile continuității*, București, 1980.

Stoicescu, N., Hurdubețiu, I. — *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia română și străină*, București, 1984.

Ștefan, Gh. — *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în Dacia, NS, 12, 1968, p. 347—354.

Teodor, D. Gh. — *Cele mai vechi urme creștine din Moldova*, în MMS, 50, 1974, 7—8, p. 561—567.

— *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991.

Teodorescu, V. — *Elemente paleocreștine în tezaurele de la Șimleul Silvaniei și Pietroasa (sec. IV)*, în Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților, vol. I, Buzău, 1983, p. 78—92.

Tudor, D. — *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurelian (IIIe—Ve siècles)*, în Dacoromania, 1, 1973, p. 149—161;

— *Dovezile arheologice despre menținerea stăpânirii romane la nord de Dunăre după evacuarea aureliană a Daciei (sec. III—V)*, în Historica, 3, 1974, p. 93—109.

Ursulescu, N. — *Problema continuității în lumina unei interpretări statistice a izvoarelor literare despre Dacia*, în Crisia, 1972, p. 175—182.

Vakulenko, L. V. — *Pam'jatki pidgir'ja Ukrainskich Karpat — peršoi polovinii I tis. n.e.*, Kiev, 1977.

Vlassa, N. — *Două noi piese paleocreștine în Transilvania*, în AMN, 13, 1976, p. 215—230;

— *Piese paleocreștine inedite din Dacia intracarpatică*, în AMN, 16, 1979, p. 171—189.

Vlădescu, Cr. — *Noi observații asupra traseului Brazdei lui Novac de Nord, pe raza județului Mehedinți*, în SMMIM, 10, 1977.

Vulpe, R. — *Romanitate și creștinism — coordonate ale etnogenezei române*, în De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină, Galați, 1977, p. 16—23.

Winkler, I. — *Circulația monetară și continuitatea populației daco-romane la Potaissa*, în Potaissa, I, 1978, p. 55—58.

Zaharia, Eug. — *Les sources archéologiques de la continuité daco-romaine*, în Apulum, 12, 1974, p. 279—294.

Zeiller, J. — *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918.

www.cimec.ro

Alföldi, A. — *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, Budapest, 1932.

Altheim, F. — *Attila und die Hunnèn*, Baden, 1951.

Andrieșescu, I. — *De la preistorie la evul mediu. Păreri îndrumătoare și fapte arheologice și istorice*, București, 1924.

Andronic, Al. — *În legătură cu datarea descoperirilor sarmatice de la Vaslui*, în Carpica, 11, 1979, p. 165—170.

Bakó, G. — *Elemente slave în necropola de la Bandu de Câmpie*, în SCIV, 13, 1962, 2, p. 451—460 ;

— *Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sântana-Cerneahov din Transilvania*, în SCIV, 19, 1968, 1, p. 63—80 ;

— *Probleme privind unitatea economică și organizatorică de bază, precum și formele de proprietate din țara noastră în secolul IV e.n.*, în Cumidava, 2, 1968, p. 27—42 ;

— *Autohtoni și migratori la Târgșor în secolul al IV-lea e.n.*, în SCIV, 22, 1971, 1, p. 69—86 ;

— *Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereșmort (com. Unirea)*, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 643—660.

Bichir, Gh. — *Les Sarmates au Bas Danube*, în Dacia, NS, 21, 1975, p. 167—197 ;

— *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de Mijloc și de Jos și relațiile lor cu geto-dacii*, în MN, 3, 1976, p. 115—124 ;

— *Relațiile dintre sarmați și geto-daci la sfârșitul secolului I e.n.*, în SCIVA, 17, 1976, 2, p. 203—214.

Bloșiu, C. — *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Letcani—Iași*, în MA, 1, 1969, p. 167—180 ;

— *Necropola din secolul al IV-lea de la Letcani (jud. Iași)*, în AM, 8, 1975, p. 203—280 ;

— *Noi observații și ipoteze asupra mormântului de la Concești*, în CI, 5, 1975, p. 59—79.

Bounegru, O. — *Obiecte romane de import descoperite în mormintele sarmatice din zona Brăilei*, în Istros, Brăila, 2—3, 1983, p. 235—240.

Brudiu, M. — *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*, în Danubius, 8—9, 1979, p. 151—161.

Cebotarenko, Gh. F. — *Kalfa-gorodiščе VIII—XV v. na Dnestre*, Kišinev, 1973.

Chirilă, Eug. — *Frământări la sarmați în secolul IV e.n.*, în SCIV, 2, 1951, 2, p. 183—188.

Comșa, M. — *Elemente barbare în zona limesului Dunării inferioare în secolele III—IV e.n.*, în Pontica, 5, 1972, p. 223—234 ;

— *Quelques données relatives à la chronologie et l'appartenance ethnique des nécropoles de type Moreşti et Band*, în Actes Congrès Beograd, 1971, III, Beograd, 1973, p. 309—317 ;

— *Unele considerații cu privire la originea și apartenența etnică a complexelor cu fibule „digitale" de tip Gâmbaș—Coșoveni*, în Apulum, 11, 1973, p. 259—270.

Csallány, D. — *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568)*, Budapest, 1961.

Daicoviciu, H. — *Teritoriul napocens în epoca migrațiilor (sec. V—IX)*, în Istoria Clujului, Cluj, 1974, p. 50—83.

www.cimec.ro

Démougeot, Em. — *La formation de l'Europe et les invasions barbares. I. Des origines à l'avènement de Dioclétien*, Paris, 1969.

Diaconu, Gh. — *Archäologische Angaben über die Taifalen*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 301—316 ;

— *Despre sarmați la Dunărea de Jos în lumina descoperirilor de la Târgșor*, în SCIV, 14, 1963, 2, p. 323—346 ;

— *Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Târgșor—Olteni)*, în SCIV, 15, 1964, 4, p. 467—484 ;

— *Einheimsche und Wandervölker im 4. Jahrhundert u.Z. auf dem Gebiete Rumäniens (Târgșor—Ghcrăseni Variante)*, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 195—210 ;

— *Târgșor. Necropola din sec. III—IV e.n.*, București, 1965 ;

— *Mogoșani. Necropola din sec. IV e.n.*, Târgoviște, 1970 ;

— *Über den Fibeln mit umgeschlagenem Fuss in Dazien*, în Dacia, NS, 15, 1971, p. 239—268 ;

— *Über der Fibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte und rautenförmigem Fuss aus Dazien*, în Dacia, NS, 17, 1973, p. 257—276 ;

— *Roxolani sau alani la Dunărea de Jos*, în SCIVA, 31, 1980, 2, p. 275—284 ;

— *Despre datarea culturii Sântana de Mureș—Cerneahov*, în SCIVA, 34, 1983, 3, p. 235—242.

Diaconu, P. — *Le problème de la localisation de l'Onglos*, în Dacia, NS, 14, 1970, p. 325—334 ;

— *Autour de la pénétration des Slaves au sud de Danube*, în Rapports Congrès Bratislava, 1975, I, 1979, p. 165—169.

Diculescu, C. C. — *Die Gepiden*, Leipzig—Halle, 1922 ;

— *Die Wandalen und die Goten im Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923.

Dörner, E. — *Dacii și sarmații din sec. II—III e.n. în vestul României*, în Apulum, 9, 1971, p. 681—699.

Dörner, E., Boroneanț, V. — *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre*, în Ziridava, 2, 1968, p. 7—18.

Dragomir, I. T. — *Descoperiri hunice la Bălteni, în nord-estul Câmpiei române*, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 181—188.

Dumitrașcu, S. — *Dacii și neamurile germanice din nord-vestul Daciei*, în Semicentenarul Partidului Comunist Român în județul Bihor, Oradea, 1971, p. 359—381 ;

— *Tezaurul de la Tăuteni—Bihor*, Oradea, 1973.

Dumitrescu, Vl. — *Un tombe de l'époque de migrations des peuples près de Roman*, în RIR, 4, 1934, p. 76—79.

Dunăreanu-Vulpe, E. — *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967.

Fedorov, G. B. — *Naselenie pruto-dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.e.*, MIA, 89, Moscova, 1960.

Fedorov, G. B., Čebotarenko, F. G. — *Pamjatniki drevnyh slavjan (VI—XIII v.v.)* — Arheologičeskaja karta Moldavskoi SSR, vyp. 6, Kišinev, 1974.

Ferenczi, Al. — *Sind die bessarabischen und moldauischen Trajanswälle bulgarisch-türkischen Ursprungs*, 2, Sibiu, 1936.

Florescu, A. C. — *Diadema iz zolotoi plastinka epohi pereselenija norodov, naidenaja v Buhăeni*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 561—568 și în limba română în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, București, 1965, p. 127—134.

www.cimec.ro

Fokeev, M. M. — *Pozdneišie mogil'nik sarmatskogo vremeni v stepi meždu Dnestrom i Dunaem*, în Drevnostei iugo-zapadna SSSR, Kišinev, 1991, p. 56—64.

Gerov, B. — *Die gotische Invasion in Moesian und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, în AAPh, 1963, p. 127—146.

Gordon, C. D. — *The Age of Attila. Fifth-Century Byzantium and the Barbarians*, Michigan, 1972.

Hachmann, R. — *Die Goten in Skandinawien*, Berlin, 1970.

Hampel, J. — *Alterthilmer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I—III, Braunschweig, 1905.

Harhoiu, R. — *Tezaurul de la Pietroasa în lumina noilor cercetări*, în A. Odobescu, Tezaurul de la Pietroasa, Opere, vol. IV, București, 1976, p. 1 011—1 053 ;

— *The Fifth Century A. D. Treasure from Pietroasa, Romania in the Light of recent Research*, BAR. Inter. Ser., 27, Oxford, 1977 ;

— *Tezaurele și mormintele din secolul al V-lea de la Curbura-Carpaților*, în Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților, vol. I, Buzău, 1983, p. 93—103.

Harhoiu, R., Diaconescu, P. — *Hunnischer Kessel aus Muntenien*, în Dacia, NS, 28, 1984, p. 99—116.

Harțuche, N. — *Descoperiri sarmatice în zona Brăilei*, în Istros — Brăila, 1, 1980, p. 191—251.

Horedt, K. — *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 11—108 ; Ed. și în limba germană, București, 1958 ;

— *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958 ;

— *Unele probleme privind răspândirea culturii Sântana de Mureș—Cerneahov*, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 575—592 ;

— *Das Awarenproblem in Rumänien*, în Studijné Zvesti., 16, Nitra, 1968, p. 103—120 ;

— *Beziehungen zwischen Dakern und Germanen*, în Kurt Takenberg zum 75. Geburtstag, Bonn, 1974, p. 161—173 ;

— *Moreşti. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979 ;

— *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982.

Horedt, K., Protase, D. — *Tezaurul de aur din epoca migrațiilor de la Cluj—Someșeni*, în AMN, 7, 1970, p. 185—199 și în limba germană, în Germania, 48, 1970, 1—2, p. 85—98 ;

— *Al doilea mormânt princiar de la Apahida* (D. Protase, partea I), în AMN, 9, 1972, p. 167—178 și în limba germană, în Germania, 50, 1972, 1—2, p. 174—220.

Ignat, M. — *Descoperiri din prima jumătate a secolului al V-lea e.n. pe valea Sucevei*, în SAA, 1983, p. 206—214.

Ioniță, I. — *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în AM, 2—3, 1964, p. 311—328 ;

— *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș—Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în AM, 4, 1966, p. 189—260 ;

— *Das Gräberfeld von Independența (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestatungsbeigaben und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov—Sântana de Mureș-Kultur*, în Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde", IX, Bonn, 1971 ;

— *Elemente autohtone în cultura Sântana de Mureș*, în Carpica, IV, 1971, p. 197—206 ;

www.cimec.ro

— *Așezări de tip Sântana de Mureș de la Iași — Fabrica de Cărămizi*, în AM, 7, 1972, p. 267—306 ;
— *Eine Siedlung der Jüngeren Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Iași—Nicolina (Rumänien)*, în Palast und Hütte, Mainz, 1982, p. 567—586 ;
— *Importantele descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași—Nicolina*, în AM, 10, 1985, p. 30—49.

Iorga, N. — *„România" dunăreană și barbarii în secolul al VI-lea*, în N. Iorga — Studii asupra Evului Mediu românesc, București, 1984, p. 29—38.

Kollautz, A., Hisaynki, M. — *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Ion-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*, vol. I—II, Klagenfurt, 1970.

Kovács, I. — *A marosszentannai népvándorláskori temető* (Cimitière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentánna), în Dolg — Cluj, 3, 1912, p. 250—367 ;
— *A mezöbándi ásatások.* Les fouilles de Mezöbánd (Bandul de Câmpie), în Dolg. — Cluj, 4, 1913, p. 205—429 ;
— *A marosvásárhelyi öskori telep, skytha- és népvándorláskori temető*, în Dolg. — Cluj, 6, 1915, p. 226—335.

Lemerle, P. — *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu' au VIe siècle*, în Revue historique, 211, 1954, p. 265—292.

Lot, F. — *La fin du monde antique et le début du Moyen Age*, în col. „L'évolution de l'humanité", 31, Paris, 1950.

Medeleț, F. — *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, în Tibiscus, 1, 1970, p. 56—63.

Mihăilescu-Bârliba, V. — *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de la Roumanie. Les fouilles de Braniște—Nemțișor* (com. de Vânători, dép. de Neamț), în Dacia, NS, 24, 1980, p. 181—207.

Mirițoiu, N., Udrescu, M. St. — *Considérations anthropologiques préliminaires sur la nécropole de Braniște—Nemțișor (dép. de Neamț)*, în Dacia, NS, 24, 1980, p. 209—220.

Mitrea, B. — *La migration des Goths reflétée par les trésors de monnaies romaines enfouis en Moldavie*, în Dacia, NS, 1, 1957, p. 229—236 ;
— *Beiträge zum Studium der hunnischen Altertümer. Zwei neue hunnische Kesselgriffe aus dem südlichen Muntenien*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 549—558 ;
— *Începuturile migrației popoarelor în regiunea est-carpatică și tezaurul de monede romane imperiale de la Racova-Chetriș, jud. Bacău*, în MA, 2, 1970, p. 251—280.

Mitrea, B., Preda, C. — *Quelques problèmes ayant trait aux nécropoles de type Sântana—Tcherniakov découvertes en Valachie*, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 211—238 ;
— *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966.

Morintz, S. — *Nekotorye voprosy sarmatskogo naselenija v Moldave i Muntenii v svjazi Fokšanskim pogrebeniem*, în Dacia, NS, 3, 1959, p. 451—472.

Mușețeanu, C., Lungu, R. — *Noi descoperiri sarmatice din județul Ialomița*, în SCIVA, 29, 1978, 3, p. 423—432.

Németi, I. — *Noi descoperiri în epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare)*, în SCIVA, 34, 1983, p. 134—150.

www.cimec.ro

Németh, J. — *Die Inschriften des Schatzes von Nagy—Szent—Miklós (Sân-Nicolaul Mare) mit zwei Anhängen*, Budapest—Leipzig, 1932.

Nestor, I. — *La nécropole slave ancienne de Sărata Monteoru*, în Dacia, NS, **1**, 1957, p. 289—296 ;

— *L'etablissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în Dacia, NS, 5, 1961, p. 429—448 ;

— *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et archéologiques (I)*, în RESEE, 1—2, 1963, p. 41—67 ;

— *Sfîrşitul lumii antice şi barbarii*, în Aluta, III, 1971, p. 119—127.

Nestor, I., Nicolăescu-Plopşor, C. S. — *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, în Germania, 22, 1938, 1, p. 33—41.

Nicu, M., Ţau, S. — *Necropola birituală din secolul al IV-lea de la Barcea, jud. Galaţi*, în MCA — Tulcea, 1980, p. 373—397.

Odobescu, Al. — *Le trésor de Pétrossa. Etude sur l'orfevrerie antique*, Paris, 1889—1900.

— *Tezaurul de la Pietroasa*, în Opere, vol. IV, Bucureşti, 1976, ed. M. Babeş.

Palade, V. — *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bârlad—Valea Seacă*, în AM, 4, 1966, p. 261—277 ;

— *Eléments géto-daces dans le site Sântana de Mureş de Bârlad—Valea Seacă*, în Dacia, NS, 24, 1980, p. 223—254 ;

— *Necropola din secolul IV şi începutul secolului V e.n. de la Bârlad—Valea Seacă*, în MCA — Tulcea, 1980, p. 407—416 ;

— *Problema originii şi a formării culturii Sântana de Mureş în lumina cercetărilor de la Bârlad—Valea Seacă*, în Hierasus, 1981, p. 37—50 ;

— *Metalurgia bronzului şi a fierului în aşezarea Sântana de Mureş de la Bârlad—Valea Seacă*, în Hierasus, 1984, p. 127—146 ;

— *Noi descoperiri sarmatice în zona Bârladului*, în Hierasus, 1983, p. 69—82.

Petre, A. — *Câteva mărturii ale culturii Sântana de Mureş — Cerneahov în Scythia Minor*, în SCIV, 15, 1964, 1, p. 59—80.

Popescu, D. — *Das gepidische Gräberfeld vom Moreşti*, în Dacia, NS, 18, 1974, p. 189—238.

Preda, C. — *Cimitirul de la Olteni (reg. Bucureşti) şi unele probleme privind cultura materială a secolului IV e.n. pe teritoriul R. P. Române*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—413.

Protase, D. — *Ein Grab aus dem V. Jh. aus Cepari (Transsilvanien)*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 569—576.

— *Relations between the Autochtonous Population and Migratory Populations of the Territory of Romania*, Bucureşti, 1975.

Rafalovič, I. A. — *Slavjane VI—IX vekov v Moldavii*, Kišinev, 1972 ;

— *Dănceni mogil'nik Tschernjachovskoj kul'tury*, Kišinev, 1986.

Rafalovič, I. A., Goltzeva, N. V. — *Issledovanija ranneslavjanskogo poselenija Hanska I*, în Archeologičeskje Issledovanija v Moldavia v 1972, Kišinev, 1974.

Rikman, E. A. — *Černjachovskie siliše Delakeu (Moldavia)*, în Kratkie Soobščenija, 90, 1962, p. 60—68 ;

— *Černjachovskoe selišče Bălăbănešty (Moldavia)*, MIA, 116, 1964, p. 253—256 ;

— *Pamjatnik epohi velikogo pereselenja narodov*, Kišinev, 1967 ;

www.cimec.ro

— *Pameatniki sarmatov i plemen Černeachovskoi kultury, Arheologičeskaja karta Moldavskoi SSR*, vyp. 5, Kišinev, 1975 ;
— *Etničeskaja istorija naselenija Podnestrovija i prilegaiustego Podunavija v pervyh vekah n.e.*, Moskva, 1975.

Rikman, E. A., Rafalovič, I. A., Hâncu, I. G. — *Očerki istorii kul'tury Moldavii*, Kišinev, 1971.

Russanova, I. P., Timoščiuk, B. A. — *Kodyn-slavjanskie poselenija V—VIII v. v. na. r. Prut*, Moscova, 1984.

Russu, I. I. — *Ostgermanen im römischbyzantinischen Dienst am Ende des 6. Jhs.*, în RRH, 18, 1979, 3, p. 595—602.

Rusu, M. — *Cimitirul prefeudal de la Noșlac (r. Aiud)*, în PM, 1965, p. 32—45 și în limba engleză, în Dacia, NS, 6, 1962, p. 269—292 ;
— *Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf (VI—VII Jh. u. Z.)*, în Dacia, NS, 5, 1962, p. 269—292 ;
— *Populațiile turce, slavii și autohtonii în bazinul carpato-dunărean în veacurile VI—IX*, AIIA — Cluj-Napoca, 21, 1978, p. 121—134 ;
— *Aspecte ale relațiilor dintre romanitatea orientală și slavi*, în AMN, 16, 1979, p. 189—200 ;
— *Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3.—9. Jahrhunderst)*, în AMN, 17, 1980, p. 139—158 ;
— *Aspects des relations entre les autochtones et les migrateurs (IIIe—IXe siècles)*, în RRH, 19, 1980, 2—3, p. 247—266 ;
— *Tezaurul de la Pietroasele și contextul istoric contemporan*, în CA, VII, 1984, p. 207—228 ;
— *Paleocreștinismul din Dacia Romană*, în EN, I, 1991, p. 81—112.

Sâmpetru, M. — *Vestul României în secolele IV—VII e.n.*, în Al XIII-lea Simposion de Thracologie. Centenarul Muzeului sătmărean, Nr. 8, Septembrie 1990, Satu Mare—Carei, p. 68—78.

Schmidt, L. — *Die Ostgermanen*, München, 1969.

Scorpan, C. — *Băștinași și migratori în Dobrogea antică*, în File din istoria unui vechi ținut românesc, I, Constanța, 1971, p. 195—233.

Sevin, H. — *Die Gepiden*, München, 1955.

* * * — *Slavjane na Dnestre i Dunae. Sbornik naučnych trudov*, Kiev, 1983.

Teodor, D. G. — *La pénétration des Slaves dans les régions du S-E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie*, în Balcanoslavica, 1, 1972, p. 29—42 ;
— *Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpatice ale României*, în Carpica, 5, 1972, p. 105—114 ;
— *Les plus anciens Slaves dans l'Est de la Roumanie (Moldavie)*, în Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie, III, Berlin, 1973, p. 201—211 ;
— *Les slaves des régions Est-Carpatiques de la Roumanie durant les VIe—IXe siècles*, în Rapports Congrès Bratislava, 1975, I, Bratislava, 1979, p. 817—831 ;
— *Origines et voies de pénétration des slaves au sud du Bas-Danube (VIe—VIIe siècles)*, în Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin, Roma, 1984, p. 63—84 ;
— *Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI—X e.n.*, în AM, 10, 1985, p. 50—73 ;
— *Piese vestimentare bizantine din secolele VI—VIII în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în AM, XIV, 1991, p. 117—138 ;

www.cimec.ro

— *Fibule „digitate" din secolele VI—VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în AM, XV, 1992, p. 119—152.

Theodorescu, R. — *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în secolele IV—XIV*, în Pagini de veche artă românească de la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea, București, 1970, p. 18—48 ;

— *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976.

Thomson, E. A. — *A History of Attila and the Huns. The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1948.

Timoščiuk, B. O. — *Slov'jani pivičinoj Bucovinii V—IX st.*, Kiev, 1976.

Țau, S., Nicu, M. — *Necropola din secolul al IV-lea de la Barcea*, în MCA — București, 1983, p. 415—428.

Vakulenko, L. V., Priohodniuk, O. M. *Slavjanskie poselenija I tys.n.e.s. Socol na srednem Dnestre*, Kiev, 1984.

Vulpe, R. — *Despre valul din Moldova de Jos și „zidul" lui Atanarih*, în SCIV, 1, 1950, 2, p. 163—174 ;

— *Les „valla" de la Valachie, de la Basse Moldavie et du Boudjak*, în Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romains, București—Köln—Wien, 1974, p. 267—276.

Werner, J. — *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în Reinecke Festschrift, Mainz, 1950, p. 150—172 ;

— *Beiträge zur Archäologie des Attila—Reiches*, München, 1956 ;

— *Die Longobarden in Pannonien*, München, 1962 ;

— *Der Grabfund von Malaja Perščepina und Kuvrat Kagan der Bulgaren*, München, 1984.

Zaharia, Em., Zaharia, N. — *Contribuții la cunoașterea culturii materiale din secolul V e.n. din Moldova în lumina săpăturilor de la Botoșani*, în AM, 6, 1969, p. 167—178.

Zahariade, M. — *Ammianus Marcellinus (27, 5, 2), Zosimas (4, 11) și campania lui Valens din anul 367 împotriva goților*, în SCIVA, 34, 1, p. 57—70.

CAPITOLUL 3 (ETNOGENEZA ROMÂNEASCĂ)

Ambruster, A. — *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București,, 1979.

Arvinte, V. — *Formarea limbii și a poporului român în lumina cercetărilor recente*, în AIIL, 17, 1966, p. 13—32 ;

— *Român, românesc, România. Studiu filologic*, București, 1983.

Barbu, V. — *Fortăreața romano-bizantină de la Sucidava în lumina cercetărilor din sectorul sud-est*, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 27—56.

Bariţiu, Gh. — *Teoria lui Roesler despre originea românilor combătută și înfrântă*, în Transilvania, 9, 1876, p. 214—220.

Bărbulescu, I. — *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929.

Bejan, A. — *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în AMN, 13, 1976, p. 257—278 ;

— *Contribuții la istoria Banatului în secolele VII—IX e.n.*, în SCIVA, 34, 1983, 4, p. 349—362.

Berciu, D. — *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetării arheologice recente*, în RI, 28, 1975, 8, p. 1 154—1 168.

Brâncuș, Gr. — *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983.

www.cimec.ro

Brătianu, Gh. I. — *Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, București, ed. II, 1940 și ediția îngrijită de S. Brezeanu, București, 1988.

Brezeanu, Șt. — *Les Roumains et „le silence des sources" dans le millénaire obscur"*, în RRH, 21, 1982, 3—4, p. 384—403.

Bulgăr, Gh. — *Fond autochtone, latinité et richesse expressive en roumain contemporain*, în Actes Symposium Thracologie : 1977, Roma, 1978, p. 84—89.

Chițimia, I. C. — *Limbă și istorie, noi argumente în problema formării limbii și poporului român*, în Mehedinți, istorie și cultură, II, 1980, p. 23—38.

Cîrjan, C. — *Ceramica băștinașă din sec. VI—VII e.n. descoperită la Tomis*, în Pontica, 4, 1971, p. 339—350.

Coman, G. — *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei (stepa colinară Horincea—Elan—Prut)*, în AM, 6, 1969, p. 277—317 ;

— *Mărturii arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI—XII*, în Danubius, 5, 1971, p. 75—88 ;

— *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, în MA, 3, 1971, p. 479—495 ;

— *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele VI—XI în partea de sud a Moldovei*, în AMM, 1, 1979, p. 71—100 ;

— *Contribuții la cunoașterea fondului etnic al civilizației secolelor V—XIII în jumătatea sudică a Moldovei*, în Carpica, 11, 1979, p. 181—217 ;

— *Contribuții la cunoașterea vieții agrare din Moldova în secolele V—XII*, în Ialomița — Materiale de istorie agrară a României, Slobozia, 1983, p. 53—66 ;

— *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979.

Comșa, M. — *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite proto-roumaine aux VIe—Xe siècles sur le territoire de la Roumanie*, în Dacia, NS, 12, 1968, p. 355—380 ;

— *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII*, în Apulum, 12, 1974, p. 30—318 ;

— *Les formations politiques (cnezat de vallée) du VIe siècle sur le territoire de la Roumanie*, în Prace i Materialy Lódzkie, 25, 1979, p. 109—117 ;

— *Quelques données relatives à la vie quotidienne chez les Daces, les Romains et les Roumains*, în Thraco-Dacica, 3, 1981, p. 93—110 ;

— *Quelques conclusions historiques concernant la Ier millénaire de n.è. fondées sur l'origine des mots se rapportant à la familles et aux liens de parenté dans la langue roumaine*, în Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 76—84.

Condurachi, Em., Daicoviciu, C., Petrovici, E., Ștefan, Gh. — *Zur Frage der Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes*, în NEH, 2, 1960, p. 91—134.

Condurachi, Em., Ștefan, Gh. — *La romanité orientale*, în NEH, 4, 1970, p. 7—22.

Conea, I. — *Cu privire la „teritoriul nucleu" de formare a poporului român*, în Studii și cercetări de geografie, 1, 1967, p. 3—14.

Constantiniu, M. — *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI—VII e.n.*, în SCIV, 17, 1966, 4, p. 665—677.

Constantinescu, N. A. — *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.

www.cimec.ro

Coteanu, I. — *Originile limbii române*, Bucureşti, 1981.
Crişan, I. H. — *Noi coordonate ale procesului romanizării şi ale formării poporului român*, în Ziridava, 8, 1977, p. 29—40.
Daicoviciu, C. — *Der Ursprung des rumänischen Volkes im Lichte der neuesten Forschungen und Ausgrabungen*, în Forschungen, 10, 1967, 2, Sibiu, p. 5—19 ;
— *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în Unitate şi continuitate în istoria poporului român, Bucureşti, 1968, p. 83—96 ;
— *„Romanitatea scitică" de la Dunărea de Jos*, în AMN, 8, 1971, p. 187—195.
Daicoviciu, C., Petrovici, E., Ştefan, Gh. — *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucureşti, 1963.
Densuşeanu, O. — *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică şi etnografică*, Bucureşti, 1913 ;
— *Histoire de la langue roumaine*, I—II, Paris, 1901, 1938, şi în limba română, Bucureşti, 1961 (*Opere*, 1968).
Diaconu, P. — *La Dobrudscha et Byzance à l'époque de la genèse du peuple roumain (VIIe—Xe siècles)*, în Pontica, 14, 1981, p. 221—238.
Dan, Ilie — *Toponimie şi continuitate în Moldova de Nord*, Iaşi, 1980.
Dolinescu-Ferche, S. — *Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-estul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974 ;
— *Ciurel, habitat des VIe—VIIe siècles de notre ère*, în Dacia, NS, 23, 1979, p. 179—230 ;
— *La culture „Ipoteşti—Cândeşti" (VIe—VIIe siècles). La situation en Valachie*, în Dacia, NS, 28, 1984, p. 117—148.
Dolinescu-Ferche, S., Constantiniu, M. — *Un établissement du VIe siècle à Bucarest (Découverte de la rue Soldat Ghivan)*, în Dacia, NS, 25, 1981, p. 289—329.
Dragomir, S. — *La patrie primitive des Roumains et les frontières historiques*, în Balcanica, 7, 1944, 1, p. 63—101.
Drâmba, O. — *L'héritage thraco-dace dans la culture roumaine*, în Actes Symposium Thracologie : 1977, Rome, 1978, p. 110—115.
Dumitrăcel, S. — *Cuvântul românesc autohton „gresie" şi semnificaţia magico-culturală a pietrei de ascuţit în perspectiva etnoarheologiei*, în AM, 13, 1990, p. 225—240.
Dumitraşcu, S. — *Romanizare, românizare, romanicizare*, în Crisia, 4, 1974, p. 19—27.
Dumitraşcu, S. — *Descoperiri arheologice din secolele V—VII e.n. de la Biharea*, în Ziridava, 10, 1978, p. 81—100.
Fischer, I. — *Latina dunăreană*, Bucureşti, 1985.
Florescu, Gh. — *Cetatea Turnu*, în RIR, 15, 1945, 4, p. 432—463.
Frăţilă, V. — *Vechimea unor toponime din centrul Transilvaniei*, în LR, 3, 1970, p. 229—238.
Giuglea, G. — *Cuvinte româneşti şi romanice*, Bucureşti, 1983 (îndeosebi p. 191—199 ; 297—355).
Giurescu, C. C. — *Românii în mileniul migraţiilor. Consideraţii asupra unor aspecte*, în Discursuri de recepţie la Academia Română, Bucureşti, 1980, p. 339—351.
Glodariu, I. — *În legătură cu „torna, torna, fratre"*, în AMN, 1, 1964, p. 484—487.
Gostar, N. — *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpaţi*, în Istros, Brăila, 2—3, 1981—1983, p. 225—234.

www.cimec.ro

Graur, Al. — *La romanité du roumain*, București, 1965.
Harhoiu, R. — *Zu den Siedlungsverhältnisse in Rumänien im 5. und 6. Jahrhundert n. Chr.*, în Palast und Hütte, Mainz, 1982, p. 587—592.
Iordan, I. — *Toponimia românească*, București, 1963.
Ivănescu, Gh. — *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 23—29, 47—93, 175—205.
Jung, I. — *Römer und Romanen in der Donauländern. Historischetnographische Studien*, Innsbruk, 1878, ed. II-a, 1887.
Lazin, Gh., Hep, M. — *Așezări și descoperiri arheologice din secolele V—IX e.n. în județul Satu Mare*, în Al XIII-lea Simpozion de tracologie. Centenarul Muzeului sătmărean, Nr. 8, Septembrie 1990, Satu Mare—Carei, p. 79—86.
Lozovan, E. — *Unité et dislocation de la Romanie Orientale*, în Orbis, 3, 1954, p. 123—137 ;
— *Villes, Campagnes et Routes de la Romania Orientale*, în Geschichte der Hunnen (sub red. F. Altheim), V. Berlin, 1962, p. 327—362 ;
— *Byzance et la Romanité scythique*, în Geschichte der Hunnen (sub red. F. Altheim), II, Berlin, 1969, p. 197—224.
Mihăescu, H. — *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960 ;
— *La langue latine dans la sud-est de l'Europe*, București, Paris, 1978.
Mihăilă, G. — *Împrumuturi vechi slave în limba română*, București, 1960 ;
— *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, în SCL, 22, 1971, 4, p. 353—360.
Mitrea, B. — *Date noi cu privire la secolul al VII-lea. Tezaurul de hexagrame bizantine de la Priseaca (jud. Olt)*, în SCN, 6, 1975, p. 113—124.
Mitrea, I. — *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în sec. V—VI e.n.*, în MA, 2, 1970, p. 345—370 ;
— *Așezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna*, în Carpica, 6, 1973—1974, p. 55—76 ;
— *Așezarea de la Izvoare-Bahna (II). Contribuții la arheologia epocii de formare a poporului român*, în Carpica, 10, 1978, p. 205—230 ;
— *Influențele bizantine în cutlura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în sec. VI—IX*, în SCIV, 30, 1979, 2, p. 145—161 ;
— *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI—IX*, în Carpica, 12, 1980, p. 55—192 ;
— *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni (sec. V—VII e.n.)*, în MA, 7—8 (1974—1978), 1981, p. 65—92.
Mitrea, I., Artimon, Al., — *Descoperiri prefeudale la Curtea Domnească — Bacău*, în Carpica, 4, 1971, p. 225—251.
Moraru, G. — *Elemente de substrat în tehnica obținerii terenurilor agricole din regiunea carpato-danubiano-pontică*, în Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 68—75.
Năsturel, P. — *Torna, torna fratre — O problemă de istorie și lingvistică*, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 179—188.
Nestor, I. — *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în RRH, 3, 1964, 3, p. 383—423.
Olteanu, Șt. — *Structuri social-economice și politico-militare pe teritoriul României în secolele II—XI e.n.*, în File din istoria militară a poporului român, București, 1982, p. 51—64.

www.cimec.ro

Onciul, D. — *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia traiană de A. D. Xenopol*, în CL, 19 (1885—1886), reprodus în Scrieri istorice, I, București, 1968, p. 131—260 ;
— *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor (chestiunea română)*, în Scrieri istorice, vol. II, București, 1968, p. 143—165
Pascu, Șt. — *La génèse des peuples romans. L'origine et le developpement historique du peuple roumain* București, 1980.
Pătruț, I. — *Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române*, în CL, 1, 1967, p. 21—27 ;
— *Vechi toponime românești în Transilvania*, în CL, 2, 1972, p. 287—294 ,
— *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974 ;
— *Onomastică românească*, București, 1980.
Petre, A. — *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie Mineure aux VIe—VIIe siècles*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 317—353 ;
— *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitale" din veacurile VI—VII e.n.*, în SCIV, 17, 1966, 2, p. 255—276 ;
— *Contribuția culturii romano-bizantine din sec. VI—VII e.n. la geneza culturii feudale timpurii din spațiul balcano-ponto-danubian*, în „2 050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor", București, 1980, p. 193—214.
Petre-Govora, Gh. I. — *Așezările rurale din secolele II—IX descoperite în județul Vâlcea*, în AMN, 16, 1979, p. 577—592.
Petrescu-Dîmbovița, M. — *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe aux Xe siècles*, în RRH, 6, 1967, 2, p. 181—199.
Petrovici, Em. — *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, 1964.
Philippide, Al. — *Originea românilor*, I. *Ce spun izvoarele istorice*. II. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1923, 1928.
Poghirc, C. — *Substrats prélatins dans la Romania orientale et occidentale*, în Thrakologischer Kongress, 1980, I, Sofia, 1984, p. 239—244.
Preda, C. — *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—413.
Pușcariu, S. — *Zur Rekonstruktion der Urrumänischen*, Halle, 1910 ;
— *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'evolution de la langue roumaine*, în La Transylvanie, București, 1938, p. 339—348 și în Cercetări și studii, București, 1974, p. 57—101, 416—435.
Rădulescu, M.-M. — *Daco-Romanian-Baltic Common Lexical Elements*, în Ponto-Baltica, 1, Milano, 1981, p. 15—113.
Roesler, R. — *Rumänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig, 1871.
Roman, P., Ferche, S. — *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt). Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e.n. în Muntenia*, în SCIVA, 29, 1978, 1, p. 73—92.
Rosetti, Al. — *Istoria limbii române*, București, 1968 ;
— *Considérations sur la formation de la langue roumaine*, în Dacoromania, I, 1973, p. 177—182.
Russu, I. I. — *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970 ;
— *Elemente traco-getice în imperiul roman și în Byzantium*, București, 1976 ;

www.cimec.ro

— *Daco-geții în imperiul roman*, București, 1980.
— *Moștenirea traco-dacică oglindită în terminologia românească*, în SCIVA, 31, 1980, 1, p. 91—99.

Rusu, M. — *Transilvania și Banatul în secolele VI—IX în e.n.*, în Banatica, 4, 1977, p. 169—213.

Sacerdoțeanu, A. — *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, București, 1936 ;
— *Cu privire la problema continuității poporului român*, în Studii, 23, 1970, 1, p. 3—16.

Scorpan, C. — *Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV—VII) din spațiul mediteranean și pontic*, în Pontica, 9, 1976, p. 155—175.

Stati, Sorin — *Limba latină și inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961 ;
— *Rumänische Wörter thrakischen Ursprungs*, în Thrakologischer Kongress, 1980, I, Sofia, 1984, p. 254 și urm.

Székely, Z. — *Așezări din sec. VI—IX e.n. în sud-estul Transilvaniei*, în Aluta, 6—7, 1974—1975, p. 35—48 ;
— *Elements byzantins dans le sud-est de la Transylvanie*, în Dacia, NS, 15, 1978, p. 353—358.

Ștefan, Gh. — *Formarea poporului român și a limbii sale*, București, 1973.

Ștefănescu, Șt. — *Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir*, în Studii, 1973, 5, p. 915—922 ;
— *Romaniile populare în concepția lui N. Iorga*, în Drobeta, 1974, p. 71—76.

Tagliavini, C. — *Originile limbilor neolatine*, București, 1977.

Teodor, D. Gh. — *Regiunile răsăritene ale României în secolele VI—VII e.n.*, în MA, 1, 1969, p. 181—207 ;
— *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X*, în Carpica, 2, 1969, p. 253—309 ;
— *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI e.n.*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 97—128 ;
— *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultură în secolele VI—XI e.n.*, în Terra Nostra, 3, 1973, p. 223—233 ;
— *Apartenența etnică a culturii Dridu*, în CI, 4, Iași, 1973, p. 127—142 ;
— *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, în AM, 9, 1980, p. 75—85 ;
— *Probleme actuale ale etnogenezei poporului român*, în AIIA — Iași, XVII, 1980, p. 105—115 ;
— *Continuitatea autohtonă în regiunile de sud ale Moldovei în secolele IV—XI*, în Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților, vol. I, Buzău, 1983, p. 104—114 ;
— *Conceptul de cultură Costișa-Botoșana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V—VII e.n.*, în SAA, II, Iași, 1983, p. 215—229 ;
— *Contribuția cercetărilor arheologice de la est de Carpați privind problema etnogenezei românești*, în AMN, 2—3, 1984, p. 99—110 ;
— *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana — Suceava*, București, 1984 ;
— *Continuitatea populației autohtone de la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești — Vaslui*, Iași, 1984 ;

www.cimec.ro

— *Aspecte etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele V—XI e.n.*, în Academia Română, Memoriile Secțiilor Științifice, Seria IV, Tom XII, 1987, București, 1990, p. 173—178 ;

— *Regiunile est-carpatice ale Daciei în secolele IV—IX e.n.*, în Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 198—213.

Teodor, D. Gh., Căpitanu, V., Mitrea, I. — *Cercetările arheologice de la Mănoia — Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale din secolele V—VI e.n. din Moldova*, în Carpica, 2, 1968, p. 233—247.

Teodorescu, V. — *Despre cultura Ipotești-Cândești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în SCIV, 15, 1964, 4, p. 485—499 ;

— *Centre meșteșugărești din sec. V/VI—VII e.n. în București*, în București, 9, 1972, p. 73—99.

Tudor, D. — *Constantin cel Mare și recunoașterea Daciei Traiane*, în RIR, 11—12, 1941—1942, p. 134—148 ;

— *Prima bazilică creștină în Dacia Traiană*, Iași, 1948 ;

— *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965.

Tudoran, R. — *Sextil Pușcariu despre romanitatea limbii române și continuitatea poporului român, în vol.* „100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu", București, 1977, p. 25—35.

Ursulescu, N. — *Concepția lui Dimitrie Onciul referitoare la formarea poporului român în lumina actualelor cercetări despre complexul cultural Dridu*, în Suceava, 4, 1977, p. 93—104.

Uzum, I. — *Die Rumänen aus der „Clisura Dunării" zwischen dem VI. und XIV. Jahrhundert (Geschichtlich-archäologische Betrachtungen)*, în Banatica, 5, 1979, p. 215—224 ;

— *Considerații istorico-arheologice cu privire la așezările autohtone din clisura Dunării în secolele VI—XIV*, în Drobeta, 4, 1980, p. 125—140.

Vulcănescu, R. — *Les éléments daco-romains dans la culture traditionelle roumaine*, în Actes Symposium Thracologie : 1981, Roma, 1982, p. 270—284.

Vulpe, R. — *Le processus de romanisation sur toute l'étendue des pays géto-daces*, în NEH, VI/1, 1980, p. 71—80.

Zaharia, Eug. — *Données sur l'archéologie des IVe—XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în Dacia, NS, 15, 1971, p. 269—287 ;

— *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977 ;

— *Rolul Dobrogei în istoria formării poporului român și a statului medieval românesc*, în Peuce, 6, 1977, p. 203—205 ;

— *Rolul istoric al obștiilor sătești. Contribuție la cunoașterea românilor în mileniul I. Închinare țărănimii române*, în AMN, 2, 1980, p. 133—154 ;

— *Continuitatea daco-romană. Principalele etape ale istoriei românilor în mileniul I și regiunea subcarpatică de sud-est a României*, în Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților, vol. I, Buzău, 1983, p. 19—28.

Xenopol, A. D. — *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884 ;

— *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885.

www.cimec.ro

ABREVIERI

AAA — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapestae.

AAC — Acta Archaeologica Carpathica, Krakow.

AAPh — Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica, Sofia.

AARMSI — Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice, București.

AARMSȘ — Analele Academiei Române. Memoriile Secției Științifice, București.

AArh — Arta și Arheologia, Iași.

AAu — Archaeologia Austriaca, Wien.

Acte Conférence Eirene — Actes de la XIIe Conférence Internationale d'études classiques Eirene, București — Amsterdam, 1975.

Actes Congrès Athènes 1970 — Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen (Athènes, 7—13 mai 1970), II, Histoire, Athènes, 1972.

Actes Congrès Beograd 1971 — Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (Beograd, 9—15 septembre 1971), I—III, Beograd, 1971—1973.

Actes Congrès Nice 1976 — Actes du IXe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (Nice, 13—18 septembre 1976), Nice, 1976.

Actes Congrès Prague 1966 — Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (Prague, 21—27 août 1966), I—II, Prague, 1970, 1971.

Actes Congrès Thracologie 1976 — Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4—10 septembre 1976), I—II, București, 1980.

Actes Symposium Thracologie : 1977 — Actes du premier Symposium International de Thracologie (Rome, 14—16 novembre 1977), Milano, 1978 ; 1979 — Actes du deuxième Symposium International de Thracologie (Rome, 12—15 novembre 1979), Milano, 1980 ; 1981 — Actes du troisième Symposium International de Thracologie (Palma de Mallorca, 16—19 novembre 1981), Roma, 1982. Simposiums organisés par la Fondation européenne Dragan.

AEM — Archäeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich, Wien.

AIGR — Anuarul Institutului Geologic al României, București.

AIIA — Cluj-Napoca — Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.

AIIA — Iași — Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași.

AIIL — Anuarul Institutului de Istorie și Lingvistică, Cluj.

AISC — Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.

Aluta — Aluta. Muzeul județean Sfântu Gheorghe.

AM — Arheologia Moldovei, București și Iași.

Amer. Antrop. — American antropologist (Lancaster, Pa ; Menasha, Wisc.).

AMET — Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, Cluj.

AMJS — Anuarul Muzeului județean Suceava.

www.cimec.ro

AMM — Acta Moldaviae Meridionalis, Anuarul Muzeului județean Vaslui, Vaslui.

AMN — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.

AMP — Acta Muzei Porolissensis, Zalău.

ANMSSR — Akademia Nauk Moldavskoi SSR, Kišinev.

Apulum — Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba-Iulia. Acta Musei Apulensis, Alba-Iulia.

ARA — Annales roumaines d'Anthropologie, București.

Archeologja — Kiev — Archeologja, Institut Archeologij, Kiev.

Arch. rozhl. — Archeologické rozhledy, Praha.

Arhitectura — Arhitectura, București.

AȘtUI SN Ist. — Analele Științifice ale Universității din Iași. Seria Nouă, Istorie, Iași.

AȘtUI SN Ist.-Filol. — Analele Științifice ale Universității din Iași. Seria Nouă. Istorie-Filologie, Iași.

AȘtUI SN Șt. Nat. — Analele Științifice ale Universității din Iași. Seria Științe Naturale, Iași.

AȘtUI SN Șt. Soc. — Analele Științifice ale Universității din Iași, Seria Științe Sociale, Iași.

Athenaeum — Athenaeum. Studii periodici di Letteratura e Istoria dell' Antiquità, Pavia.

Atlas — Atlas pentru Istoria României, coordonator acad. Șt. Pascu, București, 1983.

Atti Congresso Firenze 1952 — Atti Congresso Internazionale di preistoria e protoistoria mediterrannea, Firenze.

Atti Symposio eta del bronzo 1972 — Atti del Simposio Internazionale sulla antica età' del bronzo in Europa, Verona-Lazise, Trento (1—6 magio 1972), Verona-Trento.

Atti Congresso Roma 1962 — Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protohistoriche (Roma 29 Agosto — 3 Settembre 1962), I—III, Firenze, 1962, 1965, 1966.

AUBIst. — Analele Universității „C. I. Parhon", Seria Științe Sociale. Istoria, București.

AUB Limbi clasice — Analele Universității „C. I. Parhon", Seria Limbi clasice, București.

AVSL — Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt/Sibiu.

BAI — Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași.

Balcania — Balcania. Revue de l'Institut d'études et recherches balkaniques, Bucarest.

Balcanica — Balcanica, Beograd.

Balkan Stud. — Balkan Studies, Thessaloniki.

Balcanoslavica — Balcanoslavica. Prilep.

Banatica — Banatica. Muzeul județean Reșița.

BAR Intern. Ser. — British Archaeological Reports. International Series, Oxford.

BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice, București.

BCȘ Șt. Soc. — Buletinul cercurilor științifice studențești. Științe sociale, Cluj.

Ber. GGDDR — Bericht der Geologischen Gesellschaft in der DDR, Berlin.

Ber. RGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a.M., Berlin.

www.cimec.ro

BSH — Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, Bucarest.

BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române, București.

BSPF — Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris.

BSȘC — Buletinul Societății de Științe din Cluj.

BȘA Ist.-Filoz. — Buletinul Științific al Academiei RSR. Științe istorice-filozofice București.

BUC Șt. Soc. — Buletinul Universității din Cluj. Științe Sociale.

Buridava. — Buridava. Studii și materiale. Muzeul județean Vâlcea.

Byzantina — Byzantina, Tessaloniki.

CA — Cercetări arheologice, București.

Carpica — Carpica. Muzeul de istorie „Iulian Antonescu", Bacău.

Celticum — Celticum. Supplément à Ogam, Rennes/Ille-et-Vilaine.

CI — Cercetări istorice, Iași.

Cibinium — Cibinium. Studii și materiale privind Muzeul tehnicii populare. Muzeul Brukenthal, Sibiu.

CL — Cercetări de lingvistică, Cluj.

Clit — Convorbiri Literare, Iași.

Crisia — Crisia. Muzeul „Țării Crișurilor", Oradea.

Dacia — Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.

Dacia, NS — Dacia. Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.

Dacoromania — Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, Freiburg i.Br./München.

Danubius — Danubius. Istorie. Muzeul de istorie, Galați.

Dolg. — Cluj — Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem — és Régiségtából (Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie).

Drobeta — Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin.

EAF — Ethnographisch-archäologische Forschungen, Berlin.

ED — Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena di Roma.

EN — Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.

Epigraphica — Epigraphica — Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine, București, 1977.

ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.

FA — Folia Archaeologica, Budapest.

FI — File de istorie. Muzeul de istorie Bistrița.

Forschungen — Forschungen zur Volks — und Landeskunde, Sibiu.

Germania — Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a.M.

Glasnik, NS — Glasnik, NS. Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Arheologia, Sarajevo.

Hierasus — Hierasus. Anuar, Muzeul județean Botoșani.

Historica — Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România. Centrul de științe sociale din Craiova.

Iliria— Iliria, Tirana.

Istros, Brăila — Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.

www.cimec.ro

Istros, București — Istros, Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
JPEK — Jahreshefte für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin.
JRGZM — Jahrbuch des Römisch — Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz.
JRS — Journal of Roman Studies, London.
Klio — Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Berlin — Wiesbaden.
Közlemények — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti — Művészeti — és Néprazzi Tárából, Kolozsvár.
La Transylvanie — La Transylvanie, Bucarest.
L'A — L'Anthropologie, Paris.
Litua — Litua. Muzeul județean Gorj, Târgu Jiu.
LR — Limba română, București.
Lucr. Șt. Oradea, B — Lucrări științifice. Séria B. Institutul pedagogic Oradea.
MA — Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamț.
MAGW — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
Maia — Maia. Rivista di letterature classiche, Bologna.
Marisia — Marisia. Studii și materiale. Arheologie, istorie, etnografie. Muzeul județean Mureș, Târgu Mureș.
Marmația — Marmația. Muzeul județean Maramureș, Baia Mare.
Materiale — Materiale și cercetări arheologice, București.
MCA — Tulcea — Materiale.
MIA — Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, Moskva — Leningrad.
MIA — Kišinev — Materialy i isledovanija po archeologii jogo-zapada SSR i Rumynskoi Narodnoi Respubliki, Kišinev.
MMS — Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași.
MN — Muzeul Național, București.
Mousaios — Mousaios. Studii și cercetări de istorie locală, Buzău.
NEH — Nouvelles Études d'Histoire, București. Publiées à l'occasion des Congrès des Sciences Historiques. I : X^e, Rome, 1955 ; II : XIe, Stockholm, 1960 ; III : XIIe, Vienne, 1965 ; VI/1 : XVe, Bucarest, 1980 ; XVIIe, Madrid, 1990.
Oltenia — Oltenia. Studii și comunicări istorice. Muzeul Olteniei, Craiova.
Orbis — Orbis. Bulletin international de documentation linguistique, Louvain.
PA — Probleme de antropologie, București.
Papers — Papers of the British School at Rome, Roma.
PBF — Prähistorische Bronzefunde, München, Stuttgart.
PE — Probleme economice, București.
Peuce — Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie, Tulcea.
PM — Probleme de muzeografie, București.
Pontica — Pontica. Muzeul Național de istorie și arheologie al Dobrogei, Constanța.
Ponto-Baltica — Ponto-Baltica. Accademia di Scienze e Lettere. „La Columbaria" e Fondazione Europea Dragan, Milano.
Potaissa — Potaissa. Muzeul de istorie, Turda.
Prace i Materialy Lódzkie — Prace i Materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Lódzi. Seria Archeologiczna, Lódź.
Preistoria Alpina — Peistoria Alpina. Museo Tridenteno di Scienze Naturale, Verona. Trento.
PZ — Prähistorische Zeitschrift, Berlin.
Rapports Congrès Bucarest 1980 — Rapports du XVe Congrès International des Sciences Historiques (Bucarest, 10—17 août 1980), I, Bucarest, 1980.
RA — Revue Archéologique, Paris.
RC — Revista Clasică, București.
REF — Revista de etnografie și folclor, București.

www.cimec.ro

Regeszeti Füzetek — Régészeti Füzetek, Budapest.
RER — Revue d'Études Roumaines, Bucarest.
RESEE — Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
RF — Revista de filozofie, Bucureşti.
RH — Revue Historique, Paris.
RHID — Recherches sur l'histoire des institutions et du droit, Bucureşti.
RI — Revista de istorie (Studii), Bucureşti
RIR — Revista Istorică Română, Bucureşti
RMMM — Revista muzeelor şi monumentelor. Seria muzee, Bucureşti.
RREI — Revue roumaine d'études internationales, Bucureşti.
RRH — Revue roumaine d'histoire, Bucureşti
RRSI — Revista română de studii internaţionale, Bucureşti.
RSP — Rivista di Scienze Preistoriche, Firenze.
SA — Sovetskaja Archeologija, Moskva.
SAA — Studia Antiqua et Archaeologica, Iaşi.
SAI — Studii şi articole de istorie, Bucureşti.
Sargetia — Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
SC — Studii clasice, Bucureşti.
SCA — Studii şi cercetări antropologice, Bucureşti.
SCIV(A) — Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SCL — Studii şi cercetări lingvistice, Bucureşti.
SCN — Studii şi cercetări de numismatică. Institutul de arheologie, Bucureşti.
SCŞ. Cluj — Studii şi cercetări ştiinţifice. Academia Republicii Populare Române. Filiala Cluj.
SCŞ. Iaşi — Studii şi cercetări ştiinţifice. Academia Republicii Populare Române. Filiala Iaşi.
SLA — Slovenská Archeológia, Bratislava.
SMMIM — Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
Starinar — Starinar. Organ arheološkog Instituta, Beograd.
Studia BB juris. — Studia Universitatis „Babeş — Bolyai". Jurisprudentia, Cluj-Napoca.
St. cercet. ist. Buz. — Studii şi cercetări de istorie buzoiană. Muzeul judeţean de istorie Buzău.
St. cercet. Şt. Ist.-Filol. Bacău — Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie-filologie. Bacău.
St. Com. Alba Iulia — Acta Musei Regionalis Apulensis. Studii şi comunicări. Arheologie-istorie-etnografie, Alba Iulia.
St. Com. Caransebeş — Studii şi comunicări de etnografie, istorie, Caransebeş.
St. Com. Focşani — Vrancea — Studii şi comunicări, Focşani.
St. Com. Piteşti — Studii şi comunicări Piteşti — Muzeul judeţean.
St. Com. Satu Mare — Studii şi comunicări. Muzeul judeţean Satu Mare.
St. Com. Sibiu — Studii şi comunicări. Arheologie-Istorie. Muzeul Brukenthal, Sibiu.
Studia Hist. — Studia Universitatis Babeş — Bolyai. Series Historica, Cluj.
Studii — Studii, Revistă de istorie, Bucureşti.
Studii Mat. Ist. — Studii şi materiale. Istorie, Muzeul judeţean Suceava.
Studii Ist. Banat — Studii de istorie a Banatului. Universitatea din Timişoara.
Študijné Zvesti — Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV, Nitra.
Studii Ref. Ist. Rom. — Studii şi referate privind istoria României, Bucureşti.
Suceava — Suceava. Anuarul Muzeului judeţean Suceava.

www.cimec.ro

Terra Nostra — Terra Nostra. Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România, București.

Thraco-Dacica — Thraco-Dacica. Institutul de tracologie, București.

Thrakologischer Kongress 1981 — Dritter Internationaler Thracologischer Kongress (2—6. Juni 1980, Wien), I, Sofia, 1984.

Tibiscus — Tibiscus. Muzeul Banatului, Timișoara.

Transilvania — Transilvania, Foaia Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, Sibiu.

Valachica — Studia Valachica. Muzeul județean Dîmbovița, Tîrgoviște.

VDI — Vestnik drevnej istorii, Moskva.

Wiener Eranos — Wiener Eranos, Deutscher Philologen und Schubmänner, Wien.

WPZ — Wiener prähistorische Zeitschrift, Wien.

ZfA — Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

Ziridava — Ziridava. Muzeul județean Arad.

www.cimec.ro

INDICE

A

Abbeville, 23
Abritus (Razgrad), 269
Abrud-Alba, 239
Acervetis, 129
Acheulean, 23
Achilles, 264
Ackner, I.M., 16
Acornion, 125, 159, 160, 164, 170, 179
Actium, 175
Ad-Mediam, 269
Adam-Constanța, 26, 37
Adamclisi (Tropaeum Traiani) — Constanța, 181, 185—187, 191, 234, 245
Aedes Augustalium, 231
Aegyssus (Tulcea), 117, 173, 234, 238, 249
Aelii, 262—263
Aelius Maximus, P., 242
Aelius Strenuus, P., 243, 245, 295
aesti, 306
Africa, 23, 240, 242
Afrodita, 142—143
agatârși, 130—132, 154
Agathocles, 157—158
Ager publicus, 242
Agighiol-Tulcea, 137—142, 149, 153, 207, 215
Ahaia, 240
Ailios, 139
Aiton-Cluj, 235
Aiud-Alba, 120, 158, 235, 256
Aizisis, 186
Akrosas, 139
ala I Hispanorum, 236
alani, 295—296, 299, 307, 311
Alaric, 312, 314
Alatheus, 306
Alaviv, 302
Alba (județ), *passim*
Alba-Iulia (Apulum), 15, 17, 54, 126, 199, 223, 231, 240, 251
albanezi, 356
Albești-Constanța, 199
Alburnus Maior (Roșia Montană), 235, 241—244, 253
Aldeni-Buzău, 50
Alexandrescu, A.D., 93
Alexandria, 132, 192
Alexandru cel Mare, 123, 135, 138, 144, 155, 157
Aliman — Constanța, 264
Aliobrix (Cartal) — Ucraina, 283
Almașu Mare — Alba, 243, 287
Alpi (munții), 22, 26, 320
Altân-Tepe — Constanța 244
Altheim, Fr., 328
Altina (Altinum), 249
Aluta (Alutus), 127, 219, 263, 356
Ambrosius, 307
amali, 300, 306
amfore sferice (cultura), 68—71, 83
Ammianus Marcellinus, 274, 295—296, 301—302, 308
Amintas (Amyntas), 129
Ampelum (Zlatna) — Alba, 233, 240, 244, 248, 263
Anabozis, 154
anarți, 124, 151, 176
Anastasius, I., 280, 283, 321
Anatolia, 37—38, 40, 42, 57, 62, 72, 127—128
Andrieșeni — Iași, 38,46
Adrieșescu, I., 38, 46
Anglia, 23, 199
Angustia (Brețcu) — Covasna, 219, 221, 263
Aninoasa — Hunedoara, 158
Anonymus Valesii, 296
Antonescu, Th., 16
Antonius, 175
Antonius Pius, 261, 238, 248
anți, 306, 316, 321, 325, 331, 351
Aonich, 301, 304
Apa — Satu Mare, 77, 79, 95
Apa Sărată, 261
Apahida — Cluj, 16, 149, 305—306, 314
Apoldu de Sus — Sibiu, 122
Apollodor din Damasc, 185, 188
Apollon, 135, 144, 254
Apollonia, 138, 144, 152, 154, 168—169, 249
Appian, 127, 169, 184
appuli, 126
Apulum (Alba-Iulia), 168, 231—233, 235, 249, 257, 259, 261—263, 269, 291—292, 334
Apuseni (munții), 94—95, 98, 116, 162, 217, 219, 243—244, 265, 271, 304, 311
Aquae (Călan), 235, 245, 249, 352
Aquila Fidus, 221
Aquileia, 197, 259
Aquincum, 248
Arad, 298
Arad (județul) 26, 78—79, 85—86, 113, 121, 300, 320, 348

* In indice nu sunt cuprinse datele din bibliografie.

www.cimec.ro

Arčar, 269
Arcidava, 186, 221, 249, 263
Ardagast, 324
Ardarich, 310—311
Ares, 213
Argamun (Orgame), 123
argaragantes, 296
Argedava, 160
Argeş (judeţul), 202, 219, 263
Argeş (râu), 23, 126, 157—158, 219, 263, 324
Argissa (Gremnce), 37
arhonţi, 147
arianism, 290, 299, 315
arieni, 289
Arieş, 224, 243
Arimir, 304
Ariorich, 301
Ariovist, 167, 170
Aristotel, 142
Ariuşd — Covasna, 16, 51—52
Ariuşd — Cucuteni (cultura), 36, 40—41, 45, 48, 51, 54, 57, 65
Armenia, 223, 295
aromâni, 356
Arrian din Nicomedia 123, 156, 184,
Arrubium (Măcin), 151, 234, 239, 249
Arsura — Vaslui, 199
Arvali (fraţii), 185
Asia, 23, 60, 129, 146, 157, 307
asiani, 248
Asia Mică, 36, 38, 86, 111, 116, 128, 154, 248, 265
Asparuch (Isperich), 326—327, 336
Ataias, 139
Atanarich, 302, 304, 308
Atena, 132, 215
Atheas, 144, 154—155
Atlantic (epoca), 30
Attila, 280, 306—308, 310—311, 330—331
audieni, 289
Augsburg, 125
August, 157
Augustin (Sfântul), 238, 249, 343
Augustus, 124, 157, 174—177, 215, 220, 222, 269
Auha, 298, 311
Aulus Gellius, 226
Aurelian, 236, 269—271, 274, 279, 289, 297, 299, 301—302, 336
Aurelius Severus Alexander, 230—231
Aurelius Tertius, Q., 241
Aurelius Victor Sextus, 263, 270, 274
Aurignacian (cultura), 24, 26
Australopithecus, 22
Austria, 79, 94
Auxentius din Durostorum, 289, 290
avari, 12, 286, 312—320, 322, 324, 326, 332, 343—344, 347, 351
Axiopa (Axiopolis) — Cernavodă), 234, 249, 281, 294
Azilian (cultura), 30

B

Baal, 255
Babadag (cultura), 100, 109, 111, 113—115, 128
Babadag — Pseničevo (cultura), 115—116
Bacău — Curtea Domnească, 341
Bacău (judeţul), 52, 63, 83, 91, 96, 115, 166, 211, 278, 322, 341, 345
Baden — Pecel (cultura), 72, 85, 94—95
Baia (Hamangia) — Tulcea, 43, 71
Baia de Arieş — Alba, 243
Baia de Criş — Hunedoara, 243
Baia de Fier — Gorj, 22, 24—26, 30
Baian, 316—318
Baikal, 316
Balaci — Telorman, 122
Balcani, *passim*
Baldovineşti — Brăila, 96
Bălinteşti — Galaţi, 91
Balta Verde — Mehedinţi, 88, 110, 117—118, 120, 131, 214, 341
Banat, *passim*
Banatului (munţii), 221
Band — Moreşti (necropole tip), 228, 314
Bandini Marco, 18
Bandu de Câmpie — Mureş, 16
Baniabic (aspect), 77
Barboşi — Galaţi, 213, 251, 256, 278, 283, 291, 322
Baridustae, 244, 265
Barnea, I., 289
Barza — Hunedoara, 244
Basarabi (cultura), 108, 112, 115—116, 122—132, 214
Basarabi — Dolj, 70, 116, 118
Basarabia, *passim*
Bassus, 253
bastarni, 11, 139, 147, 151, 159, 165, 177, 185—187, 295—296
Băiceni — Iaşi, 140—141, 153, 207, 274
Băile Geoagelui (Germisara) Hunedoara, 235, 244, 248—253
Băile Herculane (Ad. Mediam), 26, 29
Băiţa — Hunedoara, 121, 243, 244
Băiţa — Mureş, 120
Bălăneşti — Olt, 196
Bălcescu, N., 216
Băleni — Dâmboviţa, 291, 341
Băneasa — Bucureşti, 30
Băniţa — Hunedoara, 166, 199, 202
Bâlvăneşti — Mehedinţi, 108
Bârlad — Vaslui, 46, 109, 111
Bârlăleşti — Vaslui, 58
Bârseşti — Vrancea, 120
Bârseşti — Ferigele (complex cultural), 118, 120, 130, 192, 214
Bârseşti (grup cultural), 120, 130
Bârzu, Ligia, 18, 282, 337
Bâtca Doamnei — Neamţ, 166, 196, 202, 204, 213

www.cimec.ro

Bâzdâna — Dolj, 199
Bedehaza — Covasna, 142, 269
Beidaud — Tulcea, 199
Beldiceanu, N., 16
Belegiš, 89
Belgrad, 224
Belugrudovka (cultura), 99
Bendis, 208—209, 213
Berciu, D., 17—18, 44, 55, 87, 110, 117, 137, 140, 197, 212
Berciu, I., 110, 117
Berea — Satu Mare, 37, 338
Berești — Galați, 26, 30, 53, 65
Berkesz — Demecser (cultura), 114
Beroe (Piatra Frecăței) — Tulcea, 249 312
Bersu, G., 16
Berzobis (Berzovia) — Caraș Severin, 186, 221, 223, 236
bessi, 241, 295
Beștepe — Tulcea, 199
Bezid — Mureș, 338
Bicaz—Chei — Neamț, 30
Bicilis, 191
Biely—Potok (cultura), 92, 102
biephi, 145
Biertan — Sibiu, 291, 292, 335
Biharea — Bihor, 338—339, 348—349
Bihor (județul), 45, 73, 82, 92, 94—95, 107, 149, 338, 348
Biia—Alba, 79, 97
Bistra, 187
Bistricioara — Neamț, 24, 26
Bistrița (râu), 93
Bistrița (vale), 26, 27
Bistrița Năsăud (județul), 97, 108, 113, 120, 123, 202, 219, 238, 245, 263, 278, 348
Bitinia, 248
Bizanț, 248—249, 286, 312, 316, 320, 327
Blaj—Alba, 120
Blidaru — Hunedoara, 166, 188, 199—204
Boarța — Sibiu, 79
Bobda — Timiș, 89, 111, 115
Bodești (Frumușica) — Neamț, 52, 61
Bodrogii Vechi — Argeș, 79
Bodrogkeresztúr (cultura), 36, 49, 66
Boeckh, Aug., 15
Bogdănești — Bacău, 83
Bognar — Kuzian, Ida, 19
Bogonos — Iași, 96
Boian (cultura), 36, 40, 42—46, 49, 60, 67
boii, 158, 160, 166
Boinești — Satu Mare, 25—26
Boița — Sibiu, 219, 249
Boiu — Hunedoara, 94
Boiu — Sauerbrunn 79, 94
Boleraz (cultura), 69, 72
Bolintineanu (fază culturală, 36, 42—43, 46, 61
Bolliac, C., 16, 216
Bologa — Cluj, 219, 232, 249, 263, 336
Bolomey, Alexandra, 18
Bonfini, Antonie, 18
Bootiais, 180
borani, 301
Borcea — Ialomița, 99
Boreal, 30
Borniș — Neamț, 341
Borosești — Iași, 137, 151
Boroșteni — Gorj, 25—26
Bosforul Cimerian, 127, 144, 154
Botoșana — Suceava, 151, 285, 291, 341, 345—346
Botoșani, 278, 306
Botoșani (județul) 23, 52—53, 70, 98, 114, 121, 134, 278, 296, 310, 341, 348
boulè 148
Boutae, 172
Bracciolini Poggio, 18
Brad — Alba, 219
Brad — Hunedoara, 243
Brad — Neamț, 115, 213, 220
Bran (pasul), 187
Brașov, 83—84, 98, 138 142, 215
Brașov (județul), 17, 22, 30, 83, 219, 235, 263
Bratei — Sibiu, 271, 282, 306, 314—315, 319, 336, 339, 343
Bratei—Țaga Bikovac (aspect cultural), 344, 349
Bratislava, 166
Brazda lui Novac, 271, 278, 286
Brăila, 100
Brăila (județul), 96, 100, 141, 151, 296, 322
Brăilița—Galați, 41, 55, 66
Brătești (aspect cultural), 50
Brătianu Gh., 17—18, 328
Brâncovenești — Mureș, 238, 243
Brânzeni — Republica Moldova, 52
Bretanion, 289
Bretcu (Angustia) — Covasna, 219, 238, 263
Britania, 238
Brucla (Aiud) — Alba, 235
Brutus, M., 175, 179
Bubany (aspect cultural), 50
Bucium — Hunedoara, 203
Buciumi — Sălaj, 263
Bucova — Caraș Severin, 245
Bucovăț — Dolj, 199
Bucovina, *passim*
București, 15—16, 42, 58, 61, 64, 158, 273, 278, 322—323, 340—341
Budapesta — Gellérthegy, 167, 248
Budeni — Suceava, 348
Budești — Fânațe — Bistrița Năsăud, 120
Budureasca (valea) — Prahova, 291, 322, 340
Bug (cultura), 38, 46, 322, 324, 340
Bugeac, 59, 264

www.cimec.ro

Bugiulești — Vâlcea, 22
Bugul de Sud, 45—47, 69, 79, 168, 304, 321
Buhăeni — Iași, 310
Bujor, Exp., 136
Bujoru — Teleorman, 118—119, 212
Bulboci, 52
bulgari, 12, 320, 325—328, 352
Bulgaria, 40—43, 56, 67—72, 86, 89, 97, 100—101, 111, 115—120, 126, 131, 159, 178, 182, 220, 223, 249, 269, 326—327
Bumbești — Gorj, 221, 249
Bunești — Vaslui, 134, 141, 192
Burebista, 11—12, 18, 123—125, 133, 138, 146—151, 158—161, 175, 178—180, 183, 192, 211
Burgas, 43
buri, 126, 187
Buridava (Stolniceni), 15, 175, 197, 208, 209, 220, 238, 249
buridavensi, 158
Butculescu, D., 16
Buteridava, 263
Butnărești — Neamț, 278
Butuceni — Republica Moldova, 141
Butureanu, Gr., 16
Buzău (județul), 50, 73, 78, 82—83, 90—91, 165, 291, 302, 308, 310, 322, 341
Bükk (cultura), 45
Bükk (munții), 25, 45
Byzantian, 146

C

Caecina Severus, A., 176
Caesar Iulius, C., 124, 167—172, 175, 183
Caesarios Pseudo din Nazianz, 321, 331—332
caganat (caganotul avaric), 318, 320
Calachioi (Capidava) — Constanța, 249
Callatis (Mangalia), 17, 128—129, 135, 139, 142—145, 157, 234, 247—248, 257, 267
Calvamuntes, 356
Camena (Petra) — Tulcea, 235
Camena Moghila, 37
Campinian, 30
Can Hassan, 42
canabae, 235
Caninus Rufus, 184
Cannabas, 270, 301
Cannabaudes, 270, 301
Cantemir, D., 16
Capidava — Constanța, 234, 245, 249
capillati, 163, 263—264, 280
Caput Stenarum (Boița) — Sibiu, 219, 249, 256
Caracalla, 233, 240, 257, 268
Caracușenii Vechi — Republica Moldova, 52
Caransebeș — Caraș Severin, 187
Caraș-Severin (județul), 89, 111, 221, 243—245
Cariakkes, 139
Carol cel Mare, 317
Carpați, *passim*
corpi, 13, 268, 272—274, 278, 296, 298
carpo-daci, 274
Carsium (Hârșova) — Constanța, 234, 280,
Cartal (Aliobrix) — Ucraina, 278, 283,
Casimcea — Tulcea, 56, 66
Cassiodar, 300, 302
Cașolț — Sibiu, 235, 264
Cașvana — Suceava, 96
Catacambe (cultura), 96
Catus Sextus Aelius, 177
Cava-Balsa, 314
cavalerii danubieni, 259
Caucaland, 302
Caucaz, 56, 77, 112, 316, 326
Cazane (zona), 29, 182
Cazimir, Gh., 323, 340
Catal Hüyük, 57
Căbești — Bacău, 135
Călan (Aquae) — Hunedoara, 245, 249
Călărași, 43
Călărași (județul), 36, 278, 322, 341
Călinești — Maramureș, 25
Căpâlna — Alba, 166, 187, 196, 202—203, 213
Cărăcușenii Vechi — Republica Moldova, 63,
Cărbuna — Republica Moldova, 36, 48
Căscioarele — Călărași, 35, 59—60, 64
Cășei — Cluj, 224, 258, 263
Cățelu Nou (fază culturală), 90
Câlnic (aspect cultural), 72
Câmpia Turzii — Cluj, 320
Câmpiile Cataloaunice, 306
Câmpul lui Dragoș, 349
Câmpulung-Muscel — Argeș, 168
Câmpuri, 349
Câmpuri cu urne (cultura), 86
Cândești — Vrancea 91
Cârcea — Dolj, 37, 40, 57, 66
Cârcea — Gura Baciului (grup cultural), 30, 38
Cârciumaru, M., 22
Cârlomănești — Buzău, 165, 208
Cârna — Dolj, 86—89
Cârna (cultura), 75, 101
Ceahlău — Cetățica — Neamț, 26
Ceahlău — La Scaune — Neamț, 29—30, 32
Ceala, 300
Ceapa — Ucraina, 101
Cedonia, 249
Cehăluț — Satu Mare, 81
Cehia, 317
Cehoslovacia, 46
Celei (grup cultural), 72, 235
Celei (Sucidava) — Olt, 172, 235, 239, 243, 246—247, 249, 250, 253, 263—264, 270, 287—288, 291, 339

www.cimec.ro

celți, 11, 133, 139, 149, 151, 160, 165—167, 299
Centum Putei (Surdùc) — Cluj, 186, 244, 249
Cepari — Bitsrița Năsăud, 314
Ceptura — Buzău, 285, 341,
Ceramica liniară (cultura), 39, 41, 43, 45, 49, 66
Cerbatis, 129
Cerna — Timiș, 249
Cerna (vale), 245
Cernatu — Covasna, 111, 322, 324, 338
Cernavodă (Axiopolis) — Constanța, 44, 56, 58—59, 69, 114, 147, 245, 249
Cernavodă (cultura), 49—50, 56, 65—66, 69, 71—72, 83, 90, 96, 234
Cernăuți, 114, 341
Cerneahov, 304
Cerneahov (cultura), 304—305
Cernica — Ilfov, 58, 61
Ciornyiles (cultura), 116, 128
Cetatea Albă (Tyras), 283, 312
Cetățeni — Argeș, 202, 204, 211
Charaspes, 139
Charnabon, 123
Cheia — Constanța, 25—26, 303
Cheile Turzii (cultura), 49, 54, 57, 72
Cherci, 127
Chereluș — Arad, 158
Chilbudios, 321, 322, 325
Chilia — Olt, 278
Chilia — Militari — Mătăsaru (cultura), 274, 296, 302
China, 307
Chiojd — Buzău, 306
Chios, 148
Chirica, V., 27
Chișcani — Brăila, 296
Chișinău Saharna — Solonceni, (grup cultural), 116
Chituc Histria — Constanța, 146
Chițescu, Mariana, 16
Chlabowice, 30
Chuan-chuan, 316
Choppers, 23
chopping tools, 23—24
Chora Dagiei, 241
Ciabrus (Tibrița), 178, 220
Cicău — Alba, 336
Ciceu — Corabia — Bistrița Năsăud, 113
Cicoaia, 78
Cilicia, 223
cimmerieni, 127—128
Cinciș — Hunedoara, 242, 263
Ciocănești — Ialomița, 42
Cioclovina — Hunedoara, 22, 26, 199
Cioclarna-Ponorici, 199
Ciolănești din Deal — Teleorman, 136, 195
Cipău Gârle — Mureș, 298, 315, 320, 338
Cipru, 60
Cireșanu — Ipotești — Cândești (cultura), 340, 344, 349
Cireșoaia — Bistrița Năsăud, 81
Ciucea — Cluj, 235, 245
Ciumăfaia — Cluj, 242, 256
Ciumbrud — Alba, 120, 130
Ciumbrud (grup cultural), 120—121
Ciumești — Satu Mare, 30, 149—150
Ciumești (cultura), 45
Ciurea — Iași, 151
Cius (Hisarlik Sarai) — Tulcea, 249
Clacton-on Sea, 23
Classis Flavia Moesica, 238
Claudiu, P., 125—126
Claudiu II Goticul (împărat), 269—270, 300—301
Cleanov — Dolj, 41
Cleopatra, 175
Climente — Mehedinți, 29
Cluj-Napoca, 15—17, 98, 231, 303, 314
Cluj-Mânăștur, 348
Cluj (județul) 16—17, 37, 57, 94, 96, 107, 149, 219, 224, 226, 235, 239, 245, 263, 320, 348
cneaz, 13
Cnidos, 148
Coada Malului — Prahova, 205—206
Cobâle, 349
Codin — Cernăuți, 341
Codrii, 349
Codrii Țigheciului, 349
Codrii Vlăsiei, 349
cohoros III Campestris, 225
cohoros I Cretum, 221
cohors IV Cypria, 221
coohrs II Flavia Bessorum, 236
cohors V Gallorum, 221
cohors I Hispanarum, 220
cohors I Lusitanorum, 234
cohors I Thracum sagittariorum, 236
cohors I Vindelicorum, 221
Cojocna — Cluj, 245
Coldău — Bistrița Năsăud, 108, 110
Collegio auriariorum, 243
Coloanele lui Hercule, 128
colonat, 12
Colonești, 273, 275, 277
Colonia Dacica, 232
Colonia Ulpia Traiana Augusta — Dacica — Sarmizegetuza, *passim*
coloniile grecești, 11, 128—129, 142—148
Comalău — Brașov, 336
Coman, G., 346
Comana de Jos — Brașov, 235, 338
comati, 163
Comărnicel — Hunedoara, 187
Comodus, 232
Comosicus, 171, 174, 178, 211
Comșa, E., 110, 117
Concești — Botoșani, 310
Concilium Daciorum Trium, 231
Condurachi, Em., 18
Constantin cel Mare, 274, 278—280, 283, 296, 299, 301
Constantin Chlorus, 274
Constantin IV Pogonatul, 327
Constantiniana — Daphne, 283

www.cimec.ro

Constantiniu Margareta, 340
Constantinopol, 302, 312, 316
Constanța (Tomis), 15, 97, 129
Constanța (județul), 56, 69, 108, 111, 131, 234, 291
Constantiu, II, 280
Constitutio Antoniniana, 218, 240, 267
Corabia — Olt, 113
Corint, 176, 191, 218
Corlate — Dolj, 149
Corlăteni — Botoșani, 52, 114
Cornești — Timiș, 113
Cornuțel — Caraș-Severin, 81, 109
Coroteni — Vrancea, 341
Corund — Harghita, 320
Coryllus, 171—174
Cosăuți — Republica Moldova, 27
Coson, 171, 174—175, 179
Costești — Hunedoara, 17, 173, 194, 196—197, 199, 201—204, 213
Costești — Republica Moldova, 98
Costești — Iași, 291
Costești — Vâlcea, 120
Costișa (cultura), 87, 89, 91—92, 98, 102
Costișa—Botoșana—Hansca (cultura), 344—346, 349
costoboci, 126, 272—273
Coșernița — Republica Moldova, 46, 49
Coslogeni (cultura), 90, 96, 101
Coșoveni — Coșovenii de Jos — Dolj, 285, 344
Cotyso, 171, 174, 176
Cotnari — Iași, 130, 141, 153, 199
Cotu Miculinți — Botoșani, 27
Coțofeni (cultura), 33, 70, 72, 82—85, 92
Coțofeni — Baden (aspect cultural), 72
Coțofenii din Dos — Dolj, 72, 139, 153, 199
Covasna (județul), 16, 36, 38, 65, 71, 79, 92, 107, 111, 142, 202, 211, 215, 322, 324
Cozia — Iași, 115
Cozia — Brad (grup cultural), 115
Craiova, 16, 18, 140—142, 153, 207, 215
Crasnaleuca — Botoșani, 26—27
Cremenea — Covasna, 26, 29—30
Creta, 95
Crimeea, 57, 66, 98, 127, 305
Crisia, 263, 297
Cristești — Mureș, 235, 247, 272, 336
Criș, 38, 158, 263, 297, 299, 311—312, 347
Criș (cultura), 35—36, 38, 41, 45
Crișan, I.H., 18, 136, 195, 198
Crișana, 221
Crișul Alb, 243
Crișul Repede, 219
Critasiros, 166
Criton, 124, 180, 183, 191
Cro-Magnon, 22
Croația, 72
crobyzi, 123
Cruceni — Belegiš (cultura), 89, 101—102, 115
Cruceni — Timiș, 87, 89
Crușovu — Olt, 33, 39, 42
Crvena Stijena, 28, 30
Csörsz (mormite de tip), 314
Ctesias, 154
Cuciulat — Sălaj, 28, 83
Cuciulata — Brașov, 83
Cuconeștii-Vechi — Republica Moldova, 49, 52, 64
Cucorăni — Botoșani, 136, 141, 274, 278, 341
Cucuteni (cultura), 16, 35—36, 48—54, 56—57, 59, 61, 63—65, 71
Cucuteni — Iași, 35, 51—52, 65, 149, 153, 215
Cudalbi — Galați, 322
Cugir — Alba, 158
Cuina Turcului — Mehedinți, 29, 31—32
Culciu Mare — Satu Mare, 95, 101
Cultura de prund, 23—24
Cumidava (Râșnov) — Brașov, 219, 238, 263
Cunimund, 312
Curcani — Călărași, 278
Curteni — Vaslui, 192
Curtuiușeni — Bihor, 136, 149
cvazi, 179, 181
Cybele, 254
Cyrenaica, 223
Cyzic, 137
Czeke, 299

D

Dacia, *passim*
Dacia Apulensis, 225, 226, 230
Dacia Aureliană *passim*
Dacia Felix, 270
Dacia Inferior, 220, 224—225, 245, 268
Dacia Malvensis, 225—226
Dacia Mediterranea, 269, 288, 356
Dacia Porolissensis, 224—225, 231, 233
Dacia Restituta, 279
Dacia Ripensis, 249, 306, 309, 356
Dacia Superior, 224, 226, 230, 245
dacii liberi, 268, 277, 278, 297—298, 308, 329, 336
daco-romani, 12, 274-277, 335—336
Dadas, 263
Daicoviciu, C., 17—18, 173, 202, 207, 212
Daicoviciu, H., 18, 210, 328
Dalmația, 138, 248—249, 265, 317, 355, 357
Danubius, 186
Dapyx, 176
Dardania, 357
Darius, 76, 122, 130—131, 154
Darzalas (Derjalas), 213
Davideni — Neamț, 290—291, 322, 341—342, 345—346
Davidescu, M., 121
Dauritas, 324

www.cimec.ro

Dâmbovița (județ), 79, 90, 274, 277, 291, 298, 341
Dârjovul (vale), 23
Dârțu — Neamț, 26
Dâbâca — Cluj, 348
Dăieni — Tulcea, 135
Dănceni — Republica Moldova, 46, 49
Dănești — Vaslui, 46, 149
Dea Syria, 254
Dealul Fântânilor (Traian) — Neamț, 52, 65
Decea Mureșului (cultura), 48—19, 56, 65—56
Decebal, 11—12, 124—125, 133, 148, 151—152, 161, 171—175, 178—183, 187—192, 219, 252
Decebalus, 211
Deceneu, 162, 164—165, 171—174, 178, 179, 211
Déchelette, J., 133
Decibalus, 263
Decius (împărat), 268—269
dediticii, 241
Degistion (Dedas), 263
Dej — Cluj, 245, 290—291
Deleni — 245
Delta Dunării, 14
Demetrios din Callatis, 146
demiurgi *(demiurgoi)*, 147
demos, 147
Dersca — Botoșani, 348
Derșida — Sălaj, 92
Dervent — Constanța, 85, 111
Dessau, H., 182
Deusara, 235, 248
Deva — Hunedoara, 17, 78, 86, 196, 256, 263
Devent — Bihor, 45
Devina, 249
Diana, 208, 213, 252, 254, 257
Diana Augusta, 255
Diana Mellifica, 255
Dicomes, 175
Diegis, 179, 182
Dierna (Orșova) — Mehedinți, 241, 249, 250, 263, 265, 283, 291, 339
Dikili Tash, 50
Dimini (cultura), 54
Dinogeția (Garvăn) — Tulcea, 249, 280, 284
Dio Cassius, 124, 127, 163, 221, 252
Dio Chrysostomos, 124, 166, 168, 171, 183
Dioclețian, 274, 279, 283
Diodor din Sicilia, 123, 157
Dionisie cel Mic, 289
Dionysos, 213
Dionysopolis (Balcic), 129, 159, 164, 168
Dioscorides, 124, 126, 210
Dipșa — Bistrița Năsăud, 122
Diurpaneus (Duras), 171—174, 178, 180—181
Dobroșani — Covasna, 65
Dobrești — Dolj, 158
Dobrocina — Cluj, 122
Dobrogea, *passim*
Dodești — Vaslui, 322, 341—342, 346
Dolhești Mari — Suceava, 69—70
Dolinescu Ferche, Susana, 285, 340
Dolj (județul) 33, 37—40, 50, 57, 72, 82, 86, 88—89, 108, 112, 116, 212, 264, 271, 341, 344
Dolițești — Neamț, 108
Dolojman — Tulcea, 123
Domănești — Satu Mare, 97
Domițian, 124, 178, 179, 184, 220, 223, 252
Domnești — Bistrița Năsăud, 245
Don, 295, 305—306, 314
donarium, 290, 292, 335
Donja Branjevina, 37, 58
Dorobanțu — Ialomița, 42, 74
Dorolț — Cluj, 315, 336—337
Dragomir, I.T., 58
Drajna de Jos — Prahova, 78, 97
Drajna de Sus — Prahova, 223
Drava, 37, 124, 249, 306
Drăgășani — Olt, 344
Drăgoești — Gorj, 120
Drăgușeni — Botoșani, 52—53, 59, 65
Drencova — Caraș Severin, 111
Dridu — Ialomița, 64
Dridu (cultura), 64—65
Drobeta-Turnu Severin — Mehedinți, 30, 79, 188—189, 221, 225, 231—232, 237, 241, 245—257, 265, 291
Dromichaites, 18, 123, 157
Dubova — Mehedinți, 29
Dubovać—Zuto—Brdo (cultura), 86, 89, 100
Dudești (cultura), 40—42, 67,
Dulceanca — Teleorman, 285, 310, 322, 340—341
Dulcilla, 304
Dumbrava — Iași, 208
Dumbrăveni — Mureș, 320
Dumbrăveni — Vrancea, 158
Dumești — Vaslui, 65
Dunărea, *passim*
Dunăreanu-Vulpe, Ec., 17
Dumitrescu, Hortensia, 17
Dumitrescu, Vl., 17—18, 39, 44, 51, 55, 70, 84, 87, 88, 93, 118
Duras (Diurpaneus), 173—174, 178
Durostorum (Silistra), 223, 234, 235, 279
dulebi, 318
Duvanli (grup cultural), 132
Dyrrhachium, 138, 152, 249

E

egeo-anatoliană (cultura), 36, 60, 62, 69
Egipt, 15, 82, 86, 146, 155, 162, 169, 175, 216, 222—223, 242
eisagoreis, 147
eklesia, 147
Elagabal, 127
Elba, 79
Elephas Throgonterii, 25

www.cimec.ro

Elian, Al., 15
Elveţia, 22
Engel, J., 18, 271
Enisala — Tulcea, 133, 135, 142, 148, 215
Epipaleolitic, 11—12, 28—29, 38, 415
Epureni — Vaslui, 113
Erbiceni — Iaşi, 23, 29—31, 70
Ermanarich (Hermanarich), 306
Ermitaj (muzeul), 312
etrusci, 229
Eumelos, 144
Europa, *passim*
Eusebius, 128—129, 296, 298
Eutropius 184, 219, 224, 265, 269—271, 274, 297
Ezero (grup cultural), 69
Ezerovo (cultura), 85
Exercitus Daciae Porolissensis, 225

F

Farnobius, 306
Fastida, 298, 311
Făcăi — Vâlcea, 341
Fărcaşele — Olt, 23—24
Fântânele — Bistriţa Năsăud, 149
Fârlig — Caraş Severin, 186
Fedeleşeni — Iaşi, 53, 56, 66
Felnac — Arad, 285, 320
Fère en Tardenois, 30
Ferenczi, Al., 17
Ferigele — Vâlcea, 112, 117—118, 120, 153, 192
Ferigele (cultura) 112, 117—118, 120, 130, 214
Fiera — Dolj, 41—43
Feţele Albe — Hunedoara, 187, 196, 203
Filiaşi — Harghita, 338
Filimer, 300
Filip Arabul, 220, 233, 248, 268, 274, 277
Filip II, 123, 135, 138—139, 144, 154—156
Filip III Arideul, 122, 135, 138
Finteuşu Mic — Maramureş, 72
Fitioneşti — Vrancea, 91
Firiteaz (Firitez) — Arad, 79, 121
Firtuşu — Harghita, 322
fisioniţi, 325, 332
Fizeşul Gherlei — Cluj, 107
Flavius (Rasova ?), 249
Flavius Josephus, 214
Flămânda (Poiana) — Teleorman 219, 225, 238
Florescu, Gr., 260
Florescu, R., 139, 144, 145, 180, 299, 305, 315
Floreşti — Republica Moldova, 43, 46
Florus Annaeus, L., 124, 174, 177
Focas, 281, 324
Folteşti — Galaţi, 55, 69, 71, 81
francezi, 316, 318
Font Yves, 34
Frankfurt am Main, 17
Franţa, 22, 26, 28, 30, 45
frigieni, 336
Fritigern, 302
Frontinus, 172
Frumuşica — Neamţ, 61, 65
Frumuşiţa — Galaţi, 136
Fundătura — Cluj, 315
Fundenii Doamnei (fază culturală), 90, 97, 100
Fundu Herţii — Botoşani, 348
Fuscus Cornelius, 174, 181, 187

G

Gaatha, 304
Gabăra — Bacău, 345
Galaţi, 41, 100, 291, 344
Galaţi (judeţul) 50, 53, 65, 71, 91, 96—98, 116, 220, 278, 317
Galaţii Bistriţei, 149, 223
Galerius, 274, 279
Gallienus, 226, 236, 242, 269—270, 283
Galtis, 298, 311
Gallia, 170, 247, 265, 310
Garda, 113
Garvăn (Dinogeţia) — Tulcea, 207, 249
Gaura — Maramureş, 79
Gâva (cultura), 114
Găvani — Brăila, 141, 153
Gâmbaş — Alba, 338
Gârbovăţ — Galaţi, 76, 98
Gârceni — Vaslui, 69, 96
Gârla Mare — Mehedinţi, 86, 192
Gârla Mare — Cârna (cultura), 85—89, 100—102, 114, 116, 122
Gebeleizis, 212, 213
Geberich, 299
Gelu, 348
Gemellomuntes, 356
Genius Daciorum, 255
Genucla, 167, 176
Geoagiu (Germisara) — Hunedoara, 235, 244
gepizi (gepiden = gepanta), 12, 263, 297—299, 305—310, 317, 320, 332, 343—344
Gepidia, 13, 311, 315
germani, 13, 151, 187, 214, 297, 308, 312
Germania, 30, 69, 82, 102, 182, 190, 247—248
Germanus, 322
Germisara (Geoagiu) Hunedoara, 235, 244, 248—249, 253
geţi, *passim*
geto-daci, *passim*
Ghelari — Hunedoara, 244
Gheläeşti — Neamţ, 52, 65
Gherăseni — Buzău, 306, 310
Gherla — Cluj, 225, 291, 336
Ghernesig, 140
Ghidici — Dolj, 110, 212
Ghigoieşti — Neamţ, 47
Ghimbav — Braşov, 31
Ghireni — Botoşani, 30
Gibbon, Ed., 18, 328
Gilău — Cluj, 239, 263, 336
Gilpil, 297

www.cimec.ro

Gimbutas, Marija, 19
ginta, 21
Girişu de Sus, 92
Giurescu, C. C., 17—18, 328
Giurescu D., 18
Girov — Neamţ, 65
Giuleşti (fază culturală), 43, 46
Giurgiu, 22, 36, 100, 341
Giurgiu (judeţul), 26, 42, 50, 64
Glad, 348
Glăvăneşti Vechi — Iaşi, 38, 46
Glina — Bucureşti, 35, 43—44, 64, 83
Glina (cultura) 69, 83, 85, 89—91, 101
Glodariu, I., 193—194
Gogoşu — Mehedinţi, 131
Gordian III, 268
Gordineşti (aspect), 68
Gordon, Childe, V., 19
Gorj (judeţul) 202, 211, 221
Gorneşti — Timiş, 89, 140
Gorodsk (cultura), 71
Gornea — Caraş Severin, 38, 341
Gornea — Caraş
Gostar, N., 195
Gostavăţ — Olt, 149
goţi, 12, 268, 270, 273—274, 279—280, 286, 289, 295—301, 304—309, 331
Goţia (Gothia), 298—302, 330
Govora — Vâlcea, 87, 90
Grammeni, 125
Gravettian, 24, 26, 28, 30
Grădiştea Muncelului — Hunedoara, 125—126, 188, 193—195, 198, 210—213, 252
Grădiştea — Sarmizegetuza, 182
Grădiştea Ulmilor — Călăraşi, 64
greci, 11, 127—128, 130, 133, 139, 148
Grecia, 38, 40, 50, 82, 85, 101, 113, 144, 154, 161, 216, 265
Gremnos — Argissal, 37
greutungi, 300, 305—306, 311
Grojdibod — Olt, 132, 224
Gropeni — Brăila, 322
Gruia — Mehedinţi, 149
Gudea, N., 292
Gumelniţa — Călăraşi, 44, 50, 61
Gumelniţa (cultura), 35—36, 41, 43—45, 48—51, 54, 59, 61, 64, 67, 69—71, 83
Gura Baciului — Cluj, 40, 58, 66
Gura Baciului (grup cultural), 30, 37, 57
Gura Cheii — Braşov, 26
Gura Ialomiţei — Ialomiţa, 283
Gura Padinei (complex cultural), 120, 214
Gurile Dunării, 123, 132, 135—136
Günz, 22
Guşteriţa — Sibiu, 249
autani (autoni), 300
Gutii, 300
Gutpida, 299
gupta, 307

H

Haçilar, 62
Hadrian, 219—220, 224, 226, 230—231, 233, 236, 263, 295
Haemus (munţii), 155—156, 168, 179
Hallstatt (cultura), 12, 67—68, 76, 82, 95, 97, 99, 107—115, 119—124, 131, 133
Halmyris (Independenţa) 234, 239, 249,
Hamangia (Baia) — Tulcea, 45, 71, 244
Hamangia (cultura), 40, 42—46, 59, 62, 67
Hamcearca — Tulcea, 264
Han, 307
Hansca — Republica Moldova, 322, 341
Harghita (judeţul), 85, 196, 245, 320, 348
hasdingi, 298—299, 301
Hassleben, 278
Haşdeu, B.P., 16
hazari, 326
Hajdúsámson, 79
Hăbăşeşti — Iaşi, 35—36,51—52, 58, 65
Hăneşti — Botoşani, 305
Hârşova (Carsium) — Constanţa, 234, 280
Hecataeu din Milet, 123, 126
Hector, 261
hegemoni, 147
Heliopolis, 255
Hellanicos din Lesbos, 123
Helis, 157
Hellespont, 154
hephtaliţi, 307, 326
Heraclea Lyncestis, 169
Heraclea Pontică, 129
Heracleide, 146
Heracles (Hercule), 143
Heraclius, 281, 317
Herăstrău, 205
Herculane — Caraş Severin, 23, 25, 70
Hercules, 252, 254
Hercules invictus, 255
Herennius, L., 197
Hermias, Ulpius, M., 244
Herodot, 122—125, 130—131, 154, 212—213, 295
heruli, 301, 306, 314
Hestia — Vesta, 213
Hida — Sălaj, 111
Hieronimus, 296
Hindukush, 38
Hinog — Constanţa, 234, 249
Hinova — Mehedinţi, 79, 121, 341
Hispania, 182, 265
Hissarlik — Sarai, 249
Histria — Constanţa, 17, 128—130, 135, 139, 141—148, 155, 158, 160, 167, 168, 201, 223, 234, 236, 241, 247, 249, 257, 263—264, 267, 280, 288
Hiung-Nu, 307
Hliboca — Cernăuţi, 341
Hlincea — Iaşi, 341
Hobiţa — Gorj, 242, 256
Hodon — Timiş, 62
Holboca — Iaşi, 25
Holigrad (aspect cultural), 115
Holmskoe — Rep. Moldova, 296
Holocen, 23, 26
Homp. L., 18, 328
hominizi, 23

www.cimec.ro

Homo sapiens fossilis, 22
Horaţiu, 174
Horedt, K., 18, 289, 292, 303, 313
Horga — Vaslui, 342
Horgeşti — Bacău, 322
Horodiştea — Botoşani, 70, 341
Horadiştea — Erbiceni — Folteşti (cultura), 69—71
Hotin — Ucraina, 322
Hucea — Republica Moldova, 322 341
Hunedoara (judeţul), 40, 85, 94, 158, 161, 196, 219, 239, 242, 245, 253, 263
huni, 12, 280, 286, 299, 302, 305, 311, 316, 321, 326, 331, 339
Hunyadihalom (cultura), 54
Hunt, 13, 220
Huszti, A., 18
Hibrida Antonius, C., 146, 167, 176
Hypocrates, 295
Hystaspes, 76, 122

I

Ialomiţa (râu), 148, 324
Ialomiţa (judeţul), 42, 99, 211
Ialoveni — Republica Moldova, 341
Iamnaja (cultura), 96
Iarmo, 42
Iaroslavschi, Eug., 193—194
Iaşi, 15, 308, 322, 341
Iaşi (judeţul), *passim*
iazygi, 181, 221, 223, 241, 295—296, 298
Ibida (Slava Rusă) — Tulcea, 239, 249
Iclod (grup cultural), 41
Icoana — Olt, 30—31
Igeşti — Vaslui, 58
Ighiel — Alba, 94
Igliţa (Troesmis) — Tulcea, 177, 223, 249
Ilfov (judeţul), 30, 64
illiri, 75, 131—133, 214, 356
Illiria, 161, 166
Ilişeni — Suceava, 108
Ilişua — Bistriţa Năsăud, 219
Ilivakia, 324
Illyricum, 167, 249, 270, 289, 326, 355—356
Imperiul bizantin, *passim*
Imperiul roman, *passim*
Independenţa — Tulcea, 239
indoeuropeni, 67
Ipoteşti — Prahova, 158
Insula Banului — Mehedinţi, 86, 115, 121, 339, 341
Insulele Cicladice, 62
Ioan Cassian, 289
Ioannes, 284
Ioniţă, I., 308
Iordanes, 159, 162—163, 166, 171—172, 180, 184, 209, 211, 269, 311—312, 315 321, 331
Iorga, N., 17—18, 328
Iozăşel — Arad, 26
Ipoteşti — Olt, 340—341
Irak, 42
iranieni, 127
Isaccea (Noviodunum) 234, 238
Isidor din Sevilla, 298, 300, 301
Isis, 254
Istria (Peninsula), 131
Istros, 128
Italia, *passim*
Iugoslavia 37, 40, 50, 56, 58, 85, 86, 89, 115—116, 192, 269, 312
Iulia, 175
Iulia Domna, 257
Iulius Quadratus Bassus, C., 223, 224
Iuno, 254
Iuppiter Dolichenus, 255
Iuppiter Helliopolitanus, 255
Iuppiter Zbelsurdos, 255
Iustin I, 321, 326
Iustin II, 280, 316
Iustinian I, 280, 283—284, 290, 312, 316, 321, 326, 331—332
Iustiniana Prima, 284, 331—332
Iustinus, 123, 151, 155, 159
Izvoare — Neamţ, 46, 52
Izvoare-Bahna — Neamţ, 341
Izvorul — Giurgiu, 341

J

Jac — Sălaj, 140
Jemdet Nasr, 60
Jidava — Argeş, 261
Jigodin — Harghita, 85
Jigodin (grup cultural), 85, 101
Jigoru Mare — Hunedoara, 187
Jiu, 41, 42, 86, 225, 249
Jung, J., 328
Jupa (Tibiscum) — Caraş Severin, 187, 233
Jupânic — Mehedinţi, 107
Jurilovca — Tulcea, 135

K

Kama, 326
Kanites, 139
Karanovo, 49
Kastanas, 82, 113
keiagisi, 126
Kendrick, P.M., 19
Kerson (aspect tipologic), 102
Kersones, 132
Keszthely, 318
Kiev, 52
Kodjadermen, 50
Kodjadermen (cultura), 50
Kogainon, 162, 166, 173
Köln, 248
Komarovo (cultura), 92, 98, 101
Kométai, 163
Korceak (cultura), 324
Körös (cultura), 38

www.cimec.ro

Kostenki, 26
Kostolac, 181
Kostolac (cultura), 72
Kovács, I., 16
Kniva, 301
Kremikovci, 38
Krivodol (complex cultural), 41, 50
Kubrat (Kovrat), 326
Kutriguri, 316, 326
Kuyatice(grup cultural), 114

L

Laberius Maximus, M., 187, 223
Iacringi, 299
Logos, 155
La Gravette, 26—27
Lambaesis, 262
Lambrino, Sc., 17
Lapoş — Prahova, 28—29
Larga Jijiei — Iaşi, 46
Largu — Buzău, 296
Laszló, F., 16
La Stejar (fază culturală),
La Tène, *passim*
Iatrones, 241
Lausitz (cultura), 299
Lazo — Hunedoara, 305
Lăpuş — Maramureş, 26,101, 111, 114
Lăpuş — Gáva (cultura) 101, 109
Lăţeşti — Vaslui 58
Lăzărescu, R., 15
Leahu, 323
Lechinţa — Mureş, 205, 235, 264
Lederata, 231, 249
legatus Augusti legionis, 222
legatus Augusti pro praetore, 222
vir praetorius, 222
legatus Augusti pro praetore 222, 230
legio I Iovia, 279
legio I Italica, 223, 236, 238
legio II Adiutrix, 189
legio II Herculea, 279
legio III Augusta, 262
legio IV Flavia Felix, 188—189, 221, 223—224, 236
legio V Macedonica, 223, 225—226, 234—239, 295
legio VI Ferrata, 189
legio XI Claudia 223, 234, 236, 263
legio XIII Gemina, 223—226, 231—232, 234—237, 239
legio XXII Primigenia, 268
Leliceni — Harghita, 211
Le Moustier, 23
Lentulus Cornelius, C., 177
Lepenski Vir (cultura), 38, 57
Lepidus, 175
Lesbos, 123
Lespezi — Bacău, 26
Leţ — Covasna, 35, 38
Levallois, 23—24
Levallois — Peret, 23
Liber, 243, 254—255, 259
Libera, 243, 254—255, 259
Licinius, 301
Licinius, Crassus, M, 146, 174, 176
limes Alutanus, 219
limes Transalutanus, 220
limigantes, 296
Lipiţa (cultura), 272, 274
Lişcoteanca — Brăila, 96
Livius Gratus, 224
Locusteni — Dolj, 264
Longinus, 189, 221
longobarzi, 312, 314, 316—317
Lot, F., 328
Lozna — Botoşani, 134
Lozna—Străteni — Botoşani, 341—342
Lozova — Republica Moldova, 79—80, 97
Lucanus, 174
Lucaşeuca — Republica Moldova, 116, 151, 159
Luciu — Ialomiţa, 291
Lucullus Terentius Varro, M., 146, 167, 168
Ludeşti — Dâmboviţa, 138
lugieni, 298
Lumea Nouă (grup cultural), 45, 54
Lunca Ciurii — Iaşi, 151
Luncani — Cluj, 149, 194, 203
Lusius Quietus, 187, 236
Lydus Ioannes, 191
Lysimachos, 123, 144, 157—158

M

Macedonia, 37, 50, 82, 85, 90, 101, 113 125, 129, 131, 132, 135, 138, 145—146, 154—155, 161, 166—167, 170, 175—176, 190, 355—356
macedoneni, 11, 139
Macrea, M., 290, 292
maghiari, 348
Mahmudia — Tulcea 96, 199, 239, 249
Maior, P., 328
Malagbel, 254
Malinovec, 167
Malu Roşu — Giurgiu, 26
Malva, 233, 256
Mamaia-sat — Constanţa, 25
Mangalia (Callatis), 44, 62, 129
Manius Servius Donatus, 247
Maramureş (judeţul), 25, 37, 79, 94, 95, 111, 121
Marcus Antonius, 175
Marcellinus Comes, 310, 321
Marchievici, V.I., 49, 52, 63, 80, 297, 305
Marcianopolis (Devina), 249
Marcius Turbo, Q., 229
marcomani, 179, 181, 225
Marcus Aurelius, 160, 225—226, 231—234, 244, 249
Marcus Claudius Fronto, 225
Marea Adriatică, 131, 152, 169, 249, 355
Marea de Azov, 301, 326—327
Marea Baltică, 82, 299—300
Marea Caspică, 317
Marea Egee, 50, 111, 113, 128, 301
Marea Mediterană, 43, 62, 109, 112, 128
Marea Neagră, *passim*

www.cimec.ro

Marga — Caraş Severin, 243
Margum, 310
Marinescu —Bilcu, Silvia, 44, 47
Maris (Mureş), 123, 263
Marisia, 263, 297
Marişa (cultura), 42, 49, 100
de Marsigli, L.F., 18
Mariupol, 57, 66
Mars, 213, 254
Martinovka, 323—324
Martinovka (aspect cultural), 323—324
Martial, 124, 179
Marţian I., 16
Mars d'Azil, 28
Mateescu C., 39
Mateiuţi — Republica Moldova, 141
Mauretania, 238
mauri, 186—187
Mauri gentiles, 236
Mauricius, Pseudo, 321, 332
Mauricius Tiberius, 317, 322, 332
Maximianus, 297
Maximilian, 274
Maximin Tracul, 268
Măcin (Arrubium), 96, 102, 139, 151, 234, 239, 249
Mărgăriteşti — Olt, 199
Măgura — Bacău, 22, 278
Măgura Fetelor (Vădăstra) — Olt, 42
Mălăieşti — Republica Moldova, 223, 341
Măluşteni — Vaslui, 26, 30
Mănăştur — Cluj, 334, 338
Mărăşeşti — Vrancea, 135
Mărghitan, L., 206
Mărgineni — Bacău, 52
Mărunţei — Olt, 273
Măşcăuţi — Republica Moldova, 141
Mătase, C., 17
Mătăsaru — Dâmboviţa, 274, 276—277
Mârleanu — Constanţa, 239, 249
Medgidia — Constanţa, 96, 102, 131, 140, 207
Mediaş — Sibiu, 109, 132, 205—206, 303, 339
Mediaş (grup cultural), 115
Mediaşul Aurit — Satu Mare, 95, 274, 299
Mediaşul Aurit (cultura), 95, 274, 299
Megabazos, 154
meglenó-români, 356
Mehedinţi (judeţul), 86, 88—89, 107—108, 118, 121—122, 141, 153, 207, 214, 341
Meleia — Hunedoara, 195, 198, 203—204
Meliukova, A.I., 19
Memmius, 241
Memnen, 129
Menander Protector, 321, 324
Menandru, 125
Menius Fredericus, 18
Menumorut, 348
Mercurius, 254
Mesambria, 144, 249
Mesopotamia, 223
Mezeş (munţii), 219
Mezöcsát (grup cultural), 114
Mezolitic, 11—12, 22—32
Micăsasa — Sibiu, 235, 247, 261
Micene, 91, 95
Micia (Veţel) — Hunedoara, 17, 219, 235, 238, 244, 247, 250, 252, 257, 260, 263, 292
Miclea, I. 139, 144, 145, 180, 209, 305, 315
Mihăiescu, H., 15
Mihăilescu Birliba, V., 16
Mihoveni — Suceava, 46
Milan, 256
Milet, 128
miliare, 297
Milleker, F., 16
Mindel, 22
Minerva, 254
Milostea — Vâlcea, 83, 108
Mithras, 254, 259
Mithridate VI Eupator, 146, 167
Mitoc — Botoşani, 23, 25—26
Mitrea, B., 16, 340
Mitrea, I., 117, 290, 346
mixellenes, 147
Mocanu (ostrov) — Giurgiu, 22
Modena, 299
Moesia *passim*
Moesia Inferior, *passim*
Moesia Prima, 356
Moesia Secunda, 279
Moesia Superior, 178, 185, 189, 220, 224, 288, 355
Mogoşanu, Fl., 18
Moigrad — Sălaj, 36, 107, 219, 231, 233
Moldova, *passim*
Moldova (Republica), *passim*
Moldova Nouă — Caraş Severin, 244
Moldova Veche — Caraş Severin, 72, 89
Moldovanu, Şt., 16
Moldoveneşti — Cluj, 348
Moldoveni — Bacău, 345
Mnogovalikovaia (cultura), 98
Mommsen, Th., 15, 18, 328
Monteoru — Buzău, 78
Monteoru (cultura), 71, 83—84, 90—92, 98—102
Morava, 100, 116 167—168
Moravia, 22, 54, 170
Moreşti — Mureş, 160, 313—314, 338—339, 348
Morinz, S., 109
Moroşan, N.N., 17
Moskon, 148, 158
Moşna — Iaşi, 130, 199
Moşteni — Teleorman, 199
Movileni — Galaţi, 322
Mozşolics, Amália, 19
Müller—Karpe, H., 19, 112
Muncelul de Sus — Iaşi, 278
Muntenegru, 28
Muntenia, *passim*
Mureş (judeţul), 16, 56, 92, 107, 120, 151, 235, 320 ,348

www.cimec.ro

Mureş (râu), 45, 72, 85—86, 94, 111, 116, 123, 130—131, 149, 158, 162, 176, 192, 219, 224, 231, 248—249, 263, 304, 311—312, 314, 320
Murighiol, 133, 136, 147—148, 215
Mursian, 321
Museos (Buzăul), 324
Musokios, 324
Musterian, 23—26

N

Nagyév (cultura), 86, 102
Naissus, 181, 249, 269
Nánási, Z., 136
Nandru — Hunedoara, 23—25
Napoca (Cluj), 225, 231, 233, 242, 248—249, 263, 265, 268, 272, 334
Nasa Ovidius, P., 124, 129, 234, 295
Naum, T.A., 253
Nazianz, 321
Năieni — Buzău, 83
Năneşti — Neamţ, 117
Neamţ (judeţul), 46, 63, 65, 79, 91, 108, 134, 195, 213, 274, 278, 291, 341
Neanderthal (omul de), 22
Nedao, 306, 310, 312, 314, 339
Negreşti — Vaslui, 98
neolitic aceramic, 42
neo-eneolitic, 11—12, 32—67
Neptun, 85
Nero, 124, 172, 177
Nerva, 182, 184
Nestor (cronica lui), 318
Nestor, I., 17, 84 ; 323, 328
nestorieni, 289—290
Niceta din Remesiana, 289
Nichiteni — Botoşani, 345
Nicolae-Bălcescu, 97
Nicolăescu-Plopşor, C.S., 17
Nicopoils ad Istrum, 191, 301
Nicorescu, P., 17
Niculiţel — Tulcea, 242, 256, 281, 291
Nigrinus Avidius, C., 223
Nikonium, 143
Nipru, 47, 52, 54, 116, 121, 170, 295, 300, 304, 306, 321, 326, 327
Nir (cultura), 85, 95
Nistru, 26, 46, 69, 98, 109, 114—116, 168, 179, 249, 263, 272, 295—296, 304—305, 311, 322, 326, 350, 352
Niş (Naissus), 181, 269
Nitra, 26, 167
Nitriansky Hrádok, 167
Noricum, 166, 170, 265, 356
Noşlac — Alba, 264, 313, 338—339
Note muzicale (cultura ceramicii liniare), 41, 43,
Noua (cultura), 73, 79, 82, 91—93, 97, 101
Novae (Sistov), 223
Noviodunum (Isaccea) — Tulcea, 151, 238, 254, 257, 362
Noviotununis, 321
Nubar, H., 16
numerus (numeri), 238
numerus Maurorum Micienisium 238
numerus Maurorum Optatianensimu, 238
numerus Palmyrenorum Porolissensium, 238
numerus Palmyrenorum Tibiscensium, 238
numerus Surorum sagittariorum, 238
Numidia, 262

O

Oancea, Al., 110
Oarţa de Sus — Maramureş, 94
Obârşia Nouă — Olt, 341
Oboroceni — Iaşi, 278
Obreja — Alba, 235, 264, 315
Ocna Dejului — Cluj, 320
Ocna Mureş — Alba, 149, 245, 320
Ocna Sibiului — Sibiu, 25, 37, 40, 57, 66, 245
Ocnele Mari — Vâlcea, 245
Ocnişoara — Alba, 320
Ocniţa (Buridava) — Vâlcea, 125, 175, 197, 204, 212, 220, 252
Ocoale, 349
Ocolul Câmpulungului, 349
Ocolul Vrancei, 349
Octavianus, 174—176
Oder, 79, 299—300
Odessos (Varna), 123, 144, 249
Odesa, 69
Odobescu, Alex., 16
odrisi, 123, 154—155, 177
Oescus, 234, 270
Ohaba — Hunedoara, 23
Ohaba Ponor — Hunedoara, 22, 25—26
Oituz — Bacău, 249
Oium, 301
Olanda, 45
Olăneşti — Republica Moldova, 141, 296—297
Olbia, 123—124, 131, 137, 139, 143, 148, 301
Oldoway, 22
Olinescu, D., 16
Oit (râu), 23, 42—43, 50, 126—127, 135, 191, 219—220, 248, 263, 268, 272, 283, 311
Olt (judeţul), 33, 42, 69, 196, 225, 233, 278, 291, 335, 341, 344
Olteni — Teleorman, 291, 340
Oltenia, *passim*
Oltenita — Călăraşi, 36, 56, 100, 149
Oltina — Constanţa, 249
Omharus, 305, 314
Onciul, D., 17—18, 328
Onglos, 326

www.cimec.ro

Oniceni — Neamț, 134
onoguri, 326
Oppius Sabinus, C., 180
Oradea — Bihor, 94, 298
Oradea Nouă — Bihor, 149
Orăștie (munții), 17, 161—162, 168, 171, 178—179, 185, 187, 192, 197, 199, 201—204, 215, 239, 245, 264
Orăștioara de Sus — Hunedoara, 239
Orbeasca de Sus — Teleorman, 199
Ordesos, 263
ordessensi, 126
ordo Ampelensium, 233
ordo augustalium, 254
ordo decuriorum, 226
ordo equester, 222
Oreavu — Vrancea, 341
Orgame (Agramun), 123
Orhei — Republica Moldova, 151, 341
Orheiul Bistriței — Bistrița Năsăud, 238, 263
Orientul Apropiat, Mijlociu, 36, 66—67, 74, 77, 112
Orlea — Olt, 246, 261, 287, 341
Orodel — Dolj, 149
Oroftiana — Botoșani, 348
Oroles, 123, 151
Orosius, 172, 270, 274, 300, 331
Orșova (Dierna) — Mehedinți, 233, 283, 348
Ostrogotha, 306, 311
ostrogoți, (300, 305, 306, 310—311, 314
Ostroviany, 298
Ostropataka, 299
Osebiți — Bacău, 96
Ostrovo, 156
Ostrovu Corbului — Mehedinți, 30, 88
Ostrovu Mare — Mehedinți, 89, 149
Otomani — Bihor, 88, 92—95, 114
Otomani (cultura) 73, 79, 86, 92—94, 97, 101—102

P

Palamarca, 220—221
Palanca — Vrancea, 341
Palatca — Cluj, 292, 302—303
Paloelitic, 11—12, 20, 21—28
Palladiu de Ratiaria, 289
Palmyra, 265
palmyreni sagittarii, 236
Panaitescu, P.P., 269, 328
Pannonia, 102, 149, 176—177, 181, 192, 239, 265, 299, 306, 308, 312, 314, 320, 355
Pannonia Inferior, 223
Pannonia Secunda, 316, 356
Pantelimonul de Sus — Constanța, 235, 239, 249
Paračin, 100
Parducz, M., 19
Paris, 23
Parma, 299
Partiscum (Szeged), 219, 248
Partoș — Timiș, 231—232
Parța — Timiș, 41, 60
parți, 223
Patraos, 138
Patsch, C., 19, 328
Passek, T. S., 19, 52
Pastyrsk, 324
Pastyrsck (cultura), 324, 327
Pașcani — Iași, 345
Paul Diaconu, 299
Pausanias, 123, 157
Pădurea Hercinică, 124
Pădureni — Vrancea, 275, 278
Pădureni (Nastradin) — Constanța, 108
Păunescu, Al., 24, 29
Pârjoaia — Constanța, 291
Pârvan, V., 16—17, 216, 328
Pebble (cultura), 23
Pecica — Arad, 78, 86, 204
Pecica (cultura) 86, 94—95, 101—102
Pedites singulares, 238
Peninsula — Constanța, 25
Peninsula Balcanică, *passim*
Penkovka (cultura), 324
peoni, 138
Peregu Mare — Arad, 320
Pererâta — Republica Moldova, 98
Peretu — Teleorman 141—142, 153, 207, 215
Periam — Timiș, 85
Periam (cultura), 84—85
Periam — Mokrin — Pančevo (complex cultural) ,85—86, 89, 101
Pericle, 144, 215
Perieni — Vaslui, 38, 46
perși, 122, 154, 301, 317
Perșinari — Dâmbovița, 79, 81, 90
Peschiera, 113
Peștera Hoților (Băile Herculane) — Caraș-Severin, 29
Peștera Muierilor (Baia de Fier) — Gorj, 25
Peștera — Brașov, 22, 25
Petelea — Mureș, 158
Petra (Camena) — Tulcea, 235
Petrești — Alba, 54
Petrești (cultura) 40—41, 42, 54, 57, 65—66, 67
Petrescu — Dâmbovița, M., 18, 250
Petros, 324, 332
Petru Rareș — Giurgiu, 50
Petrus Patricius, 181, 184
Peutinger, C., 125
Pharsalus, 169—170
Philippi, 125, 175, 190
Pianul de Jos — Alba, 55, 94
Piatra Craivii — Alba, 199, 202, 213
Piatra Frecăței (Beroe) — Tulcea, 264
Piatra Neamț, 69, 98, 166, 202, 204, 213
Piatra Roșie — Hunedoara, 166, 188, 197, 199, 201—202, 207—209, 213
Piccolomini Enea Silvio, 18

www.cimec.ro

Pick. B., 16
Pič, L., 18
piephigi, 126, 158
Pietroasele — Buzău, 306, 308—309
Piggot, St., 19
Piliny (cultura), 114
Pind (munții), 356
Pippidi, D.M., 15
Piragast, 324
Piretos (Prut), 123, 263, 324
Piroboridava (Poiana) — Galați, 15, 220
Pirustae, 244, 265
Piscu Crăsani — Ialomița, 162, 177—178, 197, 211
Pișcolț — Satu Mare, 149
Plautius Caesianus, 224
Plautius Silvanus Tiberius, 125 177, 295
Plenița — Dolj, 108
Plinius cel Bătrân, 124, 127—129
Plinius cel Tânăr, 124
Ploiești—Triaj — Prahova, 96
Plopșor — Viroagă — Dolj, 30
Plotcuțeni — Galați, 308
Plovdiv, 100
Plumbuita — Ilfov, 322
Plutarch, 169, 175
Podoli (cultura), 115
Podolia, 49, 170
Podișul Valdaj, 321, 324
Poduri — Bacău, 52, 63
Poiana Covasna, 290, 322, 324, 338
Poiana (Piroboridava) — Galați, 91, 118, 136, 138, 141, 177, 195—196, 203, 208 220
Poiana—Coțofenești — Prahova, 139, 141, 153, 207
Poiana Dulcești — Neamț, 273—278
Poienești — Vaslui, 136, 151, 159, 275, 276, 278, 296, 302
Poienești — Lukașeuca (cultura), 151, 159
Poienești — Vârteșcoiu (cultura), 274, 296
Poieni—Ciucea — Cluj, 235
Pojejena — Caraș Severin, 221
Polonia, 30, 46, 94
Polovragi — Gorj, 202, 204, 211
Pomerania, 79
Pompeius, 164, 168, 170
Pons Augusti, 243, 250
Popa, A., 110, 117
Popa—Lisseanu, G., 15
Popescu, D., 17, 77, 205, 206
Popescu, Em., 290, 292
Popești — Argeș, 74, 133, 139, 142, 162, 177—178, 203—204, 214—215
Popilian, Gh., 246
Popina—Silistra, 327
Porata (Prut), 263
Poroina — Mehedinți, 141, 153, 207
Porolissum, 17, 190, 218, 220, 221, 224 231, 233, 248—250, 255, 257, 260, 263, 268, 291—292, 334
Porțile de Fier, 27, 30, 32, 57, 131, 181
Porțile de Fier ale Transilvaniei, 181
portughezi, 330
Porumbenii Mici — Harghita, 348
Poseidonios, 214
Potaissa (Turda), 225, 233, 236, 239, 245 247, 249, 250, 257, 263, 265, 269, 291, 334
praefectus aegyti, 223
Praefectura orae Maritimae, 220
Praga (cultura), 324
Prahova (județul), 97, 125, 153, 278, 291, 322, 347
Precucuteni (cultura), 40, 44, 51, 53, 59, 62
Preda, C., 16, 158, 340
predavensi, 158
Předmost, 22
Prevalis, 356
Pripet, 300, 321
Priscianus, 295
Priseaca — Olt, 340, 344
Priscus, 308, 310, 324, 331—332
Probota — Iași, 296
Procopius din Caesareea, 284, 302, 312, 314, 321, 325, 331, 356
protobulgari, 344
Protoseskio (cultura), 37, 38, 40, 58, 66
Prox, A., 84
Prut (Pyretus, Porata), 26—27, 47, 70, 114, 123, 179, 223, 263, 296, 302, 308, 324
Pseudo Apuleius, 124, 126, 210
Pseudo Scymnos, 128—129
Pšeničevo, 115
Ptolemaios, 129, 155, 300
Przeworsk, 299

Q

quinquennales, 227
Quintus Marcius Turbo, 224

R

Radagas, 310
Radogast (Ardagast), 324
Radovanu — Călărași, 99, 341
Rafaila — Vaslui, 108
von Ranke, L., 18
Ranisstorum, 190
Rasova — Constanța, 249
Rast — Dolj, 33, 40—41, 60—61
ratacensi, 158
Rateșu Cuzei — Vaslui, 346
Ratiaria, 269
Ravna, 120
Razaklia, Republica Moldova, 296
Razgrad (Abrittus), 269
Razkopanica, 100
Razlem, 249
Răcari — Dolj, 271, 285, 341
Răcătău — Bacău, 91, 194, 204
Răcoasa — Vrancea, 158
Rădeni — Neamț, 79
Rădulenii Vechi — Republica Moldova, 52
Răduleşti — Hunedoara, 158
Răhău — Alba, 242, 336

www.cimec.ro

Răşcani — Republica Moldova, 341
Răuţel — Republica Moldova, 63
Râmnicelu — Brăila, 56
Râşeşti — Vaslui, 98
Râşnov (Cumidava) — Braşov, 26, 219, 238, 263,
Reci — Covasna, 109, 115
Reci (grup cultural), 109, 115
Reggia, 299
Regling, C., 16
Reinecke, P., 82, 112
Renie — Călăraşi, 56
Reşca — Olt, 233
Rhemaxos, 146, 148, 158
Rhodope (munţii), 43, 116, 356
Rhodos, 148
Rimitea — Alba, 25
Ripiceni—Izvor — Botoşani, 23—26, 30, 74
Riss — Würm, 22
Rodin, 62
Roesler, R., 18, 271, 355
Roles, 176
Roma, *passim*
Roman — Neamţ, 306
Roman, P., 340
Romanelli, 28
Romanello—aziliană (cultura), 28—30
romani, *passim*
romanitatea orientală, 347—350
romanii populare, 348
Românești — Timiş, 26
Românești (aspect cultural), 49, 55
Romula, 225, 233, 237, 238, 246—247, 249, 253, 255—257, 260, 268, 334—335
Rostovtseff, M., 19
Roşia Montană (Alburnus Maior), 235 243, 253, 260
Roşiorii de Vede — Teleorman, 90
Roşka, M., 17
Rotbav — Braşov, 83
Rovine — Arad, 79, 86
Rozavlea — Maramureş, 111
roxolani, 187, 223, 241, 295
Roxolani, 143
Rubobostes, 123, 159
Rucăr — Argeş, 219, 238
Rudele — Hunedoara, 203—204
Rufeni — Iaşi, 65
Rufius Festus, 269—270
Rufus Curtius, O., 157
Ruginoasa — Iaşi, 291
Ruseştii Noi — Republica Moldova, 46, 63
Rusia, 318
Rusu, M., 77, 110, 150
Russu, I.I., 15, 18, 229, 252, 254, 260, 266

S

Sabatinovka (cultura), 97—99, 101
Sabazios, 255
Sacidava — Constanţa, 264
Sackrau, 298
Sacoşu — Timiş, 121
Sacoţi — Vâlcea, 108
Sadowetz, 312
Safrax, 306
Saharna — Soloceni (grup cultural), 116
Saint Acheul, 23
Saligny, 26
Salsovia (Mahmudia) — Constanţa 239, 249
Saltovo—Pastyrsk (cultura), 327
Samo, 317
Samus, 263
Sanie S., 251
Sanislau — Satu Mare, 121, 192
Sanislău—Nir (grup cultural), 121
Sankt Petersburg, 310
Sansala, 330
Sarapis, 254
Sarasău — Maramureş, 121
Sardeates, 244, 265
Sargetia, 162, 191
Sarka, 46
sarmaţi, 12, 165, 177, 183, 187, 268, 294, 295, 297
Sarmizegetuza, *passim*
Sarnicki, St., 18
Sasca Montană — Caraş Severin, 243
Sasca Română — Caraş Severin, 244
Satulung — Maramureş, 72
Satu Mare (judeţul), 79, 95, 97, 108, 121, 149, 274, 338
Satu Nou — Constanţa, 147
Sauciuc — Săveanu, Th., 17
Sauerbrunn, 94
Sava (râu), 86, 131, 197, 249, 316, 356
Sava Gotul, 330
Savia, 306
Săbăoani — Neamţ, 285
Săcărâmb — Hunedoara, 243
Sălacea — Bihor, 73, 95
Sălaj (judeţul), 28, 36, 92, 111, 219, 263
Sălcuţa — Dolj, 35, 50, 56, 66
Sălcuţa (cultura), 35—36, 41—42, 49—50, 54, 66, 69, 72
Sălcuţa — Krivodol — Bubanj (cultura), 50
Săliştea — Alba, 209
Săliştea — Maramureş, 78
Săpânţa — Maramureş, 95
Sărata Monteoru — Buzău, 73, 82, 84 90—91, 150, 291, 322—323, 341
Sărata Pescărească — Argeş, 261
Sărăcsău — Hunedoara, 196
Sărăţel — Bistriţa Năsăud, 202
Săulescu, Gh., 16
Sâmboieni — Cluj, 78
Sâmbăta Nouă — Tulcea, 108
Sâncrăeni — Harghita, 109, 196, 204, 206, 208, 211
Sângeorgiu de Pădure — Mureş, 107
Sânmiclăuş — Alba, 338
Sânpaul — Harghita, 245
Sânpetru — Arad, 320

www.cimec.ro

Sântana Arad (aspect cultural), 113, 274
Sântana de Mureş — Mureş, 16, 302
Sântana de Mureş (cultura), 296, 300, 302, 303, 305
Sântămăria Orlea — Hunedoara, 263
Scandia, 300
Scaurianus Decimus Terentius, 189—190, 223, 228
Scărişoara — Buzău, 135
Schela Cladovei — Mehedinţi, 30, 32, 37
Schmidt, H., 16, 19, 52
Schneckenberg — Braşov, 83
Schneckenberg — Glina III (cultura), 69, 71, 84, 91
sciţi, 11, 122, 127, 131, 140, 155—156, 165, 176, 301
Sciţia, 154
Sciţia Minor, *passim*
sclavini, 316, 321, 332, 351
scordisci, 149, 151, 167
Scoriló, 172—174, 178
Scorţaru Nou — Brăila, 100, 142
Scribonius Currio, C., 167
Sebeş — Alba, 94, 338
Seleşu, 78
Selinus, 223
Seliştе — Orhei — Republica Moldova, 341,
Seneruş — Mureş, 206
Semenovka —Republica Moldova, 296
Serbia, 40, 72, 86, 100, 116, 156, 188
Sesklo (cultura), 40
Severus Alexander, 230—231
Severus Septimius, 219, 233, 238, 242, 268, 277
Severus Sextus Iulius, 224
Sfântu Gheorghe — Covasna, 36, 51, 142, 215
Sfinţeşti — Teleorman, 341
Siberia interioară, 307
Sibioara — Constanţa, 264
Sibişeni — Alba, 94
Sibiu, 17, 249
Sibiu (judeţul), 18, 23, 79, 108, 196, 247, 249, 261, 264, 271
Sic — Cluj, 245, 320
Sicilia, 222, 240
Sighişoara — Mureş, 92, 315, 336, 338—339
Sihleanu (aspect cultural), 100
silingi, 299
Silistra (Durostorum), 223, 249
Silivaş — Alba, 149—150
Silvanus Silvester, 243, 252, 254—255
Simmering, 166
sinedroi, 147
Singidunum, 224, 289—290, 311—312, 314
Sinoe, 146—147, 235
Sinzelles, 22
Siracuza, 288
Siret — Suceava, 308
Siret (Hierasus), 98, 116, 123, 158, 178, 203, 223, 238, 249, 352
Sirmium, 312, 315, 317, 356
Sitalkes, 132, 155
skiri, 314
Slatina, 23
Slava Rusă (Ibida) — Tulcea 239, 249, 291
slavi, 12—13, 127, 281, 304, 317, 321—325, 331, 343, 356—357
Slătioara — Vâlcea, 83
Slăveni — Olt, 246, 291, 335—336
Slimnic — Sibiu, 264
Slobozia — Giurgiu, 30
Slovacia, 26, 41, 45, 56, 69, 79, 85, 94—95, 102, 115, 121, 166, 317, 344, 347
Slovenia, 116
Socetu — Teleorman, 277—278
Socol — Cernăuţi, 341
Sofia (deal), 56,
Sofia (Serdica), 269
Solutréen, 26
Someş, 149, 263, 347
Someşeni — Cluj, 96, 306, 314
Soporul de Câmpie — Cluj, 338
Soroca II (faze culturale), 37
Sozopol, 249
spanioli, 330
Srubnaia (cultura), 96, 98
Stara Planina, 90
Starčevo, 38
Starčevo — Criş, (cultura), 30, 32, 38, 41—45, 54, 57—58
Statius Papinius, 124
Stâna, 78
Stânceşti — Botoşani, 130, 141, 199
Stoicani — Galaţi, 41, 96, 116, 132, 308
Stoicani — Aldeni (cultura), 50, 58
Stoicescu, N., 18
Stolniceni, 246
Strabon, 123, 126, 128—129, 157, 162, 168, 175, 214
Strahotin — Botoşani, 121
Stratan, I., 109
strategi, 147
Străuleşti — Bucureşti, 291
Stupini — Maramureş, 78
Stupova, 166
Suceava — Şipot, 285, 322—333, 341, 345
Suceava (judeţul), 46, 69, 96, 108, 151, 278
Sucidava (Celei) — Olt, 177, 239, 243, 246—247, 249—250, 253, 263, 268, 270, 287, 289—291, 339
sucii, 126
Suciu de Sus — Maramureş, 95, 101
Suciu de Sus (cultura), 92—95, 97, 101—102, 114
Sudeţi (munţii), 46, 299
Sudiţi, (grup cultural) 46
suebi, 175
Suetonius, 169, 174—175

www.cimec.ro

Suidas, 180, 213, 270
Sultana — Călărași, 64, 100, 341
Sulzer, F. J., 271
Surduc — Caraș Severin, 244
Suri sagittarii, 236
Susani — Timiș, 115
Sușeni — Mureș, 106, 114
Székely, Z., 290
Szeleta, 25
Szeletian, 26
Swidry — Wielkie, 30
Swiderian, 29, 30
Sylla, 159
Syme, R., 19

Ș

Șadurșchi, P., 134
Șcheia — Iași, 69
Șeica Mică — Sibiu, 196
Șiclău — Arad, 320
Șimleu Silvaniei — Sălaj, 306, 314
Șincai, Gh., 328
Șirioara — Bistrița Năsăud, 348
Șirna — Prahova, 341
Șistov, 223
Șmig-Sibiu, 79, 81
Șoarș, 109
Șoimuș — Hunedoara, 87, 126
Șoimuș (grup cultural), 85
Șoldănești — Republica Moldova, 116
Șomartin — Sibiu, 108
Șopteriu — Bistrița Năsăud, 278
Șpanțov — Călărași, 43
Șpanțov (fază Boian), 43
Șpălnaca — Alba, 104, 106
Ștefan din Bizanț, 127
Ștefan Gh., 15, 17, 328
Șura Mică — Sibiu, 264

T

Tubula Peutingeriană, 125—126, 219, 249
Tacitus, 124, 174, 180, 184, 295, 299—300
Tafrali, O., 16—17
taifali, 297—299, 301—302, 307—308, 311
Tanagra, 144
Tanașoca, N. S., 15
Tanusa, 139
Tanzania, 22
Tapae, 181—182, 187, 239
tarabostes, 163, 164, 169, 171
Tardenoisian, 29—30
Tariverde — Constanța, 130, 147—148
taurisci, 151, 168, 176
Tărtăria — Alba, 60
Tăuteu — Bihor, 107
Târgșor — Prahova, 80, 278, 341
Târgu Frumos — Iași, 52, 78
Târgu Ocna — Bacău, 51
Târgu Mureș, 122, 151, 247, 303—304
Târnava Mare, 92, 249
Târpești — Neamț, 39, 46, 59, 63, 341
Techirghiol — Constanța, 108
Téglás, G. J., 16
Tei (cultura), 74, 84, 86—90, 96, 99—100, 102, 116, 122, 192
Teiuș — Alba, 120
Teleac — Alba, 113
Teleorman (județul), 83, 118, 122, 141, 153, 212, 219, 278, 322, 341
Telești — Gorj, 130
Telești — Drăgoiești (tip cultural), 214
Teliuc — Hunedoara, 244
Teodor, Gh. D., 18, 250
Teodor Silvia, 134, 136
Teodorescu, D.M., 17
Teodorich, 314
Teophilact Simocatta, 321, 324, 332, 356
Teoteoi, T., 15
Teotim II, 289
Terra Daciae, 255
Terra Mater, 255
terra sigillata, 247, 261
Terra Ultrasilvana, 348
tervingi, 297 300, 302, 305—311
Tetius Iulianus, 181, 182, 187
Thasos, 138, 148
Theodosius I, 274, 280, 298
Theodosius II, 280
Theophanes Confessor, 321, 332, 356
Thompson, E.A., 19
Thunmann, J., 18
Thiamarcos, 211
Tiberius, 173, 176
Tiberius Constantin, 322
Tiberius Claudius Maximus, 152, 190, 247, 249, 263, 272
Tibiscum (Jupa) — Caraș Severin, 186, 233, 291
Tibrița (Ciabrus), 178, 220
Tihanova, M. M., 19
Tihău — Sălaj, 219
Tilișca — Sibiu, 138, 199
Timeses, 263
Timiș (județul), 38, 55, 89, 111, 113, 115, 121
Timiș (râu), 249
Tincova — Caraș Severin, 24, 26
Tinosu — Prahova, 150, 177
Tisa (cultura), 41, 45, 55, 62
Tisa (râu), 41, 45, 86, 94, 116, 167, 219, 221, 295, 298, 311, 312, 314—315, 317, 347
Tiszapolgar (cultura), 36, 66
Toarcla — Brașov, 149
Toc — Arad, 158
Tocilescu, Gr., 16
Tolosa, 309
Tomaschek, W., 75
Tomești — Timiș, 55
Tomis (Constanța), 128—129, 139, 142—144, 146—147, 168, 223, 234, 241, 247, 144, 146, 147, 168, 223, 234, 241 247, 249, 254—255, 257, 261, 267, 281, 289—292
torna torna fratre ; 339, 356

www.cimec.ro

Tótfalu, 166
Toulouse, 299
traci, 11—12, 121—132, 147—149, 166, 177, 281
Tracia, *passim*
Traian (împărat), 124, 182—183, 217—223, 225—226, 228—230, 233—234, 244, 261, 264, 267
Traian (Delul Fântânilor) — Neamț, 44, 46, 52, 65
Transcaucazia, 127
Transilvania, *passim*
Traugott Tamm, 18
Trebujeni — Republica Moldova, 322
treri, 128
Trestiana — Vaslui, 38
triballi, 123, 154, 156
Tricheterbecherkultur, 83
Tripolie (cultura), 48, 52, 71
Trivalea Moșteni — Teleorman, 199
Troesmis (Igliția) — Tulcea, 177, 222, 225, 235, 249, 254, 257
Trogus Pompeius 123, 127, 155, 159
Troia, 50, 56, 67, 116
Tropaeum Traiani (Adamclisi) — Constanța, 185, 191, 238, 257, 264, 280,, 289
Trușești — Botoșani, 52, 59, 74, 93, 114, 296
Tucidide, 123, 132
Tudor, D., 17, 232, 237, 255—256, 285, 287, 289, 298
Tudor Vladimirescu — Arad, 348
Tudora — Botoșani, 296
tudun, 318
Tulcea, 100, 234, 238, 249
Tulcea (județul), 43, 56, 96, 108, 113, 135, 223, 242, 244
turanici, 13, 316, 344, 352
Turbino (aspect cultural), 96, 102
Turcu Mioara, 340
Turda (Potaissa), 233
Turdaș — Hunedoara, 39—41
Turdaș (aspect cultural), 39, 54, 67
Turia — Covasna, 107
Turris, 284, 322
Turnu Măgurele — Teleorman, 90, 122, 219, 283
Tyras (Cetatea Albă), 124, 139, 249, 278, 301, 322

Ț

Țaga — Cluj, 315, 336—339
Țara Bârsei, 349
Țara Făgărașului, 349
Țara Hațegului, 187—188, 221, 349
Țara Loviștei, 349
Țara Maramureșului, 27, 349
Țara Oașului, 26
Țara Severinului, 349
Țara Vrancei, 349
Țifești — Vrancea, 276
Țiganca — Republica Moldova, 63
Țigănești — Mehedinți, 89
Țin, 307
Țufalău — Covasna, 79, 81, 92

U

Ucraina, 26, 37, 47, 49, 56, 67, 71, 92—94, 101, 113—115, 127, 159, 170, 272, 274, 278, 324
Uioara de Sus — Alba, 79, 97, 104, 106
Ulmetum (Pantelimonu de Sus), 235, 239, 249, 280
Ulmi — Liteni — Iași, 81, 98
Ulpia Traiana Augusta Dacica — Sarmizegetusa, 188, 226, 228, 231, 242, 249—250, 252, 257, 261
Ulpianus, 233
ulpii, 263
Ulpius Apollinaris, M., 232
Ungaria, 25, 38, 40—41, 45, 48, 54, 56, 58, 72, 94—95, 104, 114—115, 127, 221
Unirea (Vereșmort) — Alba 314, 320
Unirea — Brăila, 322
Urali (munții), 23
Uriu — Bistrița Năsăud, 97
Uriu — Domănești (serie depozite de bronzuri), 79, 97
Uroi — Hunedoara, 245
Ursacius din Singidunum, 289—290
Ursulescu, N., 18
Uruk, 60
Usatovo, 67, 69, 71
utriguri, 316
uzi, 348

V

Vad — Cluj, 122
Valea Budurească — Prahova, 125, 341
Valea Chioarului — Maramureș, 79, 95—96
Vadu Crișului — Bihor, 45
Vadu Săpat — Buzău, 341
Valea Hogii — Tulcea, 249
Valea lui Grăuceanu, 22
Valea lui Mihai — Bihor, 93
Valea Largă — Mureș, 320
Valea Lupului — Iași, 23, 38—39, 52, 114
Valea Răii — Vâlcea, 38
Valens, 302, 334—335
Valens din Mursa, 290
Valentinian, 334—335
Valeria, 299
Valerius Marcus, 263
vandali, 12, 297—299, 309
Vardar, 116
Varna (Odessos), 249
Varșovia, 30
Varvarovka (Vărvăreuca), Republica Moldova, 52

www.cimec.ro

Vaslui (județul), 38, 69, 96, 98, 134, 149, 151, 296, 322, 341, 344
Vatina (cultura), 85—86
Văl — Dolj (cultura), 115
Vădastra — Olt, 26, 33, 42
Vădastra (cultura), 39, 43, 60
Văleni — Galați, 97—98
Văleni — Neamț, 274, 278
Vărădia — Caraș Severin, 221
Vărăști — Giurgiu, 36
Vâlcan (pasul), 231, 249
Vâlcea (județul), 22, 83, 90, 108, 120, 238, 252, 344
Vâlcele — Baniabic (aspect), 77
Vârciorova — Mehedinți, 245
Vârful lui Pătru — Hunedoara, 187
Vârteju — Ilfov, 158
Vârteșcoiu — Vrancea, 278, 296
Vârtop (complex cultural), 115
Vela — Dolj, 341
venezi, 306, 321
Venus, 254
Verbicioara (cultura), 82, 85, 87, 89—90, 97, 100, 122
Verbița — Dolj, 341
Veselinova 96, 102
Vespasianus, 178, 180
Vesta (Hestia), 213
Veterani — Mehedinți, 29
Vetiș — Satu Mare, 108
Vețel (Micia) — Hunedoara, 219, 263, 336
vexillationes, 189
Vezina, 179
vici, 161
victofali, 298, 300
vicus Anartorum, 235
vicus Carporum, 302
vicus Pirustarum, 235
Vidra — Giurgiu, 36, 50, 64
Vidra (fază culturală Boian), 44, 50
Viena, 72, 75
villa rustica, 217
Villafranca d'Asti, 22
Villanova (cultura), 114
Viminacium, 181, 186, 249
Vinča, 40, 42—43, 45, 50—51, 60
Vinča —Pločnik (cultura), 41
Vinča — Turdaș (cultura) 41, 60—61
Vinderei — Vaslui, 323
Vinicius Marcus, C., 176
Vințu de Jos — Alba, 108, 110, 117
Visimar, 297
Visterna — Tulcea, 264
Vistula, 299—300, 304, 311, 321
Vișag — Timiș, 26
Vișina, 135
vizigoți, 299—300, 302, 305, 309—310
vlahi, 356
voievodat, 348
Voievodina, 40, 89, 116
Voinești — Vaslui, 344
Volânia, 49, 300
Volga, 30, 98, 317, 326
Vraca, 100
Vrancea (județul), 91, 120, 135, 278, 322
Vršac, 86
Vučedol, 82, 95
Vučedol — Zok (aspect cultural), 72, 85, 101
Vulcanici (munții), 219
Vulcănești — Republica Moldova, 64
Vulpe, Alex., 117—118
Vulpe, R., 17—18, 308
Vurpăr — Sibiu, 149
Vutcănești — Republica Moldova, 64

W

Walafrid Strabus, 337
Werner, J., 19
Willamowitz — Moelendorf, V., 15
Winkler, J., 16
Witenberg — Brașov, 92
Witenberg (cultura), 79, 85, 90, 92, 94—95, 101—102, 116, 192
Würm, 23, 26, 28
Wulfila (Ulfila) 301, 304, 337

X

Xenopol, A.D., 17—18, 216, 328
Xiphilinos, 124, 184

Z

Zaharia, Eugenia, 109, 319, 323
Zalmodegikos, 146, 148, 158
Zalmoxis (Zamolxis), 212—213
Zam, 253
Zarand (depresiune), 219, 238
Zajta, 79
Zăbala — Covasna, 71
Zăbala (aspect cultural), 71
Zbelsurdos, 255
Zeliezovce (aspect cultural), 41, 46
Zenon, 280, 326
Zenovius, 291
Zerna, 356
Zeus, 138
Zimnicea, 83, 93, 100, 133, 136, 142, 153, 156, 178, 214
Zimnicea (grup cultural), 83, 89
Zimnicea — Plovdiv (cultura), 93, 97 99—101
Ziper, 173
Zirra, Vl., 150, 323
Zlatna — Alba, 233, 244
Zók (cultura), 101
Zolteș, 146
Zonaras, 124, 184
Zopyrion, 156—157
Zosimos, 298, 306
Zuto Brdo (cultura), 115
Zvoriștea — Suceava, 278
Zyraxes, 176

www.cimec.ro

Coli de tipar 29, B.T. 7.04.95
Format 16/70×100. Apărut 1995
Comanda 141/1994

Tiparul executat la Imprimeria „Oltenia"
B-dul Mareşal Ion Antonescu, 102
CRAIOVA — ROMÂNIA

www.cimec.ro

HĂRȚI

www.cimec.ro

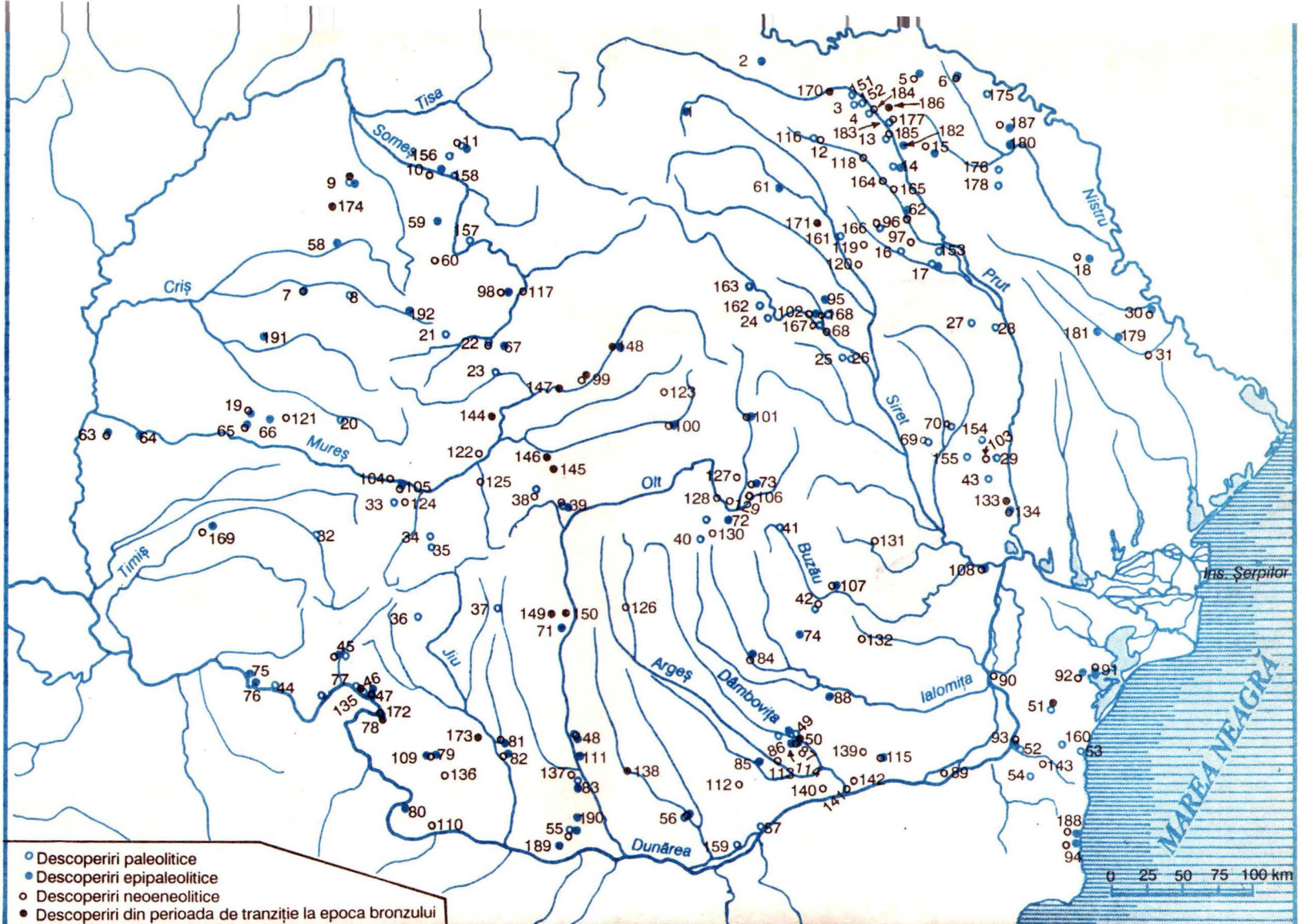

Pl. 1. Descoperiri paleolitice, epipaleolitice-mezolitice și neo-eneolitice (parțial după Atlas, hărțile 1—4, și Istoria RSS Moldovenești, hărțile pag. 28 și 54)

www.cimec.ro

1. Ştefanovca
2. Haideca
3. Ghireni
4. Mitoc
5. Lipnic
6. Ruda
7. Oradea
8. Peştera
9. Ciumeşti
10. Apa
11. Boineşti
12. Dorohoi
13. Ripiceni
14. Ştefăneşti
15. Costeşti (Stânca)
16. Erbiceni
17. Valea Lupului
18. Sakarovka
19. Gura Văii
20. Iozăşel
21. Căpuşu Mic
22. Cluj
23. Cheile Turzii
24. Bicaz
25. Buda
26. Lespezi
27. Ghirceşti
28. Arsura
29. Cavadineşti
30. Orheiul Vechi
31. Gura Bâcului
32. Tincova
33. Nandru
34. Cioclovina
35. Ohaba Ponor
36. Boroşteni
37. Baia de Fier
38. Ocna Sibiului
39. Caşolţ
40. Râşnov
41. Sita Buzăului
42. Lapoş
43. Băneasa
44. Gornea
45. Băile Herculane
46. Ostrovu Banului
47. Schela Cladovei
48. Slatina
49. Bucureşti
50. Cernica
51. Cheia
52. Saligny
53. Mamaia
54. Peştera (Adam)
55. Vădastra
56. Alexandria
57. Giurgiu
58. Săcuieni
59. Oarţa
60. Moigrad
61. Suceava
62. Trifeşti
63. Ghigoieşti
64. Beba Veche
65. Cenad
66. Curtici
67. Paţa
68. Traian
69. Trestiana
70. Pericni
71. Copăcelu
72. Hărman
73. Malnaş
74. Sudiţi
75. Liuboova
76. Moldova Veche
77. Pescari
78 Gura Văii
79. Ostrovu Corbului
80. Verbiţa
81. Simnicu de Sus
82. Cârcea
83. Fărcaşele
84. Târgşor
85. Petru Rareş
86. Băneşti
87. Dudeşti
88. Coşereni
89. Coslogeni
90. Hârşova
91. Ceamurila
92. Hamangia (Baia)
93. Cernavoda
94. Limanu
95. Târpeşti
96. Andrieşeni
97. Larga-Jijia
98. Dăbâca
99. Tg. Mureş
100. Mugeni
101. Bancu
102. Izvoarele
103. Bereşti
104. Turdaş
105. Deva
106. Eresteghin
107. Aldeni
108. Baldovineşti
109. Verbicioara
110. Rast
111. Ipoteşti
112. Tangâru
113. Vidra
114. Glina
115. Bolan-Vărăşti
116. Corlăteni
117. Gherla
118. Truşeşti
119. Cucuteni
120. Hăbăşeşti
121. Vărşand
122. Alba-Iulia
123. Păuleni
124. Cristur
125. Petreşti
126. Retevoieşti
127. Sf. Gheorghe
128. Feldioara
129. Ariuşd
130. Braşov
131. Bonţeşti
132. Smeeni
133. Folteşti
134. Stoicani
135. Drobeta-Tr. Severin
136. Sălcuţa
137. Reşca
138. Socetu
139. Sultana
140. Căscioarele
141. Olteniţa
142. Gumelniţa
143. Medgidia
144. Aiud
145. Boarta
146. Şeica Mică
147. Moreşti
148. Gorneşti
149. Govora
150. Râmnicu Vâlcea
151. Cotu Miculinţi
152. Crasnaleuca
153. Holboca
154. Măluşteni
155. Bereşti
156. Călineşti
157. Cuciulat
158. Rimetea
159. Malu Roşu-Giurgiu
160. Peninsula
161. Lespezi
162. Ceahlău
163. Bistricioara
164. Glăvăneştii Vechi
165. Pleşani
166. Prăjeni
167. Văleni
168. Girov
169. Bocşa Montană
170. Horodiştea
171. Lătăi Câmpenii
172. Coţofenii din Dos
173. Almaju
174. Valea lui Mihai
175 Otaci
176. Rădulenii Vechi
177. Mersina
178. Floreşti
179. Seliştе
180. Soroca
181. Rădeni
182. Duruitoarea Veche
183. Corpaci
184. Badragii Vechi
185. Brânzeni
186. Buzdujeni
187. Cosăuţi
188. Mangalia
189. Celei
190. Cruşovu

www.cimec.ro

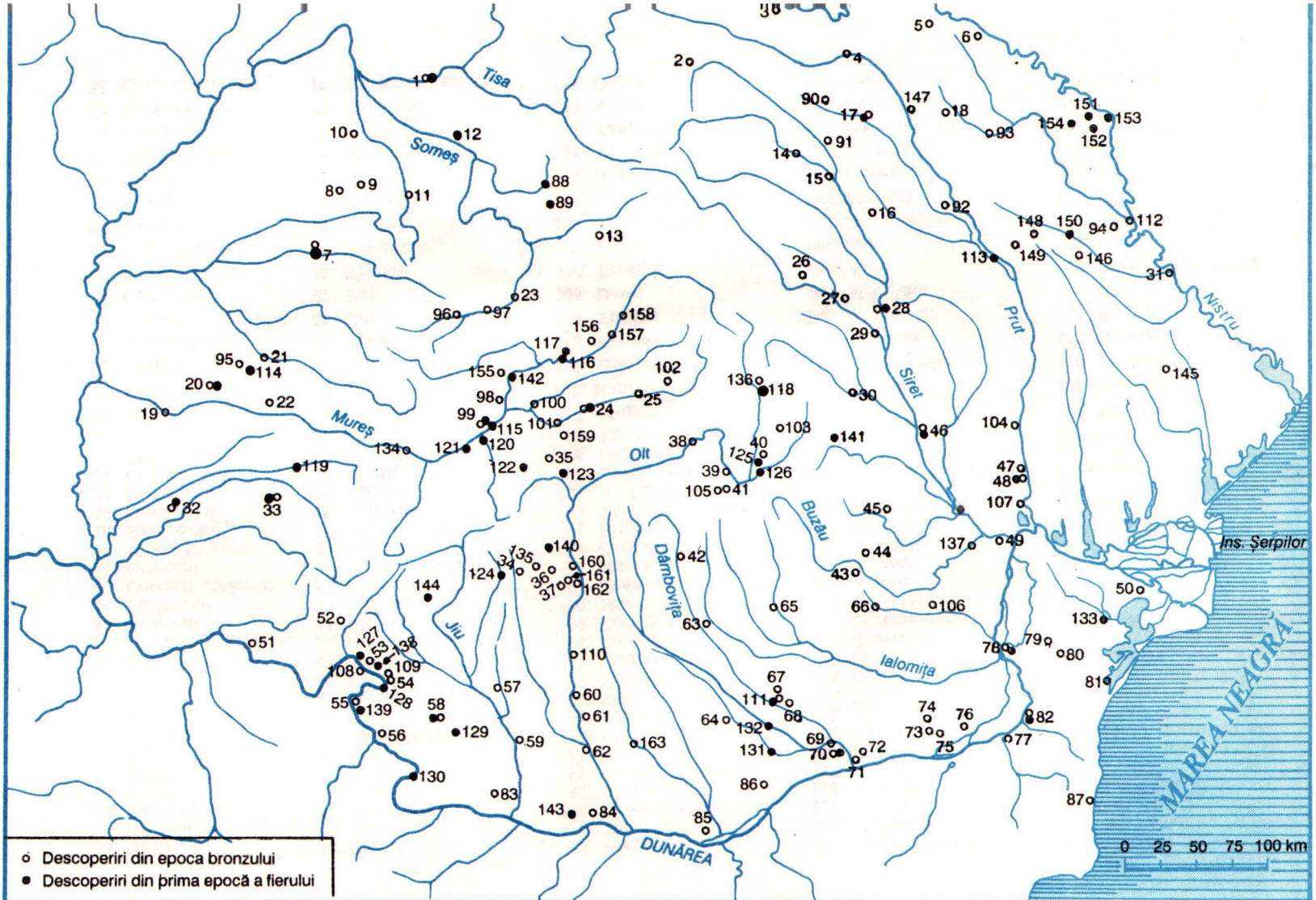

Pl. 2. Descoperiri din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, epoca bronzului și prima epocă a fierului (parțial după Atlas, hărțile 4—7, și Istoria RSS Moldovenești, hărțile p. 75 și 142).

www.cimec.ro

1. Bolnești
2. Ștefanovca
3. Haideica
4. Horodiștea
5. Lipnic
6. Ruda
7. Oradea
8. Otomani
9. Pir
10. Ciumești
11. Derșida
12. Apa
13. Bistrița
14. Suceava
15. Dolhești Mari
16. Cucuteni
17. Trușești
18. Costești (Stânca)
19. Periam
20. Pecica
21. Vârșand
22. Păuliș
23. Apahida
24. Mediaș
25. Sighișoara
26. Piatra Neamț
27. Costișa
28. Bradu
29. Bacău
30. Bogdănești
31. Gura Bâcului
32. Cruceni
33. Vișag
34. Baia de Fier
35. Ocna Sibiului
36. Râmnicu Vâlcea
37. Milostea
38. Cuciulata
39. Feldioara
40. Turia
41. Dealul Melcilor
42. Cetățeni
43. Mizil
44. Sărata Monteoru
45. Aldeni
46. Poiana
47. Folteşti
49. Stoicani
49. Baldovinești
50. Saranasuf
51. Moldova Veche
52. Hercu'ane
53. Hotărani
54. Simian
55. Ostrovu Mare
56. Gârla Mare
57. Almăj
58. Verbicioara
59. Coșoveni
60. Slatina
61. Ipotești
62. Fărcașele
63. Perșinari
64. Videle
65. Ploiești
66. Smeeni
67. București
68. Glina
69. Radovanu
70. Căscioarele
71. Oltenița
72. Gumelnița
73. Dorobanțu
74. Ulmi
75. Boian-Vărăști
76. Coslogeni
77. Viile Beilic
78. Mihai Bravul
79. Hârșova
80. Stejaru
81. Casimcea
82. Cernavoda
83. Dunăreni
84. Celei
85. Zimnicea
86. Oinac
87. Limanu
88. Lăpuș
89. Suciu de Sus
90. Corlățeni
91. Vlădeni
92. Larga Jijia
93. Roșieticli Vechi
94. Corjevo
95. Gura Văii
96. Gilău
97. Cluj-Napoca
98. Teiuș
99. Alba-Iulia
100. Proștea
101. Șeica Mică
102. Nicoleni
103. Turia
104. Balintești
105. Brașov
106. Largu
107. Cucea
108. Drobeta-Turnu Severin
109. Hinova
110. Vulturești
111. Tei
112. Delakeu
113. Cozia
114. Sântana
115. Drimbar-Peleac
116. Iernut
117. Lechința
118. Sâncrăieni
119. Susani
120. Sebeș
121. Târtăria
122. Tilișca
123. Gușterița
124. Novaci
125. Reci
126. Bita
127. Insula Banului
128. Halânga
129. Vârtop
130. Basarabi
131. Tangâru
132. Popești
133. Babadag
134. Deva
135. Govora
136. Soimeni
137. Sihleanu
138. Ostrovu Corbului
139. Balta Verde
140. Ferigile
141. Bârsești
142. Ciumbrud
143. Gura Padinei
144. Telești
145. Brezoaica
146. Dânceni
147. Ștefănești
148. Nisiporeni
149. Dancu
150. Chișinău
151. Mateuiți
152. Saharna
153. Solonceni
154. Șoldănești
155. Aiud
156. Moreşti
157. Târgu Mureș
158. Gornești
159. Ocna Sibiului
160. Retevoiești
161. Ocnele Mari
162. Vlădești
163. Vârtoapele

www.cimec.ro

Pl. 3. Descoperiri arheologice mai importante din a doua epocă a fierului (parțial după Atlas, harta 8, și Istoria RSS Moldovenești, pag. 142).

www.cimec.ro

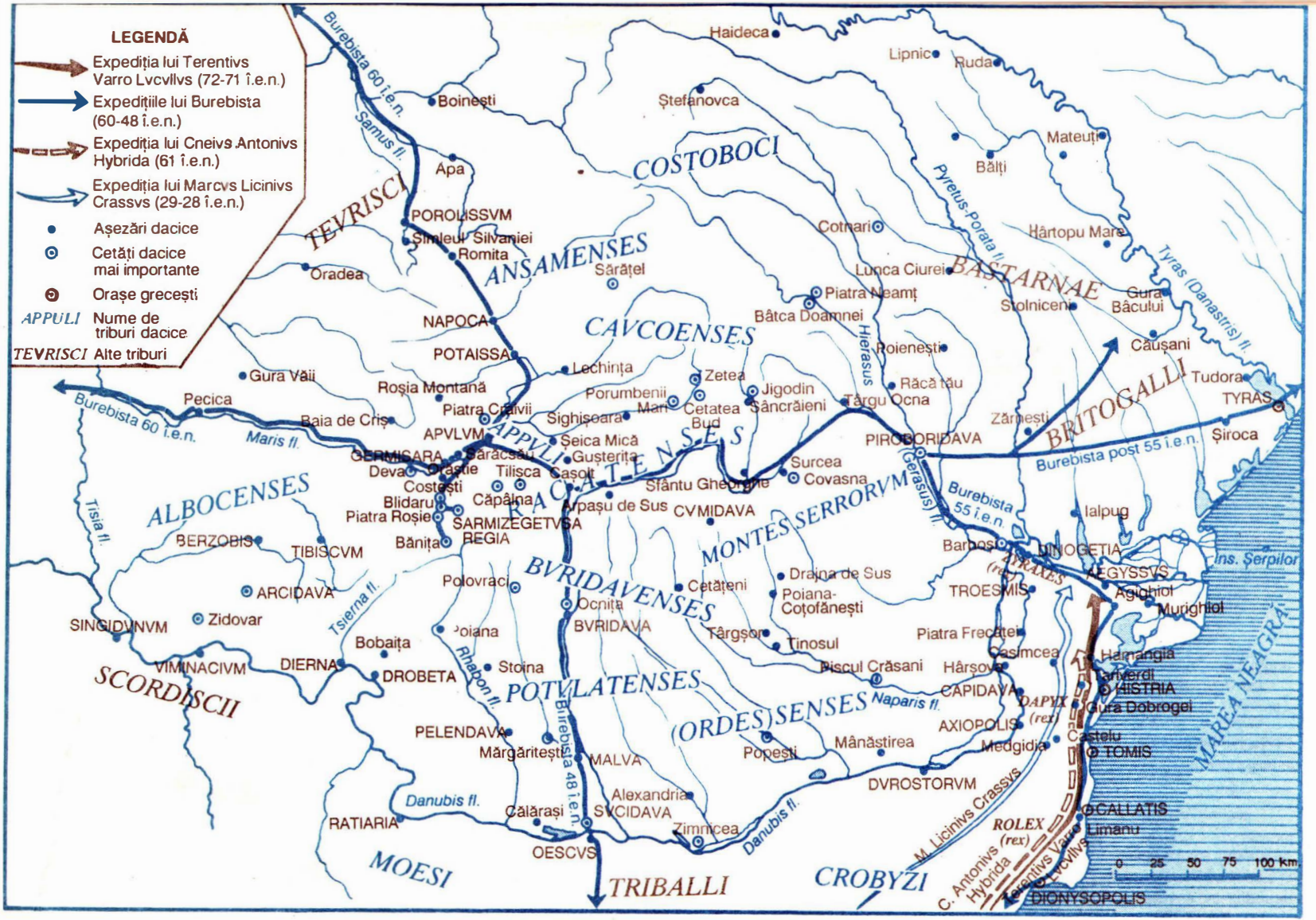

Pl. 4. Statul geto-dac în timpul lui Burebista (după Atlas, harta 9).

www.cimec.ro

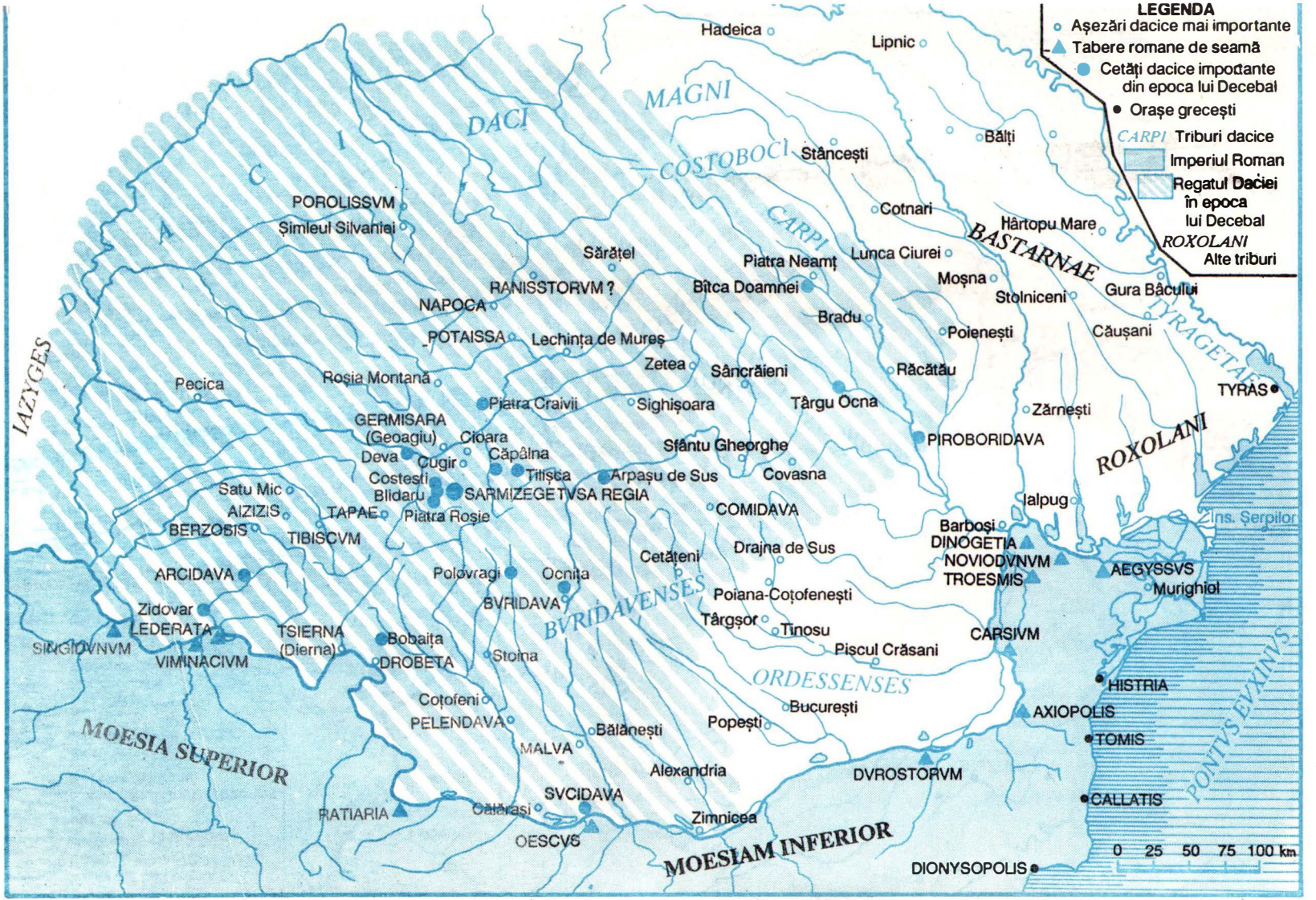

Pl. 5. Dacia în epoca lui Decebal (după Atlas, harta 13).

www.cimec.ro

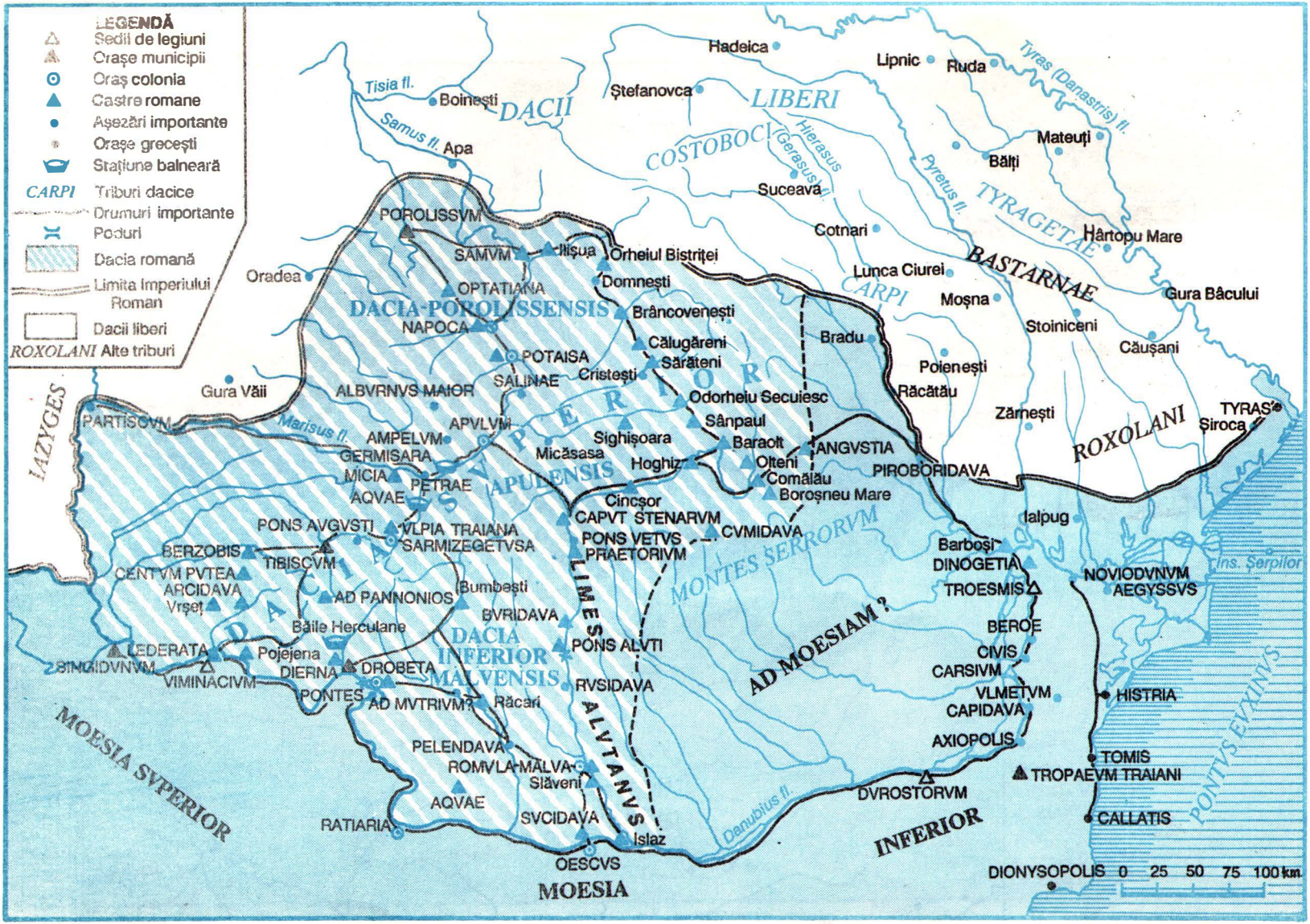

Pl. 6. Stăpânirea unei părți a Daciei de către Imperiul roman (secolele II—III) (după Atlas, Harta 17).

www.cimec.ro

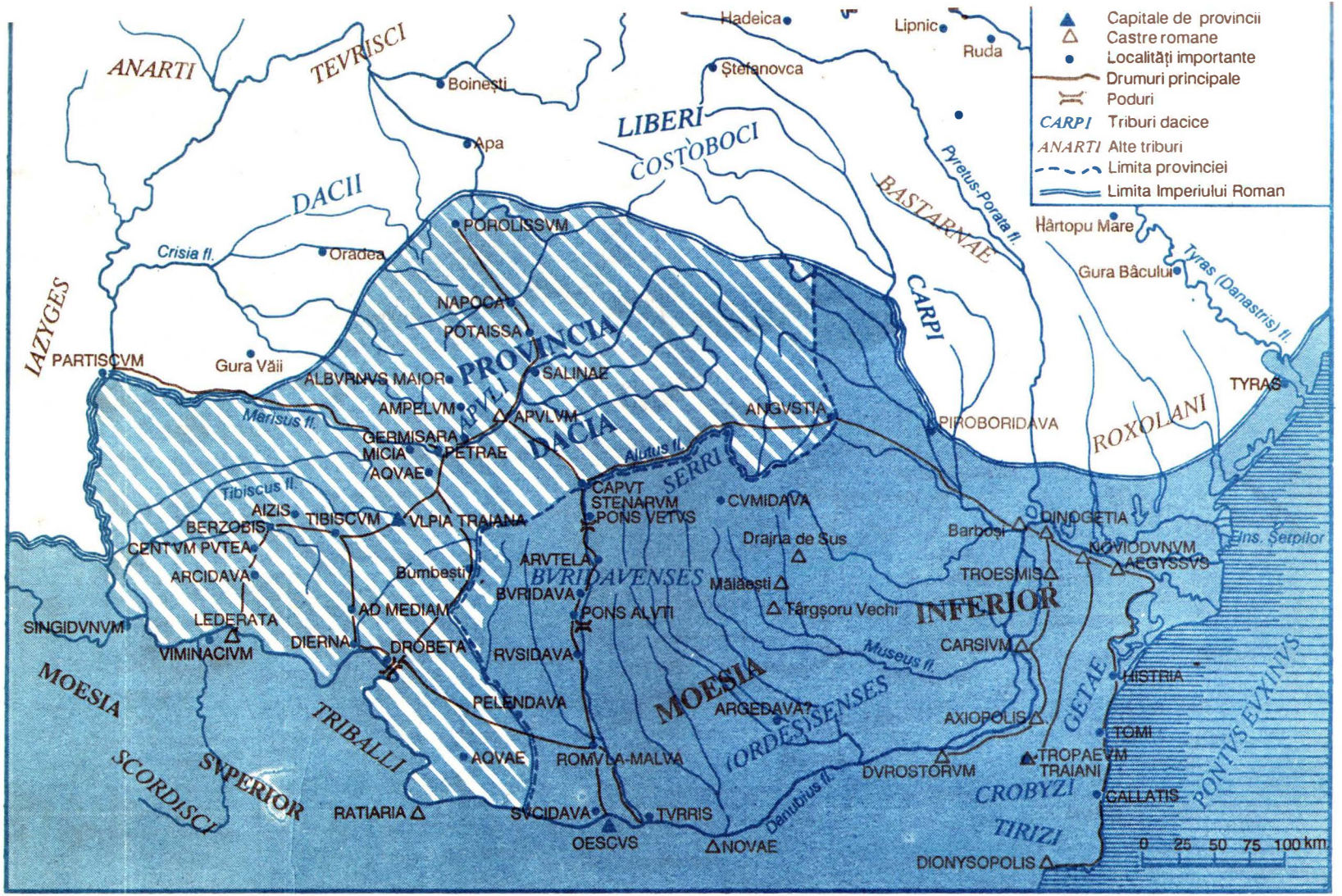

Pl. 7. Impărțirea administrativă a Daciei între 106—118 (după Atlas, harta 18).

www.cimec.ro

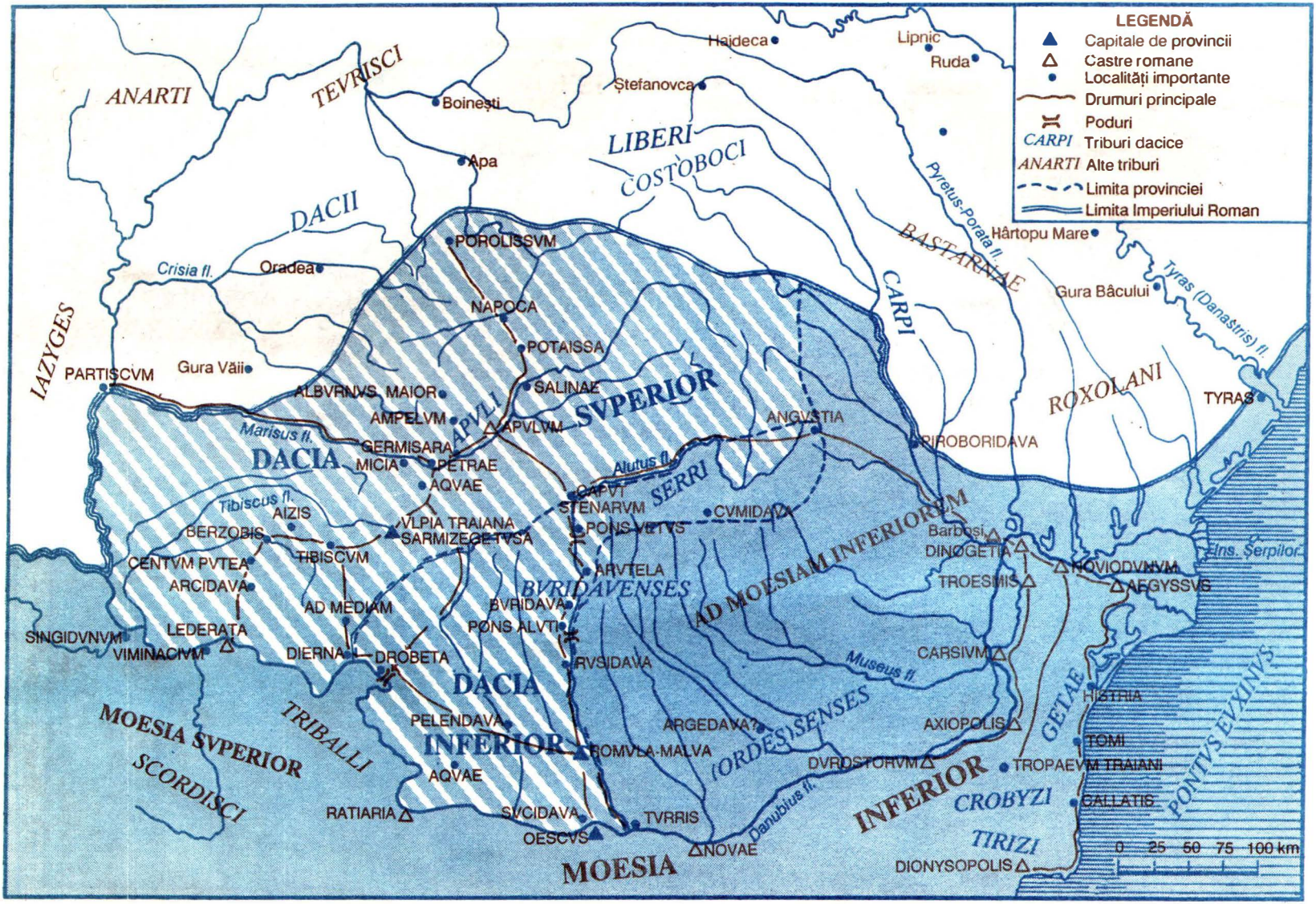

Pl. 8. Împărțirea administrativă a Daciei între anii 118—119 (după Atlas, harta 19).

www.cimec.ro

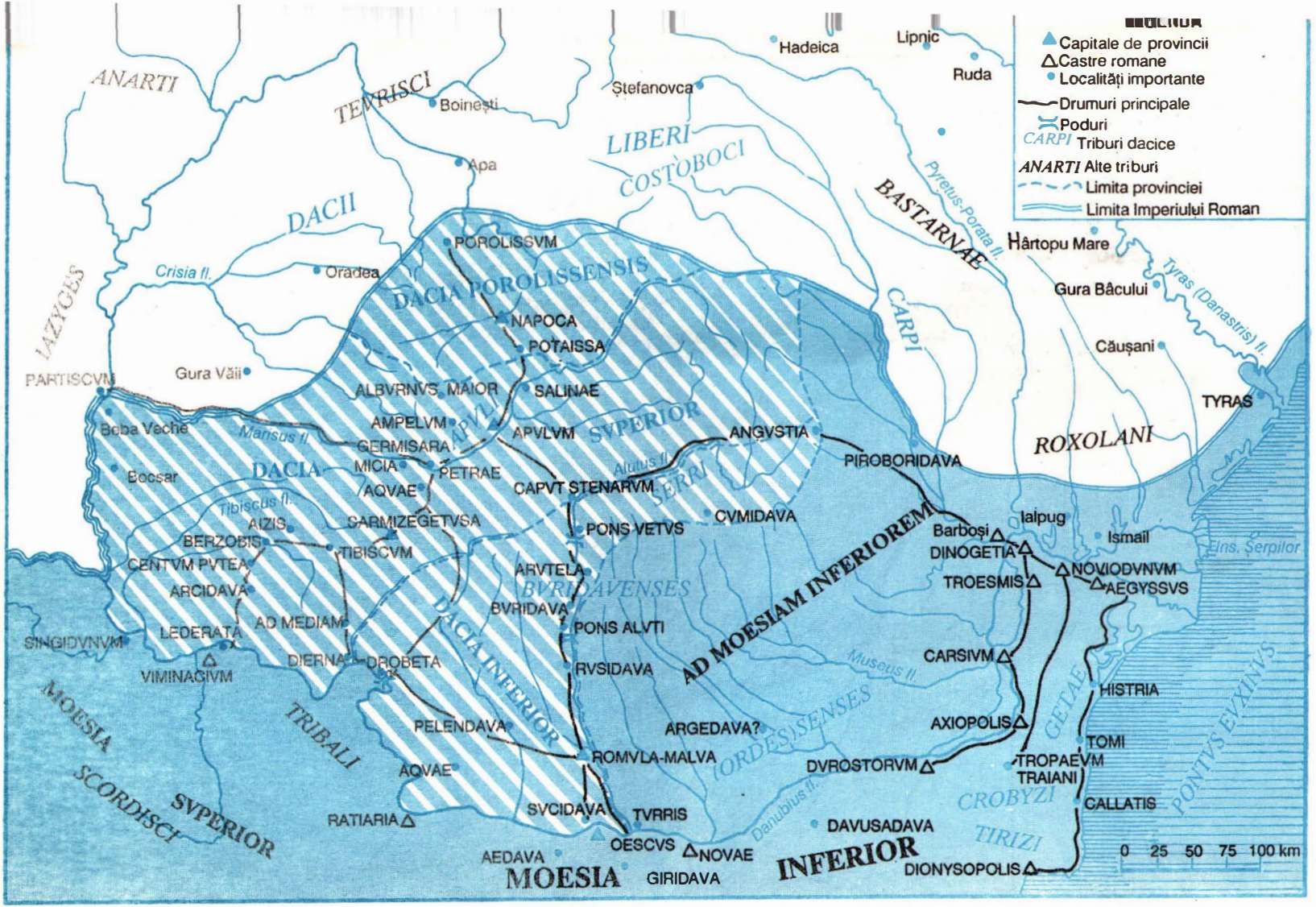

Pl. 9. Impărțirea administrativă a Daciei în anul 123 (după Atlas, harta 20).

www.cimec.ro

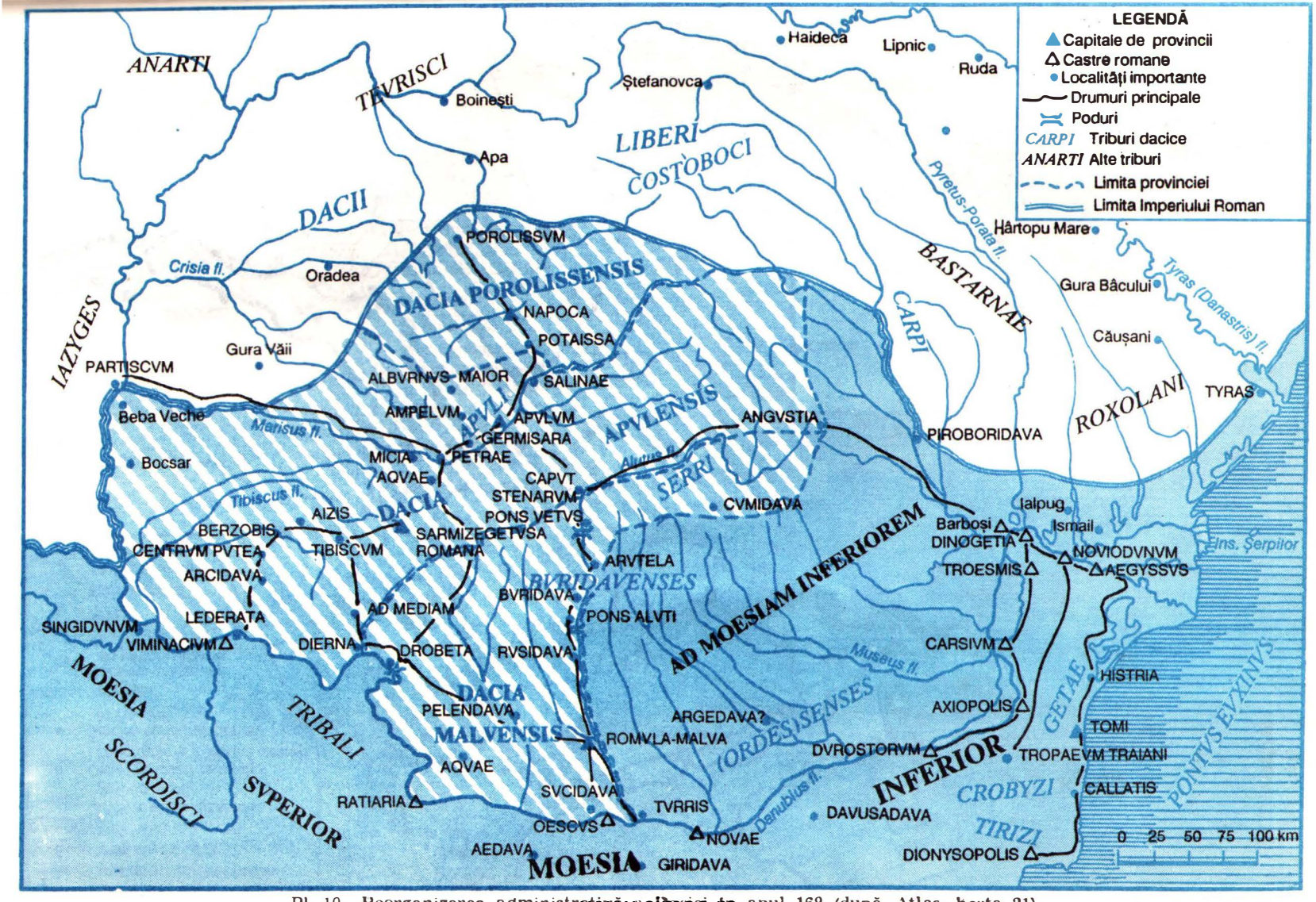

Pl. 10. Reorganizarea administrativă a Daciei în anul 168 (după Atlas, harta 21).

www.cimec.ro

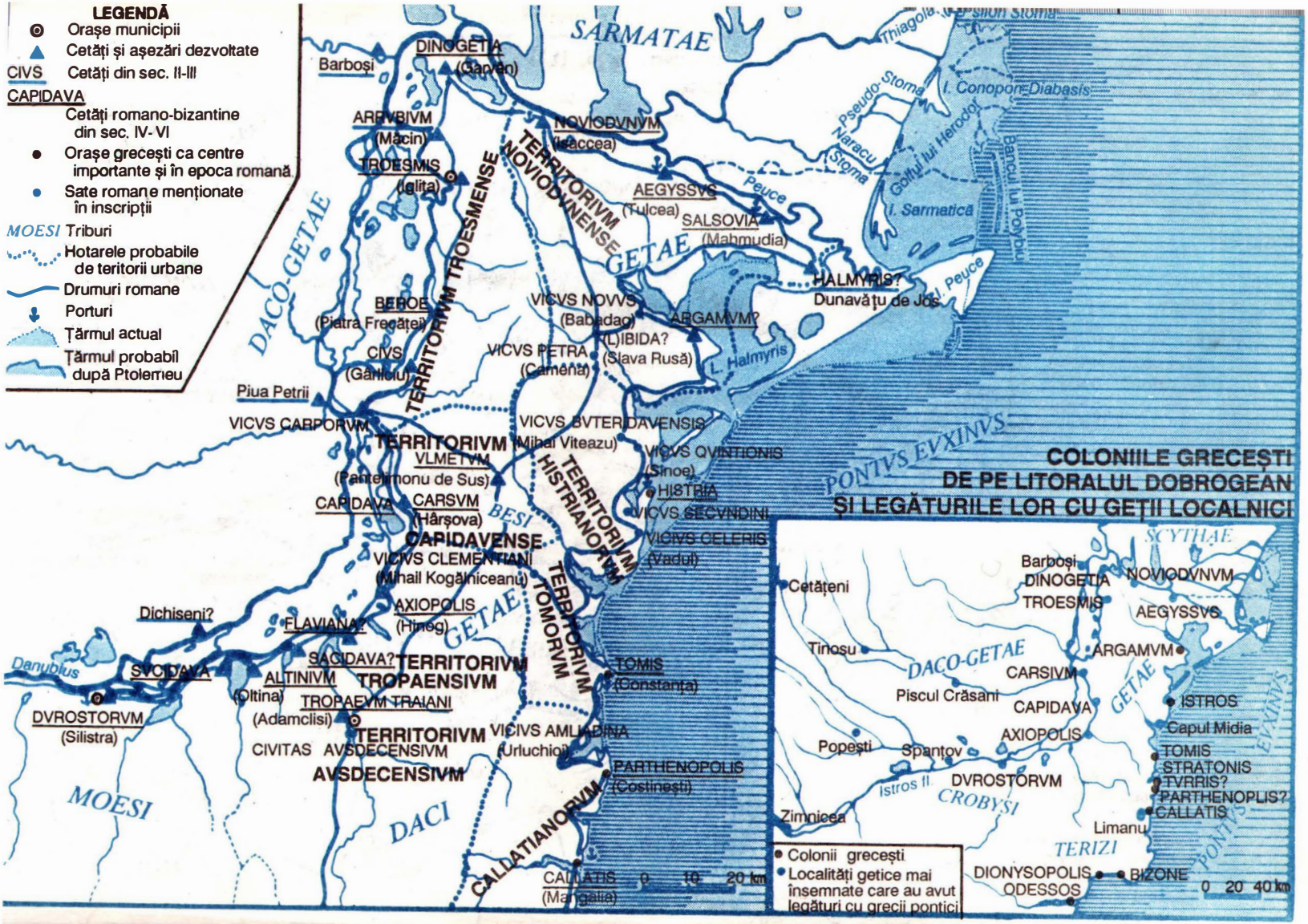

Pl. 11. Dobrogea în sec. I—IV (după Atlas, harta 12).

www.cimec.ro

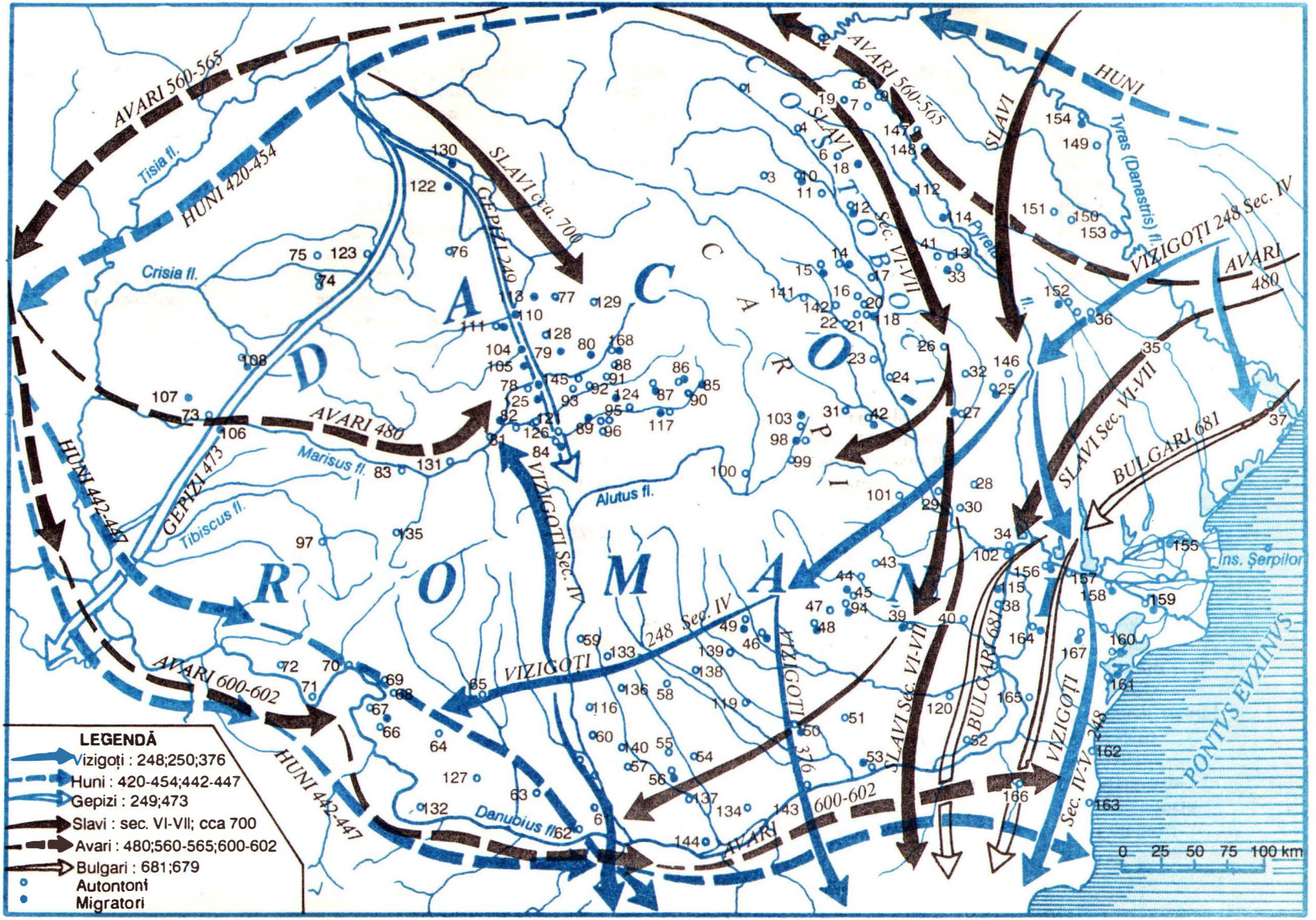

Pl. 12. Descoperiri arheologice mai importante și direcțiile de deplasare a populațiilor în migrație, din sec. al III-lea — al VIII-lea (par-

www.cimec.ro

1. Codâr
2. Hotin
3. Botoşana
4. Lozna
5. Horodiştea
6. Cucorăni
7. Nichiteni
8. Mihălăşeni
9. Miorcani
10. Suceava
11. Udeşti
12. Dolhasca
13. Iaşi
14. Davideni
15. Târpeşti
16. Poiana Dulceşti
17. Săbăoani
18. Botoşani
19. Conceşti
20. Secuieni
21. Moldoveni
22. Costişa Mănoia
23. Bacău
24. Horgeşti
25. Dodeşti
26. Voineşti
27. Bârlad
28. Cudalbi
29. Movileni
30. Barcea
31. Bogdăneşti
32. Poieneşti
33. Hlincea
34. Galaţi
35. Moleşti
36. Hansca
37. Tiras
38. Gropeni
39. Largu
40. Lişcoteanca
41. Băiceni
42. Ştefan cel Mare
43. Pruneni
44. Cândeşti
45. Sărata Monteoru
46. Târgşor
47. Vadu Săpat
48. Budureasca
49. Şirna
50. Bucureşti
51. Plumbuita
52. Unirea
53. Spanţov
54. Olteni
55. Sfinteşti
56. Dulceanca
57. Fărcaşu de Sus
58. Bârlogu
59. Stolniceni
60. Ipoteşti
61. Celei (Sucidava)
62. Orlea
63. Locusteni
64. Vela
65. Răcari
66. Balta Verde
67. Ostrovu Mare
68. Drobeta-Tr. Severin
69. Insula Banului
70. Orşova
71. Sviniţa
72. Gornea
73. Pecica
74. Oradea
75. Biharea
76. Molgrad
77. Ţaga
78. Unirea
79. Moreşti
80. Band
81. Alba-Iulia
82. Teiuş
83. Veţel
84. Şeica Mică
85. Simoneşti
86. Corund
87. Bezid
88. Tg. Mureş
89. Sighişoara
90. Firtuşu
91. Cristeşti
92. Cipău
93. Iernut
94. Pietroasele
95. Bratei
96. Biertan
97. Tibiscum (Jupa)
98. Poian
99. Tg. Secuiesc
100. Sf. Gheorghe
101. Vârteşcoiu
102. Barboşi
103. Cernatu
104. Turda
105. Câmpia Turzii
106. Felnac
107. Peregu Mare
108. Siclău
109. Cipău
110. Apahida
111. Someşeni
112. Buhăeni
113. Sic
114. Probota
115. Chişcani
116. Priseaca
117. Porumbenii Mici
118. Roman
119. Căscioarele
120. Mărculeşti
121. Obreja
122. Şimleul Silvaniei
123. Tăuteni
124. Dumbrăveni
125. Gâmbaş
126. Noşlac
127. Coşoveni
128. Soporu de Câmpie
129. Archiud
130. Apa
131. Ampelum
132. Desa
133. Chilia
134. Putinei
135. Ulpia Traiana Sarmizegetusa
136. Colonești
137. Alexandria
138. Mătăsaru
139. Băleni
140. Socetu
141. Piatra Neamţ
142. Izvoare
143. Giurgiu
144. Zimnicea
145. Lechinţa
146. Butnărești
147. Hucea
148. Mălăeşti
149. Odaia
150. Lopatna
151. Seliște
152. Dânceni
153. Budeşti
154. Vadu lui Rașcu
155. Chilia Veche
156. Garvăn-Dinogeţia
157. Isaccea
158. Tulcea
159. Murighiol
160. Capul Dolojman (Unirea)
161. Histria
162. Constanţa
163. Mangalia
164. Piatra Frecăţei
165. Capidava
166. Adamclisi
167. Nalbant
168. Sântana de Mureş

www.cimec.ro

www.cimec.ro

ISBN 973-30-2956-4

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ, R.A. - BUCUREȘTI

www.cimec.ro